

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БЕРЧ ВЕРОНІКА ВІКТОРІВНА

УДК 342.3:342.56/.57:343.16/.19

ДИСЕРТАЦІЯ

**ІНСТИТУТ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ УЧАСТІ НАРОДУ У РЕАЛІЗАЦІЇ
СУДОВОЇ ВЛАДИ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

081 – право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Ужгород – 2024

АНОТАЦІЯ

Берч В.В. Інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади: конституційно-правове дослідження. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» (081 Право). – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2024.

У дисертаційній роботі вперше у вітчизняній конституційно-правовій науці на основі вітчизняних та іноземних наукових досліджень, законодавства України та зарубіжних держав і практики його реалізації здійснено системний та комплексний аналіз інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, що дало змогу сформулювати цілісну науково-обґрунтовану концепцію цього інституту, а також розробити нові теоретико-прикладні положення та висновки, спрямовані на його розвиток та вдосконалення в Україні.

Акцентовано, конституційно-правове дослідження безпосередньої участі народу у реалізації судової влади є складним, багатовимірним і міждисциплінарним за своєю суттю. Методологічний інструментарій предмету дослідження охоплює такі компоненти: наукові підходи (дескриптивний, атрибутивний, есенціальний, інтеракційний, людиноцентристський, міжкомплементарний); принципи наукового пізнання (детермінізму, об'єктивності та універсальності); методи наукового пізнання у вигляді трьохвимірної структури, котру складають філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи.

Визначено первинним у понятійно-категоріальному апараті досліджуваної проблематики поняття «народ», розуміння якого є фундаментальним для визначення механізмів та принципів, які лежать в основі демократичних процесів у судовій системі. Підкреслено, у контексті безпосередньої участі народу у реалізації судової влади поняття «народ» може розглядатись як: сукупність всіх

громадян держави, незалежно від їхніх індивідуальних характеристик (вік, стать, національність тощо); суверенний носій влади, від імені якого здійснюється державна влада, у тому числі і правосуддя (залучення громадян до реалізації судової влади є прямим втіленням принципу народного суверенітету); суб'єкт конституційно-правових відносин, котрий володіє певними правами та обов'язками у сфері реалізації судової влади.

Наголошено, феномен демократії є першоосновою формування керівних начал безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, а з іншого – остання визначена правова категорія є важливим компонентом демократизації публічної влади в цілому. Демократія створює умови для активного залучення громадян до управління державними справами, а використання інструментів народної участі у реалізації судової влади здатне посилити такі демократичні засади, оскільки передбачає здійснення правосуддя із залученням громадськості, що дає можливість громадянам відчувати власну значущу роль у забезпеченні справедливості, а також сприяє зміцненню довіри до судової системи, що є ключовим аспектом демократичного суспільства.

Удосконалено теоретичні позиції щодо розмежування понять «демократія», «судова демократія» та «участь народу у реалізації судової влади», зокрема встановлено таку кореляцію зазначених термінів: 1) вужчим за сутністю і змістом поняттям аніж демократія є термін «судова демократія», якщо демократія є способом організації суспільства та характеризує увесь державний лад, заснований на принципі народовладдя, то судова демократія є режимом судової влади та передбачає забезпечення відкритості судових процесів для громадськості, що сприяє підвищенню довіри до судової системи; забезпечення рівності всіх перед законом і справедливого розгляду справ; відповідальність суддів перед суспільством і здійснення ними повноважень відповідно до чинного законодавства та етичних норм; механізми контролю за діяльністю судової влади з боку громадянського суспільства та інших гілок влади; участь (безпосередню та/або опосередковану) народу у реалізації судової влади тощо; 2) ще одним

режимом судової влади, поряд із судовою демократією, є так звана судова олігархія, що реалізується суддями як окремою групою, яка діє в своїх власних інтересах; 3) слід розмежовувати поняття «участь народу у реалізації судової влади» та «судова демократія», котра є ширшою концепцією, оскільки охоплює окрім першої згаданої правової категорії і низку конституційних засад судочинства, котрі реалізуються на практиці.

Констатовано, участь народу у реалізації судової влади передбачає дві основні форми: безпосередню (механізми прямого залучення народу до здійснення правосуддя) та опосередковану – через формування органів судової влади. Підкреслено, безпосередню участь народу у реалізації судової влади, котра є предметом наукового аналізу, доцільно розглядати як інститут, який охоплює сукупність правових норм і принципів, що забезпечують участь народу у здійсненні правосуддя, має власне функціональне призначення та відповідні моделі реалізації. Зазначено, інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, хоча і є частиною системи конституційного права, характеризується тісним зв'язком із іншими галузями права, зокрема, кримінальним та цивільним, а тому має міжгалузевий характер. Досліджуваний інститут створений на виконання конкретної цілі – забезпечення реалізації принципу народовладдя у сфері правосуддя. Зазначене підтверджується і тим, що інститут не може існувати ізольовано від своєї функціональної місії. Його ефективність і доцільність визначаються здатністю виконувати покладені на нього завдання. Успішне виконання цієї місії є ключовим критерієм його життєздатності та досконалості. Репрезентовано функції досліджуваного інституту, серед яких виокремлено установчу, регулятивну, охоронну, правозахисну, аксіологічну, політичну, репрезентативну, культурно-ідеологічну, інформативно-комунікативну та контрольно-наглядову; розкрито їх сутність та зміст.

Запропоновано класифікацію міжнародних стандартів у сфері безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у такому вигляді: 1) універсальні та регіональні стандарти у сфері прав людини; 2) міжнародні

стандарти щодо встановлення засад функціонування судової влади, зокрема, забезпечення права на справедливий суд; 3) міжнародні документи щодо участі громадськості в управлінні державними справами; 4) за умови функціонування виборних мирових суддів – міжнародні виборчі стандарти.

У ході аналізу історіографічної матриці як інструменту визначення конституційних тенденцій досліджуваного інституту сформовано етапи становлення та розвитку конституційно-правового регулювання досліджуваного інституту в зарубіжних державах та Україні.

Репрезентовано авторську класифікацію сучасних конституційних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади та виокремлено: 1) *класичну* модель, за якої народ бере участь у здійсненні правосуддя через суд присяжних за англо-американською системою; присяжні приймають рішення щодо питання факту (вини), а судді виносять вердикт (вирішують питання права); 2) *дорадчу* модель, за якої «народні судді» беруть участь у здійсненні правосуддя разом із професійними суддями та єдиною колегією приймають рішення щодо питань факту та права; 3) *гібридну* модель – поєднує елементи класичного суду присяжних і дорадчої моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади та передбачає розгляд справи єдиною колегією, у якій питання вини вирішують «народні судді», а вердикт приймається разом з професійними суддями; 4) *модель народного правосуддя* – це форма народної участі, за якої правосуддя здійснюється виключно «народними суддями», тобто представниками громадськості. Проаналізовано конституційні та інші нормативно-правові акти зарубіжних держав з проблематики дослідження, зокрема, Великої Британії, Шотландії, Ірландії, США, Канади, Нової Зеландії, Іспанії, Італії, Німеччини, Франції, Данії, Швеції, Японії, Бельгії, Австрії, Республіки Корея, Замбії, Йорданії, Папуа-Нової Гвінеї, Ліберії, Індії, Афганістану, Намібії та Перу.

У ході дослідження юридичних та культурно-ідеологічних аспектів модернізації суду присяжних в Україні серед іншого було розглянуто такі дискусійні проблеми: 1) питання доцільності застосування термінів

«присяжний» та «суд присяжних» у контексті безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в Україні; 2) проблемні аспекти визначення ролі та місця суду присяжних у сучасній судовій системі України; 3) питання ефективності нормативно-правового регулювання суду присяжних в Україні; 4) проблемні аспекти визначення розмежування правового статусу присяжного та кандидата у присяжні; 5) проблемні аспекти конституційно-правових вимог щодо відсутності юридичної освіти, виду діяльності, знання норм права чи наявності спеціальних знань; 6) особливості впливу вікового фактору, етнічного походження, релігійних переконань присяжних на перебіг судового провадження; 7) проблемні аспекти розуміння присяжними судових інструкцій та інших юридичних питань; 8) питання залежності присяжних від думки професійного судді у нарадчій кімнаті, а також питання зовнішнього впливу на роботу суду присяжних; 9) когнітивні чинники прийняття рішень присяжними у рамках судового провадження; 10) проблему низької зацікавленості громадськості та психологічних бар'єрів в участі у судовому засіданні в ролі присяжних в Україні, недостатності освітніх програм та інформаційних ресурсів, низького рівня правосвідомості і правової культури; 11) особливості гарантій діяльності присяжних. Наголошено, сукупний ефект розглянутих проблем, відсутність чіткого правового стандарту функціонування суду присяжних в Україні дозволяють говорити про відсутність досконалої (чи найбільш оптимальної) моделі суду присяжних для Української держави. Модель суду присяжних, яка функціонує в Україні на сьогоднішній день, демонструє значну кількість недоліків і потребує ґрунтового вирішення низки правових та організаційних питань.

Сформульовано визначення терміно-поняття «конституційно-правовий статус присяжного», під яким запропоновано розуміти його правове становище, яке визначається у контексті реалізації судової влади шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур та охоплює комплекс закріплених прав, обов'язків, відповідальності та гарантій; встановлено, присяжні у рамках судового провадження виконують роль колективного

суб'єкта безпосередньої реалізації судової влади; визначено, конституційно-правовий статус присяжного охоплює такі структурно-рівневі компоненти: 1) загальний статус; 2) спеціальний статус; 3) галузевий статус; 4) індивідуальний статус.

Запропоновано основні положення програми попередньої підготовки, формулювання мети, пропозицію щодо тривалості підготовки та орієнтовні модулі програми навчання присяжних.

Вмотивовано потребу передбачити у системі «Електронний суд» електронний кабінет присяжного, котрий має бути доступним до перегляду тільки для суду та з метою збереження конфіденційності повинен використовувати сучасні системи шифрування та захисту даних для забезпечення безпеки інформації. Констатовано, необхідно впроваджувати на нормативному та організаційному рівнях додаткові механізми захисту конфіденційності присяжних, що сприятиме збереженню їхньої незалежності та довіри суспільства до інституту суду присяжних. У цьому контексті запропоновано такі механізми: 1) анонімність присяжних у судових процесах через використання номерів чи кодів замість імен присяжних у судових документах і під час публічних слухань; 2) запровадження суворих правил щодо доступу до даних про особу присяжного; 3) розробка чітких процедур щодо зберігання, обробки та захисту персональних даних присяжних із дотриманням законодавства про захист інформації; 4) заборона розголошення інформації про присяжних після завершення справи; 5) встановлення посиленої відповідальності за втручання в роботу присяжних, спроби їх залякування або розголошення конфіденційної інформації про них; 6) заборона медіа на публікацію інформації, яка може прямо чи опосередковано вказати на особу присяжного, навіть після завершення судового процесу тощо.

Надано пропозиції щодо впровадження інституту мирових суддів для України. Запропоновано варіанти вирішення питання щодо проведення виборів мирових суддів у поточних умовах воєнного стану в Україні, коли проведення виборів відповідно до положень Конституції України заборонено, зокрема: 1)

тимчасове призначення з наступним переобранням – встановити тимчасовий порядок, за яким мирові судді призначаються на певний період (наприклад, до завершення воєнного стану); після відновлення можливості проведення виборів такі судді могли б пройти процедуру обрання та підтвердити свій мандат у громаді; 2) призначення на місцевому рівні з громадським обговоренням – «умовно виборний» механізм, котрий передбачатиме призначення мирових суддів відповідними місцевими радами, але з попереднім громадським обговоренням на загальних зборах громадян, або шляхом внесення ініціативи на розгляд ради; звичайно, таке рішення теж буде тимчасовим, однак, дозволить врахувати позицію громади, хоча й без офіційного голосування на виборах; 3) післявоєнний план і підготовка до виборів – шляхом розробки та законодавчого закріплення чітких критеріїв для проведення перших виборів мирових суддів одразу після скасування воєнного стану, що дозволить провести попередню підготовку, забезпечити інформування громадян та кандидатів та сприятиме швидкому проведенню виборів, щойно це стане можливим.

Ключові слова: демократія, народний суверенітет, безпосереднє народовладдя, конституційно-правове регулювання, судова влада, безпосередня участь народу у реалізації судової влади, громадянське суспільство, громадський контроль, суд присяжних, мирові судді.

SUMMARY

Berch V.V. The Institute of direct public participation in the implementation of judicial power: a constitutional and legal study. – Qualifying scientific work as a manuscript.

The dissertation is for obtaining of the scientific degree of Doctor of Law Sciences on the speciality 12.00.02 «Constitutional law; municipal law» (081 Law). – State Higher Education Institution «Uzhhorod National University», Uzhhorod, 2024.

In the dissertation work, for the first time in domestic constitutional and legal science, based on domestic and foreign scientific research, legislation of Ukraine and foreign states and the practice of its implementation, a systematic and comprehensive

analysis of the institution of direct participation of the people in the implementation of judicial power was carried out, which made it possible to formulate a holistic scientifically-based concept of this institution, as well as to develop new theoretical and applied provisions and conclusions aimed at its development and improvement in Ukraine. It is emphasized that the constitutional and legal study of direct participation of the people in the implementation of judicial power is complex, multidimensional and interdisciplinary in nature. The methodological tools of the subject of research include the following components: scientific approaches (descriptive, attributive, essential, interactional, human-centric, intercomplementary); principles of scientific knowledge (determinism, objectivity and universality); methods of scientific knowledge in the form of a three-dimensional structure, which consists of philosophical, general scientific and special legal methods.

The concept of "people" is determined to be primary in the conceptual and categorical apparatus of the researched issues, the understanding of which is fundamental for determining the mechanisms and principles that underlie democratic processes in the judicial system. It is emphasized that in the context of the direct participation of the people in the exercise of judicial power, the concept of "people" can be considered as: a set of all citizens of the state, regardless of their individual characteristics (age, gender, nationality, etc.); a sovereign bearer of power, on whose behalf state power is exercised, including justice (the involvement of citizens in the exercise of judicial power is a direct embodiment of the principle of popular sovereignty); a subject of constitutional and legal relations, which has certain rights and obligations in the sphere of the exercise of judicial power.

It was emphasized that the phenomenon of democracy is the primary basis for the formation of guiding principles of direct participation of the people in the exercise of judicial power, and on the other hand, the last defined legal category is an important component of the democratization of public power as a whole. Democracy creates conditions for the active involvement of citizens in the management of state affairs, and the use of instruments of popular participation in the exercise of judicial power can strengthen such democratic principles, since it provides for the implementation of

justice with the involvement of the public, which allows citizens to feel their own significant role in ensuring justice, and also contributes to strengthening trust in the judicial system, which is a key aspect of a democratic society.

The theoretical positions on the distinction between the concepts of "democracy", "judicial democracy" and "people's participation in the exercise of judicial power" have been improved, in particular, the following correlation of the above terms has been established: 1) a narrower concept in essence and content than democracy is the term "judicial democracy", if democracy is a way of organizing society and characterizes the entire state system based on the principle of democracy, then judicial democracy is a regime of judicial power and provides for ensuring the openness of judicial processes for the public, which contributes to increasing trust in the judicial system; ensuring equality of all before the law and fair consideration of cases; accountability of judges to society and the exercise of their powers in accordance with current legislation and ethical norms; mechanisms for controlling the activities of the judiciary by civil society and other branches of government; participation (direct and/or indirect) of the people in the exercise of judicial power, etc.; 2) another regime of the judiciary, along with judicial democracy, is the so-called judicial oligarchy, which is implemented by judges as a separate group acting in their own interests; 3) it is necessary to distinguish between the concepts of "people's participation in the exercise of judicial power" and "judicial democracy", which is a broader concept, since it covers, in addition to the first mentioned legal category, a number of constitutional principles of judicial proceedings that are implemented in practice. It is stated that the participation of the people in the exercise of judicial power involves two main forms: direct (mechanisms of direct involvement of the people in the administration of justice) and indirect – through the formation of judicial bodies. It is emphasized that the direct participation of the people in the exercise of judicial power, which is the subject of scientific analysis, should be considered as an institution that encompasses a set of legal norms and principles that ensure the participation of the people in the administration of justice, has its own functional purpose and corresponding implementation models. It is noted that the institution of direct participation of the

people in the exercise of judicial power, although it is part of the system of constitutional law, is characterized by a close connection with other branches of law, in particular, criminal and civil, and therefore has an interdisciplinary nature. The institution under study was created to fulfill a specific goal - ensuring the implementation of the principle of democracy in the sphere of justice. This is also confirmed by the fact that the institution cannot exist in isolation from its functional mission. Its effectiveness and expediency are determined by the ability to perform the tasks assigned to it. The successful implementation of this mission is a key criterion for its viability and perfection. The functions of the institution under study are represented, among which the constituent, regulatory, protective, human rights function, axiological, political, representative, cultural-ideological, informative-communicative and control-supervisory are distinguished; their essence and content are revealed.

A classification of international standards in the field of direct participation of the people in the exercise of judicial power is proposed in the following form: 1) universal (general) and regional standards in the field of human rights; 2) international standards on establishing the principles of the functioning of the judiciary, in particular, ensuring the right to a fair trial; 3) international documents on public participation in the management of state affairs; 4) provided that elected justices of the peace function – international electoral standards.

During the analysis of the historiographical matrix as a tool for determining the constitutional trends of the studied institution, the stages of the formation and development of the constitutional and legal regulation of the studied institution in foreign countries and Ukraine were formed.

The author's classification of modern constitutional models of direct participation of the people in the exercise of judicial power is represented and the following are distinguished: 1) the classical model, in which the people participate in the administration of justice through a jury trial according to the Anglo-American system; jurors decide on the issue of fact (guilt), and judges make a verdict (decide on issues of law); 2) the deliberative model, in which the chiefs, assizes or people's

assessors participate in the administration of justice together with professional judges and a single panel makes decisions on issues of fact and law; 3) the hybrid model - combines elements of the classic jury trial and the deliberative model of direct participation of the people in the exercise of judicial power and provides for the consideration of the case by a single panel, in which the issue of guilt is decided by "people's judges", and the verdict is made together with professional judges; 4) the model of popular justice is a form of popular participation, in which judicial proceedings are carried out exclusively by "people's judges", that is, representatives of the public. Constitutional and other regulatory legal acts of foreign states on the research issues were analyzed, in particular, Great Britain, Scotland, Ireland, the USA, Canada, New Zealand, Spain, Italy, Germany, France, Italy, Denmark, Sweden, Japan, Belgium, Austria, the Republic of Korea, Zambia, Jordan, Papua New Guinea, Liberia, India, Afghanistan, Namibia and Peru.

In the course of studying the legal and cultural-ideological aspects of the modernization of the jury trial in Ukraine, the following discussion issues were considered, among others: 1) the issue of the appropriateness of using the terms "juror" and "jury trial" in the context of the direct participation of the people in the implementation of judicial power in Ukraine; 2) problematic aspects of determining the role and place of the jury trial in the modern judicial system of Ukraine; 3) the issue of the effectiveness of the regulatory and legal regulation of the jury trial in Ukraine; 4) problematic aspects of determining the distinction between the legal status of a juror and a candidate for a jury; 5) problematic aspects of constitutional and legal requirements regarding the lack of legal education, type of activity, knowledge of legal norms or the presence of special knowledge; 6) features of the influence of the age factor, ethnic origin, religious beliefs of jurors on the course of judicial proceedings; 7) problematic aspects of the jurors' understanding of court instructions and other legal issues; 8) the issue of jurors' dependence on the opinion of a professional judge in the deliberation room, as well as the issue of external influence on the work of the jury; 9) cognitive factors of decision-making by jurors within the framework of judicial proceedings; 10) the problem of low public interest and psychological barriers to

participation in a court session as a juror in Ukraine, insufficient educational programs and information resources, low level of legal awareness and legal culture; 11) features of guarantees for the activities of jurors. It is emphasized that the cumulative effect of the problems considered, the absence of a clear legal standard for the functioning of the jury in Ukraine allow us to speak of the absence of a perfect (or most optimal) model of the jury for the Ukrainian state. The jury model that operates in Ukraine today demonstrates a significant number of shortcomings and requires a thorough solution to a number of legal and organizational issues.

The definition of the term "constitutional and legal status of a juror" is formulated, under which it is proposed to understand his legal position, which is determined in the context of the exercise of judicial power by administering justice within the framework of relevant judicial procedures and covers a complex of established rights, duties, responsibilities and guarantees; it is established that jurors within the framework of judicial proceedings perform the role of a collective subject of the direct exercise of judicial power; it is determined that the constitutional and legal status of a juror covers the following structural-level components: 1) general status; 2) special status; 3) industry status; 4) individual status.

The main provisions of the preliminary training program, the formulation of the goal, a proposal for the duration of the training, and indicative modules of the jury training program are proposed.

The need to provide for an electronic juror's office in the "Electronic Court" system, which should be accessible for viewing only by the court and, in order to maintain confidentiality, should use modern encryption and data protection systems to ensure information security, is motivated. It is stated that it is necessary to introduce additional mechanisms for protecting the confidentiality of jurors at the regulatory and organizational levels, which will contribute to preserving their independence and public trust in the institution of a jury trial. In this context, the following mechanisms are proposed: 1) anonymity of jurors in trials through the use of numbers or codes instead of juror names in court documents and during public hearings; 2) introduction of strict rules for access to juror personal data; 3) development of clear procedures for

storing, processing and protecting jurors' personal data in compliance with information protection legislation; 4) prohibition of disclosure of information about jurors after the case is completed; 5) establishment of enhanced liability for interference in the work of jurors, attempts to intimidate them or disclose confidential information about them; 6) prohibition of the media from publishing information that may directly or indirectly indicate the identity of a juror, even after the end of the trial, etc.

Proposals are provided for the introduction of the institution of justices of the peace for Ukraine. Options for resolving the issue of holding elections of justices of the peace in the current conditions of martial law in Ukraine, when holding elections in accordance with the provisions of the Constitution of Ukraine is prohibited, in particular: 1) temporary appointment with subsequent re-election - establish a temporary procedure according to which justices of the peace are appointed for a certain period (for example, until the end of martial law); after the possibility of holding elections is restored, such judges could undergo the election procedure and confirm their mandate in the community; 2) appointment at the local level with public discussion – a “conditionally elective” mechanism that will provide for the appointment of justices of the peace by the relevant local councils, but with prior public discussion at a general meeting of citizens, or by submitting an initiative for consideration by the council; of course, such a solution will also be temporary, however, it will allow taking into account the position of the community, albeit without an official vote in the elections; 3) post-war plan and preparation for the elections – by developing and legislatively enshrining clear criteria for holding the first elections of justices of the peace immediately after the lifting of martial law, which will allow for preliminary preparation, ensure information to citizens and candidates, and facilitate the rapid holding of elections as soon as possible.

Key words: democracy, popular sovereignty, direct democracy, constitutional and legal regulation, judiciary, direct participation of the people in the exercise of judicial power, civil society, public control, jury trial, justices of the peace.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації:

Статті в періодичних фахових наукових виданнях України:

1. Коцкулич В.В., Берч С.С. Суд присяжних за англо-американською (класичною) моделлю: сутнісні ознаки. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. №1. С.621-623. URL: <http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/1-1.pdf>
2. Берч В.В. Конституційне право на розгляд справи судом присяжних та швидкий суд: досвід США. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. №2. С.11-13. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.02.2>
3. 8.Берч В.В. Ukraine – a candidate for joining the EU: current challenges of the court system. *Конституційно-правові академічні студії*. №1. 2022. С.54-58. DOI: <https://doi.org/10.24144/2663-5399.2022.1.06>
4. Берч В. Парадигма імплікативного взаємозв'язку демократії та конституціоналізму: ключові цінності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія. Право*. № 74. Том №1. 2022. С.55-58. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.8>
5. Берч В.В. Ключові фактори впливу технократії на тенденційні аспекти розвитку демократії: глобальний вимір. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №4. С. 110-114. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.16>
6. Berch V.V. People's sovereignty – the fundamental principle of constitutionalism. *Конституційно-правові академічні студії*. 2023. №1. С. 20-24. DOI: <https://doi.org/10.24144/2663-5399.2023.1.03>
7. Берч В.В. Демократія як динамічний політико-правовий феномен: основоположні засади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія. Право*. Випуск 79. Ч.1. 2023. С.119-123. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.19>

8. Берч В.В. Деякі аспекти безпосередньої участі народу у здійсненні державної влади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №5. С. 87-91. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.12>
9. Берч В.В. Участь народу у реалізації судової влади: роль та значення у забезпеченні розвитку громадянського суспільства. *Наукові перспективи*. 2024. № 4(46). С. 840-846. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-4\(46\)-840-846](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-4(46)-840-846)
10. Берч В.В. Безпосередня судова демократія як конституційно-правовий феномен. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №1. С. 100-104. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.16>
11. Берч В.В. Гібридна модель суду присяжних: досвід Австрії та Данії. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. №5(23). С. 428-434. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-428-434](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-428-434)
12. Берч В.В. Участь народу у реалізації судової влади через суд присяжних у Бельгії. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. №5 (33). С.487-494. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5\(33\)-487-494](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5(33)-487-494)
13. Берч В.В. Особливості нормативно-правового регулювання інституту суду присяжних: досвід США та Великобританії. *Електронний науковий періодичний журнал «Успіхи і досягнення у науці»*. 2024. №3(3). Том 2. С. 42-49. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-3\(3\)-42-49](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-3(3)-42-49)
14. Берч В.В. Вплив судового народовладдя на розвиток демократичних процесів: виклики та перспективи. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. №5 (33). С.54-61. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5\(33\)-54-61](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)-54-61)
15. Берч В.В. Участь народу у реалізації судової влади в епоху Козаччини. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. №7 (35). С. 351-358. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-351-358](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-351-358)
16. Берч В.В. Особливості виконання громадянського обов'язку бути присяжним у Новій Зеландії. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. №7 (35). С. 22-28. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-7\(35\)-22-28](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-7(35)-22-28)
17. Берч В.В. Інститут суду шефенів у Німеччині як першооснова формування континентальної моделі безпосередньої участі народу у реалізації

судової влади. *Наукові перспективи*. 2024. № 7 (49). С. 955-961. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-7\(49\)-955-961](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-7(49)-955-961)

18. Берч В.В. Особливості участі народу у реалізації судової влади у період перебування українських земель у складі Російської та Австрійської імперій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №4. С. 664-668. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.110>

19. Берч В.В. Участь народу у реалізації судової влади у період польсько-литовської доби (XIV - I пол. XVII ст.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія. Право*. Випуск 84. Ч.1. С. 128-132. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.18>

20. Берч В.В. Загальна характеристика сучасних конституційних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. №8 (36). С. 477-484. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8\(36\)-477-484](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8(36)-477-484)

21. Берч В.В. Особливості з'ясування сутності та змісту правової категорії «реалізація судової влади». *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. №8 (26). С. 530-537. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-8\(26\)-530-537](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-8(26)-530-537)

22. Берч В.В. Основні підходи до методології дослідження безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. *Електронний науковий періодичний журнал «Успіхи і досягнення у науці»*. 2024. №6 (6). С.16-25. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-6\(6\)-16-25](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-6(6)-16-25)

23. Берч В.В. Дискусійні питання щодо ролі та значення суду присяжних в українській правовій системі. *Наукові перспективи*. 2024. №8 (50). С. 582-588. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-8\(50\)-582-588](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-8(50)-582-588)

24. Берч В.В. Конституційно-правові засади безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в Україні. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 9 (37). С. 268-276. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9\(37\)-268-276](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9(37)-268-276)

25. Берч В.В. Специфіка трансплантації міжнародних стандартів до національного механізму безпосередньої участі народу у реалізації судової

влади. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. №9 (27). С. 621-627. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-9\(27\)-621-627](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-9(27)-621-627)

26. Берч В.В. Ключові підходи до розуміння конституційно-правового статусу присяжного в Україні. *Електронний науковий періодичний журнал «Успіхи і досягнення у науці»*. 2024. № 7(7). С. 14-20. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-7\(7\)-14-20](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-7(7)-14-20)

27. Берч В.В. До питання про конституційно-правовий статус присяжного: доктринальні засади. *Наукові перспективи*. 2024. № 9 (51). С.873-880. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-9\(51\)-873-880](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-9(51)-873-880)

28. Берч В.В. Безпосередня участь народу у реалізації судової влади у Південній Кореї: конституційна невизначеність чи невідповідність Основному Закону? *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 10 (28). С.284-292. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-10\(28\)-284-292](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-10(28)-284-292)

Статті в зарубіжних наукових виданнях:

29. Berch V.V. Historical foundations of the formation and development of judicial people's power in the world. *Visegrad journal on human rights*. 2023. №4. P.17-22. DOI: <https://doi.org/10.61345/1339-7915.2023.4.3>

Статті в періодичних наукових виданнях, які індексуються в наукометричних базах Web of Sciences та Scopus:

30. Deshko L., Bysaga Y., Vasylichenko O., Nechyporuk A., Pifko O., Berch V. Medicines: technology transfer to production, cession of ownership rights for registration certificates and transfer of production in conditions of modern challenges to national and international security. *Georgian Medical News*. 2020. № 10 (307). P.180-185 (Scopus).

31. Pyroha, I., Tokarchuk, L., Perezhniak, B., Nikitenko, L., Berch, V. E-democracy: an urgent need or a tribute to fashion? *Legal analysis. Amazonia Investiga*. 2022. № 11(51). P. 240-249. URL: amazoniainvestiga.info/check/51/24-240-249.pdf DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.51.03.24> (Web of science).

32. Berch V.V., Lankevych A.Z., Bysaha Yu.Yu. Trial by jury as a guarantee of legitimate decisions: constitutional, legal and economic principles. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2024. Vol. 10. № 2. P. 33-41. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2024-10-2-33-41> (*Web of science*).

33. Berch, V., Lankevych, A., Naturkach, R., Bysaha, Y.M., & Bysaha, Y.Y. Educational aspects in the constitutional and legal provision of democratic governance under martial law: A comparative study. *Revista Eduweb*. 2024. №18(3). P. 276-293. DOI: <https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2024.18.03.21> (*Web of science*).

34. Berch, V., Lankevych, A., Naturkach, R., Bysaha, Y., & Prodan, V. The role of digital technologies in building an inclusive and transparent society: an analysis of the legal mechanisms of democratic governance. *Amazonia Investiga*. 2024. №13(79). P.177-188. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.79.07.14> (*Web of science*).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

35. Коцкулич В.В. Суд (журі) присяжних: загальна характеристика. Конференція професорсько-викладацького складу. *Матеріали 73-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету. (28 лютого 2019 року, м. Ужгород)*. Ужгородський національний університет; За заг. ред. С.Б. Булеци, Я.В. Лазура. Ужгород, 2019. С. 46-47.

36. Бисага Ю.М., Коцкулич В.В. Безпосередня участь народу у здійсненні судової влади в контексті ідеї народного суверенітету. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 3 – 4 травня 2019р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. С.157-160.

37. Коцкулич В.В., Васильчук Л.Б. До питання про ефективність суду присяжних на сучасному етапі розвитку правової держави та громадянського суспільства в Україні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки (випуск 19): матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*

/ Збірник тез доповідей: випуск 19 (м. Тернопіль, 6 лютого 2020 р.). Тернопіль, 2020. С. 53-55.

38. Коцкулич В.В., Бисага Ю.М. Організаційно-правові аспекти функціонування суду присяжних в Україні. *Закарпатські правові читання: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (29-30 квітня 2020 року, м. Ужгород)*. 2020. С. 163-167.

39. Берч В.В. Інститут мирової юстиції: загальнотеоретичні засади. *Матеріали 75-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (24-28 лютого 2021 р.)*. Ужгород, 2021. С.133-138.

40. Берч В.В. До питання про здійснення судочинства за участю присяжних у Канаді. *Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: тези доповідей за матеріал. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 23-24 квітня 2021 року) / відп. ред. Я. І. Ленгер, А. М. Земко*. Луцьк: ІВВ Луцький НТУ, 2021. С. 15-17.

41. Берч В.В., Бисага Ю.М. Дискреція суду присяжних: досвід Гонконгу. *Питання дискреційних повноважень у функціонуванні органів публічної влади: матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 20 травня 2021 р.)*/ Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ВГО «Асоціація українських правників». Київ: «Видавництво Людмила», 2021. С.32-36.

42. Берч В.В. Конституційно-правові засади здійснення судочинства судом присяжних у Франції. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 22 червня 2021 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021. С.143-147.

43. Берч В.В. Безпосередня участь народу у здійсненні судочинства як невід'ємний елемент транспарентності судової влади. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 23 серпня 2021 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021. С.30-33.

44. Берч В.В., Берч С.С. Окремі аспекти формування списку присяжних у Канаді. *Роль періодичних юридичних видань у формуванні правової держави: зарубіжний досвід та Україна: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 21 жовтня 2021 р.).* Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021. С.17-21.

45. Бисага Ю.М., Берч В.В., Продан В.І. Інструментальна цінність Конституції України. *Збірник матеріалів тез доповідей круглого столу «Вектори вдосконалення національного механізму захисту прав людини» (Київ, 7 липня 2021 року).* Зб. наук. пр. Київ–Тернопіль : КНУБА, ВГО «Асоціація українських правників», «Бескиди», 2021. С. 47-49

46. Берч В.В., Пирога І.С. Реалізація принципу народного суверенітету – фундамент належного функціонування демократичної правової держави в Україні. *Закарпатські правові читання. Трансформація національних правових систем країн Центральної та Східної Європи в умовах сучасних викликів: матеріали XIV міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 28–29 квітня 2022 р., Ужгород).* Видавничий дім «Гельветика», 2022. С.73-75.

47. Берч В.В., Берч С.С. Концептуальні основи перехідного правосуддя в Україні в умовах воєнного вторгнення РФ. *Конституційно-правові механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина в умовах війни: світовий досвід та Україна: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м.Ужгород, 26 травня 2022 р.).* Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С.279-281.

48. Берч В.В. Реалізація принципу народного суверенітету як ключова ідея демократії. *Функціонування Конституції України в умовах війни: теоретичні засади та практичні реалії: матеріали міжнародної правової школи (м.Ужгород, 27 червня 2022 р.).* Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С.29-36.

49. Берч В.В. Роль громадянського суспільства у здійсненні судової влади в умовах війни. *Національний та міжнародно-правовий механізми забезпечення права людини на життя в умовах війни: матеріали міжнародної*

правової школи (м. Ужгород, 23 серпня 2022 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 18-20.

50. Берч В.В. Виклики судової системи та громадянського суспільства у зв'язку із набуттям Україною статусу кандидата на вступ до ЄС. *Освіта та наука в умовах війни: конституційно-правові стандарти та сучасні українські реалії: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 22 вересня 2022 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 34-36.

51. Берч В.В. До питання про еволюційні чинники зародження інституту безпосередньої участі народу у здійсненні державної влади. *Право в умовах війни: пріоритети, завдання, функції: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 14 жовтня 2022 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 10-12.

52. Берч В.В. Стан судової системи України в умовах повномасштабного російського вторгнення. *Функціонування судових і правоохоронних органів в умовах війни: конституційні та міжнародно-правові маркери: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 27 жовтня 2022 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 12-14.

53. Берч В.В., Джуган В.В. Роль конституційного права у формуванні та зміцненні правових традицій. *Відновлення та розвиток України: ідеї, правові засади, інструментарій: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 26 грудня 2022 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С.115-118.

54. Берч В.В. Конституційно-правове регулювання безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у Швеції. *Реалізація конституційного права на свободу пересування в умовах війни: правові стандарти та практичні можливості: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 24 лютого 2023 р.)*. Ужгород, 2023. С. 12-21.

55. Берч В.В. До питання про судовий механізм саїбан'їн у Японії. *Виконання конституційних обов'язків в умовах війни: сучасна українська*

практика та міжнародний досвід: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 14 березня 2023 р.). Ужгород, 2023. С. 26-28.

56. Бисага Ю.М., Берч В.В. Моделі концепції перехідного правосуддя у постконфліктних ситуаціях: стратегія імплементації для України. *Актуальні проблеми судового права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 р.)* / Відпов. ред.: Л. М. Москвич. Харків : Юрайт, 2023. С. 57-59.

57. Берч В.В. Модель народного правосуддя: загальні засади. *Діяльність органів публічної влади України в умовах війни: пошуки оптимальних моделей: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 11 травня 2023 р.).* Ужгород. 2023. С. 12-14.

58. Берч В.В. Суди звичаєвого права у Йорданії. *Міжнародний фактор перемоги України над московією: правові, інституційні, матеріально-технічні складові матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 2 червня 2023 р.).* Ужгород. 2023. С. 12-16.

59. Берч В.В. Інститут безпосередньої демократії як політико-правовий інструмент коригування державно-владних рішень. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 30 червня 2023 р.).* Ужгород: Ужгородський національний університет. 2023. С. 46-51.

60. Берч В.В. Роль прямого народовладдя у вирішенні суспільно-значущих державно-владних рішень. *Правові засади капітуляції московії перед Україною: можливості, умови та наслідки: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 7 липня 2023 р.).* Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. С. 27-33.

61. Берч В.В. Деякі аспекти визначення керівних начал концепції судового народовладдя. *Modern problems of science, education and society: the 6th International scientific and practical conference (Kyiv, August 14-16, 2023).* Kyiv, Ukraine. 2023. P. 569-571.

62. Берч В.В. Вирішення справ судом присяжних у Німеччині. *Scientific progress: innovations, achievements and prospects: the 12th International scientific and practical conference (Munich, Germany, August 21-23, 2023)*. MDPC Publishing, Munich, Germany. 2023. P. 234-237.

63. Берч В.В. Ключові чинники формування громадської думки щодо розвитку демократичних процесів у сучасних зарубіжних державах. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку науки, освіти, технологій та суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 23 серпня 2023 р.)*. Кременчук: ЦФЕНД. 2023. С.50-53.

64. Берч В.В. Основні підходи до розуміння поняття «народ». *Право на достовірну інформацію, інформаційна безпека в умовах війни: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 31 березня 2023 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. С. 22-27.

65. Берч В.В. Переваги реалізації судового народовладдя через здійснення судочинства судом присяжних. *Modern problems of science, education and society: the 8th International scientific and practical conference (Kyiv, October 9-11, 2023)*. Kyiv, Ukraine. 2023. P. 1111-1112.

66. Берч В.В. Особливості зародження інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у додержавний період. *Правові механізми притягнення Україною, світовою спільнотою до відповідальності воєнних злочинців та колаборантів за наслідками російсько-української війни: історія, теорія, практика: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 27 жовтня 2023 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. С. 12-14.

67. Берч В.В. До питання про конституційні засади народного суверенітету та безпосередньої демократії у контексті досягнення Цілей сталого розвитку. *Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя-Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 року)*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 54-58.

68. Berch V.V. Transparency of judicial authority and judicial public authority: features of interoperation. *Парадигма конституційного, конституційно-процесуального права в умовах війни: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 24 листопада 2023 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. С. 12-15.

69. Берч В.В. Історико-правові передумови виникнення суду присяжних у Франції. *Муніципальне право, муніципальні права України в умовах війни: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 29 грудня 2023 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. С. 31-35.

70. Берч В.В. Цифровізація судової системи: деякі аспекти застосування інструментів штучного інтелекту у роботі суду присяжних. *Прикордонне співробітництво в умовах війни: досвід України: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 26 січня 2024 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С. 29-33.

71. Берч В.В. Безпосереднє народовладдя та судове право: специфіка поєднання та взаємодії. Modern problems of science, education and society: the 12th International scientific and practical conference (Kyiv, February 5-7, 2024). Kyiv, Ukraine. 2024. P.1228-1230.

72. Бисага Ю.М., Берч В.В. Парадигма конституційних цінностей в умовах війни. *Матеріали 78-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету (26-29 лютого 2024 року)*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла». 2024. С. 52-57.

73. Берч В.В. Особливості здійснення громадського контролю за діяльністю органів судової влади. *Правове регулювання земельних відносин в умовах війни: світовий досвід, українські реалії: матеріали міжнародної правової школи (м.Ужгород, 23 лютого 2024 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С.18-20.

74. Берч В.В. Феномен демократії за Юргеном Габермасом. *Роль військових адвокатів у захисті прав громадян в умовах воєнного стану: досвід*

України: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 28 березня 2024 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С.12-14.

75. Берч В.В. Характерні ознаки принципу народовладдя. Роль вищої школи, викладачів-правників у формуванні патріотизму, професіоналізму, порядності у студентському середовищі в умовах війни: досвід України: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 30 травня 2024 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С. 12-15.

76. Берч В.В. Особливості залучення громадськості до процесів формування органів судової влади. Дотримання Україною конституційних цінностей: святкові роздуми під час війни: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 28 червня 2024 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С.12-17.

77. Berch V.V. The concept of electing judges for Ukraine. XXXV International scientific and practical conference «Modern Scientific Research is the Engine of Technical Progress» (August 21-23, 2024) Karlovy Vary, Czech Republic. International Scientific Unity, 2024. P. 73-74.

78. Berch V.V. Безпосередня участь народу у реалізації судової влади у ранньо-модерний період. XXXVI International scientific and practical conference «The Latest Trends and Transformation of Modern Scientific Research» (August 28-30, 2024) Porto, Portugal. International Scientific Unity, 2024. С. 53-54.

79. Берч В.В. Застосування принципу легітимних очікувань у використанні форм безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. Сучасні виклики та актуальні проблеми науки, освіти і технологій: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 29 серпня 2024 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2024. С. 22-23.

80. Берч В.В. Проблемні аспекти розуміння присяжними судових інструкцій. The 10th International scientific and practical conference «Science and society: modern trends in a changing world» (September 2-4, 2024.) MDPC Publishing, Vienna, Austria. 2024. С.246-248.

81. Берч В.В. Особливості здійснення судочинства судом присяжних за законодавством Іспанії. *XXXVII International scientific and practical conference «Modern Problems of Science and Technology: Prospects for Further Development» (September 4-6, 2024)*. Bergen, Norway. International Scientific Unity, 2024. С. 84-87.

82. Берч В.В. Проблемні аспекти тривалості судового розгляду за участю присяжних. *The 1st International scientific and practical conference «Science and technology: challenges, prospects and innovations» (September 5-7, 2024)*. CPN Publishing Group, Osaka, Japan. 2024. С. 247-248.

83. Берч В.В. Деякі проблемні питання відбору присяжних. *The 9th International scientific and practical conference «European congress of scientific achievements» (September 9-11, 2024)*. Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain. 2024. С. 239-241.

84. Берч В.В. Проблемні питання щодо виклику осіб до складу суду присяжних у кримінальному провадженні. *The 1st International Scientific and Practical Conference «Modern Science: Exploring Theories, Innovations and Practical Solution» (September 9-11, 2024)*. Odesa, Ukraine). European Open Science Space, 2024. С.56-58.

85. Берч В.В. До питання про допит присяжних як свідків при розслідуванні неправосудних судових рішень у кримінальному провадженні. *International scientific-practical conference «Economics, finance, accounting and law in the context of globalization»: conference proceedings (Aarhus, Denmark, September 10, 2024)*. Aarhus, Denmark: Scholarly Publisher ICSSH, 2024. С. 45-46.

86. Берч В.В. Загальна характеристика вимог до присяжного в Іспанії. *XXXVIII International scientific and practical conference «Development of Modern Science: State, Problems and Prospects» (September 11-13, 2024)*. Brno, Czech Republic. International Scientific Unity, 2024. Р. 85-87.

87. Берч В.В. До питання про гарантування участі народу у вирішенні державно-владних питань та участі у реалізації судової влади: міжнародні стандарти. *International scientific-practical conference «Current issues of science,*

education and society in modern conditions»: conference proceedings (Tampere, Finland, September 12, 2024). Tampere, Finland: Scholarly Publisher ICSSH, 2024. С. 29-31.

88. Берч В.В. Суд присяжних в Україні: деякі питання нормативно-правового регулювання в умовах війни: *матеріали міжнародної наукової інтернет-конференції «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м.Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 12 – 13 вересня 2024 р.)* / редкол.: О.Яремко та ін. ГО «Наукова спільнота». WSZIA w Opolu. Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б. 2024. Випуск 64. С. 42-43.

89. Берч В.В. Окремі аспекти оплати праці присяжних. *The 2nd International scientific and practical conference «Scientific achievements of contemporary society» (September 12-14, 2024).* Cognum Publishing House, London, United Kingdom. 2024. С. 405-406.

90. Берч В.В. До питання про гарантії прав присяжних. *Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Global Directions in Scientific Research and Technological Development» (September 16-18, 2024. Valencia, Spain).* European Open Science Space, 2024. Р.79-80.

91. Берч В.В. Особливості впливу засобів масової інформації на роботу суду присяжних. *The 8th International scientific and practical conference «Perspectives of contemporary science: theory and practice» (September 16-18, 2024).* SPC «Sci-conf.com.ua», Lviv, Ukraine. 2024. С. 776-777.

92. Berch V. Проблемні питання фінансово-матеріального забезпечення функціонування суду присяжних в Україні. *XXXIX International scientific and practical conference «Problems of Science and Technology: Innovation and Competitiveness» (September 18-20, 2024).* Aalborg, Denmark. International Scientific Unity, 2024. Р. 51-52.

93. Берч В.В. Інститут суду присяжних як символ народного контролю за судовою владою після перемоги України. *Світ наукових досліджень. Випуск 33: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-*

конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 19-20 вересня 2024 р.) / за ред.: О.Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б. 2024. С. 113.

94. Берч В.В. До питання про специфіку взаємодії суддів та присяжних у рамках судового провадження. *The 2nd International scientific and practical conference «Current trends in scientific research development» (September 19-21, 2024)*. BoScience Publisher, Boston, USA. 2024. С. 390-392.

95. Берч В.В. Проблемні когнітивні аспекти прийняття рішень присяжними у рамках судового провадження. *The 2nd International scientific and practical conference «Scientific research: modern challenges and future prospects» (September 23-25, 2024)*. MDPC Publishing, Munich, Germany. 2024. С. 390-393.

96. Берч В.В. Особливості формування списку присяжних у Німеччині. *Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Evolving Science: Theories, Discoveries and Practical Outcomes» (September 23-25, 2024. Zurich, Switzerland)*. European Open Science Space, 2024. С. 39-41.

97. Берч В.В. Проблема низької зацікавленості громадськості в участі у судовому засіданні в ролі присяжних в Україні. *Вісімдесят дев'яті економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (м. Львів, Україна, м. Ополе, Польща, 24-25 вересня 2024 р.)* / редкол. : О. Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Львів: ФО-П Шпак В.Б. С. 14-15.

98. Берч В.В. До питання про ефективність моделі суду присяжних в Україні. *XL International scientific and practical conference «Mechanisms of Development of the Scientific and Technical Potential of Modern Society» (September 25-27, 2024)*. Salzburg, Austria. International Scientific Unity, 2024. С. 89-90.

99. Берч В.В. До питання про особливості функціонування суду присяжних у Бельгії. *The 1st International scientific and practical conference «Science in the modern world: innovations and challenges» (September 27-29, 2024)*. Perfect Publishing, Toronto, Canada. 2024. С.533-535.

100. Берч В.В. Етимологія поняття «судова демократія»: ключові засади. *Особливості здобуття освітнього ступеня магістра в умовах війни: досвід України: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 27 вересня 2024 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С. 12-15.

101. Берч В.В. Особливості функціонування суду присяжних у Шотландії у цивільному провадженні. *Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Scientific Research: Modern Innovations and Future Perspectives» (September 30 - October 2, 2024, Montreal, Canada)*. European Open Science Space, 2024. С. 61.

102. Берч В.В. Конституційно-правові вимоги до народних суддів за законодавством Італії. *XLI International scientific and practical conference «Progressive Opportunities and Solutions of Modern Scientific Potential» (October 2-4, 2024)*. Toronto, Canada. International Scientific Unity, 2024. С. 41-43.

103. Берч В.В. Еволюція суду присяжних в Англії у період середньовіччя: витоки, розвиток та правове значення. *The 11th International scientific and practical conference «Science and society: modern trends in a changing world» (October 1-3, 2024)*. MDPC Publishing, Vienna, Austria. 2024. С. 355-358.

104. Берч В.В. Особливості застосування моделі народного правосуддя в Папуа-Новій Гвінеї та Ліберії. *The 2nd International scientific and practical conference «Science and technology: challenges, prospects and innovations» (October 4-6, 2024)*. CPN Publishing Group, Osaka, Japan. 2024. С. 300-302.

105. Берч В.В. Участь народу у реалізації судової влади у давні часи. *Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Modern Perspectives on Global Scientific Solutions» (October 7-9, 2024. Bergen, Norway)*. European Open Science Space, 2024. С. 72-74.

106. Берч В.В. Модель народного правосуддя в Індії: суд панчаяти. *The 10th International scientific and practical conference «European congress of scientific achievements» (October 7-9, 2024)*. Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain. 2024. С. 288-290.

107. Берч В.В. Особливості функціонування дорадчої моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у Італії. *XLII International scientific and practical conference «Modern Trends in the Movement of Scientific Research» (October 9-11, 2024). Athens, Greece. International Scientific Unity, 2024. С. 71-73.*

108. Берч В.В. Ярмаркові суди середньовіччя: роль присяжних у вирішенні торгівельних конфліктів. *Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Scientific Exploration: Bridging Theory and Practice» (October 14-16, 2024. Berlin, Germany). European Open Science Space, 2024. С. 73-75.*

109. Берч В.В. Проблемні аспекти участі народу у реалізації судової влади у Швеції. *XLIII International scientific and practical conference «Modern Challenges and Achievements of the Scientific Community of the 21st century» (October 16-18, 2024). Narva, Estonia. International Scientific Unity, 2024. С. 81-82.*

110. Берч В.В. Джирги – традиційна система правосуддя в Афганістані. *The 2nd International scientific and practical conference «Science in the modern world: innovations and challenges» (October 24-26, 2024). Perfect Publishing, Toronto, Canada. 2024. С. 656-657.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	34
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ УЧАСТІ НАРОДУ У РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ.....	56
1.1. Методологія дослідження та огляд джерельної бази.....	56
1.2. Понятійно-категоріальний апарат у сфері безпосередньої участі народу у реалізації судової влади.....	72
1.3. Феномен демократії як першооснова формування керівних начал безпосередньої участі народу у реалізації судової влади.....	105
Висновки до Розділу 1.....	134
РОЗДІЛ 2. ІСТОРІОГРАФІЧНА МАТРИЦЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ УЧАСТІ НАРОДУ У РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНА.....	145
2.1. Еволюція становлення та розвитку безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у зарубіжних державах.....	145
2.2. Генеза формування конституційно-правових засад безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в Україні.....	180
2.3. Експлікація сучасного стану судової системи України та його вплив на розвиток безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у світлі адаптації до міжнародних стандартів.....	227
Висновки до Розділу 2.....	251
РОЗДІЛ 3. КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ УЧАСТІ НАРОДУ У РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ.....	259
3.1. Класична модель безпосередньої участі народу у реалізації судової влади.....	259
3.2. Дорадча модель безпосередньої участі народу у реалізації судової влади.....	295

3.3. Особливості прояву гібридної моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади.....	326
3.4. Модель народного правосуддя.....	343
Висновки до Розділу 3.....	373
РОЗДІЛ 4. ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ УЧАСТІ НАРОДУ У РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ.....	398
4.1. Юридичні механізми модернізації суду присяжних як елементу народовладдя у сфері здійснення правосуддя.....	400
4.2. Культурно-ідеологічні аспекти системної оптимізації функціонування суду присяжних.....	443
4.3. Перспективи впровадження інституту мирових суддів.....	470
Висновки до Розділу 4.....	489
ВИСНОВКИ.....	508
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	524
ДОДАТКИ.....	621

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Конституція України 28 червня 1996 року статтею 1 проголосила Українську державу як суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову. На цьому етапі української конституційної реальності було остаточно задекларовано принцип народного суверенітету та конституційно встановлено різні аспекти владної діяльності народу для їх забезпечення. Конституція України визначила напрямок та закріпила основи нормативної та теоретично-наукової роботи для подальшого розвитку різних форм виразу влади народу. Поряд із цим, Основний закон встановив одним із компонентів здійснення правосуддя участь народу через народних засідателів (котрий був скасований у 2016 році) та суд присяжних.

Попри конституційне закріплення інституту суду присяжних у статтях 124, 127 і 129 Конституції України, Законі України «Про судоустрій і статус суддів», деяких нормах галузевого законодавства практика безпосередньої участі народу у реалізації судової влади залишається недостатньо розвинутою. Разом із тим, на тлі триваючих демократичних перетворень питання ефективного функціонування суду присяжних як форми взаємодії державної влади та громадянського суспільства набуває особливого значення.

Ще одним взірцем безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, котрий був би доцільним для України є інститут мирових суддів, запровадження котрого передбачалося у Постанові Верховної ради України «Про проект нової Конституції України» 1992 року, однак, у процесі подальшої розробки Основного Закону така ідея так і не отримала нормативної регламентації. На тривалий час питання мирового судочинства вийшло за межі конституційного та правового дискурсу. Лише на сучасному етапі парадигма відродження інституту мирових суддів знову стала об'єктом уваги як потенційний інструмент вдосконалення доступу до правосуддя та зменшення навантаження на суди загальної юрисдикції.

Поряд із цим, сьогодні концепція мирового судочинства в Україні перебуває на рівні ідеї та не має розроблених проектів чи стратегій, які б

формували його цілісне бачення або визначали законодавчу базу. Незважаючи на інтерес до створення мирового судочинства як елемента доступного та справедливого правосуддя, відсутні чіткі законодавчі ініціативи, які б регламентували його організацію, компетенцію, особливості добору мирових суддів або процедуру розгляду справ. Єдиною пропозицією щодо нормативного врегулювання мирової юстиції був законопроект «Про мирових суддів територіальних громад», який через невідповідність нормам Конституції, відсутність логічної узгодженості тексту, суперечливість положень щодо органів внутрішньої організації мирового судочинства, інші недоліки, був відхилений українським парламентом за результатами розгляду у першому читанні. Фактично, ідея мирового судочинства досі не знайшла відображення в конкретних напрацюваннях, які дозволили б визначити найбільш ефективну модель та конституційно-правові основи для її впровадження. Зазначене свідчить про потребу в активізації законодавчих зусиль та залученні фахівців до формування концепції, яка б забезпечила правову визначеність і практичні шляхи реалізації інституту мирових суддів в Україні.

Актуальність дисертаційної роботи підтверджується і тим, що на сьогодні комплексне конституційно-правове дослідження інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в Україні залишається відсутнім. Незважаючи на наявність окремих наукових розвідок, які торкаються певних аспектів досліджуваної проблематики, цілісне осмислення даного інституту у конституційно-правовій площині ще не було здійснено.

Інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади був предметом досліджень вітчизняних науковців, що дозволило сформулювати та наповнити змістом понятійно-категоріальний апарат, пов'язаний з проблематикою наукового аналізу. Дослідження конституційно-правових аспектів народного суверенітету та безпосереднього народовладдя широко висвітлені такими науковцями, як: О. В. Батанов, Ю. М. Бисага, Д. М. Белов, Ю. Р. Мірошніченко, Т. П. Попович, О. В. Прієшкіна, М. В. Савчин, О. О. Скрипнюк, О. В. Щербанюк та ін. Питання конституційності та

транспарентності судової влади, особливості її реалізації, а також взаємодії з громадянським суспільством розглядалися Л. В. Вінокуровою, С. В. Гладієм, І. М. Жаровською, О. С. Лотюк, Л. М. Москвич, О. О. Овсянніковою, С. В. Різником, О. З. Хотинською-Нор. Теоретичні основи суду присяжних та історія його розвитку були предметом досліджень С. О. Іваницького, А. Б. Гринишина, Л. Р. Шувальської, В. М. Тернавської, А. А. Солодкова. Питання правового статусу присяжних та організації суду присяжних в Україні знайшли відображення у наукових роботах Н. М. Ахтирської, І. Р. Волоско, А. Б. Войнаровича, С. О. Іваницького, Р. П. Качура, Л. М. Москвич, І. О. Рощиної, І. О. Русанової, І. Є. Словської, В. В. Смірнкової, С. О. Циганія, В. М. Щерби та ін. Наукові праці таких учених, як О. В. Гетманцев, В. М. Кравчук, А. О. Пахомова, В. О. Попелюшко та ін. присвячені дослідженню інституту мирових суддів. Праксеологічні дослідження, спрямовані на визначення оптимальних шляхів модернізації безпосередньої участі народу у здійсненні судової влади, представлені роботами відомих учених, серед яких: В. В. Городовенко, В. М. Кампо, В. С. Канцір, Т. С. Нешик, І. О. Русанова, І. О. Рощина, А. С. Цибуляк-Кустевич, Д. А. Шигаль, Л. Р. Шувальська, М. М. Ясинок та ін.

Емпірична база дослідження охоплює результати аналізу міжнародних звітів та комплексних оглядів, статистичні дані як міжнародного, так і національного рівня, конституційні та інші нормативно-правові акти зарубіжних держав, зокрема, Великої Британії, Шотландії, Ірландії, США, Канади, Нової Зеландії, Іспанії, Італії, Німеччини, Франції, Данії, Швеції, Японії, Бельгії, Австрії, Республіки Корея, Замбії, Йорданії, Папуа-Нової Гвінеї, Ліберії, Індії, Афганістану, Намібії та Перу. Використано судову практику Європейського суду з прав людини та результати соціологічного опитування, проведеного у різних регіонах України (Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської та Київської областей) впродовж 2021-2023 років.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до Стратегії розвитку наукових досліджень, прийнятої Національною академією правових наук України на період 2021-2025 років, Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2016 р. № 119-р «Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ», Указу Президента України «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки», Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» № 179, Проекту Плану відновлення України 2022 року та «Концепції реформування системи судів із метою покращення доступу до правосуддя». Дослідження відповідає плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України. Тематика дослідження входить у комплексні теми: «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у XX–XXI ст.» (0198U007793) та «Конституційно-правове будівництво в умовах надзвичайних правових режимів: пошуки оптимальних моделей» (01231U104048).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є вирішення науково-прикладної проблеми, що має важливе значення для юридичної науки та полягає у комплексному конституційно-правовому осмисленні інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади та розробленні висновків і пропозицій щодо його модернізації в Україні.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- 1) репрезентувати методологію дослідження та огляд джерельної бази;
- 2) визначити понятійно-категоріальний апарат у сфері безпосередньої участі народу у реалізації судової влади;
- 3) здійснити аналіз феномену демократії як першооснови формування керівних начал безпосередньої участі народу у реалізації судової влади;

4) охарактеризувати на основі аналізу конституційних та інших нормативно-правових актів еволюцію становлення та розвитку безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у зарубіжних державах;

5) дослідити генезу формування конституційно-правових засад безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в Україні;

6) надати характеристику сучасного стану судової системи України та його впливу на розвиток безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у світлі адаптації до міжнародних стандартів;

7) запропонувати класифікацію сучасних конституційних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади та проаналізувати досвід зарубіжних держав у цій сфері;

8) визначити юридичні механізми модернізації суду присяжних як елементу народовладдя у сфері здійснення правосуддя в Україні;

9) виокремити культурно-ідеологічні аспекти системної оптимізації функціонування суду присяжних;

10) представити пропозиції щодо впровадження інституту мирових суддів для України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з реалізацією конституційних основ народовладдя, принципу народного суверенітету.

Предметом дослідження є конституційно-правові аспекти інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади.

Методи дослідження. У ході дослідження було застосовано філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Найбільш ефективними для здійснення конституційно-правового дослідження інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади стали такі з них: *діалектичний метод* став важливим інструментом для конституційно-правового аналізу взаємозв'язку між загальнотеоретичними концепціями демократії, народного суверенітету та безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, оцінки динамічних змін у взаємодії громадянського суспільства та судової влади (вся робота); *герменевтичний метод* було застосовано для інтерпретації та глибшого

розуміння конституційно-правових норм та аналізу правових текстів із врахуванням еволюції змісту понять, пов'язаних із народовладдям у правосудді (Розділи 2, 3, 4); *метод моделювання* було використано для формулювання авторської класифікації сучасних конституційних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади (Розділ 3), надання пропозицій щодо впровадження ефективної моделі інституту мирових суддів для України (підрозділ 4.3); 5) *метод аналізу* був застосований для поетапного аналізу кожного аспекту досліджуваного інституту та дозволив окремо вивчити його елементи, сприяв системному огляду наукової літератури, нормативних актів і позицій правознавців, а також допоміг зрозуміти поточний стан досліджуваної проблеми (вся робота); *метод синтезу* був застосований на етапі формулювання висновків та дозволив оцінити досліджуваний інститут як цілісну правову категорію (вся робота); *методи індукції та дедукції* застосовано для формування узагальнень щодо ролі та значення досліджуваного інституту у системі конституційного права (підрозділ 1.2), виокремлення загальних ознак ефективності досліджуваного феномену (Розділ 4); *формально-логічний метод* став основою структурованості та послідовності дослідження та забезпечив наукову обґрунтованість кожного етапу наукової роботи, переконливість і доказовість отриманих наукових висновків та практичних рекомендацій у конституційно-правовому дослідженні (вся робота); *метод історіографічної матриці* був використаний для здійснення системного аналізу та упорядкування історичних джерел та правових актів, що відображають розвиток та трансформацію безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у різні історичні періоди (Розділ 2).

Репрезентативність авторських положень у роботі обґрунтована, зокрема, із допомогою *методу соціологічного опитування*. Для досягнення високого рівня значущості результатів дослідження було проведено кілька етапів опитувань серед різних груп респондентів у межах трьох фокус-груп. Перший етап охопив широке коло громадян України – 482 особи, які анонімно заповнювали анкети, що дозволило отримати загальне уявлення про ставлення громадськості до участі

народу у реалізації судової влади, а також виявити рівень підтримки або критики інституту суду присяжних серед населення. Другий етап включав опитування 48 суддів місцевих та апеляційних судів Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської та Київської областей шляхом письмового анонімного анкетування. Третій етап опитування було проведено серед 18-ти студентів юридичного факультету другого курсу денної форми навчання ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Комбінація опитувань серед різних цільових груп дозволила отримати різносторонню картину сприйняття інституту суду присяжних в Україні та сформулювати авторські положення на основі даних, що є статистично значущими для різних соціальних і професійних груп. У межах даного дослідження *експериментальний метод* було застосовано для емпіричного аналізу впливу правової освіти на сприйняття студентами інституту суду присяжних в Україні. Опитування здійснювалося в контрольованих умовах до та після вивчення студентами вибіркової навчальної дисципліни «Конституційно-правові засади участі народу у реалізації судової влади». Експеримент дозволив виявити специфічні зміни в ставленні студентів до інституту суду присяжних, а також оцінити значення правового просвітництва у сфері участі народу у реалізації судової влади у такий спосіб. Отримані дані були узагальнені та систематизовані, що забезпечило надійність і достовірність результатів для подальшого наукового аналізу та формулювання висновків (підрозділ 4.2).

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена тим, що в дисертаційній роботі вперше у вітчизняній конституційно-правовій науці на основі вітчизняних та іноземних наукових досліджень, законодавства України та зарубіжних держав і практики його реалізації здійснено системний та комплексний аналіз інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, що дало змогу сформулювати цілісну науково-обґрунтовану концепцію цього інституту, а також розробити нові теоретико-прикладні положення та висновки, спрямовані на його розвиток та вдосконалення в Україні:

уперше:

- репрезентовано авторську класифікацію сучасних конституційних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади та виокремлено:

1) *класичну* модель, за якої народ бере участь у здійсненні правосуддя через суд присяжних за англо-американською системою; присяжні приймають рішення щодо питання факту (вини), а судді виносять вердикт (вирішують питання права); 2) *дорадчу* модель, за якої «народні судді» беруть участь у здійсненні правосуддя разом із професійними суддями та єдиною колегією приймають рішення щодо питань факту та права; 3) *гібридну* модель – поєднує елементи класичного суду присяжних і дорадчої моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади та передбачає розгляд справи єдиною колегією, у якій питання вини вирішують «народні судді», а вердикт приймається разом з професійними суддями; 4) *модель народного правосуддя* – це форма народної участі, за якої правосуддя здійснюється виключно «народними суддями», тобто представниками громадськості;

- зроблено висновок, що до моделі народного правосуддя, окрім інституту мирових суддів, доцільно відносити суди звичаєвого права: 1) засади діяльності яких визначаються Конституцією та/або іншими законами держави; 2) які мають за мету не примирення чи медіацію, а прийняття конкретного рішення, котре може передбачати встановлення відповідальності; 3) рішення звичаєвих судів визнаються державою та можуть бути оскаржені до державної судової системи;

- узагальнено функції інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, серед яких виокремлено установчу, регулятивну, охоронну, правозахисну, аксіологічну, політичну, репрезентативну, культурно-ідеологічну, інформативно-комунікативну та контрольну-наглядову; розкрито їх сутність та зміст;

- запропоновано класифікацію міжнародних стандартів у сфері безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у такому вигляді: 1) універсальні та регіональні стандарти у сфері прав людини; 2) міжнародні стандарти щодо встановлення засад функціонування судової влади, зокрема, забезпечення права на справедливий суд; 3) міжнародні документи щодо участі

громадськості в управлінні державними справами; 4) за умови функціонування виборних мирових суддів – міжнародні виборчі стандарти;

- сформульовано визначення терміно-поняття «конституційно-правовий статус присяжного», під яким запропоновано розуміти його правове становище, яке визначається у контексті реалізації судової влади шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур та охоплює комплекс закріплених прав, обов'язків, відповідальності та гарантій; встановлено, присяжні у рамках судового провадження виконують роль колективного суб'єкта безпосередньої реалізації судової влади; визначено, конституційно-правовий статус присяжного охоплює такі структурно-рівневі компоненти: 1) загальний статус; 2) спеціальний статус; 3) галузевий статус; 4) індивідуальний статус;

- розроблено ключові елементи програми попередньої підготовки присяжних, встановлено мету, визначено оптимальну тривалість навчання та представлено орієнтовні модулі програми;

- вмотивовано потребу передбачити у системі «Електронний суд» електронний кабінет присяжного, котрий має бути доступним до перегляду тільки для суду та з метою збереження конфіденційності повинен використовувати сучасні системи шифрування та захисту даних для забезпечення безпеки інформації; представлено додаткові механізми захисту конфіденційності присяжних;

- репрезентовано варіанти вирішення питання щодо проведення виборів мирових суддів у поточних умовах воєнного стану в Україні, коли проведення виборів відповідно до положень Конституції України заборонено;

удосконалено:

- методологічний інструментарій конституційно-правового дослідження інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади;

- розуміння демократії як однієї із фундаментальних категорій у політичній філософії та правовій науці; визначено, в умовах підвищення значущості конституційних цінностей, залучення народу до здійснення

правосуддя набуває особливого значення, виступає основоположним елементом у зміцненні правової держави, забезпеченні демократизації публічної влади та підвищенні ефективності правосуддя;

- теоретичні позиції щодо розмежування понять «демократія», «судова демократія» та «участь народу у реалізації судової влади», зокрема встановлено таку кореляцію зазначених термінів: 1) вужчим за сутністю і змістом поняттям аніж демократія є термін «судова демократія», якщо демократія є способом організації суспільства та характеризує увесь державний лад, заснований на принципі народовладдя, то судова демократія є режимом судової влади та передбачає забезпечення відкритості судових процесів для громадськості, що сприяє підвищенню довіри до судової системи; забезпечення рівності всіх перед законом і справедливого розгляду справ; відповідальність суддів перед суспільством і здійснення ними повноважень відповідно до чинного законодавства та етичних норм; механізми контролю за діяльністю судової влади з боку громадянського суспільства та інших гілок влади; участь (безпосередню та/або опосередковану) народу у реалізації судової влади тощо; 2) ще одним режимом судової влади, поряд із судовою демократією, є так звана судова олігархія, що реалізується суддями як окремою групою, яка діє в своїх власних інтересах; 3) слід розмежовувати поняття «участь народу у реалізації судової влади» та «судова демократія», котра є ширшою концепцією, оскільки охоплює окрім першої згаданої правової категорії і низку конституційних засад судочинства, котрі реалізуються на практиці;

- висновки щодо розуміння феномену транспарентності судової влади як комплексного засадничого терміно-поняття, котре акумулює у собі ціннісні характерні принципи здійснення правосуддя, які пов'язані із трьохвимірним механізмом взаємодії «державна – судова влада – громадянське суспільство»;

- підходи до визначення форм участі народу у реалізації судової влади: безпосередньої (через механізми прямого залучення народу до здійснення правосуддя) та опосередкованої – через формування органів судової влади; висновки щодо доцільності ототожнення понять «участь народу у здійсненні

правосуддя» та «безпосередня участь народу у реалізації судової влади», виходячи із більш ширшого поняття – участі народу у реалізації судової влади, що ґрунтується на ідеї, відповідно до якої судова влада має бути суб'єктивно контрольованою народом, котрий є носієм демократичної влади в суспільстві;

- положення, відповідно до яких сучасні конституційні моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади відрізняються між собою за своєю структурою та функціональним наповненням, формою участі народу, а також ступенем впливу такої участі на прийняття судових рішень та правозастосування;

- у ході аналізу історіографічної матриці як інструменту визначення конституційних тенденцій досліджуваного інституту – структуризацію етапів його розвитку у зарубіжних державах та на теренах України;

- юридичні та культурно-ідеологічні аспекти модернізації суду присяжних в Україні;

набули подальшого розвитку:

- висновки, відповідно до яких правову категорію «народний суверенітет» не можна повноцінно розуміти без врахування верховенства права, верховної влади народу, конституціоналізму та загальної концепції демократії; підкреслено, поняття «народовладдя» не є тотожним народному суверенітету, оскільки навіть за наявності народовладдя у державі принцип народного суверенітету може не бути реалізованим;

- наукові положення, відповідно до яких феномен демократії є першоосновою формування керівних начал безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, а остання визначена правова категорія є важливим компонентом демократизації публічної влади в цілому; демократія створює умови для активного залучення громадян до управління державними справами, водночас використання інструментів народної участі у реалізації судової влади здатне посилити такі демократичні засади, оскільки передбачає здійснення правосуддя із залученням громадськості, що дає можливість громадянам відчувати власну значущу роль у забезпеченні справедливості, а також сприяє зміцненню

довіри до судової системи, що є ключовим аспектом демократичного суспільства;

- положення щодо первинного у понятійно-категоріальному апараті досліджуваної проблематики поняття «народ», розуміння якого є фундаментальним для визначення механізмів та принципів, які лежать в основі демократичних процесів у судовій системі; встановлено, у контексті безпосередньої участі народу у реалізації судової влади поняття «народ» може розглядатись як: сукупність всіх громадян держави, незалежно від їхніх індивідуальних характеристик (вік, стать, національність тощо); суверенний носій влади, від імені якого здійснюється державна влада, у тому числі і правосуддя (залучення громадян до реалізації судової влади є прямим втіленням принципу народного суверенітету); суб'єкт конституційно-правових відносин, котрий володіє певними правами та обов'язками у сфері реалізації судової влади;

- висновки, згідно яких Конституція України має виняткову інструментальну цінність у забезпеченні основоположних засад судочинства (стаття 129), зокрема, права на справедливий і публічний судовий розгляд;

- положення, відповідно до яких реалізація судової влади – це процес виконання судами свого функціонального призначення, котрий передбачає правосуддя, судовий контроль, судове самоврядування та участь народу через різні форми залучення; правосуддя безперечно є основною формою реалізації судової влади, котра передбачає різні види судочинства (конституційне, цивільне, кримінальне, адміністративне тощо), а участь народу у реалізації судової влади є серед іншого закріпленою у Конституції України через інститут суду присяжних, котрий є відображенням принципу народного суверенітету та визнання народу повноцінним суб'єктом влади;

- висновки, відповідно до яких у той час, як мирові судді часто є частиною «інституційного» правосуддя, суди звичаєвого права функціонують на іншому рівні; у таких судах, які широко використовуються в Африці, Азії та деяких інших регіонах, вирішення спорів базується здебільшого на звичаях і традиціях громади, а не на писаному законодавстві; суди звичаєвого права є

особливими тим, що порядок їх функціонування не завжди регламентується національним законодавством (конституцією чи іншими нормативно-правовими актами), проте вони часто залишаються єдиним доступним механізмом для вирішення конфліктів у віддалених традиційних громадах;

- пропозиції щодо впровадження інституту мирових суддів для України.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в дисертації висновки, пропозиції і рекомендації можуть бути використаними у:

- *науково-дослідній роботі* – для подальшого аналізу інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, поглиблення знань про його історичні витoki, понятійно-категоріальний апарат, характерні особливості, моделі такої участі, перспективні напрямки модернізації цього інституту, а також для розширення наукових поглядів про демократію, народовладдя, феномен народного суверенітету, транспарентність судової влади;

- *нормопроектній та правотворчій діяльності* – для вдосконалення законодавства з питань функціонування суду присяжних, а також з метою впровадження інституту мирових суддів в Україні;

- *правозастосуванні* – задля вдосконалення механізмів громадського контролю за діяльністю судової влади, укріплення демократичних основ судової влади в Україні, забезпечення розвитку судової системи, орієнтованої на захист прав людини, справедливості і підзвітності державної влади перед народом (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність Верховного Суду від 23.09.2024 р.);

- *освітньому процесі* – при розробці програм, робочих планів, навчально-методичних матеріалів, конспектів лекцій, словників, довідників, підручників та посібників з конституційного права України, конституційного права зарубіжних держав, порівняльного конституційного права; під час викладання дисциплін: «Конституційне право України», «Конституційне право зарубіжних країн»,

«Права людини», «Конституційно-правові засади участі народу у реалізації судової влади»; для вдосконалення основ суддівської освіти в аспекті юридичних та когнітивно-поведінкових особливостей взаємодії із присяжними у рамках судового процесу (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність Національної школи суддів України від 16.09.2024 р.; Акт впровадження основних положень та результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес ДВНЗ «Ужгородський національний університет» від 02.10.2024 р.);

- правопросвітницькій роботі – у рамках забезпечення правового просвітництва населення з метою підвищення рівня його правової культури, а також формування правової обізнаності з питань народної участі у реалізації судової влади.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є кваліфікаційною науковою працею, висновки та пропозиції, що складають наукову новизну дисертаційної роботи, розроблені авторкою особисто. Деякі наукові статті та тези апробаційного характеру написані у співавторстві. Особистий внесок здобувачки у цих публікаціях полягає:

– «E-democracy: an urgent need or a tribute to fashion?» – у розробці оригінальної концепції статті, визначенні мети та завдань, виборі дослідницької методології, встановленні окремих переваг та недоліків застосування дистанційних засобів для реалізації прав і свобод у цифрову епоху;

– «Trial by jury as a guarantee of legitimate decisions: constitutional, legal and economic principles» – у розробці основних концептуальних засад дослідження, здійсненні аналізу конституційно-правових основ функціонування суду присяжних, визначенні факторів, які впливають на ефективність зазначеного інституту;

– «Educational aspects in the constitutional and legal provision of democratic governance under martial law: a comparative study» – у забезпеченні структурованості дослідження, визначенні основних категорій та понять,

формулюванні висновків щодо ролі правової освіти у підтримці демократичних інститутів під час надзвичайних обставин;

– «The role of digital technologies in building an inclusive and transparent society: an analysis of the legal mechanisms of democratic governance» – у виборі методології дослідження, аналізі актуальних тенденцій та новітніх підходів у цифровому управлінні, а також їхнього потенціалу для підвищення якості демократії;

– «Medicines: technology transfer to production, cession of ownership rights for registration certificates and transfer of production in conditions of modern challenges to national and international security» – у розробці оригінальної концепції статті, визначенні мети та завдань, обґрунтуванні методології дослідження, аналізі та описі отриманих результатів;

– «Суд присяжних за англо-американською (класичною) моделлю: сутнісні ознаки» – у виборі дослідницької методології, визначенні основних характеристик суду присяжних;

– «Безпосередня участь народу у здійсненні судової влади в контексті ідеї народного суверенітету» – в аналізі конституційних засад народного суверенітету, дослідженні окремих переваг та недоліків існуючої моделі суду присяжних в Україні;

– «До питання про ефективність суду присяжних на сучасному етапі розвитку правової держави та громадянського суспільства в Україні» – у визначенні характерних дефектів суду шефенів, описі ключових особливостей його функціонування;

– «Організаційно-правові аспекти функціонування суду присяжних в Україні» – у структуризації дослідження, визначенні основ нормативно-правового регулювання інституту суду присяжних в Україні;

– «Дискреція суду присяжних: досвід Гонконгу» – у визначенні кваліфікаційних вимог (цензів), котрі пред'являються до кандидата у присяжні у Гонконзі, встановленні особливостей формування списків присяжних, розгляді

процедури прийняття судового рішення у рамках дискреційних повноважень суду присяжних;

— «Окремі аспекти формування списку присяжних у Канаді» – у характеристиці особливостей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у Канаді, визначенні вимог до присяжного, особливостей формування списку присяжних та їх виклику, судових процедур;

– «Інструментальна цінність Конституції України» – у визначенні окремих характеристик Основного Закону Української держави, встановленні чинників появи конституцій;

– «Реалізація принципу народного суверенітету – фундамент належного функціонування демократичної правової держави в Україні» – у встановленні основоположних начал народного суверенітету як ключового критерію позиціонування України на міжнародній арені у ролі демократичної держави, що відповідає загальноприйнятим стандартам сучасної розвиненої правової політико-територіальної організації публічної влади;

– «Концептуальні основи перехідного правосуддя в Україні в умовах воєнного вторгнення РФ» – у визначенні заходів в аспекті правосуддя перехідного періоду для України;

– «Роль конституційного права у формуванні та зміцненні правових традицій» – у формуванні структури дослідження, визначенні факторів впливу конституційного права на усталення правових традицій;

– «Моделі концепції перехідного правосуддя у постконфліктних ситуаціях: стратегія імплементації для України» – у комплексному аналізі сучасних моделей перехідного правосуддя у світі, встановленні векторів імплементації концептуальних основ перехідного правосуддя для України;

– «Парадигма конституційних цінностей в умовах війни» – в аналізі впливу конституційних цінностей на формування загально-правових ідеалів, принципів та категорій, а також осмислення правових реалій у контексті конституційного права, у визначенні ролі конституційних цінностей у задоволенні потреб держави, суспільства.

Апробація матеріалів дисертації. Дисертацію було попередньо розглянуто на засіданні кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Окремі висновки, положення та рекомендації були представлені на міжнародних науково-практичних конференціях та правових школах: зокрема: *«73-я підсумкова наукова конференція професорсько-викладацького складу юридичного факультету»* (м. Ужгород, 28 лютого 2019 р.); *«Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей»* (м. Ужгород, 3–4 травня 2019 р.); *«Актуальні дослідження правової та історичної науки (випуск 19)»* (м. Тернопіль, 6 лютого 2020 р.); *«Закарпатські правові читання»* (м. Ужгород, 29-30 квітня 2020 р.); *«75-а підсумкова наукова конференція професорсько-викладацького складу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»»* (м. Ужгород, 24-28 лютого 2021 р.); *«Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення»* (м. Луцьк, 23-24 квітня 2021 р.); *«Питання дискреційних повноважень у функціонуванні органів публічної влади»* (м. Київ, 20 травня 2021 р.); *«Закарпатські правові читання. Розвиток правової системи та європейська інтеграція України»* (м. Ужгород, 27-28 травня 2021 р.); *«Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей»* (м. Ужгород, 22 червня 2021 р.); *«Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей»* (м. Ужгород, 23 серпня 2021 р.); *«Роль періодичних юридичних видань у формуванні правової держави: зарубіжний досвід та Україна»* (м. Ужгород, 21 жовтня 2021 р.); *«Вектори вдосконалення національного механізму захисту прав людини»* (м. Київ, 7 липня 2021 р.); *«Закарпатські правові читання. Трансформація національних правових систем країн Центральної та Східної Європи в умовах сучасних викликів»* (м. Ужгород, 28–29 квітня 2022 р.); *«Конституційно-правові механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина в умовах війни»* (м. Ужгород, 26 травня 2022 р.); *«Функціонування Конституції України в умовах війни: теоретичні засади та практичні реалії»* (м. Ужгород, 27 червня 2022 р.); *«Національний та міжнародно-правовий*

механізми забезпечення права людини на життя в умовах війни» (м. Ужгород, 23 серпня 2022 р.); *«Освіта та наука в умовах війни: конституційно-правові стандарти та сучасні українські реалії»* (м. Ужгород, 22 вересня 2022 р.); *«Право в умовах війни: пріоритети, завдання, функції»* (м. Ужгород, 14 жовтня 2022 р.); *«Функціонування судових і правоохоронних органів в умовах війни: конституційні та міжнародно-правові маркери»* (м. Ужгород, 27 жовтня 2022 р.); *«Відновлення та розвиток України: ідеї, правові засади, інструментарій»* (м. Ужгород, 26 грудня 2022 р.); *«Реалізація конституційного права на свободу пересування в умовах війни: правові стандарти та практичні можливості»* (м. Ужгород, 24 лютого 2023 р.); *«Виконання конституційних обов'язків в умовах війни: сучасна українська практика та міжнародний досвід»* (м. Ужгород, 14 березня 2023 р.); *«Актуальні проблеми судового права»* (м. Харків, 21 квітня 2023 р.); *«Діяльність органів публічної влади України в умовах війни: пошуки оптимальних моделей»* (м. Ужгород, 11 травня 2023 р.); *«Міжнародний фактор перемоги України над московією: правові, інституційні, матеріально-технічні складові»* (м. Ужгород, 2 червня 2023 р.); *«Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей»* (м. Ужгород, 30 червня 2023 р.); *«Правові засади капітуляції московії перед Україною: можливості, умови та наслідки»* (м. Ужгород, 7 липня 2023 р.); *«Modern problems of science, education and society»* (Kyiv, August 14-16, 2023); *«Scientific progress: innovations, achievements and prospects»* (Munich, Germany, August 21-23, 2023); *«Сучасні тенденції та перспективи розвитку науки, освіти, технологій та суспільства»* (м. Кременчук, 23 серпня 2023 р.); *«Право на достовірну інформацію, інформаційна безпека в умовах війни»* (м. Ужгород, 31 березня 2023 р.); *«Modern problems of science, education and society»* (Kyiv, October 9-11, 2023); *«Правові механізми притягнення Україною, світовою спільнотою до відповідальності воєнних злочинців та колаборантів за наслідками російсько-української війни: історія, теорія, практика»* (м. Ужгород, 27 жовтня 2023 р.); *«Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку»* (Запоріжжя-Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 р.);

«Парадигма конституційного, конституційно-процесуального права в умовах війни» (м. Ужгород, 24 листопада 2023 р.); «Муніципальне право, муніципальні права України в умовах війни» (м. Ужгород, 29 грудня 2023 р.); «Прикордонне співробітництво в умовах війни: досвід України» (м. Ужгород, 26 січня 2024 р.); «Modern problems of science, education and society» (Kyiv, February 5-7, 2024); «78-а підсумкова наукова конференція професорсько-викладацького складу юридичного факультету» (Ужгород, 26-29 лютого 2024 р.); «Правове регулювання земельних відносин в умовах війни: світовий досвід, Українські реалії» (м. Ужгород, 23 лютого 2024 р.); «Роль військових адвокатів у захисті прав громадян в умовах воєнного стану: досвід України» (м. Ужгород, 28 березня 2024 р.); «Роль вищої школи, викладачів-правників у формуванні патріотизму, професіоналізму, порядності у студентському середовищі в умовах війни: досвід України» (м. Ужгород, 30 травня 2024 р.); «Дотримання Україною конституційних цінностей: святкові роздуми під час війни» (м. Ужгород, 28 червня 2024 р.); «XXXV International scientific and practical conference «Modern Scientific Research is the Engine of Technical Progress»» (Karlovy Vary, Czech Republic, August 21-23, 2024); «XXXVI International scientific and practical conference «The Latest Trends and Transformation of Modern Scientific Research»» (Porto, Portugal, August 28-30, 2024); «Сучасні виклики та актуальні проблеми науки, освіти і технологій» (Полтава, 29 серпня 2024 р.); «The 10th International scientific and practical conference «Science and society: modern trends in a changing world»» (Vienna, Austria, September 2-4, 2024); «XXXVII International scientific and practical conference «Modern Problems of Science and Technology: Prospects for Further Development»» (Bergen, Norway, September 4-6, 2024); «The 1st International scientific and practical conference «Science and technology: challenges, prospects and innovations»» (Osaka, Japan, September 5-7, 2024); «The 9th International scientific and practical conference «European congress of scientific achievements»» (Barcelona, Spain, September 9-11, 2024); «The 1st International Scientific and Practical Conference «Modern Science: Exploring Theories, Innovations and Practical Solution»» (Odesa, Ukraine, September 9-11, 2024);

«International scientific-practical conference «Economics, finance, accounting and law in the context of globalization» (Aarhus, Denmark, September 10, 2024); «XXXVIII International scientific and practical conference «Development of Modern Science: State, Problems and Prospects»» (Brno, Czech Republic, September 11-13, 2024); «International scientific-practical conference «Current issues of science, education and society in modern conditions» (Tampere, Finland, September 12, 2024); «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 12–13 вересня 2024 р.); «The 2nd International scientific and practical conference «Scientific achievements of contemporary society»» (London, United Kingdom, September 12-14, 2024); «1st International Scientific and Practical Conference «Global Directions in Scientific Research and Technological Development»» (Valencia, Spain, September 16-18, 2024); «The 8th International scientific and practical conference «Perspectives of contemporary science: theory and practice»» (Lviv, Ukraine, September 16-18, 2024); «XXXIX International scientific and practical conference «Problems of Science and Technology: Innovation and Competitiveness»» (Aalborg, Denmark, September 18-20, 2024); «Світ наукових досліджень. Випуск 33» (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 19-20 вересня 2024 р.); «The 2nd International scientific and practical conference «Current trends in scientific research development»» (Boston, USA, September 19-21, 2024); «The 2nd International scientific and practical conference «Scientific research: modern challenges and future prospects»» (Munich, Germany, September 23-25, 2024); «1st International Scientific and Practical Conference «Evolving Science: Theories, Discoveries and Practical Outcomes»» (Zurich, Switzerland, September 23-25, 2024); «Вісімдесят дев'яти економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки» (м. Львів, Україна, м. Ополе, Польща, 24-25 вересня 2024 р.); «XL International scientific and practical conference «Mechanisms of Development of the Scientific and Technical Potential of Modern Society»» (Salzburg, Austria, September 25-27, 2024); «The 1st International scientific and practical conference «Science in the modern world: innovations and challenges» (Toronto, Canada, September 27-29, 2024); «Особливості здобуття освітнього ступеня магістра в

умовах війни: досвід України» (м. Ужгород, 27 вересня 2024 р.); «1st International Scientific and Practical Conference «Scientific Research: Modern Innovations and Future Perspectives» (Montreal, Canada, September 30 - October 2, 2024); «XLI International scientific and practical conference «Progressive Opportunities and Solutions of Modern Scientific Potential»» (Toronto, Canada, October 2-4, 2024); «The 11th International scientific and practical conference «Science and society: modern trends in a changing world»» (Vienna, Austria, October 1-3, 2024); «The 2nd International scientific and practical conference «Science and technology: challenges, prospects and innovations»» (Osaka, Japan, October 4-6, 2024); «1st International Scientific and Practical Conference «Modern Perspectives on Global Scientific Solutions»» (Bergen, Norway, October 7-9, 2024); «The 10th International scientific and practical conference «European congress of scientific achievements»» (Barcelona, Spain, October 7-9, 2024); «XLII International scientific and practical conference «Modern Trends in the Movement of Scientific Research»» (Athens, Greece, October 9-11, 2024); «1st International Scientific and Practical Conference «Scientific Exploration: Bridging Theory and Practice»» (Berlin, Germany, October 14-16, 2024); «XLIII International scientific and practical conference «Modern Challenges and Achievements of the Scientific Community of the 21st century»» (Narva, Estonia, October 16-18, 2024); «The 2nd International scientific and practical conference «Science in the modern world: innovations and challenges»» (Toronto, Canada, October 24-26, 2024).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації висвітлено у 110 наукових працях, серед яких 34 наукові статті (28 з яких опубліковано в наукових фахових виданнях України, 1 стаття у науковому періодичному виданні іншої держави, 5 статей у виданнях, що включені до наукометричних баз даних Scopus / Web of Science), та 76 тезах наукових доповідей і повідомлень, оприлюднених на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях та міжнародних правових школах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, структурованих у тринадцять підрозділів, висновків до

розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 655 сторінок, з них основного тексту – 490 сторінок. Список використаних джерел нараховує 903 найменування.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ УЧАСТІ НАРОДУ У РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ

1.1. Методологія дослідження та огляд джерельної бази

Сучасний розвиток суспільства відзначається значними змінами [361], а швидкоплинні конституційні процеси потребують системного теоретико-методологічного забезпечення, навіть коли науковий супровід таких процесів здійснюється оперативно, відповідно до вимог часу. Сучасна наука конституційного права повинна не лише передбачати розвиток подій, але й мати здатність своєчасно і конструктивно вирішувати актуальні проблеми конституційної правотворчості та правозастосування, іноді працюючи в режимі *ad hoc*. Таке поєднання прогностичного підходу з практичними рішеннями стає ключовим трендом у розвитку конституційного права [565].

Наукове обґрунтування є основою для ухвалення оптимальних державно-владних рішень, тому наука набуває значення провідного соціального інституту, головна мета якого – сприяти сталому розвитку суспільства, підвищенню добробуту громадян та досягненню загального прогресу. Зазначені процеси ставлять перед науковою діяльністю нові вимоги та не лише спонукають до формування якісно нового світоглядного бачення, але і вимагають переосмислення класичних наукових методів. У цьому контексті особливого значення набуває розробка та застосування сучасної методології теоретичного аналізу, яка забезпечить точність і результативність наукових висновків, що стане фундаментом для сталого розвитку суспільства та сприятиме ефективному вирішенню політико-соціальних та економічних завдань [538, с. 10-11].

Методологія має архіважливу роль у будь-якому науковому дослідженні, зокрема у правовій сфері, оскільки окреслює підходи до збору, аналізу та тлумачення даних, що безпосередньо позначається на точності та надійності отриманих результатів [635]. При цьому слід акцентувати, що дослідники мають етичний та професійний обов'язок проводити дослідження на найвищому рівні,

тому виконання цього завдання потребує ретельного підходу до вибору методології, яка відіграє вирішальну роль у досягненні успіху наукового дослідження. Застосування відповідних методологічних інструментів сприяє глибшому розумінню правових явищ та підвищує наукову значущість дослідження [206, с.81-83].

Методологія охоплює різну методику дослідження, зокрема, філософські, загальнонаукові та спеціальні методи, і слугує основою для пізнання, спрямованого на розуміння особливостей та напрямків розвитку як матеріальних, так і нематеріальних явищ і процесів, а також інших аспектів, що потребують дослідження. Усвідомлюючи її значення, сучасні науковці постійно вдосконалюють методологію, періодично переосмислюють та оновлюють дослідницькі методи. Завдяки цьому методологія надає науці інструменти для глибшого розуміння предмета дослідження, що стимулює прогрес і відкриває нові можливості для інновацій у відповідній галузі [241].

Дослідження у сфері права зазвичай базуються на класичних, загальновизнаних методах, які допомагають аналізувати правові явища. Поряд із цим, кожен дослідник може розробити індивідуальну методологію для свого дослідження. За умов ретельного опрацювання та постійного вдосконалення, така методологія здатна стати цілісною системою поглядів ученого, що дозволить отримати унікальне та індивідуалізоване розуміння досліджуваної теми [294].

За М. Смирновим методологія в широкому сенсі є сукупністю принципів і методів, що забезпечують організацію та структурування теоретичної та практичної діяльності [518]. За О. Скакун методологія є цілісною системою, що поєднує загальні принципи, методи, прийоми та інструменти, призначені для вивчення права та держави. Таким чином, методологічні засоби не тільки структурують та організовують дослідження правових явищ, але й слугують основою для глибокого і послідовного аналізу правових феноменів [509, с. 8].

В. Федоренко визначає методологію як складну багатокomпонентну систему знань та концептуальну основу, що охоплює ключові методи та

принципи, які використовуються в юридичній науці, та виконує роль інструменту для розуміння юридичних особливостей і характеристик досліджуваних об'єктів [565, с. 25-26]. А. Крусян розглядає методологію як вчення, що об'єднує комплекс взаємопов'язаних концептуальних підходів, принципів та методів, котрі застосовуються у дослідницькій діяльності, спрямованій на пізнання сутнісних, змістових, цільових ознак конституціоналізму [308, с. 4].

Необхідність оновлення наукових парадигм обумовлена потребою запровадження нових інструментів для вирішення питання ефективності управлінських процесів. Важливі зміни у науці повинні передбачати так званий «парадигмальний зсув», є критично важливими для глибшого розуміння сутності та ролі людського капіталу [258, с. 92-94]. Для успішного розвитку вітчизняної юридичної науки необхідно, зокрема, зосередити увагу на зближенні методологічного апарату із загальновизнаними досягненнями європейської та світової юридичної думки, що сприятиме ефективному вирішенню актуальних правових питань з урахуванням міжнародного досвіду [586, с. 5-7].

В Україні відбувається значне розширення кола питань, що стають об'єктом конституційно-правових досліджень, з акцентом на їхню практичну значущість. Зазначене, у свою чергу, вимагає перегляду та оновлення методології, що застосовується у таких напрацюваннях [587, с. 18-19]. Класичні методи наукового пізнання вже не можуть залишатися статичними; дослідники повинні впроваджувати нові теоретичні концепції, що відображають актуальні тенденції та сучасні реалії. Важливо, щоб ці методи були достатньо гнучкими, здатними швидко адаптуватися до змін, а також забезпечували цілісний підхід до дослідження права, яке невинно еволюціонує.

Методологія має фундаментальне значення для формування правової реальності, оскільки сприяє систематизації та інтерпретації правової інформації, а також підтримує розробку нових правових моделей. В умовах перехідних процесів, реформ або інших суттєвих змін виникає потреба у перегляді та оновленні методологічних парадигм, що дозволяє забезпечити актуальність та

ефективність досліджень у правовій сфері [120]. Відповідно до вищезазначеного, для ефективного вивчення безпосередньої участі народу в реалізації судової влади необхідне впровадження нових методологічних інструментів, що, зокрема, передбачають міждисциплінарний аналіз. Переосмислення традиційних моделей і концепцій сприятиме глибшому розкриттю складності та динаміки цієї проблематики.

Методологічний аналіз правових категорій і понять полягає в тому, що такі елементи утворюють цілісну, взаємопов'язану систему, в якій вони не функціонують ізольовано, а взаємодіють, визначають і доповнюють один одного, розвиваючись спільно [379]. Отже, методологічний інструментарій охоплює всі складові, пов'язані з організацією та проведенням дослідницької роботи, зокрема, вибір наукових методів, постановку дослідницьких завдань, встановлення цілей, а також розробку стратегії для їх успішного досягнення.

Застосування різних методів дослідження має суттєве значення для підвищення якості наукової роботи, оскільки забезпечує більш повне і точне охоплення досліджуваної проблематики. Комбінація методів дозволяє уникнути потенційних недоліків, притаманних окремим методам, та сприяє отриманню об'єктивних та достовірних результатів. Використання лише одного методу може призвести до недостатнього висвітлення окремих аспектів або до викривлень, які виникають через властиві методу похибки. У свою чергу, багатопрофільний аналіз дозволяє компенсувати недоліки кожного окремого методу, та забезпечує комплексний і глибокий аналіз, що особливо важливо для юридичних досліджень, де необхідно враховувати як правову, так і соціальну природу явищ [721].

Поліфункціональне застосування різноманітних методів наукового пізнання дозволяє досліднику всебічно охопити різні аспекти дослідження, а також дає змогу порівняти та перевірити результати з різних точок зору. Крім того, підтвердження результатів одного методу даними з іншого дозволяє створити детальніше уявлення про досліджуваний феномен, що підвищує надійність і неупередженість висновків.

На даному етапі наукової роботи стала очевидною необхідність розширення методологічних рамок для більш глибокого розуміння і аналізу механізмів прямого народовладдя у судочинстві. Конституційно-правове дослідження безпосередньої участі народу у реалізації судової влади є складним, багатовимірним за своєю суттю, що вимагає його розгляду через призму цілісної методологічної системи, яка охоплює такі компоненти: наукові підходи (deskриптивний, атрибутивний, есенціальний, інтеракційний, людиноцентристський, міжкомплементарний); принципи наукового пізнання (детермінізму, об'єктивності та універсальності); методи наукового дослідження. Залучення кожного з цих рівнів дозволило комплексно і водночас детально осмислити досліджуваний предмет, виявити його основні елементи, а також надати обґрунтовані теоретико-прикладні пропозиції.

Перший компонент (рівень) методології дослідження репрезентований за допомогою наукових підходів. Аналогічно до правосуддя [117], дослідження інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади може здійснюватися з використанням трьох основних підходів – есенціального, атрибутивного та deskриптивного, а також допоміжних підходів (інтеракційного, людиноцентристського та міжкомплементарного).

Атрибутивний підхід передбачає виокремлення основних характеристик і властивостей, так званих «атрибутів» народної участі. У цьому контексті досліджено феномен демократії як засадничу основу для формування принципів прямого судового народовладдя, проаналізовано значення народного суверенітету, концепт реалізації судової влади, судову демократію та її взаємозв'язок з народною участю у здійсненні судочинства, визначено форми такої участі – безпосередню, що є предметом нашого дисертаційного дослідження, та опосередковану, яка проявляється через участь народу у формуванні органів судової влади.

Deskриптивний підхід було застосовано для визначення та структурування понять, пов'язаних із безпосередньою участю народу у реалізації судової влади; опису основних ідей демократії, які є базисом для

участі народу у здійсненні правосуддя; аналізу поточного стану судової системи, зокрема, опису проблем і недоліків, які впливають на таку народну участь; характеристики юридичних механізмів, які забезпечують функціонування суду присяжних, а також встановлення необхідних векторів їх вдосконалення тощо. Зазначений підхід серед іншого дозволив сформулювати цілісне уявлення про наявні моделі народної участі у здійсненні судочинства. Застосування цього підходу дозволило виокремити класичну модель (представлену «англо-американським» судом присяжних), дорадчу модель (не є традиційним судом присяжних і виступає як окремий інструмент громадської участі), гібридну модель (охоплює певні риси класичного суду присяжних та дорадчої моделі), та модель народного правосуддя (де правосуддя здійснюється виключно «непрофесійними суддями»).

Есенціальний підхід (від лат. «essentia» – суть, істота) дозволяє розкрити глибинне значення безпосередньої участі народу у здійсненні судової влади. У наукових та філософських дослідженнях цей термін часто застосовується для позначення аналізу або вивчення сутності явищ чи понять, що допомагає виявити їх фундаментальні, невидимі, але ключові риси [61]. Такий підхід зосереджений на глибинному розумінні сутності досліджуваного феномену через визначення імпліцитних характеристик участі народу у здійсненні правосуддя та дозволив серед іншого здійснити розгляд психологічних факторів, що впливають на сприйняття громадянами їх участі у реалізації судової влади, їхні очікування та ставлення до судового процесу; вивчити значення соціокультурного впливу на формування та функціонування інструментів народної участі, а також здійснити історико-правовий аналіз розвитку та еволюції концепцій безпосередньої участі народу у реалізації судової влади.

Людиноцентристський підхід, поряд із есенціальним, у рамках комплексного аналізу досліджуваної проблематики серед іншого забезпечив вивчення психологічно-поведінкової складової участі громадян у судовому процесі та дозволив розробити заходи для правового просвітництва населення з метою підвищення рівня його правової обізнаності. *Інтераційний підхід* сприяв

дослідженню специфіки народного елементу у здійсненні правосуддя, зокрема, забезпечив розкриття взаємовпливу громадянського суспільства та судової влади. У поєднанні із дескриптивним підходом вдалося здійснити компаративний аналіз моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади та визначити їхні спільні та відмінні ознаки. Застосування *міжкомплементарного підходу* дозволило здійснити мультидисциплінарний аналіз через комплексне вивчення взаємовпливу юридичних, культурологічних та економічних аспектів та запропонувати рекомендації щодо удосконалення суду присяжних та запровадження інституту мирових суддів в Україні.

Другий компонент (рівень) методологічного інструментарію представлений принципами наукового пізнання.

Професор В. Федоренко, досліджуючи ключові методологічні принципи у конституційному праві, підкреслює важливість кількох фундаментальних засад. З-поміж них особливий акцент зроблено на принципах деідеологізації та свободи наукових досліджень, які дозволяють уникнути впливу політичних ідеологій на правові дослідження та забезпечують неупередженість і незалежність у наукових пошуках. Принцип всебічності наголошує на необхідності розгляду правових проблем з урахуванням усіх можливих аспектів, в тому числі соціальних та політико-економічних факторів. Системність передбачає взаємозв'язок і взаємодію всіх компонентів предмету дослідження та дозволяє краще розуміти складність і цілісність правових явищ. Діалектичність як методологічний принцип спрямований на постійний розвиток та зміну правових явищ, виявлення суперечностей і пошук способів їхнього подолання. Історизм дозволяє зрозуміти еволюцію правових інститутів та їх значення в сучасності. Детермінізм розглядає правові явища як такі, що зумовлені певними об'єктивними факторами, що дозволяє передбачати можливі зміни у правовій сфері. Реалізм орієнтує дослідження на вивчення реальних правових процесів і відносин, уникаючи абстрактних теоретичних побудов. Герменевтика та феноменологія забезпечують інтерпретацію та розуміння правових текстів і явищ, формальна логіка сприяє структурованості та чіткості правових

досліджень, а принцип об'єктивності гарантує незалежність і неупередженість висновків. Універсальність передбачає всебічне застосування результатів досліджень та робить їх актуальними для різних галузей права [565]. Визначені принципи формують базис для конституційно-правових досліджень та забезпечують їхню наукову глибину, практичну значущість та методологічну стійкість.

Принцип детермінізму є філософським вченням, яке розглядає всесвіт як сукупність взаємопов'язаних природних, соціальних та духовних процесів, котрі утворюють систему причинно-наслідкових зв'язків, де кожен елемент взаємодіє з іншим у єдиній структурі. Зазначений принцип було використано у рамках конституційно-правового аналізу досліджуваного інституту для пояснення правових явищ як таких, котрі обумовлені об'єктивними факторами, що дозволило передбачити можливі зміни у правовій сфері та сприяло побудові структурованих та обґрунтованих висновків у дослідженні.

Принцип об'єктивності, своєю чергою, гарантував неупередженість у дослідженні, що особливо важливо в аналізі досліджуваного суспільно значущого явища, та забезпечив одержання висновків, котрі ґрунтуються на фактах і даних, що є необхідною умовою для наукової достовірності дослідження та обґрунтованості рекомендацій для вдосконалення безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в Україні.

Принцип універсальності в контексті методології предмету дослідження передбачає, що отримані результати не повинні обмежуватися лише рамками одного конкретного дослідження, а також встановлює, що система знань, яка розробляється під час дослідження, має бути здатною до багаторазового використання в майбутніх наукових роботах, а висновки, отримані в ході дисертаційного дослідження, можуть бути перевірені, підтверджені або уточнені іншими науковцями, що сприятиме формуванню більш стійкої і всебічної наукової основи для розуміння проблематики безпосереднього судового народовладдя. Відтак, принцип універсальності, застосований у роботі, сприяє тому, що дослідження буде корисним і ефективним не тільки у короткостроковій

перспективі, але й у довгостроковому плані, а також забезпечить постійний розвиток і вдосконалення методології досліджень.

Третій компонент (рівень) методології дослідження представлений науковими методами пізнання у вигляді трьохвимірної структури, котру складають філософські, загальні наукові та спеціальні юридичні методи.

Метод – це інструмент досягнення поставленої мети. Він є об'єктивним, оскільки дає можливість відобразити дійсність і її взаємозв'язки у межах розроблюваної теорії. Тобто метод слугує програмою для побудови й практичного використання теоретичних знань. У загальному розумінні метод (від грецького *methodos* – спосіб пізнання) означає «шлях до чогось», засіб пізнання, що спрямований на досягнення певного результату або реалізацію конкретної діяльності. У сфері наукових досліджень метод можна розглядати як набір визначених правил, прийомів, способів і норм, що сприяють вивченню конкретного об'єкта або явища [502].

Система філософських методів репрезентована діалектичним, феноменологічним та герменевтичним методами.

Діалектичний метод став важливим інструментом для конституційно-правового аналізу взаємозв'язку між загальнотеоретичними концепціями демократії, народного суверенітету та безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, оцінки динамічних змін у взаємодії громадянського суспільства та судової влади, дослідження взаємозалежності між міжнародними стандартами, сучасним станом судової системи України та її потенціалом для розвитку безпосередньої участі народу у реалізації судової влади та надав змогу дійти висновку щодо важливості безперервного розвитку оптимізації функціонування досліджуваного інституту (вся робота).

Герменевтичний метод було застосовано для інтерпретації та глибшого розуміння конституційно-правових норм та аналізу правових текстів із врахуванням еволюції змісту понять, пов'язаних із народовладдям у правосудді. Завдяки герменевтичному аналізу було виявлено сучасні тенденції правового регулювання інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади

(Розділи 2,3,4). *Феноменологічний метод* був використаний для дослідження правових явищ, пов'язаних із проблематикою дослідження, та дозволив виявити незмінні елементи, які формують основу участі громадян у реалізації судової влади, визначити основоположні ознаки та функції досліджуваного інституту (вся робота).

Дисертанткою було використано комплекс загальнонаукових методів дослідження, котрі можна умовно розподілити за рівнями пізнання – емпіричним (експериментальний метод, методи спостереження та моделювання) і теоретичним (методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, метод абстрагування).

У межах даного дослідження *експериментальний метод* було застосовано для емпіричного аналізу впливу правової освіти на сприйняття студентами інституту суду присяжних в Україні. З цією метою проведено соціологічне опитування серед 18 студентів 2 курсу денної форми навчання ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Опитування здійснювалося в контрольованих умовах до та після вивчення студентами вибіркової навчальної дисципліни «Конституційно-правові засади участі народу у реалізації судової влади». Експеримент дозволив виділити специфічні зміни в ставленні студентів до інституту суду присяжних, а також оцінити значення правового просвітництва у сфері участі народу у реалізації судової влади у такий спосіб. Отримані дані були узагальнені та систематизовані, що забезпечило надійність і достовірність результатів для подальшого наукового аналізу та формулювання висновків (підрозділ 4.2).

Метод *спостереження* був застосований на різних етапах дослідження для аналізу як теоретичних аспектів, так і практичних проявів безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. Зокрема, на етапі формування понятійно-категоріального апарату, для аналізу культурно-ідеологічних чинників функціонування суду присяжних та перспектив впровадження нових інститутів (мирових суддів), а також в рамках дослідження сучасного стану судової системи в Україні, його впливу на розвиток інституту, котрий є

предметом дослідження. Метод спостереження у комплексі з іншими методами наукового пізнання надав можливість обґрунтувати доцільність та перспективи реформування національної системи правосуддя за участю народу (Розділ 1, підрозділ 2.3, Розділ 4).

Метод моделювання було використано для формулювання авторської класифікації сучасних конституційних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади (Розділ 3 дисертаційного дослідження), надання пропозицій щодо впровадження ефективної моделі інституту мирових суддів для України (підрозділ 4.3.)

У даному дослідженні *методи аналізу та синтезу* відіграють ключову роль для детального розгляду складної структури інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади.

Метод аналізу був застосований для поетапного аналізу кожного аспекту досліджуваного інституту та дозволив окремо вивчити його правові, історичні, соціальні та культурні елементи, сприяв системному огляду наукової літератури, нормативних актів і позицій правознавців щодо досліджуваного конституційно-правового інституту, а також допоміг зрозуміти поточний стан проблем, визначити ключові поняття та виявити прогалини у наукових знаннях. Серед іншого, у процесі дослідження конституційних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади метод аналізу надав змогу розглянути специфіку кожної моделі окремо – класичної, дорадчої, гібридної та моделі народного правосуддя, що дозволило визначити характеристики кожної з запропонованих моделей та виявити їх переваги і недоліки в аспекті здійснення трансплантації для України (вся робота). Метод синтезу дозволив отримати комплексне уявлення про інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, а на етапі формулювання висновків сприяв встановленню взаємозв'язків між його структурними елементами та дозволив оцінити досліджуваний інститут як цілісну правову категорію (вся робота).

Методи *індукції* та *дедукції* застосовано для отримання обґрунтованих наукових положень про окремі аспекти інституту безпосередньої участі народу

у реалізації судової влади в Україні на основі загального розуміння його концептуальних основ (вся робота), формування узагальнень щодо ролі та значення досліджуваного інституту у системі конституційного права (підрозділ 1.2), виокремлення загальних ознак ефективності досліджуваного феномену, які можна адаптувати до національних особливостей України (Розділ 4).

Метод абстрагування серед іншого став корисним методологічним інструментом для виявлення характеристик, спільних для різних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, сприяв систематизації знань у цій сфері. Завдяки цьому методу стало можливим визначення ключових рис, притаманних усім моделям. Абстрагування дозволило відійти від другорядних деталей і зосередитися на властивостях, що визначають інститут народовладдя у правосудді як окреме конституційно-правове явище (Розділ 2, 3, 4).

Окрім зазначеного було застосовано спеціально-юридичну методологію, зокрема, такі методи як: компіляторний, формально-логічний, порівняльно-правовий методи, метод історіографічної матриці (історико-правовий), метод контекстуальної правової інтерпретації, а також метод соціологічного опитування. Підкреслимо, що методологія дослідження є фундаментом успішного проведення наукової роботи, а юридичні методи наукового пізнання передбачають специфічні інструменти для вивчення правових явищ. Їх застосування дозволяє досягти комплексного розуміння досліджуваної проблематики, покращити правозастосування та розвивати правову теорію.

У цьому дослідженні *компіляторний метод* застосовувався для зіставлення та аналізу різних джерел інформації, що дозволило об'єднати матеріали з наукових праць, правових актів та інших джерел. Такий метод забезпечив структурування та синтез різномірних відомостей, що сприяло формуванню цілісного уявлення про інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. Завдяки компіляторному методу вдалося резюмувати найкращі напрацювання з різних джерел для створення обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення досліджуваного інституту (вся робота).

Формально-логічний метод є основою структурованості та послідовності дослідження та дозволив чітко систематизувати аргументи та формулювати висновки, уникаючи логічних помилок через сприяння упорядкуванню складних взаємозв'язків між нормативними актами, що регулюють інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, історичними та сучасними моделями такої участі, та емпіричними даними про соціальне сприйняття цих інститутів. Використання логічної послідовності забезпечило наукову обґрунтованість кожного етапу дослідження та дозволило забезпечити переконливість і доказовість отриманих наукових висновків та практичних рекомендацій у конституційно-правовому дослідженні (вся робота).

Метод контекстуальної правової інтерпретації використано для виокремлення ключових проблем функціонування інституту безпосередньої участі народу у судовій владі, розуміння ролі права у його формуванні та розвитку, вивченню впливу правових норм, що регулюють таку участь, на рівень довіри суспільства до правосуддя (Розділи 2, 3, 4).

Метод історіографічної матриці у дослідженні передбачає побудову багатовимірної структури, де кожен аспект народної участі розглядається крізь призму його еволюції, та був використаний для здійснення системного аналізу та упорядкування історичних джерел і правових актів, що відображають розвиток і трансформацію цієї участі. Так, виокремлений метод надав можливість визначити закономірності розвитку безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у конкретній історичній площині (Розділ 2 дисертаційного дослідження).

Порівняльно-правовий метод був застосований під час здійснення аналізу законодавства зарубіжних держав [662] щодо особливостей функціонування безпосередньої участі народу у реалізації судової влади та дозволив виявити різноманітність підходів до організації та функціонування зазначеного інституту (Розділ 3).

Репрезентативність авторських положень у роботі обґрунтована, зокрема, із допомогою *методу соціологічного опитування*. Для досягнення високого рівня

значущості результатів дослідження було проведено кілька етапів опитувань серед різних груп респондентів у межах трьох фокус-груп. Перший етап охопив широке коло громадян України – 482 особи, які анонімно заповнювали анкети, що дозволило отримати загальне уявлення про ставлення громадськості до участі народу у реалізації судової влади, а також виявити рівень підтримки або критики інституту суду присяжних.

Другий етап включав опитування 48 суддів місцевих та апеляційних судів Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської та Київської областей шляхом письмового анонімного анкетування. Думки суддів є особливо важливими, оскільки вони безпосередньо залучені у правозастосування і можуть об'єктивно оцінити практичні аспекти функціонування інституту суду присяжних в Україні.

Третій етап опитування було проведено серед студентів-правників (про нього ми вже згадували вище), а саме 18 студентів другого курсу денної форми навчання ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Таке опитування мало на меті виявити вплив правової освіти на сприйняття інституту суду присяжних та загалом на інформованість молодого покоління юристів про його особливості.

Комбінація опитувань серед різних цільових груп дозволила отримати різносторонню картину сприйняття суду присяжних та сформулювати авторські положення на основі даних, що є статистично значущими і репрезентативними для різних соціальних і професійних груп. Завдяки використанню методу опитування авторські положення набули обґрунтованості, адже вони базуються на емпіричних даних, що відображають актуальні думки як громадян, так і фахівців судової сфери.

Надалі у рамках цієї частини дослідження варто підкреслити, що огляд джерельної бази є важливою частиною дослідження, оскільки дозволяє виявити ключові тенденції та проблемні питання, пов'язані з тематикою дисертаційного дослідження. Структуризація наукових джерел, наведена нижче, спрямована на виявлення як недоліків, так і перспективних напрямів для розвитку інституту

безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, та є важливим елементом дослідницької роботи для подальшого обґрунтування наукових висновків та формулювання рекомендацій у дисертації. З огляду на рівень наукового вивчення предмету роботи, можна окреслити кілька ключових напрямів дослідження.

Конституційно-правові аспекти народного суверенітету та безпосереднього народовладдя широко висвітлені у дослідженнях таких науковців як: Савчин М.В. «Конституціоналізм і природа конституції» (2009) [499], Белов Д.М. «Парадигма українського конституціоналізму» (2012) [104], Скрипнюк О.О. «Реалізація принципу народного суверенітету в Україні: теоретико-правовий аспект» (2015) [513], Щербанюк О.В. «Народний суверенітет у політико-правовому будівництві сучасної держави» (2014), Попович Т.П. «Правові засоби здійснення демократії у державах Центральної Європи» (2015), Прієшкіна О.В. «Конституційний лад України: актуальні питання» (2008), «Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики» (за ред. В.Ф. Погорілка, 2001) [283].

Конституційність та транспарентність судової влади, особливості її реалізації, а також специфіка взаємодії з громадянським суспільством розглядались Овсянніковою О.О. «Транспарентність судової влади: поняття та зміст» (2008) [370], Вінокуровою Л.В. «Судова влада у взаємодії громадянського суспільства та держави» (2009) [141], Москвич Л. М. «Методологічні засади судової реформи в Україні» (2011) [356], Жаровською І.М. «Громадський контроль як інтегральна складова у концепті владних відносин сучасної держави і громадянського суспільства» (2012) [215], Гладієм С.В. «Легітимність судової влади» (2014) [162], Лотюк О.С. «Конституційно-правові основи розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні» (2015) [327], Різником С.В. «Конституційна реформа в частині здійснення правосуддя судами загальної юрисдикції та її вплив на правову охорону Конституції України» (2015) [481], Хотинською-Нор О.З. «Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні» (2016) [572].

Теоретичні основи суду присяжних та історія його розвитку були предметом вивчення Іваницького С. О. «Формування складу народних засідателів у судочинстві України» (2006) [229], Гринишина А.Б. «Вітчизняний досвід участі присяжних засідателів у здійсненні правосуддя в кримінальних справах» (2010) [174], Шувальської Л.Р. «Гене́за інституту суду присяжних в Україні» (2016) [594], Солодкова А.А. «Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних» (2015) [521].

Проблематика правового статусу присяжних та організації суду присяжних в Україні знайшла своє відображення у наукових доробках Москвич Л.М., Іваницького С.О. та Русанової І.О. «Правовий статус носіїв судової влади в Україні (професійні судді, народні засідателі, суд присяжних)» (2009) [357], Рощиної І.О., Циганій С.О. «Суд присяжних в Україні: актуальні питання реформування» (2016), Ахтирської Н.М. «Становлення суду присяжних в Україні: від конституційного принципу до процесуальної регламентації» (2012) [3], Войнарович А.Б. «Участь народу у здійсненні правосуддя у кримінальних справах за законодавством України» (2011) [144], Волоско І.Р. «Суд присяжних в Україні: особливості формування та діяльності» (2017) [146], Щерби В.М. «Кримінальне провадження в суді присяжних: порівняльно-правове дослідження» (2015) [596].

Дослідженню інституту мирових суддів присвячено наукові доробки таких учених як: Гетманцев О.В. «Історичні та процесуальні аспекти створення і діяльності мирових судів в Україні» (2004) [160], Попелюшко В. О. «Мирові суди: міжнародний та вітчизняний досвід» (2011) [396], Пахомова А. О. До питання кваліфікації мирових суддів: світовий досвід (2023) [382] та ін.

Останнім напрямом є праксеологічні дослідження, що орієнтуються на пошук оптимальних шляхів модернізації безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. До них належать праці добре знаних учених, серед яких: Русанова І. О. «Суд присяжних в Україні: проблеми становлення та розвитку» (2005) [496], Шигаля Д.А. «Мировий суд і реформування сучасної судової системи України» (2005) [590], Кампо В.М. «Мирові судді та громадські мирові

судді в Україні: проблеми та перспективи» (2007), «Чи потрібні нам мирові судді?» (2024) [240], Канцір В. С. «Проблеми запровадження суду присяжних у національну систему правосуддя» (2003) [242], Городовенко В.В. «Перспективи впровадження суду присяжних в Україні» (2012) [168], Нешик Т. С. «Актуальні питання забезпечення присяжних гарантіями прав під час виконання обов'язку зі здійснення судочинства» (2014) [366], Шувальська Л.Р. «Суд присяжних як форма народовладдя у демократичній державі» (2015) [595], Цибуляк-Кустевич А.С. «Мирова юстиція» (2016) [575], Рощина І. О. Циганій С. О. «Суд присяжних в Україні: актуальні питання реформування» (2016) [494], Ясинок М.М. «Мирова юстиція в Україні: можливості чи лише теорія» (2023) [615] та ін.

Поряд із зазначеним, інститут безпосередньої участі народу в реалізації судової влади залишився недослідженим у конституційно-правовій площині, а відсутність комплексного підходу до аналізу цього інституту у вищенаведених напрацюваннях створило прогалину у цілісному розумінні аналізованого нами феномену. Хоча в науковій літературі розглядаються окремі аспекти народної участі у здійсненні правосуддя, такі дослідження не є всеохоплюючими та, як правило, обмежуються лише вузьким колом питань. Недостатнє висвітлення конституційних основ та механізмів безпосередньої участі народу в реалізації судової влади підтвердило необхідність проведення цього дослідження, яке здатне не тільки заповнити теоретичні прогалини, але і надати практичні рекомендації для удосконалення правового регулювання даного інституту.

1.2. Понятійно-категоріальний апарат у сфері безпосередньої участі народу у реалізації судової влади

Понятійно-категоріальний апарат – це сукупність ключових термінів і категорій, які використовуються в науковому дослідженні для точного та однозначного опису явищ, процесів, об'єктів та їхніх взаємних зв'язків, покликаний створити теоретичне підґрунтя дослідження, а також сприяти зрозумілості і чіткості наукового тексту. Зазначена частина дисертаційного дослідження спрямована на забезпечення уникнення багатозначності і

неточностей у викладі наукових положень та аргументів, сприяє формуванню логічної та чіткої структури дослідження.

На наше переконання, розпочати аналіз понятійно-категоріального апарату у сфері безпосередньої участі народу у реалізації судової влади слід з розгляду з первинного поняття «народ», розуміння якого є фундаментальним з огляду на тематику дисертаційного дослідження. Звернемо увагу на різноманітність наукових підходів щодо тлумачення цього поняття, його субстанційних ознак та співвідношення із суміжними правовими категоріями:

1) народ складається з усіх громадян певної держави, які беруть участь у її політичному житті;

2) терміно-поняття «народ» та «громадяни» збігаються за сутністю і змістом, та включають громадян як у межах держави так і за кордоном, таке положення фактично закріплене і в Конституції України, котра визначає народ як громадян усіх національностей [286;549] ;

3) поняття «народ» та «виборчий корпус» не є тотожними за сутністю і змістом; [387;275]

4) народ – сукупність усього населення, що проживає у межах держави та становить єдину систему [582];

5) народ – це населення держави, що являє собою сукупність людей з різних категорій соціальних верств, кожна з яких здійснює свій вклад у суспільний прогрес [546];

6) народ є населенням у межах певної території, має власне ідентичне історичне, культурне, етнічне підгрунття, а висхідною точкою народу є нація [592];

7) категорія «населення» та «народ» не є тотожними з врахуванням критерію територіальності [328], населення є категорією демографічною, у той час як народ – конституційно-правовою [278]; ідентичне розуміння зазначених понять є можливим виключно у випадку повної заборони в'їзду та виїзду з території держави;

8) народ доцільно розглядати як суб'єкт народовладдя, котрий прагне функціонувати із застосуванням принципу поваги до свободи людини, а сам за своєю сутністю є вільним [221] ;

9) народ є єдиним джерелом влади та суб'єктом конституційного права [605];

10) права народу мають первинний характер у державі, з них беруть витоки права державно-владних органів [280];

11) невід'ємним правом народу є право на самовизначення [570;500] ;

12) поняття «народ та «нація» є однаковими за сутністю і змістом [497] ;

13) «народ» та «нація» не є тотожними поняттями [854;328] ;

14) народ як натовп, плем'я [129] чи більшість [516] або велика кількість людей зі спільними ознаками [129].

Розгляд різних підходів до розуміння поняття «народ» дозволяє дійти висновку, що воно є багатозначним і охоплює широкий спектр характеристик, від визначення сукупності всіх громадян держави до окреслення соціальної та політичної спільноти з певними культурними та історичними ознаками.

Важливо також відзначити, що розуміння поняття «народ» впливає на структуру державного управління і процеси прийняття рішень. Відмінності в інтерпретації поняття «народ» можуть призводити до різного розуміння прав і обов'язків громадян, а також до формування різних моделей народовладдя.

У контексті безпосередньої участі народу у реалізації судової влади поняття «народ» може розглядатись як:

1) сукупність всіх громадян держави, незалежно від їхніх індивідуальних характеристик (вік, стать, національність тощо);

2) суверенний носій влади, від імені якого здійснюється державна влада, у тому числі і судова (залучення громадян до реалізації судової влади є прямим втіленням конституційного принципу народного суверенітету);

3) суб'єкт конституційно-правових відносин, котрий володіє певними правами та обов'язками у сфері реалізації судової влади [62].

Як зазначає В. Погорілко, модернізація конституційного ладу, конституціоналізму, повинна передбачати не лише декларування визнання народу єдиним джерелом влади у нормах права, але і фактичне втілення таких законодавчих приписів у правову дійсність [388, с. 61-62]. Учений визначає поняття «народовладдя» як приналежність народові усієї суспільної влади та вільне здійснення народом цієї влади згідно з його суверенною волею, в інтересах кожного та усього суспільства [276, с. 286].

На думку сучасної дослідниці О. Щербанюк, принцип народовладдя можна розглядати через низку основних положень: народ виступає єдиним джерелом верховної влади в державі; публічна влада функціонує виключно на благо народу; народ має верховне право вирішувати найважливіші питання державного та суспільного життя, створювати органи публічної влади для політичного управління, а також здійснювати контроль за їхньою діяльністю. Закріплення народного суверенітету в Конституції демонструє, що державна влада та її правові засади базуються на доктрині природних і невідчужуваних прав людини. Український народ, передаючи частину своєї природної свободи державній владі, наділяє державу правом вимагати виконання рішень державних органів відповідно до положень Конституції України [600, с. 464].

Поряд з цим, держава має низку обов'язків перед своїм народом, серед яких представлення загальних інтересів, регулювання та охорону суспільних відносин, забезпечення розвитку суспільства в інтересах народу, допущення можливості саморозвитку народу, несення відповідальності перед ним, вираження загальних інтересів більшості, а також урахування інтересів меншості та максимально можливе їх узгодження. З свого боку, народ має обов'язок забезпечити розвиток своєї держави, захист її суверенітету, територіальної цілісності, недоторканості та безпеки [261, с. 20].

Такою, що заслуговує на увагу, є позиція О. Тодики щодо зв'язку поняття «народовладдя» із державністю, котрий простежується у тому, що однією із характерних особливостей функціонального призначення держави є утвердження влади народу, насамперед у вигляді формування оптимальних норм

права, котрі закріплюють можливість реалізації волі народу з допомогою інструментів його безпосередньої та представницької участі у здійсненні державної влади [547, с. 41]. В одному із своїх наукових доробків учений зазначає, що народовладдя являє собою динамічну систему владних відносин, яка не лише концентровано відображає основні риси верховенства влади народу, але й забезпечує реалізацію його державно-правового статусу у вигляді народного суверенітету [549, с. 142]. Народовладдя також розглядається у сучасній юридичній літературі як «установча влада народу» [6; 610] та «державна влада народу» [152].

Принцип народовладдя проголошує владарювання народу як ключовий елемент організації держави та проявляється в різних формах і моделях управління, які різняться способами реалізації. Згідно з класичними теоріями, досліджувана засада передбачає, що джерелом всієї влади є народ. Важливою ознакою є те, що народ не лише обирає представників, але й має можливість безпосередньо впливати на процеси прийняття рішень шляхом застосування механізмів прямого народовладдя [95].

Станом на сьогодні сучасні дослідники висловлюють різні позиції щодо застосування правових категорій, під якими можна розуміти безпосередню участь народу у здійсненні державної влади. Дослідники з різних шкіл права та політичної науки мають свої погляди на те, які механізми найкраще відповідають сутності цього феномену, що відповідно спричиняє різноманітність наукових позицій з досліджуваної проблематики. Окрім зазначеного, поняття безпосередньої участі народу постійно розвивається, а теоретичні основи, закладені видатними теоретиками політичної та правової думки, видозмінюються відповідно до сучасних умов. Водночас у різних державах існують власні правові традиції, що визначають специфіку участі громадян у державному управлінні. Позаяк глобалізація сприяє взаємопроникненню правових і політичних ідей, правозастосування одних держав може впливати на інші [34].

Таке терміно-поняття часто розглядають як відповідник, або ж у контексті із аналізом прямого [511] чи безпосереднього народовладдя [287]. Якщо виходити із безпосередньої участі народу у здійсненні державно-владних повноважень крізь призму поняття «демократія», то вищезгадану правову категорію, як правило, ототожнюють із безпосередньою демократією [283]. Зустрічається і термін «учасницька демократія» [319]. Також обґрунтованим є твердження, що безпосереднє здійснення влади народом слід відокремлювати від інших легітимних форм публічно-владних повноважень.

Аналізуючи концепцію безпосереднього здійснення влади народом, слід підкреслити, що пряме вираження волі народу повинно відбуватися у формах, не заборонених конституційними або законодавчими приписами, охоплювати питання, значущі для суспільства, мати юридичні наслідки та передбачати державне гарантування участі громадян [110].

Обмеження державної влади полягає у забезпеченні дієвого механізму стримувань і противаг не лише між традиційними гілками влади, але й у взаємодії між державними органами, громадянським суспільством та окремими громадянами. Зазначене передбачає ефективне функціонування демократичних інститутів контролю та нагляду, які унеможливають «абсолютну або близьку до абсолютної незалежність будь-якого суб'єкта владних повноважень» [481].

Реалізація прямого народовладдя невіддільно пов'язана з функціонуванням громадянського суспільства, яке є важливим показником соціальної держави. Взаємодія соціальної держави та громадянського суспільства проявляється через забезпечення принципу свободи, соціального захисту та гарантування гідного рівня життя, а також через врегулювання соціальних суперечок та конфліктів мирними засобами [259, с. 276].

Ключовими передвісниками конституційних засад функціонування громадянського суспільства є еволюція взаємодії громадян і держави під час прийняття суспільно-значущих державно-владних рішень, формування концепції природного права та основоположних засад конституціоналізму (серед яких народний суверенітет, невід'ємність базових прав та свобод людини,

нормативно-правове закріплення чіткого переліку повноважень суб'єктів публічної влади, що унеможлиблює свавілля та узурпацію), встановлення та забезпечення усіх форм власності, виникнення інструментів взаємодії держави та громадянського суспільства [327; 255].

Водночас формами громадського контролю за діяльністю державно-владних органів є участь в консультативно-дорадчих органах, ініціювання звернень та запитів громадян, заслуховування звітів, громадські слухання, публічні обговорення, аналіз позиції громадськості шляхом здійснення опитувань та моніторинг даних, опублікованих у ЗМІ, громадський моніторинг, експертизу, перевірки, розслідування, подання позовів до суду та безпосередню участь в управлінні державними справами. [124, с. 128]. Нормативне забезпечення основ народовладдя у цьому контексті є надзвичайно важливим, позаяк встановлює правила, що регулюють життя суспільства, гарантує захист прав і свобод громадян, сприяє економічному та соціальному зростанню, формує стабільність, підтримує безпеку і дотримання законів [613].

На сучасному етапі розвитку України однією з ключових цілей правової політики є вдосконалення системи правосуддя для забезпечення справедливого судочинства, що виступає фундаментом правової дійсності в розвинених державах і базою для національної юриспруденції. Справедливість закону, що гарантує рівну для всіх свободу діяти в рамках, які не обмежують прав інших та не суперечать закону, є основою цієї політики. Справедливість реалізується насамперед через законодавче закріплення права на справедливий судовий процес, визнаного як на національному, так і на міжнародному рівнях. У цьому контексті слід наголосити, що поняття «право» та «правосуддя» нерозривно пов'язані, оскільки в процесі судового розгляду відбувається застосування права, результатом чого є рішення, винесене судом [109].

До виникнення державних структур, а також на ранніх етапах їх становлення, правосуддя здійснювали не тільки офіційно визнані керівники чи призначені посадовці, а й авторитетні особи або представники громади. З появою держави як організації, що керує суспільними справами, функція правосуддя

також була підпорядкована державному контролю. Як зазначав Гегель, правосуддя слід розглядати як право-обов'язок державної влади, незалежний від бажання індивідів передавати ці функції окремим структурам. Серед усіх гілок влади судова може бути найтісніше пов'язана з народом, оскільки вона здатна трансформувати загальні суспільні інтереси законів у конкретні особисті інтереси. У цьому сенсі громадянину надається можливість взаємодіяти з державою на рівних, тому суди мають бути насамперед публічними інституціями. Публічність судового процесу є виявом суспільної сили, і в сучасному правосудді вона передбачає не тільки офіційний характер, але й здатність суду однаково враховувати позиції всіх сторін, а не лише сильних. Нова публічність має на меті повагу до прав та справедливих інтересів кожної особи, забезпечує ретельне дослідження, зважування і врахування цих інтересів. Зазначене є свідченням соціальної відкритості судової системи для громадянського суспільства [413]. Судді не можуть ефективно виконувати свої функції без підтримки громадської довіри, оскільки є частиною суспільства, котрому покликані служити. Тому представники судової влади повинні розуміти очікування суспільства від роботи судової системи та враховувати звернення та скарги на її діяльність [476].

Громадськість є ключовим суб'єктом, відповідальним за оцінку соціальної ефективності функціонування судової влади [141]. До прикладу, громадські організації не тільки встановлюють критерії для такої оцінки, але й активно впливають на формування рівня довіри громадян до судових інституцій, сприяють підвищенню відкритості та прозорості у діяльності судів [130; 355, с.31]. Контроль громадськості за діяльністю судової влади має вирішальне значення для забезпечення ефективності та справедливості судової системи, а також для підтримання правових стандартів і принципів, притаманних демократичному суспільству [69].

Одним із ключових засобів взаємодії судової влади і громадськості є ЗМІ, оскільки цей комунікативний канал є інструментом формування об'єктивної думки про роботу судів і розгляд справ. За О. Хотинською-Нор, інформаційне

покриття через ЗМІ є найбільш масштабним і ефективним способом громадського контролю, оскільки залучає широку аудиторію і сприяє формуванню громадської думки. Зазначене пояснюється складністю взаємин між судовою системою і ЗМІ, які часто характеризуються конфліктними взаєминами і потребують спільних зусиль для налагодження конструктивного діалогу, що був би взаємовигідним для обох сторін [571]. Медіа-суб'єкти поділяються на такі види: аудіовізуальні, друковані, онлайн-медіа, провайдери аудіовізуальних послуг і платформ для спільного доступу до відео, а також постачальники електронних комунікацій для мовлення через радіочастотний спектр. Суспільні медіа мають особливе значення для громадського контролю над публічним управлінням, оскільки, відповідно до Закону України «Про суспільні медіа України», їх діяльність спрямована на інформування громадськості, зокрема, щодо соціально-політичних питань, а також на національний діалог та розвиток громадянського суспільства [416].

Громадський контроль у сфері судової влади можна розділити на зовнішній та внутрішній. Зовнішній контроль здійснюють інституції громадянського суспільства, які не мають прямого зв'язку з судовою системою, потребують спеціальних умов для реалізації та дають рекомендаційний результат. Внутрішній контроль здійснюють представники громадянського суспільства, чия діяльність прямо пов'язана з функціонуванням судової системи, наприклад, судді-присяжні. Також варто відзначити опосередкований або змішаний громадський контроль, який виявляється у процедурі відбору суддівських кадрів, де громадяни можуть впливати на формування суддівського корпусу через спеціальні процедури перевірки кандидатів [572, с. 213, 316-318].

Серед чинників, котрі дозволяють стверджувати про наявність контролю громадськості за судом В. Городовенко справедливо виокремлює «участь народу у здійсненні правосуддя» [169]. Зазначений феномен, зокрема, було досліджено як принцип судової влади у монографії «Правовий статус носіїв судової влади в Україні», де запропоновано трактувати його як систему правових положень, закріплену чинним законодавством, що надає право представникам народу брати

безпосередню участь у здійсненні судової функції державної влади через народних засідателів та присяжних [357].

Принцип громадського контролю за діяльністю органів публічної влади, закріплений у статті 38 Конституції України, гарантує право громадян брати участь в управлінні державними справами, що є фундаментом демократичного врядування. Проте відсутність у тексті Конституції конкретизації механізмів реалізації цього принципу створює проблеми у його практичному застосуванні та зумовлює необхідність якісно нового теоретичного осмислення [409, с. 24].

Розділ VIII Конституції України 1996 року, який описує основи організації та функціонування судової влади, має назву «Правосуддя» [286], а не «Судова влада». Водночас, цей розділ охоплює не лише принципи здійснення правосуддя як форми реалізації судової влади, але й закріплює основи інших конституційно-правових форм її реалізації, таких як судовий контроль, судове самоврядування [480], а також участь народу у реалізації судової влади через суд присяжних. При цьому також слід враховувати, що поняття судової влади, судочинства та правосуддя не є ідентичними за змістом [216]. Правосуддя зазвичай розглядається як правозастосовна діяльність судових органів, яка полягає у розгляді та вирішенні справ відповідно до встановленого законодавством процесуального порядку [332]. У юридичній науці судочинство характеризується як процесуальна форма реалізації правосуддя, що охоплює діяльність суду [506].

Водночас є і окреме поняття «судова система», котре не може розглядатися виключно як сукупність окремих судів, що входять до її складу. Хоча суди є основними елементами судової системи, важливо враховувати, що між цими елементами існують складні зв'язки та відносини, які визначають специфіку їх функціонування. Для судової системи характерна ієрархічність, тобто існування різних рівнів судів, кожен з яких має свої повноваження та компетенцію, багаторівневність, де кожен рівень виконує свою роль і має свою спеціалізацію та юрисдикцію, а також структурованість [354]. Таким чином, судова система є складним і організованим державним «утворенням», де

взаємодія між її складовими елементами забезпечує ефективне здійснення судочинства та захист прав і свобод громадян.

О. Хотинська-Нор пропонує розглядати поняття судової системи на трьох рівнях, кожен з яких поглинає попередній як його складову. Перший рівень, який можна назвати традиційним, стосується формально-правового підходу до судової системи як організованої сукупності судів, що регулюється нормативними актами, і відповідає поняттю «судоустрій». Другий рівень розглядає судову систему у більш вузькому сенсі через суб'єкти, які безпосередньо виконують судові функції. На цьому рівні до судоустрою додаються так звані «інфраструктурні органи», які виконують підтримувальні функції в межах судової влади, і їхня сукупність охоплюється поняттям «судовий лад». Нарешті, на третьому рівні судова система трактується у широкому значенні як транспарентний соціальний інститут, що представляє цілісний комплекс правових інституцій і різноманітних зв'язків, через які здійснюється судова влада, а також відображає взаємодію з соціальним середовищем, у якому вона функціонує [572, с.31-32].

Організаційний підхід до тлумачення поняття «судова влада» робить акцент на інституційній структурі судової системи, а саме визначає як побудована система судоустрою, які принципи її організації, як визначається правовий статус суддів, і яке місце займає суд в системі інших державних органів. У цьому контексті поняття «ланка системи судоустрою» базується на принципах організації судової системи і використовується для виділення групи судових установ, які мають однаковий процесуальний статус і виконують аналогічні процесуальні функції [375].

Судова влада – це багатогранна правова категорія, яка виходить за межі суто правосуддя як функціонального аспекту діяльності судів та охоплює всю судову інфраструктуру, у тому числі судову систему, суддівський корпус, адміністративний апарат судів, матеріально-технічне забезпечення та інші елементи, необхідні для належного здійснення правосуддя [572].

Суб'єктами, які здійснюють судову владу, є суди, що створюються державою як спеціалізовані органи для виконання цієї функції. Таке положення ґрунтується на принципах конституційності та незалежності судової влади. Згідно положень Конституції України, правосуддя здійснюється виключно судами, тобто, жодні інші органи, установи чи особи не мають права на виконання функцій судової влади [287]. До прикладу, легітимативна функція судової влади передбачає правову визначеність, позаяк судові рішення надає чітке тлумачення правових норм і встановлює їх застосування у конкретній ситуації, що дозволяє сторонам і суспільству в цілому орієнтуватися в рамках законності та справедливості. Легітиматив судОВОГО рішення також забезпечується механізмами його виконання, які передбачають можливість застосування заходів державного примусу.

Суди як державні органи створюються відповідно до законодавства, мають чітко визначену структуру, компетенцію та повноваження. Основна функція судової влади – це відправлення правосуддя, яке є ключовим елементом реалізації принципу верховенства права та забезпечення справедливості у суспільстві. Відправлення правосуддя є серцевиною судової влади та необхідною умовою функціонування правової держави.

У контексті соціальних і культурних цінностей правосуддя втілює юридичну політику держави, спрямовує свою діяльність на захист конституційних прав і свобод, а також на підтримку соціальних, економічних та правових засад суспільства. Правосуддя як особлива форма реалізації судової влади відображає основоположні соціальні цінності [353].

Особливість судової влади полягає в тому, що, хоча суди є частиною загальної системи органів державної влади і діють у межах державних інститутів, їх функції та призначення відрізняються від інших гілок влади. Судова влада не є простою складовою державної системи; вона підпорядковується виключно праву та закону, які виступають вищими цінностями для регулювання державних і суспільних відносин [181].

Особливості реалізації судової влади визначаються через аналіз динаміки судових процесів, де правозастосування виступає важливою складовою правового регулювання, оскільки судові акти є засобом реалізації правових норм. Отже, механізм реалізації судової влади має забезпечувальний характер, адже його головна мета – гарантувати права та свободи громадян через діяльність судових органів. Подальший розвиток і функціонування судової влади значною мірою залежать від перебігу судово-правової реформи, яка спрямована на створення судової системи, відповідної правовим цінностям, закріпленим у міжнародних стандартах прав людини. Важливо також закласти основи для нового підходу до особи в судовому процесі, відповідно до принципів демократичної держави [557, с. 45-46].

Забезпечення захисту прав і свобод, гарантованих Конституцією та законами України, здійснюється через правосуддя у відповідних процесуальних формах судочинства. Судова система повинна функціонувати таким чином, щоб кожен мав можливість захистити свої права в судовому порядку. Визначення юрисдикції судів є ключовим аспектом цього процесу. Водночас організаційно-правові принципи, серед яких незалежність суддів, гласність судового процесу, доступність правосуддя, змагальність процесу, забезпечення права на захист, презумпція невинуватості, а також право на оскарження судового рішення, є фундаментальними для реалізації конституційного права на захист судом. Власне, вони і створюють основу для справедливого і неупередженого судового процесу, де кожен має рівні можливості для захисту своїх прав [163]. Відтак судовий захист прав і свобод є основною функцією судової влади. Основною формою реалізації судової влади є правосуддя, яке включає цивільне, адміністративне, господарське, кримінальне та конституційне судочинство [384].

Зауважимо, що у своєму дисертаційному дослідженні участь народу у здійсненні правосуддя ми визначаємо як феномен «безпосередньої участі народу у реалізації судової влади», виходячи із більш ширшого поняття – участі народу у реалізації судової влади, що ґрунтується на ідеї, відповідно до якої судова влада

має бути суб'єктивно контролюваною народом, котрий є носієм демократичної влади в суспільстві (див. надалі по тексті).

Слід підкреслити, що станом на сьогодні науковці не мають єдиної думки щодо сутності реалізації влади [568,с. 106], її функціонального призначення та форм [579], що свідчить про складність і багатовимірність цього явища, а також про важливість урахування різних аспектів у його аналізі.

Незважаючи на конституційне закріплення принципів здійснення судової влади, відсутність єдиного підходу до розуміння поняття «реалізація судової влади» підтверджує, що потреба в дослідженні цієї правової категорії є очевидною. Визначення та зміст правової категорії «реалізація судової влади» станом на сьогодні залишаються неоднозначними, що створює теоретичні та практичні труднощі у правозастосуванні, а також викликає потребу в подальшому науковому аналізі для забезпечення цілісного та послідовного підходу до тлумачення її сутності та властивостей. Крім того, сучасний стан реалізації судової влади в Україні потребує постійного вдосконалення та реформування, зокрема, у сфері вдосконалення правозастосування, посилення ролі суддівського самоврядування та забезпечення більш активної участі народу через механізми громадського контролю [65].

Реалізація прямої влади народу (таке формулювання застосовує О.В.Скрипнюк) передбачає, що суб'єктом і об'єктом управління є сам народ. Таке правління народу здійснюється через безпосереднє вираження його волі щодо всіх питань суспільно-політичного життя [510].

Н. Максименцева визначає реалізацію влади народу як право народу та принцип здійснення його влади як носія суверенітету [330]. Аналогічно, пряму участь народу в контексті реалізації судової влади можна розглядати як прояв цього ж принципу, де народ виступає безпосереднім суб'єктом, що здійснює правосуддя через різні форми свого залучення та підтверджує принцип народного суверенітету на практиці.

А. Баштанник характеризує механізми реалізації державної влади як внутрішньо пов'язану систему, що поєднує інституційні, організаційно-правові

та адміністративні засоби, форми й методи, які забезпечують функціонування та здійснення державної влади та зазначає, що системний підхід до їх раціонального поєднання дозволяє перетворити просте регулювання поведінки суб'єктів управління на регулюючий вплив держави, спрямований на упорядкування суспільних відносин, що виникають у процесі здійснення державного урядування. Досліджуючи реалізацію державної влади, як зауважує вчена, треба враховувати, що вона ґрунтується на інноваційних принципах, серед яких поєднання конституційних процедур та соціального управління, розвиток демократичних принципів, інституціоналізація громадського впливу, об'єктивність і доступність інформації, раціональна організація державного апарату, планування, професійна кадрова політика, гарантія законності та контроль за виконанням законів [8, с.4-5].

У своєму дисертаційному дослідженні С. Фоміцька досліджує поняття «реалізація виконавчої влади» як таке, що тісно пов'язане з терміном «державне управління», оскільки виступає формою або способом реалізації влади. Такі підходи до визначення одного й того самого поняття об'єднують філософські категорії – форму як специфіку існування змісту, і спосіб як порядок використання сил і ресурсів [567, с. 6-7].

Подібно до державного управління, судова влада має різні підходи до свого визначення у контексті філософських концептів «форма» та «спосіб». Форма в даному контексті розглядається крізь призму існування змісту судової влади та охоплює структуру судової системи, організацію судових органів, а також процесуальні норми, відповідно до яких здійснюється судочинство. Спосіб є порядком застосування сил і ресурсів судової системи та передбачає конкретні методи і засоби, за допомогою яких судова влада реалізується на практиці. До них належать механізми розгляду судових справ та прийняття судових рішень, виконання судових вироків, а також способи забезпечення незалежності і неупередженості судової влади. Форма судової влади забезпечує її структурну цілісність і організаційну стабільність, тоді як спосіб реалізації визначає ефективність і дієвість її застосування.

Реалізація судової влади – це процес виконання судами свого функціонального призначення, котрий передбачає правосуддя, судовий контроль, судове самоврядування та участь народу через різні форми залучення. Так, судова влада має специфічні функції, які визначають її роль у системі державно-владних органів. Правосуддя безперечно є основною формою реалізації судової влади, котра передбачає різні види судочинства (конституційне, цивільне, кримінальне, адміністративне тощо), а участь народу у реалізації судової влади є серед іншого закріпленою у Конституції України через інститут суду присяжних, котрий у свою чергу є відображенням принципу народного суверенітету та визнання народу повноцінним суб'єктом влади [65].

В рамках нашого дослідження видається за доцільне зауважити, що вужчим за сутністю і змістом поняттям аніж демократія є термін «судова демократія». Якщо демократія охоплює весь політичний устрій держави, систему державно-владних органів у вигляді законодавчої, виконавчої та судової гілки влади, то судова демократія є режимом судової влади та передбачає забезпечення відкритості судових процесів для громадськості; гарантування рівності всіх перед законом і справедливого розгляду справ; відповідальність суддів перед суспільством і здійснення ними повноважень відповідно до чинного законодавства та етичних норм; механізми контролю за діяльністю судової влади з боку громадянського суспільства та інших гілок влади; участь народу (безпосередню та/або опосередковану) у реалізації судової влади [40].

У зазначеному контексті звернемо увагу, що ще одним режимом судової влади є так звана судова олігархія, що реалізується суддями як окремою групою, яка діє в своїх власних інтересах. Зазначене може призводити до конфліктів між різними гілками влади, не лише в контексті визначення джерела влади – народ чи судді, а й щодо того, чиї інтереси судді представляють і повинні представляти. Оскільки судді не підлягають звітуванню і підкоряються лише закону, виникає питання, чи можуть вони справді бути повноцінними представниками народу, здатними враховувати всі його інтереси, а не тільки ті, що відображені в законодавстві. Важливо аналізувати цей тип режиму судової влади у кореляції із

судовою демократією, щоб краще зрозуміти його вплив та функціонування [534, с. 19].

Водночас слід розрізняти поняття «участь народу у реалізації судової влади» та «судова демократія», яка є більш широкою концепцією, оскільки охоплює не лише участь громадян у здійсненні судової влади, але й низку конституційних засад судочинства [24], котрі реалізуються на практиці: верховенство права та конституційна законність, застосування державної мови в судовому процесі, відкритість судових засідань, можливість як колегіального, так і одноособового розгляду справ, залучення громадян до здійснення правосуддя, рівність сторін у процесі, принцип змагальності, презумпція невинуватості, забезпечення права обвинуваченого, підозрюваного та підсудного на захист, право на оскарження судового рішення, обов'язковість виконання судових рішень та інші [214].

Участь народу у реалізації судової влади передбачає дві основні форми: *безпосередню* (механізми прямого залучення народу до здійснення правосуддя), що дозволяє громадськості безпосередньо впливати на судові рішення та забезпечує певну міру народного контролю над судовою системою, а також *опосередковану* (судове народовладдя «непрямого типу») – «через формування органів судової влади» [57, с.5].

Залучення громадськості до формування органів державної влади виконує низку важливих функцій. По-перше, народовладдя, реалізоване таким чином, сприяє зниженню рівня корупції, оскільки пильний нагляд громадськості за процесами відбору та призначення посадових осіб підвищує ймовірність прозорості та справедливості цих процедур. По-друге, участь громадян забезпечує відкритий доступ до інформації про критерії відбору, процедури призначень та обґрунтування прийнятих рішень, що сприяє зростанню довіри до державних інституцій [66].

Як зазначає О. Наливайко, до загальних суб'єктів громадського контролю слід віднести фізичних осіб, а також громадські організації, які можуть діяти як з юридичним статусом, так і без нього; є частиною інститутів громадянського

суспільства та відіграють важливу роль у забезпеченні прозорості судової влади. Серед суб'єктів спеціального громадського контролю важливу роль відіграють особи, що мають професійний інтерес у висвітленні діяльності органів судової влади. Такі особи наділені спеціальним правовим статусом і володіють відповідними знаннями, навичками та вміннями, які використовують для досягнення своїх завдань і цілей. Таких фахівців можна умовно розподілити на дві основні категорії: суб'єкти в сфері медіа – професійні журналісти і медіа-експерти, які спеціалізуються на висвітленні правових питань функціонування судової системи та застосовують свої знання і навички для аналізу і публікації інформації, що має значення для суспільного контролю за судовою владою; фізичні особи, що не належать до медіа [365, с.149] – громадські активісти, правозахисники та інші особи, які, хоча й не мають формальної журналістської освіти або статусу, проте активно залучені до моніторингу та аналізу діяльності судів та також вносять свій внесок у формування громадської думки та забезпечення прозорості в судовій системі [51].

Також в Україні суб'єктами спеціалізованого громадського контролю є кілька ключових органів: Громадська рада доброчесності, Громадська рада при Раді суддів України, Громадська рада міжнародних експертів та Етична рада. Всі ці органи мають безпосереднє та суттєве відношення до діяльності органів судової влади, або через їх інституційне, або через функціональне призначення. Склад цих рад включає висококваліфікованих і добре відомих професіоналів, що забезпечує їх ефективну роботу. [365, с. 150]

Формування органів судової влади в Україні як форма опосередкованого судового народовладдя реалізується через діяльність Громадської ради доброчесності – незалежного громадського органу, створеного відповідно до статті 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». З 2016 року Рада надає підтримку Вищій кваліфікаційній комісії суддів (ВККС) в оцінюванні чинних суддів та відборі кандидатів на суддівські посади. Згідно зі статтею 2 Регламенту Громадської ради доброчесності, основним завданням цього

інструменту громадського контролю є утвердження принципів доброчесності та стандартів професійної етики серед суддів [175; 475].

Запровадження такого органу стало справжньою інновацією, адже Громадська рада доброчесності не має прямих аналогів ані в Україні, ані в Європі. Унікальність цієї інституції спонукає сучасних дослідників до ретельного аналізу її ефективності, можливих наслідків та впливу на існуючу судову систему. Відсутність подібних структур в інших державах, створює нові можливості для правового розвитку як на національному, так і на міжнародному рівнях [4, с. 79].

Основними завданнями Громадської ради при Раді суддів України є забезпечення громадської участі у судочинстві шляхом сприяння реалізації їхнього конституційного права на участь в управлінні державними справами та гарантування права на справедливий суд; громадський контроль над суддівським самоврядуванням; врахування думки юридичної громадськості через сприяння тому, щоб позиція юридичної спільноти враховувалась під час планування та здійснення державної політики у сфері судочинства [176]. Слід підкреслити, що діяльність Громадської ради, хоча і не передбачає безпосереднього впливу на формування органів судової влади, виступає важливим механізмом для залучення громадськості до реалізації судової влади через забезпечення прозорості і підзвітності в суддівському самоврядуванні, громадський контроль, а також через вплив на формування і реалізацію політики в сфері судочинства.

До завдань Етичної ради належить оцінка кандидатів на посади членів Вищої ради правосуддя на відповідність вимогам доброчесності та професійної етики, одноразове проведення перевірки дійсних членів Ради на відповідність цим критеріям, окрім Голови Верховного Суду, котрий входить до її складу за посадою. Членами Етичної ради можуть бути особи з бездоганною діловою репутацією, високими професійними та моральними якостями, а також суспільним авторитетом. Крім того, такі особи мають відповідати критеріям професійної етики та доброчесності і мати не менше п'ятнадцяти років досвіду роботи в судочинстві, адвокатурі, прокуратурі або науковій діяльності у галузі

права. Кількісний склад Етичної ради формується з шести осіб: 1) трьох суддів чи суддів у відставці, котрі пропонуються Радою суддів України; 2) однієї особи, запропонованої Радою прокурорів України; 3) однієї особи, запропонованої Радою адвокатів України; 4) однієї особи, запропонованої Національною академією правових наук України через Президію [207].

Громадська рада міжнародних експертів є суб'єктом громадського контролю та механізмом залучення народу до реалізації судової влади, позаяк її членами, окрім громадян інших держав, можуть призначатись і особи з українським громадянством, за умови, що обидві категорії осіб відповідають певним критеріям. Зокрема, вони повинні мати бездоганну ділову репутацію, високі професійні та моральні якості, а також користуватися суспільним авторитетом. Окрім цього, такі особи повинні мати досвід роботи за кордоном не менше п'яти років у вигляді процесуального керівництва, підтримки державного обвинувачення, відправлення правосуддя щодо справ, які стосуються вчинення корупційних діянь [418].

Одним із механізмів участі громадян у формуванні суддівського корпусу на міжнародному рівні є виборність суддів – інструмент, який відіграє важливу роль у судових системах багатьох держав, оскільки посилює громадський вплив на судову владу та надає правосуддю демократичного характеру. Така форма непрямого судового народовладдя передбачає, що судді обираються громадянами або їхніми представниками, а не призначаються безпосередньо державною владою. У різних державах ця процедура може відрізнятися за формою та методами реалізації, проте її основна мета залишається незмінною – забезпечити участь громадян у формуванні суддівського складу.

В радянській Україні система виборності народних суддів функціонувала до початку 80-х років XX століття. Проте, ці «вибори» не мали справжнього характеру, оскільки громадяни просто вкидали бюлетені з єдиним кандидатом, чий вибір був вже затверджений партійними органами. Згідно з офіційною позицією, судді, що «перемагали» таким чином, мали бути підзвітні своїм виборцям. Однак на практиці вони підлягали контролю лише з боку партійних

комітетів і закону, лише в тій частині, яка не суперечила партійним настановам. З часом процес обрання суддів перейшов до представницьких органів місцевого самоврядування, що суттєво підвищило їхню залежність від рішень цих органів [205].

До прикладу у США, систему обрання суддів можна розділити на п'ять основних методів: 1) вибори, що проводяться законодавчим органом (використовується у трьох штатах); 2) призначення головою виконавчої влади з подальшим затвердженням законодавчим органом (у восьми штатах); 3) загальні вибори на основі партійної підтримки (у дванадцяти штатах); 4) загальні вибори без прив'язки до партійної приналежності (у десяти штатах); 5) призначення, що здійснюється головою виконавчої влади на основі рекомендацій незалежної комісії, з подальшим затвердженням шляхом виборів населення – так званий «міссурійський метод» (у сімнадцяти штатах). У цьому випадку губернатор обирає суддю з трьох кандидатів, рекомендованих спеціальною кваліфікаційною комісією. Після визначеного періоду громадяни на виборах вирішують, чи залишається суддя на посаді [317].

Позиції сучасних дослідників щодо впровадження виборності суддів в Україні станом на сьогодні розходяться. В. Долежан стверджує, що інститут виборності для суддів неможливий в українських реаліях [205], І. Волкова зауважує, що для сучасної України, яка перебуває на новому етапі формування громадянського суспільства та правової держави, введення такого інституту може не лише не покращити роботу судової системи, а й погіршити її ефективність, що призведе до нових форм суспільного невдоволення [145, с.10].

Зазначимо, вибори представників феміди часто супроводжуються агітаційними кампаніями, які спрямовані на ознайомлення виборців з кандидатами та переконання їх підтримати певного претендента. Проте фінансування таких кампаній викликає низку проблем. Значні витрати, пов'язані з кампаніями, за відсутності чіткого регулювання можуть призвести до впливу великих спонсорів на вибір суддів, створюючи конфлікт інтересів та загрозу для незалежності кандидатів. Крім того, кандидати з більшими фінансовими

можливостями отримують більше підтримки, що ставить у нерівні умови тих, хто має обмежені ресурси. Зазначене підтверджує, що пряма виборність суддів не є обов'язковим елементом демократичної держави [657].

С. Гладій акцентує, що виборність суддів можлива лише тоді, коли суспільство, держава (в особі законодавчої та виконавчої влади) та самі судді досягнуть повного усвідомлення важливості незалежності судової влади. Однак в Україні суддівська незалежність поки що не набула значущого статусу ані для самих суддів, ані для представників інших гілок влади [161].

Поряд із цим, на думку Н. Сердюк, Україна є готовою до виборності суддів, оскільки це нормальна практика для зарубіжних держав, котра може стати безперечним позитивом у контексті підвищення довіри суспільства до судової гілки влади [504, с.86]. Активно підтримує ідею виборності суддів і С.Ківалов, стверджуючи, що суддів на посади слід обирати не парламентом, Вищою кваліфікаційною комісією суддів або чиновниками, а безпосередньо народом. На його думку, це забезпечить вищий рівень незалежності суддів, оскільки обраний народом суддя буде служити лише народу, закону і присязі, а не підкорятися «телефонному праву» чи впливам чиновників. Науковець вважає, що пряме обрання суддів народом дозволить досягти максимального рівня незалежності в рамках світової практики і забезпечить належний статус суддів та підкреслює, що навіть якщо суддя пройде ретельний іспит, проведений чиновниками чи іншими суддями, це не те ж саме, як бути обраним самим народом. Інститут виборності надасть суддям потужний стимул дотримуватися високих стандартів суддівської етики, оскільки вони будуть усвідомлювати, що їхня роль є результатом довіри і підтримки саме громадян [249]. Як зазначає С.Прилуцький, формування громадянського суспільства в Україні повинно відбуватися через безпосередню народну участь у доборі суддів, що забезпечить незалежність суддів від впливу з боку законодавчої та виконавчої влади [410].

У рамках нашого дослідження закономірно виникає питання дискусійного характеру щодо віднесення до опосередкованої участі народу у

реалізації судової влади залучення до встановлення істини у справі судових експертів та спеціалістів.

Експерти – це висококваліфіковані фахівці у певних сферах знань або галузях, які володіють спеціальними знаннями, досвідом та професійною підготовкою, що дозволяє їм надавати об'єктивну та науково обґрунтовану інформацію в судовому процесі [118]. Залучення експертів забезпечує об'єктивність та наукову обґрунтованість судових рішень у вигляді надання суду допомоги в розкритті складних аспектів справи, визначенні причин подій і оцінці завданої сторонам шкоди. Експертне призначення також передбачає встановлення психологічного або психіатричного стану підсудних, що має важливе значення для ухвалення рішень стосовно їхньої юридичної відповідальності [305].

В Україні правовий статус судових експертів регулюється, серед іншого, Законом України «Про судову експертизу». Згідно з його положеннями, судовий експерт зобов'язаний провести повне дослідження та надати неупереджений та обґрунтований письмовий висновок, незалежно від форми судочинства чи підстави призначення експертизи. Експерт також повинен надавати пояснення до свого висновку за запитом особи або органу, що залучив його, та має право подавати клопотання про додаткові матеріали, якщо експертиза призначена судом або органом досудового розслідування.

Фінансування науково-дослідної діяльності установ судових експертиз у сфері організації та проведення судових експертиз здійснюється за рахунок Державного бюджету України. У кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення експертизи, що проводяться державними спеціалізованими установами, фінансуються з виділених їм державних коштів. Судово-медичні та судово-психіатричні експертні установи проводять експертизи, обстеження та дослідження за кошти, призначені для них у державному або місцевому бюджеті, за винятком випадків, передбачених чинним законодавством. Витрати на проведення судових експертиз науково-дослідними установами Міністерства юстиції України, а також судово-

медичними та судово-психіатричними установами Міністерства охорони здоров'я України у цивільних та господарських справах компенсуються відповідно до чинного законодавства. Інші експертні дослідження та обстеження, що виконуються державними спеціалізованими установами, фінансуються за рахунок коштів замовника [434].

Організаційно-правові засади здійснення судової експертизи також є регламентованими у таких нормативно-правових актах:

1) Кримінально-процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13.04.2012 р. у редакції від 24.08.2023 р. [306];

2) Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV у редакції від 07.09.2023 р. [576];

3) Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII у редакції від 07.09.2023 р. [171];

4) Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV у редакції від 07.09.2023 р. [256];

5) Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X у редакції від 20.08.2023 р. [257];

6) Митний кодекс України № 4495-VI від 13.03.2012 р. у редакції від 17.09.2023 р. [342];

7) Закон України «Про виконавче провадження» 2016 р. № 1404-VIII у редакції від 3.08.2023 р. [417];

8) Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 р. № 848-VIII у редакції від 3.09.2023 р. [425];

9) Наказ № 591 від 17.07.2017 р. Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України» [421];

10) Постанова № 314 Кабінету Міністрів України від 30.03.2011 р. «Про умови оплати праці працівників державних спеціалізованих установ судових експертиз» у редакції від 1.01.2018 р [457];

11) Постанова № 595 Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 р. «Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз» у редакції від 6.05.2020 р. [400] та ін.

Варто зазначити, що на розгляд парламенту було подано понад десяток законопроектів, спрямованих на вдосконалення судово-експертної діяльності, які охоплюють низку ключових аспектів, зокрема: встановлення чітких визначень термінів, пов'язаних із судово-експертною діяльністю, для забезпечення їхнього однорідного використання в правозастосуванні; основні принципи здійснення судово-експертної діяльності; визначення статусу, прав та обов'язків судових експертів і керівників установ, у яких вони працюють; створення системи самоврядування судових експертів; процедури перегляду та оцінки висновків експертів та встановлення меж проведення експертиз; розширення доступу громадян до послуг судових експертів для забезпечення рівного доступу до правосуддя; уніфікацію законодавчих положень щодо призначення та проведення експертиз; запровадження дисциплінарної відповідальності для експертів і конкретизацію підстав для її застосування; гарантії професійної діяльності судового експерта; регулювання державного контролю та інформаційно-методичної підтримки експертної діяльності; діяльність експертно-кваліфікаційних комісій, атестацію та стажування експертів; а також поліпшення положень щодо соціального захисту, оплати праці та матеріального забезпечення судових експертів [525].

Як справедливо зауважує Т. Лоза, недоліки у сфері судово-експертної діяльності в Україні станом на сьогодні спостерігаються у таких напрямках: фінансування, методичне забезпечення, кадрове забезпечення та правове регулювання. З метою вирішення цих питань доцільно здійснити такі заходи: реформування законодавства через розробку оновленого базового закону, який визначатиме правові, організаційні та фінансові засади судово-експертної діяльності в Україні; модернізація та поліпшення матеріально-технічної бази державних спеціалізованих установ; забезпечення судових експертів належними умовами праці, включаючи технічне, матеріальне та фінансове забезпечення

тощо; розширення та уніфікація професійних компетентностей судових експертів шляхом впровадження загального освітнього підходу; вдосконалення системи державного управління судово-експертною діяльністю через створення державного органу, який відповідатиме за формування державної політики у цій сфері. Законодавчі ініціативи, що наразі обговорюються в парламенті, спрямовані на уніфікацію та оновлення правових норм, які регулюють діяльність судових експертів, створення єдиних умов для їхньої роботи у межах всієї держави. Зазначене має на меті підвищення якості судових експертиз та забезпечення справедливого правосуддя. Невирішені питання щодо фінансування, методичного забезпечення, кадрового складу та правового регулювання потребують нагального врегулювання. Для цього необхідно не лише вдосконалити законодавчу базу, але й модернізувати установи, забезпечити судових експертів необхідними ресурсами та впровадити систему навчання й управління для підвищення їхньої професійної кваліфікації [321].

Залучення фахівців-спеціалістів у судовий процес є ключовим елементом для забезпечення об'єктивності та обґрунтованості судових рішень, позаяк вони можуть мати різну спеціалізацію та досвід, що дозволяє їм надавати компетентну підтримку у вирішенні складних питань [588]. Згідно зі статтею 71 Кримінально-процесуального кодексу України, спеціаліст у кримінальному провадженні – це особа, яка володіє спеціалізованими знаннями та навичками, що дозволяють їй надавати консультації, довідки, пояснення та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду у питаннях, що потребують таких знань. Спеціаліст може бути залучений для надання технічної допомоги, зокрема складання планів, схем, креслень, фотографування, задля відбору зразків для експертизи, як під час досудового розслідування, так і в судовому процесі, а також для надання висновків у передбачених законодавством випадках [306].

Процес судового вирішення спорів та розгляду справ вимагає не лише об'єктивності, але і врахування специфіки та комплексного характеру всіх обставин. Зазначене свідчить про необхідність об'єктивного та науково обґрунтованого підходу до розгляду справ, що сприяє ухваленню обґрунтованих

судових рішень. Висновки судових експертів та спеціалістів нерідко мають вирішальне значення для встановлення істини у справі, тобто їх участь прямо впливає на якість судового розгляду. Водночас судовий експерт та спеціаліст діють не як представники народу, а як незалежні особи, котрі не представляють інтереси громадян. Відповідно до цього, судовий експерт та спеціаліст не можуть бути повноцінно віднесені до суб'єктів опосередкованої участі народу у реалізації судової влади. Причини цього визначаються специфікою функцій, які вони виконують, а також сутністю понять безпосередньої та опосередкованої участі народу у реалізації судової влади.

У нашому дослідженні варто зазначити, що сучасні суспільства розвиваються динамічно, а їхні правові системи постійно змінюються, реагуючи на виклики часу. Одним із напрямів такої адаптації є розширення участі громадян у прийнятті судових рішень, що реалізується через феномен безпосереднього народовладдя в сфері судової влади.

В демократичних державах сьогодення два важливі концепти – безпосереднє народовладдя та судове право – взаємодіють та співіснують [14], забезпечуючи реалізацію принципів верховенства права та демократичної легітимності судової влади, котра повинна відповідати таким критеріям: відповідальність судової влади на державному, регіональному та місцевому рівнях; ефективність правосуддя, яка передбачає законність та справедливість рішень; професійність суддів і рівень їхньої відповідальності; залучення інститутів громадянського суспільства до правової діяльності [559].

Зазначимо також, що вчення про судове право є багатограним позаяк охоплює сукупність правових норм, що регулюють питання судоустрою, судового процесу, статусу суддів і адвокатів. Зазначене дозволяє стверджувати, що судове право є міжгалузевим правовим інститутом, котрий регламентує комплекс питань щодо організації судів, їх юрисдикції, порядку вирішення справ та ін. З іншого боку, судове право можна розглядати як окрему галузь правової науки, що комплексно досліджує судову владу та правосуддя у їх системній взаємодії, організації та функціонуванні. Безперечним є і те, що судове право

визначається як напрям для розробки теоретичних і прикладних проблем правосуддя, позаяк передбачає вирішення питань взаємозв'язку різних форм судочинства [164, с.10-11].

Інститут права, у найбільш загальному розумінні, є складовим елементом системи права, що об'єднує правові норми для регулювання певної групи однорідних суспільних відносин у межах конкретної галузі права. Він виступає проміжною ланкою між окремою нормою та галуззю права, та складається із відповідних норм, що мають спільний об'єкт правового регулювання та спрямовані на вирішення конкретних питань або регулювання визначених аспектів суспільного життя.

Як окрема система, інститут має власну внутрішню структуру і функції, які підтримують його життєздатність, та покликаний забезпечувати виконання усіх необхідних умов для свого існування на кожному етапі свого розвитку. Водночас його існування обґрунтоване тим, що він сприяє досягненню загальних цілей системи, до якої він належить. Як неодноразово зазначено у науковій літературі, якщо інститут перестає ефективно виконувати свої функції або задовольняти потреби системи, він піддається трансформації або ліквідації.

Безпосередню участь народу у реалізації судової влади, котра є предметом нашого наукового аналізу, можна розглядати як інститут [23], який охоплює сукупність правових норм і принципів, що забезпечують участь народу у здійсненні правосуддя, має власне функціональне призначення та відповідні моделі реалізації (Розділ 3). Як інститут конституційного права, зазначений феномен спрямований на забезпечення демократичності судочинства, підвищення довіри до судової системи та легітимізації судових рішень та може проявлятися у вигляді моделей, котрі ми будемо детально розглядати надалі у Розділі 3 дисертаційного дослідження.

Поряд із зазначеним, слід підкреслити, що інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, хоча і є частиною системи конституційного права, характеризується тісним зв'язком із іншими галузями права, зокрема, до прикладу, кримінальним та цивільним, а тому має міжгалузевий характер.

Досліджуваний інститут створений на виконання конкретної цілі – забезпечення реалізації принципу народовладдя у сфері правосуддя. Це підтверджується і тим, що інститут не може існувати ізольовано від своєї функціональної місії. Його ефективність і доцільність визначаються здатністю виконувати покладені на нього завдання. Успішне виконання цієї місії є ключовим критерієм його життєздатності та досконалості.

Ідея народного суверенітету, закріплена в демократичних конституціях, передбачає, що народ є джерелом та носієм влади, а державні органи, у тому числі судової влади, діють від імені народу. Участь громадян у здійсненні правосуддя є безпосередньою реалізацією цього принципу [115], оскільки серед іншого забезпечує зв'язок між судовою владою та суспільством, посилює довіру до суду і підвищує легітимність рішень.

Конституційно-правові принципи досліджуваного інституту можна умовно розділити на загальні та спеціальні. До загальних належать такі принципи, як демократизм, народний суверенітет, верховенство права, законність, гуманізм та інші, які формують фундаментальні засади конституційного ладу. Спеціальні принципи є більш конкретизованими для цього інституту і відображають особливості його функціонування. Зокрема, серед них доцільно виділити принцип безпосередньої народної участі у здійсненні правосуддя, незалежності та неупередженості судових рішень, рівності всіх перед законом, змагальності та відкритості судового процесу тощо. Зазначені принципи спрямовані на забезпечення ефективної реалізації функцій інституту та відповідають стандартам демократичної правової держави, орієнтованої на захист прав і свобод людини.

Серед функцій досліджуваного інституту доцільно виокремити такі:

- 1) установча – закріплює засадничі положення та принципи, що забезпечують можливість народного контролю над судовою владою через залучення громадськості до здійснення правосуддя, зокрема: принципу народного суверенітету; конституційних підстав для участі громадян у реалізації судової влади, які формують правову основу для функціонування інституту

безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в Україні та зарубіжних державах;

2) регулятивна – встановлює правові основи у сфері залучення народу до реалізації судової влади та спрямована на регулювання процесуальної та організаційної сторін участі народу у здійсненні правосуддя; передбачає формування правового статусу судових інституцій у зв'язку з участю громадян у здійсненні правосуддя; визначає правовий статус «народних» суддів та їх компетенцію відповідно до тої чи іншої конституційної моделі досліджуваного інституту тощо;

3) охоронна – спрямована на охорону суспільних відносин у сфері безпосередньої участі народу у реалізації судової влади;

4) правозахисна – сприяє захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина у судовому провадженні;

5) аксіологічна – відображає основні суспільні цінності, серед яких демократичність, народний суверенітет, правова рівність та справедливість, легітимність судової влади через залучення народного елементу до реалізації судової влади;

6) політична – забезпечує механізм реалізації народного суверенітету у сфері правосуддя, надає громадянам можливість брати участь у прийнятті судових рішень, що пов'язує досліджуваний інститут із правом народної участі в управлінні державними справами;

7) репрезентативна – передбачає представництво народу в судовій системі, що дозволяє безпосередньо відображати волю суспільства у правосудді;

8) культурно-ідеологічна – спрямована на правове просвітництво громадськості та розвиток правової культури, сприяє формуванню у громадян усвідомлення своїх прав і обов'язків, а також підвищенню розуміння принципів функціонування судової влади; підтримує ідеологію демократичного правосуддя та зміцнює громадянську позицію, сприяє імплементації правових знань і цінностей у суспільне життя;

9) інформативно-комунікативна – забезпечує канал взаємодії між судовою системою та суспільством та формує платформу для конструктивного діалогу; дозволяє судовій владі враховувати очікування громадян, а суспільству – висловлювати свої погляди щодо справедливості судових рішень; завдяки інформуванню суспільства про права та можливості участі народу у реалізації судової влади, досліджуваний інститут підвищує рівень поінформованості громадян про роботу судової системи, що сприяє відкритості правосуддя і знижує бар'єри між суспільством і судовою владою;

10) контрольно-наглядова – виконує важливу роль у забезпеченні внутрішнього контролю у межах судової системи; громадська участь є своєрідним індикатором прозорості та законності дій судової влади, оскільки забезпечує можливість оцінки дотримання суддями конституційних засад судочинства та професійної етики.

Досліджуваний інститут у демократичних правових державах є важливою гарантією об'єктивності та має чимало позитивних аспектів, які вже довели свою ефективність у зарубіжних державах. Серед його переваг можна виділити такі: можливість зниження залежності судової гілки влади від політичних структур; зменшення впливу громадської думки на незалежність суддів; забезпечення об'єктивності судового процесу [162, с.112-113]; запобігання деформації правової свідомості судді, яка виникає через спотворене сприйняття правової реальності внаслідок нездатності розмежувати застарілі та сучасні правові погляди і позиції [297, с. 50]; реальна можливість впливати на підвищення оптимальності судових рішень.

С. Прилуцький слушно відзначає, що народовладдя у процесі здійснення судочинства виступає однією з форм громадського контролю за функціонуванням судової влади. Аналізуючи інститут суду присяжних, науковець пропонує розглядати його як «суд суспільної совісті», що є оптимальною гарантією захисту прав особи. Важливим елементом народної участі у правосудді дослідник також вважає мирове судочинство [412, с.237].

Хочемо підкреслити, що виходячи з точки зору доцільності, а також з метою уникнення надмірної тавтології, у рамках нашого дисертаційного дослідження ми будемо вважати терміни «безпосередня участь народу у реалізації судової влади» та «безпосереднє судове народовладдя» ідентичними поняттями, котрі передбачають, що народ має право виконувати суддівські функції – завжди питання факту та в усіх, окрім класичної, моделях питання права (однак, безперечно не завжди реальну можливість правомірно впливати на здійснення правосуддя, що було нерідко характерно для інституту народних засідателів у період радянської окупації України), тобто бере безпосередню участь у прийнятті судових рішень. Історично та у правовому контексті при аналізі законодавства зарубіжних держав ці поняття використовуються як синоніми для опису участі народу у судовому процесі.

Продовжуючи це міркування обумовимо, що обидві концепції відображають саме безпосередню участь громадськості в аспекті вирішення питання щодо вини, але в дорадчій моделі, про яку ми будемо писати надалі у єдиній колегії із професійними суддями; щодо питання права – у єдиній колегії із професійними суддями, або самостійно при розгляді справи судом виключно «непрофесійних» суддів (виняток становить класична модель суду присяжних, де вердикт виноситься професійними суддями).

Серед сучасних науковців точиться активна дискусія щодо доцільності та ефективності різних форм безпосереднього судового народовладдя. Основними формами, що розглядаються, є інститути суду присяжних, народних засідателів і мирових суддів. Наприклад, на думку С. В. Гладія, доцільно виділяти лише дві форми громадської участі у здійсненні судової влади – інститут мирових суддів та інститут народних засідателів, шефенів і присяжних. Об'єднувальною ознакою обох форм є спільний суб'єкт – члени громади, що проживають на території юрисдикції відповідного суду. Водночас розмежування цих інститутів базується на способі залучення громадськості до правосуддя. Якщо для другої категорії характерний відбір із певного переліку кандидатів, то перша базується на свідомому виборі громадськістю особи, яка користується довірою і

авторитетом у місцевій громаді. Іншим критерієм розмежування є правовий статус суб'єктів, зумовлений особливостями їхніх функцій. Мирові судді виконують переважно додаткові функції, тоді як шефени, присяжні та засідателі мають підвищену відповідальність перед громадою. Дослідник доходить висновку, що найбільш оптимальною формою безпосередньої участі громадян у судовій владі є виборні мирові судді [162, с.112].

Дослідники зазвичай розрізняють дві основні моделі суду присяжних – англо-американську та європейську (континентальну), кожна з яких має свої характерні риси щодо добору присяжних і виконання ними судових обов'язків. Хоча європейська модель залучення громадськості до правосуддя є альтернативою класичному суду присяжних, серед сучасних науковців утвердилась думка, що такий формат судочинства не можна вважати справжнім судом присяжних. Ключова відмінність полягає в особливій структурі процесу із залученням народного елементу, що передбачає розподіл повноважень між професійними та непрофесійними суддями у англо-американській моделі [521, с. 26]. Ми цілком поділяємо таку позицію та вважаємо недоцільним здійснення класифікації суду присяжних на англо-американську та континентальну моделі, оскільки остання не є судом присяжних, однак, з нашої точки зору є окремою формою безпосередньої участі народу у реалізації судової влади.

У науковій літературі зазначений правовий інститут може мати різні найменування: народні судді чи народні засідателі, шефени, асизи, непрофесійні судді. Суд за участю народних засідателів часто називають судом шефенів. У цьому форматі засідателі, залучені до розгляду справи, спільно з професійним суддею, базуючись на встановлених фактах, свідченнях і доказах сторін, ухвалюють рішення щодо винуватості підсудного, визначають покарання або виносять вирок [346, с. 104].

Ми пропонуємо класифікувати безпосередню участь народу в реалізації судової влади наступним чином:

1) *класична* модель – за якої народ бере участь у здійсненні правосуддя через суд присяжних за англо-американською системою; присяжні приймають

рішення щодо питання факту (вини), а судді виносять вердикт (вирішують питання права);

2) *дорадча* модель – за якої «народні судді» беруть участь у здійсненні правосуддя разом із професійними суддями та єдиною колегією приймають рішення щодо питань факту та права;

3) *гібридна* модель – поєднує елементи класичного суду присяжних і дорадчої моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади та передбачає розгляд справи єдиною колегією, у якій питання вини вирішують «народні судді», а вердикт приймається разом з професійними суддями;

4) *модель народного правосуддя* – це форма народної участі, за якої правосуддя здійснюється виключно «народними суддями», тобто представниками громадськості [42].

Сучасні конституційні моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади відзначаються різноманітністю в структурі та функціональному наповненні, а різні підходи до залучення громадськості до судового процесу демонструють, що існуючі моделі не лише розрізняються за формами участі, але і за рівнем впливу громадян на прийняття судових рішень та застосування правових норм.

1.3. Феномен демократії як першооснова формування керівних начал безпосередньої участі народу у реалізації судової влади

У сучасних умовах демократизація публічної влади є пріоритетною метою для розвитку державних інституцій. Історія показує чимало прикладів, коли народна участь у правосудді відігравала важливу роль у становленні демократичних інститутів. Одним із найвідоміших таких прикладів є суд присяжних, що виник в англійській правовій системі. Зазначений інститут став символом народного контролю за судовою владою, забезпечення рівності перед законом і підзвітності судової системи перед суспільством.

Залучення громадян до процесу прийняття судових рішень є одним із засобів досягнення справедливого та рівноправного суспільства, яке відповідає принципам демократії та прав людини. Як правова концепція демократія викликає серед науковців різні підходи до тлумачення, проте існують аспекти, в яких дослідники дотримуються єдиної думки. Одним із таких аспектів є визнання нерозривного зв'язку між демократією, народним суверенітетом, державотворенням та конституційним будівництвом. Дослідження основ демократії та аналіз причинно-наслідкових зв'язків, що формуються в її контексті, є важливими для визначення стратегічних напрямків розвитку демократичних принципів у кожній державі. Демократія надає суттєві переваги на національному та міжнародному рівнях, серед яких забезпечення сталого економічного зростання, різноманітність форм власності, захист основних прав та свобод громадян через ефективні механізми, гарантії безпеки та сприяння розвитку громадянського суспільства [788].

І. Жаровська вважає, що демократія заснована на кількох основоположних принципах, до яких належать загальне виборче право, вільні та чесні вибори з можливістю конкурентної участі, існування кількох політичних партій, а також доступ громадян до різноманітних джерел інформації. Саме ці елементи у комплексі забезпечують політичну рівність і активну участь громадян у житті держави, що є фундаментом демократичного ладу. Дотримання зазначених принципів, як вважається, дозволяє демократії реалізувати три основні завдання: забезпечити політичні та громадянські свободи, втілити народний суверенітет через прямий або опосередкований контроль над державною політикою та встановити рівність через функціонування стабільних, законодавчо закріплених інститутів [231]. На думку ученої, «демократичність державної влади проявляється у реальній процедурі народовладдя шляхом встановлення правових інституцій, за яких особа стає не тільки пасивним об'єктом владного веління окремої недосяжної еліти, але й має вплив на державно-владні рішення» [215].

О. Скакун визначає демократію як систему, що функціонує на основі легітимних елементів політичної структури, які відіграють важливу роль у становленні та зміцненні демократичного правового режиму, забезпечують стабільність і справедливість у державному управлінні, а також сприяють ефективному функціонуванню демократичних інститутів [507, с. 196]. В.Погорілко визначає термін «демократія» через два ключові аспекти: по-перше, це визнання народу як верховного носія влади, а по-друге, реальна можливість народу впливати на органи державної влади та місцевого самоврядування [389, с. 56–57]. М. Цвік розглядає демократію як самостійну та чітко окреслену характеристику публічної влади, що орієнтована на виконання політичних та правових завдань. У цьому контексті демократія виступає основним принципом організації державної влади, позаяк забезпечує реалізацію функцій, які стосуються політико-правових аспектів управління суспільством [219, с. 499]. І.Магновський слушно зазначає, що розуміння поняття «народний суверенітет» є неможливим без глибокого аналізу основного концепту «демократія». Ідея народного суверенітету, яка полягає в тому, що влада належить народу, вимагає розуміння демократичних принципів, що слугують її фундаментом [329, с.27].

Девід Ф. Дж. Кемпбелл, професор Клагенфуртського університету в Австрії, зазначає, що основоположна ідея демократії полягає у праві народу обирати своїх представників у владі та вимагати від них відповідальності за виконання їхніх повноважень. За його концепцією, демократія ґрунтується на чотирьох ключових складових: народному суверенітеті, правах і свободах, демократичних цінностях та економічній демократії. Кемпбелл також визначає низку умов, що сприяють сталому функціонуванню демократії, зокрема, наявність ефективних державних інституцій, соціальної однорідності через формування гомогенного суспільства, національного багатства, приватного підприємництва, середнього класу, підтримки вразливих верств населення, громадянської участі у державних справах, розвитку громадянського суспільства, демократичної політичної культури, освіти, свободи інформації, а також сприятливих міжнародних умов. Для оцінки якості демократії Кемпбелл

пропонує концептуальну формулу, яка враховує як політичні, так і неполітичні чинники, зокрема свободу та інші характеристики [867].

О. Шестаковський у своїх дослідженнях пропонує індекс підтримки національної гомогенності як інструмент для оцінки прихованих оцінних ставлень до національно однорідного середовища. Цей індекс не вимірює безпосередню готовність до взаємодії з представниками інших національностей, а відображає загальну підтримку дій, спрямованих на збереження національної однорідності [589].

Три основоположні принципи демократії – рівність, свобода та контроль – є ключовими детермінантами її функціонування. Щоб політична система була дійсно демократичною, вона повинна забезпечувати реалізацію свободи та рівності для своїх громадян. Взаємодія цих двох принципів потребує оптимізації через механізм контролю, який передбачає не лише державний нагляд, але й громадський моніторинг за діяльністю державних структур. Як зазначає організація Freedom House, свобода можлива лише в демократичних політичних системах, де: органи влади підзвітні громадянам; діє принцип верховенства права; гарантується свобода вираження думок і переконань; забезпечується повага до прав меншин і жінок [867].

Важливо відзначити, що на сьогоднішній день конституціоналізм вважається найбільш успішною моделлю функціонування держави [125, с. 248]. Поряд з цим, згідно з О. Тодикою, аналіз понять «конституціоналізм» та «державність» не може бути повністю зрозумілим без врахування ідеї народовладдя. У своїх наукових дослідженнях він досліджує взаємозв'язок між феноменами «народовладдя» та «конституційний лад» [550]. На думку ученого, правові концепти «народовладдя» та «народний суверенітет» безпосередньо пов'язані з реалізацією фундаментальних принципів демократії в цілому [376;548].

Ключовими ознаками конституціоналізму є:

- 1) функціонування системи стримувань і противаг, що сприяє ефективному розподілу владних повноважень;

2) виконання державних обов'язків відповідно до конституційних норм та інших вимог законодавства, узгоджених з встановленим правопорядком у державі;

3) закріплення законодавством принципу народного суверенітету та його вплив на роботу державних органів;

4) встановлення обмежень влади, що базуються на визначених правах та свободах особи та громадянина;

5) функціонування системи представницької демократії, що виявляється у виборі народом представників до органів влади через демократичні вибори з дотриманням принципів загальності, періодичності та відкритості [779, s.18].

De iure термін «конституція» включає будь-який документ, що встановлює статус держави, незалежно від того, чи передбачає він поділ влади, регламентує права та свободи, обмежує або декларує владу. Отже, конституція в такому розумінні не обов'язково відображає демократію, і конституціоналізм є лише доктриною, яка стверджує важливість наявності формального конституційного документа.

Попри розповсюджену думку, конституція та демократія не є абсолютно взаємозамінними поняттями. В рамках доктрини конституціоналізму, конституція та демократія мають імплікативний зв'язок, де конституція розглядається як засіб забезпечення демократії через правовий механізм «демократія через закон». Ідея конституції, викладена у конституційній доктрині, стає фундаментом демократії.

Як зазначається в юридичному словнику з конституційного права, демократія в сучасному світі є основною формою соціально-політичної організації суспільства та державного управління. Її основною метою є забезпечення народного суверенітету, де влада належить більшості, але водночас захищає права меншості й основні права людини та громадянина. Хоча демократія традиційно асоціюється з республіканською формою правління, вона також функціонує в умовах конституційних монархій, як у Великобританії та Іспанії. Незважаючи на національні відмінності, демократичні режими

дотримуються спільних принципів, серед яких визнання прав людини на міжнародному рівні, верховенство конституції, багатопартійність і політичний плюралізм, участь громадян у політичному житті, принцип розподілу влад, система стримувань і противаг, механізми досягнення політичного консенсусу та відповідальність перед суспільством [116, с. 14-15]. В умовах демократії народний суверенітет встановлює обмеження на повноваження органів публічної влади та дозволяє їм виконувати лише ті функції, які їм делеговані в чинному законодавстві [83].

Конституціоналізм можна розглядати у вузькому та широкому сенсі. У вузькому розумінні це поняття має юридичний характер і охоплює:

- 1) специфіку здійснення державної влади, яка обмежується Основним Законом держави;
- 2) вчення, що має на увазі конституцію як основний документ, що регулює взаємодію держави та суспільства;
- 3) здійснення державної політики з використанням конституційно-правових механізмів.

У широкому тлумаченні, конституціоналізм переступає межі юридичного визначення та стає не лише політико-правовою доктриною, але й практикою, що реалізується в різних державах світу [527, с. 7]. Зазначене поняття передбачає розуміння конституції як основоположного елемента державного устрою, який гарантує владу народу через закони і забезпечує захист основних прав та свобод громадян. В цьому сенсі конституціоналізм стає виразником національних традицій, історичного розвитку і культурних особливостей кожної держави.

На думку М. Савчина, конституціоналізм первісно можна визначити як соціальне явище, котре включає широкий спектр ідей, теорій та підходів, які формують розуміння конституції і деталізують, як її положення застосовуються у практичній площині [499, с. 19]. Такий погляд підкреслює не тільки правовий аспект конституції, але і вказує на вплив конституційних принципів на громадські відносини та інституційний устрій держави.

А. Крусян виділяє три аспекти в понятті «конституціоналізм», кожен з яких вносить свій вклад в розуміння цього терміна: юридичний, політичний, та філософсько-історичний. У юридичному контексті, вона пропонує розглядати конституціоналізм у двох вимірах – вузькому та широкому. Вузьке розуміння охоплює дотримання конституційних принципів у діяльності державної влади. Широке розуміння, в свою чергу, представляє конституціоналізм як складну систему, що об'єднує політичні та правові механізми регуляції державних відносин [307, с. 72].

За М. Шаповалом, поняття «конституціоналізм» втілює політичну та правову ідеологію, яка акцентує на способах реалізації державно-владних повноважень відповідно до рамок, закріплених у конституції. Крім того, це поняття передбачає ключові досягнення, сформовані на основі історичного розвитку суспільства та держави в різні періоди [583, с. 17]. Дійсно, фундамент конституціоналізму в будь-якій державі складає конституційна ідеологія, яка включає основоположні принципи, ідеї, концепції та доктрини. Такі елементи виникають і розвиваються разом з конституційним устроєм держави, формують її правову та політичну структуру [526, с. 179].

Ключові цінності конституціоналізму охоплюють такі основні положення:

- 1) фактична реалізація верховенства права, яка забезпечує стабільність та передбачуваність правових норм;
- 2) поділ влади та дієва система стримувань і противаг, котра запобігає концентрації влади в одному органі;
- 3) відповідальна і підзвітна влада, що служить народу, який її обирає; у випадку невинуватених очікувань, її мандат припиняється шляхом демократичних виборів, чим забезпечує оновлення управлінського складу;
- 4) концепція народного суверенітету, відповідно до якої легітимність державних органів походить від народу; навіть за наявності суверенного суб'єкта, наділеного правом керувати державою, «остаточний» суверенітет належить народу, і влада цього суб'єкта походить з громадської волі;

5) гарантії прав та свобод людини і громадянина, де належний захист прав особи є основою процвітання конституційного ладу;

6) незалежність судової влади [11].

Наука конституційного права стверджує, що розв'язання проблем загально-правових ідеалів, принципів та правових категорій, а також критичне осмислення правових реалій неможливе без глибокого аналізу системи цінностей, що діють у певній державі та суспільстві. Правові цінності розуміються через конкретний зв'язок із суб'єктом, яким може виступати держава, суспільство, соціальні групи або окремих індивід. Такий зв'язок проявляється у здатності права задовольняти потреби цих суб'єктів та сприяти їхньому розвитку [112, с.53].

У досліджуваному контексті слід звернути увагу на поняття «парадигма конституціоналізму», введене у науковий обіг ученим Д. Беловим [104], котре описує сукупність ідеальних компонентів конституційної реальності. До таких структурних елементів належать цінності, принципи та уявлення, які є спільними для суспільства на певному етапі розвитку держави, формують уявлення про конституціоналізм і визначають конкретні напрямки розв'язання проблем, пов'язаних з ним [105, с. 33]. Особливо в аспекті конституціоналізму, термін «парадигма» найкраще виражається у рамках дисциплінарної матриці. Обмежене трактування цього поняття може викликати ускладнення в розмежуванні його з іншими концепціями, такими як конституційні ідеї, принципи конституціоналізму, конституційні аксіоми, конструкції та інші [107, с. 40]. Таким чином, поняття «парадигма конституціоналізму» створює нові перспективи для осягнення складних аспектів конституційної дійсності, допомагає в узагальненні та систематизації ідеалів, цінностей, принципів та практик, що формують концепцію конституціоналізму. Розгляд зазначеного феномену у контексті дисциплінарної матриці відкриває обширний простір для дослідження та розуміння конституційного ладу та його розвитку.

Варто підкреслити, що концепція народного суверенітету відіграє ключову роль у поділі владних повноважень, сприяє забезпеченню

конституційних прав та свобод кожної людини і громадянина, а також створенню демократичного конституційного правопорядку [415, с. 170]. Концепція народного суверенітету була предметом досліджень багатьох видатних філософів, істориків, політологів та інших науковців. Питання безпосереднього народовладдя в контексті народного суверенітету у конституційній державі завжди зберігає свою актуальність з огляду на динамічний розвиток суспільних відносин та еволюцію концепції демократії. Зміни у політико-правовій, соціокультурній та економічній сферах призвели до швидкого і широкого розвитку наукової думки щодо розуміння зазначеного феномену загалом [656].

Ідея народного суверенітету бере свій початок в ученнях XVII-XVIII століть, і її засновником вважається Томас Гоббс. У своїй праці «Левіафан» англійський філософ висловлює думку, що держава створена народом для досягнення його власних цілей. Гоббс підкреслює, що громадяни виступають не лише об'єктами, але й суб'єктами державної влади, позаяк беруть активну участь у реалізації владних повноважень. Це, на його думку, забезпечує єдність і цілісність публічної влади. [166; 747; 165]. Мислитель вважав народну владу не тільки верховною, але й абсолютною, яку неможливо обмежити навіть законами. Цю владу він розглядав як первинну, що передається правителю (монарху). У разі переривання династії така влада може бути повернута народові. [310;311].

Концепція народного суверенітету знаходить відображення в ідеях Жан-Жака Руссо, Джона Локка та Вольтера, які обґрунтовували положення про народ як «єдине джерело влади» [283; 397; 324; 687; 323; 386]. Згідно з теорією народного суверенітету Жан-Жака Руссо, основним її положенням є твердження, що народ є єдиним джерелом державної влади. За Руссо, люди добровільно відмовляються від частини своїх індивідуальних прав і свобод на користь загального блага, що дозволяє реалізувати верховну владу народу в цілому [498;340].

Джон Локк розглядав народ як носія суверенітету та основне джерело влади з акцентом на необхідності неухильного дотримання конституційних прав

та свобод особи. Його концепцію народного суверенітету підтримав також Іммануїл Кант [156; 337]. Дослідник схилився до ідеї механізму розподілу державної влади на гілки, відповідно до якого владні повноваження держави розділяються між різними інституціями або гілками влади, такими як законодавча, виконавча та судова. Кожна гілка має свої власні функції і обмеження, що спрямовані на уникнення зосередження влади в руках одного органу чи особи. З його точки зору, у вирішенні питань законодавчого характеру парламент діє відповідно до встановлених процедур і правил, забезпечує розгляд та ухвалення рішень, які відповідають закону та принципам правової держави [492; 203].

Німецький правознавець Г.Пухта відзначав, що право має глибокі історичні корені та виходить із загального національного духу, і не є тільки наслідком діяльності парламенту. Правові норми та принципи формуються на основі довгострокового розвитку суспільства, його культурних та історичних витоків, а не тільки через законодавчі акти, ухвалені парламентом. Правознавець наголошував на тому, що право відображає дух нації та інкорпорує в себе цінності, які притаманні конкретному суспільству на різних етапах його історії [585]. Безперечно правова система є більш складною та багатоаспектною, а норми права виникають з внутрішньої потреби суспільства та його культурних переконань. Така позиція спрямована на те, щоб підкреслити важливість витоків становлення правових норм і відмінити просту причинно-наслідкову залежність між парламентською діяльністю та розвитком демократії.

Згідно з поглядами Ж. Бодена, народ виступає як суверен, що не обмежується лише законами, але має право передати свою найвищу абсолютну владу у руки монарха. Хоча влада монарха є абсолютною, вона все ж має свої межі, які обумовлені основними принципами людського існування. Народ має право передати свою владу монарху, абсолютна влада монарха не є безмежною або необмеженою і коригується фундаментальними принципами, які визнаються важливими для гармонійного існування суспільства та захисту прав і свобод громадян. Хоча монарх може володіти абсолютною владою, його дії

підкоряються моральним і етичним межам, які впливають з загальних цінностей та принципів суспільства [121;350].

У рамках нашого дослідження варто звернути увагу на працю Алексіса де Токвіля «Про демократію в Америці», де наголошується на центральній ролі народу в реалізації законодавчої та виконавчої влади через впровадження доктрини виборчої демократії [553]. Французький історик зазначає, що в демократичних суспільствах народ має змогу впливати на державне управління шляхом участі у виборах та обрання своїх представників та наголошує, що ця народна участь є основоположною для стабільного функціонування суспільства. Токвіль підкреслює значущість демократичного процесу у прийнятті рішень і вважає, що в державах, де народ може висловлювати свою волю, демократія досягає більшої ефективності та стабільності [552].

На думку М. Цвіка, принцип народного суверенітету може проявлятися не лише через безпосереднє народовладдя, але й через існування демократичної системи в державі загалом, котра відображається в діяльності державно-владних органів загальнонаціонального та місцевого рівня [277, с. 148;540]. Ефективне функціонування демократії залежить від поєднання прямої участі громадян та діяльності представницьких інститутів, що разом забезпечують втілення волі народу та розвиток держави [220].

Безперечно, характерною особливістю народного суверенітету є верховенство влади народу. Народ є найвищим джерелом влади в державі, державні інститути та посадові особи отримують свої повноваження від народу. Верховенство влади народу передбачає, що всі рішення, закони і політичні дії повинні відповідати волі громадян, вираженій через вибори, референдуми та інші форми безпосереднього або представницького волевиявлення [606] [508]. Проте важливо відзначити, що народний суверенітет – це не тільки вияв суспільної волі; таке виявлення народної волі повинно бути поєднане і гармонійно відповідати верховній владі.

Як зазначають П. Шляхтун та Г. Малкіна, сутність принципу народного суверенітету простежується у тому, що Конституція визнає народ єдиним

джерелом і верховним носієм влади в державі. Верховенство влади народу в державі полягає в тому, що вона має вищий пріоритет над будь-якими іншими формами публічної влади, включно із суверенітетом держави [593, с. 110]. Правильне тлумачення принципу народного суверенітету, зокрема через аналіз положень Конституції, сприятиме формуванню в Україні такої моделі управління, яка забезпечить ефективне функціонування прямого народовладдя в усіх аспектах суспільного буття [351, с. 268]. Таким чином, народний суверенітет означає право і здатність народу активно залучатися до процесу прийняття рішень та здійснювати контроль над управлінням державними і суспільними справами [116, с. 42].

Важливо відзначити, що правову категорію «народний суверенітет» не можна повноцінно зрозуміти без врахування верховенства права, верховної влади народу, конституціоналізму та загальної концепції демократії. Поняття «народовладдя» не є тотожним народному суверенітету, оскільки навіть за наявності народовладдя в державі принцип народного суверенітету може не бути реалізованим. Наявність і реальне дотримання принципу народного суверенітету є ключовими показниками існування демократичних основ функціонування держави та громадянського суспільства.

Принцип народного суверенітету є наріжним каменем для будь-якої справжньої демократії. Без дотримання цього принципу демократія стає формальною і позбавленою справжнього змісту. Гарантування народного суверенітету передбачає не лише проголошення такої засади на законодавчому рівні, але й його реальну реалізацію в політико-правовому житті держави через ефективні механізми участі громадян у прийнятті рішень, контроль за владою та захист прав і свобод.

Слушним є твердження відомого українського корифея правничої науки О.Скрипнюка, відповідно до яких термін «народний суверенітет» слід розглядати не тільки у контексті конституційних прав і форм прямого народовладдя, але й у зв'язку з поняттями «демократія» і «правова держава». Дослідник звертає увагу на етимологічне значення демократії як народовладдя

та верховенство влади народу. Зазначене вказує на важливість аналізу народного суверенітету для встановлення ключових ознак сучасного етапу розвитку української держави та визначення принципів утвердження демократичних правових інститутів [513, с. 16].

Важливо відзначити, що термін «народний суверенітет» має взаємозв'язок з іншими правовими категоріями, зокрема, національним і державним суверенітетом. Дослідники роз'яснюють концепцію «державного суверенітету» як:

- реалізацію верховної влади інституціями публічної влади, що є невід'ємною ознакою конституційної держави [716; 512];
- державну незалежність на міжнародному рівні як її здатність діяти і приймати рішення без втручання чи контролю з боку інших держав або міжнародних організацій; держава має повне право самостійно встановлювати свою зовнішню політику, укладати міжнародні договори, бути членом міжнародних організацій, а також захищати свої інтереси і суверенітет. Незалежність на міжнародній арені є важливою складовою державного суверенітету і дозволяє кожній державі визначати свій власний курс розвитку та взаємодіяти з іншими учасниками світової спільноти на власних умовах [604];
- верховенство влади держави в межах її території – держава має повний контроль над внутрішніми справами, у тому числі щодо прийняття законів, здійснення політики та державного управління; жодна інша держава чи інша зовнішня сила не має права втручатися у внутрішні справи цієї держави без її згоди [508; 189; 551].

У наукових дослідженнях національний суверенітет часто розглядається як право нації на самовизначення, котре передбачає, що нація має право визначати свій політичний, економічний, культурний та соціальний статус без зовнішнього втручання [508], сукупність усіх прав нації, які мають суверенний характер (нація має право самостійно визначати свою долю, володіти своєю територією, формувати свої закони, вирішувати внутрішні та зовнішні питання без втручання

з боку інших держав чи міжнародних організацій), визнання народу не лише як етнічної спільноти, але й як суб'єкта, що об'єднаний спільними політичними, правовими та суспільними цінностями, та має здатність формувати публічну владу, приймати політичні рішення і впливати на державну політику [604]; повновладдя нації.

До прикладу, право народу на самовизначення прямо чи опосередковано є закріпленим у міжнародних правових актах, серед яких Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р. [192], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. [348], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. [347], Декларація про принципи міжнародного права від 24 жовтня 1970 р. [194], Статут ООН [523], Алжирська загальна декларація прав народів 1976 р. [334] та ін.

Реалізація прямого народовладдя за територіальним принципом може відбуватися як на рівні окремої адміністративно-територіальної одиниці (форми безпосередньої демократії локального характеру), так і в межах усієї держави (наприклад, участь у законотворчому процесі, загальнодержавних виборах та референдумах). Окрім цього, пряме народовладдя може проявлятися і на міжнародній арені, коли народ отримує можливість до самовизначення, заснування окремої суверенної держави або приєднання до наднаціональних об'єднань [85].

Варто зазначити, що з одного боку, забезпечення права народу на самовизначення сприятиме розвитку його соціокультурного ресурсу та дозволить вільно визначати власне політичне становище [318]. Здійснення права народу на самовизначення може передбачати, як ми зазначили вище, відокремлення від держави та утворення нової держави. Такі процеси можуть виникати у відповідь на бажання певної групи населення відділитися від існуючої держави і створити власну. Однак, такі процеси порушують ідею територіальної цілісності, оскільки вони призводять до розриву територіальних меж і створення нових державних утворень.

Деякі дослідники вважають поняття народного, національного та державного суверенітету тотожними або розглядають терміни «народний суверенітет» і «державний суверенітет» як взаємопов'язані явища, які, однак, відрізняються за своєю сутністю та змістом[604].

Підкреслимо, самої концепції народного суверенітету недостатньо для її реального втілення у правову дійсність; необхідне її вмотивоване та переконливе обґрунтування [566] . У цьому аспекті цікавою є думка німецького філософа Ю.Хабермаса, який вказує, що реалізація народного суверенітету в суспільно-правовій сфері значною мірою визначається дискусією та обговоренням позицій і позицій із цього питання. При цьому йдеться саме про відображення волі народу, а не позицій тих осіб, які виконують державні владні функції [150]. Демократія як політична система спирається на активну участь громадян у процесі прийняття рішень, що визначають суспільне життя. Політична активність громадян є механізмом, який дозволяє висловлювати їхні думки, потреби та інтереси, впливати на політичні процеси та формувати напрям державної політики [149].

Юрген Габермас акцентує увагу на необхідності розвитку наднаціональних демократичних інститутів та підкреслює, що демократична участь не повинна обмежуватися межами національної держави. У сучасному глобалізованому світі багато важливих питань, зокрема таких як кліматичні зміни, економічна стабільність та безпека, виходять за межі національних кордонів. Відповідно, вирішення таких питань потребує співпраці на наднаціональному рівні [569]. Відтак Габермас пропонує розширити концепцію демократії за межі національних держав і активно розвивати наднаціональні демократичні інститути, особливо в рамках Європейського Союзу, що дозволить вирішувати глобальні проблеми більш ефективно та забезпечить громадський контроль над прийняттям важливих рішень [644].

Одна з основних проблем, яку Габермас намагається вирішити, – це так звана «технократична дилема», ситуація, коли важливі політичні рішення приймаються технократами – експертами та бюрократами – без належного

залучення та контролю з боку громадськості. У таких умовах зростає ризик прийняття рішень, які можуть не відповідати інтересам широких верств населення, що знижує рівень довіри громадян до політичних інститутів [331].

Технократія може бути предметом критики, оскільки рішення технократів не завжди відповідають волі, правам і інтересам громадян. Зазначене може стосуватися як окремих рішень, так і загального ступеня влади, що надається технократам. Такі проблеми сприяють виникненню концепції «глибинної держави», котра характеризує могутню, корінну, не підзвітну та олігархічну технократію, що здійснює владу у власних цілях [94].

У будь-якій державі, незалежно від способу призначення технократів, завжди існує ймовірність, що вони впливатимуть на державну політику, яка може не відповідати суспільним інтересам. Технократи користуються довірою завдяки спеціалізованим знанням, що використовуються для ухвалення рішень, які часто є недоступними або складними для розуміння широкого загалу. Зазначене створює умови, за яких зростає ризик виникнення практик самообслуговування, змови, корупції та кумівства [770].

У сучасних умовах ми стаємо свідками явища цифрової технократії. Цифрова трансформація охоплює всі сфери життя – економіку, освіту, інфраструктуру та антропогенне середовище. Сьогодні значна частина населення провідних держав світу постійно користується численними персоналізованими цифровими програмами. Як наслідок, онлайн-сфера набуває активного розвитку, позаяк залучає громадян, державні установи та бізнес. Сучасні держави прагнуть застосовувати новітні цифрові технології для виявлення суспільних проблем і реалізації цільових програм для населення та одночасно забезпечують прозорість процесу ухвалення адміністративних рішень, що, за їх твердженням, сприяє підвищенню ефективності [50].

У багатьох європейських державах технічні експерти та штучний інтелект беруть участь в управлінні різними сферами політики. Проте країни-члени ЄС мають різні позиції щодо правового регулювання особистого життя, зокрема щодо стандартів конфіденційності. Спроби ЄС уніфікувати ці підходи на рівні

Союзу не дали очікуваних результатів. Зіштовхнувшись із «загрозами виходу» з боку окремих держав-членів, ЄС спрямовує зусилля на захист своїх інтересів від зовнішніх викликів, серед яких імміграційний потік та економічна конкуренція [830].

Попри відмінності у нормативному врегулюванні принципів цифрової технократії, усі держави-члени ЄС наразі дотримуються загалом схожої моделі реалізації державно-владних повноважень [865]. У цьому аспекті слід підкреслити, що існування та дотримання принципу народного суверенітету, котрий на сьогодні виступає «своєрідним постулатом» та визначає особливості залучення народу до здійснення державної влади (народовладдя) [470]. Це важливий критерій, який позиціює її на світовій арені як демократичну державу, що відповідає загальновизнаним уявленням про сучасну розвинену правову політико-територіальну структуру публічної влади [102].

Відповідно до сучасної правової доктрини участь народу у здійсненні державної влади включає два «елементи демократії» [274]. Один з них передбачає здійснення влади народом безпосередньо, інший – через представників, тобто органи влади загальнодержавного характеру та на місцях [397, с.32]. Народ має право та реальну здатність використовувати свої надані законом державно-владні повноваження через безпосередню участь в політико-правовому житті держави (вибори, референдум, у тому числі аброгативний, народну ініціативу, мітинги, демонстрації, збори) та через представницькі органи публічної влади [250, с. 206].

Більшість класифікацій правових режимів базується на постійному вимірюванні ключових змінних, до прикладу, політичних прав за шкалою Polity або особистих за градацією Freedom House, із визначенням певного граничного порогу для відокремлення демократичних режимів від недемократичних [832]. Безперервна зміна характеристик правових режимів змушує переглядати традиційні класифікаційні підходи, особливо щодо тих, які потрапляють у так звану «сіру зону», там, де багатопартійна конкуренція є реальністю, але супроводжується певними вадами. Варто зазначити, що жодна багатопартійна

система не є ідеально справедливою та прозорою. Деякі системи багатопартійної конкуренції не відповідають демократичним стандартам, тоді як інші, попри недоліки, загалом зберігають демократичний характер. Через непостійність демократичних показників Томас Карозерс позначив такі країни як держави «сірої зони», тобто ті, що не можуть бути однозначно класифіковані як демократичні [674].

Джеймс Медісон у «Федералістських документах» № 10 від 1787 року зазначив, що ефект представницької демократії полягає в уточненні та розширенні суспільних поглядів шляхом їхнього залучення через обрану групу громадян, чий мудрість та розсудливість найкраще здатні визначити істинні інтереси держави. Цю думку Медісон висловив у час, коли американці обговорювали основи свого нового уряду [834].

Дослідники Річард Вайк, Кеті Сіммонс, Брюс Стокс і Джанелл Феттерольф розробили індекс, що вимірює підтримку громадськістю представницької демократії на противагу недемократичним системам, у якому не враховуються питання щодо прямої демократії. Іншим важливим показником демократичності є індекс демократії від Economist Intelligence Unit (EIU). Цей індекс оцінює держави за шкалою від 0 до 10, де 0 означає авторитарний режим, а 10 — повну демократію.

Згідно з результатами опитування, респонденти визначаються як «віддані демократи», якщо вони підтримують управління обраними представниками і відкидають правління сильного лідера чи військових, тобто недемократичні форми правління. Респонденти, які позитивно оцінюють представницьку демократію, але також висловлюють підтримку хоча б одній недемократичній формі правління, належать до категорії «менш відданих демократів». Ті, хто не висловлює підтримки представницькій демократії і схиляється до недемократичних варіантів управління, класифікуються як «недемократи» [710].

Якщо віддані демократи підтримують систему, де влада належить обраним представникам, і рішуче відкидають недемократичні альтернативи (ця група демонструє найвищий рівень відданості принципам демократичного

управління), «менш віддані демократи» схильні до підтримки представницької демократії, але при цьому вони також готові розглядати недемократичні форми правління як допустимі варіанти (що свідчить про певну невизначеність або коливання в їхніх політичних поглядах), то наявність групи недемократів є ознакою відхилення від демократичних цінностей та принципів.

Суспільне ставлення до політичних систем загалом, а також до національного уряду, помітно різниться в різних державах світу [678; 808]. У середньому близько 23% населення в 38 досліджених країнах вважають себе прихильниками демократії, тоді як майже вдвічі більше – близько 47% – демонструють помірковану відданість демократичним принципам. Відносно небагато респондентів (13%) не підтримують демократію в цілому. Найбільша підтримка представницької демократії спостерігається в Північній Америці та Європі – в середньому 37% у країнах ЄС, 40% у Сполучених Штатах і 44% у Канаді висловлюють прихильність до демократичних принципів, відмовляючись від недемократичних форм правління. Найвищий рівень прихильності демонструє Швеція (52%). У Близькому Сході та Північній Африці 27% підтримують представницьку демократію, зокрема 36% ізраїльтян і 33% йорданців. У Латинській Америці, Африці на південь від Сахари та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні цей показник нижчий — 19%, 18% і 15% відповідно [736].

Існування обох форм реалізації державної влади значною мірою зумовлене типом політичного режиму, що домінує в державі. В умовах демократичного режиму гострих суперечностей між безпосередньою та представницькою демократією зазвичай не виникає. Проте науковці мають різні погляди на питання їх взаємозв'язку та пріоритетності [143, с.158].

Пряма демократія, де громадяни голосують безпосередньо з важливих національних питань, має підтримку близько двох третин населення у світі, з невеликими відмінностями між регіонами. У США, Німеччині та Нідерландах громадяни з середньою або нижчою освітою частіше підтримують пряму демократію, ніж ті, хто має вищу освіту, з найбільшою різницею у Нідерландах

(17 пунктів). У Латинській Америці освітній розрив також помітний, особливо в Чилі та Аргентині. Крім того, у Латинській Америці молодь частіше підтримує пряму демократію, ніж старше покоління. У деяких країнах (Ізраїль та Нігерія) розбіжності у підтримці прямої демократії також помітні за етнічною та релігійною ознакою [736].

Згідно з дослідженнями Pew Research Center у Європі, підтримка прямої демократії виражається у бажанні багатьох громадян мати національний референдум щодо членства в ЄС. Після рішення Сполученого Королівства вийти з ЄС, лише 18% у дев'яти континентальних країнах-членах підтримали ідею виходу їхньої країни з ЄС, але 53% висловилися за проведення голосування з цього питання. Особливо сильну підтримку референдуму демонструють прихильники євроскептичних партій. У шести з дев'яти держав більшість, які вважають пряму демократію позитивною формою правління, підтримують ідею референдуму про членство в ЄС [736].

У рамках нашого дослідження однак варто підкреслити, що безпосередня демократія не є панацеєю від політичних розбіжностей. Так, референдум про Brexit у Великобританії в 2016 році є хрестоматійним прикладом. Європейські країни регулярно проводять референдуми щодо міжнародних угод (понад 50 за останні кілька десятиліть), а сама Великобританія провела референдум у 1975 році щодо того, чи приєднуватися до спільного європейського ринку. Виборці дали рішуче «так», вирішивши проблему на ціле покоління [846].

Процеси прямої демократії не можуть відбуватись ізольовано, оскільки завжди безпосередньо пов'язані зі структурою політичної системи, котра охоплює представницькі установи. Власне тому інститут прямої демократії не можна розглядати як повномасштабну альтернативу представницькій демократії, але тим не менш він є доповненням або противагою в рамках демократичних систем із основними представницькими рисами [816]. Поряд з цим, інституційна різниця та конкуренція між представницькими та безпосередніми демократичними процесами лежать в основі дискурсів щодо того, чи сприяє пряма демократія підриву представницької демократії, або ж чи

може запропонувати збагачення демократії як феномену в цілому. Поряд з цим, якщо деякі дослідники стверджують, що пряма демократія може підірвати представницьку демократію, то інші зосереджуються на дорадчих функціях парламенту та здатності інтегрувати громадян у політичний процес [829; 671; 879; 897].

Питаннями, котрі піддаються суперечливому тлумаченню при використанні інструментів прямого народовладдя є інформація, компетентність і якість прийняття рішень. У той час як представницькі інституції дійсно можуть проводити інтенсивні дискусії з багатьох питань, процеси прямої демократії можуть також надавати для конкретних питань можливість інтенсивних і широких публічних дебатів, під час яких громадяни можуть отримати корисну інформацію [866]. Водночас застосування ефективних форм прямої демократії дозволить народу керувати державно-суспільними процесами на його користь. Більше того, держави, в котрих народ наділений правом приймати важливі державно-владні рішення, мають вищий рівень участі суспільства в політичному житті, більш поінформовану громадськість та значно вищу довіру до влади, а їхня політика краще узгоджується з уподобаннями громадян [44].

Найвагомішими нормативними підставами для прямої демократії є демократичні принципи народного суверенітету, політичної рівності та всі засади на користь демократії участі, які підтримують ідею, відповідно до якої громадяни повинні мати право не лише обирати представників, але й голосувати за політичні питання на референдумах.

Аргументи на підтримку інструментів прямої демократії стосуються різних аспектів, зокрема таких як:

- пряме демократичне голосування сприятиме реалізації функції політичної артикуляції та інновацій;
- пряма демократія також пропонує громадянам додаткові та більш конкретні інструменти політичного контролю, зокрема, ініціативні пропозиції та

референдуми на вимогу громадян для відхилення нового законодавства або скасування існуючих законів [702; 700].

Разом з тим варто погодитися, що демократія не може обмежуватися виключно прямою участю громадян, оскільки законодавчі та виконавчі органи влади мають вирішальне значення для зміцнення правової держави і розвитку громадянського суспільства [670; 668]. Процеси ухвалення політичних рішень та адміністративні процедури стають все більш формалізованими, що підвищує їх передбачуваність, але водночас обмежує політичну інституціоналізацію влади [669]. Якщо демократія здатна формувати належні стимули для нововведень, її вплив узгоджується з багатьма ендегенними теоріями зростання [628; 718].

Ендегенні теорії зростання розглядають технологічний прогрес та інновації як внутрішньо притаманні економічній системі, які виникають завдяки відповідним стимулам і умовам [675]. Наприклад модель Ромера акцентує увагу на тому, що економічне зростання значною мірою визначається внутрішніми факторами, зокрема рівнем інвестицій у знання і технології, а також фінансування наукових досліджень [777]. За цією моделлю технологічний прогрес є результатом свідомих інвестицій у дослідження і розвиток, позаяк ендегенні теорії встановлюють важливість людського капіталу [647]. Варто зазначити, що демократизація правового режиму впливає на довгострокове економічне зростання залежно від базових економічних основ, на яких побудована держава [630; 627]. Дві держави, навіть маючи однакові інституційні структури та схожі суспільні відносини, можуть суттєво різнитися за своїм «демократичним досвідом» [626]. Крім того, форма правління та підхід до надання окремим особам повноважень у формуванні й реалізації державної політики безсумнівно впливають на розвиток демократії у конкретній державі.

Повертаючись до аналізу безпосередньої демократії, варто зауважити, що на сьогодні дослідники надають різні інтерпретації сутності цієї правової категорії. До прикладу, М. Ставнійчук розглядає зазначене поняття як сукупність форм прямого та вільного волевиявлення народу, який виступає носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні, що проявляється у

безпосередній участі громадян у створенні органів державної влади та місцевого самоврядування, а також у вирішенні питань, закріплених Конституцією і законами України [522, с. 291].

На думку Б. Банашака, безпосередню демократію варто розуміти як форму демократії, де влада в державі належить сукупності осіб, які складають колективного суб'єкта суверенітету [648, с. 192].

Ю. Бисага та М. Палінчак пропонують розуміти безпосередню демократію як форму прямого здійснення народом влади на загальнодержавному та місцевому рівнях, котра передбачає різні способи прийняття населенням, насамперед громадянами-виборцями, рішень загальнонаціонального та локального значення. Однією з ключових форм такої демократії є референдум. Відмінність між безпосередньою та представницькою демократією полягає у способах реалізації влади: перша передбачає прямий вплив народу, тоді як друга здійснюється через обрані представницькі органи. У сучасній демократичній державі ці форми взаємодоповнюють одна одну [116, с. 5].

Пряма демократія передбачає різні інституційні форми, спільною ознакою яких є проведення народного голосування з політичних питань. Однак, постають певні суперечки щодо того, чи слід процедури, спрямовані на безпосереднє обрання або відкликання посадовців розглядати як елемент прямої демократії. Такі процедури, як правило, відносяться до механізмів представницької демократії та типових для неї процесів, а тому не завжди є частиною дискусії про пряму демократію. Однак можливі певні відмінності у рівні прямого впливу виборців на кінцевий результат виборчого процесу (наприклад, закріплений чи гнучкий список кандидатів, прямий вибір або голосування за посередницький орган). На практиці можливість відкликання осіб, що займають посади у виконавчих органах державної влади, є значно більш поширеною порівняно з відкликанням членів парламентів [629].

У деяких державах законодавство передбачає механізм громадянської ініціативи, який дозволяє громадянам, за наявності певної кількості підписів,

винести питання на розгляд уряду або законодавчого органу. У США цей інститут діє на рівні штатів і місцевих органів понад століття, що робить його давнішим за загальне виборче право для жінок, запровадження обмежень на строк перебування президента на посаді, прямі вибори сенаторів, федеральний податок та систему соціального забезпечення [715]. Громадянські ініціативи, підтримані визначеною кількістю підписів, надають виборцям можливість голосувати щодо політичних заходів, законопроектів, схвалених законодавчим органом, але таких, котрі ще не набули чинності, або ж чинних законів [827]. Процедури громадянської ініціативи зазвичай передбачають, що питання та пропозиції формуються «знизу вгору» та надходять від опозиційних сил або громадських об'єднань, які або наполягають на запровадженні нових політичних заходів чи зміні законодавства (законодавча ініціатива), або висловлюються проти певного урядового рішення чи закону (народне вето).

Здійснення народовладдя шляхом застосування процедури законодавчої ініціативи може відбуватись шляхом референдуму (Польща, Угорщина, Латвія, Італія, Словенія), через президента (як-от у Франції), через парламент (Люксембург, Австрія) чи законодавчо визначену кількість його членів (Данія) тощо [373]. Народна законодавча ініціатива як форма безпосередньої демократії сприяє активній взаємодії правової держави та громадянського суспільства, залученню останнього до роботи державного механізму та управління суспільно-значущими справами. У цьому контексті дослідниця О. Щербанюк пропонує передбачити такий механізм прямого народовладдя в Основному Законі України [601, с. 100]. Процедурні типи прямої демократії варто розрізняти також за ініціатором процедури, оскільки вони зазвичай мають відмінності щодо змісту та формулювання пропозицій, а також функцій голосування [899].

Згідно з дослідженням Pew Research Center, приблизно дві третини населення світу підтримують систему прямої демократії, за якої громадяни безпосередньо голосують з основних національних питань, а не через обраних представників [736]. Безпосередня демократія є явищем, яке виходить за межі традиційного поділу на прогресивні та консервативні позиції [685] та знаходить

відгук серед представників усіх ідеологічних напрямків, оскільки ідея безпосередньої участі народу у прийнятті рішень через референдуми та інші інструменти прямої демократії забезпечує громадянам можливість безпосереднього контролю над державною владою. В умовах поляризованого політичного середовища підтримка прямої демократії свідчить про загальний запит на активну участь суспільства у вирішенні національних і місцевих питань, де виборці прагнуть до демократичних рішень, що відображають їх волю, незалежно від політичної орієнтації.

Обов'язкові референдуми організовуються у випадках, коли законодавство зобов'язує проводити голосування для ухвалення конкретних рішень. У таких випадках відповідний державно-владний орган, керуючись встановленими умовами або в порядку *ad hoc*, ініціює всенародне голосування з конкретного питання [781]. Варто підкреслити, що обов'язкові референдуми особливо актуальні щодо внесення конституційних змін або вирішення питань, що стосуються державного суверенітету, територіальної цілісності чи національної ідентичності [707; 738]. У деяких державах певні питання, до прикладу конституційні поправки, можуть ініціюватися самими громадянами, що призводить до обов'язкового голосування. Зазначений механізм використовується у Швейцарії, США та Німеччині [803].

Референдуми, які скликаються державними органами влади, на відміну від ініціатив, що безпосередньо надходять від громадськості, здебільшого відображають політику та пріоритети влади, зокрема законодавчих або виконавчих органів, які мають повноваження вирішувати, коли саме доцільно звернутися до народу для схвалення певних рішень. Такий процес передбачає, що держава зберігає певний рівень контролю над питаннями, винесеними на голосування, і часто використовує референдуми як засіб для досягнення легітимності рішень, які можуть мати глибокі суспільно-політичні наслідки. Зазначений формат референдумів, хоча і забезпечує безпосередню участь народу, у багатьох випадках трактується як спосіб, через який держава контролює участь народу та спрямовує його волю у визначене правове русло.

Оскільки ці референдуми ініціюються «зверху», їх результати часто вважаються підконтрольними державній владі, а не тільки відображенням волі громадян [775; 810]. Державні органи, які виступають ініціаторами референдумів, здебільшого прагнуть забезпечити легітимність політичних рішень, які перебувають на порядку денному, зазвичай підтримують позитивний результат голосування і мають у своєму розпорядженні різні ресурси, серед яких і офіційні канали комунікації, що дозволяють їм впливати на підсумки референдуму [701].

Практика свідчить, що рівень явки на референдумах часто є нижчим порівняно з виборами. Така ситуація може бути пов'язана з різними факторами, зокрема, меншою зацікавленістю населення в окремих питаннях, що виносяться на референдум, поряд і з виборами, на яких вирішується склад органів влади. Окрім зазначеного, референдуми часто мають складніші або менш зрозумілі питання для виборців, що знижує їхню мотивацію брати участь у голосуванні [155].

Варто зазначити, що демократія є динамічним феноменом, котрий постійно еволюціонує. Її основні складові – багатопартійна система, політична змагальність, доступ опозиції до засобів масової інформації, інклюзивне виборче право, справедливий виборчий процес – змінюються в умовах сучасного суспільства. Трансформуються і інші важливі аспекти демократичного режиму, серед яких громадянські свободи, верховенство права, антикорупційне законодавство та участь громадянського суспільства в управлінні державою [22]. Як було згадано раніше, реалізація владних повноважень народом передбачає не лише участь у державному управлінні (формування органів влади та місцевого самоврядування, робота на державних посадах), але й здійснення конституційних повноважень через механізми прямої демократії, що в підсумку сприяє формуванню держави [110].

Основою державності є спільне розуміння громадянами не лише своїх власних інтересів, але й загального суспільного інтересу, що об'єднує індивідуальні цілі в загальну мету держави. Легітимність влади визначається її правом ухвалювати обов'язкові для виконання рішення, які поширюються на

всіх громадян у межах державної території. Поряд із цим, ефективність влади як фундаментальної складової державного ладу значною мірою залежить від підтримки її рішень громадськістю [352].

У сучасному світі політичний режим вважається демократичним лише тоді, коли базується на принципі народного суверенітету та має на меті захист конституційних прав та свобод. Водночас забезпечення прав людини неможливе без політичної влади, яка походить від народу. Судова влада повинна відповідати обом цим критеріям. Слід зазначити, що судова система має унікальну рису серед інших державних органів: хоча її основною функцією є захист прав людини, у більшості держав суддів не обирають шляхом народного голосування. Згідно з концепцією Монтеस्क'є, судова влада займає особливе місце, що надає їй соціальний престиж і повагу. Саме ця легітимна довіра суспільства забезпечує судовій системі її винятковий статус [602].

Судова влада є однією з основних і незалежних гілок державної влади, котра реалізується через систему судів та органів, створених на конституційній основі, які забезпечують їхнє організаційне, кадрове та допоміжне функціонування. Головна мета цих органів – захист прав, а також законних інтересів громадян, юридичних осіб, суспільства та держави загалом [126].

Як зауважує Ганс Петтер Грейвер у своїй книзі «Судді проти суддів», немає нейтрального вибору – або судді запроваджують (можливо, несправедливо) закон, або ні [744]. Роль судової влади у процесі правотворення безперечно є суперечливим питанням, яке піддається неоднозначному тлумаченню сучасними дослідниками [806]. У той час як законодавчі органи вважаються творцями закону, судові органи повинні лише застосовувати закон. Але, говорячи про роботу судової системи, неможливо провести чітке розмежування між правозастосуванням і правотворчістю. Правові норми, як правило, формулюються абстрактно, рішення суду роблять норми застосовними відповідно до нових фактичних ситуацій [679]. Будь-яке судове рішення сприяє подальшій конкретизації закону та представляє найбільш авторитетний внесок у публічну дискусію про те, як тлумачити право.

Професор Т. Гарасимів зазначає, що судова влада може бути розглянута як наслідок політичного компромісу, досягнутого між гілками законодавчої та виконавчої влади. Водночас науковець вводить поняття «синхронно незалежна судова влада», яку трактує як результат компромісу між державою та громадянським суспільством. У цьому контексті громадський контроль над судовою системою набуває особливої важливості. Такий контроль може реалізуватися через пряму участь громадян у здійсненні правосуддя, зокрема, через інститут присяжних. Участь громадян у судовій владі через інститут присяжних є невід'ємним елементом її транспарентності, що проявляється також у таких засадах як відкритість судового процесу, його доступність і прозорість [157].

Термін «синхронно незалежна судова влада» демонструє важливу характеристику принципу поділу влади, відповідно до якої судова гілка функціонує як окремий, самостійний інститут, незалежний від законодавчої та виконавчої влади. Ця ознака є основоположною для концепції правової держави, де урівняння впливу кожної з гілок влади передбачає серед іншого їхню окрему сферу повноважень [16].

На думку дослідниці О. Овсяннікової поняття «транспарентність судової влади» відображає стан організаційної системи судової влади та діяльності судів у демократичному суспільстві, який повністю задовольняє вимоги громадськості щодо доступу до інформації про механізми функціонування судових установ, зміст та обґрунтування судових рішень, структуру і принципи діяльності органів суддівського самоврядування, а також процедури добору, призначення та відповідальності суддів. При цьому транспарентність судової системи повинна відповідати нормам і стандартам, визначеним міжнародними правовими актами, що сприяють підвищенню відкритості, підзвітності та правової визначеності в межах судової діяльності [369, с. 12]. Дослідниця наголошує, що поняття транспарентності в контексті здійснення судової влади слід розглядати крізь призму інформаційної відкритості діяльності судової системи, котра охоплює право на доступ до інформації, яка стосується не лише суду як державного

органу, але й конкретних судових процесів, роботи дисциплінарних органів, органів суддівського самоврядування та інших інституцій, пов'язаних із функціонуванням судової влади [370].

Транспарентність судової влади є багатовимірним, фундаментальним терміном, що вбирає в себе ціннісні принципи судочинства, котрі проявляються через трьохсторонню взаємодію між державою, судовою владою та громадянським суспільством. Ефективне функціонування всіх складових цього принципу значною мірою впливає на суспільну довіру до судової системи. У кожній державі стандарти прозорості судової влади можуть відрізнятися, позаяк вони зумовлені специфікою формування суддівського корпусу, особливостями судоустрою, а також суспільно-ціннісними орієнтирами, характерними для конкретної держави та її населення [658].

У цьому аспекті концепція демократичної легітимності вкотре наголошує на значущості народного голосу у всіх сферах суспільного життя [688; 807] та пов'язана із визнанням народу єдиним джерелом влади та повноцінним суб'єктом конституційно-правових відносин, котрий є первинним щодо наділення державною владою. Безпосередня участь народу у реалізації судової влади у цьому ключі є складним і багатогранним явищем, яке розвивається синхронно з правовою соціальною державою та формуванням громадянського суспільства. Досліджуваний інститут відображає верховенство народної влади, закріплює її пріоритет у системі державно-правових відносин та втілює теорію народного суверенітету у реальному житті.

О. В. Щербанюк справедливо наголошує, що інституційний контроль за можливими зловживаннями владними повноваженнями державних органів має два основних напрями – горизонтальний, що ґрунтується на принципі поділу влади, і вертикальний, який базується на ідеї народного суверенітету. У демократичному режимі ніхто, у тому числі народ, не має абсолютної влади без відповідного контролю та обмежень. Суверенітет народу є легітимним лише в межах, встановлених Конституцією. Важлива роль у забезпеченні цих конституційних обмежень відводиться судовій владі, яка виконує функцію

тлумачення та уточнення конституційних меж, у яких реалізується народний суверенітет [602].

З одного боку, феномен демократії є першоосновою формування керівних начал безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, а з іншого – остання визначена нами правова категорія є важливим компонентом демократизації публічної влади в цілому. Демократія створює умови для активного залучення громадян до управління державою, а використання інструментів народної участі в реалізації судової влади здатне посилити такі демократичні засади, оскільки передбачає здійснення правосуддя із залученням громадськості, що дає можливість громадянам відчувати власну значущу роль у забезпеченні справедливості, а також сприяє зміцненню довіри до судової системи, що є ключовим аспектом демократичного суспільства.

Відтак, демократія виступає однією з фундаментальних категорій у політичній філософії та правовій науці, позаяк окреслює механізми державного управління та взаємодії суспільства з органами державної влади. Ціннісні основи демократії, які встановлюють засади безпосередньої участі народу в реалізації судової влади, відкривають перспективи для її подальшого розвитку та вдосконалення. В умовах підвищення значущості конституційних цінностей, залучення народу до здійснення правосуддя набуває особливого значення, виступає основоположним елементом у зміцненні правової держави, забезпеченні демократизації публічної влади та підвищенні ефективності правосуддя [20].

Висновки до Розділу 1

В рамках вивчення концептуальних основ дослідження безпосередньої участі народу у реалізації судової влади авторка дійшла таких висновків:

1. Встановлено, конституційно-правове дослідження безпосередньої участі народу у реалізації судової влади є складним, багатовимірним і міждисциплінарним за своєю суттю, що вимагає його розгляду через призму цілісної методологічної системи.

Методологічний інструментарій досліджуваної проблеми розроблений на основі авторської методології, яка охоплює такі компоненти: наукові підходи (deskриптивний, атрибутивний, есенціальний, інтеракційний, людиноцентристський, міжкомплементарний); принципи наукового пізнання (детермінізму, об'єктивності та універсальності); методи наукового дослідження. Залучення кожного з цих рівнів дозволило комплексно і водночас детально осмислити досліджуваний предмет, виявити його основні елементи, а також надати обґрунтовані теоретико-прикладні пропозиції.

2. Перший компонент методології дослідження репрезентований за допомогою трьох традиційних (основних) підходів – deskриптивного, атрибутивного та есенціального, а також із застосуванням спеціальних підходів (інтеракційного, людиноцентристського та міжкомплементарного).

3. Другий компонент (рівень) методологічного інструментарію представлений принципами наукового пізнання. Принцип детермінізму було використано у рамках конституційно-правового аналізу досліджуваного інституту для пояснення правових явищ як таких, котрі обумовлені об'єктивними факторами, що дозволило передбачити можливі зміни у правовій сфері та сприяло побудові структурованих та обґрунтованих висновків у дослідженні. Принцип об'єктивності, своєю чергою, гарантував неупередженість у дослідженні, що особливо важливо в аналізі досліджуваного суспільно значущого явища, та забезпечив одержання висновків, котрі ґрунтуються на фактах і даних, що є необхідною умовою для наукової достовірності дослідження та обґрунтованості рекомендацій для вдосконалення безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в Україні. Принцип універсальності передбачає, що отримані результати не повинні обмежуватися лише рамками одного конкретного дослідження, а також встановлює, що система знань, яка розробляється під час дослідження, має бути гнучкою і адаптивною, тобто здатною до багаторазового використання в майбутніх наукових роботах, а висновки, отримані в ході дисертаційного дослідження, можуть бути перевірені,

підтверджені або уточнені іншими науковцями, що сприятиме формуванню більш стійкої і всебічної наукової основи для розуміння проблематики безпосереднього судового народовладдя. Відтак, принцип універсальності, застосований у роботі, сприяє тому, що дослідження буде корисним і ефективним не тільки у короткостроковій перспективі, але й у довгостроковому плані, а також забезпечить постійний розвиток і вдосконалення правової системи та методології досліджень.

4. Третій компонент (рівень) методології дослідження представлений науковими методами пізнання у вигляді трьохвимірної структури, котру складають філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Система філософських методів репрезентована діалектичним, феноменологічним та герменевтичним методами. Комплекс загальнонаукових методів дослідження умовно розподілено за рівнями пізнання – емпіричним (експериментальний метод, методи спостереження та моделювання) і теоретичним (методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, метод абстрагування). Спеціально-юридична методологія представлена такими методами як: компіляторний, формально-логічний, порівняльно-правовий методи, метод історіографічної матриці (історико-правовий), метод соціологічного опитування, а також метод контекстуальної правової інтерпретації.

5. Огляд джерельної бази дозволив виявити ключові тенденції та проблемні питання, пов'язані з тематикою дисертаційного дослідження. Структуризація наукових джерел, запропонована дисертанткою, є важливим елементом дослідницької роботи для подальшого обґрунтування наукових висновків та формулювання рекомендацій у дисертації. Враховуючи стан наукового опрацювання теми безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, було виокремлено кілька основних напрямів дослідження: 1) конституційно-правові аспекти народного суверенітету та безпосереднього народовладдя широко висвітлені у дослідженнях таких науковців як: Белов Д.М., Мірошніченко Ю.Р., Попович Т.П., Прієшкіна О.В., Савчин М.В.,

Скрипнюк О.О., Щербанюк О.В. та ін.; 2) конституційність та транспарентність судової влади, особливості її реалізації, а також специфіка взаємодії з громадянським суспільством розглядалися Вінокуровою Л.В., Гладієм С.В., Жаровською І.М., Лотюк О.С., Москвич Л.М., Овсянніковою О.О., Різником С.В., Хотинською-Нор О.З. та ін.; 3) теоретичні основи суду присяжних та історія його розвитку були предметом вивчення Іваницького С.О., Гринишина А.Б., Шувальської Л.Р., Тернавської В.М., Солодкова А.А. та ін.; 4) проблематика правового статусу присяжних та організації суду присяжних в Україні знайшла своє відображення у наукових доробках Ахтирської Н.М., Волоска І.Р., Войнаровича А.Б., Іваницького С.О., Качура Р.П., Москвич Л.М., Рошиної І.О., Русанової І.О., Словської І.Є., Смірної В.В., Циганія С.О., Щерби В.М. та ін.; 5) дослідженню інституту мирових суддів присвячено наукові доробки таких учених як: Гетманцев О.В., Пахомова А.О., Попелюшко В.О. та ін.; 6) праксеологічні дослідження, орієнтовані на пошук оптимальних шляхів модернізації безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, до яких належать праці добре знаних учених, серед яких: Городовенко В.В., Кампо В.М., Канцір В.С., Нешик Т.С., Русанова І.О., Рошина І.О., Цибуляк-Кустевич А.С., Шигаля Д.А., Шувальська Л.Р., Ясинок М.М. та ін.

Підкреслено, інститут безпосередньої участі народу в реалізації судової влади залишився недослідженим у конституційно-правовій площині, а відсутність комплексного підходу до аналізу цього інституту у вищенаведених напрацюваннях створило прогалину у цілісному розумінні аналізованого феномену. Зазначене підтвердило необхідність проведення цього дослідження, яке здатне не тільки заповнити теоретичні прогалини, але і надати практичні рекомендації для удосконалення правового регулювання даного інституту.

6. Понятійно-категоріальний апарат – це сукупність ключових термінів і категорій, які використовуються в науковому дослідженні для точного та однозначного опису явищ, процесів, об'єктів та їхніх взаємозв'язків, та покликаний створити теоретичне підґрунтя дослідження, а також сприяти зрозумілості і чіткості наукового тексту.

6.1. Визначено первинним у понятійно-категоріальному апараті досліджуваної проблематики поняття «народ», розуміння якого є фундаментальним для визначення механізмів та принципів, які лежать в основі демократичних процесів у судовій системі.

Встановлено, у контексті безпосередньої участі народу у реалізації судової влади поняття «народ» може розглядатись як: сукупність всіх громадян держави, незалежно від їхніх індивідуальних характеристик (вік, стать, національність тощо); суверенний носій влади, від імені якого здійснюється державна влада, у тому числі і правосуддя (залучення громадян до реалізації судової влади є прямим втіленням принципу народного суверенітету); суб'єкт конституційно-правових відносин, котрий володіє певними правами та обов'язками у сфері реалізації судової влади.

6.2. Досліджено поняття безпосереднього (прямого) народовладдя, правосуддя, судової системи, судової влади, охарактеризовано ключові передвісники конституційних засад функціонування громадянського суспільства, проаналізовано феномен громадського контролю у сфері судової влади.

6.3. Підкреслено, судова влада має різні підходи до свого визначення у контексті філософських концептів «форма» та «спосіб». Форма в даному контексті розглядається крізь призму існування змісту судової влади та охоплює структуру судової системи, організацію судових органів, а також процесуальні норми, відповідно до яких здійснюється судочинство. Спосіб є порядком застосування сил і ресурсів судової системи та передбачає конкретні методи і засоби, за допомогою яких судова влада реалізується на практиці. До них належать механізми розгляду судових справ та прийняття судових рішень, виконання судових вироків, а також способи забезпечення незалежності і неупередженості судової влади. Форма судової влади забезпечує її структурну цілісність і організаційну стабільність, тоді як спосіб реалізації визначає ефективність і дієвість її застосування.

Наголошено, суди як державні органи створюються відповідно до законодавства, мають чітко визначену структуру, компетенцію та повноваження. Основна функція судової влади – це відправлення правосуддя, яке є ключовим елементом реалізації принципу верховенства права та забезпечення справедливості у суспільстві. Відправлення правосуддя є серцевиною судової влади та необхідною умовою функціонування правової держави.

6.4. Встановлено, реалізація судової влади – це процес виконання судами свого функціонального призначення, котрий передбачає правосуддя, судовий контроль, судові самоврядування та участь народу через різні форми залучення. Так, судова влада має специфічні функції, які визначають її роль у системі державно-владних органів. Правосуддя безперечно є основною формою реалізації судової влади, котра передбачає різні види судочинства (конституційне, цивільне, кримінальне, адміністративне тощо), а участь народу у реалізації судової влади є серед іншого закріпленою у Конституції України через інститут суду присяжних, котрий, у свою чергу, є відображенням принципу народного суверенітету та визнання народу повноцінним суб'єктом влади.

6.5. Аргументовано, вужчим за сутністю і змістом поняттям аніж демократія є термін «судова демократія». Якщо демократія є способом організації суспільства та характеризує увесь державний лад, заснований на принципі народовладдя, то судова демократія є режимом судової влади та передбачає забезпечення відкритості судових процесів для громадськості; гарантування рівності всіх перед законом і справедливого розгляду справ; відповідальність суддів перед суспільством і здійснення ними повноважень відповідно до чинного законодавства та етичних норм; механізми контролю за діяльністю судової влади з боку громадянського суспільства та інших гілок влади; участь народу (безпосередню та/або опосередковану) у реалізації судової влади. Ще одним режимом судової влади є судова олігархія.

Встановлено, слід розрізняти поняття «участь народу у реалізації судової влади» та «судова демократія», яка є більш широкою концепцією, оскільки

охоплює не лише участь громадян у здійсненні судової влади, але й низку конституційних засад судочинства, котрі реалізуються на практиці.

6.6. Підкреслено, участь народу у реалізації судової влади передбачає дві основні форми: безпосередню (механізми прямого залучення народу до здійснення правосуддя) та опосередковану – через формування органів судової влади.

Участь народу у формуванні органів судової влади в Україні здійснюється через діяльність спеціалізованих суб'єктів громадського контролю, зокрема, Громадської ради доброчесності, Етичної ради та Громадської ради міжнародних експертів. У світовій практиці застосовується інститут виборності суддів.

7. Зроблено висновок про доцільність ототожнення понять «участь народу у здійсненні правосуддя» та «безпосередня участь народу у реалізації судової влади», виходячи із більш ширшого поняття – участі народу у реалізації судової влади, що ґрунтується на ідеї, відповідно до якої судова влада має бути суб'єктивно контролюваною народом, котрий є носієм демократичної влади в суспільстві.

8. Підкреслено, безпосередню участь народу у реалізації судової влади, котра є предметом наукового аналізу, доцільно розглядати як інститут, який охоплює сукупність правових норм і принципів, що забезпечують участь народу у здійсненні правосуддя, має власне функціональне призначення та відповідні моделі реалізації. Зазначено, інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, хоча і є частиною системи конституційного права, характеризується тісним зв'язком із іншими галузями права, зокрема, кримінальним та цивільним, а тому має міжгалузевий характер. Досліджуваний інститут створений на виконання конкретної цілі – забезпечення реалізації принципу народовладдя у сфері правосуддя. Зазначене підтверджується і тим, що інститут не може існувати ізольовано від своєї функціональної місії. Його ефективність і доцільність визначаються здатністю виконувати покладені на

нього завдання. Успішне виконання цієї місії є ключовим критерієм його життєздатності та досконалості.

9. Наголошено, серед функцій досліджуваного інституту доцільно виокремити такі: 1) *установча* – закріплює засадничі положення та принципи, що забезпечують можливість народного контролю над судовою владою через залучення громадськості до здійснення правосуддя, зокрема: принципу народного суверенітету; конституційних підстав для участі громадян у реалізації судової влади, які формують правову основу для функціонування інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в Україні та зарубіжних державах; 2) *регулятивна* – встановлює правові основи у сфері залучення народу до реалізації судової влади та спрямована на регулювання процесуальної та організаційної сторін участі народу у здійсненні правосуддя; передбачає формування правового статусу судових інституцій у зв'язку з участю громадян у здійсненні правосуддя; визначає правовий статус «народних» суддів та їх компетенцію відповідно до тої чи іншої конституційної моделі досліджуваного інституту тощо; 3) *охоронна* – спрямована на охорону суспільних відносин у сфері безпосередньої участі народу у реалізації судової влади; 4) *правозахисна* – сприяє захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина у судовому провадженні; 5) *аксіологічна* – відображає основні суспільні цінності, серед яких демократичність, народний суверенітет, правова рівність та справедливість, легітимність судової влади через залучення народного елементу до реалізації судової влади; 6) *політична* – забезпечує механізм реалізації народного суверенітету у сфері правосуддя, надає громадянам можливість брати участь у прийнятті судових рішень, що пов'язує досліджуваний інститут із правом народної участі в управлінні державними справами; 7) *репрезентативна* – передбачає представництво народу в судовій системі, що дозволяє безпосередньо відображати волю суспільства у правосудді; 8) *культурно-ідеологічна* – спрямована на правове просвітництво громадськості та розвиток правової культури, сприяє формуванню у громадян усвідомлення своїх прав і обов'язків, а також підвищенню розуміння принципів функціонування судової

влади; підтримує ідеологію демократичного правосуддя та зміцнює громадянську позицію, сприяє імплементації правових знань і цінностей у суспільне життя; 9) *інформативно-комунікативна* – забезпечує канал взаємодії між судовою системою та суспільством та формує платформу для конструктивного діалогу; дозволяє судовій владі враховувати очікування громадян, а суспільству – висловлювати свої погляди щодо справедливості судових рішень; завдяки інформуванню суспільства про права та можливості участі народу у реалізації судової влади, досліджуваний інститут підвищує рівень поінформованості громадян про роботу судової системи, що сприяє відкритості правосуддя і знижує бар'єри між суспільством і судовою владою; 10) *контрольно-наглядова* – виконує важливу роль у забезпеченні внутрішнього контролю у межах судової системи; громадська участь є своєрідним індикатором прозорості та законності дій судової влади, оскільки забезпечує можливість оцінки дотримання суддями конституційних засад судочинства та професійної етики.

10. Запропоновано класифікувати безпосередню участь народу в реалізації судової влади наступним чином: 1) класична модель, в якій народ бере участь у судовому процесі через суд присяжних за англо-американською системою; присяжні приймають рішення щодо питання факту (вини), а судді виносять вердикт (вирішують питання права); 2) дорадча модель, за якої «народні судді» беруть участь у судовому процесі разом із професійними суддями та єдиною колегією приймають рішення щодо питань факту та права; 3) гібридна модель – поєднує елементи класичного суду присяжних та дорадчої моделі та передбачає розгляд справи єдиною колегією, у якій питання вини вирішують «народні судді», а вердикт приймається разом з професійними суддями; 4) модель народного правосуддя – це форма участі, за якої правосуддя здійснюється виключно «народними суддями», тобто представниками громадськості. Сучасні конституційні моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади відзначаються різноманітністю в структурі та функціональному наповненні, а різні підходи до залучення громадськості до

судового процесу демонструють, що існуючі моделі не лише розрізняються за формами участі, але й за рівнем впливу громадян на прийняття судових рішень та застосування правових норм.

11. Акцентовано, *de iure* термін «конституція» включає будь-який документ, що встановлює статус держави, незалежно від того, чи передбачає він поділ влади, регламентує права та свободи, обмежує або декларує владу. Отже, конституція в такому розумінні не обов'язково відображає демократію, і конституціоналізм є лише доктриною, яка стверджує важливість наявності формального конституційного документа. В рамках доктрини конституціоналізму, конституція та демократія мають імплікативний зв'язок, де конституція розглядається як засіб забезпечення демократії через правовий механізм «демократія через закон». Ідея конституції, викладена у конституційній доктрині, стає фундаментом демократії.

12. Підкреслено, правову категорію «народний суверенітет» не можна повноцінно зрозуміти без врахування верховенства права, верховної влади народу, конституціоналізму та загальної концепції демократії. Поняття «народовладдя» не є тотожним народному суверенітету, оскільки навіть за наявності народовладдя в державі принцип народного суверенітету може не бути реалізованим.

13. Встановлено, транспарентність судової влади є багатовимірним, фундаментальним терміном, що вбирає в себе ціннісні принципи судочинства, котрі проявляються через трьохсторонню взаємодію між державою, судовою владою та громадянським суспільством.

14. Акцентовано, концепція демократичної легітимності пов'язана із визнанням народу єдиним джерелом влади та повноцінним суб'єктом конституційно-правових відносин, котрий є первинним щодо наділення державною владою. Безпосередня участь народу у реалізації судової влади у цьому ключі є складним і багатогранним явищем, яке розвивається синхронно з правовою соціальною державою та формуванням громадянського суспільства. Досліджуваний інститут відображає верховенство народної влади, закріплює її

пріоритет у системі державно-правових відносин та втілює теорію народного суверенітету у реальному житті.

15. Підкреслено, з одного боку, феномен демократії є першоосновою формування керівних начал безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, а з іншого — остання визначена нами правова категорія є важливим компонентом демократизації публічної влади в цілому. Демократія створює умови для активного залучення громадян до управління державою, а використання інструментів народної участі в реалізації судової влади здатне посилити такі демократичні засади, оскільки передбачає здійснення правосуддя із залученням громадськості, що дає можливість громадянам відчувати власну значущу роль у забезпеченні справедливості, а також сприяє зміцненню довіри до судової системи, що є ключовим аспектом демократичного суспільства.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРІОГРАФІЧНА МАТРИЦЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ УЧАСТІ НАРОДУ У РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА Україна

2.1. Еволюція становлення та розвитку безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у зарубіжних державах

Історіографічна матриця як інструмент визначення конституційних тенденцій безпосередньої участі народу у реалізації судової влади використовується для аналізу історичних джерел, зокрема, особливостей нормативно-правового регулювання, а також наукових напрацювань вітчизняних та зарубіжних учених, з метою структуризації та систематизації інформації, що дозволяє більш глибоко зрозуміти розвиток досліджуваного феномену в історичній ретроспективі.

Безпосередня участь народу у реалізації судової влади є фундаментальним аспектом демократичного врядування, способи застосування якого варіюються залежно від історико-правових традицій різних держав. Використання історіографічної матриці у цьому аспекті дозволяє досліджувати зазначений феномен системно, визначати основні тенденції та порівнювати їх. Досвід зарубіжних держав у контексті становлення та розвитку безпосередньої участі народу у реалізації судової влади є цінним джерелом конкретних ідей та рішень, а дослідження сучасного стану застосування механізмів безпосереднього судового народовладдя (Розділ 3 роботи), у свою чергу, є корисним для виявлення як позитивних, так і негативних аспектів різних моделей, що є важливим для трансплантації найкращого досвіду для України.

Використання історіографічної матриці як методологічного інструменту дозволяє здійснювати дослідження інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади за такими критеріями (компонентами): 1) хронологією, котра передбачає аналіз еволюції безпосередньої участі народу у реалізації

судової влади від античних часів до сучасності, вивчення ключових історичних періодів, які вплинули на формування сучасних моделей безпосереднього судового народовладдя; 2) географією – шляхом аналізу історико-правового досвіду в окремих зарубіжних державах та Україні.

Історія прямого здійснення влади всіма членами суспільства має значно глибше коріння, ніж через обраних чи призначених представників, що свідчить про тісний зв'язок безпосереднього застосування влади народом як соціальним явищем із соціокультурним розвитком людини як суспільної істоти [390]. На початкових етапах розвитку людства виникла потреба у спільному вирішенні питань, які стосувалися безпеки, розподілу ресурсів та вирішення конфліктів [159]. Люди об'єднувалися для організації полювання та збирання їжі, а також для захисту від зовнішніх загроз. Така первісна влада була децентралізованою та базувалася на взаємодії рівних членів спільноти. Існували різні способи організації влади, здебільшого рішення приймалися на основі консенсусу, де кожен член мав змогу висловити свою позицію та впливати на загальне рішення. Така форма влади мала своїми основними рисами взаємодію, співпрацю та колективну відповідальність. Важливою була і роль лідера, котрий визначався на основі вікового досвіду, здібностей чи інших якостей та характеристик [660].

Первісну владу можна розглядати як прототип або первинний зразок для подальших форм влади, які поступово розвивалися та вдосконалювали механізми участі народу у формуванні та прийнятті найважливіших суспільних рішень [614]. Наявність бажання народу брати участь у прийнятті рішень та форми реалізації влади народу були присутніми на різних стадіях розвитку суспільства [67]. Однак, слід підкреслити, що сучасна демократія найчастіше розвивалася не з вихідної точки народних зборів, а в абсолютистських чи феодальних умовах, коли народ поступово почав претендувати на збільшення частки політичного представництва.

Закріплені із завершенням Першої світової війни у конституціях європейських та інших держав особисті та політичні права зазвичай пов'язують із поняттям так званої «нормативної демократії», котра базується на основі

принципів народного суверенітету, свободи та політичної рівності. Поряд з цим, ці засади дедалі частіше були позбавлені своєї сутності за межами представницьких інституцій. У багатьох державах інститути прямої демократії не були створені або запроваджені, оскільки представницькі еліти розвинули сильний інтерес до монополізації влади. Крім того, прихильники прагматичних теорій народовладдя стверджували, що пряма демократія не може ефективно працювати в умовах великих держав.

У найбільш загальному вигляді подальший розвиток і застосування інститутів прямої демократії спирається на такі еволюційні фактори:

1) соціально-класовий конфлікт як механізм обмеження політичної влади олігархічних еліт (прикладом може слугувати США кінця XIX – початку XX століття);

2) процеси, спрямовані на формування політичної чи територіальної автономії або проголошення незалежності з подальшою легітимацією новоутвореної держави, що були характерними для періоду після Першої світової війни, а також встановлення державної незалежності, до прикладу, в Ірландії після підписання Англо-ірландського договору 1921 року, або ж як у Латвії та Литві після розпаду радянського союзу, та Словенії після югославського панування;

3) процеси демократичної трансформації, спрямовані на перехід від авторитарного режиму до демократичної форми правління, що знаходять своє відображення у створенні нових інституцій та правових механізмів (зокрема, розпуск системи поділу Гау в Німеччині після 1945 року та прийняття Основного Закону 1949 року, постфашистські зміни в Італії після ухвалення Конституції 1948 року, а також демократичні реформи в країнах Латинської Америки у 1980-х та 1990-х роках) [31].

Безпосередня участь народу у реалізації судової влади має глибоке історичне коріння, оскільки ще з найдавніших часів судова влада та народовладдя виступали одними з базових елементів будь-якого суспільно-політичного устрою. Судова система завжди виконувала фундаментальну

функцію, пов'язану із встановленням справедливості, захистом прав і свобод, вирішенням конфліктів та підтриманням збалансованості між владними інституціями.

У зазначеному контексті періодизація відіграє ключову роль у вивченні історії та розвитку цього інституту, оскільки дає змогу визначити важливі події та фактори, які вплинули на формування й еволюцію досліджуваного явища. Розподіл історичного розвитку на окремі етапи сприяє більш глибокому розумінню процесів виникнення, становлення та трансформації цього феномену.

Період визначається як окремий проміжок історичного часу, що є складовою частиною епохи або ери й поділяється на етапи. Етап, у свою чергу, являє собою умовно менший відрізок часу в межах певного періоду. У історичній науці прийнято поділяти еру або епоху як великий часовий проміжок на періоди та етапи для систематизації історичних подій. Згідно з концепцією абсолютного часу, введеною І. Ньютоном, час розглядається як тривалість, що не має ні початку, ні кінця, є нескінченною і позбавленою конкретної точки відліку. Абсолютний час спрямований у майбутнє й охоплює історичний, соціальний, біологічний і сакральний аспекти. Зокрема, історичний час є частиною абсолютного часу, який має визначену точку відліку, забезпечує логічну послідовність і тривалість подій, фактів і явищ у межах історичного процесу та визначає тривалість існування людини в історичному контексті із врахуванням історичної пам'яті [123].

Періодизація є важливим інструментом для аналізу розвитку безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, оскільки дозволяє проводити порівняння між різними державами та виявляти подібності й відмінності у формуванні цього концепту. Застосування періодизації дає змогу встановити, які саме фактори впливали на його розвиток у різні часові проміжки, і виділити ключові етапи, що заслуговують окремого розгляду.

І. Античний період (VI ст. до н.е. – V ст. н.е.). У контексті безпосереднього народовладдя в античний період слід зазначити, що кожне з чотирьох геленських племен Давньої Греції (Гелеонти, Аргади, Егікоре та

Гопліти) мало свої специфічні інститути управління. Зокрема, існували власні збори, відомі як «буле», що виконували функцію органів самоврядування, а також окремі військові формування та правителі, яких називали «філобасілеями». У порівнянні зі зборами, характерними для «родової демократії», процедури проведення зборів у період «військової демократії» стали більш формалізованими та складними. Попри домінуючу роль аристократії в управлінні, зберігалися певні демократичні традиції, серед яких слід відзначити «агару» – загальні збори всіх вільних громадян, які мали право носити зброю [159, с. 11-19].

Що ж до Риму, то інститут плебісциту як форма прямого народовладдя виник у V столітті до н.е. в умовах гострого протистояння між патриціями та плебеями під час Римської Республіки. Зокрема, у 449 р. до н.е. було прийнято закон, ініційований консулами, який вперше закріпив обов'язковий характер рішень плебісцитів, ухвалених плебійськими зборами, а також проголосив недоторканність трибунів плебсу, які представляли інтереси цієї верстви населення. У той час, однак, рішення плебісцитів залишалися залежними від попереднього затвердження Сенатом, що свідчило про компромісний характер цього механізму. Визначальним етапом еволюції плебісциту стало ухвалення закону Гортенція у 287 р. до н.е. Цей закон уперше надав рішенням плебісцитів самостійну юридичну силу, незалежно від їхнього затвердження Сенатом, що закріпило принцип незалежного впливу плебеїв на законодавчий процес. Таким чином, плебісцит став однією з перших інституцій, які на практиці втілювали ідеї прямої демократії та сприяли посиленню ролі народу у здійсненні владних повноважень [478, с. 15].

У стародавній Греції та Римі здійснення судочинства передбачало участь приватних осіб у вирішенні певних категорій справ. У цих правових системах судді могли бути не лише офіційно призначеними особами, а й громадянами, які виконували судові функції в межах спеціальних процедур. Проте в римській правовій традиції ключовим акцентом був розвиток приватного права, яке домінувало над публічним. Як наголошує Брайерлі у своїй праці «Основні

правові системи світу сьогодні», кримінальне право стародавнього Риму розглядалося переважно як частина приватних відносин. Злочини трактувалися як порушення, що зачіпали інтереси окремих осіб або їхніх сімей, а не суспільства загалом. Розгляд справ, пов'язаних із кримінальними правопорушеннями, часто залежав від ініціативи самих зацікавлених сторін – потерпілого або його представників. Відповідно, суд присяжних, як колегіальний орган громадян для вирішення кримінальних питань, не був частиною римської кримінальної юстиції, що суттєво відрізняло Рим від Греції, де колективна участь громадян у прийнятті судових рішень була більш поширеною. Римське кримінальне судочинство базувалося на принципах компенсації і примирення, а не на концепції публічного обвинувачення чи покарання в інтересах держави. Відтак, система римського права залишалася орієнтованою на захист приватних інтересів, навіть у кримінальній сфері [90].

Історики зазначають, що у східних народів та стародавніх цивілізацій, до прикладу, євреїв чи фінікійців, немає підтверджень існування інституту суду присяжних. Натомість перші прояви цього феномену можна спостерігати у Стародавній Греції. Зокрема, в афінських дикастеріях, до складу яких входили громадяни, обрані шляхом жеребкування, розглядалися як цивільні, так і кримінальні справи. Римська правова система, попри значний вплив грецьких традицій, сформувала власну модель участі мирян у судочинстві через інститут юдекса – приватної особи, яку призначав магістрат для вирішення конкретної справи [890].

У стародавніх Афінах функціонувала унікальна для свого часу система прямої демократії, яка забезпечувала можливість безпосередньої участі народу у здійсненні судової влади. Одним із ключових інститутів такої участі був суд присяжних – гелієя, заснований архонтом Солоном у VI столітті до н.е. Гелієя налічувала 6000 громадян, які відбиралися шляхом жеребкування з числа повноправних жителів Афін, що досягли 30-річного віку. Учасники суду поділялися на 10 дикастерій, кожна з яких складалася з 600 осіб. Така структура дозволяла забезпечити оперативність розгляду справ і водночас уникнути

концентрації влади в руках вузького кола осіб. До компетенції геліеї належало вирішення справ щодо державних і посадових злочинів, розгляд апеляцій на рішення інших судів, контроль за діяльністю посадових осіб та затвердження рішень народних зборів. Всі рішення цього судового органу ухвалювалися більшістю голосів і мали остаточний характер, що підкреслювало їхню легітимність і обов'язковість до виконання. Відтак, особливістю геліеї була її функціональна багатогранність, позаяк вона не лише здійснювала правосуддя, але й слугувала інструментом громадського контролю за діяльністю посадовців, а також забезпечувала зворотний зв'язок між народом та державною владою [158].

Дикастеси виконували функції «народних суддів» (*dikastai*), які засідали в дикастеріоні, що слугував місцем для здійснення правосуддя та брали участь в аналізі правових норм, встановленні фактів та ухваленні вироків у більшості цивільних і кримінальних справ. Цей інститут мав різні форми у різні періоди історії, однак найбільш детально він вивчений науковцями у часи Перікла (467–428 рр. до н.е.). У цей період члени дикастерій призначалися шляхом жеребкування, а їх кількісний склад варіювався залежно від значущості справи, у розгляді менш складних справ зазвичай брали участь близько 200 осіб, тоді як у справах державного значення кількість суддів могла досягати 2000. Дикасти в Афінах виконували функції одночасно суддів фактів і права. Закони того часу вирізнялися порівняно невеликою чисельністю та простими формулюваннями, зрозумілими для широкого загалу. Особливістю афінського правосуддя було те, що кожен дикаст самостійно тлумачив закон та не був зобов'язаний дотримуватися попередніх прецедентів, хоча такі прецеденти могли слугувати переконливим аргументом. На думку багатьох сучасних дослідників, атицькі дикастерії за своєю суттю відповідають класичному розумінню суду присяжних [891].

У Римській правовій традиції формування судового органу, який за сучасними критеріями можна було б класифікувати як суд присяжних, відбулося через запровадження інституту *iudex*. Магістрати, як правило, не залишали

ухвалення остаточного вироку у своїй компетенції, а передавали це повноваження приватним особам, спеціально наділеним судовою владою для вирішення конкретної справи. У більшості випадків розгляд цивільних справ здійснював один юдекс, який призначався магістратом. На нього покладалася повна відповідальність за розслідування обставин справи та винесення рішення, яке базувалося на переданих йому матеріалах після попереднього провадження у магістраті. Інститут *iudex* мав певні модифікації, зокрема, для вирішення деяких категорій справ призначалися кілька осіб, які отримували статус *recuperatores*. Такий колегіальний орган, як правило, використовувався для розгляду спорів із міжнародним або міжтериторіальним елементом, а також для справ, які потребували оперативного вирішення. Водночас юдекс, який зазвичай діяв одноосібно, міг залучати консиліум – раду радників, які надавали правову допомогу та консультації. Радники сприяли аналізу складних юридичних питань, зокрема через надання експертної думки, що полегшувало розгляд справи. Зазначений механізм забезпечував підвищення якості судового процесу, зокрема завдяки об'єктивному аналізу фактів і правових норм [90].

Відтак, давньогрецька модель дикастерій і гелієї, що базувалася на принципах прямої демократії, заклала фундамент для сучасних концепцій участі громадян у судочинстві, надала можливість безпосереднього впливу громадян на судові рішення та відігравала роль механізму громадського контролю за діяльністю судової системи. Римська правова традиція, попри акцент на приватному праві, значно розширила функціональність залучення громадян до судочинства через запровадження інститутів *iudex*, *recuperatores* та *concilium*.

Із занепадом цивілізацій Давньої Греції та Риму судові органи, що діяли в особливій формі, характерній для цих культур, припинили своє існування. Враховуючи це, такі установи можна розглядати як самостійні форми народної участі народу у здійсненні правосуддя, які не отримали прямого продовження у подальшій історії [496, с.67].

II. Середньовіччя (V ст. – XV ст.) є періодом історії, що починається з падіння Римської імперії та Великого переселення народів, і до епохи

Відродження та Реформації [505]. Зазначимо, що у середньовіччі роль третейських судів почала зменшуватися порівняно з попередніми століттями. Після розпаду Римської імперії, де третейські суди здебільшого розглядали майнові спори громадян та інших осіб, їх значення у вирішенні таких суперечок поступово знижувалося. З часом поступово зростали повноваження вотчинних судів, де судові функції виконували землевласники. Кожен землевласник мав повну судову владу на своїй території та міг розглядати справи самостійно, без втручання сторонніх осіб. У той же час церковні суди поступово втрачали свою роль арбітра у вирішенні державних судових спорів, однак, коло справ, котрі вони були уповноважені розглядати було значно розширено, зокрема, до них належали цивільні справи, питання шлюбно-сімейних відносин, інколи кримінальні справи та справи, в яких служителі церкви були однією зі сторін [153].

Походження інституту суду присяжних в Англії є об'єктом тривалих дискусій серед дослідників. Загалом, вважається, що цей інститут бере свої витоки у правових традиціях кельтської Англії, які були адаптовані англосаксонцями та згодом норманами. У ході історичного розвитку ці елементи поступово трансформувалися у сучасну форму суду присяжних. Деякі науковці вбачають його зародки у трибуналах древніх германців і саксів, які функціонували як колегії громадян для вирішення судових спорів. Такі трибунали, на думку дослідників, могли вплинути на формування концепції колективної участі громадян у здійсненні правосуддя, що стала однією з ключових ознак суду присяжних. Інша частина наукової спільноти наголошує, що поява цього інституту в Англії була обумовлена міграційними процесами, зокрема впливом кельтських племен. Різноманіття теорій щодо походження суду присяжних в Англії дозволяє стверджувати, що зазначений інститут є продуктом еволюційного процесу, що поєднав у собі елементи традиційного права кельтів, германців і саксів, адаптованих до соціально-правових реалій англосаксонської та норманської епох [48].

В англійському праві інститут суду присяжних має своє коріння в англосаксонській правовій традиції, де обвинувачений у злочині міг запросити друзів для підтвердження його чесності через присягу. Перші англійські присяжні виконували роль «самоінформованих» осіб, які прибували до суду з уже сформованим знанням про обставини справи. З плином часу, у ході розгляду низки знакових справ, присяжні почали виступати захисниками прав обвинувачених від можливого тиску з боку державної влади, що сприяло закріпленню за судом присяжних репутації ефективного механізму стримування урядових зловживань і захисту прав громадян [705]. Інститут суду присяжних, що виник у середньовічній Англії, був зумовлений необхідністю забезпечення гарантій правового захисту громадян від надмірного впливу королівської влади на судові процеси. У той час монарх мав вирішальний вплив на судочинство, що створювало передумови для зловживань, необ'єктивності та порушень прав осіб, які постали перед судом.

Система присяжних потрапила до англійських колоній разом із першими поселенцями. Колоністи переконалися, що як право на суд з присяжними, так і виконання обов'язків присяжного є необхідними для збереження індивідуальної свободи [790]. Після завоювання Англії норманами у 1066 році, суд присяжних поступово був впроваджений у судову систему держави та досягнув свого остаточного оформлення на початку XII століття. У Нормандії була поширена практика залучення *recognitors* – осіб, які проживали у місцевості, де знаходилася спірна власність, і були обізнані з обставинами справи, що дозволяло їм проводити розслідування [39].

Ще задовго до прийняття Конституції США та Білля про права інститут суду присяжних був невід'ємною частиною англійського правосуддя. Одним із перших ініціаторів його впровадження в системі правосуддя Англії став Генріх II (1154–1189), котрий прагнув посилити свій контроль над судовою системою, починаючи з цивільного процесу та поширюючи ці інновації на кримінальне судочинство. Судова реформа, започаткована Генріхом II, відіграла ключову роль у трансформації англійської правової системи та зробила правосуддя більш

доступним для широких верств населення. Кожен вільний громадянин, сплативши певний збір, отримав можливість звернутися до королівського суду, уникаючи судів баронів. Королівські судді, які подорожували державою, проводили судові засідання безпосередньо в конкретних її місцевостях і активно залучали присяжних до участі у процесах. Присяжні здійснювали розслідування обставин справи, після чого надавали свої висновки королівському судді. Суддя, на основі отриманих свідчень, ухвалював рішення – встановлював вину чи виправдовував підсудного [651].

Впровадження судової реформи стало важливим інструментом зміцнення політичної та правової влади Генріха II. Завдяки цим реформам король здобув підтримку дрібних рицарів, селян та міщан, які сприймали оновлену систему судочинства як засіб захисту своїх прав та інтересів. Звертаючись до суду, населення фактично визнавало короля верховним арбітром у вирішенні юридичних спорів. Реформа також ослабила вплив феодалних володарів та встановила централізовану та уніфіковану систему судоустрою, яка відповідала інтересам королівства в цілому [643].

Згідно з поглядами сучасних дослідників, активне застосування суду присяжних як окремого елементу судової системи почалося з прийняттям Великої Хартії Вольностей (Magna Carta) 1215 року. Зазначений фундаментальний правовий акт став важливим кроком у встановленні обмежень королівської влади і посиленні ролі парламенту та створив підґрунтя для подальшого розвитку інституту суду присяжних [345]. Поряд із зазначеним, у 1219 році Королівська рада тимчасово надала суддям розширені дискреційні повноваження, щоб вони могли діяти розумно і враховувати особливості кожної справи в межах своєї юрисдикції [811].

До середини XIII століття в англійському праві існував метод судового примусу, який передбачав автоматичне визнання обвинуваченого винним, якщо той відмовлявся від суду присяжних. Така норма базувалася на аналогії з поширеним тоді приписом негайного покарання, зокрема, повішення осіб, які були затримані безпосередньо під час вчинення злочину. Відмова від суду

присяжних розглядалася як непряме визнання вини, адже суд присяжних у той час вважався одним із найбільш справедливих способів доведення обставин справи [663].

До XV століття в Англії суд присяжних, відомий як «журі вердикту» або «мале журі», складався переважно зі свідків, які безпосередньо знали обставини справи. Проте з часом функції журі зазнали трансформації. Наприкінці XVIII століття їхня роль була більшою мірою пов'язана із встановленням вини підсудного, що стало важливим елементом правосуддя, спрямованого на забезпечення неупередженості та незалежності судового процесу [345].

На сьогоднішній день серед науковців не існує єдиної думки щодо точного часу впровадження інституту мирових судів. Більшість дослідників схиляється до того, що цей правовий інститут зародився в Англії у XIV столітті. Проте представники англійської юридичної спільноти висловлюють думку, що мирові суди з'явилися значно раніше – у XII столітті, і пов'язують їх виникнення з нормандськими завоюваннями. Зокрема, зазначається, що поняття «мирові судді» походить від терміну «хранителі миру», які на той час виконували здебільшого адміністративні функції. Прихильники цієї теорії стверджують, що саме хранителі миру стали основою для формування інституту мирових судів, оскільки їхні обов'язки з часом еволюціонували до здійснення судової влади. У XIII-XIV століттях повноваження хранителів миру поступово розширювалися та передбачали розгляд дрібних правопорушень і забезпечення правопорядку на місцевому рівні, що заклало основи для сучасного розуміння інституту мирових суддів.

У XIII столітті розвиток інституту «хранителів миру» набув нових рис, зокрема, завдяки прийняттю Вестмінстерського статуту, який наділив їх правом контролю за діяльністю шерифів, що стало важливим етапом у формуванні судової системи Англії. Поступово для виконання судових функцій та підтримання порядку у кожному графстві почали призначати кількох «почесних» мешканців, які були наділені повноваженнями збереження миру та вирішення дрібних правових спорів. Саме здійснення таких обов'язків стало

основою для появи назви «мирові судді». Зазначений термін відображає їхню первісну функцію, яка полягала у забезпеченні громадської безпеки та стабільності на місцевому рівні. З часом інститут мирових суддів еволюціонував і став невід'ємною частиною судової системи багатьох держав. Їхня діяльність поширилася на розгляд дрібних правопорушень, вирішення адміністративних питань і навіть виконання деяких функцій, пов'язаних із кримінальним правосуддям.

У рамках нашого дослідження безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у період середньовіччя також варто звернути увагу і на «ярмаркове право». Ярмарки у середньовічній Європі стали важливими центрами комерційної діяльності, що зумовило потребу у створенні загальних правил, які регулювали торговельні відносини між учасниками. Такі правила не лише забезпечували порядок у торгівлі, але й використовувалися як основа для вирішення спорів. Саме на ярмарковому праві базувалися спеціалізовані суди, котрі вирізнялися оперативністю розгляду справ, низькими фінансовими витратами та ефективністю виконання ухвалених рішень. На відміну від державних судів, які зазвичай характеризувалися повільними процедурами та значними фінансовими витратами, ярмаркові суди відповідали нагальним потребам торговельної спільноти та слугували важливим інструментом забезпечення справедливості і виконання зобов'язань у комерційній сфері. Поступово різні об'єднання купців, які виникали навколо ярмарків, еволюціонували у купецькі гільдії, котрі запровадили спеціалізовані норми, спрямовані на врегулювання внутрішніх спорів між їх учасниками. Завдяки таким нормам було розроблено систематизовані процедури вирішення конфліктів [153].

Купецькі гільдії виконували багатогранну та стратегічно важливу роль у формуванні і розвитку економічних, правових і соціальних інститутів. Їх діяльність охоплювала кілька ключових аспектів, серед яких доцільно виокремити такі:

- гільдії виступали гарантом прав та інтересів своїх учасників, забезпечували доступ до спеціалізованих правових інструментів та захищали своїх членів від неправомірних дій, зокрема у сфері торгівлі;
- активне розширення торговельних можливостей своїх учасників, створення умов для економічної стабільності та соціального порядку;
- купецькі гільдії виконували роль судових органів, котрі забезпечували швидке, ефективне та справедливе вирішення конфліктів, що значно зменшувало навантаження на державні суди; завдяки цьому гільдії зробили суттєвий внесок у розвиток комерційного права та вдосконалення механізмів регулювання торговельних відносин [97].

Міжнародна торгівля стала фундаментальним чинником формування та розвитку середньовічної європейської економіки. Її значення суттєво зросло із поширенням товарно-грошових відносин, які стимулювали утворення та розквіт середньовічних міст. Важливою складовою цього процесу було запровадження правового регулювання міжнародної торгівлі, що сприяло стабільності й прогнозованості торговельних відносин. Особливістю цього періоду стало формування специфічних норм середньовічного торговельного права, яке забезпечувало захист інтересів учасників торгівлі та встановлювало процедури вирішення комерційних спорів. В Італії це право відоме як «*jus mercatorum*» («торговельний закон»), яке забезпечувало регулювання взаємовідносин між купцями на основі загальноприйнятих комерційних принципів і звичаїв. В Англії діяло «*law merchant*» («право торговців»), а у Франції розвивалося «*droit des foires*» («ярмаркове право»). Попри певні регіональні відмінності, усі вони мали спільну мету – сприяти розвитку міжнародної торгівлі, встановлювати прозорі правила для всіх учасників ринку та гарантувати дотримання укладених угод. Визначені вище принципи стали основою для подальшої кодифікації та уніфікації міжнародного торговельного права, що заклало підвалини сучасної системи регулювання міжнародних економічних відносин [322].

У відповідь на відсутність ефективної підтримки з боку центральної влади, вільні міста Середньовіччя почали самостійно захищати свої торговельні

інтереси. Першою такою ініціативу проявило місто Любек, засноване у 1158 році. Воно запропонувало створити союз балтійських міст для захисту торгівлі, який став відомим як Ганза. Прототипом цього об'єднання слугували купецькі асоціації, що існували з XI століття на острові Готланд і забезпечували взаємодію між купцями різних міст. Офіційний крок до формування союзу було зроблено у 1241 році, коли Любек і Гамбург уклали угоду про спільний захист судноплавства у протоках між Балтійським та Північним морями. Згодом до цієї угоди приєдналися Бремен, Штральзунд, Люнебург та інші міста. Члени союзу домовилися про уніфікацію монетної системи, створення спільного військового флоту для захисту торгових шляхів і відкриття факторій у портах закордоном, що мало значний вплив на зміцнення торговельних позицій союзу. У 1356 році союз офіційно отримав назву «Німецька Ганза» та мав основною метою захист інтересів німецьких купців за кордоном. На середину XV століття Ганза об'єднувала близько 160 міст. Попри окремі протиріччя між містами-членами, союз протягом двох століть зберігав монопольний контроль над торгівлею в регіоні Північного та Балтійського морів. Основними функціями Ганзи були: забезпечення військової безпеки членів союзу, зокрема захист торговельних суден від піратів; вирішення торговельних спорів і забезпечення дотримання угод між містами; спільне карбування монет, що сприяло стабільності економічних відносин; встановлення єдиних митних правил для спрощення торгівлі [591].

Кожне місто, що входило до складу Ганзи, мало власні судові органи, які характеризувалися участю присяжних із числа місцевих жителів. Залучення таких осіб сприяло відображенню інтересів місцевої громади та її цінностей. Інститут присяжних у судах міст-членів Ганзи сприяв підвищенню об'єктивності судового процесу, оскільки присяжні були безпосередньо зацікавлені у підтриманні соціальної справедливості та правопорядку. Незалежність судів Ганзи та їх орієнтація на забезпечення прав і свобод громадян відігравали важливу роль у захисті інтересів учасників торгових операцій. Залучення присяжних також сприяло розвитку правової культури в громадах, адже воно

підвищувало рівень довіри до судових органів та формувало правову свідомість серед громадян [97].

Іноземним купцям у межах Ганзи та інших середньовічних торгових спільнот гарантувалося право на звернення до судових органів, що свідчило про високий рівень правового захисту їхніх інтересів. Судові позови, у яких іноземні купці виступали як позивачі або відповідачі, мали розглядатися судом присяжних, котрий формувався шляхом залучення осіб із різних місцевостей. Половину складу суду присяжних становили особи з тієї ж місцевості, звідки був купець, а другу половину — місцеві добропорядні громадяни. У випадках, коли у відповідній місцевості не вистачало купців з регіону позивача чи відповідача, їх замінювали іншими особами. Для запобігання затягуванню судових процесів, прийняттю несправедливих рішень або зловживанню з боку місцевої влади, було передбачено особливі механізми контролю. До прикладу, Хартія 1303 року встановлювала положення, відповідно до якого якщо шерифи або мери не забезпечували оперативного й об'єктивного розгляду справ, до судового процесу залучався спеціальний суддя з Лондона. Навіть якщо конкретні питання не були прямо передбачені Хартією, суддя міг керуватися принципами торгівельного права, яке було визнаним і зрозумілим для учасників міжнародної торгівлі [151].

Період середньовіччя також характеризується застосуванням інквізиції, заснування якої датується 20 квітнем 1233 року, коли папа Григорій IX, обраний на престол Святого Петра, видав дві булли, котрі доручали домініканцям особливу місію зі знищення єресі та надавали їм право назавжди позбавляти духовних осіб їхніх бенефіцій, а також переслідувати їх. Відтоді боротьба з інакодумством стала легальною справою для католицького світу. Легалізація інквізиційних трибуналів відбулася у 1252 році, коли папа Інокентій IV дозволив застосовувати тортури для отримання інформації від підозрюваних в єресі [645].

Інквізиційний процес у середньовічній Європі характеризувався своєю жорсткістю, а інквізитори володіли широкими повноваженнями для розслідування, переслідування та покарання осіб, підозрюваних у єресі чи інакодумстві. Хоча формально інквізиція діяла в рамках встановлених процедур,

реальність показувала часті зловживання та порушення прав підсудних. Суд присяжних, коли він залучався у цьому контексті, зазвичай перебував під прямим контролем інквізиторів, що значно обмежувало його незалежність і вплив на прийняття справедливих рішень [395].

З історичної точки зору інквізиція стала символом порушення прав людини та уособленням релігійної нетерпимості. Незважаючи на це, її вплив на судову систему деяких держав, зокрема Іспанії, не можна заперечувати. Інквізиція сприяла запровадженню певних стандартів судочинства, які надалі були адаптовані та розвинені в іспанській правовій традиції. Зокрема, це стосувалося розробки процедур для збору доказів і встановлення відповідальності, які згодом були застосовані до цивільного та кримінального права.

Слід підкреслити, що саме іспанська інквізиція стала одним із найжорстокіших засобів боротьби проти тих, хто не поділяв поглядів католицької церкви та духовенства. У певних випадках інквізиція в Іспанії також використовувала суд присяжних для вирішення справ. Зазначена судова інституція почала застосовуватись у цій державі в середині XV століття та мала за мету забезпечення католицької догми і знищення будь-яких відхилень від встановленої релігійної доктрини.

III. Ранньомодерний період, також відомий як ранній Новий час (кін. XV ст. – XVIII ст.). Сучасна наука характеризує ранньомодерні держави як так звані композитні, оскільки вони були складними утвореннями, що об'єднували численні територіальні одиниці, часто з різними правовим та інституційним статусом. Такі держави формувалися шляхом поступових процесів централізації, проте зберігали значний ступінь автономії місцевих і регіональних владних структур, до складу яких входили місцеві еліти, котрі володіли значними повноваженнями, що нерідко перетиналися із загальнодержавною владою. Така специфічна правова архітектура влади сприяла виникненню явища, яке називають «правовим плюралізмом». У рамках правового плюралізму одночасно

діяли королівські закони, феодалні привілеї, церковне право та місцеві звичаї. Зазначене сприяло створенню багаторівневої системи юрисдикцій [887].

Поняття «юридизації» в контексті історико-правового аналізу надає цінну можливість досліджувати еволюцію взаємовідносин між правовими інститутами та ранньомодерними суспільствами. Особливу увагу привертає концепція «використання правосуддя» (*Justiznutzung*), сформульована німецьким істориком права Мартіном Дінгесом. Зазначений термін, котрий широко вживається у німецькій історіографії, здобув значне визнання також серед англomовних дослідників. На підставі детального аналізу поліцейських протоколів XVIII століття у Парижі Дінгес дійшов висновку, що судові процеси в цей період перебували під активним впливом сторін спору – як позивачів, так і відповідачів. Учасники судових процедур інструментально використовували правову інфраструктуру для досягнення своїх цілей та трактували поняття «суд» не лише як місце встановлення справедливості, але й як важливий елемент соціальної регуляції. Зазначена концепція «*Justiznutzung*» вказує на те, що судова система ранньомодерного періоду виконувала не лише правозастосовну, але й соціальну функцію [659].

Учасники конфлікту часто зверталися до суду не стільки з метою досягнення судового рішення, скільки для того, щоб примусити опонента до укладення позасудової угоди. Подання позову розглядалося як механізм тиску, що стимулював сторони до пошуку компромісу поза межами судового процесу. У зв'язку з цим значна частина справ ніколи не переходила до стадії судового розгляду. Зазначена концепція тісно пов'язана з ідеями, розробленими французькими істориками Ніколь і Івом Кастанами, які досліджували механізми позасудового вирішення спорів та наголошували на використанні правосуддя звичайними громадянами для досягнення компромісу та врегулювання конфліктів.

У ранньомодерний період межа між судовим розглядом та неформальними способами вирішення конфліктів була вельми розмитою. Це пов'язано з тим, що судова система нерідко охоплювала елементи медіації.

Наприклад, англійські мирові судді виконували функції посередників у конфліктах та спрямовували сторони до досягнення взаємоприйнятних рішень. Таку діяльність вважали частиною судової практики, оскільки вона здійснювалася офіційними особами в межах їхніх повноважень.

В Англії суд присяжних сформувався ще в період середньовіччя та продовжував розвиватися надалі. Присяжні, обрані з числа місцевих жителів, вирішували питання факту в кримінальних та цивільних справах, тоді як судді визначали питання права. У XVI столітті присяжні відігравали ключову роль у кримінальному судочинстві, позаяк не лише оцінювали докази та свідчення, але й виступали гарантом захисту прав обвинувачених від можливих зловживань з боку державної влади.

Ранньомодерний період в Англії був часом значних політичних та соціальних змін, держава пройшла через етапи Реформації, громадянської війни та встановлення конституційної монархії, котрі вплинули на функціонування суду присяжних, зокрема на його незалежність та об'єктивність. До прикладу, під час правління Карла I (1625–1649) спостерігалися спроби монарха впливати на судочинство, що викликало занепокоєння щодо незалежності судової влади. Поряд із цим, варто підкреслити, що у XVII столітті відбулися реформи, спрямовані на стандартизацію та покращення функціонування суду присяжних, зокрема, було запроваджено більш чіткі процедури відбору присяжних, підвищено вимоги до їх неупередженості тощо [705].

Інститут суду присяжних, що формувався в системі британських колоній Північної Америки, посідав ключове місце як форма безпосереднього народовладдя у сфері судочинства. Його запровадження мало вагоме значення для забезпечення громадського контролю за правосуддям. Суд присяжних реалізовував ідею загального права, яка полягала у мінімізації втручання держави в судовий процес. Залучення народу до прийняття судових рішень стало ефективним інструментом, котрий посилював прозорість і легітимність судової системи та одночасно стримував можливі зловживання владою. Таким чином, суд присяжних не лише забезпечував реалізацію принципу народного

суверенітету, але й зміцнював демократичні засади врядування. Зазначений інститут виконував роль запобіжника проти концентрації влади та створював ефективний механізм стримувань і противаг між державою та громадянським суспільством [665].

На противагу цьому, процеси врегулювання конфліктів, які відбувалися під егідою фламандських гільдій або голландських місцевих організацій, не вважалися частиною судової системи. Попри те, що такі об'єднання розробляли власні правила та процедури вирішення спорів, їхня діяльність не мала офіційного судового статусу. Зазначене зумовлено тим, що такі механізми зазвичай не передбачали втручання державних органів.

У Франції продовжували функціонувати сформовані на завершальному етапі Середньовіччя парламентські судові органи, які виконували функції найвищих судів. Парламенти, до складу яких входили представники знаті та духовенства, мали не лише судові, але й адміністративні функції. Їхня діяльність ґрунтувалася на обговорювальних процедурах, що відображено в самій етимології слова «парламент» (від французького «parler» – говорити). Хоча парламенти не були судами присяжних у сучасному розумінні, вони заклали основу для участі громадськості у судових процесах. На цьому етапі почали формуватися ідеї громадського контролю за судовою системою [659].

У XVII столітті, за правління Людовика XIV, судова система зазнала централізації. Король прагнув зосередити судову владу в своїх руках, що призвело до обмеження впливу парламентів. Зростання ролі професійних суддів, призначених монархом, фактично виключило участь громадян у здійсненні правосуддя. Така централізація спричинила посилення державного контролю над судовою системою, але водночас сприяла виникненню невдоволення з боку громадськості, котра вимагала прозорості судочинства та справедливості судових рішень. Мислителі XVIII століття, зокрема, Монтеск'є, виступали за впровадження принципу поділу влади та активне залучення громадян до судочинства. Зазначені ідеї стали ідеологічним підґрунтям для реформ, що

відбулися під час наступного періоду розвитку безпосередньої участі народу у реалізації судової влади [705].

Німецька правова система того часу характеризувалася значним партикуляризмом, тобто існуванням численних локальних правових звичаїв і норм, що діяли в окремих містах. Ранні форми залучення громадян до правосуддя, схожі за своєю суттю до судів присяжних, також мали місце в період середньовіччя і продовжували розвиватися в ранньомодерний період. Однією з характерних рис судової системи Німеччини того часу були штадтгерихти (міські суди) та ландгерихти (земельні суди), у яких громадяни могли брати участь як радники чи засідателі. Особливого значення набувала практика штадтшультгейзен (голів міських судів), які часто залучали представників громади до вирішення справ, особливо в питаннях місцевого значення. Крім того, штадтгери (радники суду) виступали аналогами ранніх присяжних. Із поступовою централізацією влади в німецьких князівствах та Священній Римській імперії, громадська участь у судах почала зменшуватися, поступаючи місцем професійним суддям. Однак ідеї залучення народу до правосуддя залишалися актуальними й вплинули на подальше відродження інституту суду присяжних у XIX столітті, коли в Німеччині розпочалися ліберальні реформи [766].

Ранньомодерний період став важливим етапом формування сучасного розуміння судової влади, заснованого на принципах верховенства права, демократичного врядування та залучення громадян до судочинства. Суд присяжних, який набув особливого розвитку в Англії, забезпечував громадський контроль за судовою владою та став зразком для інших держав. У Франції в період ранньомодерного часу сформовані раніше парламентські суди присяжних зберігали традиції громадського обговорення. Німеччина, навпаки, демонструвала фрагментарність правової системи, де діяли локальні норми, закони та звичаї. Хоча в окремих частинах цієї держави існували інститути, які передбачали участь громадян у здійсненні правосуддя, вони значно відрізнялися від англійської моделі суду присяжних. Суттєвою особливістю ранньомодерного

періоду стало активне використання неформальних (альтернативних) механізмів врегулювання конфліктів.

IV. Революційний період (кінець XVIII ст.). Період французької революції (кінець XVIII століття) і американської революції, котра мала своїм наслідком утворення Сполучених Штатів Америки (кінець XVIII століття) приніс значні зміни у розвиток концепції безпосередньої участі народу у реалізації судової влади.

Французька революція (1789–1799) стала не лише важливим етапом у практичному втіленні ідеї народного суверенітету [368], яка отримала нормативне закріплення в Декларації прав людини і громадянина 1789 року та Конституції Франції 1791 року, але й заклала підґрунтя для подальшого розвитку прав і свобод людини та громадянина [103].

Відповідно до положень Декларації прав людини і громадянина Франції 1789 року нація є джерелом суверенітету, основною ціллю створення будь-якого політичного союзу є забезпечення основоположних прав та свобод людини, серед яких ключовими є особиста свобода та безпека, захист права власності, право на спротив; рівність усіх у своїх правах. Преамбула Декларації наголошує на беззаперечному праві суспільства вимагати звіту від осіб, котрим народ доручив здійснення державної влади [187]. У цьому контексті важливо підкреслити, що поняття «народний суверенітет» не є тотожним правовій категорії «національний суверенітет». Останнє передбачає повноваження нації як єдиного політичного суб'єкта здійснювати свою політичну свободу, визначати напрямок розвитку національного життя та, за потреби, створювати незалежну державу [116, с.43].

Закон про судоустрій 1790 року здійснив ґрунтовну реформу судової системи Франції, котра передбачала реорганізацію судової системи та заклала підґрунтя для розвитку інституту суду присяжних. Поряд із цим, революційний період (1789–1799) ознаменувався значними зловживаннями в судовій системі, особливо під час якобінського терору (1793–1794 рр.). Політизація судів і використання їх як інструменту репресій створили загрозу для стабільності та

довіри до судової влади. Система судового розгляду за участю присяжних, що почала функціонувати в цей період, стала жертвою цих зловживань.

Кримінально-процесуальний кодекс 1808 року, прийнятий за часів Наполеона Бонапарта, закріпив функціонування суду присяжних як важливої складової кримінального судочинства. Суди асизів (*cour d'assises*) були офіційно запроваджені для розгляду тяжких кримінальних злочинів, які становили значну загрозу суспільству або державі, та склалися з професійних суддів і колегії присяжних, обраних із числа громадян. Присяжні відповідали за встановлення фактичних обставин і визначення вини обвинуваченого, тоді як професійні судді забезпечували дотримання правових норм і процедур, а також визначали міру покарання відповідно до закону.

Модифікація системи суду присяжних у Кримінально-процесуальному кодексі 1808 року передбачала поєднання елементів інквізиторської (континентальної) системи з елементами англійської змагальної системи, що призвело до розмиття функцій суддів і присяжних, а також обмеження самостійності останніх порівняно з англійською моделлю. Завдяки реформам Наполеона суди присяжних заклали основу для їх подальшого розвитку в інших державах.

У Сполучених Штатах Америки судові народовладдя вже було вбудовано в їхню конституційну систему, але ідеї революції посилили боротьбу за права громадян та зміцнення їхнього впливу на судочинство. Результатом цього став розвиток судової системи та посилення гарантій для обвинувачених і судових процесів загалом [544]. Право на суд присяжних гарантоване Конституцією 1787 року. Шоста поправка до Конституції говорить, що «у всіх кримінальних переслідуваннях обвинувачений має право на швидкий і відкритий судовий розгляд перед безпристрасним присяжним...». Сьома поправка поширила право на суд з присяжними на цивільні справи [119] та передбачила, що жодне рішення, ухвалене присяжними, не може переглядатись в інших судах Сполучених Штатів, окрім як відповідно до норм загального права [398].

Згідно з положеннями шостої поправки до Конституції США, обвинувачений також має право на отримання інформації про характер та підстави пред'явленого обвинувачення, на перехресний допит свідків, що виступають проти нього, на виклик свідків на свій захист, а також на кваліфіковану правову допомогу адвоката для забезпечення захисту своїх прав [696]. Цей вид судового провадження було запроваджено з метою захисту громадян від необґрунтованих звинувачень і несправедливих судових рішень, що могли бути наслідком підпорядкування суддів волі державної влади, замість ухвалення об'єктивних і правосудних рішень [636].

Термінологічне поняття «право на швидкий судовий розгляд» (right to a speedy trial), передбачене Конституцією США, є важливою складовою гарантій правосуддя, яка має суттєві відмінності від інших конституційних прав. У справі № 71-5255 «Barker v. Wingo» Верховний суд США наголосив, що це право спрямоване не лише на захист обвинуваченого, а й на забезпечення інтересів суспільства та ефективності системи правосуддя. Водночас критерії визначення, чи було дотримано цього права, є варіативними через особливості кожного судового провадження. Розгляд питання про порушення права на швидкий суд базується на таких факторах, як тривалість затримки, причини перенесення судових засідань, упередженість до обвинуваченого та розмір завданої шкоди. Хоча максимальні часові межі затримки прямо не визначені, надмірне зволікання без обґрунтованих причин може розглядатися як порушення вищезгаданого права. Допустимими вважаються затримки, викликані поважними обставинами, до прикладу, забезпечення явки свідків чи додаткове дослідження матеріалів справи. Однак необґрунтовані затримки, зокрема з метою затягування процесу, суперечать цьому праву. Особливість цього права полягає у тому, що добровільна згода обвинуваченого на перенесення розгляду справи або його ініціатива у цьому питанні виключають можливість оскарження затримки як порушення. До того ж перевантаженість судів або брак ресурсів не можуть бути виправданням для порушення цього права [650].

У справі «Strunk v. United States» було здійснено посилання на вищевказане судове рішення, а також зазначено, що не виправдана неправомірною затримкою розгляду судової справи та відмова у реалізації права на швидкий судовий розгляд повинні мати своїм наслідком захист обвинуваченого шляхом скасування вироку суду. Таке грубе необґрунтоване порушення конституційного права не може мати жодного іншого варіанту компенсації як закриття справи [860].

Після свого закріплення в Біллі про права 1791 року (перші десять поправок до Конституції США) [119], інститут суду присяжних став невід'ємною частиною американської правової системи, позаяк забезпечував право громадян на судовий розгляд за участю собі рівних. Суд присяжних став символом справедливості і демократії, що сприяло його поширенню в інших державах.

Автори федеральної конституції та конституцій окремих штатів докладали зусиль не лише до формування незалежної судової системи, але й до забезпечення необхідних механізмів для захисту судового процесу від свавілля та можливих зловживань владними повноваженнями. Зокрема, право на розгляд справи судом присяжних було справедливо визнано однією з ключових гарантій, яка спрямована на запобігання будь-якому неправомірному впливу на судову владу з боку державних органів. Верховний Суд США в одному із своїх рішень підкреслив важливість цього права, зазначивши наступне: ті, хто створював наші конституції, усвідомлювали з історичного досвіду, наскільки важливо захиститися від безпідставних кримінальних обвинувачень, спрямованих на усунення політичних супротивників, а також від суддів, які можуть бути занадто підвладними впливу інших гілок влади. Автори конституції прагнули створити незалежну судову систему, але також хотіли забезпечити додатковий захист від свавільних дій. Надання обвинуваченому права на суд присяжних гарантувало йому суттєвий захист від корумпованих або надмірно ревних прокурорів, а також від суддів, які можуть бути упередженими [719].

Законодавче закріплення суду присяжних як окремого елементу здійснення судової влади є яскравим прикладом демократизації правосуддя та

впровадження принципу народного суверенітету у судовий процес. Особливістю цього інституту є наділення представників громадськості, які не мають професійного юридичного статусу, повноваженнями вирішувати ключові питання у кримінальному провадженні, зокрема щодо вини чи невинуватості обвинувачених. Закріплення відповідних норм у кримінальному законодавстві є вираженням стратегічного підходу законодавця до створення умов для безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя [765].

У XVIII столітті Блекстоун, видатний англійський юрист і автор знаменитих «Коментарів до законів Англії», охарактеризував суд присяжних як ключову основу «міцного та двостороннього бар'єру», що забезпечує взаємозв'язок між свободами громадян і прерогативами корони. На його думку, цей інститут є надзвичайно важливим механізмом захисту прав людини, оскільки гарантує, що жодне обвинувачення не може призвести до засудження без підтвердження його обґрунтованості рішенням дванадцяти незалежних осіб, обраних шляхом випадкового відбору.

У різних державах світу, де революційні ідеї знайшли своє відображення, були ініційовані судові реформи, спрямовані на забезпечення фундаментальних стандартів справедливості та посилення участі громадян у здійсненні правосуддя. Такі зміни мали довгостроковий позитивний вплив, зокрема на розширення застосування суду присяжних, удосконалення правових процедур, а також на посилення гарантій прав обвинувачених і учасників судового процесу. Інститут суду присяжних став символом демократичних перетворень та утвердження принципів народовладдя, що є основоположними для сучасної правової держави.

V. Період конституційних трансформацій та подальшого розвитку народної участі у здійсненні правосуддя (XIX–XX ст.). У цей період народна участь у здійсненні правосуддя зазнала суттєвих трансформацій, що стало наслідком ухвалення законодавчих актів і конституційних поправок у багатьох державах. Зазначений інститут набув широкого міжнародного поширення.

Каталог прав та свобод, котрі можуть бути захищені у суді присяжних, знайшов своє нормативне закріплення у Канадській хартії прав та свобод. Історичним підґрунтям прийняття зазначеного правового документа стало прагнення Канади отримати повний та всебічний контроль над її Конституцією, котра була фактично актом британського парламенту 1867 р., а тому лише Великобританія мала повноваження щодо внесення змін до неї. У 1980 р. Канада та її провінції розпочали процес спільної роботи в аспекті вирішення цієї проблеми [793]. Так, королева Єлизавета II підписала закон про Канаду 17 квітня 1982 року в Оттаві. Така дія дала Канаді контроль над своєю Конституцією та гарантувала права та свободи, котрі були закріплені у Хартії як вищому законі нації.

Канадська хартія прав та свобод від 17 квітня 1982 року на сьогодні є частиною Конституції Канади та одним з найбільших досягнень цієї держави [868]. Зазначений документ гарантує неможливість безпідставного втручання у здійснення прав або свобод та є потужною силою прогресу, захисту та справедливості. Хартія є важливою частиною демократії Канади та продовжує формувати її ідентичність як мультикультурної нації, а також захищати права її корінних жителів. Своїми положеннями зазначений документ дозволяє оскаржувати будь-які дії, котрі, на думку особи, порушують її права або свободи. Найбільш складні та суперечливі кейси, засновані на Хартії, опиняються на розгляді Верховного суду Канади. У минулому такі виклики створили юридичні прецеденти, а також надихнули законодавчу владу на внесення суттєвих змін до федеральних та місцевих законів.

Хартія встановлює три типи засобів правового захисту, які представляють собою дії, що мають на меті «компенсацію» відповідного порушення прав:

- 1) особа має право попросити у суду будь-який засіб правового захисту, який є доречним та справедливим з урахуванням обставин справи. Наприклад, суд може зупинити судові провадження та відпустити особу, якщо вирішить, що їй відмовлено у праві на судовий розгляд протягом розумного строку;

2) особа має право попросити суд не застосовувати докази, котрі одержані у незаконний спосіб, до прикладу, з порушенням права людини на приватне життя. Суд, у свою чергу, має право задовольнити таке клопотання, якщо буде встановлено, що використання таких доказів під час судового розгляду призведе до порушення принципів справедливого правосуддя;

3) якщо суд виявить, що закон чи його частина порушують права, регламентовані у Хартії прав та свобод, такий закон може бути визнано нечинним (у цілому, або ж його окремі положення) [742].

У 1793 році було прийнято закон, який дозволив суддям окружних судів США призначати «обачних осіб, обізнаних у праві» для прийняття застави у кримінальних справах, подібно до того, як Судовий акт 1789 року дозволяв місцевим судовим посадовцям приймати заставу та свідчення у федеральних судових провадженнях. У 1817 році Конгрес визначив обов'язки цих посадовців, передбачив їхнє залучення до цивільних справ, і вперше використав термін «комісари». Закон 1842 року надав комісарам повноваження арештовувати та ув'язнювати злочинців. З огляду на зростаючу роль комісарів, у 1896 році Конгрес формально встановив посаду комісара США, яких призначали судді окружних, а не апеляційних судів. Закон також запровадив перший єдиний графік оплати праці комісарів і врегулював процес їхнього призначення [767].

У 1968 році Конгрес запровадив систему магістратів для заміни комісарів Сполучених Штатів, які в тій чи іншій формі працювали у федеральній судовій системі з 1790-х років. Акт доручив Судовій конференції визначити необхідну кількість магістратів у кожному судовому окрузі та уповноважив окружних суддів призначати затверджену кількість. Магістрати продовжували виконувати обов'язки комісарів, серед яких видача ордерів, проведення слухань і визначення застави. Магістратам також було надано право проводити судові розгляди щодо осіб, звинувачених у дрібних правопорушеннях, і виносити вирoki засудженим, хоча підсудним надавалося право обрати судовий розгляд із окружним суддею або оскаржити рішення магістрату в окружному суді [789]. Зазначений закон запровадив систему зарплат замість плати за послуги і вимагав, щоб усі

магістрати були членами колегії адвокатів у своїх штатах, а також створив посади магістратів на повний робочий день з восьмирічним терміном та на неповний робочий день з чотирирічним терміном. Подальші законодавчі зміни розширили судові повноваження магістратів, зокрема у цивільних справах. Закон про покращення судочинства 1990 року змінив назву цієї посади на «суддя-магістрат» [767].

Інститут мирового судді існував у багатьох королівствах дооб'єднаної Італії, наприклад, у Королівстві Неаполь, де її ввів Наполеон за прикладом французького мирового судді (*juge de paix*), спочатку мирових суддів призначав безпосередньо імператор. Така посада збереглася також у перші десятиліття об'єднаної Італії, мировий суддя обирався безпосередньо народом (точніше, тими, хто мав право голосу, оскільки на той час не існувало загального виборчого права). «Всемогутній і вкрай упереджений» – так визначав мирового суддю кримінолог Чезаре Ломброзо, розповідаючи про криваві партійні сутички під час виборчих кампаній. В об'єднаній Італії інститут мирового судді було скасовано, і його замінив суддя-помиритель, який протягом багатьох років залишався одним із небагатьох почесних суддів-магістратів, разом із почесним віце-магістратом. Муніципальна система набору кадрів, хоча й мала велике поширення, однак низький рівень юридичної підготовки, обмежені повноваження щодо розгляду справ і вартості позову, які згодом ще більше скоротилися через інфляцію, призвели до незначного впливу діяльності мирового посередника. Згодом стало нагальною потребою реформувати систему, зокрема, щоб розвантажити суди від малозначних справ. Зазначена реформа була затверджена законом від 21 листопада 1991 року № 374 з подальшими змінами, котрий встановив штат мирових суддів у кількості 4 690 осіб, розподілених по всій території держави в 845 відділеннях. Запуск інституту кілька разів відкладався, поки уряд не встановив початок його функціонування на 1 травня 1995 року (ст. 49 Закону 21.11.91 № 374, змінений спочатку ст. 1 Закону 4 грудня 1992 № 477, а потім ст. 13 Декрету 7 жовтня 1994 № 571 [734].

У Франції інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади також зазнав розвитку. З моменту прийняття Кримінально-процесуального кодексу в 1808 році у Франції відмовилися від використання присяжних обвинувальних актів. Якщо раніше колегія громадян, що складалася з приблизно двадцяти осіб, вирішувала, чи є достатньо доказів для направлення справи до суду першої інстанції, то згодом через плутанину між звинуваченнями та доказами відбувалося голосування на користь відсутності вини, що означало припинення провадження. Тому у 1808 році законодавець вирішив відмовитися від присяжних обвинувальних актів і замінив їх палатою обвинувальних актів, яка була частиною апеляційного суду і складалася з трьох професійних магістратів.

У 1816 році був прийнятий Закон про присяжних, який встановив систему суду присяжних у кримінальних справах [640], а у 1824 році був ухвалений перший закон, який передав суду, а саме трьом професійним суддям, відповідальність за розгляд пом'якшувальних обставин у справах. Проте, оскільки вищезгаданий нормативно-правовий акт передав відповідальність за пом'якшувальні обставини суддям і присяжні нерідко не були впевнені, що їх позицію врахують, у 1832 році був ухвалений інший закон, який покладав цю відповідальність на присяжних, що дозволило останнім визначати питання вини. Пізніше, у 1871 році, був прийнятий закон [638], який розширив сферу використання суду присяжних на цивільні справи [856]. Протягом деякого періоду часу (1808-1942 р.р.) у Франції кількість присяжних у суді присяжних становила дванадцять осіб, котрі вирішували питання щодо вини підсудного.

Подальші зміни в системі присяжних у Франції фактично призвели до «більшої влади» судді у судовому провадженні. У 1942 році система присяжних у її тодішньому вигляді була скасована, натомість було запроваджено утворення змішаного трибуналу з присяжних та суддів, які спільно вирішують питання щодо вини та призначення покарання. Таким чином, інститут, який передбачав самостійне вирішення присяжними питання щодо вини, припинив бути частиною французького права.

Слід підкреслити, що така єдина колегія між суддями і присяжними була вже запропонована в минулому, наприклад, у 1898 році міністр юстиції Жан Круппі і у 1938 році комісія Пола Маттера рекомендували її введення. Система єдиної колегії також успішно функціонувала у деяких французьких колоніях. Французька реформа стосовно суду присяжних швидко набрала популярність і дала позитивні результати, позаяк рівень виправдовувальних вироків зріс з 8% до 25%. Зазначене сприяло нормативній регламентації системи єдиної колегії у Кримінально-процесуальний кодекс 1959 року [640].

У континентальній Європі ідеї суду присяжних поширилися в XVIII-XIX століттях, як втілення французьких революційних демократичних ідеалів та завдяки реформам Наполеона I. Російська імперія також не була винятком, де інститут присяжних був визнаний та закріплений судовою реформою 1864 року. Проте у XX столітті суд присяжних на континенті пережив глибоку кризу, пов'язану із встановленням недемократичних правових режимів в Німеччині, Італії, Португалії та Іспанії [753, р. 371].

Суд присяжних у низці регіонів сучасної Німеччини було запроваджено під впливом положень Наполеонівських кодексів, які адаптувалися відповідно до французької правової системи та місцевих особливостей. Незважаючи на завершення Наполеонівського правління, такі регіони зберегли інститут присяжних як важливий інструмент здійснення правосуддя. У подальшому суд присяжних був поступово впроваджений у судові системи Прусії, Баварії та Вюртембергу [804]. Суд присяжних, як елемент судової системи Німеччини, офіційно розпочав свою діяльність у 1848 році, проте внаслідок політичних і правових змін у період Веймарської республіки функціонування суду присяжних було припинено. У 1924 році ця інституція зазнала трансформації, поступившись місцем суду шефенів, що складався з трьох професійних суддів та шести шефенів, обраних з числа громадян для участі у розгляді справ. Подальші зміни відбулися у 1975 році, коли кількість непрофесійних суддів-шефенів була скорочена до двох [345]. У XX столітті конкуренція між судом шефенів і судом присяжних призвела до витіснення останнього. Німецькі дослідники розглядали

інститут шефенів як реальну альтернативу суду присяжних, позбавлену його негативних аспектів.

Важливо відзначити, що У Новій Зеландії становлення суду присяжних як демократичного інституту стало важливим етапом у забезпеченні рівноправної участі різних соціальних груп у здійсненні правосуддя. Жінки отримали право брати участь у складі присяжних лише в 1943 році, що відобразило зміни в правовій та суспільній свідомості щодо гендерної рівності. Важливим кроком стало і розширення прав корінного населення маорі. До 1965 року їх участь у складі присяжних стосувалася переважно справ, які безпосередньо зачіпали інтереси представників маорійської спільноти. Проте після змін у законодавстві маорі отримали повноцінний доступ до участі в судочинстві на загальних засадах, що стало важливим досягненням у визнанні прав корінного населення та забезпеченні рівності.

Судові процеси з участю присяжних відігравали значну роль у системі правосуддя Австралії. Після прибуття Першого флоту в 1788 році кримінальні суди формувалися з шести військових офіцерів, які виконували обов'язки присяжних, поряд із військовим судовим офіцером, що отримав назву суддя-адвокат [683].

Цікавим є і історичний досвід Японії. Після Другої світової війни Японія здійснила значні реформи в судовій системі, спрямовані на демократизацію та модернізацію державного управління. У 1947 році була прийнята нова Конституція, яка передбачала створення Верховного суду Японії як найвищого органу судової влади, закріпила принцип незалежності судової влади та заборонила створення спеціальних судів. У 1948 році був прийнятий Закон про суди, який визначив структуру та повноваження судової системи, а також передбачив можливість участі громадян у здійсненні правосуддя через інститут присяжних. Однак, на практиці суд присяжних не набув широкого застосування, і більшість справ розглядалися професійними суддями [180].

Історія суду присяжних в Іспанії бере свій початок з 1886 року, коли був ухвалений закон, що передбачав створення судів присяжних для розгляду

складних кримінальних справ. Однак період франкістської диктатури, який тривав з 1939 по 1975 рік, став часом повної відсутності функціонування суду присяжних у цій державі. Диктатор Франсіско Франко вбачав у суді присяжних загрозу для контрольованої державою судової системи, що привело до їх скасування. У цей період судова влада перебувала під повним контролем режиму, що значно обмежувало громадську участь у правосудді. Відновлення суду присяжних стало можливим лише після встановлення демократичного ладу в Іспанії. Прийняття в 1995 році Органічного закону про суд присяжних закріпило їхню роль у сучасній судовій системі, котрий чітко визначив функції та компетенцію суду присяжних.

Суд присяжних був закріплений у Конституції Іспанії 1978 року. Власне, як зазначив король Іспанії Джон Чарльз I, конституційний текст 1978 року відповідає тому, що можна вважати константою в історії іспанського конституційного права; кожен період свободи означав посвячення присяжних; таким чином, у Конституції Кадіса 1812 року, а також у Конституції 1837, 1869 та 1931 років, і навпаки, кожна епоха занепаду суспільних свобод усувала або значно обмежувала цей інструмент участі громадян, паралельно та як доповнення до обмеження всіх їхніх прав та інструментів участі в державних справах [798].

Суд присяжних у Греції має тривалу історію, закріплену в Конституції 1844 року. Спочатку присяжні самостійно визначали винуватість обвинувачених. Однак, під час диктатури «чорних полковників» у 1967 році цей інститут було скасовано. Після відновлення демократії в 1974 році було запроваджено змішані кримінальні та апеляційні суди, де поряд із професійними суддями беруть участь присяжні. Такі суди розглядають більшість тяжких злочинів, хоча останнім часом спостерігається тенденція до передачі таких справ виключно професійним суддям [531].

VI. Сучасний період еволюції безпосередньої участі народу у реалізації судової влади (з поч. XXI ст. до сьогодні). У сучасному світі інститут участі народу у реалізації судової влади широко використовується у багатьох державах,

що свідчить про важливість залучення громадян до судової системи як однієї з ключових складових демократичного суспільства, а також має різні форми і здійснюється через механізми, які дозволяють громадянам безпосередньо впливати на правосуддя.

Система присяжних у Сполучених Штатах, ймовірно, є найбільш знайомою для світової громадськості, як завдяки міжнародному впливу США, так і через (часто спотворене) зображення американських судових процесів у фільмах і телевізійних шоу. Інститут суду присяжних прославляється як bastion особистої свободи та вважається невід'ємним елементом традиції загального права. Проте концепція суду присяжних з'явилася задовго до його офіційного заснування в Англії, і подібні системи можна знайти в багатьох державах з традиціями континентального права [748]. Однак, світова практика свідчить про те, що класична модель безпосередньої участі народу у реалізації судової влади не є єдино прийнятною (див. Розділ 3).

Основне призначення суду присяжних полягає у вирішенні питань фактичного характеру, які виникають у ході судового розгляду. Таке завдання виконує спеціально відібрана група осіб, які не мають постійного суддівського статусу, а тимчасово обираються з числа звичайних громадян для виконання цієї важливої функції. Після завершення участі в судовому процесі та прийняття рішення, ці особи повертаються до свого звичайного повсякденного життя. Проте таке визначення суду присяжних не враховує особливості безпосереднього судового народовладдя у деяких державах континентальної Європи, де функціонують суди, до складу яких входять як непрофесійні особи, так і судді, які спільно вирішують питання факту та права.

У державах загального права суд присяжних відіграє центральну роль у встановленні фактів та прийнятті рішення щодо винуватості чи невинуватості обвинуваченого. Суддя, як правило, не має права скасовувати вердикт присяжних у кримінальних справах, більше того, вердикти присяжних зазвичай проголошуються без додаткових пояснень, а однотайність присяжних часто є необхідною умовою для ухвалення рішення. У низці європейських держав

функціонування суду присяжних у його традиційній формі, притаманній системам загального права, виявляється несумісним із конституційними положеннями, які вимагають обґрунтування судових рішень.

Звичайно, є відмінності в тому, як функціонує суд присяжних у Великій Британії та її колишніх колоніях, але ці відмінності можна вважати незначними в порівнянні з багатьма подібностями. Наприклад, у Великій Британії суди обирають присяжних випадковим чином, і сторони мають мало можливостей поставити їм питання до того, як їх включать до складу присяжних, тоді як у США сторони зазвичай мають можливість задавати питання потенційним присяжним і відводити тих, кого вони вважають упередженими до їхньої сторони.

Підкреслимо, що протягом останніх років спостерігається стійка тенденція до активного залучення громадян до процесу ухвалення судових рішень, що досягається як через впровадження інституту суду присяжних, так і через розширення функцій народних суддів [760]. Поряд із зазначеним, примітно, що у деяких державах такий інститут взагалі не передбачений, що зумовлено специфічними особливостями їхнього правового регулювання та суспільного устрою [617, с. 115]. До прикладу, Фінляндія славиться своєю сучасною та ефективною правовою системою. Проте, ця держава відрізняється від багатьох інших тим, що у ній не існує інституту суду присяжних. Це може здатися дивним, особливо в контексті сучасної демократії. Однак історично Фінляндія відмовилася від суду присяжних, і таке рішення було пов'язане з обранням інших альтернатив вирішення справ, зокрема, позасудових механізмів врегулювання спорів.

Відтак, відсутність суду присяжних є лише однією з відмінностей між різними державами. Детальному розгляду періоду сучасності присвячений Розділ 3 нашого дослідження, у котрому досліджено нормативно-правові основи та сучасний стан функціонування безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у різних державах.

2.2. Генеза формування конституційно-правових засад безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в Україні

І. Додержавний період (до створення державних утворень слов'янами у IX столітті) характеризувався передусім тим, що влада належала всьому населенню, яке самостійно здійснювало управління та приймало колективні рішення, тому на даному етапі важко відрізнити безпосереднє здійснення влади народом від інших форм публічної влади. Право формувалося на основі звичаєвих норм, які визнавалися і приймалися народом, а рішення базувалися на звичаях і традиціях, що мали силу загальнообов'язкових правил поведінки. У цей період народовладдя базувалося на принципі горизонтального розподілу влади.¹

Зазначений період в історії слов'ян характеризувався відсутністю формальної державності та централізованого управління. Слов'янське суспільство було організоване на рівні племен та родів. У деяких випадках, для вирішення конкретних питань, до прикладу обрання воєначальників, слов'яни використовували систему обрання лідерів через досягнення консенсусу у межах громади. Найбільш впливова особа племені чи роду набувала повноважень шляхом угоди або виборів [67].

Головним органом управління у громадах були загальні збори (віче), що виконували функції колективного ухвалення рішень із питань, важливих для всієї спільноти. На цих зборах обиралися старійшини – найавторитетніші й найдосвідченіші члени громади, які відповідали за повсякденне керівництво, організацію правосуддя та розгляд суперечок.

Судова влада була в основному децентралізованою, локалізованою та характеризувалась внутрішньою самоорганізацією. Судові функції мали колективний характер, що забезпечувало участь громадян у здійсненні судової влади, однак, важливу роль у здійсненні правосуддя відіграли старійшини, які були авторитетними членами спільноти. Соціальна організація ґрунтувалася на

¹ Використання терміну «горизонтальний розподіл влади» є умовним. У додержавних суспільствах не існувало формального поділу влади в сучасному розумінні.

родових чи сусідських общинах, у межах яких усі дорослі члени брали участь у вирішенні ключових питань, зокрема у розгляді правопорушень. Зазначена модель врядування, відома як первісна демократія, базувалася на принципах рівноправності та колективної відповідальності. Кожен член громади мав право голосу та міг брати участь у прийнятті рішень, що сприяло зміцненню соціальної гармонії й ефективному вирішенню конфліктів у межах спільноти.

II. Часи Київської Русі (IX - XIII століття). Судова система в часи Київської Русі мала свої особливості. Початковою формою судового процесу в Давній Русі був суд общини. У такому суді всі члени общини мали рівні права та обов'язки у судовому розгляді справ [248]. У судоустрої Русі існували різні рівні судових органів. Один із них, вервні (або общинні) суди, були організовані на рівні місцевих громад. Вони включали в себе інститут «судних мужів», які брали участь у розгляді цивільних і кримінальних справ. Суди використовували такі процедури, як очисні присяги та різні випробування (наприклад, ордалії), щоб встановити вину підсудного [211]. Водночас ордалії використовувалися не у всіх справах і були більш характерні для ранньосередньовічного права Європи. Варто уточнити, що в Київській Русі ордалії, хоч і могли застосовуватися, не були основним методом судочинства.

Безперечно, як ми зазначили вище, однією з найдавніших форм участі народу у здійсненні правосуддя було віче [584]. Суд народу вирішував різноманітні справи і конфлікти, які виникали в громадах – цивільні справи, пов'язані з власністю, спадщиною, шлюбними відносинами, а також кримінальні справи. Зазвичай процес розгляду справи судом народу був досить спрощеним і відбувався на громадських зборах. Громадяни мали можливість висловлювати свої позиції, свідчити, а також брати участь у голосуванні щодо рішення. Важливою характеристикою суду народу було врахування звичаєвого права та місцевих традицій при вирішенні справ. Закони Київської Русі ґрунтувалися на звичаях та приймалися спільнотою, і суд народу дотримувався цих правил [554; 561].

Віче є історичним прикладом функціонування правосуддя, що базувалося на принципах прямої участі громади у вирішенні правових конфліктів. Його діяльність забезпечувала оперативність та доступність розгляду справ, відображала волю громади та сприяла підтриманню соціальної злагоди у ній, а також створювала передумови для зміцнення зв'язків між членами спільноти через забезпечення спільного дотримання усталених норм і правил. Попри спрощений характер судового процесу, віче демонструвало високий рівень легітимності серед населення, оскільки його рішення ґрунтувалися на колективному погодженні, враховували звичаї та специфіку місцевих правових традицій.

Слід наголосити, що віче виникло як традиція слов'янських племен вирішувати суспільні конфлікти на загальних племінних зборах. Остаточне його становлення припало на IX–X століття, коли для ухвалення важливих рішень у головному місті збиралися представники різних територій. У період XI–XIII століть віче стало однією з форм народного суду, компетенція якого охоплювала вирішення найважливіших справ суспільного значення [594].

Способи врегулювання спорів знаходимо у положеннях давньоруських документів. Так, відповідно до змісту Руської правди Ярослава Мудрого якщо справа розглядається в одному місті, позивач має бути присутнім до завершення процесу. Якщо ж розгляд відбувається в різних округах, позивач повинен бути присутнім до третього етапу розгляду. На цьому етапі, якщо щось з викраденого майна буде знайдено, то третій відповідач зобов'язаний сплатити за знайдене кунами. Позивач може або отримати решту майна, або чекати на відшкодування. Якщо вина буде доведена проти третього відповідача, він повинен сплатити всю суму та штрафи. Якщо справа розглядається в іншому місті, відповідач повинен надати свідків або митника, які підтвердять, у кого він купив викрадене [405].

Судова влада характеризувалася типовими для середньовіччя правилами судочинства [282]. Згодом головним елементом судової системи став княжий суд [555], де князь або його представники розглядали справи, пов'язані зі спільнотою і державою. Судовий процес очолював сам князь, а його

помічниками були тіун і мечник, які мали право діяти від його імені на підконтрольних територіях. У судових процесах також брали участь ябедники, отроки та писці. Високий статус усіх цих середньовічних «чиновників» підтверджувався значними «сумами віри», аналогічними європейському вергельду – виплатам за вбивство [405; 178].

До компетенції князівського суду належали справи, де хоча б одна зі сторін була представником феодальної знаті, тільки князівський суд мав право розглядати конфлікти, які стосувалися представників правлячої еліти. Такі справи включали суперечки між членами феодального класу, а також між феодалами та іншими особами. Таким чином, князівський суд був ключовим інструментом у вирішенні юридичних питань, що стосувалися феодальної знаті, позаяк забезпечував захист їхніх інтересів та зміцнював соціальну ієрархію того часу [235]. Відтак, судова система не була відокремлена від князівської адміністрації і не мала статусу окремого державного органу, а переважно захищала інтереси правлячої еліти давньоруського суспільства [561].

Кожний окремих князь був глибоко пов'язаний із суперечностями своєї епохи, в якій він жив і діяв, оскільки відображав у своїй особистості всі характерні риси своєї доби – як її велич, так і її недоліки. Князь не міг бути відокремлений від свого часу; його дії, рішення та поведінка були значною мірою зумовлені соціальними, політичними та культурними обставинами, що панували тоді [295].

Дещо пізніше з'явився загальний суд, який розглядав усі категорії цивільних та кримінальних справ. До складу цього суду входили судді з різних князівств, серед яких були намісник князя, представники громад та судді, призначені сторонами [514].

Церква володіла власною системою судочинства, яка функціонувала завдяки привілеям, наданим їй ще за часів правління князів Володимира Святославовича та його сина Ярослава Мудрого. Церковний суд мав широку юрисдикцію та розглядав різноманітні справи, пов'язані з релігійною сферою. Окрім цього, церковний суд мав повноваження розглядати питання, що

стосувалися язичництва. У період, коли християнство ще зміцнювало свої позиції, продовжувалась боротьба із залишками старих вірувань, тому церковний суд виступав як інструмент для зміцнення християнської віри та протистояння язичницьким обрядам і традиціям. Сімейно-шлюбні відносини також входили до компетенції церковного суду. Зазначене було зумовлено тим, що шлюб і сім'я розглядалися як святі інститути, котрі потребували особливого захисту з боку церкви [406].

III. Період литовсько-польського панування (XIV- I пол. XVII ст.).

У XIV столітті на території українських земель, які перебували у складі Литовського князівства, організація судочинства зберігала риси, характерні для правової системи Київської Русі [253]. Така правова спадковість забезпечувала тяглість правових традицій та сприяла стабільності та послідовності в організації судочинства і регулюванні суспільних відносин [320]. Поряд із зазначеним, у період існування Литовсько-Руської держави під впливом західноєвропейських правових традицій у низці міст українських земель було запроваджено магдебурзьке право, котре вперше набуло письмового закріплення в 1339 році у привілеї князя Юрія II Тройденовича та надавало містам і їхнім мешканцям певні юридичні гарантії. Запозичене з німецьких міст, магдебурзьке право передбачало створення місцевих органів самоврядування, які мали широкі повноваження, зокрема у сфері правосуддя. Відповідно до його норм, міста отримували право організовувати власні суди, котрі слугували засобом забезпечення автономії міських громад у питаннях вирішення правових спорів і підтримання громадського порядку [394].

Однією з визначальних рис магдебурзького права була його універсальність, яка полягала у застосуванні до всіх мешканців міста, незалежно від їхнього соціального статусу чи походження [315]. Таке право сприяло утвердженню принципів рівності перед законом, позаяк забезпечувало всім членам місцевої громади однаковий доступ до правосуддя, що не лише посилювало соціальну згуртованість, але й сформувало основу для розвитку інститутів місцевого самоврядування [91].

З плином часу судова система зазнавала суттєвих змін, які передбачали розширення народної участі у здійсненні судової влади. У цьому контексті відбулося становлення і розвиток судових інституцій народного типу, таких як копні, лавничі, вічові, третейські та мирові суди. Зазначені судові органи відображали специфіку тогочасної правової культури у процесі правозастосування [122; 254].

Особливої уваги в рамках нашого дослідження заслуговують копні, або громадські, суди, які з XIV століття зберігали свої функції на основі правових традицій, що походять з давньоруського періоду, та здійснювали судочинство у староукраїнських селах. Копні суди є однією з найдавніших форм громадського правосуддя, яка бере свій початок ще з часів Київської Русі. Зазначений інститут судочинства зберігався протягом століть завдяки своїй практичній ефективності. Діяльність копних судів базувалася на звичаєвих нормах давньоруського права. Завдяки простоті та зрозумілості цих норм для місцевого населення, вони широко застосовувалися, що сприяло зростанню довіри до судових рішень. Важливість копних судів полягала не лише у вирішенні правових конфліктів, але й у підтриманні соціальної стабільності в громадах, що підкреслює їхню роль у збереженні національної правової ідентичності [9]. Підкреслимо, копні суди були важливою формою народного правосуддя, проте їхня діяльність поступово обмежувалася у зв'язку з посиленням централізації судової системи. Збереження цього інституту в Литовсько-Руській державі свідчить про його значну адаптивність до нових політико-правових реалій.

Назва цього інституту походить від терміну «копа», що означав зібрання громади. Суд скликався за потреби у визначеному місці або на території, де було скоєно правопорушення. До складу копного суду входили шановані члени громади, добре обізнані зі звичаєвим правом, котрі обиралися безпосередньо перед початком судового засідання. До компетенції копного суду належали такі питання: розгляд земельних спорів, вирішення скарг щодо пошкодження польових і лісових угідь, а також розгляд кримінальних справ. Особливістю цього суду було поєднання ним слідчих і судових функцій, котре передбачало

підготовчі дії, серед яких оголошення і сповіщення громади, скликання копи, вибори суддів, а також слідчі заходи (обшуки, «личкування», «поволання», «гоніння сліду», використання тортур тощо). Процедура копного судочинства, як правило, охоплювала кілька етапів: перша копа розглядала справу попередньо, друга («головніша») ухвалювала більш детальні рішення, а третя («остаточна») мала завершальний характер. Суд визначав винуватців, призначав покарання та контролював його виконання. Вироки могли передбачати грошові штрафи, тілесні покарання або смертну кару через повішення. Характерною рисою копного судочинства була значна ритуальність, яка втілювала давні звичаєві норми та забезпечувала легітимність судових процедур у межах громади [182].

Копні суди, що функціонували на українських землях у складі як Польського королівства, так і Великого князівства Литовського, вирізнялися особливістю: до їхньої діяльності могли долучатися представники різних соціальних верств суспільства, що забезпечувало багатогранність точок зору та накопиченого досвіду. Попри те, що поширення німецького права, зокрема магдебурзького, впроваджувало нові стандарти правосуддя, копні суди зберігали свою значущість у сільських громадах [91].

Серед посадових осіб, які діяли в межах правового регулювання магдебурзького права, найбільш чітко було визначено правовий статус лавника та возного. У містах на українських землях, де магдебурзьке право отримало своє впровадження, функціонувала лава як один із ключових судових органів. До складу лави входили вїйт і лавники, які обиралися спільно міською громадою та самим вїйтом, що забезпечувало елемент участі міщан у формуванні судових органів. Згідно з положеннями магдебурзького права, чисельний склад лави визначався у 11 лавників, що символічно відображало кількість апостолів, за винятком Іуди. Вїйт, який виконував функцію голови лави, ставав її 12-м членом, тим самим доповнюючи її склад до символічної повноти [251; 172].

У XIV столітті на території західноукраїнських земель відбулося поширення волоського права, яке, серед іншого, запровадило практику судових

засідань у формі судового віча. Зазначена форма участі громадян у здійсненні судової влади об'єднувала всіх мешканців місцевості, відомої як волоська автономія, і ґрунтувалася на принципах колективного прийняття рішень.

Судове віче розглядало широкий спектр питань, які охоплювали різні аспекти суспільного життя, зокрема, спори щодо виконання фінансових зобов'язань перед владою або громадою, конфлікти між громадянами з питань власності, укладання та виконання договорів, а також інші цивільно-правові відносини. До компетенції цього органу також входили кримінальні справи, пов'язані з правопорушеннями, які загрожували суспільному порядку.

Структура судового віча складалася з двох основних елементів. Головуючим на засіданнях був крайник – очільник волоської громади, який виконував функції головного судді та координував судовий процес. Другий важливий елемент становили кенезі – представники сільських громад, які забезпечували об'єктивність та прозорість розгляду справ та виступали посередниками між сторонами конфлікту[10].

Співіснування магдебурзького, руського та волоського права формувало правову мозаїку, яка відповідала інтересам різних соціальних груп у тогочасному суспільстві. Німецьке право забезпечувало ефективне регулювання міського самоврядування та комерційних відносин, сприяло розвитку торгівлі та ремесла і було найбільш актуальним для міського населення, яке потребувало чітких і формалізованих правових механізмів для вирішення спорів. Руське право, базоване на звичаєвих нормах і законодавчих актах залишалося основою правового регулювання у сільських громадах і мало значення для врегулювання відносин, пов'язаних із земельними спорами, спадковим правом, а також зобов'язаннями в межах громад. Волоське право, у свою чергу, відігравало ключову роль у вирішенні конфліктів через судові віча.

IV. Епоха Козаччини (з середини XVI по кінець XVIII століття). У козацькій державі вищий судовий орган був представлений Гетьманською Радою, яка здійснювала ключові повноваження у сфері правосуддя [312], що формувалася через голосування на козацьких з'їздах. Гетьмани приймали

ключові рішення у найважливіших судових справах. У кожній козацькій громаді, січі, діяли ради, які складалися з обраних представників та вирішували конфлікти [598; 562]. Підкреслимо, що повноваження гетьмана були більш політичними та адміністративними, ніж виключно судовими. Судові функції гетьмана часто делегувалися спеціально призначеним суддям або військовим старшинам. Суттєвою ознакою судової системи козацької держави була участь громадян у роботі рад, що надавало їм можливість висловлювати свою позицію стосовно розгляду справ [7].

У козацькій державі діяли власні закони та правові норми, які забезпечували врегулювання різноманітних аспектів суспільного життя, визначали права та обов'язки громадян, та слугували правовою основою для функціонування держави та підтримання соціального порядку [599]. Правові акти козацької держави формувалися на основі загальних з'їздів козаків, мали своїм джерелом звичаї та традиції, які склалися у козацькому середовищі, та спрямовувалися на забезпечення справедливості та рівності перед законом. Місцеві суди розглядали широкий спектр правових питань, у тому числі цивільні та кримінальні справи [252].

З другої половини XVI століття гетьман посідав центральне місце в судовій системі козацької держави та виконував функції «головного судді». Його повноваження передбачали делегування судових повноважень, контроль за перебігом судових процесів та призначення надзвичайних суддів для вирішення особливо важливих справ.

Наукові джерела свідчать також про існування посади військового судді в Запорозькій Січі, обрання якого відбувалося публічно на відкритих зібраннях ради. Така процедура проходила на центральній площі, де збиралися військові старшини разом із громадою для прийняття важливих рішень. Щорічний характер виборів судді підкреслював демократичні засади управління та колективну участь у визначенні владних повноважень. Особливістю цього процесу було широке залучення громади, що забезпечувало легітимність влади та зміцнювало довіру до її рішень [333].

Згодом судові засідання в Гетьманщині почали проводитися із залученням не лише суддів, а й представників місцевої адміністрації та впливових осіб громади. Активне залучення громадян до судових процесів нагадувало традиції копних судів, які функціонували в староукраїнських населених пунктах. У Гетьманщині подібні функції виконували сотенні, полкові суди та суди сільських громад [184] та третейські суди [574].

Суди сільських громад виконували важливу функцію в системі місцевого правосуддя, виступали як суди першої інстанції та розглядали справи, які не вимагали складного юридичного аналізу або великої кількості доказів, що робило їх основним інструментом для вирішення повсякденних правових питань у сільській місцевості. До компетенції таких судів належали справи нескладного характеру, зокрема дрібні майнові спори, суперечки між сусідами, питання дрібних боргових зобов'язань або подружніх конфліктів [349] .

Сотенний устрій, відомий також як сотенне правління, являв собою адміністративно-територіальну та військову організацію у межах сотні, яка входила до складу полку. Така система функціонувала в Українській козацькій державі та на території Слобідської України у другій половині XVII – XVIII століть. Сотенне правління виступало основним органом влади в межах сотні, та виконувало адміністративні, військові і судові функції. Територія сотні охоплювала десять і більше населених пунктів, переважно сіл.

Організаційно сотенне правління підпорядковувалося полковій адміністрації. Однак існували винятки, коли окремі сотні були безпосередньо підпорядковані Генеральній військовій канцелярії. Наприклад, до таких належали Батуринське сотенне правління, яке згодом було перенесено до Глухова. До складу сотенного правління входили сотник та сотенна старшина, які виконували управлінські та судові функції на рівні громади. Територіальні межі та кількість сотень у межах полків не були сталими й часто змінювалися, деякі сотні мали особливий статус і підпорядковувалися безпосередньо гетьману. Система сотенного устрою поступово втратила свою актуальність в умовах централізації управління в Російській імперії. На території Слобідської

України сотенний устрій був ліквідований у 1765 році, а на Лівобережній Україні його остаточно скасували на початку 1780-х років [471].

Полковий суд у своєму первинному вигляді не мав постійного характеру функціонування. Його існування залежало від рішення полковника, який очолював полк та здійснював військово-адміністративне керівництво відповідною територією. Проведення засідань полкового суду обумовлювалося необхідністю розгляду окремих справ, що мали значення для місцевої громади чи військової організації. Скликання суду здійснювалося за наказом полковника, який визначав місце проведення судового розгляду. Зазвичай це відбувалося в адміністративному центрі полку, що забезпечувало зручність для розгляду справ, зокрема тих, які стосувалися як цивільних, так і військових питань [378].

В 1764 році були здійснені суттєве реформування судової системи, спрямоване на посилення централізованого управління та модифікацію судових інституцій. У результаті цих змін було засновано 20 повітових судів, які виконували функції основних судових органів на рівні повітів. Окрім того, діяли підкоморські, гродські і земські суди [578].

У системі земських титулярних урядів підкоморій посідав третє місце за значущістю після каштеляна і маршалка, що свідчить про його важливу роль в адміністративній ієрархії. Цю посаду часто обіймали представники видатних українських князівських і магнатських родів, які мали високий суспільний статус. Діяльність підкоморія підтримували висококваліфіковані помічники, серед яких були коморник, мірник, писар та копачі. Зазначені посади, як підкоморія, так і коморників та писаря, були довічними, причому підкоморій і коморники мали складати присягу перед виконанням своїх обов'язків. Юрисдикція підкоморія поширювалася виключно на шляхетські земельні володіння, що визначало вузькоспеціалізований характер його повноважень. Основним завданням підкоморія було проведення розмежування спірних земель між приватними шляхетськими маєтками відповідно до рішень земського суду. Окрім вирішення конфліктів щодо земель, підкоморій також займався розмежуванням ділянок у випадках, коли спори були відсутні, наприклад, при

розподілі земель між спадкоємцями чи фіксації меж у процесі купівлі-продажу. Така діяльність сприяла встановленню правового порядку у сфері землеволодіння та забезпечувала захист майнових прав шляхти [147].

Судовий процес у гродських судах мав безпосередній характер, у межах якого норми права не мали чітко визначених меж. Особливістю такого судочинства було те, що цивільні та кримінальні справи розглядалися в єдиному процесуальному порядку. Процедури відзначалися високим рівнем формалізму та відображали станову нерівність. З метою розкриття злочинів використовувалися традиційні методи, серед яких збори сільських громад (копа), «гоніння сліду», «свод» і домашня ревізія, яка здійснювалася за участі возного та свідків. Санкції, що застосовувалися до правопорушників, залежали від тяжкості злочину. За незначні правопорушення накладалися грошові штрафи, тоді як серйозні злочини, зокрема вбивство, каралися відповідно до станової належності потерпілого. Вироки мали бути оголошені не пізніше трьох днів після завершення слухань і могли мати остаточний або умовний характер. Апеляція на судові рішення була дозволеною, що забезпечувало можливість перегляду вироку. Під час національної революції 1648–1676 років гродські суди були ліквідовані. Їх діяльність була відновлена лише після реорганізації полкових судів у гродські суди у 1763 році. Повністю ліквідовані гродські суди були у 1782 році [381].

Земські суди діяли з XV до XVIII століття на територіях, які згодом увійшли до складу Російської імперії після поділів Польщі у 1772, 1793 та 1795 роках, а також у Королівстві Польському до придушення польського повстання 1830–1831 років. На початкових етапах свого функціонування земські суди були зосереджені на вирішенні цивільних спорів між представниками шляхти. Однак з часом їхня компетенція значно розширилася та охопила майже всю сферу цивільного судочинства. Склад кожного земського суду передбачав суддю, підсудка та писаря, які обиралися на повітових шляхетських зібраннях. Судді займали свої посади пожиттєво, а сесії земських судів проводилися тричі на рік у повітових центрах, тривалість кожної сесії становила шість тижнів. Наприкінці

правління гетьмана Кирила Розумовського було підтримано вимоги козацької старшини щодо відновлення судочинства на основі норм Литовського Статуту 1588 року, що було затверджено Генеральними зборами у 1763 році. У кожному полку заснували по два земських суди, а в Ніжинському – три. Суддів, підсудків і писарів обирали щороку. Однак відповідно до постанови Другої Малоросійської колегії від 1768 року до складу земських судів заборонялося обирати козаків, які не мали чинів Війську Запорозькому. Членами суду могли бути лише представники козацької старшини, а посади суддів стали пожиттєвими [167].

Козацьке звичаєве право, що сформувалося в Україні у XVI–XVIII століттях, являло собою сукупність правових норм, які виникли разом із становленням українського козацтва як окремого суспільного стану. Такі приписи широко використовувалися в повсякденному житті запорозьких козаків та у громадах, розташованих на територіях Лівобережної, Правобережної, Слобідської України, а згодом і у південних регіонах.

Нові судові інституції прийшли на зміну козацьким судам, які діяли на основі традицій козацького права та принципів самоврядування. Зазначені реформи мали на меті вдосконалення судової системи шляхом зміцнення управлінської вертикалі та посилення впливу центральної влади у вирішенні справ на всіх рівнях територіального устрою [12].

У рамках нашого аналізу варто звернути увагу на Конституцію Пилипа Орлика 1710 року, котра містила окремі положення, які відображають концепцію залучення народу до здійснення державно-владних повноважень [325]. Цей документ одним із перших в історії України та світу заклав основи для ідеї народовладдя. Зокрема, Конституція передбачала створення виборних органів влади, що відображали інтереси різних верств суспільства. Центральним елементом народної участі стала Генеральна рада, яка повинна була збиратися тричі на рік та вирішувати ключові питання державного управління. Участь у Раді могли брати представники козацької старшини, війська, а також делегати від інших станів [237]. Така модель частково базувалася на традиціях козацького

самоврядування, яке передбачало широке залучення громади до обговорення та ухвалення важливих рішень. У тексті Конституції акцентувалася увага на дотриманні принципів справедливості, взаємного контролю владних інститутів та підзвітності гетьмана перед народом.

Таким чином, Конституція Пилипа Орлика 1710 року є важливим історико-правовим актом, який заклав фундамент ідеї народного суверенітету в українській політико-правовій традиції [234]. Попри значущість цього документа як одного з перших зразків правового акту, заснованого на ідеях народного суверенітету та розподілу влади, його вплив не був довготривалим. Зокрема, Конституція була ухвалена в умовах вигнання Пилипа Орлика, коли значна частина українських земель перебувала під контролем іноземних держав – Московського царства та Речі Посполитої, які не були зацікавлені у відновленні незалежності України чи запровадженні на її території демократичних інститутів. Додатковим фактором став тиск з боку європейських монархій, які традиційно підтримували централізовані моделі управління та розглядали такі документи як загрозу власним політичним порядкам. Відсутність широкої міжнародної підтримки і вплив сусідніх імперій позбавили Конституцію Орлика шансів на реалізацію її прогресивних положень. Хоча зазначений правовий документ був значним кроком у розвитку правових ідей, він залишився здебільшого символічним актом, який не мав тривалого впливу на правову систему України через несприятливі історичні умови та зовнішньополітичні чинники.

З часом, під впливом монархічних держав, до складу яких входили українські землі, козацьке звичаєве право втратило своє значення. Деякі його норми були зафіксовані у «Правах, за якими судиться малоросійський народ», а також «Екстракті малоросійських прав» 1767 року та інших кодифікаційних документах і збірниках нормативних актів [183].

V. Період перебування українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій (з кінця XVIII до початку XX століття). У період з кінця XVIII до початку XX століття, коли українські землі перебували у складі

Російської та Австрійської імперій, судочинство набуло рис централізованого й імперського управління [578].

Правова система в українських землях, які перебували у складі Російської імперії, базувалася на нормативних актах, ухвалених центральною владою імперії. Одними з ключових документів, які регулювали правовідносини у сфері функціонування державно-владних органів були «Правила внутрішнього управління Російської імперії» та «Закони цивільні». Зазначені нормативно-правові акти визначали основні засади адміністративного, цивільного та кримінального права, а також відповідні процесуальні правила. «Правила внутрішнього управління Російської імперії» встановлювали порядок функціонування державних інституцій, зокрема судових органів, та регулювали відносини між різними рівнями управління. «Закони цивільні», у свою чергу, систематизували норми, які стосувалися власності, договорів, спадкування та інших сфер приватного права. Варто зазначити, що хоча імперські нормативи проголошували рівність перед законом, на практиці існувала соціальна та національна нерівність, що відображалось і в судочинстві [204]. Окрім зазначеного, доступ до суду значною мірою залежав від соціального статусу, майнового стану або етнічної приналежності особи. Люди теоретично мали право звертатися до суду для вирішення своїх справ, але на практиці представники заможних верств населення мали значно більше можливостей для реалізації своїх прав у суді через фінансову спроможність покривати судові витрати.

Суд присяжних, запроваджений у межах окружних судів, став однією з ключових форм залучення громадян до здійснення судової влади. Цей інститут почав діяти на території Російської імперії з 1864 року, та ґрунтувався на положеннях Судових статутів [580]. У коментарях до Судових статутів наголошувалося, що однією з ключових умов належного функціонування суду присяжних є можливість сторін здійснювати їх відвід. Попри те, що присяжні обиралися шляхом жеребкування, вони не завжди викликали повну довіру з боку обвинувачення чи захисту. Відтак, важливо було забезпечити такі умови, за яких

сторони могли б оцінити присяжних як неупереджених суддів. У цьому контексті загальних підстав для відводу, котрі застосовувались до суддів, виявляється недостатньо для присяжних [174].

Судова реформа, окрім запровадження інституту суду присяжних (так званих мужів довіри), закріпила принцип виборності мирових суддів [362]. У той же час імператор зберіг за собою право на помилювання як винятковий привілей [233]. «Статут про покарання, що накладаються мировими судьями» був ключовим нормативним актом, який визначав порядок діяльності мирових суддів у Російській імперії, у тому числі на українських територіях. Основним завданням Статуту було забезпечення чіткості й законності у вирішенні справ, які належали до компетенції мирових судів, а також сприяння досягненню примирення між сторонами. Документ визначав категорії справ, які могли розглядати мирові судді: адміністративні порушення та дрібні кримінальні справи (до прикладу, порушення громадського порядку чи нанесення незначних тілесних ушкоджень). Виконання рішень, ухвалених мировими судьями, здійснювалося під наглядом місцевої адміністрації [314]. Мирові судді розглядали справи одноосібно та дотримувались спрощеної процедури судочинства. На посаду мирового судді могли претендувати лише особи з вищою або середньою освітою, які відповідали встановленим майновим критеріям. У кожному повіті та місті діяло кілька мирових суддів, яких обирали повітові земські збори [380].

Суд присяжних у Харкові, Ізюмі та Сумах розглядав кримінальні справи, що передбачали позбавлення або обмеження громадянських прав. Присяжні діяли незалежно від суддів у контексті прийняття рішення про винуватість підсудного і можливе пом'якшення покарання. Після їхнього вердикту судді визначали міру покарання. Вироки не підлягали апеляції, а лише касаційному оскарженню в Сенаті. Майновий ценз значно обмежував коло осіб, які могли стати присяжними, однак, до списків включали селян, зайнятих у місцевому самоврядуванні. Формування списків присяжних контролювали дворянські особи та голови судів. Адвокатура поділялася на присяжних і приватних

повірених, причому перші мали право представляти клієнтів у судах усіх рівнів, а другі – лише в мирових судах. Для отримання статусу присяжного повіреного вимагали юридичну освіту, досвід роботи та складання кваліфікаційного іспиту [535]. Протягом півстоліття функціонування суду присяжних у межах Російської імперії цей інститут демонстрував відповідність очікуванням суспільства. Селяни, які брали участь у складі суду присяжних, усвідомлювали важливість оперативного та справедливого вирішення справ та виступали не лише як виконавці законодавчих норм, а й як виразники громадської свідомості [316].

У період з 1870-х до 1890-х років в Росії внаслідок контрреформи була створена система загальних судів. Компетенція судів присяжних була звужена, а закон від 12 червня 1884 року дозволив чиновникам поліції брати участь у формуванні складу присяжних. Закон від 28 квітня 1887 року передбачав удвічі збільшення майнового цензу для кандидатів у присяжні засідателі, а також скасував обов'язковість процедури приведення їх до присяги. Основним критерієм залишалася лояльність до державної влади [213].

У другій половині XIX століття на українських землях, що входили до складу Австро-Угорської імперії, відбулися реформи, ключовими аспектами яких стало запровадження суду присяжних та інституту мирових суддів. Відновлення судів присяжних в Австрійській імперії після ухвалення Конституції 1867 року стало важливим кроком у реформуванні судової системи. Спочатку їх діяльність була регламентована законом від 1 березня 1869 року, який передбачав розгляд судом присяжних злочинів і проступків, вчинених працівниками друкарень. Таке законодавче нововведення було спрямоване на вирішення соціально-політичних проблем, пов'язаних із розвитком свободи друку. Поряд із зазначеним, розвиток інституту суду присяжних отримав подальше нормативне закріплення у Кримінально-процесуальному кодексі 1873 року, котрий значно розширив повноваження суду присяжних та відніс до їх юрисдикції такі категорії справ: 22 види тяжких злочинів, що загрожували позбавленням волі на строк не менше п'яти років, зокрема вбивства, розбої та

інші серйозні кримінальні порушення; 9 видів злочинів меншого ступеня тяжкості; 2 політичних проступки, що мали суспільно-значущий характер.

Суди присяжних склалися з двох основних елементів: суддів сенату крайового суду – професійних суддів; 12 присяжних засідателів – громадян, які обиралися з-поміж місцевих мешканців. Присяжні відігравали ключову роль у визначенні фактичних обставин справи та ухваленні рішення про винуватість чи невинуватість підсудного, таке рішення приймалося більшістю голосів. Водночас судді сенату визначали вид і міру покарання. Процедура формування присяжних була чітко регламентована. Адміністративні органи щорічно складали списки кандидатів, які відповідали встановленим вимогам. До списків могли включатися лише особи, які: відповідали майновому цензу, досягли певного віку, мали освітній рівень, необхідний для розуміння особливостей судового процесу. Списки потенційних присяжних передавалися до судів, які шляхом жеребкування визначали склад присяжних для кожної конкретної справи. Суди присяжних працювали у складі сенату крайового суду.

У судовій системі Австро-Угорської імперії мирові судді діяли на рівні місцевих судів першої інстанції. Після судової реформи 1849 року, спричиненої революційними подіями 1848–1849 років, було запроваджено нову систему судів, яка скасувала середньовічну домінуючу систему та відмовилася від станового підходу у здійсненні судочинства. Судовий статут 1850 року запровадив нові організаційні принципи функціонування судів, створив інституцію прокуратури, впровадив посади державних прокурорів та уніфікував судові процедури на всій території імперії. Зазначена реформа передбачала створення повітових судів, які розглядали справи за участю мирових суддів. До їх компетенції належав розгляд незначних цивільних спорів, зокрема, дрібні боргові зобов'язання, суперечки між сусідами та інші малозначущі справи. У кримінальних справах їхня компетенція обмежувалася правопорушеннями, за які передбачалися незначні покарання [72].

Таким чином, період перебування українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій позначився істотними змінами в організації

судочинства, які відображали централізований характер управління та імперську правову політику. Відповідні нормативно-правові акти цих імперій регламентували діяльність судових органів та сформували систему, яка забезпечувала функціонування державного апарату, але водночас характеризувалася соціальною та національною нерівністю. На українських землях Російської імперії ключовими елементами судової системи стали мирові судді та суд присяжних згідно положень Судових статутів 1864 року. На території українських земель, що перебували під владою Австро-Угорщини, зазначені інструменти безпосередньої участі народу у реалізації судової влади отримали своє нормативне закріплення після прийняття Конституції 1867 року у законі 1869 року із подальшою регламентацією у Кримінально-процесуальному кодексі 1873 року (щодо суду присяжних) та Судового статуту 1850 року (щодо інституту мирових суддів).

VI. Період радянсько-української війни (1917-1919 р.р.). Національно-визвольна боротьба на початку XX століття, також відома як Українська революція та Визвольна війна, характеризувалась інтенсивним опором за незалежність держави. Незважаючи на зовнішні чинники, принцип народного суверенітету знайшов відображення в практично всіх конституційних та установчих документах тогочасної української влади. Було створені нові органи влади, Українську Центральну Раду та її виконавчий комітет, уряди українських національних республік (зокрема Української та Західноукраїнської Народних Республік). Ряд юридичних актів, які були розроблені в епоху Центральної Ради, Гетьманату, Директорії та Західно-Української Народної Республіки, характеризується передовим баченням в аспекті формування вищих представницьких органів влади, котрі мали в собі значний демократичний потенціал [154] і використовували засади виборчого процесу, які були розроблені розвинутими державами того часу.

Як зазначає О. Марцеляк, сьогодні ми можемо відчути гіркоту втрати перспективного історичного розвитку України, який був на поч. XX століття, і

котрий наша влада намагається відновити і впровадити в національну практику державного будівництва з великими зусиллями та наполегливістю [335].

Навесні 1917 року сформувалася Центральна Рада, що поставила собі за ціль створення автономної Української Республіки з демократичним парламентським устроєм [529] та стала органом представництва, де близько 75% мандатів були надані українцям, а решта припадала на представників національних меншин. В результаті Українська Центральна Рада стала легітимним вищим органом представництва і центром українського політичного життя, що охо практично всі верстви населення [212].

Центральна Рада здійснила значний крок у напрямку формування української національної державності, коли прийняла закон 1917 року, який стосувався виборів до Установчих зборів Української Народної Республіки (далі – УНР) [224]. Вибори мали проводитися на основі загального, рівного, прямого і таємного голосування, а також із дотриманням принципу пропорційного представництва [236]. Закон про вибори до Установчих зборів УНР став важливим кроком на шляху до створення української національної державності, оскільки відображав спробу забезпечити створення механізму для демократичного самовизначення та сприяти консолідації українського народу [407].

Центральна Рада окреслила свої програмні цілі щодо реформи судової системи у Третьому Універсалі, який був прийнятий 20 (7) листопада 1917 року [309; 343] , та містив положення, відповідно до якого судова система в Україні повинна бути справедливою та відповідати духові народу [173]. Універсал також визначав необхідність забезпечення незалежності судових органів від виконавчої влади, а також модернізації процедур судочинства, щоб вони стали більш прозорими та ефективними [339].

Під час революції 1917 року, в умовах значних суспільних і політичних змін, офіційно були проголошені важливі принципи судової системи, серед яких: виборність і незалежність суддів, змагальність та гласність процесу, рівність, право обвинуваченого на захист. Проте, ці принципи залишилися здебільшого

декларативними. Реальність виявилася іншою після ухвалення Декрету про суд №1 від 7 грудня 1917 року. Цей документ фактично скасував усю судову систему, яка функціонувала на підставі судової реформи 1864 року, зокрема, окружні суди, урядовий сенат, судові палати, військові та морські суди, комерційні суди, органи слідства, прокуратуру, присяжну та приватну адвокатуру. Також припинялася і діяльність мирових суддів. Декрет проголошував створення нових місцевих судів, де на основі прямих виборів обиралися один постійний суддя і два тимчасові засідателі, які мали однакові права при розгляді справ. Обвинувачами і захисниками могли бути всі громадяни, які користувалися громадянськими правами. Декрет визначав підсудність місцевих судів, можливість звернення у ряді справ до третейського суду, тимчасово покладав обов'язки проведення попереднього слідства на місцевих суддів. Касаційною інстанцією для справ, що розглядалися місцевими судами, були повітові з'їзди місцевих суддів. Також запроваджувалися робітничі і селянські революційні трибунали у складі голови та засідателів, які обиралися губернськими або міськими радами [202]. Судді місцевих судів, до проведення прямих виборів у майбутньому, обиралися районними, волосними, а за їх відсутності – повітовими, міськими і губернськими радами депутатів [199].

4 січня 1918 року Народний Секретаріат прийняв постанову «Про введення народного суду», а 23 січня того ж року — «Положення про революційні трибунали» [202]. Замість них було створено нові дільничні народні суди, а також суди на рівні повітів і міст. У кожному повіті та в містах, виділених як адміністративні одиниці, організовувалися відповідні судові установи. Склад як дільничних, так і повітових або міських судів формувався із десяти суддів: двоє із них виконували постійні обов'язки, а решта діяли на ротаційній основі [474].

14 лютого 1918 року були введені посади головних губернських комісарів, які отримали широкі повноваження для забезпечення правопорядку. Одним із важливих аспектів їхньої діяльності було право створювати революційні військові суди, котрі призначалися для розгляду справ, котрі вимагали

оперативного правосуддя. Склад революційних воєнних судів був визначений у такий спосіб: двоє суддів обиралися з-поміж представників місцевих громадських організацій, інші чотири судді призначалися безпосередньо губернським комендантом [341].

15 лютого (7 березня) 1918 року ВЦВК і РНК РСФРР ухвалили другий декрет, який передбачав створення окружних народних судів. Такі суди були наділені компетенцією розглядати справи, що не належали до підсудності місцевих судів, і здійснювали судочинство колегіальним складом, що включав професійних суддів та народних засідателів [202; 200], а 20 липня 1918 року було ухвалено третій декрет про суд, який чітко визначив розмежування підсудності між місцевими та окружними народними судами та встановив, що суди зобов'язані у своїй діяльності керуватися декретами радянського уряду, а також принципами соціалістичної совісті, які мали стати орієнтиром у прийнятті судових рішень [202]. Декрет про суд № 3, ухвалений РНК РРФСР 20 липня 1918 року, значно розширив компетенцію місцевих народних судів. Для розгляду касаційних скарг було передбачено створення рад місцевих народних суддів, котрі діяли у складі трьох суддів [201].

У «Статуті про державний устрій, права і вольності УНР» від 29 квітня 1918 року стаття 2 визначала права суверенітету УНР як право народу України – громадян УНР [517]. Статут встановлював основні принципи створення органів державної влади, зокрема, стаття 21 визначала, що активне і пасивне право участі у виборах до органів УНР і місцевого самоврядування мають усі громадяни УНР, якщо їм виповнилося двадцять років до дня виборів, за винятком осіб, визнаних недієздатними і перебувають під опікою [524]. Конституція УНР 1918 року статтею 20 закріпила принцип народного суверенітету, в котрій вказувалося, що вся влада в УНР впливає від народу та реалізується відповідно до установленого Статутом порядку. Конституція регламентувала право громадян на участь в управлінні державними справами, однак, основний акцент робився на інституті виборів [288]. Статут серед іншого також містив положення і щодо судової гілки влади та передбачав її здійснення виключно через судові установи у межах

цивільного, кримінального та адміністративного судочинства [273]. Конституція УНР 1918 року так і не набула юридичної сили через розпуск УЦР німецькими окупаційними військами невдовзі після її ухвалення [326].

Часи управління Гетьмана П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 року) характеризуються відсутністю значних досягнень у сфері правового регулювання питань народовладдя. Навпаки, у порівнянні з Директорією, яка мала закріплену легітимність через підтвердження Трудовим Конгресом України, який виконував роль передпарламенту об'єднаної України, Гетьманат не зробив значного кроку в цьому напрямку [281]. Поряд з цим, слід звернути увагу на те, що гетьманський уряд відновив систему мирової юстиції та надав їй законодавчого оформлення 2 червня 1918 року. Система мирових суддів охоплювала такі елементи: дільничні судді, котрі постійно виконували свої обов'язки на своїх ділянках; додаткові судді, які також працювали на постійній основі, однак, мали право розглядати справи в межах всього мирового округу; почесні мирові судді мали можливість поєднувати виконання судових функцій з іншими державними чи громадськими обов'язками та здійснювали розгляд справ у випадках, коли обидві сторони добровільно зверталися до них для врегулювання конфлікту.

Мирові діляниці об'єднувалися у більші адміністративні одиниці, відомі як мирові округи. Всього таких округів було створено 115. У кожному мировому окрузі проводилися з'їзди мирових суддів, де обговорювалися питання організації роботи та розглядалися важливі справи, зокрема, щодо управління судовою системою в межах округу [293].

VII. Період радянської окупації України (1919-1991 р.р.). Протягом радянського періоду в Україні судочинство та здійснення правосуддя були під суворим контролем влади та партійних структур [327]. Влада СРСР встановила централізовану та ідеологічно контрольовану судову систему [560], а народовладдя трактувалося як реалізація державного управління та забезпечення народних інтересів через діяльність народної партії, яка виступала ключовим суб'єктом влади [328, с. 10]. Слід зауважити, що протягом різних періодів у

процесі будівництва радянської держави змінювалися підходи до визначення ролі різних соціальних груп у реалізації завдань, пов'язаних із «прогресивним розвитком». Під час установлення диктатури пролетаріату підкреслювалося, що народ складають виключно робітники та селянство. Наприклад, Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – УСРР) 1919 року встановила, що влада належить робітничому класу [284]. До складу народу включалися всі українські робітники та іноземці, які проживали на території Української Республіки та належали до робітничого класу чи селянства, за умови, що вони не експлуатували чужу працю [284].

На територіях, які перебували під контролем Австро-Угорщини та Польщі, продовжував функціонувати суд присяжних, котрий знайшов своє закріплення у проекті Конституції Західноукраїнської Республіки 1920 року, розробленому Станіславом Дністрянським [213]. Поряд із зазначеним, звернемо увагу і на те, що у Конституції УСРР 1919 року зовсім відсутньою є законодавча регламентація основ здійснення судочинства, і тим паче участі народу у реалізації судової влади, як до речі і у наступній Конституції 1929 року.

14 листопада 1919 року Раднарком УСРР ухвалив декрет «Про суд», яким затверджувалося «Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали». Зазначений документ визначав, що судова влада в УСРР зосереджується в народних судах, радах (з'їздах) народних суддів та революційних трибуналах. Декрет детально регламентував організацію, компетенцію та процедуру діяльності цих судових органів. Кримінальні справи розглядалися народними суддями, які обиралися радами або виконками терміном на один рік, разом із народними засідателями, що обиралися на шість місяців у кількості від двох до шести осіб. Цивільні справи, як правило, розглядалися одним постійним суддею [202].

Інститут народних засідателів радянської доби був предметом багатогранного наукового осмислення. Деякі дослідники розглядали його як окремий принцип кримінального або цивільного процесу, що акцентував увагу на специфічних особливостях участі народних засідателів у судовому розгляді.

Інші науковці трактували цей інститут як складову ширшого принципу, що охоплював участь громадськості у здійсненні правосуддя та колегіальність розгляду справ [357].

Варто відзначити, що ідея влади робітничого класу, закріплена у Конституції 1919 року, знайшла відображення і в «Тимчасовому положенні про народні суди і революційні трибунали», котрий передбачав створення в Україні двох окремих судових систем: народних судів із радами народних суддів і революційних трибуналів, за аналогією з судовою системою РРФСР. Відповідно до положення, народні суди складалися з одного постійного судді та двох народних засідателів. Судді та засідателі обиралися міськими радами депутатів, а у волостях – виконавчими комітетами рад депутатів [474].

16 квітня 1919 року в УСРР було прийнято декрет «Про створення Верховного касаційного суду» та «Про організацію Верховного судового контролю». Народні суди і революційні трибунали існували до судової реформи 1922 року, допоки основною ланкою судової системи було визначено народний суд [202]. 26 жовтня 1920 року Радою Народних Комісарів УСРР було затверджено нове Положення про народний суд. Народні судді мали володіти обов'язковим стажем роботи та мати теоретичну або практичну підготовку. Було також впроваджено новий порядок, згідно з яким судді, обрані місцевими радами, підлягали затвердженню губвиконкомами і могли бути достроково відкликані цими ж органами [391].

У межах нашого дослідження важливо звернути увагу на «Проект Конституції основ державних законів УНР» (Тарнава, 1921 р.) , розроблений Отто Ейхельманом, професором Київського університету. Зазначений документ представляє собою цінну спадщину принципів безпосереднього народовладдя і прямо стверджує похідність будь-якої іншої влади від влади народу [148].

Після завершення громадянської війни та переходу більшовицької партії від «воєнного комунізму», судова система УСРР зазнала суттєвих змін. 16 грудня 1922 року ВУЦВК затвердив «Положення про судоустрій УСРР», котре

передбачало функціонування народних судів, що діяли у складі постійного судді та двох народних засідателів [213].

У жовтні 1925 року ВУЦВК ухвалив нове «Положення про судоустрій УРСР». Основою системи судових установ УСРР було визначено народний суд, який функціонує у колегіальному складі народного судді та двох народних засідателів, а також у випадках, які передбачені законом, у персональному складі лише народного судді. Кількість та межі районів народного суду в окрузі встановлювалися на основі подання окружного виконкому і затверджувалися Народним Комісаріатом Юстиції [393].

Окремо варто звернути увагу на норми Положення про судоустрій УСРР, котрі стосуються організації та функціонування народних судів. Зазначеним документом було встановлено такі вимоги до народного судді:

- громадянин або громадянка СРСР, який/яка має право обирати й бути обраним до рад;
- має стаж не менше двох років у відповідальній громадській, політичній роботі в робітничо-селянських громадських, професійних або партійних організаціях, або такий самий стаж практичної роботи у Народному Комісаріаті Юстиції на посаді не нижчій, ніж народний слідчий;

Процедура обрання та призначення народних суддів відбувалась таким чином: народних суддів обирали на один рік округові з'їзди рад на підставі подання президії окружного виконкому, окружного суду і Народного Комісаріату Юстиції; протягом міжсесійного періоду народних суддів міг обирати пленум окружного виконкому, який подавав їх на затвердження на найближчий округовий з'їзд рад; переведення народного судді та його призначення здійснювалося за рішенням пленуму окружного суду та шляхом затвердження Народним Комісаріатом Юстиції.

Згідно з Положеннями, усі працездатні громадяни СРСР, які мають виборче право та право бути обраними до рад, можуть бути призначені народними засідателями. Кожен народний засідатель може брати участь у

судових засіданнях протягом не більше 6 днів на рік. Кількість засідателів для кожного району народного суду було встановлено у 200 осіб.

Трудові сесії народного суду утворювались окружними виконавчими комітетами у всіх окружних містах, а також у тих місцях і промислових пунктах, де це вважалось необхідним за погодженням з окружним судом, окружною профспілковою радою та окружним органом Наркомпраці. В місцях, де не було утворено трудові сесії, справи, що підсудні цим сесіям, розглядалися районними народними судами. Трудові сесії склалися з: 1) народного судді як голови; 2) двох постійних членів сесії, один від окружної профспілкової ради та один від відділу місцевої промисловості, або від відділу місцевого господарства там, де промисловості немає.

11 вересня 1929 року було прийнято «Положення про судоустрій УСРР», яке мало за основу Положення від 1925 року [563]. 20 травня 1932 року ВУЦВК і РНК УСРР прийняли постанову, яка передбачала створення обласних судів у п'яти областях України: Харківській, Київській, Дніпропетровській, Вінницькій та Одеській. Обласні суди, створені згідно з цією постановою, мали забезпечувати правосуддя на території зазначених областей та сприяти ефективному і справедливому розгляду справ у адміністративних одиницях [232].

Конституція УРСР 1937 року передбачала здійснення правосуддя через кілька рівнів судових установ: Верховний Суд УРСР як найвищий судовий орган республіки; обласні суди; спеціальні суди СРСР, які створювалися за рішенням Верховної Ради СРСР для розгляду особливих категорій справ; а також народні суди, де участь у розгляді справ брали народні засідателі, за винятком випадків, коли закон передбачав інше. Народні судді районних (міських) народних судів в Українській РСР обиралися громадянами відповідного району чи міста на засадах загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Термін їхніх повноважень становив п'ять років. Народні засідателі цих судів обиралися під час загальних зборів робітників, службовців та селян за

місцем їхньої діяльності або проживання. Термін повноважень народних засідателів становив два роки [285].

Згідно з Законом СРСР «Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік» 1938 року, в УРСР народний суд визнавався основною інстанцією, що розглядала кримінальні та цивільні справи. Першорядним завданням народних судів була захист радянської законності [232]. Репресивна діяльність позасудових органів та підпорядкування судової системи партійним і радянським структурам зумовили внесення до законодавства специфічної норми, відповідно до якої у випадках тимчасової відсутності народного судді (через хворобу, відпустку чи інші причини) його обов'язки покладалися на одного з народних засідателів, який призначався районною радою [213].

Відповідно до положень Указу Президії Верховної Ради УРСР від 10 жовтня 1948 року «Про затвердження Положення про вибори народних судів Української РСР», судді народних судів обиралися серед трудящих на основі загального виборчого права [232].

26 серпня 1957 року Президією Верховної Ради УРСР була прийнята «Постанова про стан звітності народних суддів Української РСР та виконання наказів і пропозицій виборців». Згідно з цим документом, Міністерство юстиції УРСР та виконкоми рад депутатів трудящих були зобов'язані удосконалити діяльність судових органів, посилити боротьбу за дотримання соціалістичного законодавства, і зміцнити склад засідателів та народних суддів шляхом залучення перевірених, політично підготовлених кандидатів, які мають народну підтримку та здатні втілювати політику радянської влади [429].

У період після Другої світової війни, під час десталінізації, в Радянському Союзі відбулися значні зміни в організації органів правосуддя, котрі характеризувалися реформами, спрямованими на пом'якшення жорстких репресивних заходів, які мали місце під час сталінського режиму. Зокрема, судова система почала орієнтуватися серед іншого на дотримання процесуальних норм [213].

У грудні 1958 року Верховною Радою СРСР були затверджені «Основи законодавства про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік», а 30 червня 1960 року був прийнятий Закон «Про судоустрій Української РСР» [453]. Закон збільшив терміни роботи народних засідателів з 10 до 14 днів на рік і змінив процедуру їх обрання, а також встановлював звітність перед виборцями, з можливістю дострокового відкликання [213].

Конституція УРСР 1978 року закріплювала виключний характер здійснення правосуддя судами. Судова система складалася з Верховного Суду УРСР, обласних судів, Київського міського суду та районних (міських) народних судів. Згідно зі статтею 150 Конституції, основним принципом судоустрою був принцип виборності суддів і засідателів. Народні судді районних (міських) народних судів обиралися громадянами відповідних адміністративно-територіальних одиниць шляхом прямого, рівного і загального голосування за таємною процедурою на п'ятирічний термін. Народні засідателі обиралися громадянами на зборах за місцем проживання або роботи відкритим голосуванням на строк два з половиною роки [289]. У Законі УРСР «Про судоустрій УРСР» у редакції від 5 червня 1981 року було збережено попередній порядок обрання суддів [454].

Відповідно до Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 12 березня 1987 року «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про вибори районних (міських) народних судів Української РСР»» проведення виборів народних засідателів районних (міських) народних судів на загальних зборах трудових колективів, зборів громадян за місцем проживання та зборів військовослужбовців у військових частинах [420].

Відповідно до Закону СРСР від 1 грудня 1988 року «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) СРСР», процедура обрання суддів і народних засідателів була змінена. Народні судді районних (міських) судів, а також судді крайових, обласних і міських судів обиралися відповідними радами народних депутатів. Народних засідателів для районних (міських) судів обирали громадяни на зборах за місцем проживання або роботи, тоді як засідателів для

вищих судів призначали відповідні ради народних депутатів. Судді обиралися на строк десять років, а народні засідателі – на п'ять років. Згідно з положеннями закону, судді та засідателі несли відповідальність перед органами, що їх обирали, звітували перед ними про свою діяльність і могли бути відкликані в порядку, передбаченому законодавством [423].

Закон СРСР «Про статус суддів» від 4 серпня 1989 року народним суддею міг стати громадянин СРСР, якому на день виборів виповнилося 25 років, з вищою юридичною освітою, принаймні двома роками стажу роботи за юридичною спеціальністю і складеним кваліфікаційним іспитом. Суддями вищих судів могли бути обрані громадяни СРСР з вищою юридичною освітою та не менше п'яти років стажу роботи за юридичною спеціальністю, у тому числі щонайменше два роки роботи суддею. Народним засідателем міг стати громадянин СРСР, якому виповнилося 25 років, а для народних засідателів військових трибуналів – громадянин Союзу, який перебував на дійсній військовій службі [430]. Народний засідатель районного (міського) суду приносив присягу у присутності трудового колективу за місцем роботи або громадян за місцем проживання під час зборів, на яких його було обрано. Церемонія проводилася в урочистій обстановці за участі депутата відповідної ради. Присяга проголошувалася кожним суддею та народним засідателем індивідуально, шляхом виголошення тексту присяги [427].

Дослідження періоду радянської окупації України дозволяє зробити висновок про глибокі трансформації судової системи, обумовлені політико-ідеологічними особливостями радянської держави та спотворення засад демократичного судочинства на користь централізованого управління. Принципи виборності суддів і народних засідателів, проголошені в радянських конституціях та законодавстві, забезпечували формальну участь населення у реалізації судової влади, однак на практиці залишалися здебільшого декларативними. Судова система УРСР була повністю підпорядкована партійним та радянським органам, що обмежувало її незалежність. Введення радянського судоустрою у формі народних судів та революційних трибуналів, а

пізніше обласних судів та Верховного Суду УРСР, мало на меті не стільки здійснення правосуддя, скільки забезпечення політичної стабільності та контроль за населенням. Законодавче закріплення участі народних засідателів у судовому розгляді мало створювати ілюзію демократичності судочинства. Однак фактична реалізація цього інституту підпорядковувалася партійній лінії, що ставило під сумнів його ефективність у забезпеченні принципу рівності перед законом. Радянський період також демонструє розрив між проголошеними ідеалами соціальної справедливості та реальністю репресивного правосуддя. Спроби реформування судової системи в роки деєталінізації та подальші періоди лише частково змогли пом'якшити її репресивний характер та зберегли ідеологічну залежність судів.

VIII. Сучасний період (з 1991 року до сьогодні). Закріплення принципів громадянського суспільства в державах із «молодою демократією» було зумовлене комплексним впливом різноманітних факторів. Важливим орієнтиром для цих держав стали напрацювання «старих демократій», які вже досягли значного прогресу у цій сфері. У період 1990-1991 років, коли Україна робила перші кроки до формування громадянського суспільства, ключовим моментом стало прийняття «Декларації про державний суверенітет» 16 липня 1990 року, що стало основою для подальшого розвитку. У цей час Україна перебувала в пошуку найкращої моделі співпраці між державою і громадянським суспільством, та враховувала досвід розвинених держав, де вже були сформовані стійкі моделі громадянського суспільства, побудовані на засадах ліберальної економіки та демократії [189].

У 1991 році в Україні розпочався процес формування національних державних інституцій, зокрема судової системи, що стало ключовим аспектом розбудови незалежної держави. Станом на кінець 1992 року чисельність працівників судів значно збільшилася і сягнула 106 осіб, серед яких 66 виконували функції суддів. Важливим кроком у реформуванні судоустрою стало прийняття 17 червня 1991 року Закону України «Про внесення змін і доповнень

до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР» та кримінального і цивільного процесуальних кодексів [372].

І. Назаров зазначає, що з 1991 року Україна розпочала процес відтворення судової системи, яка була сформована у радянський період, з метою створення повноцінної судової влади. Однак це завдання виявилось надзвичайно складним для швидкого вирішення, через що в процесі судової реформи часто використовувався зарубіжний досвід, переважно з європейських держав [362].

Стаття 1 Закону України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 року визначала суддів, а також представників народу, залучених до здійснення правосуддя у передбачених законом випадках, носіями судової влади в Україні. Водночас положення щодо безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в ньому фактично залишилися поза межами детальної регламентації. Хоча участь народу у правосудді прямо не деталізувалася, закладені у Законі принципи створювали підґрунтя для подальшого розвитку демократичних механізмів функціонування судової влади. [431].

24 лютого 1994 року Верховною Радою України був ухвалений Закон «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку із змінами в Законі Української РСР «Про судоустрій Української РСР» (нова редакція від вересня 2005 року) [372]. У статті 38 цього Закону передбачалося, що народні засідателі військових судів обираються відкритим голосуванням на зборах військовослужбовців військових частин. Їх обрання здійснювалося строком на п'ять років із числа громадян України, які перебували на військовій службі та досягли 25-річного віку. Організація зборів військовослужбовців регламентувалася Міністерством юстиції України у співпраці з Міністерством оборони України. У разі втрати довіри народні засідателі могли бути відкликані тими ж зборами військовослужбовців, які їх обирали [225]. Варто зазначити, що відповідно до положень закону система загальних судів України передбачала функціонування районних (міських) судів, проте із їх назв було виключено слово «народні».

Народним засідателем Верховного Суду Республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських судів, а також міжобласного суду міг стати громадянин України, який на момент обрання досяг 30-річного віку. Для обрання народним засідателем Верховного Суду України вік кандидата мав становити щонайменше 35 років. Закон передбачав, що народними засідателями не могли бути особи, які мали судимість, були обмежені в дієздатності чи визнані недієздатними за рішенням суду. У разі втрати довіри або вчинення дій, які не відповідали статусу народного засідателя, такі особи могли бути відкликані виборцями або органом, що їх обрав, за поданням голови відповідного суду. У випадках, коли судді чи народні засідателі вибували зі своїх посад (з різних причин), проводилися додаткові вибори для заповнення вакансій. Такі вибори здійснювалися у встановленому законом порядку, що забезпечувало безперервність функціонування судової системи України [225].

Відповідно до Постанови Верховної Ради України від 24 лютого 1994 року «Про порядок введення в дію Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР» було офіційно визнано такими, що втратили чинність, низку нормативно-правових актів, зокрема, Закон Української РСР «Про вибори районних (міських) народних судів Української РСР»; Указ Президії Верховної Ради Української РСР 1987 року «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про вибори районних (міських) народних судів Української РСР»»; Закон Української РСР «Про затвердження Указів Президії Верховної Ради Української РСР» у частині, що стосується затвердження зазначеного Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 12 березня 1987 року. Скасування цих актів свідчило про поступовий перехід до нової моделі організації судової системи в Україні, що передбачала зміни у процедурі формування складу судів, зокрема в частині виборів суддів та народних засідателів [426].

28 червня 1996 року Конституція України закріпила принцип народного суверенітету, а також конституційно визначила різні форми реалізації влади народом. Окрім традиційного поділу державної влади, Основний Закон

передбачав участь громадян у здійсненні правосуддя через народних засідателів та присяжних, що було закріплено у статті 124 [286].

Тут слід зазначити, що сучасна українська юриспруденція та відповідна юридична практика, в основному, базуються на позитивістській правовій теорії, котра серед іншого стверджує, що право та правова система ізолюються від інших систем, таких як мораль, релігія, або природне право [227]. В Основному Законі встановлено, що вся влада в Україні належить народу, який є єдиним джерелом влади. Крім того, Конституція деталізує ключові аспекти народної участі у забезпеченні та реалізації влади, зокрема врегульовує такі процеси:

- процес державотворення, що охоплюється нормами статті 5, статей 69-74, пунктів 2, 7, 28, 30 статті 85, пункту 20 статті 92, пунктів 6, 7 статті 106, пунктів 1, 2 статті 138, частин третьої та шостої статті 140, частини першої статті 143;

- прийняття законодавчих актів, врегульоване положеннями частини першої статті 38, статей 69-74, пункту 20 частини першої статті 92, пункту 6 частини першої статті 106;

- ініціювання законодавчих пропозицій, закріплене у статтях 39 і 40;

- контроль за діяльністю органів влади, передбачений у статті 36, частині четвертій статті 124, частині першій статті 127, частині другій статті 129, частині другій статті 131, частині першій статті 143;

- захист прав народу, закріплений у частинах другій і третій статті 5, частині першій статті 17, частині третій статті 27, статтях 36 і 44, частині п'ятій статті 55.

Комплексний аналіз конституційних норм дає підстави стверджувати, що ключові засади конституційно-правового регулювання народного суверенітету та безпосереднього здійснення влади народом знаходять своє відображення у низці статей Конституції України. Зокрема, до основних положень, які забезпечують безпосередню реалізацію народної влади, належать:

- стаття 5 (частини друга, третя, четверта) – визначення народу як носія суверенітету;

- стаття 17 (частина перша) – забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності;
- стаття 27 (частина третя) – право на захист свого життя та інших осіб;
- статті 36 та 38 – участь у громадських об'єднаннях і управлінні державними справами;
- статті 39 (частина перша), 40 – право на мирні зібрання та звернення до органів влади;
- стаття 44 – право на страйк для захисту своїх інтересів;
- стаття 55 (частина п'ята) – можливість звернення до міжнародних інституцій для захисту прав;
- статті 69-74 – форми безпосередньої демократії, зокрема, вибори та референдуми;
- стаття 85 (пункти 2, 7, 28, 30 частина перша) – повноваження Верховної Ради у забезпеченні народного суверенітету;
- стаття 92 (пункт 20 частина перша) – визначення питань, що регулюються законами;
- стаття 106 (пункти 6, 7, частина перша) – повноваження Президента України;
- статті 124, 127 та 129 – участь народу у здійсненні правосуддя;
- стаття 131 (частина друга) – участь народу у формуванні Вищої ради правосуддя;
- стаття 138 (пункти 1, 2 частина перша) – компетенція Автономної Республіки Крим;
- стаття 140 (частини третя, шоста) – участь територіальних громад у місцевому самоврядуванні;
- стаття 143 (частина перша) – повноваження місцевих органів влади;
- стаття 156 – процедура внесення змін до Конституції України, котра завершується всеукраїнським референдумом [93].

Відтак, Конституція України є ключовим правовим актом, який визначає засади організації та функціонування держави, встановлює широкі правові основи

для безпосереднього здійснення народом своєї влади та надає йому право брати активну участь у формуванні державної політики. Зокрема, Конституція передбачає важливі аспекти народної активності, серед яких контроль за діяльністю державних органів і захист прав та інтересів громадян. Такі положення спрямовані на забезпечення реальної участі народу в управлінні державою та створення умов для активного залучення громадян до політичного життя.

Забезпечення сталого соціального та економічного розвитку є пріоритетним завданням для кожної держави. Водночас, досягнення такого розвитку можливе лише за умови ефективної реалізації конституційних принципів народного суверенітету та безпосередньої демократії. У контексті сталого розвитку народний суверенітет виступає гарантією того, що державна влада працює на благо всього суспільства, а ухвалені рішення відповідають справжнім інтересам народу, а не вузькому колу зацікавлених осіб. При цьому зазначені принципи повинні впроваджуватися таким чином, щоб забезпечувати можливість розвитку дієвих та ефективних владних структур. Тільки сучасне і гнучке правове регулювання може сприяти гармонійному поєднанню таких засад із необхідністю забезпечення стабільного функціонування державних інститутів, що є невід'ємною умовою сталого розвитку.

Варто наголосити, що як національні нормативно-правові акти України, так і законодавство інших держав та міжнародні правові документи не містять чіткого та однозначного визначення терміну «безпосереднє здійснення влади народом». Така невизначеність зумовлює існування різноманітних інтерпретацій і підходів до розуміння цього явища. З огляду на це, у межах дослідження доцільно приділити увагу аналізу ключових рішень Конституційного Суду України, які мають значення для з'ясування сутності цього поняття. Зокрема, такі рішення сприяють формуванню правової позиції щодо основних засад безпосередньої демократії та механізмів її реалізації, а також слугують орієнтиром для вдосконалення національного законодавства в цьому напрямі [15]. Серед ключових положень, що мають значення для розуміння реалізації народного суверенітету, слід виділити наступні:

1. У преамбулі Конституції України зазначено, що Основний Закон був прийнятий Верховною Радою України від імені Українського народу. Таке положення відображає конституційно закріплений принцип народного суверенітету, згідно з яким виключне право визначати та змінювати конституційний лад належить народу України (стаття 5 Конституції України). Таким чином, прийняття Конституції України Верховною Радою слід розглядати як безпосередній прояв суверенної волі народу, яка реалізувалася через уповноваження парламенту здійснити цю дію [490].

2. Відповідно до Конституції України, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, стають частиною національного законодавства. Зазначений процес можна розглядати як один із механізмів реалізації волі народу, оскільки Верховна Рада, діючи від імені народу, ухвалює рішення щодо поширення дії норм міжнародного права на територію України. Через ратифікацію міжнародних угод забезпечується взаємодія між національним та міжнародним правом, що є виразом волі народу щодо визнання універсальних стандартів права та розширення юрисдикції міжнародних інституцій на територію України [137].

3. Згідно з тлумаченням Конституційного Суду України, частина третя статті 5 Конституції України повинна розумітися таким чином, що народ, як носій суверенітету і єдине джерело державної влади, має право безпосередньо визначати конституційний лад через механізми прямої демократії, зокрема шляхом прийняття Конституції України на всенародному референдумі. Прийняття Конституції на референдумі розглядається як найвищий прояв народного суверенітету, оскільки цей процес не потребує посередництва будь-яких представницьких органів, а здійснюється шляхом прямого волевиявлення громадян [487].

4. Під узурпацією державної влади слід розуміти неконституційне або незаконне захоплення владних повноважень, котре може відбуватися через дії державно-владних органів, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян чи об'єднань громадян, що суперечать Конституції України. Таке

визначення має важливе практичне значення, оскільки встановлює межі допустимих дій органів влади, спрямованих на здійснення їх функцій. Зазначене положення сприяє зміцненню принципу верховенства права, гарантує дотримання конституційного порядку та захищає народний суверенітет як основу державного врядування України [487].

5. На конституційному рівні закріплено принцип регулярного проведення виборів, що забезпечує періодичне оновлення органів влади через волевиявлення народу, яке є основою народного суверенітету. Відповідно до міжнародних стандартів, зокрема положень загальновизнаних міжнародних угод, регулярність виборів є невід'ємною складовою виборчого процесу [489].

6. Одним із фундаментальних принципів активного виборчого права є забезпечення рівності кожного виборця під час виборів, котрий передбачає, що кожен виборець має однакову кількість голосів, незалежно від його соціального статусу, майнового положення, статі, національності чи інших ознак. Рівність є невід'ємною складовою демократичних виборів, що ґрунтуються на конституційних нормах та міжнародних стандартах. Зокрема, це положення підтримується статтею 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та іншими міжнародними документами, які гарантують рівний доступ громадян до участі в управлінні державними справами [486].

7. Конституція України, чинне законодавство, інші нормативно-правові акти, зокрема Конституція Автономної Республіки Крим, а також міжнародні договори, ратифіковані Україною, не містять поняття «народи Криму» та не визначають його правовий зміст. Використання зазначеного терміну для позначення громадян України, які проживають на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, є юридично необґрунтованим, не узгоджується з нормами Конституції України, яка закріплює єдність українського народу. Подібне формулювання суперечить принципу неподільності та унітарності держави, не відповідає конституційним засадам територіальної цілісності та правової визначеності [488].

8. Принцип народовладдя закріплює, що вся влада в державі належить народу, який реалізує її як безпосередньо, так і через своїх представників у державних і місцевих органах влади. Принцип вільних виборів є ключовим механізмом реалізації народовладдя та охоплює такі основні аспекти: свобода формування та вираження політичних переконань, об'єктивність та точність фіксування результатів голосування без будь-яких спроб фальсифікацій чи маніпуляцій; прийняття результатів виборів. Організація та проведення виборів повинні забезпечувати як можливість вільного волевиявлення виборців, так і легітимність та повагу до результатів голосування. Зазначене, у свою чергу, вимагає дотримання високих стандартів прозорості виборчих процедур, що гарантують довіру громадян до виборчого процесу та його результатів [482].

9. Конституційний Суд України наголошує, що народ, як носій суверенітету і джерело установчої влади, володіє виключною прерогативою у визначенні конституційного ладу держави. Однак, реалізація цього права має здійснюватися в межах процедур, чітко визначених Конституцією України. Конституційні рамки не обмежують суверенітет народу, а спрямовують його реалізацію в правове русло, що гарантує дотримання принципів правової держави, легітимності та демократичності всіх дій, спрямованих на зміну або встановлення конституційного ладу [483].

10. Конституція України, прийнята в результаті волевиявлення народу, є фундаментальним документом, що встановлює правила, межі та механізми здійснення державної влади. Основний Закон не лише закріплює права та свободи громадян, але й визначає процедури для внесення змін до свого змісту як Основного Закону держави. Конституція виступає не тільки як результат народного волевиявлення, але і як основа для забезпечення демократичної стабільності, верховенства права та реальної участі народу у визначенні своєї долі [483].

11. Суверенітет і вся повнота влади належать народу, який реалізує її як безпосередньо, так і через органи державної влади та місцевого самоврядування. Стаття 69 Конституції України уточнює механізми реалізації народного

волевиявлення та зазначає, що однією з його основних форм є проведення виборів. У цьому контексті організація позачергових виборів до Верховної Ради України слугує демократичним механізмом вирішення конституційних конфліктів, забезпечує дотримання волі народу. Позачергові вибори як спосіб вирішення політичних чи конституційних проблем повністю відповідають принципам, закладеним у частині другій статті 5 Конституції України та дозволяють громадянам безпосередньо впливати на формування представницьких органів влади, сприяють дотриманню принципу суверенітету народу [484].

12. Закріплення народу як суб'єкта законодавчої ініціативи передбачає необхідність чіткого визначення вимог щодо його наділення активним виборчим правом [136].

Повертаючись до дослідження розвитку принципів безпосереднього народовладдя у сфері правосуддя слід звернути увагу на положення Закону України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року. Згідно з пунктом 3 статті 5 цього закону, народ здійснював безпосередню участь у правосудді через інститут народних засідателів і присяжних, що було конкретизовано у статті 58. Їх участь у судових процесах визначалася як громадянський обов'язок. Народні засідателі та присяжні брали участь у розгляді справ у судах першої інстанції. Водночас апеляційний і касаційний перегляд судових рішень здійснювався виключно професійними суддями [452].

Народні засідателі та присяжні не отримували заробітної плати за основним місцем роботи протягом періоду виконання своїх обов'язків у суді. Особи, які через участь у судових засіданнях тимчасово не виконували свої трудові обов'язки, мали зобов'язання надати до суду довідку з місця роботи, яка підтверджувала звільнення від роботи та розмір середньомісячної заробітної плати за два останні місяці перед виконанням обов'язків у суді. Обчислення середньомісячної заробітної плати здійснювалося відповідно до встановленого порядку. Пенсіонери, залучені до виконання функцій народних засідателів чи присяжних, повинні були надати довідку від Пенсійного фонду про розмір пенсії,

а тимчасово непрацевлаштовані особи – трудову книжку. Винагорода для зазначених осіб розраховувалася як добуток середньоденного заробітку (або пенсії) на кількість днів виконання обов’язків у суді. Середньоденний заробіток (чи пенсія) визначався діленням середньомісячної заробітної плати або пенсії на кількість робочих днів відповідного місяця. Якщо середньомісячна заробітна плата чи пенсія була нижчою за встановлений прожитковий мінімум для працездатних осіб, розмір винагороди обчислювався, виходячи з посадового окладу судді. Виплати народним засідателям і присяжним здійснювалися за рахунок державного бюджету в межах кошторису відповідного суду. Крім того, народні засідателі та присяжні мали право на відшкодування витрат на проїзд, оплату житла та отримання добових. Такі витрати компенсувалися в межах норм, встановлених Кабінетом Міністрів України для службових відряджень на території України [401].

Глава 10 вищезгаданого Закону під назвою «Про участь народних засідателів та присяжних у здійсненні правосуддя» визначала ключові аспекти статусу народних засідателів (статті 65–67) та присяжних (статті 69–70). Закон також регламентував порядок їх залучення до здійснення правосуддя (стаття 71) і встановлював їх права та гарантії (стаття 72). Народними засідателями могли бути громадяни України, які за визначених законом обставин розглядали судові справи спільно з професійними суддями. Участь народних засідателів у правосудді забезпечувала реалізацію принципу народовладдя у судовій сфері. У процесі розгляду справ народні засідателі користувалися такими ж правами, як і професійні судді. Список народних засідателів затверджувався місцевими радами за поданням голови відповідного суду і включав громадян, які постійно проживали на території юрисдикції суду та відповідали встановленим вимогам. Для військових судів списки засідателів формувалися начальником гарнізону. Списки затверджувалися на чотири роки, а кожні два роки підлягали оновленню і публікувалися у місцевих засобах масової інформації. Законом були передбачені такі вимоги до народних засідателів: досягнення 25-річного віку;

постійне проживання на території юрисдикції суду; відсутність судимості (незнятої чи непогашеної), обмеженої дієздатності або недієздатності, хронічних психічних чи інших захворювань, що унеможливають виконання обов'язків. Не могли бути включені депутати всіх рівнів, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, працівники апарату судів, правоохоронних органів, адвокати, нотаріуси та державні службовці [452].

Присяжні брали участь у правосудді у випадках, визначених процесуальним законодавством, і забезпечували реалізацію принципу безпосереднього народовладдя, закріпленого Конституцією України. Суд присяжних утворювався для розгляду справ у першій інстанції, перелік яких визначався законом. Список присяжних формувався на основі списків виборців комісією, склад якої затверджувався головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим, головами обласних рад або міськими головами Києва та Севастополя за поданням голови апеляційного суду. До складу комісії входили представники судової влади, органів юстиції та місцевого самоврядування. Списки присяжних затверджувалися на чотири роки, переглядалися кожні два роки та публікувалися в місцевих засобах масової інформації. Присяжним міг стати громадянин України, який досяг 30 років. Законодавство забороняло включати одну й ту саму особу одночасно до списків народних засідателів і присяжних, що забезпечувало чіткий розподіл ролей у судовій системі. Народні засідателі могли брати участь у здійсненні правосуддя протягом не більше одного місяця на рік, за винятком випадків, коли було необхідно завершити розгляд справи, розпочатої за їхньою участю. Водночас у спеціалізованих судах народні засідателі участі не брали [452].

Відповідно до положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 року, народним засідателем могла бути особа, яка є громадянином України, досягла 30-річного віку та постійно проживає в межах юрисдикції відповідного суду. Разом з тим, до списків народних засідателів не могли бути включені особи, визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними, громадяни з хронічними психічними чи іншими захворюваннями, що унеможливають

виконання функцій засідателя, а також особи з незнятою чи непогашеною судимістю. Окрім того, цей статус був недоступний для народних депутатів, членів Кабінету Міністрів, суддів, прокурорів, працівників правоохоронних органів, військовослужбовців, державних службовців, адвокатів, нотаріусів, громадян, які досягли 65 років, а також осіб, які не володіли державною мовою. Закон також передбачав можливість звільнення від виконання обов'язків народного засідателя на підставі поданої заяви до початку виконання функцій. Звільнення поширювалося на осіб, які перебували у відпустці у зв'язку з вагітністю, пологами чи доглядом за дитиною, мали дітей дошкільного або молодшого шкільного віку, утримували дітей з інвалідністю чи членів сім'ї похилого віку. Також звільнялися керівники та їхні заступники органів місцевого самоврядування, особи, які через релігійні переконання не могли брати участь у здійсненні правосуддя, а також інші особи, якщо причини були визнані поважними головою суду [451].

Заслугує окремої уваги, на наш погляд, стаття 62 Закону, у котрій закріплювалися гарантії народних засідателів:

- отримання винагороди в розмірі середньомісячного заробітку або пенсії, але не менше прожиткового мінімуму;
- відшкодування за рахунок Державного бюджету витрат на проїзд, житло та виплата добових;
- збереження всіх гарантій та пільг за місцем роботи;
- зарахування часу виконання обов'язків до трудового стажу;
- неможливість звільнення або переведення без їх згоди під час виконання обов'язків;
- гарантії незалежності та недоторканності суддів, а за необхідності застосування заходів безпеки і після завершення виконання обов'язків [451].

Згідно зі статтею 63 Закону, присяжними визнавалися громадяни України, які залучалися до здійснення правосуддя у випадках, визначених процесуальним законодавством [451]. Варто зазначити, що це положення є єдиною нормою у згаданому Законі, яка регулює конституційно-правовий статус присяжних. Така

обмеженість законодавчого регулювання створює певний дисбаланс порівняно з більш детальною регламентацією, що стосується народних засідателів. Зокрема, для останніх передбачено детальні механізми формування списків, встановлення кваліфікаційних вимог та забезпечення гарантій їхньої діяльності.

Надалі була значна кількість змін Закону України «Про судоустрій і статус суддів», зокрема, від 30.12.2010 р. [449]; від 01.01. 2011 р. [436]; від 24.02.2011 р. [444]; від 01.10.2011 р. [438]; від 13.11.2010 р. [440] ; від 30.12. 2011 р. [448]; від 28.04.2012 р. [447], положення щодо народних засідателів та присяжних у котрих залишились незмінними.

13 квітня 2012 року Верховною Радою України було прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України», який, серед іншого, вніс зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у новій редакції якого стаття 57 отримала назву «Статус народного засідателя, присяжного» і визначила основні положення щодо їх участі в судочинстві. Згідно з цією статтею, народними засідателями та присяжними могли бути громадяни України, які залучалися до розгляду справ у складі суду разом із суддею або суддями у випадках, передбачених процесуальним законодавством. Пункт другий статті підкреслював, що під час розгляду та вирішення справ народні засідателі та присяжні наділялися повноваженнями, аналогічними тим, що мають професійні судді [419]. Таке положення забезпечувало рівність статусу учасників складу суду.

Положення Закону було розширено шляхом внесення статті 58-1, яка регулювала процедуру затвердження списків присяжних. Згідно з цією нормою, територіальне управління Державної судової адміністрації України подавало до відповідної місцевої ради подання щодо формування і затвердження списку присяжних. До списків включалися громадяни, які постійно проживали на території, що входила до юрисдикції відповідного суду, відповідали вимогам, визначеним статтею 59 Закону, і висловили згоду виконувати обов'язки присяжного. У разі, якщо місцева рада не приймала рішення про затвердження

списку присяжних протягом двох місяців з моменту отримання подання, територіальне управління Державної судової адміністрації України зверталось до відповідної обласної ради з аналогічним поданням. Списки присяжних затверджувалися на строк два роки, однак за необхідності могли бути переглянуті за поданням територіального управління Державної судової адміністрації України [419].

Стаття 59 була доповнена регламентацією вимог до присяжного, котрі були визначені ідентично до вимог, котрі пред'являлися до народних засідателів у вищезгаданих нами незмінних щодо статусу обидвох форм участі народу у реалізації судової влади редакціях Закону. До статей 60-62 словосполучення «народний засідател» у відповідному контексті було доповнено словом «присяжний». Відтак, статтю 63, котра стосувалася досить вузького у попередніх редакціях Закону закріплення конституційно-правового статусу присяжного було вилучено.

Положення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» закономірно знайшли своє відображення у редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 20.05.2012 року [443]. Надалі спостерігаємо зміни зазначеного Закону від 13.06.2012 року [439], 17.06.2012 року [442], 5.07.2012 року [450], 15.08. 2012 року [441], 24.10.2012 року [445] та ще декілька, включно зі змінами від 01.01.2015 року [437] (де також залишалася законодавча регламентація досліджуваних форм участі народу у реалізації судової влади без змін).

У редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 28.03.2015 року законодавець дещо змінив норми та нумерацію статей, котрі закріплювали правовий статус вищезгаданих правових інститутів. Зокрема, у статті 58 було їх розмежовано. Водночас список народних засідателів відповідно до статті 59 формувала комісія за зверненням голови місцевого суду, а місцева рада затверджувала його склад. Для міжрайонних судів це робили обласні ради. Список переглядався при необхідності заміни вибулих осіб. Після затвердження,

список передавався до відповідного суду, у тому числі і в електронній формі, і використовувався виключно для добору засідателів. Таким чином, була скасована норма, яка вимагала затвердження списку народних засідателів рішенням місцевої ради на чотири роки і перегляд списку не рідше ніж раз на два роки. Для затвердження списку присяжних (стаття 60) територіальне управління Державної судової адміністрації України зверталося з поданням до місцевої ради, яка формувала і затверджувала список громадян, які відповідали вимогам закону і дали згоду бути присяжними. Якщо місцева рада не приймала рішення протягом двох місяців, подання направлялося до обласної ради. Список присяжних затверджувався на два роки і переглядався при необхідності. Після затвердження список передавався до відповідного суду, і інформація з нього не могла використовуватися для інших цілей [446].

До підстав невключення до списків народних засідателів та присяжних було додано ще одну категорію осіб – громадян, які протягом останнього року були піддані адміністративному стягненню за корупційні правопорушення (стаття 61). Стаття 62 визначала підстави та порядок звільнення від виконання обов'язків народного засідателя та присяжного. У статті 63 додатково регламентувалося, що відбір громадян для участі у здійсненні правосуддя як народних засідателів або присяжних здійснювався за допомогою автоматизованої системи. Стаття 64 залишилася у незмінному вигляді, як і аналогічна стаття під номером 63 попередньої редакції [446].

Дослідниця С. Запара у одній із своїх наукових публікацій звертала увагу, що на момент існування інституту народних засідателів існували випадки, коли до списку потрапляли особи, що не повністю розуміють свою відповідальність як народні засідателі. Наприклад, якщо один із них систематично уникав участі в судових засіданнях, головуючий суддя мав право відкласти розгляд справи. Деякі затримки у розгляді справ могли суттєво обмежити права громадян, адже це могло стосуватися їхнього соціального становища. Для врегулювання цього питання, дослідниця надала пропозицію доповнити законодавство положенням, згідно з яким список народних засідателів міг би бути переглянутий за власним

бажанням народного засідателя та за поданням головуючого суду, що мав справу з його призначенням [228].

У 2016 році було прийнято новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який прийшов на зміну попередньому та передбачає розгляд судових справ такими суб'єктами: одноособово суддею, колегією суддів, судом присяжних. Розділ 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» носить назву «Судді та присяжні». Якщо глави 1 та 2 стосуються безпосередньо судді, то третя глава («Присяжний») зазначеного розділу присвячена визначенню правового статусу присяжного [435]. Інститут народного засідателя було скасовано.

Аналіз сучасного періоду розвитку інституту народовладдя у сфері правосуддя, що охоплює період з 1990 року до сьогодні, дозволяє зробити низку висновків про еволюцію його нормативно-правового регулювання. Закріплення принципів громадянського суспільства в Україні стало можливим завдяки поєднанню національного досвіду та напрацювань «старих демократій». Формування основ для участі народу у здійсненні правосуддя розпочалося з ухвалення фундаментальних документів, серед яких Декларація про державний суверенітет, а згодом і Конституція України. Розвиток інституту народних засідателів та присяжних протягом досліджуваного періоду характеризується спробами створити дієвий механізм реалізації принципу народовладдя в судовій сфері. Організація роботи засідателів та присяжних на законодавчому рівні зазнавала постійних змін, що свідчить про пошук оптимальних моделей їх функціонування.

Закони України «Про судоустрій» 2002 року, 2010 року та їх численні редакції поступово розширювали права та гарантії народних засідателів і присяжних, удосконалювали процедури формування їх списків тощо. Проте значна увага була зосереджена на деталізації правового статусу народних засідателів, у той час як регулювання інституту присяжних залишалося здебільшого менш деталізованим. Особливим етапом стало ухвалення у 2016 році нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів», який скасував

інститут народних засідателів і закріпив суд присяжних як єдину форму участі громадян у здійсненні правосуддя.

2.3. Експлікація сучасного стану судової системи України та його вплив на розвиток безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у світлі адаптації до міжнародних стандартів

Крайня українська судова реформа розпочалась у 2016 році у зв'язку із внесенням змін до Конституції України в частині правосуддя і прийняттям того ж року нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [536] та була ініційована з метою подолання корупції, підвищення довіри громадян до судової системи та забезпечення незалежності суддів. Одним з ключових кроків стало внесення змін до Конституції України, які стосувалися організації та функціонування судової влади, а також створення нових інституцій, таких як Вища рада правосуддя. Важливою частиною реформ було зміцнення гарантій незалежності суддів, оптимізація судової системи, введення прозорих процедур відбору та оцінювання суддів задля підвищення ефективності судочинства та забезпечення справедливого правосуддя. Протягом останніх років Україна здійснювала значні зусилля для реформування своєї судової системи з метою забезпечення її ефективності, незалежності та прозорості. Такі зміни, безсумнівно, впливають на форми та механізми участі народу у реалізації судової влади [87].

Сучасний стан функціонування судової системи України перебуває під значним впливом наслідків повномасштабної війни, спричиненої збройною агресією Російської Федерації. Військові дії суттєво ускладнили організацію діяльності судових установ, зокрема через значні руйнування судової інфраструктури у зонах активних бойових дій та на тимчасово окупованих територіях. Унаслідок цього правосуддя в окремих частинах України стало неможливим, що вимагало зміни територіальної підсудності, яка дозволила перенести розгляд справ до безпечних зон. Значущим аспектом стала цифровізація судового процесу, що забезпечила збереження матеріалів справ

завдяки функціонуванню Єдиного реєстру судових рішень та створенню резервних копій даних. Дистанційний формат судових засідань також став важливим інструментом продовження судочинства за умов війни. Незважаючи на труднощі, держава продовжує фінансувати судову систему, частина заробітних плат суддів спрямовується на підтримку Збройних Сил України. Водночас відсутність спеціальних фондів для відновлення зруйнованої інфраструктури створює додаткові проблеми, що потребують невідкладного вирішення. Окремим питанням, котре потребувало вирішення, стала евакуація суддів із тимчасово окупованих територій. Хоча багатьом із них вдалося переміститися на безпечні території, цей процес був значно ускладнений умовами воєнного стану. Разом із тим, поодинокі випадки співпраці представників суддівського корпусу з окупаційними нелегітимними адміністраціями стали об'єктом розслідувань з боку Служби безпеки України, прокуратури та контррозвідувальних органів. Сьогодні судова система України демонструє здатність до адаптації та забезпечення здійснення правосуддя навіть за екстремальних умов. Однак, задля підвищення її ефективності та стабільності необхідно продовжувати роботу над удосконаленням нормативно-правового регулювання та впровадженням стратегічних реформ, спрямованих на забезпечення сталого функціонування правосуддя в умовах воєнного часу та післявоєнної відбудови [611].

Важливо звернути увагу на те, що Державна судова адміністрація України, у співпраці з Проєктом ЄС «Право-Justice», запровадила спеціальний проєкт під назвою «Суди в умовах війни», котрий спрямований на висвітлення різноманітних аспектів роботи судів в умовах збройного конфлікту. На офіційному вебсайті ДСА України, у розділі «Робота судів в умовах війни», публікується важлива інформація про функціонування судів на тимчасово окупованих територіях, спогади суддів та співробітників судового апарату. Крім того, у цьому розділі можна знайти матеріали, які стосуються надання допомоги, волонтерської діяльності, а також історії спротиву, втрат і досягнень, що мають місце в цей складний період [491].

Державно-владні органи повинні функціонувати безперебійно в умовах будь-яких кризових ситуацій, дотримання конституційних прав людини та основоположних свобод навіть за таких умов має бути забезпечено належним чином [114], а правосуддя повинно ефективно відправлятися навіть у період війни. Попри те, що повномасштабна російська агресія безперечно акцентує увагу на пріоритеті забезпечення національної безпеки України, правосуддя залишається ключовим чинником підтримання стабільності та забезпечення справедливості в суспільстві. Незалежність судової системи та її здатність ефективно діяти навіть за надзвичайних умов є гарантією того, що конституційні права та свободи залишаються захищеними, а суспільство зберігає довіру до державних інститутів.

У період воєнного стану особливого значення набуває забезпечення збереження демократичних принципів управління через конституційно-правові механізми. Вивчення порівняльного досвіду різних держав демонструє, що успішне функціонування демократичних інститутів у кризових умовах залежить від прозорості діяльності влади, громадської участі та освітніх аспектів, які сприяють підвищенню правової свідомості громадян [655].

У частинах України, де бойові дії не ведуться або мають локальний характер, судові установи функціонують безперешкодно. Учасники судового процесу можуть бути присутніми на засіданнях як фізично, так і в режимі відеоконференції. Зокрема, останній активно використовується громадянами України, які перебувають за кордоном, що дозволяє забезпечувати доступ до правосуддя навіть в умовах воєнного стану завдяки ситуаційному плануванню. Для організації дистанційних засідань суди застосовують платформу EASYCON, яка є сучасною альтернативою традиційним засобам відеозв'язку. Її перевагою є відсутність необхідності встановлення додаткового програмного забезпечення – для участі достатньо мати доступ до браузера та інтернету [264; 142].

Безпека суддів, працівників суду та відвідувачів є ключовим аспектом функціонування судової системи в умовах воєнного стану, що зумовлює необхідність впровадження заходів, серед яких створення безпечного периметра

навколо будівель суду, контроль доступу до приміщень, організація окремих маршрутів для суддів, потерпілих та підсудних, а також забезпечення судів тривожними кнопками та іншими засобами безпеки. Забезпечення належної організації роботи в залах судових засідань передбачає ефективне зонування простору, облаштування зручних місць, створення комфортних умов для роботи з матеріалами справи тощо. У цьому контексті досвід «модельних судів» є показовим, адже навіть за обмежених фінансових можливостей такі суди демонструють здатність працювати на високому рівні. Таким чином, у процесі відновлення українських судів та удосконалення їх функціонування важливо застосовувати людиноорієнтований підхід, який враховує як безпекові, так і комфортні умови для всіх учасників судового процесу, навіть у складних умовах [371].

Необхідно зазначити, що численні воєнні злочини, скоєні Росією, злочини проти людяності, геноцид, а також порушення агресором конституційних прав і свобод людини на території України (зокрема, права на життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність та безпеку, статеву свободу і недоторканність, права власності тощо) спонукають сучасних науковців до активного обговорення питання застосування механізму перехідного правосуддя. У цьому контексті, при розробці концепції перехідного правосуддя для України, необхідно не лише враховувати перехідний етап від війни до постконфліктного стану, але і орієнтуватися на процес модернізації суспільного ладу України. Концепція перехідного правосуддя активно застосовується в зарубіжних державах, тому використання іноземного досвіду може бути корисним для створення моделі правосуддя перехідного періоду, яка б найбільше підійшла для України та відповідала загальновизнаним принципам міжнародного права. В основному сучасні дослідники звертають увагу на дві моделі перехідного правосуддя – боснійську та колумбійську.

Боснійська модель перехідного правосуддя передбачає виплати компенсацій жертвам збройного конфлікту; такими жертвами визнаються особи, котрі зазнали більше 60% пошкоджень тілесного характеру. Вразливими

групами, котрі є і жертвами конфлікту, та інтереси яких треба враховувати при розробці концепції правосуддя перехідного періоду є діти та жінки.

Колумбійська модель, у свою чергу, має певні елементи перехідного правосуддя, котрі варто було б запозичити для України: визначення критеріїв для надання статусу жертви збройної агресії; створення єдиного реєстру жертв; виплата компенсацій агресором; агресор повинен повернути все, що вкрав – українську землю і майно.

Перехідне правосуддя фактично передбачає реакційний підхід до систематичних або масових порушень прав людини шляхом: репарацій, тобто відшкодування завданої шкоди (Reparations); застосування елементів кримінального правосуддя щодо злочинців із врахуванням принципів верховенства права та соціальної справедливості (Criminal prosecutions); а також гарантування неповторення таких порушень (Institutional reforms). Поряд з цим, перехідне правосуддя включає і truth process або truth-seeking (чи Truth-telling), тобто пошук і встановлення правди (істини) на офіційному рівні.

Модель перехідного правосуддя (або правосуддя перехідного періоду) для України повинна передбачати вжиття таких заходів:

Щодо репарацій – допущення можливості застосування таких її форм як сатисфакція (у тому числі визнання факту злочину, публічне вибачення), реституція (поновлення порушених майнових прав, повернення матеріальних цінностей) та реабілітація; закріплення на законодавчому рівні порядку та черговості виплат компенсацій.

Щодо гарантування неповторення конфлікту – систематичне здійснення комплексу заходів щодо правового виховання та підвищення рівня правової культури громадськості; сприяння розвитку громадянського суспільства, у тому числі через його залучення до розробки національної моделі перехідного правосуддя; здійснення оптимальної модернізації діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування через усвідомлення ними власної ролі в інституційній системі гарантування неповторення збройної агресії.

Щодо truth process або truth-seeking (чи Truth-telling) – заборона використання методики оприлюднення напівправди ніби-то для уникнення процесів розхитування у суспільстві, оскільки приховане рано чи пізно стане явним; визначення правди з точки зору історії, без викривлення подій, щоби припинити спекуляції та інформаційні війни; інформування громадськості про розвиток збройного конфлікту з урахуванням принципу об'єктивності та справедливості, залучення до такої роботи правозахисних організацій; забезпечення фіксування подій, випадків порушення прав людини та інших злочинів; доцільним вбачається створення так званих «комісій правди» (як, до прикладу, в Уганді, Чилі чи Північній Ірландії) для проведення розслідувань, перевірки фактів і оприлюднення правди [111].

Зазначимо, що національна безпека є комплексною системою заходів, які забезпечують захист суверенітету, територіальної цілісності, демократичного ладу та основних прав і свобод громадян та охоплює правові, економічні, політичні, соціальні, медичні та військові аспекти, що формують цілісну структуру захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз [713].

Сьогодні в Україні розпочалася практична робота над розробкою національної концепції правосуддя для перехідного періоду. Така ініціатива виникла після створення робочої групи в серпні 2019 року за вказівкою Президента України Володимира Зеленського. Група функціонує при Комісії з питань правової реформи і працює над розробкою законодавства, спрямованого на деокупацію і реінтеграцію окупованих територій. До її складу входять науковці, правозахисники, прокурори і судді.

Кожна держава, що зіштовхується із необхідністю впровадження концепції перехідного правосуддя, повинна розуміти, що універсальні рішення, які були б придатними для всіх країн, не існують. Ефективність концепції перехідного правосуддя значною мірою залежить від комплексного підходу, що включає гармонійне поєднання таких складових, як встановлення історичної істини, забезпечення справедливості, реабілітація постраждалих, а також відшкодування збитків. Виконання цих завдань сприятиме досягненню

стратегічних цілей національної стратегії перехідного правосуддя, спрямованої на подолання наслідків війни. Важливо, щоб державне керівництво проявило політичну волю до реалізації цієї концепції, попри складнощі, що супроводжують такий процес. Рішучість та стратегічний підхід у цьому питанні стануть запорукою ефективного відновлення справедливості та зміцнення демократичних принципів у повоєнній Україні [223].

У цьому контексті доцільною є активна комунікація правничої спільноти, зокрема науковців, зміцнення горизонтальних зв'язків у судовій системі та ефективна взаємодія з громадянським суспільством. Особливого значення набуває діяльність правозахисних організацій, які разом із правоохоронними органами документують факти вчинення злочинів. Зібрані докази стають основою для формування обвинувальних актів та подальшого розгляду справ у суді. Така співпраця між громадянським суспільством і органами державної влади є свідченням активної позиції громадян у складний для України час. Водночас вона сприяє зміцненню довіри суспільства до судової системи та правосуддя загалом та демонструє готовність держави забезпечувати верховенство права навіть в умовах воєнного стану [84].

Ностальгічні зітхання за «найкращими часами», періодом радянського союзу (а насправді комуністичним ярмом), бажання імплементувати у дійсність імперську парадигму, переписування історії та вивчення цієї брехні у навчальних закладах, ігнорування усіх міжнародних правових стандартів прав людини та морально-етичних норм і принципів, порушення повітряного простору та територіальної цілісності держав (у тому числі незалежної України), численні військові злочини, тероризм і сепаратизм, зазіхання на усталений світовий правопорядок – ось що таке «руській мір». Перехід до справді демократичної форми правління можливий лише за умови належного подолання негативної спадщини минулого [98].

Україна нещодавно здобула статус кандидата на вступ до Європейського Союзу, що є важливим кроком на шляху до європейської інтеграції. Водночас для досягнення повноправного членства необхідно провести значний обсяг

роботи, спрямований на приведення національної правової системи у відповідність до європейських стандартів. Особливу увагу слід приділити модернізації судової системи, зокрема забезпеченню незалежності суддів, ефективній боротьбі з корупцією та підвищенню рівня довіри як серед українських громадян, так і міжнародної спільноти до судової влади в Україні.

Україна постала перед необхідністю виконання низки стратегічних вимог, спрямованих на приведення державного управління, правової системи та інституцій у відповідність до європейських стандартів. Серед основних завдань виділяються: реформування Конституційного Суду України, реалізація судової реформи, впровадження дієвих антикорупційних заходів, імплементація антиолігархічного законодавства, адаптація законодавства щодо захисту прав національних меншин та боротьба з відмиванням коштів. Для забезпечення послідовності та ефективності реалізації цих вимог Україна вже розробляє так звану «дорожню карту», яка має стати основою для досягнення поставлених цілей. Історичний досвід деяких держав, зокрема, Словаччини та Фінляндії, які успішно впоралися з аналогічними завданнями протягом трьох років, свідчить про реалістичність таких змін за умов наявності політичної волі, ефективного управління та залучення громадянського суспільства [558].

Судова система України стикається з низкою суттєвих завдань, котрі потребують вирішення, серед яких надмірна завантаженість суддів, що призводить до тривалого розгляду справ. Крім того, значна тривалість конкурсних процедур для заповнення вакантних посад суддів також ускладнює ефективність судочинства. В умовах російської збройної агресії постало важливе питання застосування принципу пропорційності щодо обмеження прав людини. Принцип пропорційності вимагає, щоб будь-які обмеження прав були обґрунтованими, необхідними та відповідали конкретним цілям, пов'язаним із забезпеченням національної безпеки. Водночас дотримання принципу законності як фундаментальної вимоги верховенства права залишається безумовним обов'язком усіх державних інституцій, навіть у складних умовах

війни. Забезпечення захисту прав людини в умовах збройного конфлікту повинно бути пріоритетом [13].

Важливо наголосити, що для вступу до Європейського Союзу Україна має відповідати ключовим Копенгагенським критеріям, які охоплюють три основні категорії: демократія, верховенство права та функціонування ринкової економіки. Відповідність цим критеріям не лише визначає готовність держави до євроінтеграції, але і є основою для створення сприятливого інвестиційного клімату. Зокрема, Україна має забезпечити умови, за яких інвестори будуть впевнені у належному судовому захисті своїх прав, а також у тому, що справи вирішуватимуться компетентними судами у розумні строки. Наявність таких гарантій є невід'ємною складовою правової держави, яка спирається на принцип верховенства права. Без цього неможливо досягти економічної стабільності та залучити значні інвестиції, які є критично важливими для економічного зростання України.

Попри це, як було зазначено вище, судова система України перебуває в умовах глибоких змін, зумовлених як внутрішніми реформами, так і зовнішніми проблемами, зокрема війною. Судова система змушена пристосовуватися до нових реалій, зокрема, зменшення кадрового складу, складнощів із доступом до правосуддя на окупованих територіях та забезпечення безпеки суддів та учасників судового процесу. Зазначене безумовно накладає відбиток на функціонування суду присяжних, який, будучи народним інститутом, потребує стабільності та довіри з боку суспільства [18].

1 травня 2022 року в Україні набрав чинності Закон №2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану». Зазначений нормативно-правовий акт став вагомим кроком у процесі адаптації кримінального судочинства до реалій воєнного часу та забезпеченні необхідних умов для безперебійної роботи судової системи. Закон запровадив низку новел, які пов'язані з обмеженням доступу до правосуддя,

евакуацією населення та іншими обставинами, що ускладнюють реалізацію кримінального провадження під час війни.

Однак Закон №2201-IX не був єдиним нормативно-правовим актом, що вплинув на регулювання кримінального процесу у воєнний період. Протягом 2022 року до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) неодноразово вносилися зміни іншими законами. Кожен із цих нормативних актів був спрямований на вдосконалення процесуальних механізмів, збереження функціональності судової системи та забезпечення її життєздатності в умовах воєнного стану [88].

Зміни, які стосуються функціонування суду присяжних у період воєнного стану, мають особливе значення, оскільки безпосередньо впливають на реалізацію прав обвинувачених. Згідно з частиною 3 статті 31 КПК України, розгляд кримінальних справ у першій інстанції, що стосуються злочинів, за які передбачено довічне позбавлення волі, за загальним правилом здійснюється колегією з трьох суддів. Водночас закон передбачає можливість альтернативного порядку розгляду – у разі подання обвинуваченим відповідного клопотання кримінальну справу може розглядати суд присяжних. У такому випадку до складу суду входять два професійних судді та троє присяжних. Однак у зв'язку з введенням воєнного стану законодавець запровадив значні зміни до кримінального процесу, які вплинули на роботу судової системи. Відповідно до частини 10 статті 615 КПК України, у період воєнного стану розгляд кримінальних справ щодо злочинів, за які передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі, здійснюється виключно колегією з трьох професійних суддів. Застосування суду присяжних у таких справах наразі не передбачено, за винятком тих випадків, коли склад суду з участю присяжних було сформовано до запровадження воєнного стану та до набрання чинності відповідними змінами до законодавства [88]. Таке положення спрямоване на те, щоб не порушувати права обвинувачених і забезпечити продовження судового процесу на тих умовах, які були визначені раніше. Однак нові кримінальні справи, де передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі, уже не

розглядатимуться за участю присяжних в умовах воєнного стану, а виключно колегією суддів, як ми зазначили вище.

У період воєнного стану суд присяжних фактично припинив функціонування для нових справ, що суттєво впливає на права обвинувачених та позбавляє їх можливості скористатися правом на розгляд справи судом присяжних. Після завершення воєнного стану це питання вимагатиме глибокого аналізу, щоб оцінити обґрунтованість такого заходу та його відповідність принципам верховенства права і захисту прав людини. Рішення про припинення роботи суду присяжних в умовах воєнного стану було зумовлене надзвичайними обставинами, однак, його наслідки можуть мати тривалий вплив на рівень довіри до судової системи та на формування правової культури в суспільстві [88].

Міжнародні стандарти у сфері прав людини акцентують увагу на необхідності забезпечення прав обвинувачених та незалежності і прозорості судової системи. Україна, з одного боку, намагається дотримуватися цих стандартів, з іншого – зіштовхується із численними випробуваннями через війну. Проте адаптація національної судової системи до міжнародних стандартів є необхідною умовою для входження України до європейського правового простору. Суд присяжних як елемент безпосередньої участі народу в реалізації судової влади потребує підтримки та розвитку, адже зазначений інститут здатен забезпечити довіру громадян до судочинства навіть у найскладніші часи.

У сучасному світі, де гарантування участі народу у вирішенні державно-владних питань стає визначальним завданням для багатьох держав, міжнародний механізм забезпечення цього принципу набуває особливого значення. Питання судової незалежності та ефективності, а також участі громадськості у реалізації судової влади є ключовими для забезпечення справедливості у суспільстві. При цьому слід підкреслити, що міжнародний механізм забезпечення судового народовладдя бере свої витoki насамперед із міжнародних стандартів захисту прав людини. Ідея судової влади, що серед іншого розуміється як її здатність приймати рішення, котрі відповідатимуть високим стандартам правосуддя та

відображатимуть волю народу, знаходить визнання у міжнародних документах [29].

Не є новиною той факт, що міжнародні стандарти у сфері прав і свобод людини відіграють важливу роль у формуванні правових систем держав, оскільки визначають перелік основних прав і свобод, які мають бути захищені, і встановлюють зобов'язання держав щодо їх забезпечення. Однак, як ці міжнародні стандарти можуть бути ефективно імplementовані у національні правові системи, зокрема у контексті реалізації судової влади? Однією з важливих проблем є те, що міжнародні норми, хоча й встановлюють основні засади судочинства, часто залишають за державами можливість вибору конкретних механізмів їх реалізації. У цьому контексті особливої уваги заслуговує питання безпосередньої участі народу в реалізації судової влади [86].

Вчена Т.М. Слінько розглядає термін «міжнародні стандарти прав людини» як узагальнені норми міжнародного права, що визначають статус особи на глобальному рівні та встановлюють основні права і свободи. Окрім того, такі стандарти обов'язково визначають, що держави повинні дотримуватися прав і свобод, а також встановлюють межі можливого або припустимого обмеження цих гарантій [515]. Слід підкреслити, що стандарти, які приймаються на міжнародному рівні, мають максимально широкий і абстрактний характер та не звужують конкретний обсяг прав і свобод. Відтак, універсальні норми повинні відповідати загальнолюдським цінностям, а не відображати лише погляди окремих цивілізацій [495;364].

Як зауважує К. Кулі-Іванченко, міжнародні стандарти прав людини визначаються їх формальною визначеністю у міжнародних нормативних актах, мають фундаментальний характер, є обов'язковими для держав, які офіційно їх визнали, і призначені для широкого та повторного використання. Такі керівні ідеї служать моделлю для забезпечення прав людини, визначають необхідний обсяг та якість цих прав і свобод, а також впливають на їх реалізацію та захист відповідно до зобов'язань держав [313].

У сфері міжнародного захисту прав людини міжнародні норми відіграють ключову роль, оскільки кожна держава-член ООН зобов'язана дотримуватися своїх зобов'язань щодо сприяння загальній повазі, забезпечення та захисту прав людини і основних свобод. Водночас у науковій площині сформувалася концепція, яка визначає структуру міжнародних норм у сфері прав людини як таку, що передбачає низку принципів і норм та охоплює такі елементи: визначення прав і свобод людини в різних аспектах її життя; обов'язки держав щодо забезпечення дотримання прав людини та запобігання дискримінації незалежно від обставин, у мирний час та періоди збройних конфліктів; загальні принципи природного права, які становлять основу для правових механізмів; механізми притягнення до відповідальності за порушення прав людини; напрями розвитку та розширення сфери захисту прав людини; інструменти моніторингу та контролю за виконанням державами своїх міжнародних зобов'язань у сфері прав людини. Зазначені елементи формують комплексну систему, яка забезпечує як реалізацію, так і дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини, сприяє гармонізації правових систем держав та посиленню захисту основоположних прав на глобальному рівні [363]. Універсальність цих норм і їх вплив на контроль за додержанням зобов'язань держав у сфері прав людини передбачає, що вони встановлюють стандарти для сталого і прогресивного розвитку правового захисту особистості на міжнародному рівні.

Залучення громадськості до процесу ухвалення державних рішень є однією з ключових складових ефективної та справедливої системи управління, котра отримала визнання на всесвітньому рівні та знайшла своє відображення у визначальних документах, серед яких насамперед Загальна декларація прав людини, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Зазначений документ серед іншого закріплює принципи, що гарантують право брати участь у керуванні своєю державою, як безпосередньо, так і через обраних представників. У цьому контексті варто розглядати роль та значення громадської участі як ключового елементу розвитку сучасного суспільства та гармонійної взаємодії між владою та громадянами [217].

Загальна декларація прав людини служила вихідною точкою для подальшого розвитку міжнародних договірних документів, які розширювали та конкретизували всесвітні стандарти прав людини. Зазначений процес призвів до створення Міжнародного білля прав людини, що охоплює не лише Загальну декларацію прав людини, але і Міжнародний пакт про громадянські та політичні права разом із його Факультативними протоколами, а також Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права [473].

До міжнародних стандартів прав людини також відносимо такі документи: Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. [266]; Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р. [185]; Декларація про ліквідацію дискримінації щодо жінок (7 листопада 1967 р.) [191]; Тегеранська прокламація (1968 р.) [838]; Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства (26 листопада 1968 р.) [269]; Декларація соціального прогресу і розвитку (1969 р.) [196]; Декларація прав розумово відсталих осіб (1971 р.) [188]; Принципи міжнародного співробітництва щодо виявлення, арешту, видачі та покарання осіб, винних у військових злочинах і злочинах проти людства (3 грудня 1973 р.) [414]; Декларація прав інвалідів (1975 р.) [186]; Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання (9 грудня 1975 р.) [190]; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (18 грудня 1979 р.) [268]; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, поводження та покарання (10 грудня 1984 р.) [272]; Конвенція про права дитини (20 листопада 1989 р.) [270]; Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами правоохоронних органів (7 вересня 1990 р.) [377]; Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (1991 р.) [697]; Декларація прав осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992 р.) [193]; Декларація Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище та розвиток (1992 р.) [195]; Віденська декларація та Програма дій Всесвітньої конференції з прав

людини (1993 р.) [140] ; Декларація та Програма дій Всесвітнього саміту соціального розвитку (1995 р.) [699]; Пекінська декларація та Платформа дій Четвертої Всесвітньої конференції з питань жінок (1995 р.) [383]; Конвенція ООН про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція 1998 р.) [265]; Декларація та Програма дій щодо культури миру (1999 р.) [197]; Європейська ландшафтна конвенція (2000 р.) [208]; Декларація тисячоліття (2000 р.) [198]; Конвенція про права осіб з інвалідністю (13 грудня 2006 р.) [271]; Інчхонська декларація та Рамкова програма дій щодо реалізації Цілі сталого розвитку (2016 р.) [751] та ін.

Слід підкреслити, що серед юридичних актів, які стосуються форм безпосереднього вираження влади народу важливе значення для юридичної науки та практики мають здебільшого ті, що стосуються основних форм безпосередньої демократії – виборів та референдумів. У цьому контексті варто виокремити такі акти регіонального характеру, що були прийняті європейськими міжнародними організаціями: Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року [873]; Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року [209]; Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру та Конференції з безпеки та співробітництва у Європі (КБСЄ) 1990 року. Ключову роль відіграють також Керівні принципи, що стосуються конституційних референдумів на національному рівні, які були прийняті Венеціанською комісією у липні 2001 року, а також Кодекс належної практики щодо референдумів, що прийнятий у 2007 році [210]. До прикладу, у Керівних принципах закріплено фундаментальне положення, згідно з яким конституційні референдуми мають відповідати принципам виборчого права. Крім того, такі принципи передбачають, що питання, які виникають на референдумі, повинні дотримуватися єдності форми, єдності змісту та єдності ієрархічного рівня. У Кодексі належної практики референдумів встановлені вимоги щодо рівності регулювання та стабільності законодавства щодо референдумів (див. статтю 2

частини II), організації референдуму нейтральним органом (див. статтю 3 частини II) і ефективної системи оскарження та інші [246].

Згідно Рекомендації Rec (2001) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті», «участь громадян є осердям демократії», а «громадяни, віддані демократичним цінностям, є свідомими своїх громадянських обов'язків» [477]. Ідея демократії стає живою та ефективною лише за умови активної участі громадян у прийнятті державно-владних рішень.

Як вже зазначалося, міжнародні стандарти у сфері прав і свобод людини встановлюють перелік фундаментальних прав і свобод, які є обов'язковими для дотримання всіма державами-учасниками відповідних міжнародних конвенцій чи угод, а також створюють механізми міжнародних гарантій, необхідних для їх реалізації та захисту. Окрім цього, міжнародні стандарти чітко окреслюють умови, за яких допускаються обмеження прав і свобод людини та наголошують на необхідності дотримання таких обмежень у суворій відповідності до встановлених законодавчих норм [360].

Стаття 21 Загальної Декларації прав людини визначає важливе право, яке належить кожній людині. Кожен має право брати активну участь у справах своєї держави, вирішувати питання, що стосуються її майбутнього та долі. Таке право акумулює у собі право голосу на виборах, висловлення власних поглядів, а також активну участь у громадських обговореннях. Крім можливості безпосередньо впливати на управління державою, громадянин також може обирати своїх представників, які будуть приймати рішення від його імені. Воля народу є основою державної влади. Легітимність і законність влади визнається тоді, коли вона відображає волю більшості народу та діє в інтересах всіх громадян. Держава повинна реагувати на потреби і бажання своїх громадян. При цьому участь громадян в управлінні державними справами, безпосередньо чи через представників, є важливою складовою демократичного суспільства [218].

Зазначимо, що стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує право на справедливий суд «незалежним і безстороннім судом, встановленим законом» [267; 226] без згадки про будь-які

форми участі народу у реалізації судової влади, чи-то безпосередньої або ж опосередкованої [86].

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року (далі – МПГПП) визначає ключові принципи, що забезпечують справедливість судового розгляду, однак не встановлює обов’язковості впровадження суду присяжних чи інших варіантів безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. Пакт зобов’язує держави забезпечувати проведення судових процесів незалежними та неупередженими судами з відкритістю для громадськості, за винятком тих ситуацій, коли закрите засідання необхідне для захисту моралі, громадської безпеки чи приватного життя учасників процесу. МПГПП також гарантує, що судді повинні залишатися незалежними від будь-якого зовнішнього впливу і приймати рішення без упереджень. Документ закріплює фундаментальні права обвинувачених, серед яких право на захист, рівний доступ до суду, а також право бути проінформованим про всі етапи судового розгляду [347]. Відтак, Пакт залишає за державами право вибору конкретних моделей правосуддя, за умови дотримання загальних принципів справедливого і неупередженого судового розгляду, держави можуть обирати будь-яку форму, яка відповідає положенням МПГПП, у тому числі суд за участю виключно професійних суддів.

Виходячи з положень Бангалорських принципів поведінки суддів, об’єктивність присяжного є не менш важливою умовою для належного виконання ним своїх обов’язків у судовому процесі. Як і у випадку з суддею, об’єктивність присяжного повинна проявлятися не лише, до прикладу, у рішенні щодо вини або невинуватості підсудного як у класичній моделі досліджуваного інституту, але й на всіх етапах процесуальних дій, що передують цьому рішенню. Зазначене передбачає неупереджений аналіз представлених доказів, дотримання норм законодавства і відсутність будь-якого особистого інтересу, який міг би вплинути на прийняття справедливого рішення [5].

Слід підкреслити, що саме в межах змагального процесу за участю присяжних, який характерний для держав загального права, було сформовано низку фундаментальних принципів, що згодом знайшли своє відображення у

національних конституціях та міжнародно-правових актах. Серед таких принципів можна виділити презумпцію невинуватості, право на захист від самообвинувачення, право на публічний судовий розгляд, а також право обвинуваченого бути поінформованим про суть висунутих проти нього обвинувачень. Такі засади є основоположними для функціонування змагального процесу, де суддя виконує роль незалежного арбітра, відповідального за вирішення питань права та призначення покарання. Водночас присяжні, як представники громадськості, мають виключну компетенцію щодо встановлення фактичних обставин справи та ухвалення рішення про винуватість або невинуватість обвинуваченого.

На наш погляд, міжнародні стандарти у сфері безпосередньої участі народу у реалізації судової влади можемо згрупувати таким чином:

1) універсальні та регіональні стандарти у сфері прав людини (Загальна Декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966), Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950), Американська конвенція прав людини (1969), Африканська хартія прав людини і народів (1981) та ін.);

2) міжнародні стандарти щодо встановлення засад функціонування судової влади, зокрема, забезпечення права на справедливий суд (Монреальська універсальна декларація щодо незалежності правосуддя (1983), Основні принципи незалежності судових органів (1985), Висновок №6 Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів (2004), Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки (2010) та ін.);

3) міжнародні документи щодо участі громадськості в управлінні державними справами (Кодекс кращих практик громадської участі у процесі прийняття рішень (2009), Рекомендація Комітету міністрів державам-членам про

участь громадян у місцевому публічному житті (2001), Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам щодо збалансованої участі жінок та чоловіків у прийнятті політичних і громадських рішень (2003); Додатковий протокол № 207 до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади (2009) та ін.);

4) за умови функціонування виборних мирових суддів – міжнародні виборчі стандарти (Кодекс належної практики у виборчих справах (2002), Висновок Венеційської комісії щодо запропонованих змін до Рекомендації «Про висвітлення засобами масової інформації виборчих кампаній» (2007) тощо).

Без детального аналізу питань суддівської незалежності та міжнародних стандартів у цій сфері, які вже були предметом нашого наукового дослідження в межах попередньої дисертаційної роботи, звернемо увагу на ключові аспекти, визначені практикою Європейського суду з прав людини. Суд виокремлює чотири основні елементи, що характеризують суддівську незалежність. Першим критерієм є справедливість і прозорість процедури призначення суддів, без стороннього впливу чи порушення принципу рівності. Другим важливим фактором є тривалість строку повноважень суддів, який повинен гарантувати стабільність і послідовність їхньої роботи. Третій елемент передбачає наявність чітких гарантій захисту суддів від будь-якого зовнішнього тиску, у тому числі фінансові аспекти, що дозволяє судовій системі функціонувати незалежно від виконавчої та законодавчої влади. Четвертим і не менш важливим аспектом є сприйняття суспільством судової системи як незалежної та неупередженої, що значною мірою впливає на рівень довіри до правосуддя загалом [758].

Однією з ключових характеристик демократичного суспільства є безсторонність судочинства, яка повинна бути не лише формально закріпленою в законодавстві, а й фактично гарантованою у процесі здійснення правосуддя. Класичний принцип, що часто знаходить відображення у практиці Європейського суду з прав людини, формулюється наступним чином: «правосуддя повинно не лише здійснюватися, але й має бути очевидним для всіх, що воно здійснене», тобто судова безсторонність повинна забезпечуватися як у

об'єктивному, так і в суб'єктивному аспектах. Особливого значення набуває забезпечення можливості для суспільства оцінювати реальну незалежність та неупередженість суду. Відповідно, безсторонність правосуддя має бути видимою і підтвердженою як у діях судової влади, так і у сприйнятті громадян. Зазначене формує основу суспільної довіри до судової системи, яка є важливим елементом демократичного врядування і дотримання принципу верховенства права [824; 741; 814; 712].

Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що фундаментальні принципи неупередженості та незалежності суду мають застосовуватися не лише до професійних суддів, а й до «народних суддів». Так, у справі «Купер проти Великої Британії» Суд розглянув питання участі народних засідателів у судовому процесі й дійшов висновку, що їхня участь сама по собі не порушує права на справедливий суд. Проте ключовий момент полягає в тому, що народні засідателі, як і судді, повинні дотримуватися встановлених стандартів об'єктивності. Суд підкреслив, що народні засідателі повинні діяти згідно тих самих принципів незалежності та неупередженості, що і професійні судді, що передбачає, що жоден з них не може підпадати під вплив зовнішніх чинників або проявляти упередженість, незалежно від того, чи йдеться про суб'єктивну думку, політичний вплив чи будь-які інші сторонні інтереси. Зокрема, навіть якщо народні засідателі не мають спеціальної юридичної освіти, зазначене не звільняє їх від обов'язку дотримуватися вимог об'єктивності та справедливості. Таким чином, Європейський суд з прав людини визнав, що присутність народних засідателів у суді є законною, але для забезпечення справедливого судочинства вони повинні діяти відповідно до тих самих високих стандартів, що й судді, з метою збереження неупередженості суду загалом [698].

У ряді рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) таких як «Гаусшильдт проти Данії», «Мироненко і Мартиненко проти України», «П'єрсак проти Бельгії», «Фей проти Австрії», «Бочан проти України», підкреслюється, що для оцінки безсторонності суду за п. 1 ст. 6 Конвенції потрібно застосовувати два критерії: суб'єктивний і об'єктивний. Суб'єктивний критерій полягає у

вивченні особистих переконань та поведінки, а також вимагає визначення того, чи мав суддя у конкретній справі будь-яку особисту зацікавленість або упередженість, що могла б вплинути на його рішення. Іншими словами, важливо зрозуміти, чи були суддівські рішення мотивовані особистими переконаннями, а не законом і фактами справи. Об'єктивний критерій передбачає оцінку, чи надавав суд (зокрема, його склад) достатні гарантії, що виключають будь-які обґрунтовані сумніви щодо його неупередженості. При цьому розглядаються факти, які можна об'єктивно перевірити, незалежно від особистої поведінки. Важливо встановити, чи можуть певні обставини викликати обґрунтовані підозри щодо неупередженості судді в очах стороннього спостерігача. При цьому не обов'язково надавати докази реальної зацікавленості судді в результаті справи або його намірів діяти необ'єктивно. Достатньо того, що існують підстави вважати можливим прояв неупередженості, навіть якщо сам суддя цього не усвідомлює [564].

У цьому аспекті слід акцентувати увагу на кількох фундаментальних аспектах. Незалежність та неупередженість судової влади мають бути не лише зовнішньо видимими для суспільства, але й усвідомленими самими суддями, присяжними та іншими учасниками судового процесу. Саме внутрішнє сприйняття незалежного статусу суддів є важливим компонентом для забезпечення високих стандартів правосуддя. Одним із механізмів, здатних сприяти формуванню такого сприйняття, є залучення народу до процесу здійснення правосуддя через інструменти його безпосередньої участі у реалізації судової влади.

Безпосередня участь народу у реалізації судової влади створює передумови для зміцнення суспільної довіри до судової системи та підвищення її легітимності та не лише сприяє формуванню прозорості та відкритості судового процесу, але й стимулює суддів до більшої самодисципліни, дотримання етичних стандартів та ретельності у прийнятті рішень. Залучення громадян до правосуддя формує додатковий рівень відповідальності як для суддів, так і для учасників процесу. Впровадження таких механізмів сприяє

гармонізації взаємодії між державою та суспільством у сфері правосуддя, забезпечує підвищення рівня довіри до судової системи як ключового інституту демократичної держави.

У справі «Хольм проти Швеції» Європейський суд з прав людини підкреслив, що принципи, які визначають, чи може суд вважатися незалежним і неупередженим, застосовуються як до професійних суддів, так і до присяжних. Такі критерії мають бути однаково дотримані для обох категорій осіб, що беруть участь у судовому процесі. І професійні судді, і присяжні повинні бути вільними від будь-якого зовнішнього впливу, політичного чи адміністративного тиску, а також від інтересів сторін у справі, що забезпечить прийняття рішення виключно на підставі фактів і закону, без огляду на сторонні фактори. Неупередженість суду загалом, і зокрема присяжних, полягає в тому, що вони не мають особистого інтересу у вирішенні справи і не повинні мати упередженого ставлення до будь-якої зі сторін. Присяжні повинні залишатися нейтральними протягом усього процесу і об'єктивно оцінювати докази. При цьому принцип неупередженості стосується не тільки суб'єктивних переконань присяжних, але й того, чи є підстави вважати їх поведінку упередженою з точки зору розумного спостерігача. Таким чином, при оцінці, чи є «суд» незалежним і неупередженим, потрібно враховувати не лише дії професійних суддів, а й присяжних, оскільки їх роль у вирішенні справи є важливою складовою забезпечення справедливого судового розгляду [749].

Зазначене можна простежити і в п. 23 статті 3 Кримінально-процесуального кодексу України, відповідно до якого «суддя – це особа, яка є головою, заступником голови, суддею Верховного Суду, Вищого антикорупційного суду, апеляційного суду або місцевого загального суду, уповноважена здійснювати правосуддя на професійній основі відповідно до Конституції України, а також присяжний» [306]. Таке формулювання вкотре свідчить до прирівнювання у рамках судового провадження правового статусу професійного судді та присяжного.

Європейський суд з прав людини в своїй практиці дотримується позиції, що право на справедливий суд, закріплене в Європейській конвенції, не виключає можливості розгляду судової справи судом присяжних, навіть якщо за національним законодавством присяжні не мають обов'язку мотивувати своє рішення. Наприклад, у справі «Lhermitte проти Бельгії» (№ 34238/09, рішення від 29 листопада 2016 року) було зазначено, що для забезпечення справедливого судового розгляду, важливо, щоб підстави для вердикту були зрозумілими. Таке може бути досягнуто за допомогою обвинувального акту, аргументів сторін під час слухання або питань, які були поставлені присяжним (Тахкет проти Бельгії, № 926/05, 16 листопада 2010 р.). Таким чином, судовий процес повинен відповідати принципу передбачуваності, що впливає зі статті 6 Європейської конвенції про права людини [711].

У рамках нашого дослідження доцільно акцентувати увагу і на принципі легітимних очікувань, що є невід'ємною складовою загального принципу юридичної визначеності, закріпленого у правовій системі Європейського Союзу та ґрунтованого на національних правових традиціях. Зазначений принцип зобов'язує органи державної влади не лише виконувати законодавчі акти, але й дотримуватися своїх публічно висловлених обіцянок, а також забезпечувати відповідність своїх дій очікуванням, які сформувалися у громадян на підставі законодавства чи офіційних заяв. Згідно з доктриною легітимних очікувань, особи, які діють відповідно до чинного законодавства та керуються принципом добросовісності, мають право розраховувати на те, що їхні законні очікування не будуть необґрунтовано зруйновані. Водночас цей принцип допускає можливість свого обмеження у випадках, коли виникають нові суспільно важливі обставини, котрі вимагають внесення змін до законодавства. У таких випадках відхилення від легітимних очікувань мають бути виключно виправданими важливими причинами та реалізовуватися у спосіб, який не порушує основних принципів правової держави. Застосування принципу легітимних очікувань не обмежується лише сферою законодавства. Його дія поширюється також на рішення, ухвалені органами державної влади в індивідуальних справах. Таким чином, цей принцип

виконує важливу стабілізаційну функцію, позаяк забезпечує передбачуваність правових наслідків дій держави, слугує гарантією захисту прав та інтересів громадян, а також запобігає несподіваним і необґрунтованим змінам, які могли б вплинути на їхній правовий статус [740].

Застосування принципу легітимних очікувань у контексті безпосередньої участі народу у реалізації судової влади проявляється у таких ключових аспектах:

1. Сприйняття «народними суддями» судового процесу як незалежного та об'єктивного, що надає їм підстави очікувати, що їх участь у розгляді справи матиме реальний вплив на прийняття остаточного судового рішення. Зазначене передбачає серед іншого і переконання у тому, що рішення прийматимуться виключно на основі об'єктивного розгляду доказів та фактів справи, без зовнішнього впливу, тиску з боку професійних суддів чи інших осіб.

2. Існування юридичних гарантій стабільності процедур та поваги до їхнього правового статусу. Представники громадськості, залучені до судового процесу, мають право очікувати, що процедурні правила їх залучення залишатимуться послідовними, прозорими та передбачуваними. У разі внесення змін до цих процедур, такі зміни повинні бути чітко обґрунтованими, узгоджуватися з принципом юридичної визначеності та не порушувати їхніх прав. Водночас такі особи повинні бути впевнені, що їхні висновки та рішення матимуть юридичну силу, враховуватимуться під час ухвалення остаточного вироку суду, і це сприятиме забезпеченню справедливості судового розгляду [43].

Насамкінець зазначимо, хоча міжнародні норми не містять чітких вимог щодо конкретних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, вони встановлюють загальні рамки, які дозволяють державам адаптувати основоположні принципи правосуддя до національного законодавства. Крім того, окремі аспекти участі народу у реалізації судової влади знайшли своє відображення у прецедентах Європейського суду з прав людини. Використання міжнародних стандартів сприяє зміцненню довіри до судових рішень і підвищує

легітимність судових органів в очах суспільства. Такі стандарти слугують основою для розвитку судової влади у напрямку ефективного забезпечення прав людини, що, у свою чергу, сприяє утвердженню принципів демократичної правової держави.

Висновки до Розділу 2

У ході аналізу історіографічної матриці як інструменту визначення конституційних тенденцій безпосередньої участі народу у реалізації судової влади дисертантка дійшла таких висновків:

1. Встановлено, історіографічна матриця як інструмент визначення конституційних тенденцій безпосередньої участі народу у реалізації судової влади використовується для аналізу історичних джерел, зокрема, особливостей нормативно-правового регулювання, а також наукових напрацювань вітчизняних та зарубіжних учених, з метою структуризації та систематизації інформації, що дозволяє більш глибоко зрозуміти розвиток досліджуваного феномену в історичній ретроспективі. Використання історіографічної матриці як методологічного інструменту дозволяє здійснювати дослідження інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади за такими критеріями (компонентами): 1) хронологією, котра передбачає аналіз еволюції безпосередньої участі народу у реалізації судової влади від античних часів до сучасності, вивчення ключових історичних періодів, які вплинули на формування сучасних моделей безпосереднього судового народовладдя; 2) географією – шляхом аналізу історико-правового досвіду в окремих зарубіжних державах та Україні.

2. Проаналізовано особливості розвитку досліджуваного інституту у зарубіжних державах та виокремлено такі періоди: 1) античний період (VI ст. до н.е. – V ст. н.е.); 2) середньовіччя (V ст. – XV ст.); 3) ранньомодерний період (кін. XV ст. – XVIII ст.); 4) революційний період (кінець XVIII ст.); 5) період конституційних трансформацій та подальшого розвитку народної участі у здійсненні правосуддя (XIX–XX ст.); 6) сучасний період еволюції

безпосередньої участі народу у реалізації судової влади (з поч. ХХІ ст. до сьогодні).

Акцентовано, давньогрецька модель дикастерій і гелієї, заснованих архонтом Солоном у VI столітті до н.е., заклала фундамент для сучасних концепцій участі громадян у здійсненні правосуддя. Римська правова традиція, попри акцент на приватному праві, значно розширила функціональність залучення громадян до судочинства через запровадження таких інститутів: *iudex*, («приватних» суддів), *recuperatores* (колегій суддів для розгляду справ міжнародного характеру) та *concilium* (громадських чи сенаторських зібрань для ухвалення важливих рішень).

Встановлено різноманіття теорій щодо походження суду присяжних в Англії, котре дозволяє стверджувати, що зазначений інститут є продуктом еволюційного процесу, що поєднав у собі елементи традиційного права кельтів, германців і саксів, адаптованих до соціально-правових реалій англосаксонської та норманської епох. Наголошено, серед науковців немає єдності щодо часу виникнення інституту мирових судів – більшість дослідників вважає, що він зародився в Англії у XIV столітті, тоді як англійські юристи пов'язують його виникнення з XII століттям та нормандськими завоюваннями. Проаналізовано особливості розвитку ярмаркового права та його вплив на формування інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади.

Визначено, одним із ключових нововведень революційного періоду було запровадження суду асизів (*cour d'assises*) у Франції. Наголошено, модифікація системи суду присяжних у Кримінально-процесуальному кодексі 1808 року передбачала поєднання елементів інквізиторської (континентальної) системи з елементами англійської змагальної системи, що призвело до розмиття функцій суддів і присяжних. Підкреслено, після регламентації у Біллі про права 1791 року (перші десять поправок до Конституції США), інститут суду присяжних став невід'ємною частиною американської правової системи, позаяк забезпечував право громадян на судовий розгляд за участю собі рівних. Суд присяжних став символом справедливості і демократії, що сприяло його поширенню в інших

держав. Акцентовано, у XIX–XX ст. народна участь у здійсненні правосуддя зазнала суттєвих трансформацій, що було обумовлено законодавчими реформами та ухваленням конституційних поправок у багатьох державах. Досліджено історичний досвід Канади, США, Франції, Іспанії, Німеччини, Італії, Греції, Нової Зеландії, Австралії та Японії. Наголошено, у сучасний період інститут участі народу в реалізації судової влади набув важливого значення як механізм демократизації правосуддя, забезпечення його прозорості та довіри громадськості до судової системи.

3. Досліджено еволюцію становлення та розвитку безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в Україні через виокремлення наступних етапів: 1) додержавний період (до створення державних утворень слов'янами у IX ст.); 2) часи Київської Русі (IX - XIII століття); 3) період литовсько-польського панування (XIV - I пол. XVII ст.); 4) епоха козаччини (з середини XVI по кінець XVIII століття); 5) період перебування українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій (з кінця XVIII до початку XX століття); 6) період радянсько-української війни (1917-1919 р.р.); 7) період радянської окупації України (1919-1991 р.р.); 8) сучасний період (з 1991 р. – до сьогодні).

Констатовано, судова система Київської Русі формувалася як складна багаторівнева структура, що відображала етапи еволюції суспільно-правових відносин від звичаєвого права до державної організації судової влади. Первинною формою судочинства був суд общини, що ґрунтувався на принципах колективного вирішення конфліктів і горизонтального розподілу повноважень. Досліджено віче та вервні суди, котрі забезпечували участь народу у здійсненні правосуддя. Визначено, еволюція правових інститутів привела до централізації судової влади через впровадження князівських судів, які стали важливим елементом забезпечення державного управління. Наголошено, церковні суди виконували особливу роль у вирішенні питань релігійного характеру, боротьбі з язичництвом і врегулюванні сімейно-шлюбних відносин.

Акцентовано, співіснування магдебурзького, руського та волоського права у литовсько-польський період формувало правову мозаїку, яка відповідала

інтересам різних соціальних груп у тогочасному суспільстві. Підкреслено, судова система козацької доби відзначалася поєднанням традицій козацького врядування та інституційних елементів, успадкованих від попередніх історичних періодів. Визначено, Гетьманська Рада та гетьман як головний суддя уособлювали вищий рівень судової влади. Досліджено сотенні, полкові, копні та сільські суди, котрі забезпечували правосуддя на рівні громад.

Наголошено, на українських землях Російської імперії ключовими елементами судової системи стали мирові судді та суд присяжних згідно положень Судових статутів 1864 року. На території українських земель, що перебували під владою Австро-Угорщини, зазначені інструменти безпосередньої участі народу у реалізації судової влади отримали своє нормативне закріплення після прийняття Конституції 1867 року у законі 1869 року із подальшою регламентацією у Кримінально-процесуальному кодексі 1873 року (щодо суду присяжних) та Судового статуту 1850 року (щодо інституту мирових суддів).

Підкреслено, гетьманський уряд П. Скоропадського відновив систему мирової юстиції та надав їй законодавчого оформлення 2 червня 1918 року. Система мирових суддів охоплювала такі елементи: дільничні судді, котрі постійно виконували свої обов'язки на своїх ділянках; додаткові судді, які також працювали на постійній основі, однак, мали право розглядати справи в межах всього мирового округу; почесні мирові судді мали можливість поєднувати виконання судових функцій з іншими державними чи громадськими обов'язками та здійснювали розгляд справ у випадках, коли обидві сторони добровільно зверталися до них для врегулювання конфлікту.

Встановлено, принципи виборності суддів і народних засідателів, проголошені в радянських конституціях та законодавстві, забезпечували формальну участь населення у реалізації судової влади, однак, на практиці залишалися здебільшого декларативними. Введення радянського судоустрою у формі народних судів та революційних трибуналів, а пізніше обласних судів та Верховного Суду УРСР, мало на меті не стільки здійснення правосуддя, скільки забезпечення політичної стабільності та контроль за населенням, позаяк

законодавче закріплення участі народних засідателів у судовому розгляді мало створювати ілюзію демократичності судочинства.

Наголошено, після закріплення у Конституції України інститутів народних засідателів та присяжних їх розвиток протягом досліджуваного періоду характеризується спробами створити дієвий механізм реалізації принципу народовладдя в судовій сфері. Підкреслено, Закони України «Про судоустрій» 2002 року, 2010 року та їх численні редакції поступово розширювали права та гарантії народних засідателів і присяжних, удосконалювали процедури формування їх списків тощо, проте значна увага була зосереджена на деталізації правового статусу народних засідателів, у той час як регулювання інституту присяжних залишалося здебільшого менш деталізованим. Особливим етапом стало ухвалення у 2016 році нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів», який скасував інститут народних засідателів і закріпив суд присяжних як єдину форму участі громадян у здійсненні правосуддя.

4. Наголошено, правосуддя повинно ефективно відправлятися навіть у період війни. Попри те, що повномасштабна російська агресія безперечно акцентує увагу на пріоритеті забезпечення національної безпеки України, правосуддя залишається ключовим чинником підтримання стабільності та забезпечення справедливості в суспільстві. Незалежність судової системи та її здатність ефективно діяти навіть за надзвичайних умов є гарантією того, що конституційні права та свободи залишаються захищеними, а суспільство зберігає довіру до державних інститутів.

5. Встановлено, перехідне правосуддя фактично передбачає реакційний підхід до систематичних або масових порушень прав людини шляхом: репарацій, тобто відшкодування завданої шкоди (Reparations); застосування елементів кримінального правосуддя щодо злочинців із врахуванням принципів верховенства права та соціальної справедливості (Criminal prosecutions); а також гарантування неповторення таких порушень (Institutional reforms). Поряд з цим,

перехідне правосуддя включає і truth process або truth-seeking (чи Truth-telling), тобто пошук і встановлення правди (істини) на офіційному рівні.

6. Наголошено, Україна нещодавно здобула статус кандидата на вступ до Європейського Союзу, що є важливим кроком на шляху до європейської інтеграції. Водночас для досягнення повноправного членства необхідно провести значний обсяг роботи, спрямований на приведення національної правової системи у відповідність до європейських стандартів. Особливу увагу слід приділити модернізації судової системи, зокрема забезпеченню незалежності суддів, ефективній боротьбі з корупцією та підвищенню рівня довіри як серед українських громадян, так і міжнародної спільноти до судової влади в Україні. Для вступу до Європейського Союзу Україна має відповідати ключовим Копенгагенським критеріям, які охоплюють три основні категорії: демократія, верховенство права та функціонування ринкової економіки.

7. Підкреслено, судова система України перебуває в умовах глибоких змін, зумовлених як внутрішніми реформами, так і зовнішніми проблемами, зокрема війною. Судова система змушена пристосовуватися до нових реалій, зокрема, зменшення кадрового складу, складнощів із доступом до правосуддя на окупованих територіях та забезпечення безпеки у рамках судового процесу. Зазначене безумовно накладає відбиток на функціонування суду присяжних, який, будучи народним інститутом, потребує стабільності та довіри з боку суспільства.

Констатовано, у період воєнного стану суд присяжних фактично припинив функціонування для нових справ, що суттєво впливає на права обвинувачених та позбавляє їх можливості скористатися правом на розгляд справи судом присяжних. Після завершення воєнного стану це питання вимагатиме глибокого аналізу, щоб оцінити обґрунтованість такого заходу та його відповідність принципам верховенства права і захисту прав людини. Рішення про припинення роботи суду присяжних в умовах воєнного стану було зумовлене надзвичайними обставинами, однак, його наслідки можуть мати

тривалий вплив на рівень довіри до судової системи та на формування правової культури в суспільстві.

8. Запропоновано міжнародні стандарти у сфері безпосередньої участі народу у реалізації судової влади згрупувати таким чином:

1) універсальні та регіональні стандарти у сфері прав людини (Загальна Декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966), Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950), Американська конвенція прав людини (1969), Африканська хартія прав людини і народів (1981) та ін.);

2) міжнародні стандарти щодо встановлення засад функціонування судової влади, зокрема, забезпечення права на справедливий суд (Монреальська універсальна декларація щодо незалежності правосуддя (1983), Основні принципи незалежності судових органів (1985), Висновок №6 Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів (2004), Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки (2010) та ін.);

3) міжнародні документи щодо участі громадськості в управлінні державними справами (Кодекс кращих практик громадської участі у процесі прийняття рішень (2009), Рекомендація Комітету міністрів державам-членам про участь громадян у місцевому публічному житті (2001), Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам щодо збалансованої участі жінок та чоловіків у прийнятті політичних і громадських рішень (2003); Додатковий протокол № 207 до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади (2009) та ін.);

4) за умови функціонування виборних мирових суддів – міжнародні виборчі стандарти (Кодекс належної практики у виборчих справах (2002), Висновок

Венеційської комісії щодо запропонованих змін до Рекомендації «Про висвітлення засобами масової інформації виборчих кампаній» (2007) тощо).

9. Зауважено, застосування принципу легітимних очікувань у контексті безпосередньої участі народу у реалізації судової влади проявляється у таких ключових аспектах: 1) сприйняття «народними суддями» судового процесу як незалежного та об'єктивного, що надає їм підстави очікувати, що їх участь у розгляді справи матиме реальний вплив на прийняття судового рішення; зазначене передбачає серед іншого і переконання у тому, що рішення прийматимуться виключно на основі об'єктивного розгляду доказів та фактів справи, без зовнішнього впливу, тиску з боку професійних суддів чи інших осіб; 2) існування юридичних гарантій стабільності процедур та поваги до їхнього правового статусу – представники громадськості, залучені до судового процесу, мають право очікувати, що процедурні правила їх залучення залишатимуться послідовними, прозорими та передбачуваними; у разі внесення змін до цих процедур, такі зміни повинні бути чітко обґрунтованими, узгоджуватися з принципом юридичної визначеності та не порушувати їхніх прав; водночас такі особи повинні бути впевнені, що їхні висновки та рішення матимуть юридичну силу, враховуватимуться під час ухвалення остаточного вироку суду, і це сприятиме забезпеченню справедливості судового розгляду.

10. Підкреслено, хоча міжнародні норми не містять чітких вимог щодо конкретних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, вони встановлюють загальні рамки, які дозволяють державам адаптувати основоположні принципи правосуддя до національного законодавства. Крім того, окремі аспекти участі народу у реалізації судової влади знайшли своє відображення у прецедентах Європейського суду з прав людини. Використання міжнародних стандартів сприяє зміцненню довіри до судових рішень і підвищує легітимність судових органів в очах суспільства. Такі стандарти слугують основою для розвитку судової влади у напрямку ефективного забезпечення прав людини, що, у свою чергу, сприяє утвердженню принципів демократичної правової держави.

РОЗДІЛ 3

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ УЧАСТІ НАРОДУ У РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ

3.1. Класична модель безпосередньої участі народу у реалізації судової влади

Запровадження класичної моделі суду присяжних ґрунтується на взаємній повазі та довірі між державою і громадянським суспільством, що характеризується високим рівнем правової свідомості та відображає принципи взаємодії, закладені у концепцію «суспільного договору», основна мета якого полягає у встановленні чітких меж компетенції між професійним суддею та присяжним. Таке розмежування, з точки зору більшості сучасних дослідників, сприяє ухваленню найбільш ефективного та справедливого судового рішення у рамках конкретного провадження, забезпечуючи баланс між професійним судовим досвідом та громадською оцінкою [521, с. 15].

Здійснення судочинства за участю присяжних у його класичному вигляді є характерним для правових систем держав, де сформувалася глибока взаємна довіра між громадянами та державними інститутами. Таке явище стає можливим лише за умов високого рівня правової культури, що охоплює як повагу до права з боку держави, так і усвідомлення його важливості з боку громадян. У таких державах право сприймається не лише як інструмент регулювання суспільних відносин, але й як фундаментальна цінність, яка забезпечує гармонію між державою та суспільством. Позитивне взаємне сприйняття між державою і громадянами є аксіоматичним наслідком тривалого історичного процесу, протягом якого відбувалася еволюція правових і суспільних інститутів. Суд присяжних у такому форматі стає можливим лише в умовах, при яких держава визнає громадян не лише суб'єктами, які підпорядковуються закону, але й рівноправними учасниками прийняття державних рішень. Зі свого боку, громадяни мають належний рівень відповідальності, що дозволяє їм ефективно

виконувати функції присяжних та забезпечувати своєю участю справедливість і неупередженість судового процесу [296].

В англо-американській моделі суду присяжних, притаманній таким державам, як Сполучені Штати Америки, Велика Британія, Канада, Швейцарія, Мальта та іншим, реалізується класичний підхід до розподілу повноважень між професійними суддями та присяжними [144]. У цій моделі колегія присяжних, яка складається з представників громадськості, має виключну компетенцію щодо прийняття вердикту про вину або невинуватість особи у вчиненні злочину, без залучення професійних суддів до розгляду цього аспекту справи. У науковій літературі цілком обґрунтовано розмежовується функціональна роль суддів і присяжних, що зводиться до вирішення двох ключових питань: «питання факту» (fact-finding) та «питання права» (law-finding). Присяжні відповідальні за встановлення фактичних обставин справи на основі представлених доказів, тоді як суддя забезпечує правильне застосування норм права, визначає допустимість доказів і формулює юридичні настанови для присяжних. Особливістю класичної моделі є так звана «відстороненість» присяжних від безпосереднього судового процесу, що передбачає їхню обмежену процесуальну участь. Зокрема, здебільшого присяжні не мають права задавати запитання сторонам чи свідкам самостійно, їхня роль зводиться до оцінки доказів, які їм надають сторони, і формування вердикту на основі цих доказів [2].

Відтак, ключовою ознакою класичної моделі суду безпосередньої участі народу у реалізації судової влади є те, що як тільки присяжні оголошують свій вердикт, подальша процедура щодо призначення покарання у випадку визнання обвинуваченого винним перебуває у виключній компетенції професійного судді, який визначає його вид, розмір та інші аспекти відповідно до чинного законодавства. Такий розподіл функцій сприяє ефективному поєднанню елементів участі громадян у здійсненні правосуддя та професійного суддівського досвіду, необхідного для забезпечення правової обґрунтованості та пропорційності призначення покарання [520, с. 133].

Важливою характеристикою діяльності присяжних у межах класичної моделі суду присяжних є те, що оцінка доказів здійснюється ними в ході судового розгляду. Присяжні не мають доступу до матеріалів справи до початку судового засідання, що підкреслює їхню роль як представників громадськості, які формують свої висновки на основі безпосереднього сприйняття доказів і аргументів, представлених сторонами в суді. Зазначене забезпечує незалежність присяжних від будь-якого попереднього впливу чи необ'єктивних оцінок. Рішення присяжних ґрунтується на інформації, що прозвучала під час судового засідання, що сприяє забезпеченню принципів рівності сторін, об'єктивності та неупередженості в судовому процесі [262, с. 72].

Однією з характерних рис класичної моделі є відсутність вимоги щодо обґрунтування рішень, винесених присяжними. У більшості держав, де застосовується така модель, вердикти присяжних, незалежно від їхнього характеру (обвинувального чи виправдувального), не потребують детального мотивування. Виключенням із цього правила є окремі держави, наприклад, Іспанія, де законодавством передбачено обов'язок присяжних пояснювати підстави свого рішення. Ще однією особливістю є те, що нерідко перегляд таких рішень допускається лише у випадках істотних порушень процесуальних норм, які могли вплинути на законність або обґрунтованість ухваленого вердикту [520, с. 133].

Інститут суду присяжних закріплюється на конституційному рівні як основоположне право підсудного на участь у розгляді справи за участі представників громадськості. Формування складу присяжних здійснюється шляхом жеребкування, що гарантує випадковість і неупередженість їхнього відбору. Участь у судовому процесі є громадянським обов'язком. Для забезпечення об'єктивності вони проходять перевірку на відсутність упередженості, а процес відбору унеможливорює будь-які форми дискримінації за ознаками релігійної належності, політичних переконань чи інших критеріїв.

Після завершення відбору журі присяжних, яке зазвичай складається з 12 осіб, кожен присяжний складає присягу служити справедливості. Незважаючи на

відсутність юридичної освіти у присяжних, суддя надає їм чіткі інструкції щодо виконання їхніх обов'язків, у тому числі основні принципи оцінки доказів та процедурні аспекти розгляду справи. Ключовою функцією судді у цьому контексті є забезпечення допустимості доказів, які будуть використані присяжними для формування свого рішення. У ході судового розгляду сторони процесу мають право звертатися до присяжних із аргументами, які мають переконати їх у своїй позиції. Після завершення представлення доказів і аргументів сторін присяжні проводять нараду в окремій кімнаті для прийняття рішення. Вердикт, як правило, має бути одностайним. У разі, якщо присяжним не вдається досягти згоди, суддя може призначити повторний розгляд справи або оголосити судовий процес недійсним, що передбачає необхідність проведення нового слухання.

Якщо вердикт ухвалено, суддя, виходячи з результатів, призначає вирок. У випадку виправдувального рішення прокурору забороняється його оскаржувати, що є однією з ключових гарантій захисту прав обвинуваченого. Водночас у деяких випадках судовий процес може відбуватися без участі присяжних, наприклад, якщо підсудний добровільно відмовляється від свого права на суд присяжних [782].

Ознаки класичної моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади можна сформулювати таким чином:

1. формування складу присяжних здійснюється випадковим чином шляхом жеребкування;
2. участь присяжних у судовому процесі є громадянським обов'язком;
3. кожен присяжний складає присягу служити справедливості, що формалізує їхню відповідальність у рамках судового процесу;
4. чітке розмежування функцій між професійними суддями та присяжними; суддя визначає питання права, приймає рішення щодо допустимості доказів, забезпечує дотримання процесуальних норм та призначає покарання; присяжні займаються виключно вирішенням питань факту, тобто

оцінюють представлені докази та визначають винуватість чи невинуватість обвинуваченого;

5. присяжні оцінюють докази, представлені сторонами, та формують своє рішення виключно на основі матеріалів, розглянутих у судовому процесі; до початку судового засідання присяжні не мають доступу до матеріалів справи;

6. присяжні здебільшого не мають права задавати запитання сторонам чи свідкам;

7. у більшості держав класична модель не вимагає мотивування рішень присяжних, незалежно від того, чи є вони обвинувальними або виправдувальними (винятком є, до прикладу, Іспанія);

8. у значній частині держав рішення суду присяжних можна переглянути лише у випадках істотних порушень процесуального законодавства, які вплинули на законність або обґрунтованість вердикту; у разі винесення виправдувального вердикту рішення присяжних не може бути оскаржене прокурором, що є гарантією захисту прав обвинуваченого;

9. для забезпечення об'єктивності присяжні проходять перевірку на відсутність упередженості, а суддя інструктує їх щодо процесуальних питань та принципів оцінки доказів;

10. суддя відіграє ключову роль у забезпеченні допустимості доказів, які будуть використані присяжними;

11. для ухвалення вердикту зазвичай необхідна однотайність присяжних;

12. у деяких випадках судовий процес може відбуватися без участі присяжних, наприклад, якщо підсудний добровільно відмовляється від свого права на суд присяжних, що може впливати на остаточний вирок [298].

На нашу думку, однією з ключових переваг суду присяжних, є поокреме чітке розмежування компетенції між суб'єктами, які вирішують питання факту та права, котре сприяє мінімізації ризиків впливу професійних суддів на представників громадськості, залучених до судового процесу у ролі присяжних, що, у свою чергу, забезпечує незалежність і неупередженість судового розгляду [543, с. 223].

Суттєвим недоліком функціонування суду присяжних є те, що присяжні під час виконання своїх процесуальних функцій часто керуються суб'єктивними переконаннями щодо переконливості аргументів, представлених сторонами в процесі. Крім того, відсутність професійної юридичної підготовки та відповідного досвіду може спричинити ухвалення вердиктів, заснованих на емоційному сприйнятті матеріалів справи, а не на об'єктивному аналізі фактів чи правовому обґрунтуванні. Так, через відсутність чіткого розуміння основ юриспруденції, присяжні можуть не враховувати специфічні вимоги процесуального права, які є ключовими для визначення допустимості доказів чи правових наслідків їх оцінки. Внаслідок цього вердикт, ухвалений присяжними, може відображати не стільки справедливість, скільки суб'єктивне розуміння конкретної ситуації (див. Розділ 4 дисертаційного дослідження).

У Великій Британії інститут суду присяжних вирізняється низкою особливостей. Зокрема, однією з характерних рис є те, що серед вимог до кандидатів у присяжні відсутня обов'язкова умова громадянства, що дозволяє залучати до виконання функцій присяжного осіб, які постійно проживають на її території не менше п'яти років та досягли 18-річного віку. Максимальний віковий поріг для кандидатів у присяжні становить 75 років [179, с. 13].

Особливої уваги заслуговує інститут шерифа, до компетенції якого належить формування списків присяжних. Шерифи здійснюють свої повноваження у співпраці з місцевими органами влади, забезпечують відбір кандидатів до списків на основі встановлених критеріїв. Водночас безпосереднє залучення присяжних до участі в судовому процесі організовується судовим клерком. Саме він відповідає за виклик присяжних до суду, забезпечення їхньої явки та контроль за дотриманням процедурних вимог.

З 1971 року важливу роль у системі кримінального правосуддя Англії та Уельсу відіграє Суд корони, який було створено для розгляду найбільш тяжких кримінальних злочинів. Суд корони охоплює понад 70 судових центрів по всій території Англії та Уельсу, що забезпечує його доступність для громадян. До складу Суду корони входить Центральний кримінальний суд, відомий як Олд-

Бейлі, який виконує функції головної інституції з розгляду найрезонансніших кримінальних справ [893].

Суд корони розглядає справи, направлені для розгляду магістратськими судами, якщо правопорушення є «лише обвинувальними» (тобто ті, які можуть бути розглянуті лише судом корони через серйозність правопорушення); правопорушення «в будь-якому випадку» (які можна розглядати в магістратському суді, але також можуть бути направлені до Суду корони, якщо відповідач обере для судового розгляду суд присяжних); щодо підсудних, засуджених у магістратських судах, але направлених до Суду корони для винесення вироку через серйозність правопорушення; справи, котрі передбачають оскарження рішень мирових судів. справи в Суді корони розглядаються окружними суддями або секретарями або, іноді, у найсерйозніших справах, суддями Високого суду. Суддя або секретар засідає з журі з 12 представників громадськості [704; 893], іноді може бути допущено 10 або 11 присяжних [703].

Відповідно до положень Закону про кримінальне правосуддя 1967 року, у Великій Британії для ухвалення вердикту про винуватість обвинуваченого судом присяжних допускається не лише одностайність, але й кваліфікована більшість голосів. Зокрема, рішення може бути прийняте за наявності згоди 10 з 11 або 12 присяжних, або 9 з 10 присяжних. Варто зазначити, що виправдувальні вердикти, винесені судом присяжних, не підлягають апеляційному оскарженню. Таке положення спрямоване на захист прав обвинуваченого та забезпечення остаточності виправдувальних рішень. У випадках, коли розгляд справи не передбачає участі присяжних, Суд Корони може здійснювати провадження одноособово, тобто суддею без залучення присяжних за умови, що обвинувачений відмовляється від права на суд присяжних [809].

Суди графств в Англії та Уельсі розглядають переважну більшість цивільних справ, що стосуються прав і обов'язків громадян та охоплюють близько 90% таких проваджень. Компетенція цих судів поширюється переважно на справи з невеликою сумою позову, наприклад, до 5 тисяч фунтів стерлінгів.

Розгляд таких справ здійснюється, як правило, суддею одноособово. Водночас, за клопотанням однієї зі сторін можливе залучення присяжних. При цьому кількість присяжних у таких провадженнях має становити не менше восьми осіб, що забезпечує колегіальність і об'єктивність у вирішенні справи [714].

В *Шотландії* шерифські суди розглядають більшу частину цивільних справ, однак шерифи можуть залучати присяжних до розгляду кримінальних справ у кількості 15 осіб та цивільних справ у кількості 12 осіб, або ж здійснювати судовий розгляд одноособово у спрощеному порядку [864].

Високий суд юстиціаріїв у Шотландії виконує функцію найвищого кримінального суду, що розглядає особливо тяжкі злочини в першій інстанції. Особливістю зазначеного судового органу є залучення колегії з 15 присяжних, що вирізняє його серед аналогічних інституцій у світовій практиці [625].

Сесійний суд є найвищою інстанцією щодо розгляду цивільних справ у Шотландії [841]. Суд складається із зовнішньої та внутрішньої палат, кожна з яких виконує окремі функції. Зовнішня палата займається розглядом нових цивільних справ, які надходять до суду, зокрема таких, що стосуються договірних спорів, деліктів і питань власності. Розгляд справ може здійснюватися суддею одноособово або у складі колегії, залежно від складності справи. Основним завданням зовнішньої палати є забезпечення доступу до правосуддя через ефективний і швидкий розгляд нових позовів [853].

У процесі розгляду справ зовнішньою палатою Сесійного суду зазвичай головує одноособовий суддя, якого називають лордом-ординарієм. У певних випадках розгляд здійснюється із залученням журі, яке складається з 12 осіб. Зовнішня палата має широку юрисдикцію і розглядає справи, які охоплюють значний спектр правових питань, зокрема, тих, що стосуються позовів із заявленою сумою понад 100 000 фунтів стерлінгів.

До юрисдикції зовнішньої палати входять справи, пов'язані з відшкодуванням шкоди внаслідок тілесних ушкоджень, порушенням умов договорів, а також питаннями сімейного права (розлучення, викрадення дітей, усиновлення тощо). Окрім цього, суд розглядає справи щодо перегляду рішень

органів місцевої чи центральної влади, спори, пов'язані зі страхуванням, постачанням товарів, а також питання, що стосуються інтелектуальної власності. До останніх належать спори щодо прав на ідеї, винаходи, дизайнерські рішення чи конфіденційну інформацію [75].

Внутрішня палата Сесійного суду виконує функцію апеляційної інстанції. Її головною метою є перегляд рішень зовнішньої палати та нижчих судів для виправлення можливих помилок у застосуванні права або оцінці доказів. Вона складається з двох відділів: Першого відділу, очолюваного Лордом-Президентом, який є найвищим суддею Шотландії, та Другого відділу, який очолює Лорд-Клерк юстиції, що виконує функції заступника Лорд-Президента. Обидва відділи мають однаковий обсяг повноважень, у тому числі судові та адміністративні функції. У разі, якщо жоден із них в силу ряду причин не може виконувати свої обов'язки, створюється додатковий відділ, який очолює наступний за старшинством суддя.

Юрисдикція внутрішньої палати охоплює широкий спектр питань, зокрема апеляції на рішення зовнішньої палати та оскарження рішень нижчих судів. Апеляційні справи зазвичай розглядаються колегією суддів, що забезпечує об'єктивність та професійну обґрунтованість ухвалених рішень. Адміністративні обов'язки Лорда-Президента та Лорда-Клерка юстиції передбачають координацію діяльності судів, призначення суддів до палат, розробку правил судочинства та забезпечення їх актуальності [853].

У внутрішній палаті Сесійного суду розгляд справ зазвичай здійснюється колегією з трьох суддів. Виняток становлять адміністративні чи процесуальні слухання, які можуть розглядатися суддею одноособово. Внутрішня палата характеризується рівноправністю всіх суддів, які беруть участь у слуханні справи. Кожен із них має рівний голос у процесі ухвалення рішення, а голова колегії не володіє вирішальним голосом у разі розбіжностей. У випадках, коли справа є особливо важливою або пов'язана з серйозними правовими питаннями, склад суду може бути розширений до п'яти або більше суддів [624].

Суд присяжних у Шотландії функціонує відповідно до принципів класичної моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, згідно з якими питання щодо винуватості обвинуваченого вирішується присяжними, тоді як визначення виду та міри покарання залишається у компетенції судді. Особливістю цієї системи є можливість ухвалення одного з трьох можливих вердиктів: «винен», «не винен» або «не доведено». Зазначені рішення приймаються простою більшістю голосів. Вердикт «не доведено» має такий самий правовий ефект, як і вердикт «не винен», тобто призводить до виправдання обвинуваченого. Проте особливістю є те, що для винесення вердикту «винен» необхідно, щоб щонайменше вісім із п'ятнадцяти присяжних підтримали це рішення [75].

У Ірландії У системі правосуддя Ірландії Високий суд здійснює розгляд кримінальних справ за участю одного судді або у складі колегії з 12 присяжних. У цивільних справах також допускається залучення присяжних, однак їхні рішення приймаються більшістю голосів (мінімум дев'ять із дванадцяти), тоді як у кримінальних справах обов'язковою умовою є одноголосний вердикт. Окружні суди Ірландії, яких налічується вісім, розглядають у першій інстанції справи про серйозні злочини за обвинувальним актом. Однак їхня компетенція не поширюється на справи, що стосуються вбивств, державної зради та піратства, оскільки такі категорії справ розглядаються виключно вищими інстанціями. Щодо складу присяжних у цих судах, то до участі у справах не допускаються особи з низьким соціальним статусом або жінки, за винятком випадків, коли участь жінок є необхідною з огляду на характер справи [298]. Такі вимоги, хоча й відображають історичні особливості правової системи Ірландії, викликають питання щодо дотримання принципу рівності прав та недискримінації у сучасному контексті правосуддя.

Сполучені штати Америки. У судовій системі США передбачено два основних формати судового розгляду: здійснення правосуддя професійними суддями або за участю суду присяжних. Інститут суду присяжних, як фундаментальний елемент англо-американської правової традиції, має

стратегічне значення для запобігання судовим помилкам та забезпечення прозорості правосуддя. Участь представників громадськості у винесенні судових рішень сприяє підвищенню рівня довіри до судової системи та легітимності судових вердиктів. Разом із тим, стверджувати про несправедливість судового розгляду, здійсненого виключно професійними суддями, є необґрунтованим. Професійний суд має низку переваг, зокрема у справах, які потребують оперативного вирішення юридичних питань. Такий формат судового розгляду дозволяє значно скоротити тривалість провадження, оскільки виключає стадії відбору та інструктажу присяжних, що характерні для суду присяжних [894].

Шоста поправка до Конституції США встановлює право громадян на розгляд справи судом присяжних у всіх кримінальних провадженнях. Таке право є ключовим елементом захисту обвинувачених від необґрунтованих звинувачень і забезпечення справедливого судового процесу. Водночас зазначене право має не поширюється на незначні правопорушення (*petty offenses*), що не передбачають суттєвого покарання. Вирішальним у визначенні критеріїв таких правопорушень є справа «*Blanton et al. v. City of North Las Vegas, Nevada*». У цьому рішенні Верховний Суд США зазначив, що правопорушення вважається незначним, якщо максимальне можливе покарання не перевищує шести місяців позбавлення волі. Крім того, до таких правопорушень можуть належати випадки, коли передбачено штраф у розмірі до 1000 доларів або тимчасове призупинення певних прав, наприклад, права керувати транспортним засобом строком до 90 днів [666].

Відтак, у межах практики Верховного Суду США встановлено чіткий критерій розмежування між правопорушеннями, які гарантують право на розгляд справи судом присяжних, і тими, що цього права не надають. Вищезгадане рішення спрямоване на те, щоб забезпечити ефективність судової системи, уникнути її перевантаження, а також провести паралель між захистом прав обвинувачених і доцільністю застосування суду присяжних у випадках, які мають значний суспільний резонанс чи потенційно тяжкі наслідки для обвинуваченого.

У випадках, коли обвинувачений притягується до відповідальності за декілька дрібних правопорушень (petty offenses), Шоста поправка до Конституції США не надає йому права на розгляд справи судом присяжних. Навіть якщо за сукупністю вироків передбачений строк позбавлення волі перевищує шість місяців, така ситуація не змінює правової кваліфікації цих правопорушень як незначних, що виключає застосування цього конституційного права.

Зазначений принцип був підтверджений у справі «Lewis v. United States», де Верховний Суд США встановив, що кожне правопорушення повинно розглядатися окремо для визначення права на суд присяжних. Навіть якщо сукупність покарань за кілька правопорушень у підсумку є суттєвою, це не змінює їхнього характеру як дрібних. Таке рішення обґрунтоване тим, що концепція незначних правопорушень базується на максимальному покаранні, яке може бути призначене за кожне окреме діяння, а не на їхній сукупності. Таким чином, право на розгляд справи судом присяжних стосується лише тих правопорушень, які індивідуально передбачають покарання, достатньо серйозне для визнання такого права конституційно необхідним [797].

У системі кримінального судочинства США склад суду присяжних варіюється залежно від тяжкості розглядуваного злочину. Для серйозних злочинів (felonies), які передбачають значне покарання, суд присяжних традиційно формується з 12 громадян. Однією з ключових умов винесення обвинувального вердикту у таких справах є досягнення одностайного рішення всіма присяжними. Що стосується менш серйозних злочинів (misdemeanors), у багатьох юрисдикціях США допускається використання менш чисельного складу суду присяжних, котрий може передбачати всього шість осіб. Важливо зазначити, що кількість присяжних і вимоги до одностайності рішення у справах про менш серйозні злочини можуть варіюватися залежно від законодавства конкретного штату. До прикладу, деякі юрисдикції допускають ухвалення рішення присяжними простою більшістю голосів [764].

У Сполучених Штатах Америки процес формування списку присяжних характеризується різноманітністю способів. За цю процедуру відповідає

уповноважена особа – судовий чиновник, чия діяльність спрямована на забезпечення представництва різних суспільних верств у складі журі. Федеральний закон США встановлює вимоги, яким повинні відповідати кандидати у присяжні, а також визначає підстави, які виключають таку участь. Згідно з федеральним законодавством, кандидати до складу журі повинні відповідати низці критеріїв, зокрема, бути громадянами США, досягти 18-річного віку, проживати у відповідному районі не менше одного року, володіти навичками читання, письма та розуміння англійської мови. Окрім цього, особа не повинна мати психічних або фізичних вад, які унеможливають виконання обов'язків присяжного, а також не повинна бути засудженою до позбавлення волі строком понад один рік. Водночас законодавство передбачає неможливість входження до складу суду присяжних осіб, які мають доступ до конфіденційної інформації або чия участь у журі може поставити під загрозу об'єктивність судового розгляду [875].

Питання звільнення від обов'язків присяжного в суді в Сполучених Штатах регулюється залежно від норм, установлених у кожному конкретному штаті. Однією з підстав для такого звільнення є характер професійної діяльності особи. Зокрема, до складу присяжних зазвичай не включаються представники певних професій, які виконують важливі функції у сфері державного управління чи забезпечення суспільної безпеки. До цієї категорії належать військовослужбовці, пожежники, посадові особи органів законодавчої, виконавчої та судової влади. Водночас в окремих штатах законодавством передбачені додаткові підстави звільнення, які поширюються на представників інших професій. Зокрема, до складу присяжних можуть не допускатися юристи, лікарі, медсестри, аптекарі, викладачі, священики, журналісти, хірурги, працівники транспорту, зв'язку та системи виконання покарань. Такі особи можуть бути виключені зі списків присяжних на підставі прямої заборони або підлягати відводу у конкретному судовому процесі [861].

Відповідно до положень Акту про відбір присяжних (The Jury Selection and Service Act), вимоги до членів суду присяжних закріплені на законодавчому

рівні. Зазначений акт також передбачає низку гарантій для осіб, які залучаються до виконання обов'язків присяжних, з метою створення належних умов для виконання їхньої ролі в судовому процесі. Зокрема, держава забезпечує оплату участі присяжних у судових засіданнях. Окрім цього, законодавством передбачено покриття витрат, пов'язаних із виконанням обов'язків присяжного, зокрема, транспортних витрат, витрат на паркування, харчування, а також проживання у випадках, коли тривалість судового процесу перевищує один день [764; 761].

Апеляційний суд США в окрузі Колумбія у своєму рішенні чітко окреслив межі між фактичним розсудом у застосуванні закону та розширенням повноважень до рівня визначення правових норм, а також серед іншого встановив, що перед початком процесу відбору присяжних суддя надає їм загальні настанови та акцентує увагу на ключових аспектах їхньої ролі в судовому процесі. Зокрема, суддя підкреслює важливість дотримання принципу презумпції невинуватості, пояснює, що тягар доказування повністю лежить на стороні обвинувачення, і наголошує на необхідності ухвалювати рішення на основі доказів, представлених у ході судового розгляду, та недопустимості впливу на рішення присяжних інформації, отриманої із засобів масової інформації. Суддя також зобов'язаний пояснити присяжним правила конфіденційності, яких вони повинні дотримуватися під час обговорень. Крім того, надається огляд основних етапів судового процесу, де особлива увага приділяється спеціальним правилам доказування, які визначають, які докази можуть бути прийняті до уваги, а які ні. Водночас, перед наданням таких настанов, адвокати сторін можуть звернутися до судді з пропозиціями щодо передбачення в інструкціях питань, які, на їхню думку, мають важливе значення для конкретної справи [831].

Безсторонність суду присяжних є ключовим елементом, закріпленим у Шостій поправці до Конституції США. Відбір присяжних передбачає суворе дотримання принципу неупередженості. Присяжні мають діяти об'єктивно, робити свої висновки на основі внутрішнього переконання, яке формується

внаслідок аналізу доказів у поєднанні з особистим життєвим досвідом. Процедура обговорення здійснюється у закритому форматі, що забезпечує спокійну атмосферу, сприяє вільному вираженню думок кожного присяжного та створює умови для досягнення консенсусу. Порядок голосування у суді присяжних варіюється залежно від законодавства конкретного штату. У деяких штатах для ухвалення рішення вимагається однастайність, тоді як в інших допускається прийняття вердикту більшістю голосів. Важливо наголосити, що присяжні звільнені від юридичної відповідальності за прийняті ними рішення, що гарантує їх незалежність та захищає від зовнішнього впливу [637].

Законодавство США встановлює чіткі норми щодо обов'язку присяжних брати участь у судових засіданнях. Зокрема, якщо присяжний пропустив одне судове засідання з об'єктивних причин, йому зазвичай надається можливість долучитися до розгляду іншої судової справи. Водночас систематичне невиконання обов'язків, котре простежується у багаторазовому і безпідставному невідвідуванні судових засідань, розглядається як порушення обов'язку громадянина. У таких випадках до присяжного можуть бути застосовані санкції, передбачені законом. Зокрема, залежно від юрисдикції, порушник може бути притягнутий до відповідальності у вигляді накладення штрафу або навіть короткострокового позбавлення волі [52].

У Англії, Уельсі, та США присяжні не зобов'язані обґрунтовувати свої рішення, що є однією з характерних рис класичної моделі суду безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. У багатьох випадках рішення кримінальних судів, ухвалені судом присяжних, не підлягають апеляції. Важливо зазначити, що у Сполучених Штатах існують численні механізми правового захисту, які дозволяють оскаржити рішення, однак ці засоби обмежуються юридичними питаннями, зокрема, щодо дотримання процедур чи застосування права. Якщо в ході судового процесу були допущені суттєві процедурні порушення, суддя має право призначити новий судовий розгляд для виправлення помилок [787].

Система апеляцій в Англії та Уельсі є досить складною. Відповідно до чинного законодавства, подання апеляційної скарги, яка не обмежується суто питаннями права, потребує попередньої дозволу, котрий може надати або суддя, який виніс рішення, або апеляційний суд. Така процедура значно зменшує кількість справ, які потрапляють на розгляд апеляційної інстанції, оскільки отримання дозволу є доволі складним процесом [71]. На практиці значно легше оскаржувати рішення суду на підставі процесуальних порушень чи помилок у призначенні покарання, які перебувають у компетенції судді, ніж на підставі рішень, ухвалених присяжними. Зазначене пояснюється тим, що рішення присяжних, які формуються на основі їхньої оцінки доказів і переконань, вважаються остаточними, що забезпечує стабільність правосуддя. Поряд із цим, така «автономія» водночас обмежує можливість перегляду рішень присяжних, навіть за наявності сумнівів у їхній обґрунтованості.

Суд присяжних у Великобританії та Сполучених Штатах Америки має глибокі історичні корені, які сформувалися у Великобританії та пізніше поширилися на США і низку інших держав. Зазначений інститут продовжує залишатися важливим елементом системи правосуддя в обох державах, хоча його нормативно-правове регулювання зазнало суттєвих трансформацій. Зокрема, процедура добору присяжних у Великобританії та США має принципові відмінності, які впливають не лише на перебіг судового процесу, але й на його результати. У Великобританії акцент зроблено на забезпеченні участі в журі представників широкого спектра суспільства, з акцентом на випадковий відбір, тоді як у США процес добору є більш деталізованим, із наданням сторонам більше можливостей для відводу потенційних присяжних. Незважаючи на спільну історичну основу, інститут суду присяжних у Великобританії та США демонструє різноспрямовану еволюцію [71].

У Канаді судочинство зазвичай здійснюється суддею, який засідає самотійно. Поряд з цим, будь-яка особа, яку звинувачують у скоєнні злочину, має право на розгляд справи судом присяжних, якщо за такий злочин передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк 5 років або більш

суворе покарання [479]. Винятками є справи, котрі розглядаються відповідно до чинного законодавства Канади військовим трибуналом. Таке виокремлення військових злочинів зумовлено особливим характером військового судочинства, котре має давню історію та не передбачає залучення громадськості до відправлення правосуддя [881].

Обвинувачений має право відмовитися від розгляду своєї справи судом присяжних, якщо вважає, що такий спосіб не є доцільним для прийняття рішення на його користь. Важливо зазначити, що рішення про розгляд справи судом присяжних залишається прерогативою самого обвинуваченого, і його не можна змусити скористатися цим правом, навіть якщо участь присяжних у розгляді справи є доцільною з точки зору суспільного інтересу. Така норма відображає ключовий принцип канадського правосуддя – забезпечення прав особи на справедливий судовий розгляд у спосіб, який вона вважає найбільш відповідним.

У канадській судовій системі суд присяжних, як правило, формується у складі 12 осіб для розгляду кримінальних проваджень. Однією з ключових характеристик такого розгляду є вимога одноголосного прийняття рішення у більшості випадків. У сфері цивільного судочинства суд присяжних зазвичай складається з 5 до 12 осіб. У цьому випадку рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість складу присяжних. Якщо суддя дійде висновку, що в матеріалах справи відсутні належні докази, на основі яких присяжні могли б прийняти обґрунтоване рішення, він може втрутитися у процес визначення питання вини [673].

Основним принципом функціонування системи присяжних у Канаді є те, що присяжні вирішують питання факту, тоді як суддя – питання права. Суддя визначає релевантність та допустимість доказів, а також повинен вирішити, чи достатньо їх, щоб забезпечити належну їх оцінку присяжними. Вимога достатньої доказової бази спрямована насамперед на уникнення неправомірних засуджень та необґрунтованих виправдувальних вироків та одночасно залишає за присяжними виконання обов'язків, які згідно закону належать до сфери їх компетенції.

При цьому норма права, що дозволяє суддям, які розглядають справи, висловити свою думку щодо доказів, не порушує законодавства Канади. Судді, які розглядають справи, мають право коментувати докази за умови, що журі дасть зрозуміти, що вони не залежні від позицій судді [835]. Вважається, що суддя не узурпує функції присяжних, оскільки для його коментарів по справі встановлюється певний ліміт, кінцевою точкою є можливість загрози пошуку фактів і формуванню остаточного рішення присяжних. У цьому контексті роль захисника (адвоката) є надзвичайно важливою [99].

Відповідно до положень статті 561 Кримінального кодексу обвинувачений наділений правом переобрати спосіб судового розгляду протягом 15 днів після того, як він дізнався про істотні зміни у справі. Також у Кримінальному кодексі Канади міститься положення, відповідно до якого обвинувачений є позбавленим права на розгляд його справи судом присяжних, якщо він не з'явився на судові засідання [752].

Присяжних викликають шляхом жеребкування (рандомно) із списку присяжних та повідомляють про необхідність участі у засіданні у такій ролі листом. Кількість присяжних, котрим надсилають таке повідомлення є традиційно більшою, ніж та, що встановлена законом. До присяжних пред'являються досить прості вимоги – досягнення вісімнадцятирічного віку, наявність громадянства та внесення до списку присяжних. Не може бути присяжним:

- 1) член парламенту, уряду;
- 2) суддя Верховного суду Канади, Федерального суду, Апеляційного суду, Вищого суду, Суду Квебеку або муніципального суду, коронер або судовий службовець;
- 3) практикуючий адвокат або нотаріус;
- 4) пожежник;
- 5) особа, яка страждає психічними вадами або захворюваннями;
- 6) особа, яка не вільно володіє французькою або англійською мовами;
- 7) особа, яка звинувачена або засуджена за вчинення злочину;

8) у судових округах Мінган, Гаспе, Абітібі (за деякими окремими винятками) особа, яка не проживає в муніципальних територіях, розташованих повністю або частково в радіусі 60 кілометрів від столиці судового округу).

Може бути звільнений від обов'язку брати участь у судовому засіданні у ролі присяжного:

- 1) священнослужитель;
- 2) член апарату Національних зборів;
- 3) особа віком від 65 років;
- 4) член канадських регулярних військ відповідно до Закону Канади «Про національну оборону»;
- 5) особа, чиє здоров'я чи домашні обов'язки не дозволяють бути присяжними;
- 6) якщо це дозволяє суспільний інтерес, особа, яка має обґрунтовані підстави отримати звільнення від обов'язку присяжного з причини, не передбаченої попередніми пунктами.

Відповідно до процедури формування списків присяжних, шериф щороку, не пізніше 15 вересня, зобов'язаний надіслати голові виборчого управління перелік місцевих муніципалітетів, які входять до його округу. У свою чергу, Головний виборчий комісар до 30 вересня того ж року надсилає шерифу списки виборців, внесених до постійного реєстру виборців, для кожного виборчого підрозділу, що входить до зазначених муніципалітетів. На основі отриманих списків шериф формує список присяжних, необхідний для організації судових розглядів у межах його округу. Такий список затверджується шерифом у формі, встановленій законом, і залишається чинним до затвердження нового списку. Для підготовки списку присяжних шериф може залучати допомогу персоналу реєстру.

У разі необхідності участі присяжних у судовому засіданні шериф складає таблицю присяжних зі списку, який було затверджено раніше. Виклик присяжних здійснюється заздалегідь, принаймні за тридцять днів до дати

судового засідання, або протягом іншого терміну, визначеного суддею, але не менш ніж за вісім днів [801].

Прокурор або обвинувачений не мають права вимагати перегляду чи зміни списку присяжних, за винятком випадків, коли наявні обґрунтовані підстави для таких дій. До таких підстав належать упередженість, шахрайство або умисні неправомірні дії, вчинені шерифом чи іншими посадовими особами, які брали участь у складанні зазначеного списку [836].

Виклик присяжних проводиться шляхом надсилення повісток за останньою відомою адресою місця проживання або роботи. Повістки можуть бути надіслані звичайною поштою, факсом або електронною поштою, залежно від доступних засобів зв'язку. Роботодавцю забороняється звільняти, призупиняти повноваження чи переводити працівника на іншу посаду, вживати щодо нього будь-які дискримінаційні заходи, накладати на нього будь-які інші санкції з тієї причини, що останній призначений виконувати або ж виконував обов'язки присяжного [801].

Слід підкреслити, що кримінальне законодавство є особливою формою державного регулювання, оскільки воно виражає колективне несхвалення певних дій або бездіяльності у суспільстві. У великій частині англо-канадського кримінального законодавства вже давно закріплено принцип того, що під час судового розгляду справи роль судді полягає в тому, щоб роз'яснити закон, а роль присяжних – застосовувати цей закон до фактів справи [33]. У всіх справах суддя має обов'язок навчити присяжних, як дотримуватися справедливості [472].

У кримінальному процесі ключову роль відіграють послідовні стадії розгляду справи, кожна з яких спрямована на забезпечення справедливого судочинства та прийняття законного судового рішення. Процес розпочинається з вступної промови сторони обвинувачення. Прокурор представляє свою версію подій, висвітлює теорію злочину та окреслює докази, які планується надати суду для підтвердження вини обвинуваченого. На цій стадії важливо надати логічну, структуровану і переконливу презентацію, що формує у присяжних первинне розуміння справи.

Після цього сторона обвинувачення розпочинає подання доказів, які підтверджують її позицію. До таких доказів можуть належати свідчення свідків, матеріальні докази, експертні висновки та інші джерела, які мають юридичну силу. Сторона захисту має право відповідати на надані докази, представляти свої контраргументи та докази, спрямовані на доведення невинуватості обвинуваченого або надання обґрунтованих сумнівів щодо позиції обвинувачення.

Завершальна стадія судового розгляду передбачає представлення заключних аргументів адвокатами обох сторін. На цьому етапі адвокати звертаються до присяжних із підсумковими висновками. Особливе значення має досвід адвоката сторони захисту, який спрямований на переконання присяжних у відсутності доказів вини обвинуваченого поза межами розумного сумніву. Аргументація повинна бути побудована так, щоб кожен член журі дійшов висновку про недостатність доказової бази для засудження.

Після завершення усних аргументів суддя проводить інструктаж для присяжних, зокрема, роз'яснює правові аспекти справи, ключові елементи складу злочину, які необхідно довести, стандарти доказування, а також узагальнює основні докази, представлені сторонами. Суддя також відповідає на можливі запитання присяжних, які стосуються процесуальних або доказових аспектів справи.

Прийняття остаточного рішення залишається за присяжними. Їхня відповідальність полягає у застосуванні норм права до фактів справи, представлених у ході судового процесу, з метою визначення винуватості чи невинуватості обвинуваченого. У цьому контексті їх рішення має бути побудованим на неупередженому аналізі доказів, з урахуванням наданих інструкцій судді [792].

Що ж до оплати праці присяжних, то варто зазначити, що вона може сягати ста доларів за день. Тобто, участь у здійсненні судового провадження супроводжується фінансовою підтримкою та стимулюванням з боку держави. Поряд з цим, бути присяжним у Канаді – це не право, а повноцінний

конституційний обов'язок, недотримання якого карається притягненням до відповідальності у вигляді застосування до такої особи штрафних санкцій, або позбавлення волі [533].

Конституційно закріплене право на суд присяжних у справах, де передбачено міру покарання у вигляді п'яти і більше років позбавлення волі, є однією з ключових гарантій демократичності судового процесу та важливим механізмом забезпечення справедливості в системі правосуддя. Аналізуючи значення цього права, слід зазначити, що воно виконує функцію своєрідного «запобіжника» проти можливих зловживань державної влади. Залучення присяжних як представників громадянського суспільства до розгляду судових справ створює додаткові гарантії проти впровадження або застосування несправедливих чи соціально неприйнятних законів. Участь громадян у вирішенні питань вини чи невинуватості підсудного у складних справах відображає фундаментальні демократичні принципи, зокрема право народу на участь у здійсненні правосуддя. Важливість зазначеної гарантії підкреслюється її нормативною закріпленістю в конституційних актах багатьох держав із англосаксонською правовою системою, що свідчить про її невід'ємність для забезпечення легітимності та прозорості судового процесу [791].

Одним із найвідоміших прикладів застосування суду присяжних як механізму демократичного захисту прав і свобод є справа Генрі Моргенталера, пов'язана зі звинуваченнями згідно з положеннями Кримінального кодексу Канади у справах про аборти. Зазначена справа стала яскравою ілюстрацією того, як суд присяжних може відігравати вирішальну роль у розгляді резонансних справ, де юридичні та моральні питання переплітаються та формують значний суспільний резонанс. Незважаючи на те, що найвищий суд провінції визнав дії Моргенталера такими, що суперечать кримінальному законодавству, колегія присяжних неодноразово відмовлялася виносити обвинувальний вердикт. Присяжні дійшли висновку про відсутність достатньої підстави для засудження лікаря. Така позиція відображала суттєві зміни у громадській думці щодо права

жінок на репродуктивний вибір. Зрештою, це сприяло припиненню подальшого кримінального переслідування Моргенталера [796].

У *Новій Зеландії* судова система передбачає право осіб, обвинувачених у вчиненні серйозних злочинів, вимагати розгляду справи у Верховному суді за участю присяжних замість магістратського суду. Верховний суд здійснює розгляд справ у різних форматах: одноособово, колегіально або за участю присяжних, що визначається залежно від природи та складності конкретної справи. Особливістю суду присяжних є кількісний склад журі, який залежить від типу провадження. У кримінальних справах є обов'язковою участь 12 присяжних, у цивільних справах кількість присяжних може коливатися від 4 до 12 осіб. Відбір присяжних здійснюється випадковим чином із виборчих списків серед громадян, зареєстрованих та проживаючих у радіусі 45 кілометрів від суду. Зазначений механізм забезпечує географічне та соціальне представництво журі [763].

Особи, відібрані для виконання обов'язків присяжних, отримують офіційні повістки, в яких зазначаються дата та місце їхньої явки до суду [845]. Більшість осіб, які отримали повістки для участі у відборі присяжних, зобов'язані щодня протягом визначеного тижня з'являтися до суду. У цей період вони можуть бути залучені до формування журі для розгляду конкретної справи. Тривалість судових розглядів у *Новій Зеландії* зазвичай не перевищує 2-3 днів, що робить участь присяжних менш обтяжливою для громадян. Проте в окремих випадках, коли розглядаються більш складні або резонансні справи, судовий процес може займати значно більше часу.

Відтак, щодня, з числа осіб, які прибули до суду за повістками, випадковим чином обирається необхідна кількість присяжних для формування журі. Ігнорування повістки для участі у судовому процесі як присяжного є неприпустимим, і за таку поведінку особа може бути притягнута до адміністративної відповідальності у вигляді штрафу, максимальний розмір якого становить 300 доларів. Водночас, отримавши повістку, особа має можливість подати заявку на звільнення від участі у судовому засіданні. Для цього необхідно

негайно звернутися до відповідного органу з письмовою заявою, яка повинна містити обґрунтовану причину, що унеможлиблює виконання обов'язків присяжного. До прийнятних причин звільнення від участі належать постійний догляд за дітьми, невідкладні робочі обов'язки, проблеми зі здоров'ям або інвалідність. Для підтвердження таких обставин від потенційного присяжного можуть вимагати документальні докази, зокрема лист від роботодавця, лікаря або керівника громади, які підтверджують заявлені причини. Варто зауважити, що подібні заявки на звільнення нерідко задовольняються. У разі відхилення заявки реєстратором, особа має право звернутися безпосередньо до судді у день відбору присяжних. Суддя розглядає подані аргументи та приймає остаточне рішення щодо можливості звільнення особи від обов'язків присяжного [63].

Відповідь на повістку про виклик до складу присяжних може бути надана одним із таких способів: заповнення форми, яка додається до листа про виклик присяжних; використання електронної копії форми, заповненої онлайн; надсилання відповіді електронною поштою на адресу, зазначену у формі виклику; підтвердження участі за допомогою телефонного зв'язку. Зауважимо, що законодавство визначає категорії осіб, які не можуть бути членами журі. До таких належать: депутати парламенту; генерал-губернатор; судді, громадські магістрати або виїзні судді; члени комісії з умовно-дострокового звільнення; адвокати та юристи з чинним сертифікатом відповідної практики; мирові судді, які здійснюють правосуддя в окружних судах; працівники департаменту виконання покарань (Ara Poutama Aotearoa), поліції Нової Зеландії або Міністерства юстиції. До складу присяжних не можуть бути включені особи, які: засуджені до довічного позбавлення волі; отримали вирок у вигляді позбавлення волі строком три роки і більше, незалежно від того, чи завершили вони відбувати покарання, чи продовжують перебувати в ув'язненні; щодо яких застосовуються запобіжні заходи у вигляді обмеження свободи пересування чи інших прав [63].

Кожна із сторін має право на відвід потенційних присяжних, тобто їх виключення з участі у справі, без необхідності надання причин. Таке право може бути реалізовано до шести разів. Якщо сторона бажає здійснити додаткові

відводи, вона повинна надати судді обґрунтовані підстави для такого рішення. Механізм відводу потенційних присяжних є невід'ємною частиною процесу формування об'єктивного та неупередженого складу журі та дозволяє адвокатам виключити осіб, яких вони вважають непридатними для розгляду справи, через можливі упередження чи інші фактори, що можуть вплинути на справедливість судового процесу. Якщо виникає потреба у додаткових відводах після вичерпання ліміту безпідставних виключень, адвокати мають надати судді переконливі докази того, що конкретний потенційний присяжний не може брати участь у розгляді справи. Остаточне рішення щодо таких відводів ухвалює суддя.

Відповідно до встановленої практики в Новій Зеландії, присяжні отримують оплату за час, проведений у суді під час виконання своїх обов'язків, що охоплює як безпосередню участь у розгляді справи, так і час очікування рішення щодо їх включення до складу журі присяжних [826]. Таке фінансове забезпечення спрямоване на компенсацію часу, витраченого громадянами на виконання їхнього обов'язку в рамках судочинства, та є важливим елементом підтримки функціонування суду присяжних. Виплати забезпечують соціальну справедливість, оскільки дозволяють громадянам брати участь у судовому процесі без значного фінансового тягара, що могло б перешкодити належному виконанню ними своїх обов'язків.

Законодавство передбачає матеріальну підтримку осіб, які виконують обов'язки присяжних, шляхом компенсації витрат на транспорт до суду та у зворотному напрямку, а також виплати денної винагороди за час, проведений у суді. Розмір такої винагороди залежить від тривалості перебування в суді, за перші три години роботи передбачена мінімальна сума у 31 долар, яка збільшується у разі продовження роботи протягом дня.

Роботодавці можуть надавати фінансову підтримку своїм працівникам під час виконання ними обов'язків присяжних, однак це не є їхнім юридичним обов'язком. Працівники, залучені до судового процесу як присяжні, отримують оплату від держави за виконання цієї функції, проте суми таких виплат часто не компенсують повною мірою їхніх звичних заробітків. З цієї причини

законодавство заохочує роботодавців до надання працівникам додаткових виплат, які б покривали різницю між отриманою від держави компенсацією та їхньою звичною заробітною платою. Водночас відсутність юридичного обов'язку щодо виплати заробітної плати залишає це питання на розсуд кожного роботодавця, що створює певну нерівність у фінансовій підтримці присяжних з боку їхніх роботодавців [762].

У Новій Зеландії передбачено можливість постійного звільнення від виконання обов'язків присяжного. Таке право доступне для осіб, які досягли 65-річного віку, страждають на постійну інвалідність або мають хронічні захворювання, що унеможливають їх участь у судових засіданнях. Запит на таке звільнення може бути поданий після отримання повістки про необхідність явки до суду. До запиту необхідно додати підтверджувальні документи, що засвідчують відповідні обставини, та заповнити відповідну форму [63].

Англосаксонська правова традиція значно вплинула на розвиток права Гонконгу. Враховуючи історичні особливості зазначеного адміністративного району Китайської Народної Республіки, варто зазначити, що правова система цієї особливої територіальної одиниці характеризується концепцією «одна держава – дві системи», поєднанням західної ліберальної культури із східною філософією, соціалістичною моделлю Китаю, котра повинна бути збережена відповідно до Основного Закону Гонконгу до 2047 року.

Слід зазначити, що характеристики правової системи Гонконгу не є належним чином дослідженими у сучасній юридичній науці. Тим не менш, «наріжним каменем» цієї системи є незалежність судочинства, дотримання та захист фундаментального принципу верховенства права, котрі відіграють надважливу роль та сприяють успіху Гонконгу як міжнародного комерційного центру. Основний Закон Гонконгу 1997 року передбачає поділ державної влади на три гілки – законодавчу, виконавчу та судову, забезпечення основних прав та свобод, зокрема, права на справедливий суд, а також доступу до системи правосуддя тощо. До джерел права, окрім зазначеного нормативно-правового

акту, також належить національне законодавство КНР, китайське звичаєве право, загальне право, а також норми міжнародного права [501].

Роль присяжних у Гонконзі є особливо важливою, а робота присяжних – надзвичайно цінною та почесною. Чинне законодавство досліджуваного спеціального адміністративного регіону КНР передбачає ряд кваліфікаційних вимог (цензів), котрі пред'являються до особи присяжного:

- 1) вік – від 21-ого до 65-ти років;
- 2) здоровий глузд, відсутність порушень роботи органів слуху або зору (що унеможливають належність та ефективність оцінки доказів по справі);
- 3) добропорядність;
- 4) знання мови, на котрій відбувається судове слухання (китайської або англійської, залежно від індивідуальних обставин).

Поряд з цим, є визначений перелік осіб, котрі не можуть бути присяжними:

- 1) представник виконавчої та законодавчої гілок влади;
- 2) суддя, заступник судді, суддя окружного суду, заступник судді окружного суду, секретар, старший заступник секретаря, заступник секретаря, помічник секретаря, реєстратор, старший заступник реєстратора, помічник реєстратора, коронер або магістрат, мировий суддя;
- 3) консул, заступник консула або особа, що мають еквівалентний статус в іноземних державах, особи, які отримують прибуток в іноземних державах, є громадянами таких держав, а також подружжя та діти на утриманні таких осіб;
- 4) державний службовець, який працює у Міністерстві юстиції, Управлінні правової допомоги;
- 5) уповноважений, заступник уповноваженого або будь-який співробітник Незалежної комісії з питань корупції;
- 6) персонал поліції, імміграційної служби, митного та акцизного відділу, департаменту пожежних служб;
- 7) співробітник відділу виправних служб;
- 8) правоохоронець;

- 9) особа, що належить до кадрового складу Народно-визвольної армії Китаю;
- 10) дружина члена Народно-визвольної армії Китаю;
- 11) пілот, штурман, радіооператор, екіпаж та капітан будь-якого судна;
- 12) стажери на будь-яку державну службу;
- 13) адвокат, помічник адвоката;
- 14) лікар;
- 15) фармацевт;
- 16) священик, релігійний лідер;
- 17) студент денної форми будь-якого коледжу, університету, виробничого навчального центру чи іншого навчального закладу (включаючи професійну освіту) [902].

Список присяжних формується кожні два роки. Його можна умовно поділити на попередній, затверджений та додатковий. Попередній список присяжних складається, як правило, у жовтні та затверджується у лютому наступного року. Також секретар суду формує додатковий список, до якого можна додати осіб у будь-який час. Список присяжних публікується у віснику суду та газетах, а отже є у відкритому доступі. Щотижня секретар суду рандомно (шляхом випадкового відбору) обирає певну кількість присяжних з їх списку для участі у судових слуханнях.

Так, коли виникає необхідність скликання суду присяжних, реєстратор обирає певну кількість присяжних, визначену суддею, зі списку присяжних шляхом жеребкування або будь-якого іншого методу довільного відбору для формування групи присяжних. У разі недостатньої кількості присяжних суд може на прохання будь-якої сторони в судовому процесі вибрати достатню кількість кандидатів для приєднання до складу журі присяжних серед спостерігачів або інших осіб, які можуть взяти участь у справі. Цікавим є той факт, законодавством Гонконгу передбачено положення, відповідно до якого до складу журі присяжних можуть входити лише жінки, або ж лише чоловіки (якщо цього вимагають обставини справи).

Часто до розгляду судових справ у Гонконзі залучаються особи, котрі сповідують іншу релігію, аніж християнство. Замість присяги, такі присяжні роблять урочисту заяву такого змісту: «Я, ..., урочисто, щиро і правдиво заявляю, що буду заслуховувати докази по справі та висловлювати справжнє судження у дусі безстрашності, неупередженості та безкорисливості».

Після складення присяги присяжні можуть брати участь у слуханнях щодо кримінальних справ. Кримінальні справи, котрі стосуються тяжких злочинів (вбивство, зґвалтування, пограбування із застосуванням зброї, комерційне шахрайство, незаконний обіг наркотиків тощо) розглядаються судом першої інстанції у складі судді та семи присяжних. Поряд з цим, суддя може прийняти рішення про збільшення кількості присяжних до дев'яти.

Для забезпечення незалежності судового процесу після складення присяги присяжні повинні бути ізольовані ззовні. Однак, якщо в суді оголошено перерву під час слухання справи, суддя може направити присяжних до кімнат відпочинку до повторного судового засідання. При цьому відповідні судові працівники за таких умов мають забезпечити відсутність спілкування присяжних з тими чи іншими особами без дозволу судді.

У процесі судового розгляду суддя виконує функцію визначення допустимості доказів, які можуть бути представлені присяжним для розгляду. Присяжні виносять вердикт на основі фактичних обставин справи та доказів, поданих до суду. У кримінальному процесі вони вирішують питання щодо вини обвинуваченого у справі. Зміст обговорень журі повинен бути суворо конфіденційним, присяжні не мають права обговорювати справу ні з ким, окрім членів журі. За результатами розгляду кримінальної справи один із присяжних публічно інформує головуючого в суді про вердикт суду присяжних.

Присяжний, котрий без поважних причин не з'явився на судове засідання притягається до відповідальності за неповагу до суду, за винятком повідомлення ним розумних причин для невиконання повістки чи неявки до суду. Особа може бути звільнена від обов'язку бути присяжним, якщо на будь-якому етапі судового засідання з'явиться інформація про її недоброчесність.

Розгляд кримінальних справ зазвичай триває від кількох днів до трьох тижнів. При цьому суддя або слідчий завчасно повідомляє присяжних, скільки часу триватиме слухання справи. Робота присяжних оплачується за кожен день участі у судовому засіданні [903].

Наявність суду присяжних у Гонконзі як частині Китаю без сумнівів має безпосередній зв'язок з історичними витоками, про які ми згадували раніше. Гонконг – прогресивний, сучасний у всіх напрямках суспільного життя, а завдяки перебуванню як колонія у складі Британії, він живе більше за загальним правом, однією із сутнісних ознак якого є функціонування інституту суду присяжних, де присяжні наділені правом вирішувати справу по суті [100].

Іспанія. Відповідно до п. 1 статті 117 Конституції Іспанії 1978 року «правосуддя походить від народу», а стаття 125 закріплює положення, відповідно до якого «громадяни можуть здійснювати народні дії та брати участь у здійсненні правосуддя через інститут присяжних щодо кримінальних проваджень, визначених законом, а також у звичайних і традиційних судах» [693]. Однак лише в 1995 році згідно Закону про суд присяжних зазначений правовий інститут був регламентований на рівні профільного законодавства, що стало результатом тривалих дебатів про те, чи слід впроваджувати класичний суд присяжних або змішаний суд, що складається з професійних суддів і народних засідателів, як це відбувається в ряді європейських держав. В кінцевому підсумку був введений суд присяжних у класичному розумінні.

Іспанська правова доктрина пов'язує інструмент журі з двома основними правами – безпосередньої участі громадськості у державних справах (стаття 23.1 Конституції Іспанії), і правом на суд, встановлений законом (стаття 24.2 Основного закону). Інститут суду присяжних характеризується своєрідним способом формулювання права-обов'язку громадянина брати безпосередню участь у реальній владі держави, проте його роль сприймається дещо інакше, ніж у класичній ліберальній державі. Йдеться не про створення альтернативної системи правосуддя, яка діяла б паралельно або навіть протиставлялася професійним суддям та магістратам, згаданим у статті 122 Конституції Іспанії, а

про встановлення процесуальних механізмів, які забезпечують одночасне виконання вимог кримінального провадження та реалізацію громадянами свого права й обов'язку брати безпосередню участь у здійсненні судочинства як конституційної функції. Розвиток суду присяжних у цьому контексті розглядається не лише як конституційний обов'язок, але і як невідкладна потреба, яку неможливо ігнорувати чи відкладати [798]. Законодавство передбачає, що такі обов'язки не можуть бути скасовані без вагомих підстав [41].

Суд присяжних, як інструмент залучення народу до здійснення правосуддя, наділений повноваженнями розглядати справи, пов'язані зі злочинами проти особи; злочинами, скоєними державними службовцями під час виконання своїх обов'язків; а також злочинами проти честі, проти свободи та безпеки. Суд здійснює свою діяльність виключно в межах провінційного суду та, за необхідності, інших судів, які мають відповідну юрисдикцію щодо обвинуваченого. справи, які розглядаються Національним судом або перебувають під юрисдикцією Європейської прокуратури, не підпадають під юрисдикцію суду присяжних.

Юрисдикція суду присяжних поширюється на розгляд справ щодо пов'язаних злочинів за умови, що зв'язок виникає в одному з таких випадків: коли двоє або більше осіб одночасно вчиняють різні злочини; коли двоє або більше осіб вчиняють більше одного злочину в різних місцях або в різний час, якщо цьому передувала змова; коли будь-який із злочинів було вчинено з метою здійснення інших, сприяння їх виконанню або забезпечення їхньої безкарності.

Суд присяжних складається із дев'ятьох присяжних і магістрата з провінційного суду, який головує на засіданні. Якщо через статус обвинуваченого суд присяжних повинен відбуватися у Верховному суді або Вищому суді правосуддя, головуючим магістратом є суддя Кримінальної палати Верховного суду або Суддя Цивільної та кримінальної палати Вищого суду відповідно.

Закон, що регулює інститут суду присяжних, встановлює низку вимог до складу журі. До них відносяться: досягнення повноліття, повна реалізація

політичних прав, здатність читати й писати, проживання на території муніципалітету, де стався злочин, на момент формування складу журі, а також наявність відповідних здібностей для виконання функцій присяжного. Важливо зазначити, що особи з обмеженими можливостями не можуть бути виключені зі списків присяжних через їх стан, і судова система зобов'язана надавати їм необхідну допомогу та вносити відповідні корективи для забезпечення їх повноцінної участі у процесі.

Згідно з чинним законодавством, до складу журі не можуть бути включені особи, які мають судимість за умисний злочин, якщо судимість не була знята або погашена у порядку, визначеному законодавством. Також не можуть бути членами журі особи, які є підсудними або обвинуваченими, щодо яких ухвалено рішення про відкриття усного судового розгляду. Відсутність можливості бути присяжними поширюється й на осіб, які перебувають під вартою, в ув'язненні чи відбувають покарання за скоєний злочин.

Окрім зазначеного, вимоги щодо несумісності поширюються на певні категорії осіб, серед яких: члени іспанської королівської родини, включаючи короля, а також їхні подружжя, згідно з Реєстром цивільного стану, що регулюється Королівським указом 2917/1981 від 27 листопада; голова уряду, віце-президенти, міністри, державні секретарі, заступники секретарів, генеральні директори, а також керівники державних органів, керуючі та заступники голови Банку Іспанії; президенти автономних громад, члени урядових рад, віце-міністри та генеральні директори автономій; депутати та сенатори Генеральних кортесів, члени Європейського парламенту, депутати місцевих органів влади та члени законодавчих зборів автономних співтовариств; члени Конституційного суду, Генеральної ради юстиції, Генеральний прокурор, а також представники інших органів, що здійснюють контроль за правосуддям; омбудсмен та його заступники, а також посадові особи, які виконують подібні функції; члени судової та прокурорської кар'єри, судові секретарі, медики, а також інший персонал, що працює в Адміністрації юстиції, у тому числі у підрозділах судової поліції; елегати урядів в автономних спільнотах, у Сеуті, Мелільї, а також

острівні урядові делегати; активні юристи, які працюють з конституційними органами та державними адміністраціями, практикуючі адвокати або викладачі юридичних дисциплін; працівники сил безпеки та військових корпусів; посадові особи установ виконання покарань; дипломати та представники консульських установ, а також глави постійних представництв при міжнародних організаціях [798].

Процедура формування списків кандидатів у присяжні регулюється чітко визначеним порядком. Провінційні делегації Виборчого управління організовують жеребкування в вересні парних років для складання дворічного списку кандидатів, із урахуванням кількості справ, які очікують на розгляд. Кандидати обираються зі списку виборців шляхом публічного жеребкування. Після проведення жеребкування громадянам надається сім днів для подачі позовів щодо результатів. До 15 жовтня суд вирішує всі подані позови, і, у разі необхідності, здійснюється повторне жеребкування. Список кандидатів публікується та надсилається до відповідних органів. Протягом листопада, якщо виявляються порушення вимог до кандидатів, вони можуть бути виключені зі списку через судові позови. Остаточний список кандидатів формується до кінця року, після чого ці особи можуть бути викликані для виконання обов'язків присяжних протягом наступних двох років.

Процедура формування складу присяжних передбачає, що за тридцять днів до першого слухання справи магістрат, який буде головувати у суді присяжних, видає наказ про проведення жеребкування серед кандидатів у присяжні з провінційного списку для вибору 36 кандидатів для кожної справи. Жеребкування відбувається публічно. Секретар суду викликає обраних кандидатів на день розгляду справи та надає їм анкету, яку вони повинні заповнити. Кандидати зобов'язані повернути заповнену анкету магістрату протягом п'яти днів, а також вказати на свої особисті обставини та потреби в додатковій підтримці, якщо це необхідно. Прокуратура та інші сторони процесу мають право подати апеляцію щодо кандидатів у присяжні протягом п'яти днів після отримання анкети, якщо є підстави для їх відводу або виявлені інші

порушення. Головуючий суддя визначає день розгляду апеляцій та приймає рішення щодо них протягом трьох днів після проведення необхідних процедур. У разі, якщо кількість кандидатів у присяжні зменшується до менш ніж двадцяти осіб, проводиться нове жеребкування для поповнення списку.

Процес розгляду справи в суді присяжних починається після визначення наявності підстав для обвинувачення. Суддя приймає рішення про відкриття провадження, про що обвинувачений інформується негайно. Після заслуховування сторін суддя ухвалює рішення про подальше продовження розгляду справи або закриття провадження, при цьому допускається можливість оскарження такого рішення. Якщо суддя вважає за доцільне продовження розгляду справи, він оцінює необхідність проведення додаткових слідчих дій і ухвалює рішення про відкриття усного судового розгляду. У разі виявлення нових доказів або іншого злочину процедура може бути розширена або перенаправлена до відповідного органу, що має відповідну компетенцію для розгляду. Підготовка до судового розгляду завершується ухвалою, яка визначає факти для розгляду та підтвердження доказів.

Судовий процес за участю присяжних складається з кількох ключових етапів. Спочатку сторони мають право порушити питання щодо вимог до допустимості доказів. Наступним кроком є визначення фактичних обставин справи, після чого призначається дата усного слухання. Формування складу присяжних здійснюється через жеребкування, за результатами якого обираються дев'ять основних та двоє резервних членів журі. Після відбору присяжні складають присягу.

Головуючий магістрат може прийняти рішення про проведення закритого засідання після консультацій з присяжними та заслуховування сторін. Усне засідання вимагає присутності обвинуваченого та захисника, і має пріоритет перед іншими процесуальними діями. Якщо один з обвинувачених не з'являється, головуєчий магістрат може ухвалити рішення про продовження засідання для решти учасників. Процес починається з зачитування обвинувального акту, після чого сторони можуть подати нові докази. Присяжні

мають можливість надсилати письмові запитання свідкам та експертам для уточнення фактів та перевірки доказів. Всі матеріали справи можуть бути надані присяжним для ознайомлення.

Після завершення судового розгляду головуючий суддя передає журі письмову форму вироку, у якій детально викладаються всі важливі елементи справи. Факти, подані сторонами, повинні бути викладені в окремих, пронумерованих абзацах та розподіляються на ті, що підтверджують або спростовують обвинувачення, при цьому важливо, щоб сприятливі та несприятливі факти не були змішані в одному абзаці. Також у вирокі зазначаються факти, які можуть стати підставою для звільнення від відповідальності, та описуються обставини, що визначають ступінь відповідальності обвинуваченого. Окрім того, у документі чітко вказується кримінальне діяння, у котрому обвинувачений визнаний винним або невинним [70].

Головуючий суддя має право включати додаткові факти або змінювати правову кваліфікацію на користь обвинуваченого, за умови, що це не впливає на основну суть справи і не порушує права захисту. У разі необхідності головуючий суддя може звернутися до присяжних з метою виявлення їх позиції щодо умовного звільнення або помилування.

Присяжні визначають питання вини щодо кожного обвинуваченого за їхню участь у злочинному діянні та діють під час виконання своїх обов'язків відповідно до принципів незалежності, відповідальності та підпорядкування закону, як це передбачено для професійних суддів. Головуючий магістрат, окрім інших обов'язків, покладених на нього цим законом, виносить вирок, який відображає вердикт присяжних, накладає, у разі необхідності, відповідне покарання та заходи безпеки, а також приймає рішення щодо цивільної відповідальності засудженого або третіх осіб, проти яких було подано позов.

Варто зазначити, що головуючий суддя має право розпустити журі у разі, якщо усний розгляд справи буде призупинено на п'ять або більше днів. Крім того, після доповідей сторони обвинувачення, сторона захисту може подати

клопотання про достроковий розпуск журі, якщо виявлені докази не є достатніми для підтвердження обвинувачення. У разі, якщо сторона обвинувачення відмовляється від подальшого клопотання про засудження, головуючий суддя має право розпустити журі і винести виправдувальний вирок [70].

Цікаво, що у випадку Іспанії, закон вимагає функціонування двох рівнів юрисдикції. Рішення, винесене судом присяжних, може бути оскаржене в кримінальній палаті вищого суду громади. Апеляційний процес після подання оскарження здійснюється трьома професійними магістратами. Однак апеляція обмежується тільки рішеннями голови суду присяжних, оскільки вердикт, ухвалений присяжними, вже пройшов юридичну перевірку на попередньому етапі судового розгляду магістратом.

Насамкінець зазначимо, класична модель безпосередньої участі народу у реалізації судової влади характеризується рядом спільних та відмінних ознак, залежно від тої чи іншої держави, у котрій вона застосовується. Спільною рисою є те, що суд присяжних є важливим інститутом, закріпленим як основоположне право громадян на участь у здійсненні правосуддя та є громадянським обов'язком для присяжних, реалізація якого забезпечує залучення до судового процесу представників різних соціальних груп. В усіх державах, де застосовується класична модель, використовується процедура жеребкування для формування складу присяжних. Зазначений метод відбору складу присяжних сприяє випадковості та неупередженості у виборі осіб для участі в судовому процесі, що є необхідним для забезпечення принципу рівності сторін. Процедура жеребкування зазвичай передбачає певні вимоги до кандидатів, зокрема, серед яких відсутність конфлікту інтересів, встановлення вимог щодо несумісності та інші критерії, що сприяють формуванню об'єктивного складу журі. Іншою спільною ознакою є функціональне розмежування ролей між присяжними та професійним суддею. Присяжні займаються вирішенням фактичних питань через оцінку представлених доказів, у той час як суддя забезпечує правильне застосування норм права та інструктує присяжних щодо юридичних аспектів

справи. Такий поділ функцій сприяє ефективному поєднанню життєвого досвіду присяжних та професійної правової кваліфікації суддів.

Проте, відмінності між досліджуваними державами також є значними. У США та Шотландії для винесення обвинувального вердикту необхідна однастайність присяжних, натомість у Великій Британії та Канаді допускається вердикт за більшістю голосів. Кількість присяжних, необхідна для формування журі, також варіюється. У США та Великій Британії зазвичай присутні 12 присяжних, тоді як в Канаді, Іспанії та Гонконгу допускається їх менша кількість. Важливою відмінністю є і вимоги до кандидатів у присяжні, до прикладу, у Гонконгу існують додаткові обмеження щодо соціального статусу присяжних. В Іспанії присяжні можуть зобов'язані мотивувати свої рішення, що є важливою відмінністю від інших держав, де така вимога відсутня.

3.2. Дорадча модель безпосередньої участі народу у реалізації судової влади

Дорадча модель безпосередньої участі народу у реалізації судової влади передбачає колегіальне прийняття рішення стосовно вини, правової оцінки суспільно-небезпечної дії та визначення заходів примусового державного впливу [367, с.726]. У системі, де народні судді працюють разом з професійними, питання факту та права вирішуються спільно в рамках єдиної колегії.

Досліджувана модель має два основні варіанти походження: німецький та радянський (пострадянський). Німецький різновид розвинувся у вигляді суду шефенів та був запозичений і трансплантований в ряді інших європейських держав. У свою чергу, радянський (пострадянський) варіант передбачав участь народних засідателів у здійсненні правосуддя, що було характерно для СРСР та соціалістичних держав. Після переходу до постсоціалістичного розвитку зазначений інститут зазнав значних трансформацій у державах Центральної та Східної Європи. Крім того, в окремих державах існують інші формати дорадчої моделі [346, с. 105] Так, ще одним її варіантом зі своїми особливостями, є суд асизів у Франції.

Важливо відзначити, що класична модель безпосередньої участі народу у реалізації судової влади функціонувала в *Німеччині* понад 50 років тому. На сьогодні вона має іншу процесуальну структуру, однак термін «присяжні» все ще застосовується в наукових колах. Як уже зазначалося, інститут суду присяжних був запроваджений на території сучасної Німеччини під впливом Наполеонівських кодексів та їх французьких інтерпретацій. Однак, у 1924 році, під час Веймарської республіки, суди присяжних були остаточно скасовані, і з того часу в Німеччині деякі суди використовують інститут шефенів («почесних суддів»), які разом з професійними суддями здійснюють розгляд кримінальних справ [47].

Малозначні кримінальні правопорушення розглядаються одним професійним суддею [825; 619]. Суд шефенів зазвичай складається з одного професійного судді та двох почесних суддів [731]. Слід зауважити, що у випадках, коли предмет розгляду має особливе значення, може бути залучено додаткового професійного суддю, та утворено так званий «розширений» склад суду [850], який складається з трьох професійних суддів та двох шефенів.

Участь почесних суддів обмежується лише публічним та усним судовим процесом, який має бути основою для винесення будь-якого вироку. Цікавим є те, що законодавчо не врегульовано питання, чи мають шефени право ознайомлюватися з матеріалами справи та отримувати інформацію про суттєві результати розслідування (зокрема, частину обвинувального висновку). Федеральний суд правосуддя неодноразово звертав увагу на це питання, та підкреслював, що професійні судді та шефени повинні мати рівні права, тому останні також повинні мати право доступу до матеріалів справи. Водночас згідно з принципом негайності, який діє в німецькому праві, суд повинен мати безпосереднє уявлення про події, що мали місце під час основного слухання. Таке положення закріплене в Кримінально-процесуальному кодексі Німеччини [857].

Відтак, шефени приймають рішення виключно на підставі фактів і обставин, що були представлені під час основного судового слухання, тобто їхня

оцінка повинна базуватися на безпосередніх доказах, які були вислухані в суді, серед яких у тому числі показання свідків, виступи адвокатів і аргументи сторін [733]. Європейський суд з прав людини окремо розглядав питання доступу до важливих результатів розслідування і в своїх рішеннях підтвердив право шефенів на ознайомлення з попередніми матеріалами. Однак, незважаючи на це, нове прецедентне право не має однакового застосування в усіх частинах Німеччини, що призводить до різного трактування цього права в різних судах [859].

Таким чином, обов'язок суду самостійно з'ясувати істину передбачає, що професійні судді повинні уважно ознайомитися з матеріалами слідства до початку судового розгляду. Шефени, у свою чергу, не мають права переглядати ці матеріали, оскільки це може призвести до утворення «попереднього судження» щодо справи. Однак у деяких судах останнім часом допускається надання для них доступу до певних документів слідства, що дозволяє їм краще зрозуміти ключові моменти, що підлягають розгляду [19]. Окрім цього, деякі зарубіжні дослідники висловлюють критику щодо того, що почесні судді не беруть участі у формулюванні остаточного судового рішення, позаяк це може призвести до ситуації, коли професійні судді, котрі формулюють письмові аргументи, можуть зробити їх такими, що апеляційний суд скасує вирок і призначить новий розгляд справи [776].

У Німеччині налічується понад 60 000 шефенів, які разом з професійними суддями ухвалюють вирoki. Для виконання обов'язків почесного судді роботодавець зобов'язаний звільнити його від основної роботи на період участі у судовому процесі. В середньому така особа бере участь у 10-15 основних слуханнях на рік. Шефени не мають юридичної освіти або спеціальних знань у галузі права, але, тим не менш, вони працюють на рівних з професійними суддями, володіють незалежністю та правом голосу. Неупередженість є основним обов'язком усіх членів колегії, як професійних, так і народних суддів. Однією з основних цілей залучення шефенів до здійснення правосуддя є реалізація принципу винесення вироку від імені народу. Іншим важливим

аспектом функціонування цього інституту є зміцнення довіри громадян до судової влади та забезпечення реалістичної судової практики. Теоретично, двоє почесних суддів можуть відхилити рішення професійного судді, однак на практиці такі випадки є надзвичайно рідкісними. Фактично жодне рішення не ухвалюється без попереднього обговорення з професійними суддями, які користуються великою повагою. Професійні судді зазвичай мають вирішальний вплив на результат справи, а розбіжності між поглядами шефенів та професійних суддів здебільшого стосуються питання покарання, а не визначення провини [828].

Відповідно до законодавства Німеччини, будь-яка особа віком від 25 до 69 років може бути призначена шефеном за умови, що вона не має юридичної освіти, не є банкрутом, не має судимості та має належний стан здоров'я. Крім того, кандидат повинен проживати в межах відповідного муніципалітету. Важливими є також особисті якості, серед яких здатність розуміти людську природу, логічне мислення, соціальна чутливість, емпатія, відсутність упереджень, а також почуття відповідальності. Для кандидатів на посаду почесного судді в ювенальних судах додатково цінується досвід виховання молоді [850].

При відборі шефенів важливим є дотримання принципу гендерної рівності, що забезпечує рівні можливості для представників різних статей. Участь у судовому засіданні у ролі почесного судді є добровільною, реалізується на підставі особистого бажання. Для того, щоб стати шефеном, особа повинна подати відповідну заявку до органів, які займаються реєстрацією громадян і формуванням відповідних списків.

Розділ 35 Закону про судоустрій визначає умови, за яких можливе відхилення певної кандидатури. Зокрема, зазначене стосується певних професійних категорій (лікарі, інші медичні працівники), а також специфічних життєвих обставин, які можуть вплинути на можливість виконання обов'язків (наприклад, економічно несприятливі умови чи перебування на посаді народного

засідателя протягом двох поспіль строків). У разі серйозного порушення своїх обов'язків, почесний суддя може бути звільнений з посади [732].

Шефеном не може бути призначена особа, яка займає ключові державні посади, зокрема, президента федерації, членів федерального уряду чи урядів земель, а також державних службовців. Обмеження поширюються на суддів, прокурорів, нотаріусів, адвокатів, судових виконавців, поліцейських, працівників пенітенціарних установ, а також релігійних служителів і членів релігійних об'єднань тощо. Водночас, положення законодавства передбачають право відмови від виконання функцій почесного судді для членів Бундестагу, Бундесрату, Європейського парламенту, земельних парламентів, а також осіб, які вже двічі поспіль виконували такі обов'язки у кримінальному судочинстві, за умови, що їхній останній строк ще триває на момент формування списку кандидатів.

Лікарі, стоматологи, медсестри, акушерки, а також керівники аптек, які не мають у штаті найманого фармацевта, мають право відмовитися від виконання функцій почесного судді. Аналогічна можливість надається особам, які можуть обґрунтовано довести, що їхня безпосередня особиста турбота про членів сім'ї істотно ускладнює виконання обов'язків народного судді. Крім того, звільнення від призначення можуть домагатися особи, які досягли шістдесятип'ятирічного віку або досягнуть його до завершення строку повноважень, а також ті, хто здатні довести, що виконання обов'язків призведе до значних труднощів, пов'язаних із суттєвим погіршенням їхнього фінансового стану чи третіх осіб.

У всіх випадках подання запиту на звільнення від виконання обов'язків почесного судді має бути обґрунтованим та супроводжуватися документами, що підтверджують реальність зазначених причин. До таких документів можуть належати медична довідка, копія сімейної книжки, довідка про інвалідність утриманця або інші підтверджуючі документи, які свідчать про наявність обставин, що ускладнюють виконання відповідних повноважень [759].

Муніципалітет формує список кандидатів раз на п'ять років. Список кандидатів повинен забезпечувати представництво різних соціальних груп та

враховувати гендерну рівність, вікові категорії, професії та соціальний статус. У ньому зазначаються прізвище, ім'я, рік народження, місце проживання (включно з поштовим індексом) та професія кандидата. Якщо прізвище є поширеним, додатково вказується населений пункт або район проживання кандидата для уникнення плутанини.

Слід зазначити, що до списку пропозицій для округу має бути включено щонайменше удвічі більше осіб, ніж це необхідно для призначення основних і запасних шефенів. Розподіл кандидатів між муніципалітетами в межах округу здійснюється головою окружного суду з урахуванням чисельності населення кожного муніципалітету. Після публікації списку протягом одного тижня громадяни можуть подати письмові заперечення або внести їх до протоколу, якщо серед кандидатів є особи, які не відповідають вимогам чинного законодавства для виконання обов'язків почесного судді. Після цього суддя окружного суду об'єднує списки кандидатів, подані муніципалітетами, в єдиний загальний список для округу. Суддя також розглядає подані заперечення, перевіряє дотримання встановлених законодавством вимог і, за необхідності, виправляє виявлені порушення [73].

У межах судового процесу головуючий суддя, який завжди є професійним суддею, керує судовим засіданням, викликає свідків і експертів, здійснює їх допит та ухвалює рішення щодо представлення інших доказів у суді. Професійний суддя, шефени, а також учасники судового процесу, зокрема, прокурор, обвинувачений, захисник, представник потерпілого та адвокат, мають право ставити додаткові запитання свідкам і експертам для уточнення або з'ясування обставин справи [888].

Варто підкреслити, що шефени мають рівні права з професійними суддями, що надає їм можливість ставити запитання учасникам судового процесу та самостійно оцінювати представлені докази. У контексті оцінки доказів судом шефенів застосовується принцип *in dubio pro reo*, який передбачає, що всі сумніви щодо обставин справи чи вини підсудного трактуються на його користь та забезпечують дотримання презумпції невинуватості.

Голосування під час ухвалення рішення здійснюється таємно, спочатку голосують шефени, а потім професійні судді. У випадках, коли народні судді ігнорують норми закону та перешкоджають ухваленню законного рішення більшістю, професійні судді зобов'язані детально зафіксувати ці обставини у письмовій частині вироку. Вирок проголошується судом усно з наданням відповідних пояснень. Професійні судді відповідають за складання письмового тексту вироку, який передбачає детальне обґрунтування прийнятого рішення [631].

Ювенальне судочинство здійснюється окружним судом, який розглядає справи, пов'язані з неналежною поведінкою молоді та підлітків. Така компетенція визначена положеннями § 40 Федерального закону про суди для неповнолітніх, що регулює специфіку судового розгляду справ за участі осіб цієї вікової категорії [620], а також охоплює розгляд справ, пов'язаних із неналежною поведінкою або злочинами, вчиненими дорослими, якщо ці дії безпосередньо впливають на законні права та інтереси молоді та підлітків [618].

Суд у справах неповнолітніх складається з професійного судді та двох шефенів, які мають спеціалізацію у справах дітей. Варто зауважити, що для розгляду справ щодо неповнолітніх не передбачено функціонування розширеного складу суду. З метою захисту прав і інтересів молодих осіб судові засідання у таких справах, як правило, проводяться у закритому режимі, що забезпечує конфіденційність та уникнення зайвого розголосу.

Розгляд справ у ювенальній юстиції судом шефенів передбачає участь осіб, які мають значний досвід роботи з молоддю, із обов'язковим залученням представника іншої статі. Зазначене обумовлено необхідністю врахування психологічного стану молодих людей під час судового розгляду, адже такі справи мають не лише правове, але і морально-психологічне значення. У процесі також беруть участь представники органів у справах молоді [577, с.185].

Є певні особливості щодо наявності спеціальних знань і для розгляду інших категорій справ. Для розгляду комерційних спорів у спеціалізованих палатах при земельних судах шефени призначаються головами вищих земельних

судів за рекомендацією торгово-промислових палат. Важливою вимогою до цієї категорії осіб є наявність досвіду роботи у комерційній сфері (підприємець, член правління, генеральний директор юридичної особи тощо). У сільськогосподарських судах шефени призначаються головами вищих земельних судів за рекомендацією сільськогосподарських палат і повинні самостійно займатися сільським господарством у відповідному регіоні або мати досвід такої діяльності.

Відповідно до положень законодавства, почесні судді мають право на винагороду та відшкодування витрат, передбачених Законом про суддівські винагороди та компенсації. Зокрема, шефену встановлюється фіксована погодинна оплата, яка на сьогодні складає 7 євро за годину виконання обов'язків у судовому процесі. Окрім цього, вони мають право на компенсацію низки додаткових витрат, пов'язаних із виконанням їхніх функцій. До таких витрат належить втрата заробітку через участь у судових засіданнях, витрати, пов'язані з відрядженнями (транспортні витрати, витрати на проживання тощо), а також компенсація за ускладнення у веденні домашнього господарства. Усі інші обґрунтовані витрати, пов'язані з виконанням обов'язків почесного судді, також можуть бути відшкодовані відповідно до встановлених законодавчих норм.

У Німеччині активно заохочується використання альтернативних способів вирішення спорів, що дозволяють уникнути судового розгляду. Наприклад, на офіційному сайті міста Гамбург наголошується, що у випадках, коли є можливість урегулювати спір без звернення до суду, це часто є доцільнішим варіантом.

Судовий процес, за своєю природою, є витратним як у фінансовому, так і в часовому вимірі. Навіть якщо провадження у суді першої інстанції триває в середньому шість місяців, оскарження рішень у кількох інстанціях може розтягнутися на роки, що значно збільшує витрати сторін. Крім того, судові рішення, навіть остаточне, потребує виконання, що може створювати додаткові труднощі для однієї зі сторін. Особливу увагу привертає також публічність судових засідань та можливий небажаний розголос деталей справи. У таких

випадках альтернативне, позасудове врегулювання спору дозволяє зберегти конфіденційність, уникнути зайвих витрат і досягти дружнього рішення, що враховує інтереси обох сторін [621].

У Франції функціонує суд асизів, котрий розглядає кримінальні правопорушення, за які передбачено притягнення до відповідальності у вигляді позбавлення волі на 5 і більше років, а також наділений повноваженнями розглядати справи щодо неповнолітніх осіб віком від 16 до 18 років, якщо такі справи стосуються тяжких злочинів. При цьому присяжні повинні приймати рішення незалежно, на основі внутрішнього переконання та правової свідомості [503, с. 166].

На даному етапі розвитку зазначеного правового інституту присяжні наділені повноваженнями і розглядати питання щодо покарання. Поряд з цим, як питання вини, так і покарання, присяжні вирішують не самостійно, а разом із професійними суддями. Присяжний під час судового засідання має право робити нотатки, а також ставити питання для з'ясування істини по справі. На присяжного покладаються і певні обов'язки, зокрема, бути незалежним, неупередженим та уважним під час здійснення судочинства; дотримуватись принципу таємниці нарадчої кімнати; бути присутнім на усіх судових засіданнях, котрі стосуються справи, до якої його було залучено та ін. [56]. За невиконання обов'язків, що покладаються на присяжного, останній несе відповідальність, передбачену законом. Невідвідування судових засідань тягне за собою притягнення до відповідальності у вигляді накладення штрафних санкцій у розмірі 3750 євро, а порушення таємниці нарадчої кімнати – позбавлення волі строком на 1 рік та штраф у розмірі 15 000 євро.

Кількість членів суду присяжних становить 12 осіб, з них – 3 судді, котрі здійснюють судочинство на професійній основі, а також 9 присяжних. Присяжні обираються зі списку виборців спеціально утвореними комісіями місцевих муніципалітетів. До присяжних у Франції висуваються певні кваліфікаційні вимоги. Так, присяжним може бути громадянин Франції, котрий досяг 23-річного віку, володіє французькою мовою в обсязі, що дозволяє йому читати та

писати, є фізично здатним належним чином реалізовувати функції, котрі покладаються на нього у рамках здійснення судочинства за участю присяжних.

Поряд з цим, присяжними не можуть бути особи, котрі:

- є недієздатними чи обмежено дієздатними;
- засуджені за вчинення злочину;
- є членами парламенту, уряду, магістратів;
- були звільнені з посад державних службовців;
- працівники правоохоронних органів.

Аналізуючи організацію та проведення судових засідань судом присяжних, слід звернути увагу на низку ключових аспектів. Головуючий суддя виконує важливу координаційну функцію, позаяк забезпечує належний порядок слухання та дотримання процесуальних норм, надає слово учасникам процесу, а також на початку засідання інформує обвинуваченого про його права у ході розгляду справи. Після цього обвинувальний акт оголошується клерком. Перед початком заслуховування свідків, потерпілої сторони та експертів головуючий надає можливість обвинуваченому висловитися. Присяжні мають право ставити запитання свідкам, експертам, потерпілим та обвинуваченому, проте лише за попереднім дозволом головуючого. Аналогічно, обвинувачений і потерпілий можуть ставити запитання іншим учасникам процесу через головуючого. Після заслуховування потерпілої сторони та її представника слово надається захиснику обвинуваченого, який виголошує аргументи на захист свого клієнта. Завершальною частиною судових дебатів є запитання головуючого до обвинуваченого щодо його бажання виступити із заключним словом.

Після завершення дебатів суд присяжних покидає залу судового засідання та переходить до нарадчої кімнати, де відбувається таємне обговорення, котре включає два етапи: обговорення щодо вини; обговорення щодо призначення покарання. Суд залишає нарадчу кімнату лише після винесення остаточного рішення (вироку), сам процес обговорення може зайняти декілька годин. Вмотивоване рішення суду оголошується у відкритому судовому

засіданні. Якщо було прийнято рішення про визнання обвинуваченого невинним, він звільняється від притягнення до відповідальності. За таких умов обвинувачений може подати вимогу про відшкодування у зв'язку із невинуватим триманням під вартою протягом 6 місяців з моменту проголошення виправдувального вироку. Якщо його ж визнано винним, головуєчий на судовому засіданні повідомляє про можливість оскарження рішення протягом 10 днів з моменту вручення рішення [837].

Голосування щодо прийняття рішення здійснюється у таємний спосіб. Рішення суду присяжних у Франції приймається більше як половиною голосів з загального кількісного складу суду присяжних. Однак, якщо рішення стосується, до прикладу, настання певних негативних правових наслідків щодо підсудного, то рішення приймається не менше як 8-ма голосами.

Судове засідання під час розгляду справи судом присяжних є відкритим. Кожен бажаючий може бути присутнім, окрім запрошених по справі експертів, котрі перебувають на засіданні лише для заслуховування судом їх висновків. Голова суду може прийняти рішення про заборону перебування у залі судового засідання неповнолітніх осіб, якщо дійде висновку, що зміст дебатів вірогідно може негативно на них вплинути. Поряд з цим, в інтересах забезпечення моральності суспільства та підтримки громадського порядку суд присяжних (не повним складом, а лише професійні судді) може прийняти рішення про проведення закритого засідання. У такому випадку у залі судового засідання можуть бути присутніми лише учасники провадження. Щодо певних категорій злочинів (зґвалтування, насильницьке поводження, катування) на вимогу потерпілого також може бути прийнято рішення про проведення закритого засідання. Цікаво, що обвинувачений не наділений правом вимоги щодо проведення закритого засідання. В інших випадках закрите засідання може бути проведено лише у за умов, що потерпіла сторона не заперечує. Що ж до розгляду ювенальних справ, то тут є свої особливості. Так, навіть за умови проведення закритого засідання, остаточне рішення по справі (вердикт суду присяжних) повинно бути винесено у «відкритому суді» [785].

Як було зазначено вище, відповідно до чинного законодавства Франції станом на сьогодні на рішення суду присяжних можна подати апеляцію до суду присяжних іншого округу. У цьому випадку до суду присяжних апеляційної інстанції входить 3 професійні судді та 12 присяжних. Оскарження рішення суду присяжних повинно бути здійснено протягом 10 днів з дня прийняття такого рішення.

Що ж до матеріального забезпечення присяжних під реалізації їх функцій, то вони на час судового провадження не отримують заробітну плату за місцем роботи. Відшкодування витрат, пов'язаних із відправленням правосуддя здійснюється державою, із урахуванням інформації, поданої від роботодавця, щодо розміру винагороди, яку така особа могла отримати, якщо б не була залучена до розгляду справи [833].

Варто зазначити, що у Франції зберігається практика, за якою слідчі юрисдикції здійснюють розгляд окремих категорій злочинів, які кваліфікуються «простими» правопорушеннями, і передають винних до суду для винесення вироку. Зазначена ситуація має декілька обґрунтувань, серед яких доцільність економії часу та ресурсів, відсутність необхідності у виплатах компенсацій присяжним, а також зменшення загального навантаження на систему правосуддя [786; 664].

Конституція *Італії*, зокрема стаття 102, закріплює принцип безпосередньої участі громадян у здійсненні правосуддя [784]. Інститут присяжних в Італії функціонує переважно в рамках кримінального судочинства і застосовується виключно у справах, що стосуються особливо тяжких злочинів.

Відбір народних суддів для участі в суді присяжних в Італії здійснюється шляхом випадкового жеребкування зі спеціальних списків. Закон №287 від 1951 року встановлює, що кандидати повинні бути громадянами Італії, які користуються громадянськими і політичними правами, мають бездоганну моральну репутацію, перебувають у вікових межах від 30 до 65 років, а також мають завершену середню освіту [843].

Варто наголосити, що через неоднозначність у тлумаченні положень Закону від 1951 року, який регламентує функціонування інституту народних суддів, зокрема, у контексті вікового цензу для присяжних, виникли ситуації, коли у Сицилії було пропущено щонайменше два судових розгляди. Така правова невизначеність вимагала негайного реагування з боку уповноважених органів для запобігання подальшим порушенням судових процедур. Так, дві справи, розглянуті судами присяжних у Палермо та Мессіні, привернули увагу через терміновий запит до Міністра юстиції Карло Нордіо, ініційований сенаторами групи Автономії Дафне Мусоліно з Сицилії, Джулією Унтербергер і Луїджі Спаньоллі з Південного Тіролю. У справі з Мессіни обвинуваченого визнали винним у навмисному зараженні ВІЛ, що спричинило смерть його партнерки, адвокатки. Однак апеляційний суд скасував вирок Луїджі Де Доменіко, засудженого до 22 років позбавлення волі за умисне вбивство через передачу вірусу. У справі з Палермо розглядалося мафіозне вбивство. П'єро Ерко, засуджений до довічного ув'язнення за вбивство підприємця Вінченцо Урсо у 2009 році, достроково був звільнений від відбування покарання, крім того, вирок його співлику, засудженому до 25 років ув'язнення, також було скасовано. Причиною скасування вироків в обох справах стала участь народних суддів, які перевищили віковий ценз у 65 років під час процесу – одного засідателя у справі Мессіни та двох у справі Палермо. Зазначене порушення, відповідно до положень Закону 1951 року, котрий вимагав дотримання встановлених меж вікового цензу протягом усього судового процесу, стало підставою для призначення повторного розгляду обох справ. Ситуація виникла через специфічне тлумачення закону, який, вимагав збереження вікового цензу народного судді не лише на момент вступу на посаду, але й упродовж усього судового процесу. Сенатори, однак, наголосили, що законодавець мав на увазі дотримання вікової межі лише на момент початку процесу. У зв'язку з цим вони закликали Міністра юстиції провести перевірку та розглянути можливість законодавчого уточнення, щоб уникнути подібних випадків у майбутньому [884]. Закон від 9 серпня 2024 року, пункт 114, уточнив, що вікове обмеження в

65 років для народних засідателів застосовується лише на момент їхнього призначення до складу судової колегії, тобто, якщо особа досягне 65-річного віку після призначення, вона може продовжувати виконувати обов'язки народного засідателя до завершення розгляду справи [795].

На посаду народного судді не можуть бути призначені особи, які належать до певних категорій. Зокрема, це магістрати та інші посадові особи, які працюють у системі судових органів або перебувають у їхньому штаті. Обмеження також поширюється на представників правоохоронних органів, незалежно від їхньої підзвітності державі у межах службової діяльності. Крім того, посаду народного судді не можуть обіймати служителі релігійних конфесій, члени орденів чи конгрегацій, які пов'язані з виконанням духовних обов'язків [794]. Окрім зазначеного, звільнення з посади народного судді передбачене для певних категорій осіб. До них належать міністри та їхні заступники, члени парламенту, члени регіональних органів чи органів, визначених спеціальними регіональними статутами. Крім того, обмеження поширюється на префектів провінцій.

Суд присяжних в Італії (*corte d'assise*) складається з двох професійних суддів і шести народних суддів, відомих як асизи. Народні судді виконують ті ж функції, що й професійні, за винятком головування, яке покладається на одного з професійних суддів. Професійних суддів, які постійно здійснюють судочинство, називають *togati* (що символізує їхній статус носіїв тогі), тоді як народні судді мають титул *giurati*, що підкреслює їхню роль присяжних, залучених для розгляду конкретних справ [74].

Призначення голови та інших суддів, які входять до складу суду присяжних або апеляційного суду присяжних, здійснюється за Указом Президента Республіки на підставі рішення Вищої ради юстиції на визначений строк. Після завершення цього періоду повноваження суддів автоматично продовжуються до моменту їхнього повторного призначення. Для кожного суду присяжних та апеляційного суду присяжних також окремо призначають голову та його заступника. У випадках, коли судді або їхні заступники не можуть

виконувати свої обов'язки, заміна здійснюється на підставі мотивованого указу голови апеляційного суду. Таке рішення ухвалюється після консультації з Генеральним прокурором і за наявності обґрунтованих причин, які унеможливлюють виконання повноважень.

Процес формування списків присяжних в Італії передбачає чітко визначену процедуру. У кожному муніципалітеті Республіки спеціальна комісія, до складу якої входять мер або його представник і два радники, формує два окремі списки громадян, які проживають на території цього муніципалітету. Такі списки складаються для виконання функцій народних суддів у судах присяжних і апеляційних судах присяжних та охоплюють осіб, які відповідають законодавчо встановленим вимогам. Якщо муніципальна адміністрація не бере участі у складанні списків, цю функцію перебирає на себе інша комісія, котра формується за участі урядового уповноваженого або його представника та двох громадян, яких призначає голова суду.

Для формування списків народних суддів кожен мер муніципалітету зобов'язаний оголосити публічне запрошення. Усі громадяни, які відповідають законодавчо визначеним критеріям та не підпадають під вимоги, пов'язані з несумісністю, повинні протягом наступних шістдесяти днів подати заяву для реєстрації у списках народних суддів. Заява може бути подана для включення до списків як суду присяжних, так і апеляційного суду присяжних. Муніципальна комісія здійснює формування та затвердження списків народних суддів. Такий процес завершується не пізніше ніж через тридцять днів після закінчення встановленого шістдесятиденного терміну для подання заяв. Протягом цього часу комісія ретельно перевіряє відповідність кожного заявника необхідним умовам та здійснює за потреби корективи списків.

Завершені списки передаються мером голові суду, до юрисдикції якого належить відповідний муніципалітет, у перші десять днів місяця, наступного після їхнього затвердження. У другій половині цього місяця голова суду організовує засідання Комісії, яке проводиться в адміністративному центрі округу. До складу цієї комісії входять усі мери муніципалітетів округу або їхні

делегати. Якщо представники окремих муніципалітетів не можуть бути присутніми, їхні обов'язки виконують урядові уповноважені або їхні делегати. Головування на засіданні здійснює голова суду, що забезпечує координацію роботи та дотримання процедури формування остаточних списків.

Списки народних суддів для суду присяжних і апеляційного суду присяжних, а також відповідні звіти та скарги передаються голові суду, де знаходиться суд присяжних, та голові апеляційного окружного суду. Отримавши ці матеріали, голова суду, заслуховує прокурора та голову Ради колегії адвокатів, а також збирає всю необхідну інформацію, а надалі проводить розгляд справи разом із двома суддями протягом одного місяця. У ході цього розгляду колегія перевіряє списки на відповідність вимогам, аналізує зібрані дані, розглядає скарги, реєструє осіб і формує остаточні списки народних суддів. Такі списки упорядковуються в алфавітному порядку з пронумерованими записами, уніфікуються для всіх округів і затверджуються указом голови суду.

Формування загальних списків народних суддів для судів присяжних та апеляційних судів присяжних відбувається за участю прокурора, голови Ради адвокатської асоціації або його представника, а також канцлера. У процесі проводиться відкрите жеребкування, під час якого витягуються номери, що відповідають іменам осіб, включених до остаточних реєстрів народних суддів для кожного суду. Жеребкування триває, доки не буде визначено необхідну кількість суддів. Усі особи, внесені до цих списків, зобов'язані виконувати обов'язки народного судді протягом наступних двох років.

Для створення списків запасних народних суддів проводиться додаткове жеребкування серед зареєстрованих осіб, які проживають у відповідному муніципалітеті. Такий процес триває до визначення необхідної кількості суддів, при цьому списки формуються окремо для чоловіків і жінок. Перед початком виконання обов'язків народні судді складають присягу [54].

Посада народного судді є обов'язковою і прирівнюється до виконання державних функцій, що за своєю природою аналогічно виборним посадам. У процесі виконання своїх обов'язків під час судових засідань народні судді, які

беруть участь у роботі судів присяжних та апеляційних судів, набувають статусу, рівноцінного суддям шостого рангу або радникам апеляційного суду.

Стаття 5 Закону «Про суд присяжних» наголошує на тому, що магістрати та народні судді утворюють єдиний орган та діють як рівноправні члени складу суду. В Італії професійні судді та представники громадськості мають однакові повноваження і спільно приймають рішення як щодо винуватості підсудного, так і щодо визначення покарання у кримінальних справах [782]. Вирок ухвалюється більшістю голосів усіх членів судової колегії, включаючи народних і професійних суддів, і затверджується підписом головуючого. Однією з ключових вимог до ухвалення рішень є обов'язкове їх мотивування.

В Італії діє система подвійної юрисдикції у кримінальних справах, яка передбачає можливість оскарження рішень суду присяжних в апеляційному суді присяжних (*corte d'assise d'appello*). Склад цього суду передбачає головуючого суддю, який є представником Касаційного суду, найвищої судової інстанції держави, суддю з числа суддів апеляційного суду, а також шістьох народних суддів [692].

У Данії формою безпосередньої участі народу у реалізації судової влади є інститут народних засідателів, який забезпечує прямий вплив народу на вирішення судових справ. До судової реформи справи за участю суду народних суддів розглядалися Високим судом як судом першої інстанції. У складі такого суду було 12 представників громадськості, які мали виключну компетенцію у вирішенні питання про винуватість підсудного. Якщо вони визнавали підсудного невинним, ухвалювався виправдувальний вирок. У випадку ж визнання вини, таке рішення потребувало підтвердження трьох професійних суддів, які аналізували обґрунтованість доказів. У разі, якщо судді встановлювали недостатність доказів, справа підлягала новому розгляду іншим складом народних суддів. Водночас, якщо прокурор вирішував відмовитися від державного обвинувачення, провадження припинялося. Така система отримала назву «подвійна гарантія», оскільки забезпечувала двоступеневий контроль, котрий передбачав, що засудження підсудного було можливим лише за умови

одноставного визнання вини засідателями та підтвердження цього рішення професійними суддями. Важливим аспектом діяльності Високого суду в контексті апеляційного провадження було те, що цей суд не мав повноважень переглядати рішення щодо вини. Його юрисдикція обмежувалася питаннями винесення вироку та перевіркою дотримання процесуальних норм під час судового розгляду [21].

Після судової реформи суди присяжних були трансплантовані в структуру окружних судів, де вони здійснюють розгляд найсерйозніших кримінальних справ у першій інстанції, в яких обвинувачений не визнав себе винним, а обвинувачення передбачає можливість застосування покарання у вигляді позбавлення волі на строк чотири роки чи більше. Окрім цього, до компетенції суду присяжних віднесені справи щодо осіб, які перебувають під вартою або в спеціалізованих закладах для осіб із психічними розладами, а також справи, що стосуються політичних злочинів.

Судовий розгляд проводиться колегією, до складу якої входять три професійні судді та шість народних засідателів. У разі розгляду апеляційних скарг щодо таких справ, суд присяжних у складі апеляційної інстанції передбачає трьох професійних суддів та дев'ять засідателів. Під час судового розгляду суддя виконує функцію керівника процесу, забезпечує дотримання процедурних норм і правил, надає народним суддям детальні інструкції щодо застосування відповідного законодавства та юридичних процедур, що допомагає їм правильно оцінити представлені докази та зробити обґрунтовані висновки.

Народні засідателі обираються шляхом жеребкування з числа громадян, включених до виборчих списків. Після завершення представлення доказів у судовому засіданні суду присяжних прокурору надається слово для висловлення своєї позиції. Прокурор здійснює аналіз представлених доказів, пояснює їхню значущість та обґрунтовує висновок щодо вини обвинуваченого. Захисник обвинуваченого, у свою чергу, представляє свої аргументи, які спрямовані на спростування обвинувачень, акцентує увагу на обставинах, які можуть викликати сумніви щодо вини, або пропонує альтернативні тлумачення

представлених доказів та наполягає на невинуватості підзахисного. Після виступів сторін обвинуваченому надається право особисто висловитися та безпосередньо донести до суду свою позицію щодо обвинувачення, представлених доказів та аргументів сторін.

Рішення щодо винуватості або невинуватості обвинуваченого ухвалюється в нарадчій кімнаті, де судді та народні засідателі спільно обговорюють справу, перебуваючи поза межами зали суду. У процесі прийняття рішення кожен учасник, незалежно від статусу – суддя чи народний засідатель, має рівне право голосу.

Слід підкреслити, що за деякими ознаками безпосередню участь народу у реалізації судової влади у Данії можна віднести частково і до гібридної моделі (див. підрозділ 3.3.), що обумовлено такими її характеристиками:

1) У судовій залі народні засідателі та судді займають окремі місця, що забезпечує незалежність у процесі розгляду справи. Народні засідателі розташовуються у відповідності до порядку, в якому вони були відібрані для участі в судовому процесі. Їм надаються всі необхідні матеріали справи, у тому числі обвинувальний акт та інші документи, необхідні для об'єктивного аналізу. Народним засідателям суворо заборонено виносити ці матеріали із судової зали, крім випадків, пов'язаних із процедурою голосування. Також народні судді не мають права передавати матеріали справи іншим особам або брати їх додому, а до моменту винесення остаточного рішення обговорювати справу з третіми особами, що є важливим запобіжником для уникнення зовнішнього впливу на їхню позицію. Комунікація народних засідателів у межах суду обмежується спілкуванням із суддями, які беруть участь у розгляді справи.

2) Під час голосування першими висловлюються засідателі, яких запрошують висловити свою думку в порядку їхнього відбору до справи, що забезпечує можливість для кожного засідателя поділитися своєю позицією без зовнішнього тиску. Після того, як усі народні судді висловили свої думки, своє бачення ситуації озвучують судді. Головуючий суддя голосує останнім, що підкреслює його особливу роль у процесі, але водночас залишає його голос

рівним за значенням з іншими членами суду. Така послідовність у голосуванні сприяє структурованому обговоренню, мінімізує вплив авторитету головуючого судді на рішення народних засідателів і забезпечує неупередженість судового процесу.

Якщо підсудного визнають винним, процес переходить до етапу призначення покарання, і судові засідання продовжується в залі суду. На цьому етапі як прокурор, так і сторона захисту мають можливість висловити свої пропозиції щодо виду та розміру покарання або інших санкцій, які можуть бути призначені підсудному. Сторони можуть також представити нові обставини, які раніше не були враховані під час розгляду справи. Наприклад, можуть бути представлені пом'якшувальні обставини або інші аспекти, які впливають на призначення покарання. Поряд із зазначеним, такі докази не повинні ставити під сумнів сам факт вини підсудного.

Після представлення додаткових обставин слово надається обвинуваченому, судді та народні засідателі знову відправляються до окремої кімнати для обговорення призначення покарання. Таке рішення ухвалюється спільно народними засідателями та суддями під керівництвом головуючого судді, який відіграє ключову роль у процесі. Якщо під час голосування виникає ситуація, коли голоси розділилися порівну, рішення ухвалюється на користь підсудного. Зауважимо, що рішення повинне містити детальне обґрунтування результатів голосування, а також думку меншості, якщо така є. У разі ухвалення рішення про невинуватість підсудного, його негайно виправдовують [819].

Для винесення обвинувального вироку в окружному суді необхідно, щоб принаймні чотири народні засідателі та двоє суддів проголосували за винуватість підсудного.

Рішення окружного суду може бути оскаржено до Landsret (Високого суду). Якщо апеляція охоплює питання щодо вини підсудного, у розгляді справи вищим судом беруть участь також народні засідателі. Їхня роль полягає у спільному з суддями розгляді справи та винесенні рішення щодо вини обвинуваченого. Однак, якщо апеляція стосується виключно тривалості

покарання або можливих процесуальних помилок під час самого судового розгляду, тоді розгляд апеляції відбувається лише за участю трьох суддів без залучення народних суддів.

У Високому суді кількість народних суддів зростає – призначення вироку можливе лише за умови, що шість засідателів та двоє суддів підтримають обвинувачення. Слід підкреслити, що у процесі розгляду кримінальних справ судом присяжних в окружному суді (районному суді) слухання розпочинається із зачитування обвинувального висновку, що надає присяжним чітке розуміння суті обвинувачення. Однак, коли справа переходить на вищий рівень до апеляційного суду Landsret, розгляд починається з оголошення рішення, яке було винесено районним судом, що дозволяє суддям і народним засідателям Високого суду оцінити попередні висновки та переглянути справу на основі вже прийнятого рішення [819].

Зауважимо, що у судовій системі Данії станом на сьогодні функціонують два Високі суди, які виконують апеляційні функції – Західний високий суд, розташований у місті Віборг, і Східний високий суд, що знаходиться в Копенгагені. Їх основним завданням є перегляд рішень, ухвалених окружними судами, з метою перевірки їх відповідності закону та справедливості.

Рішення Високого суду підлягають оскарженню виключно у Верховному суді за умови отримання відповідного дозволу. Такий дозвіл надається лише за наявності однієї з двох підстав: якщо справа має принциповий характер, тобто може вплинути на розвиток або тлумачення права, або якщо існують виняткові обставини, які обґрунтовують необхідність перегляду справи.

Верховний суд, розглядаючи такі справи, обмежується виключно правовими аспектами і не має компетенції вирішувати питання щодо вини обвинуваченого. Його роль полягає у перевірці відповідності судових процедур встановленим правовим нормам, оцінці можливих порушень процесуальних правил або інших помилок, які могли вплинути на справедливість судового рішення [818]. Верховний суд Данії є найвищою судовою інстанцією, що виконує ключову роль у забезпеченні однаковості та передбачуваності

правозастосування. Основна його функція полягає в розгляді справ, які мають значення для формування судової практики, а також встановлення прецедентів, які повинні враховуватися іншими судами при розгляді подібних випадків. Окрім цього, Верховний суд займається справами, що мають особливе суспільне значення або викликають широкий інтерес. Єдиний Верховний суд Данії знаходиться у столиці держави, Копенгагені.

Цікавим в аспекті особливостей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади є досвід *Швеції*. Конституція Швеції (Regeringsformen) передбачає сукупність чотирьох основних законів, що формують основу шведської правової системи. До них належать:

1. Акт про престолонаслідування (Successionsordningen) 1810 року – регулює порядок спадкування шведського престолу;

2. Закон про свободу друку (Tryckfrihetsförordningen) 1949 року з подальшими правками – є першим у світі законом, що захищає свободу преси;

3. Акт про форму правління (Regeringsformen), ухвалений у 1974 році, є одним із основних конституційних документів Швеції, що визначає принципи функціонування державної влади, регулює права та свободи громадян, встановлює порядок формування та роботи уряду, визначає роль Риксдагу, а також принципи відносин між різними гілками влади;

4. Закон про свободу вираження поглядів (Yttrandefrihetsgrundlagen) 1991 року – доповнює Закон про свободу друку і регулює право громадян висловлювати свої думки через аудіовізуальні засоби, включаючи телебачення, радіо та інтернет [53].

Вже з давніх часів у цій державі існувала традиція вирішення спорів та конфліктів за участю громадянських журі. Заснуванням цієї традиції можна вважати клубека (Clubs of Law) – спеціальні об'єднання громадян, які вирішували спори та визначали вину чи невинність. Сьогодні роль народного засідателя тісно пов'язана з суспільними процесами та розвитком, адже вони мають справу з життєвими ситуаціями та проблемами людей. Зараз у шведських судах працює близько понад 8500 народних засідателів.

Основною вимогою для призначення народним засідателем є відповідність певним критеріям. Зокрема, засідателю повинен бути повнолітнім громадянином Швеції, зареєстрованим у межах відповідного муніципалітету або повіту. Така вимога є особливо важливою для забезпечення географічної та адміністративної відповідності між засідателем і юрисдикцією суду. Наприклад, засідателі районних судів повинні бути зареєстровані в межах муніципалітету, який підпорядкований цьому суду, а засідателі апеляційних та адміністративних судів повинні бути зареєстровані у відповідних частинах повіту. Також існують вимоги, що виключають можливість призначення осіб, які перебувають у стані банкрутства або під опікою, а також тих, хто працює у певних професіях, які можуть вплинути на їхню об'єктивність у судовому процесі.

Певні професії є несумісними з обов'язками народного засідателя. Таке правило стосується тих осіб, які працюють у системі правосуддя або мають зв'язки з судовою системою, зокрема суддів, прокурорів, адвокатів, поліцейських та працівників суду. Причина цієї заборони полягає в тому, що такі особи можуть сприйматися сторонами процесу як зацікавлені, що порушує принцип об'єктивності. Аналогічно, особи, які працюють у державних органах, таких як Податкова служба, Пенсійний фонд або Міграційна служба, також не можуть бути народними засідателями в адміністративних судах.

Окрім вимог щодо компетентності, велике значення у Швеції надається придатності кандидатів для виконання цих обов'язків. Народний засідателю повинен демонструвати високу ступінь розсудливості, незалежності та законослухняності. Інші обставини, які можуть вплинути на придатність особи для виконання цієї ролі, також враховуються при прийнятті рішення про її призначення [727].

Підкреслимо, що призначення народним засідателем не потребує юридичної освіти чи попереднього досвіду у сфері права. Народні засідателі не повинні мати спеціальних знань у правових питаннях, оскільки ці функції виконує професійний суддя, який є експертом у застосуванні закону. Завдання народного засідателя полягає в тому, щоб представляти думку громади,

керуючись здоровим глуздом та життєвим досвідом. Саме тому юридична підготовка не є обов'язковою вимогою для засідателів. Однак, перед початком своєї роботи народні засідателі обов'язково проходять відповідне навчання, яке організовується судом.

Участь народних засідателів зазвичай планується на період від 10 до 20 днів на рік, переважно з 9 до 16 години. Як правило, протягом одного дня суд розглядає кілька коротких за тривалістю справ. Розклад їхньої роботи узгоджується безпосередньо із судом. Ті народні засідателі, які мають бажання та можливість, можуть брати участь у складніших справах, які тривають кілька днів або навіть тижнів. Важливо підкреслити, що народні засідателі мають гарантоване право на відпустку зі свого основного місця роботи для участі у судових засіданнях.

Крім того, всі народні засідателі перед початком виконання своїх обов'язків зобов'язані скласти суддівську присягу, котра вимагає від засідателів дотримання законодавства та чесності при ухваленні рішень. Присяга передбачає також зобов'язання щодо збереження конфіденційності інформації, яка стала відомою під час судових засідань, але не підлягає публічному розголошенню. Зокрема, це стосується обговорень, що мали місце на закритих нарадах суду. Поведінка народних засідателів має ключове значення для підтримання довіри до судової системи. Їхні дії повинні відповідати високим етичним стандартам, оскільки саме від їхньої неупередженості та відповідальності залежить справедливість ухвалених судових рішень і загальна довіра громадськості до правосуддя [848].

Окрім цього, засідателі отримують грошову винагороду за свою роботу в суді. Якщо засідання триває менше трьох годин, вони отримують 340 крон на день, а за довші засідання – 680 крон. У випадках, коли виконання обов'язків призводить до втрати частини заробітку, засідателі мають право на відповідну компенсацію, яка покриває фактичну втрату доходу. Для цього засідателю необхідно підтвердити розмір втрати під час служби в суді. Окрім втрати доходу, також передбачено компенсацію для засідателів, які втрачають дні відпустки

через виконання своїх обов'язків. Якщо роботодавець підтверджує втрату дня відпустки, засідателю отримує відповідну компенсацію, що прирівнюється до втрати заробітку. Держава покриває витрати на поїздки засідателів з місця проживання до суду, а у випадках, коли обов'язки засідателя вимагають ночівлі, передбачена виплата добових [724].

Відповідно до рішення Риксдагу, ухваленого у 2014 році, вибори народних засідателів мають відбуватися наступного року після загальних виборів. Термін повноважень народних засідателів становить чотири роки, проте більшість присяжних мають багаторічний досвід, оскільки часто обираються повторно. Поряд із зазначеним, для того щоб забезпечити ротацію, перевага все ж надається тим кандидатам, які раніше не виконували цю роль. Наступний цикл виборів запланований на 2027 рік для періоду з 1 січня 2028 року до 31 грудня 2031 року. У разі дострокового припинення повноважень засідателя, проводяться додаткові вибори, що забезпечує безперервність функціонування досліджуваного інституту.

Після проведення виборів обрані народні засідателі проходять перевірку, яку здійснюють суди для забезпечення відповідності кандидатів вимогам придатності до виконання обов'язків. Як ми зазначали вище, лише після проходження обов'язкового навчання, яке організовують суди, народні засідателі можуть розпочати свою роботу. Важливим аспектом цього процесу є також відповідальність органів, що здійснюють номінацію та обрання народних засідателів. Так, вони зобов'язані не лише висувати кандидатів, але й забезпечувати належне інформування майбутніх засідателів про їхні обов'язки [726]. Відповідальність за номінацію кандидатів покладається на партії, представлені в муніципальних та регіональних радах, котрі наділені правом висувати кандидатів, які відображають склад населення, та забезпечувати диференціацію за віком, статтю, етнічним походженням та професією. Партії, що представлені в муніципальних радах, висувують кандидатів до районних судів (тингсретів), тоді як партії регіональних рад номінують кандидатів до апеляційних судів (говретів), адміністративних судів і камерних судів.

Завдання народного засідателя полягає у винесенні рішень у різних справах та питаннях разом із професійними суддями. Присяжні беруть участь у винесенні рішення та мають рівне право голосу з суддею, і можуть висловлювати власну думку. Водночас суддя, який головує на засіданні, має вирішальний голос у деяких процесуальних питаннях. Щодо порядку ведення засідання, то головуючий має право приймати одноосібні рішення.

Важливо зазначити, що шведський варіант дорадчої моделі суттєво відрізняється від класичної. Найбільш значущими відмінностями є те, що присяжні в Швеції обираються на довший термін і беруть участь у багатьох справах, а не в окремій справі. Також присяжні працюють разом із професійним суддею у винесенні остаточного рішення, а не відповідають на запитання, сформульовані суддею без його участі в обговоренні [667].

Народні засідателі беруть участь у вирішенні різних категорій справ, і процес може відрізнитися залежно від того, чи йдеться про справи у загальних судах (*tingsrätter och hovrätter*), чи у загальних адміністративних судах (*förvaltningsrätter och kammarrätter*). У загальних судах засідателі беруть участь у розгляді кримінальних справ та сімейних спорів. Сімейні справи зазвичай стосуються питань опіки, місця проживання, права на спілкування та аліментів у випадку розлучення, коли сторони не можуть досягти згоди. Під час судового засідання в тинґсреті участь беруть три народні засідателі під керівництвом професійного судді, голови суду. Під час розгляду справ у говреті (апеляційному суді) у засіданні беруть участь два народні засідателі та три професійні судді.

Адміністративні суди розглядають спори між приватними особами та органами влади, а також спори між компаніями та владними структурами. Серед найпоширеніших типів справ, де народні засідателі доволі часто залучаються, є податкові та соціальні спори, а також справи, пов'язані з позбавленням водійських прав. Спори з питань психіатричної допомоги зазвичай стосуються рішень про примусове психіатричне лікування. Народні засідателі також беруть участь у розгляді міграційних та імміграційних справ у міграційних судах. Більшість таких справ вирішується шляхом письмового провадження. На

засіданнях у адміністративному суді зазвичай присутні три народні засідателі під керівництвом професійного судді. У камерному суді участь беруть два народні засідателі та три професійні судді.

Слухання переважно проходять у залі суду, але справи, пов'язані з примусовим психіатричним лікуванням або соціальним захистом молоді чи наркозалежних, зазвичай проводяться в лікарнях або інших медичних закладах, що означає, що засідателі можуть бути зобов'язані виконувати свої обов'язки там. Рішення у справах ухвалюються на основі того, що було викладено під час самого судового засідання, тому народні засідателі не знайомляться з матеріалами справи до початку процесу. Проте, у випадках апеляційного розгляду в говреті, засідателі іноді повинні ознайомитися з матеріалами, які були розглянуті у тингсреті. Важливою відмінністю між народними засідателями в загальних судах та адміністративних судах є те, що у адміністративних судах засідателі зазвичай отримують матеріали заздалегідь для ознайомлення. У загальних судах підготовка зазвичай не потрібна, оскільки справи вирішуються на основі інформації, отриманої під час судового розгляду.

Для розгляду справ щодо злочинів, пов'язаних зі свободою преси та висловлювань, до прикладу таких як дифамація (поширення неправдивої інформації, що завдає шкоду діловій репутації [238]), застосовується спеціальна процедура (розділ 12 Закону про свободу друку та розділ 10 Основного закону про свободу вираження поглядів). Основна особливість цієї системи – участь присяжних. Як правило, такі справи розглядаються за участі присяжних, проте, якщо обидві сторони погоджуються, справа може бути розглянута без них. Присяжні вирішують, чи було вчинено злочин та відповідають на питання суду. Якщо присяжні не вбачають складу злочину, суд зобов'язаний виправдати підсудного. У випадку обвинувального рішення суд може лише призначити м'якше покарання. Вирок суду можна оскаржити, однак виправдувальне рішення присяжних оскарженню не підлягає. Позови про дифамацію зазвичай подаються жертвою, і лише у виняткових випадках такі справи можуть порушувати прокурори. У справах про дифамацію позивач може використовувати положення

Процесуального кодексу щодо судових витрат (глава 11 § 3 Закону про подання заяв та глава 31 § 11 Процесуального кодексу). Загальне правило полягає в тому, що сторона, яка програла, повинна покрити судові витрати. Якщо обидві сторони частково виграли та програли справу, кожна несе свої витрати (глава 18, § 4, Процесуальний кодекс). Таке правило застосовується також у справах про пресу чи свободу слова. Відповідно до «правила взаємозаліку», позивач може уникнути сплати витрат, навіть якщо позов відхилено, якщо є вагомі підстави для судового розгляду [711].

Звинувачення можуть висуватися на основі матеріалів, опублікованих у газетах, книгах або на спеціально захищених веб-ресурсах. Водночас, соціальні мережі (до прикладу Instagram), не підпадають під дію цих норм, тому справи щодо висловлювань у них розглядаються звичайними судами. Зазначена ситуація призвела до того, що більшість судових переслідувань у справах про порушення свободи слова стосуються висловлювань, зроблених у соціальних мережах або усно.

Варто ширше розглянути дискусію про свободу слова та роль державної влади у цій сфері. Багато ліберальних політиків підтримують ідею створення в Швеції конституційного суду та загалом виступають за надання судам більше повноважень. Мета таких реформ полягає у зміцненні позицій громадян перед державою. Проте державні чиновники, які складають ці органи, самі є частиною держави, і, за логікою Монтек'є, становлять одну з її гілок влади. Таким чином, посилення судів фактично означає надання більшої влади державним органам. Натомість функціонування суду присяжних дозволяє значно обмежити державний вплив, адже присяжні, на відміну від суддів, представляють суспільство і застосовують закон з точки зору народу. Врешті-решт, немає кращого захисту для людини в суді, ніж група присяжних, яка складається з її співгромадян [823]. Наявність механізмів стримувань і противаг, серед яких незалежна судова система та вільна преса, відіграє ключову роль у запобіганні зловживанню владою та забезпеченні дотримання принципів верховенства права в усіх аспектах державного управління [876].

Практика призначення засідателів за політичними критеріями фактично перетворює їх на носіїв партійної позиції у судових процесах, що значно підриває об'єктивність прийнятих рішень. Європейський суд з прав людини, розглядаючи справу «Холм проти Швеції», наголосив на неприпустимості таких вимог та визнав порушення статті 6.1 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий судовий розгляд [80].

Встановлені факти підвищення ймовірності обвинувальних вироків через етнічну приналежність або інші фактори, обумовлені політичною упередженістю, викликають сумніви не лише щодо справедливості окремих судових рішень, але й щодо легітимності судової системи загалом. Наприклад, у дослідженні, проведеному 2015 року Гетеборзькою школою економіки, було виявлено, що ймовірність засудження підсудних з арабським походженням зростала на 17% у разі участі в судовому розгляді представника партії «Шведські демократи». Зазначене ставить під сумнів доцільність і ефективність участі «політичних» засідателів у реалізації судової влади [743].

Однією з центральних проблем у цьому контексті є зниження довіри до судової системи, особливо з боку вразливих категорій населення, до прикладу шукачів притулку, котрі часто сумніваються в об'єктивності судів, у складі яких засідателі пов'язані з політичними силами, що мають репутацію носіїв радикальних поглядів. Обвинувачення у ксенофобських або екстремістських висловлюваннях з боку таких засідателів лише посилюють ці побоювання.

Попри очевидність проблеми та значний проміжок часу, що минув після рішення у справі «Холм проти Швеції», держава не здійснила належних кроків для реформування системи народних засідателів. Ба більше, заходи з деполітизації, зокрема вилучення партійної приналежності зі списків судових засідателів, є недостатніми для усунення кореневих проблем. Політична залежність залишається вагомим чинником, який впливає на процес ухвалення судових рішень [889].

У зазначеному контексті слід зауважити, що у березні 2024 року Інститут прав людини Швеції звернувся з листом до Міністра юстиції щодо необхідності розробки нової системи добору присяжних без втручання політичних партій, щоб забезпечити незалежність і неупередженість суду [842].

Незалежність та неупередженість суду залишаються основоположними засадами демократичного судочинства, і відсутність належних реформ ставить під сумнів здатність Швеції дотримуватись сучасних стандартів правової держави. У цьому контексті постає нагальна потреба у докорінному перегляді та реформуванні судової системи, щоб забезпечити справедливість судових процесів і гарантувати відповідність шведського правосуддя міжнародним стандартам.

Японія. З 2009 року в межах судової реформи для підвищення демократичної легітимності судових процесів та покращення довіри громадськості до системи кримінального правосуддя Японія використовує судовий механізм під назвою Саїбан'їн. У складі Саїбан'їн перебувають три професійні судді та шість обраних випадковим чином громадян (народних асесорів). Саїбан'їн використовується на рівні окружних судів для розгляду серйозних кримінальних справ [886].

Процес відбору народних асесорів здійснюється шляхом випадкової вибірки з виборчих списків, а контролюють цю процедуру професійні судді у присутності прокурора та захисника. Головуючий суддя зобов'язаний ознайомити асесорів із відповідними законами та процедурами, що регулюють розгляд справи. Відповідно до визначених правил, громадяни, відібрані як народні асесори, спільно з професійними суддями приймають рішення щодо винуватості обвинуваченого та визначають покарання. При цьому використовується механізм «модифікованої простої більшості», що вимагає згоди щонайменше одного професійного судді та одного народного асесора для ухвалення вироку чи визначення міри покарання [639].

Запровадження системи саїбан'їн у Японії у 2009 році стало визначним кроком на шляху до підвищення демократичності правосуддя. За 15 років її

функціонування понад 124 000 осіб виконували обов'язки присяжних або їхніх заступників, що свідчить про активну залученість суспільства до реалізації правосуддя. Однак така система викликає певні сумніви щодо її ефективності. Зокрема, громадяни, які не мають глибоких знань у правовій сфері, нерідко відчувають значний психологічний тиск через відповідальність за свої рішення. Крім цього, професійні судді фактично володіють правом вето на рішення, ухвалені народними асесорами, що значно знижує їхній реальний вплив на остаточний результат судового процесу. Зазначене ставить під сумнів рівноправність участі громадян у здійсненні правосуддя та викликає дискусії щодо необхідності подальшого вдосконалення цього інституту [38].

Однією з проблем, що постала у контексті функціонування системи саїбан'їн, є зростання кількості громадян, які відмовляються виконувати обов'язки присяжних. З моменту впровадження системи цей показник зріс із 53,1% до 65-69% у 2024 році. Така тенденція свідчить про зростаюче небажання громадян брати участь у судових процесах, що зумовлено кількома факторами. Серед основних причин – страх перед розглядом складних кримінальних справ, соціальний тиск, а також побоювання щодо особистої безпеки. Додатковою складністю є тривалість розгляду справ, особливо тяжких злочинів, що може тривати кілька тижнів. Така ситуація створює значні перешкоди для працюючих громадян, які зіштовхуються з труднощами у поєднанні професійної діяльності з виконанням обов'язків засідателів, що, своєю чергою, посилює проблему низької участі громадян у правосудді [755].

З правової точки зору вбачається необхідність подальшого вдосконалення саїбан'їн, спрямованого не лише на забезпечення широкої участі громадян у правосудді, але й на підвищення ефективності їхньої залученості. Ключовим аспектом реформування має стати належна підготовка потенційних присяжних, яка передбачатиме інформування про їхні права та обов'язки, а також ознайомлення зі специфікою судового процесу.

3.3. Особливості прояву гібридної моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади

Досліджені вище нами моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади не є вичерпним переліком, позаяк особливості імплікативного зв'язку процесуальної форми здійснення судового розгляду та властивих характеристик народної участі у здійсненні правосуддя дозволяють виокремлювати і інші моделі, однією з яких є гібридна.

Гібридна модель характеризується функціонуванням єдиної колегії професійних суддів та присяжних (що є ознакою дорадчої моделі), однак, незважаючи на це, питання вини (факту) вирішують «народні судді», а вердикт приймає колегія разом. Вирішення присяжними у «гібридному» суді питання факту є характерним для класичної моделі суду присяжних (у дорадчій це питання вирішується у тандемі із професійними суддями). На відміну від класичної моделі, де питання права вирішують професійні судді, у гібридній моделі, як і у дорадчій, вердикт приймається єдиною колегією у складі професійних суддів та присяжних, що дозволяє досягти справедливості в очах суспільства. За таких умов люди відчують, що їхній голос має значення.

Неодмінною перевагою колегіального прийняття рішень щодо вердикту є зменшення ризику упередженості та судових помилок, які можуть виникнути під час вирішення питання права виключно професійними суддями. Окрім зазначеного, у гібридній моделі присяжні не несуть повну відповідальність за остаточний вердикт. При цьому важливо враховувати, що, як правило, у державах, котрі застосовують гібридну модель, професійні судді мають обов'язок консультувати присяжних з питань права, надавати роз'яснення щодо законодавства та особливостей його застосування до конкретного випадку, що допомагає забезпечити обґрунтоване і виважене рішення. Залучення громадськості до вирішення питання щодо вердикту у єдиній колегії із професійними суддями дозволяє поєднувати професійні знання суддів та життєвий досвід громадян, і з цієї точки зору, на наш погляд, судові вироки є потенційно більш оптимальними.

У Бельгії історичний розвиток участі народу у здійсненні правосуддя має важливу характерну рису, яка полягає у сформованій інституційній традиції [709]. Бельгійська Конституція гарантує право на судовий розгляд присяжними, котрий було введено як реакцію на період голандського правління (1815-1830), за якого інститут присяжних був скасований. Злочини, що караються позбавленням волі на п'ять років або більше, розглядаються сьогодні в суді присяжних, хоча кількість правопорушень, що розглядаються таким чином, значно зменшилась. Відповідно до статті 150 Конституції Бельгії суд присяжних засновується в усіх кримінальних справах, а також для політичних злочинів і правопорушень у пресі, за винятком злочинів у пресі, спричинених расизмом або ксенофобією [783].

У кожній із дев'яти провінцій Бельгії квартальні сесії суду присяжних проводяться на регулярній основі. Суд присяжних складається з трьох професійних магістратів і журі, до складу якого входять 12 громадян, обраних шляхом жеребкування. Для кожного судового процесу формується новий склад присяжних. Список кандидатів у присяжні переглядається та оновлюється раз на чотири роки.

До участі у складі журі допускаються громадяни, які відповідають таким вимогам: внесені до списку виборців; мають громадянські та політичні права; перебувають у вікових межах від 28 до 65 років; вміють читати і писати; не мають судимостей, що передбачають позбавлення волі понад чотири місяці або громадські роботи на строк понад 60 годин. Особи, які не володіють мовою, що використовується під час судового розгляду, а також політичні діячі та високопосадовці не допускаються до участі [896].

Бути присяжним має офіційний статус громадянського обов'язку. Кожен громадянин, який потрапив до списку присяжних та був викликаний до суду, зобов'язаний виконувати цю функцію. Законодавство передбачає сувору відповідальність за невиконання цього обов'язку. Якщо присяжний не з'являється на судове засідання або покидає його до завершення без попереднього дозволу головуєчого судді, до нього може бути застосована

відповідальність у вигляді штрафу. Розмір штрафу визначається статтею 316а Кримінального кодексу Бельгії і становить від 50 до 1000 євро, залежно від характеру правопорушення. Зазначені заходи покликані забезпечити безперебійне функціонування суду присяжних, уникнути затримок у розгляді справ і підтримувати високу дисципліну серед учасників процесу. Водночас накладення штрафів демонструє серйозне ставлення до ролі присяжних у здійсненні правосуддя та закликає громадян відповідально ставитися до виконання своїх зобов'язань перед суспільством [769].

Процес формування складу присяжних для судового розгляду є чітко регламентованим і спрямованим на забезпечення неупередженості та належної підготовки громадян до виконання їхніх обов'язків у суді. Щонайменше за два робочі дні до початку розгляду справи до суду викликають не менше 60 осіб із загального списку кандидатів у присяжні. Така кількість дозволяє забезпечити достатній резерв, щоб у процесі відбору журі уникнути нестачі кандидатів у разі відмов або виключення з об'єктивних причин.

Перед початком судового процесу всі потенційні члени журі зобов'язані відвідати інформаційну сесію. Метою такої сесії є надання їм основної інформації про їхню роль, права, обов'язки, а також про загальні принципи судового процесу. Інформаційна сесія допомагає кандидатам зрозуміти складність і відповідальність функції присяжних, знайомить із базовими правовими процедурами, правилами поведінки в суді, а також із механізмом прийняття рішень у колегії присяжних. Значення попереднього ознайомлення з такими компонентами судового розгляду полягає серед іншого у формуванні свідомого ставлення до виконання обов'язків присяжного та зменшує ризик помилок або непорозумінь під час судового розгляду [892].

Роль присяжних у судовому процесі в Бельгії є надзвичайно значущою, адже саме вони вирішують основне питання – чи є обвинувачений винним у вчиненні інкримінованих йому дій. Така відповідальність ставить присяжних у центр судового розгляду, де вони виконують функцію виразника суспільної оцінки фактів справи.

Після завершення допитів, заслуховування усних виступів сторін і подання позову генеральним прокурором, головуючий суддя формулює для присяжних низку запитань, пов'язаних із винуватістю обвинуваченого. Відповіді на такі запитання повинні бути виключно у формі «так» або «ні». Така структура забезпечує чіткість і однозначність прийнятого рішення та усуває можливість двозначності.

Рішення журі ухвалюється більшістю голосів. У разі, якщо голоси поділяються порівну, тобто рівна кількість членів журі відповіла «так» і «ні», застосовується презумпція невинуватості. У такій ситуації суд зобов'язаний винести рішення на користь обвинуваченого, що призводить до його виправдання. Зазначений механізм спрямований на забезпечення дотримання фундаментальних прав особи, серед яких право на справедливий судовий розгляд і захист від необґрунтованого засудження.

У ситуаціях, коли рішення присяжних щодо винуватості обвинуваченого прийнято із недостатньою більшістю голосів, до процесу ухвалення такого рішення долучаються професійні судді (магістрати). Їх участь у цьому випадку дозволяє забезпечити юридичну обґрунтованість.

Після того, як присяжні повертаються з вердиктом, він оголошується публічно, однак без присутності обвинуваченого. У випадку, коли голоси присяжних розподіляються рівно (6 проти 6), обвинувачений автоматично визнається невинним. Якщо вердикт прийнято мінімальною більшістю (7 проти 5), професійні судді долучаються до обговорення питання про винуватість шляхом окремого голосування задля вирішення питання щодо доцільності приєднання до позиції більшості присяжних. Рішення приймається простою більшістю голосів суддів.

У разі, якщо професійні судді не погоджуються з вердиктом більшості присяжних, остаточне голосування складається з усіх членів суду (присяжних і суддів), і співвідношення голосів повинно становити 8 проти 7 на користь обвинуваченого, який за таких обставин визнається невинним. У разі, якщо вердикт присяжних приймається більшістю 8 проти 4 або більше, професійні

судді не беруть участі в рішенні щодо вини. Таким чином, вердикт присяжних залишається остаточним.

У разі, якщо присяжні визнають обвинуваченого винним у вчиненні інкримінованих йому діянь, їхня роль не завершується. На наступному етапі вони спільно з професійними суддями беруть участь у визначенні міри покарання. Такий процес є надзвичайно важливим, адже вирок має відповідати як тяжкості злочину, так і принципам справедливості. Визначення покарання вимагає досягнення абсолютної більшості голосів. Така вимога до процедури ухвалення рішення покликана гарантувати ретельний розгляд усіх обставин справи та досягнення узгодженості між думками присяжних і професійних суддів [863].

Призначення вироку є спільною відповідальністю присяжних та магістратів, незалежно від того, чи було рішення про винуватість ухвалено виключно присяжними, чи за їх участі разом із магістратами [92].

Цікавим аспектом процедури є порядок голосування. Спершу свої голоси подають наймолодші члени журі, тоді як професійні судді голосують останніми. Така послідовність спрямована на уникнення впливу професійного авторитету суддів на думки присяжних, що забезпечує незалежність і неупередженість під час ухвалення спільного рішення.

Рішення, ухвалені судом присяжних, не можуть бути оскаржені в апеляційному порядку; їх скасування можливе лише через Касаційний суд. Голова судової колегії зобов'язаний забезпечити реалізацію права засудженого на перегляд судового рішення, зокрема шляхом інформування його про можливість оскарження вироку з питань права, що передбачає роз'яснення порядку подачі апеляції до Касаційного суду, який розглядає лише питання дотримання правових норм під час судового розгляду. Така процедура гарантує, що засуджений матиме належне уявлення про свої процесуальні права та можливість їх реалізації.

У системі суду присяжних Бельгії ключовою особливістю є відсутність права обвинуваченого оскаржувати рішення, прийняте журі присяжних щодо його вини. Журі, яке складається з громадян, обраних за жеребом, та виконує

функції непрофесійних суддів, виносить остаточний вердикт про винуватість чи невинуватість обвинуваченого. Водночас відсутність можливості такого оскарження може позбавити обвинуваченого права на перегляд справи навіть у випадках, коли виникають сумніви щодо об'єктивності або компетентності присяжних. Зазначене зумовлює надзвичайну відповідальність присяжних за прийняте ними рішення, адже їхній вердикт є остаточним у питаннях визначення вини [36].

Таким чином, у Бельгії функціонує гібридна модель суду присяжних, яка гармонійно поєднує риси класичного суду присяжних та суду шефенів. Серед основних переваг цієї моделі можна виокремити підвищення легітимності судових рішень завдяки залученню громадян до процесу здійснення правосуддя та посилення ефективності судового розгляду через участь суддів, які мають глибокі юридичні знання.

Однак, така система не позбавлена недоліків. Зокрема, можливість виникнення розбіжностей між позиціями суддів і присяжних щодо винуватості обвинуваченого може створити певні труднощі у досягненні консенсусу [92]. Виокремлені розбіжності можуть спричиняти затримки в ухваленні остаточного рішення та ускладнювати процес призначення справедливого вироку.

Слід наголосити, що судовий розгляд присяжними в Бельгії викликає певні суперечки та є об'єктом критики з боку прихильників традиційної моделі кримінального процесу, позаяк судовий розгляд за участю присяжних сприяє ухваленню рішень, які не завжди ґрунтуються на об'єктивних доказах або юридичних нормах, а можуть бути наслідком емоційного впливу на присяжних. У зв'язку з цим з'являються зауваження про можливу ірраціональність вироків, зумовлену недостатньою правовою підготовкою присяжних. Крім того, процеси в суді присяжних іноді критикують за надмірно театралізований характер, де сторони зосереджуються більше на створенні враження на присяжних, ніж на юридичній аргументації [92].

У *Австрії* на сьогодні суди присяжних розглядають справи, пов'язані з найтяжчими злочинами, зазначеними у Кримінально-процесуальному кодексі

[858], серед яких державна зрада, організація масових заворушень і повстань, а також підбурювання до воєнних дій. Крім того, суди присяжних розглядають звинувачення у всіх інших злочинах, за які передбачено ув'язнення на строк понад десять років, за наявності додаткових умов, передбачених законом. Склад суду присяжних включає колегію суддів, що складається з трьох професійних суддів, і саму лаву присяжних, що складається з восьми осіб, які визначаються з числа населення. Лише присяжні вирішують питання про вину обвинуваченого, у той час як питання про покарання розглядаються спільно професійними суддями і присяжними [345].

Рішення щодо вини приймається за допомогою простої більшості голосів, тобто для визнання підсудного винним необхідно, щоб більше половини присяжних проголосували «за» [851]. Слід підкреслити, що вироки, винесені судом присяжних, можуть бути оскаржені в апеляційному суді. Апеляція може бути подана як щодо питань факту, так і питань права.

Списки присяжних формуються випадковим чином на основі виборчих реєстрів громадян. Кожен громадянин Австрії, який відповідає вимогам, може бути обраний для участі в суді присяжних. Присяжними можуть стати громадяни Австрії, які відповідають певним критеріям, зокрема, досягли 25-річного віку, але не перевищили 65-річну вікову межу. Присяжні отримують компенсацію за втрачені доходи під час виконання своїх обов'язків шляхом фінансування з державного бюджету.

Посада присяжного в Австрії вважається почесною та символізує реалізацію принципу народовладдя у сфері судочинства. Виконання функцій присяжного є формою прямої участі громадян у здійсненні правосуддя та водночас загальним громадянським обов'язком. Відмова від такої участі може призвести до накладення адміністративних санкцій, хоча деякі особи можуть бути звільнені від цієї служби через ряд причин.

Так, від обов'язків виконувати функції присяжного за запитом можуть бути звільнені терміном до двох років особи, які раніше виконували ці повноваження в рамках попередніх щорічних списків. Також звільнення може

бути надано тим, для кого виконання обов'язків присяжного створює непропорційний особистий або економічний тягар, що впливає на них самих або на третіх осіб, або ж становить серйозну загрозу суспільним інтересам, яку не можна усунути іншим способом [672].

Присяжними не можуть бути особи, які через фізичний або психічний стан не здатні виконувати такі обов'язки, позаяк зазначене впливає на їхню здатність об'єктивно оцінювати обставини справи. Також виключаються громадяни, які недостатньо володіють мовою суду, щоб повноцінно розуміти перебіг судового засідання, адже це може перешкоджати справедливому судовому розгляду.

До участі у журі не допускаються особи, які мають незняту або непогашену судимість, а також ті, хто є підозрюваними або обвинуваченими у кримінальних провадженнях за правопорушення, що передбачають покарання у вигляді позбавлення волі на строк від шести місяців.

Присяжними не можуть бути призначені Федеральний президент, члени федерального уряду, державні секретарі, члени урядів федеральних земель та законодавчих органів як федерального рівня, так і рівня суб'єктів федерації. Також виключення поширюється на голову та віце-президента Рахункової палати, омбудсменів, духовенство та представників релігійних товариств, офіційно визнаних у державі. До цього переліку належать судді, прокурори, нотаріуси, адвокати, особи, що перебувають на шляху до професійної кар'єри в зазначених сферах, інші особи зі списку захисників, а також працівники служби пробації. Виключення поширюється і на працівників міністерств внутрішніх справ і юстиції, їх підлеглих установ, членів громадської охорони, а також осіб, які не мають постійного місця проживання в Австрії [21].

У *Республіці Корея* система суду присяжних є формою участі громадян у здійсненні правосуддя, яка активується виключно за бажанням самого обвинуваченого. У загальному порядку кримінальні справи розглядаються професійними суддями, що забезпечує високу компетентність та послідовність у

вирішенні питань права. Однак, якщо обвинувачений виявляє бажання, він може подати запит про розгляд його справи судом присяжних.

Зазначена система побудована таким чином, щоб обвинувачений мав право обирати, чи довірити прийняття судового рішення щодо нього виключно професійним суддям, чи звернутися до суду присяжних для забезпечення суспільного представництва у вирішенні питання його вини. Такий нормативний припис має низку переваг, позаяк, з одного боку, забезпечує обвинуваченого додатковими гарантіями справедливого судового розгляду, оскільки рішення приймається з урахуванням думки звичайних громадян; з іншого боку, дозволяє уникнути автоматичного застосування системи суду присяжних у всіх справах [729].

Однією з ключових особливостей судової системи Південної Кореї ще двадцять років тому була участь професійних суддів на всіх етапах судового процесу. Від моменту відкриття провадження до ухвалення остаточного рішення, справи розглядалися суддями, правовий статус та незалежність яких чітко закріплені та захищені Конституцією [695].

Поряд із зазначеним, 30 грудня 2004 року Комітетом судової реформи при Верховному Суді було ініційовано перший етап створення механізмів, які забезпечують безпосередню участь громадян у кримінальному провадженні. Зазначена ініціатива мала на меті розроблення ефективної моделі народовладдя у судовій сфері, котра відповідала б сучасним демократичним стандартам.

У межах зазначених нововведень 6 грудня 2005 року Комітет із сприяння реформі судової системи подав до Національних зборів «Законопроект про участь громадян у кримінальному судочинстві». Зазначений документ став основою для створення нового правового інституту, котрий дозволяє залучати громадян до процесу ухвалення судових рішень. Після обговорень і внесення коректив законопроект було ухвалено Національними зборами. Зазначена модель судового розгляду за участю громадян, яка розпочала своє функціонування 2008 року на підставі вищезгаданого Закону, є якісно новою

формою здійснення кримінального провадження (Закон №8495, 1 червня 2007 року, із поправками згідно із Законом №14839, 26 липня 2017 року) [900].

Відповідно до положень Конституції Республіки Корея, усі громадяни мають гарантоване право на судовий розгляд, який здійснюється суддями, відповідно до Основного Закону та інших нормативно-правових актів (стаття 27, пункт 1). Зазначене положення формує фундаментальний принцип, згідно з яким остаточне право на ухвалення рішення в судовому процесі залишається за професійними суддями, навіть у випадках, коли у провадженні беруть участь присяжні.

Законодавство про участь громадян у кримінальному судочинстві визначає, що рішення та думки присяжних не мають обов'язкового характеру для суду. Хоча суддя може брати до уваги вердикт або думку журі як один із елементів доказової бази, остаточне рішення приймається виключно професійним суддею. Таким чином, присяжні виконують «допоміжну» роль, спрямовану на забезпечення участі громадян у реалізації судової влади та підвищення прозорості судового процесу, проте їхні висновки не є обов'язковими для врахування судом [771]. Така риса судової системи Південної Кореї принципово відрізняється від традиційних моделей інших держав, де вердикти присяжних мають обов'язкову юридичну силу [745].

У Республіці Корея питання конституційності функціонування суду присяжних залишається відкритим і є предметом постійних правових дискусій. Основна складність полягає у потенційному конфлікті цієї системи з положенням Конституції, яка закріплює, що судова влада реалізується виключно судами, сформованими із суддів. Таким чином, участь присяжних у судовому процесі, навіть з урахуванням їхньої консультативної ролі, може бути сприйнята як порушення принципу виключної компетенції суддів щодо реалізації правосуддя. Конституційна невизначеність щодо статусу суду присяжних також впливає на правові наслідки їхніх рішень. У зв'язку з цим законодавець надав обвинуваченим право самостійно визначати, чи буде їх справа розглядатися судом присяжних. Як було зазначено нами вище, для цього обвинувачений має

подати до суду письмове клопотання, в якому офіційно виражає своє бажання скористатися такою процедурою [17].

У 2012 році в Південній Кореї було впроваджено завершену національну систему суду присяжних, котра стала результатом багаторічного реформування судочинства, спрямованого на розширення участі громадян у здійсненні правосуддя із збереженням при цьому провідної ролі професійних суддів, як того вимагають конституційні принципи.

Система була створена з урахуванням корейських соціокультурних реалій, таких як висока повага до авторитету, колективне прийняття рішень і прагнення до досягнення консенсусу в спірних питаннях. Основний акцент зроблено на забезпеченні демократичного елементу участі громадян у судовому процесі, водночас зберігаючи консультативний характер рішень присяжних. Це дозволило не лише посилити прозорість і доступність судової влади, але й уникнути порушення принципу незалежності суддів, гарантованого Конституцією [898].

У рамках другого етапу реалізації Закону було висунуто пропозицію щодо трансформації статусу вердиктів присяжних, згідно з якою ці рішення набули б обов'язкової юридичної сили. Запровадження таких змін передбачало б, що судді втратили б можливість ігнорувати рішення, ухвалені присяжними. Однак ця ініціатива знову ж таки також породжує складні конституційні питання. Передусім, чи відповідає обов'язковість рішень присяжних принципу незалежності судової влади, закріпленому Конституцією Республіки Корея, а також чи зберігаються гарантії рівності сторін у процесі та захисту прав обвинуваченого? Оскільки судова влада в Південній Кореї реалізується професійними суддями, згідно з конституційними положеннями, підвищення статусу рішень присяжних може поставити під сумнів відповідність такого нововведення чинним у досліджуваній державі принципам правосуддя. У разі запровадження змін, зазначених вище, постала б необхідність проведення детального конституційного тлумачення у цьому контексті [725].

Серед запропонованих змін був також перегляд процедури ухвалення рішень присяжними. Передбачалося відмовитися від простої більшості голосів і запровадити правило, за яким для визнання вини обвинуваченого необхідно було б отримати підтримку трьох чвертей голосів присяжних. Проте такі пропозиції не знайшли підтримки та не були імплементовані. Система судочинства зберегла свій попередній формат, у якому суддя залишається ключовою фігурою, відповідальною за остаточне ухвалення рішення у справі. Таким чином, хоча вердикт присяжних враховується у процесі винесення рішення, основна роль у визначенні вироку залишається за суддею [772].

Стаття 50 Закону «Про участь громадян у кримінальному судочинстві» визначає, що жодна особа не може бути звільнена або зазнати іншого несприятливого поводження через виконання обов'язків присяжного чи перебування у статусі потенційного присяжного. Зазначене положення забезпечує реалізацію принципу недискримінації та захищає осіб, залучених до виконання цієї важливої громадянської функції. Особливого значення ця норма набуває для громадян, які є найманими працівниками, оскільки участь у судовому процесі як присяжного може безпосередньо впливати на їхню професійну діяльність. У таких випадках правові механізми захисту доповнюються необхідністю підтримки з боку роботодавців, які повинні розуміти значення та важливість цього обов'язку. Відсутність співпраці з боку роботодавців може не лише створити перешкоди для реалізації громадянських прав, але й негативно вплинути на загальний рівень довіри до судової влади. Лише через взаємодію законодавства, інституційних механізмів і громадянської культури можна забезпечити ефективність системи суду присяжних як складової реалізації принципу народовладдя [862].

Звернемо увагу на деякі аспекти судового розгляду за участю присяжних. Після пред'явлення обвинувального акту у кримінальній справі, суд зобов'язаний направити копію цього документу обвинуваченому або його захиснику. До копії обвинувального акту додаються також детальні інструкції щодо можливості проведення судового розгляду за участі присяжних. Згідно з

установленим процедурним порядком, обвинувачений, який бажає, щоб його справа розглядалася судом присяжних, має право протягом семи календарних днів з моменту отримання копії обвинувального акту подати до суду письмову заяву, в якій офіційно висловлює свій намір щодо такого розгляду справи. Невиконання цієї умови передбачає, що справа буде розглядатися професійним складом суду [778].

Якщо у межах провадження у місцевому суді пред'явлено публічний обвинувальний акт і обвинувачений заявляє про бажання, щоб його справа розглядалася за участю громадськості, суд зобов'язаний ухвалити рішення про передачу справи на розгляд суду присяжних.

Проведення судового розгляду за участю громадян у кримінальних справах у правовій системі Південної Кореї можливе лише за дотримання чітко визначених законодавством умов:

1) Судовий процес повинен стосуватися злочинів, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк один рік або більше, чи смертної кари. Таке обмеження, закріплене у статті 5 Закону «Про участь громадян у кримінальному судочинстві» та статті 32 Закону №3992 від 4 грудня 1987 року (з поправками відповідно до Закону №17689 від 22 грудня 2020 року).

2) Обвинувачений має висловити своє бажання щодо розгляду справи за участі присяжних. Таке положення забезпечує реалізацію принципу диспозитивності у кримінальному судочинстві, дозволяє обвинуваченому самостійно визначити, чи відповідає його інтересам участь громадян у судовому процесі, а також відображає повагу до автономії обвинуваченого в обранні форми судового провадження.

3) Винятки стосуються справ, у яких потерпілий від сексуального злочину або його/її законний представник висловлюють небажання залучення громадськості до розгляду. Зазначене положення спрямоване на захист особистих прав потерпілих у справах, що можуть мати високий рівень чутливості та емоційного впливу.

Встановлені умови є свідченням прагнення забезпечити не лише справедливість судового розгляду, але й відповідність процесу конституційним принципам [684].

У процесі формування складу суду за участю громадян у кримінальних справах Південної Кореї передбачено випадковий вибір потенційних присяжних із відповідного списку, що забезпечує принцип неупередженості та рівності доступу до виконання цього громадянського обов'язку. Згідно зі статтею 13 Закону «Про участь громадян у кримінальному судочинстві», суд надсилає повістки відібраним особам та запрошує їх до участі у процедурі відбору основних та запасних присяжних.

Особливістю процедури є те, що кількість присяжних у складі суду варіюється залежно від тяжкості справи. Так, у справах, де обвинувачення передбачає можливість призначення смертної кари або довічного ув'язнення, до складу суду залучають дев'ять присяжних. В інших кримінальних провадженнях кількість основних присяжних становить сім осіб. Участь запасних присяжних гарантує безперервність судового розгляду у випадках, коли хтось із основних присяжних втрачає можливість виконувати свої обов'язки.

Процедура відбору присяжних у Республіці Корея є важливим етапом забезпечення об'єктивності та неупередженості судового процесу. Зазначений процес розпочинається з випадкового вибору певної кількості потенційних кандидатів зі спеціально підготовленого списку, що формується для кожного суду. Після визначення кандидатів їм надсилається офіційне повідомлення із зазначенням дати проведення процедури відбору, що забезпечує належне інформування громадян про їхню потенційну участь у судовому процесі.

На наступному етапі потенційні присяжні з'являються до суду, де їхню здатність винести справедливе рішення перевіряють у ході процедури опитування. Для цього судді, прокурори та адвокати мають право ставити запитання кандидатам, аби з'ясувати їхню неупередженість, моральні якості та відповідність критеріям, встановленим законодавством.

Кандидати, у свою чергу, зобов'язані надавати чесні та правдиві відповіді, адже це є необхідною умовою для забезпечення справедливого судочинства. Така процедура відіграє ключову роль у формуванні складу суду за участю присяжних, адже вона дозволяє відсіяти осіб, які не можуть забезпечити об'єктивність у розгляді справи, і гарантує, що присяжними стають громадяни, здатні неупереджено оцінити представлені докази та дотримуватися законності у своїх рішеннях. Потенційний присяжний, який не відповідає встановленим критеріям для виконання своїх обов'язків або може виявитися неспроможним винести справедливий вердикт через наявність упередженості у справі, виключається з процесу відбору.

У процесі відбору прокурори та адвокати мають право заявляти відводи потенційним присяжним, що може бути зроблено без обґрунтування причин та дозволяє сторонам усунути кандидатів, які, на їхню думку, можуть не забезпечити неупередженого розгляду справи. Процедура завершується, коли до складу присяжних обрано необхідну кількість осіб [901].

Присяжним може бути громадянин, який досягнув 20 років (ст. 16). Щороку керівник окружного суду формує список потенційних кандидатів до складу присяжних на основі реєстраційних даних громадян, які відповідають віковим критеріям і проживають у межах його юрисдикції (ст. 22), що забезпечує регулярне оновлення бази даних для формування складу присяжних. Водночас законодавство передбачає певні підстави для звільнення від виконання обов'язків присяжного. Зокрема, суд може звільнити від цих обов'язків громадян, які:

- досягли віку понад 70 років;
- перебувають під арештом або утримуються під вартою відповідно до законодавства;
- мають серйозні проблеми зі здоров'ям, інвалідність, чи отримали травми, які ускладнюють участь у судовому процесі (ст. 20).

У рамках судового розгляду за участю присяжних у Південній Кореї громадяни, які виконують функції присяжних, беруть активну участь у процесі

оцінки доказів та обговорення справи, заслуховують доводи прокурора та захисника, а також оцінюють докази, представлені обома сторонами. За дозволом головуєчого судді присяжні мають право вести записи, які стосуються ключових питань справи або результатів дослідження доказів, що дозволяє їм краще орієнтуватися в матеріалах справи.

У процесі допиту свідків або обвинуваченого присяжні можуть ставити запитання, однак це відбувається у письмовій формі. Після закінчення допиту питання передаються головуєчому судді, який вирішує, чи поставити їх свідку або обвинуваченому. Після завершення аналізу доказів прокурор і захисник отримують можливість представити свої аргументи перед присяжними та переконати їх у своїй правовій позиції щодо питань, які розглядаються в справі. У свою чергу, головуєчий суддя забезпечує присяжних роз'ясненнями щодо фактів і доказів, які мають значення у справі, пояснює застосовне право та принципи, на яких має ґрунтуватися судове рішення.

Так, стаття 46 Закону «Про участь громадян у кримінальному судочинстві» встановлює порядок дій, які спрямовані на забезпечення належного інформування присяжних під час судового процесу. Після завершення стадії дебатів між сторонами та представлення аргументів головуєчий суддя має обов'язок надати присяжним детальне пояснення ключових аспектів справи. Зокрема, суддя роз'яснює основні факти, викладені в обвинувальному акті, а також законодавчі норми, які мають бути застосовані під час ухвалення рішення. Крім того, присяжні отримують пояснення позицій, висловлених сторонами захисту та обвинувачення, що охоплює аналіз правових і фактичних аргументів, представлених у ході процесу. Особливу увагу приділяють питанням допустимості доказів, їхнього значення у справі та впливу на формування остаточного вердикту. У випадках, коли виявляється необхідність у додаткових роз'ясненнях, головуєчий суддя має право надати додаткову інформацію або уточнення щодо представлених доказів, щоб забезпечити повне розуміння матеріалів справи.

Обговорення питання вини чи невинуватості підсудного присяжними має відбуватися після надання суддею відповідних роз'яснень. У разі досягнення одностайної позиції журі має право винести вердикт. Якщо ж більшість присяжних вважає за необхідне ознайомитися з позицією суддів, це може бути зроблено перед ухваленням рішення. У ситуаціях, коли присяжні не можуть дійти одностайності, вони заслуховують думки суддів, які брали участь у розгляді справи, після чого приймають вердикт більшістю голосів. При цьому, незважаючи на можливість висловлення суддями своїх міркувань, останні не беруть участі в ухваленні остаточного вердикту.

У разі, якщо вердикт передбачає визнання обвинуваченого винним, присяжні разом із суддями проводять спільне обговорення щодо визначення міри покарання. Перед початком такого обговорення головуючий суддя зобов'язаний надати роз'яснення щодо встановлених законом меж покарання та критеріїв, які мають враховуватися при його призначенні. Водночас, як вже зазначалося, жоден вердикт або висновок присяжних не має обов'язкової сили. Документи, у яких зафіксовані результати вердикту та відповідні рекомендації щодо покарання, мають бути включені до матеріалів судової справи [684].

Таким чином, обговорення являє собою процес, під час якого присяжні, які брали участь у спостереженні за судовими дебатами, аналізують питання вини підсудного в окремій конференц-залі. Вони обмінюються думками, заслуховують аргументи кожного члена журі та намагаються винести обґрунтоване й справедливе рішення, керуючись виключно доказами, представленими під час судового розгляду. Представник присяжних офіційно озвучує колективну позицію щодо винуватості або невинуватості підсудного та формує вердикт. Після ухвалення вердикту готується його письмова форма, яка передається суду. У разі винесення обвинувального вердикту присяжні разом із професійними суддями обговорюють питання призначення відповідного покарання для підсудного [772].

Слід підкреслити, що із моменту впровадження інституту суду присяжних у Республіці Корея його застосування не було широко розповсюдженою

практикою, позаяк лише незначна кількість підсудних подавали клопотання про розгляд справи за участю присяжних, хоча така можливість була передбачена для багатьох кримінальних проваджень. На сьогодні система продовжує функціонувати, однак її роль у прийнятті остаточних рішень залишається предметом дискусій [684].

Як нами було зазначено, гібридна модель безпосередньої участі народу у реалізації судової влади є інституційним феноменом, який поєднує елементи класичної та дорадчої моделей, забезпечує колегіальну участь професійних суддів і присяжних у процесі здійснення правосуддя. Її ключова особливість полягає у тому, що присяжні вирішують питання факту, тоді як остаточний вердикт ухвалюється спільно з професійними суддями. Колегіальність у прийнятті рішень забезпечує зменшення ризиків судових помилок і упередженості, водночас залучення громадян до процесу дозволяє посилити легітимність судових рішень у суспільній свідомості. Важливим елементом функціонування цієї моделі є обов'язок професійних суддів надавати присяжним роз'яснення щодо застосування норм права, що дозволяє забезпечити обґрунтованість і законність прийнятих рішень.

Попри зазначені переваги, гібридна модель вимагає вдосконалення. Проведений аналіз свідчить про існування певних проблем, серед яких можливість надмірного впливу професійних суддів на колегіальне ухвалення рішень, що нівелює роль громадянського елементу у правосудді. Окрім зазначеного, постає питання належного кадрового забезпечення. Присяжні, як правило, не володіють достатніми правовими знаннями, що ускладнює їхню здатність оцінювати складні юридичні аспекти справи. Зазначене вимагає впровадження спеціалізованих освітніх програм для присяжних та чітких процедур консультацій з професійними суддями.

3.4. Модель народного правосуддя

Модель народного правосуддя передбачає відправлення правосуддя виключно «народними суддями» та є ціннісним прикладом безпосередньої

участі народу у реалізації судової влади. В її основі лежить концепція народовладдя, згідно з якою представники громадськості, без залучення професійних суддів, самостійно виконують суддівські функції. Так, ключовою ознакою цієї моделі є те, що всі рішення, включаючи визначення питання вини та призначення покарання, приймаються виключно народними суддями. Зазначена модель безпосередньої участі народу у реалізації судової влади втілює принцип народного суверенітету, де влада дійсно належить народу, а правосуддя є доступним і зрозумілим [59].

Слід підкреслити, що серед науковців побутує думка, що особливо ефективно модель народного правосуддя застосовується в справах, що стосуються моральних або соціально важливих питань, де важливе значення має громадська думка. Така ідея знаходить своє відображення в розвитку окремих інститутів, зокрема мирового судочинства. Його ефективність у вирішенні справ, що торкаються моральних чи соціально значущих питань, базується на тісному зв'язку з громадою.

Інститут мирового судочинства розвивався протягом століть у різних правових системах світу. В результаті, сучасне мирове судочинство представляє собою не просто історичний рудимент, а дієвий правовий механізм, який забезпечує доступність правосуддя на місцевому рівні та швидке вирішення судових справ [634].

Сучасний зарубіжний досвід, з одного боку, дозволяє відносити інститут мирових суддів до судової системи. Сюди відносять адміністративних мирових суддів, котрі становлять повноцінний елемент судової влади із усіма притаманними їй особливостями, а також громадських мирових суддів, котрі не є членами суддівського корпусу, обираються органами місцевого самоврядування, однак, є повноцінною ланкою судової системи. Позитивним моментом діяльності адміністративних мирових суддів є якість розгляду судових справ, оскільки до таких осіб пред'являються певні вимоги. Водночас, громадські мирові судді, у свою чергу, є авторитетними у тій чи іншій територіальній громаді, а тому викликають довіру у суспільства. Окрім

зазначеного, мирові суди можуть існувати і як альтернативний варіант розгляду спорів та бути незалежними від органів державної влади. Йдеться про посередників, котрі допомагають сторонам вирішити спір, не звертаючись до судових органів [45].

Слід підкреслити, що терміно-поняття «мировий суддя», «мировий суд» та «мирова юстиція» є недостатньо дослідженими у сучасних наукових джерелах. Виходячи з етимологічного значення, слово «мировий» пов'язане із «розв'язанням суперечки» [338]. Також зауважимо, що сьогодні в юридичній теорії і практиці виділяють дві ключові моделі мирового судочинства – англійську та французьку. Англійська модель, яка виникла на базі системи загального права, базується на активній участі громадян у судочинстві та має гнучкий, прагматичний підхід до вирішення справ. У цій системі мирові судді часто не мають юридичної освіти, проте виконують судові та адміністративні функції в межах своїх повноважень [616].

Інститут мирових суддів бере свій початок у правових системах звичаєвого права, де цей термін використовується з 1361 року, а згодом поширився на інші держави цієї правової сім'ї. З XIV століття мирове судочинство залишається одним із найбільш поширених та важливих елементів правової системи. У Франції інститут мирових судів було запроваджено під час Великої французької революції у 1790 році та запозичено його з Англії. Мировий суд мав компетенцію в питаннях, пов'язаних з адміністративними та судовими справами. Проте у 1958 році цей інститут було скасовано, і тепер подібну функцію виконують суди першої інстанції [396]. Пізніше досліджуваний інститут почав функціонувати в інших державах континентальної правової системи, таких як Бельгія, Італія, деякі кантони Швейцарії тощо.

Зарубіжний досвід демонструє значну різноманітність як моделей судоустрою в цілому, так і структури та функцій мирових судів у різних правових системах. Ці відмінності настільки суттєві, що, наприклад, в Італії мирові судді не обов'язково є професійними юристами і розглядають переважно цивільні справи з невеликою сумою позову, тоді як в Ізраїлі вони є

кваліфікованими юристами з повноваженням розглядати не лише цивільні та сімейні, але й кримінальні справи, з можливістю призначення покарання до семи років ув'язнення. У Бразилії мирових суддів обирає населення шляхом прямого таємного голосування, тоді як у Новій Зеландії їх призначає Генерал-губернатор. В англосаксонській правовій сім'ї немає єдиного поняття «мировий суд», і найнижчі суди мають різні назви: в Австралії — «місцеві», «магістратські» або «суди малих сесій», в Англії, Уельсі, Канаді, Новій Зеландії та Мальті — «магістрати», у ПАР — «суди дрібних позовів», а в США їх називають «муніципальними», «міськими» чи «поліцейськими судами». У Франції аналогом є «трибунали малого процесу», а в Німеччині — «дільничні суди» [581].

У Великій Британії мирові суди відомі як *magistrates* або *justices of the peace* є важливою частиною судової системи держави та виконують функції з розгляду переважно дрібних кримінальних та цивільних справ і діють на рівні першої інстанції в Англії та Уельсі. Мирові судді не отримують винагороди за свою роботу, адже це волонтерська діяльність, хоча вони можуть отримувати компенсацію за витрати, пов'язані із виконанням своїх обов'язків. Магістрати не зобов'язані мати юридичну освіту, однак повинні продемонструвати такі характеристики, як зрілість, справедливість, здатність ухвалювати рішення та високий рівень соціальної обізнаності [623]. Мирові судді проходять спеціальну підготовку після обрання чи призначення.

Кандидати на посаду магістратів можуть бути призначені з 18 років і мають можливість служити до досягнення 75-річного віку. Однак існує очікування, що призначення магістратом буде мати максимальну межу 70 років, аби забезпечити можливість відпрацювати принаймні п'ять років до виходу на пенсію. Магістрати зазвичай працюють у складі лави суддів, що складається з трьох осіб. Один із них, так званий *presiding justice*, головує у суді та виступає від імені лави, тоді як двоє інших суддів беруть участь у процесі ухвалення рішень [805].

Кандидати на посаду магістрата повинні продемонструвати здатність ухвалювати неупереджені рішення, враховувати різні точки зору, виявляти

розуміння соціальних проблем, активно слухати, комунікувати з повагою та бути відкритими до навчання, оскільки вони регулярно проходять підготовку для підтримки своїх навичок і компетенцій. Рішення ухвалюються на основі поданих доказів з обов'язковою консультацією юриста-радника, який забезпечує дотримання юридичних норм.

Зазначимо, що мирові судді відіграють ключову роль у розгляді близько 95% усіх кримінальних справ у Великій Британії. До компетенції магістратів належать дрібні правопорушення, зокрема порушення правил дорожнього руху, хуліганство, крадіжки тощо. Поряд із зазначеним, мирові судді також можуть розглядати справи у сфері сімейного права та ювенальної юстиції [805].

Кримінальні процеси у мирових судах починаються з заслуховування доказів та свідчень, після чого ухвалюється рішення про винуватість або невинуватість обвинуваченого. Якщо особа визнана винною, магістрат може призначити штраф, громадські роботи або позбавлення волі на строк до дванадцяти місяців, складніші кримінальні справи передаються до Суду Корони для подальшого розгляду, у котрому суддя та присяжні ухвалюють остаточне рішення. Окрім судових повноважень, магістрати можуть виконувати адміністративні функції, серед яких видача ордерів на арешт або обшук. Судові засідання у сімейних справах є менш формальними, але при цьому мають велике значення для добробуту дітей та сімей. У таких справах мирові судді ухвалюють рішення щодо опіки, підтримки дитини та запобігання домашньому насильству. Безперечно, така робота вимагає від суддів значної емоційної стійкості та здатності вирішувати складні питання, зокрема вразливих груп населення [805].

У *Шотландії* мирові суди є найнижчою ланкою кримінальної судової системи та розглядають найменш серйозні злочини, серед яких порушення громадського порядку, незначні порушення правил дорожнього руху, а також дрібні крадіжки. Справи розглядаються колегією у складі одного або кількох непрофесійних суддів, котрі не мають юридичної кваліфікації, але отримують поради від юридичного радника. Мировий суд може призначити покарання у

вигляді ув'язнення на строк до 60 днів і штрафів у розмірі до 2500 фунтів стерлінгів [870].

Мирові суди в *Сполучених Штатах Америки* є важливим елементом судової системи на рівні штатів, котрі функціонують переважно в невеликих юрисдикціях. Мирові судді не обов'язково мають юридичну освіту, проте повинні володіти достатньою компетентністю для прийняття обґрунтованих рішень у відповідності до чинного законодавства штату [767].

Мировий суддя виконує функції державного службовця, уповноваженого діяти в рамках місцевого суду з обмеженою юрисдикцією. Його інколи називають «народним суддею», оскільки в багатьох штатах ця посада не потребує наявності юридичної освіти. Водночас у ряді юрисдикцій передбачено, що мировий суддя повинен мати базові знання у сфері права та бути резидентом тієї місцевості, де він здійснює свою діяльність. Основні вимоги до кандидатів включають відсутність судимості та конфліктів інтересів. Мирові судді, за аналогією з Великою Британією, після призначення або обрання проходять спеціальну юридичну підготовку. Їхні повноваження зазвичай стосуються вирішення незначних цивільних чи кримінальних справ у межах відповідного округу. Це можуть бути дрібні позови, порушення правил дорожнього руху, слухання щодо звільнення під заставу чи розгляд кримінальних правопорушень невеликої тяжкості. У разі оскарження рішення мирового судді справа розглядається в окружному суді з повним переглядом. Окрім судових функцій, у деяких штатах мирові судді виконують адміністративні обов'язки, серед яких реєстрація шлюбів, посвідчення документів, видача ордерів на обшук. Таким чином, їхня діяльність спрямована на забезпечення доступності правосуддя на рівні місцевих громад [768].

Акцентуємо що мирові суди в США мають свою специфіку залежно від штату. У багатьох штатах (Техас, Арізона, Нью-Мексико), вони є основною інстанцією для вирішення конфліктів на рівні громад. Як приклад, звернемо увагу на інститут мирових суддів у Конектикуті. Починаючи з 1666 року, мирові судді відігравали важливу роль у судовій системі цього штату. Перші судові

процеси в Коннектикуті, ймовірно, почалися 26 квітня 1636 року в місті Гартфорд, відомому тоді як Ньютон, під егідою восьми лідерів Генерального суду Масачусетської затоки. У 1638 році Генеральний суд заснував особливий суд, що мав проводити сесії кожні три місяці (цей суд часто називали «судом квартету»). Після об'єднання колоній Нью-Гейвен і Коннектикут та отримання Хартії від короля Карла II у 1662 році, цей суд став основним судовим органом, а у 1939 році відбулася реорганізація судової системи, яка значно зменшила юрисдикцію мирових суддів, передавши їхні функції спеціально призначеним суддям першої інстанції. Протягом XX століття судова система Коннектикуту зазнала подальших змін, зокрема створення судів у справах неповнолітніх у 1942 році та запровадження єдиного окружного суду на заміну муніципальним судам у 1960 році. Сьогодні рішення мирового суду можуть бути оскаржені у вищих судах, однак завдяки своїй оперативності та доступності вони часто стають ефективним засобом вирішення спорів без потреби залучення вищих інстанцій [622].

Слід зазначити, що мирові судді у США можуть отримувати заробітну плату або працювати на громадських засадах, залежно від конкретного штату. Фінансування їхньої діяльності може здійснюватися через державний бюджет або судові збори, що стягуються з учасників процесу.

Підкреслимо, що англійська модель базується на залученні органів місцевого самоврядування, які поступово отримують судові повноваження на місцях. Французька модель, з іншого боку, розглядає мировий суд як спеціалізований орган судової системи. Мировий суддя за цією моделлю є незалежним від адміністративних структур, його основна функція – виключно правосуддя. Континентальна (французька) модель мирового судочинства суттєво відрізняється від англійської своїми фундаментальними засадами та ґрунтується на теорії поділу влади, яка виникла у XVIII столітті. Основою цієї моделі є поділ влади на горизонтальному рівні, а не участь місцевого самоврядування. Втручання виконавчих або представницьких органів у роботу суду, зокрема мирових суддів, у Франції не характерне. У 1978 році у Франції

був затверджений новий Кодекс судоустрою (Декрет № 78-329 від 16 березня 1978 року), який істотно змінив структуру судової системи. Відповідно до положень статті 321-1 цього Кодексу, в межах кожного округу апеляційного суду були засновані суди першої інстанції, що отримали назву «суди малої інстанції». Такі суди прийшли на заміну інституту мирових суддів, який був характерний для попередньої судової системи [382].

В *Італії* термін «мировий суддя» використовується для позначення почесного судді, призначеного Міністром юстиції на основі заслуг після відбору, оголошеного на рівні округу головою апеляційного суду за узгодженим рішенням Вищої ради магістратури серед випускників юридичних факультетів, які здобули право на адвокатську діяльність або виконували суддівські функції, віком не менше тридцяти і не більше сімдесяти років. Почесні судді згадуються в статті 106 Конституції Італії.

Мирові судді *giudici di pace* повинні припинити будь-яку іншу трудову діяльність, а адвокати не можуть займатися професійною діяльністю в окрузі, де знаходиться суд мирового судді, до якого вони належать. Закон № 374 від 1991 року забороняє призначення на посаду мирового судді адвокатам, які працюють у окрузі апеляційного суду. Закон також вимагає, щоб кандидатури обиралися серед осіб, здатних гідно виконувати функції почесного судді завдяки незалежності, авторитету та набутому юридичному та життєвому досвіду. Відбирається вдвічі більше кандидатів, ніж є вакансій, і призначаються ті, хто успішно пройшов тримісячне стажування у сфері цивільного права та тримісячне стажування у сфері кримінального права [734].

Мирові судді розглядають незначні цивільні та кримінальні справи. Це непрофесійні судді, що не входять до магістратури і призначаються на тимчасову посаду. Протокол примирення, складений перед мировим суддею, має силу виконавчого документа, якщо суперечка підпадає під його компетенцію, а якщо ні – має силу приватного документа, визнаного в суді.

Слід підкреслити, що мировий суддя отримує базову фіксовану зарплату, яка доповнюється оплатою за проведені засідання та винесені остаточні рішення,

без жодних соціальних чи пенсійних гарантій. Строк їх повноважень становить чотири роки, і цей період може бути подовжений двічі.

В Іспанії мирові судді та їхні заступники становлять базову ланку судової системи держави, однак не входять до магістратури. Мирові судді є «непрофесійними» та обираються або призначаються на певний строк. Формування інституту мирових суддів та їхніх заступників відбувається за участі муніципальних рад і судової влади – ради обирають кандидатів, а органи судової влади здійснюють їх призначення. Слід підкреслити, що рішення муніципальних рад щодо вибору кандидатів на посади мирових суддів мають ухвалюватися із дотриманням принципів відкритості та законності. Обрані кандидати затверджуються на посаді строком на чотири роки відповідною Колегією правління Вищого суду. Мирові судді підпадають під загальні вимоги, що висуваються до осіб, які входять до суддівського корпусу, у тому числі під вимоги щодо несумісності їх професійної діяльності з іншими видами зайнятості. Водночас недостатнє державне фінансування часто змушує їх займатися комерційною діяльністю, що не повинно впливати на їхню незалежність та дотримання принципу несумісності (зокрема, заборонено членство в політичних партіях і профспілках). Звернемо увагу і на віковий ценз, так, мирові судді мають право виконувати своє функціональне призначення без обмежень віку за умови фізичної та психічної придатності, однак, зобов'язані проживати в населеному пункті, де здійснюють свої повноваження, хоча за дозволом Керівного правління Вищого суду може бути зроблено виняток у разі проживання в іншому місці. Перед вступом на посаду як мирові судді, так і їхні заступники складають присягу. Також зазначені категорії осіб мають право на оплату праці й відпустку, та підлягають дисциплінарній, цивільній та кримінальній відповідальності [239, с.11].

Порядок призначення або обрання мирових суддів у зарубіжних державах варіюється: до прикладу, у Бразилії, Венесуелі та окремих штатах США, населення обирає мирових суддів на певний термін, зазвичай від трьох до восьми років, тоді як у деяких кантонах Швейцарії мирових суддів призначають або

обирають представницькі органи, губернатори чи вищі судові інстанції, або відповідні виконавчі органи. Порядок звільнення з посади також відрізняється – наприклад, в Австралії та Канаді рішення про звільнення ухвалює федеральний парламент або парламент штату/провінції, тоді як у Люксембурзі це відбувається за судовим вироком. Кваліфікаційні вимоги до мирових суддів також різні. В Англії, Іспанії та Австралії мирові судді можуть не мати юридичної освіти і зазвичай працюють безоплатно, тоді як в інших державах такі посади обіймають лише професійні юристи. Юрисдикція мирових судів також значно варіюється – у США, Канаді та Франції вона широка й охоплює малозначні цивільні та кримінальні справи, тоді як у Бельгії, Люксембурзі та Італії юрисдикція обмежена певними цивільними або комерційними справами з невеликою сумою позову. Існують відмінності щодо можливості оскарження рішень мирових судів також різна – у Бельгії та Греції рішення можуть бути оскаржені, тоді як у ПАР є остаточними і не підлягають оскарженню [581].

Слід підкреслити, що судова влада не є виключно властивістю держави, більше того вона тісно пов'язана з реалізацією правових ідей, зокрема їх первісних форм, і може існувати навіть поза межами держави. У державах сьогодення народ традиційно визнається джерелом влади, котра може реалізовуватися не тільки через державні структури, але й через інші соціальні інститути. Тому серед суб'єктів судової влади можна знайти різноманітні громадські та державні суди [359].

Судова влада має більш глибоке коріння, пов'язане з еволюцією ідей, які існували задовго до появи сучасних державних утворень. Виникнення первісних форм правосуддя у вигляді вирішення конфліктів через ради старійшин чи збори громади, свідчить, що судова функція була властивістю суспільства навіть у додержавну епоху. Такі форми правосуддя часто базувалися на традиціях, звичаях та моральних принципах, що регулювали відносини між членами спільноти.

У сучасному світі народ визнається фундаментальним джерелом влади, і його волевиявлення не обмежується виключно державними інституціями.

Реалізація судової влади може відбуватися як через державні органи, так і через інші соціальні інститути, які виконують функції правосуддя. Таким чином, у широкому значенні суб'єктами судової влади можуть бути як державні органи, що діють у межах офіційної судової системи, так і недержавні структури. Відтак, судова влада є має як державний, так і суспільний вимір, незалежно від форми її організації.

Надалі у межах нашого дослідження буде здійснено аналіз судів звичаєвого права, котрі функціонують на основі традицій, звичаїв і неписаних правових норм, які мають глибоке історичне коріння в місцевих спільнотах.

Головними характеристиками судів звичаєвого права є:

1) вирішення справ базується на місцевих звичаях, котрі хоча і не завжди є формалізованими в законах, часто розглядаються як обов'язкові норми поведінки для членів відповідної громади;

2) суди звичаєвого права, як правило, не мають чітко визначених процедур і правил, характерних для державної судової системи, що дозволяє вирішувати спори швидко та відповідно до специфіки місцевих умов;

3) окрім розгляду цивільних і кримінальних справ, суди звичаєвого права часто вирішують питання сімейного права, земельних спорів і спадщини, що мають критичне значення для життя місцевих громад;

4) оскільки суди звичаєвого права тісно пов'язані з громадою, то можуть адаптуватися до змін у соціальних та культурних нормах.

Суди звичаєвого права відіграють важливу роль у контексті вирішення локальних конфліктів і забезпечення соціальної стабільності. Хоча вони часто не є частиною офіційної системи правосуддя, але, попри це, мають високу легітимність серед населення. Зазвичай такі суди очолюються старійшинами або шанованими представниками громади, які володіють глибоким знанням місцевих звичаїв і користуються довірою.

Зауважимо, що таке «традиційне» правосуддя є важливою частиною правових систем у багатьох державах світу, де вони функціонують паралельно з офіційними судовими органами або в регіонах, де державна система правосуддя

має обмежену присутність. До прикладу, у *Замбії* суди звичаєвого права функціонують під керівництвом місцевих вождів, які вирішують кримінальні та цивільні справи на рівні громад, розглядають переважно цивільні та сімейні справи, зокрема питання шлюбу, спадкування та земельних відносин. Звичаєві суди діють паралельно з офіційною судовою системою, і їхні рішення визнаються державою, якщо вони не суперечать національному законодавству та принципам справедливості. У 2016 році в *Замбії* було прийнято Конституцію, яка визнає існування звичаєвих судів і надає їм певні повноваження. Зокрема, стаття 118 Конституції підкреслює важливість доступу до правосуддя для всього населення, включно з використанням традиційних механізмів вирішення спорів. Крім того, стаття 165 визнає роль традиційних лідерів у здійсненні правосуддя відповідно до звичаєвого права. Відтак, хоча в *Замбії* немає окремого закону, який би детально регулював діяльність звичаєвих судів, їхня робота визнана та підтримується конституційними положеннями [871].

У *Йорданії* звичаєві суди, які походять від племінних традицій, і сьогодні продовжують функціонувати. Один з найпоширеніших елементів цього інституту – звичай «джалва», який полягає у вигнанні родичів злочинця для запобігання актів помсти. Хоча формально ця практика більше не підтримується державою, вона все ще залишається вагомим складовим елементом племінного правосуддя, зокрема серед бедуїнських племен. Джалва застосовується як міра для запобігання міжплемінних конфліктів, проте з часом вона стала суперечити конституційним правам, зокрема свободі пересування і недоторканності житла [754].

Історично процеси перемир'я, вигнання та примирення були ключовими правовими традиціями кочових бедуїнів, які на час створення *Йорданії* у 1921 році складали значну частину її населення. Протягом чотирьохсот років османського панування імперська влада мала лише номінальний контроль над племенами бедуїнів, що населяли цей регіон. Племінні об'єднання функціонували як міні-держави зі своїми кордонами, політичним керівництвом, економічними ресурсами та соціальною структурою. Вони також мали власну

судову систему, де племінні суди виконували роль аналогічну державним, а бедуїнські правові традиції відігравали функцію законодавства.

Прецедент відігравав ключову роль у системі правосуддя бедуїнів. Популярне серед бедуїнських суддів висловлювання, передане Абу Хассаном, звучить так: «Ми послідовники. Ми не створюємо закони; ми не розгалужуємося». Судді, що зазвичай наслідували свої посади від батьків, керувалися прецедентами, використовуючи попередні справи як основу для рішень. Судовий процес будувався на усній традиції, яка регламентувала всі етапи – від звернення до суду до процедури оскарження рішення. Іншою характерною рисою бедуїнського правосуддя була концепція колективної відповідальності за злочини. Абу Хассан зазначає, що такий феномен виник як засіб стримування в умовах пустелі, де не було державних інституцій. Традиційно будь-хто з членів племені жертви міг призначити покарання будь-кому з племені злочинця. Такі покарання включали помсту, вигнання та виплату компенсації за пролиту кров [882].

На початку становлення Йорданської держави було укладено угоду з бедуїнськими племенами, що забезпечила їх участь у державних структурах в обмін на лояльність до хашимітської монархії. Племена зберегли своє право звертатися до звичаєвого права завдяки легалізації племінних судів у 1924 році. Впродовж наступних десятиліть бедуїни отримали значний вплив у державних структурах. Хоча більшість бедуїнів оселилися до кінця 1970-х років, кочові цінності та культура продовжували домінувати в національній ідентичності Йорданії.

Після прийняття Закону про скасування племінних законів у 1976 році, бедуїнське правосуддя продовжувало функціонувати на практиці, незважаючи на офіційну ліквідацію племінних норм. Державні органи, зокрема губернатори та районні адміністратори, продовжували підтримувати та використовувати елементи племінного правосуддя. Зокрема, Закон про запобігання злочинам 1954 року надає можливість застосовувати адміністративне затримання як засіб контролю і стримування можливих актів помсти між племенами.

У сучасній правовій системі Йорданії не існує законів, які б дозволяли або регулювали племінне правосуддя. Після скасування племінних законів у 1976 році звичаєве судочинство були замінено на звичайну судову систему, яка дозволяє громадянам отримати доступ до правосуддя через офіційні суди. Також варто наголосити на порушеннях двох ключових статей Конституції Йорданії через продовження практики племінного правосуддя. Стаття 101 встановлює презумпцію невинуватості до моменту доведення вини, тоді як стаття 102 вказує, що юрисдикція над усіма цивільними та кримінальними справами належить лише офіційним судам [89].

Поряд із зазначеним, на практиці нерідко правоохоронні органи також активно залучаються до підтримки цієї неофіційної практики: поліцейські в уніформі беруть участь у церемоніях примирення, а політичні лідери активно співпрацюють із племінними делегаціями, що дозволяє зміцнювати їхній вплив. Королівський двір, у свою чергу, підтримує функціонування Племінного консультативного бюро, яке втручається у конфлікти між племенами з метою їх вирішення до ескалації. Підписаний у 1987 році королем Хусейном документ формалізував використання племінних процедур у випадках вбивств, злочинів честі та інших конфліктів, що надало судам звичаєвого права напівофіційний статус. Таким чином, звичаєве правосуддя залишається важливим інструментом контролю за правопорядком, хоча воно не завжди відповідає сучасним стандартам прав людини.

Йорданська влада неодноразово намагалася здійснити реформування у цій сфері. Зокрема, у 2016 році були пропозиції обмежити період вигнання до одного року та зменшити кількість родичів, яких це стосується, проте такі зміни не отримали широкого застосування. Попри це, джалва залишається популярною серед деяких племен, і місцеві чиновники інколи беруть участь у її реалізації. Така ситуація викликає критику з боку правозахисників, оскільки практика суперечить міжнародним стандартам прав людини і порушує принцип індивідуальної відповідальності. Хоча ця практика застаріла і не відповідає

нормам сучасної держави, вона все ще залишається частиною суспільного життя йорданських племен [757].

В останні роки Племінне консультативне бюро Йорданії активно працює над реформуванням племінного права. Зазначена інституція допомогла врегулювати у 2021 році деякі ключові його аспекти, зокрема щодо вигнання, яке є частиною процесу племінного правосуддя. Крім того, було розроблено законодавство, яке регулює вартість компенсації кровними грошима, щоб уникнути конфліктів під час племінного примирення, коли родина жертви вимагає надмірної компенсації. Попри те, що король Абдалла демонструє певну стриманість щодо бедуїнського правосуддя, він обрав шлях поступових реформ, оскільки ці традиції залишаються глибоко вкоріненими в культурі та практиці народу Йорданії [882].

У багатьох сільських місцевостях Папуа-Нової Гвінеї діють суди, що базуються на звичаєвому праві. Розгляд справ у цих судах здійснюється місцевими старійшинами або обраними представниками громади [68]. У Конституції Папуа-Нової Гвінеї визнається важливість звичаєвого права. Хоча Конституція прямо не згадує про існування окремих звичаєвих судів, стаття 20 встановлює, що звичаєве право є джерелом права у цій державі, за умови, що воно не суперечить Конституції чи іншим законам.

Крім того, стаття 172 Конституції надає парламенту повноваження створювати суди у межах національної судової системи, а також визначати обсяг їхніх повноважень, функцій, юрисдикції та взаємовідносин з іншими складовими національної судової системи. Такі суди відповідно до положень згаданої статті можуть бути призначені для вирішення справ «переважно з урахуванням звичаєвого права» або «відповідно до звичаєвих процедур», або із застосуванням обох цих підходів. Окрім зазначеного, акти Парламенту можуть передбачати порядок призначення та звільнення з посади членів таких судів. Сільські суди (Village Courts) були створені відповідно до Закону про сільські суди 1989 року (Village Courts Act 1989) та розглядають широкий спектр справ, серед яких сімейні спори, земельні конфлікти, а також питання, що стосуються вірувань у

магію чи чаклунство. Особливістю їхньої діяльності є розв'язання спорів на основі норм звичаєвого права, які регулюють місцеві традиції, обряди, та навіть передбачають виплату компенсацій у випадках, коли це вимагається звичаями. Юрисдикція сільських судів обмежується територією місцевих громад, і їхня головна мета полягає в забезпеченні миру, гармонії та соціального балансу через медіацію та примирення сторін. У таких судах пріоритет надається методам діалогу та врегулювання конфліктів шляхом досягнення взаєморозуміння між учасниками спору. У випадках, коли спір не вдається вирішити на рівні сільського суду, справа може бути передана до державного суду. Державна судова система має повноваження ухвалювати обов'язкові рішення, які мають юридичну силу, і таким чином завершує врегулювання конфліктів, які не вдалося залагодити традиційними способами [855]. Хоча сільські суди в Папуа-Новій Гвінеї є офіційно визнаними і частково впровадженими в судову систему, їх діяльність більше нагадує альтернативний метод врегулювання спорів, який доповнює, а не замінює державне правосуддя.

У Конституції *Ліберії* 1986 року прямої вказівки на можливість створення судів звичаєвого права немає, однак, стаття 65 містить положення, відповідно до якого суди застосовують як статутне право, так і звичаєве право відповідно до стандартів, встановлених законодавчою владою. Тим не менш, у сільських громадах важливу роль у здійсненні правосуддя відіграють палати старійшин, котрі складаються з обраних представників громади, які користуються довірою мешканців та вирішують спори на основі норм звичаєвого права, які регулюють питання земельних прав, сімейних відносин, а також різного роду соціальних конфліктів [800].

Основною метою традиційного правосуддя у *Ліберії* є забезпечення миру та гармонії в межах громади, котре орієнтоване здебільшого на досягнення примирення між сторонами конфлікту, на відміну від формальної судової системи, яка передбачає притягнення до юридичної відповідальності. Однак практика застосування звичаєвого права не завжди узгоджується з національним законодавством та міжнародними стандартами прав людини. Особливо це

стосується справ, пов'язаних із гендерними питаннями або насильством, де рішення традиційних судів часто порушують права окремих осіб, зокрема жінок. Така суперечність викликає необхідність подальшого узгодження норм звичаєвого права із загальноприйнятими правовими стандартами. Попри це, переважна більшість сільського населення звертається саме до таких судів для вирішення своїх конфліктів. За наявними даними, лише близько 4% кримінальних та 3% цивільних справ доходять до офіційної судової системи, що свідчить про значну популярність традиційного правосуддя серед населення [799].

У сільських районах *Індії* поширеною є система панчаятів – народних рад, які розглядають як земельні суперечки, шлюбні питання, спадкування, і навіть незначні кримінальні правопорушення. Ради складаються з обраних або призначених членів громади, які ухвалюють рішення на основі традицій і місцевих звичаїв. Система панчаятів глибоко вкорінена в індійській культурі та функціонує паралельно з офіційною судовою системою.

Панчаяти в *Індії* є одним з найдавніших і водночас дієвих інститутів місцевого самоврядування, що функціонує на основі звичаєвого права. Панчаяти (від санскритського слова «панч» – п'ять, що символізує п'ять членів ради) є органами місцевого правосуддя в селах, які вирішують спори та питання, що стосуються мешканців громад, без участі професійних суддів. Панчаяти базуються на принципах колективного прийняття рішень, участі громади та вирішення конфліктів мирним шляхом.

Сучасна правова основа панчаятів була закріплена в 1992 році 73-ю поправкою до Конституції *Індії*, яка формалізувала їхню роль у місцевому самоврядуванні [869]. Панчаятам надані повноваження вирішувати як адміністративні, так і судові питання на рівні сільських громад. Складаються вони з виборних членів громади, і можуть включати від 5 до 15 осіб, залежно від розміру громади. Зазначена система є частиною так званої трирівневої системи управління, що охоплює «грам панчаяти» (сільські ради) на рівні сіл; «блок

панчаяти» (ради на рівні адміністративних районів) та «зіла панчаяти» (окружні ради) [58].

Панчаяти мають напівофіційний статус, оскільки вони визнані державою, але функціонують на базі звичаєвого права. Їх рішення мають юридичну силу лише в межах компетенції, встановленої законом. Якщо питання виходять за межі компетенції панчаяту або стосуються порушення конституційних прав, сторони можуть звернутися до державних судових інстанцій. Однак у багатьох регіонах Індії панчаят є першою і часто єдиною інстанцією для вирішення більшості суперечок [820].

Джирги – традиційна система правосуддя в *Афганістані*, глибоко вкорінена у звичаєвому праві, що надає громадам автономію у вирішенні конфліктів без залучення державних судових інституцій. Зазначена система функціонує як форма колективного правосуддя, де старійшини або інші впливові члени громади збираються для вирішення спорів, зокрема земельних конфліктів, сімейних справ і кримінальних правопорушень. Джирги використовуються як у сільських регіонах, так і в міських зонах, де вони часто виступають альтернативою офіційним судовим установам [26]. В умовах обмеженого доступу до формальної судової системи, джирги часто стають єдиним реальним інструментом для врегулювання конфліктів.

Основний принцип функціонування джирги – досягнення консенсусу. Конфлікти вирішуються шляхом обговорень і перемовин, де сторони прагнуть досягти взаємної згоди. Такий процес передбачає неформальну, але добре структуровану систему, засновану на культурних і релігійних звичаях.

Джирги не має прямого закріплення в Конституції 2004 року. Однак стаття 130 Основного Закону передбачає, що суди можуть застосовувати положення Ханафійської школи ісламського права у випадках, коли Конституція та інші закони не містять відповідних положень. У законодавстві Афганістану джирги не мають офіційного статусу як частина державної судової системи, більше того, нормативно-правові акти Афганістану не містять конкретних положень щодо діяльності джирги. Однак, враховуючи важливість традиційних

механізмів вирішення конфліктів, держава толерує їхню діяльність, за умови, що рішення джирг не суперечать національному законодавству. У цьому контексті підкреслимо, що такі рішення не завжди узгоджуються з офіційним законодавством Афганістану та міжнародними стандартами прав людини. Наприклад, у ситуаціях вирішення сімейних суперечок, права жінок часто ігноруються. Деякі традиційні практики, наприклад «баад» — коли жінку змушують виходити заміж для врегулювання конфліктів, є прикладом порушення прав жінок, що суперечить як національному законодавству, так і міжнародним нормам [885].

Пасхтунська модель джирги є найпоширенішою та є зразком для інших етнічних груп в Афганістані. Зазначений інститут забезпечує вирішення конфліктів швидко і з мінімальними витратами та водночас сприяє соціальній солідарності серед населення [756]. Після падіння режиму Талібану, джирги стали об'єктом спроб імплементації до офіційної правової системи держави. Уряд Афганістану працював над створенням гібридної моделі правосуддя, яка б поєднувала офіційні правові інститути із традиційними джиргами.

Слід підкреслити, що джирги є надзвичайно популярними серед населення через їх доступність, швидкість і здатність забезпечувати вирішення конфліктів на основі традицій. Джирги користуються попитом через їхню довіру з боку населення, яке вважає державні суди корумпованими або надто складними для розуміння.

Звичаєві суди в *Намібії*, відомі як громадські суди, відіграють важливу роль у вирішенні конфліктів на рівні місцевих громад. Діяльність зазначених судів базується на звичаях та традиціях, які передаються з покоління в покоління, і функціонують під керівництвом традиційних лідерів — вождів та старійшин, котрі мають юрисдикцію над низкою питань, зокрема сімейними справами, земельними суперечками, а також дрібними кримінальними правопорушеннями [849].

Звичаєві суди часто застосовують компенсації у формі штрафів, які зазвичай вимірюються в худобі або її грошовому еквіваленті, що є традиційною

формою покарання в цих громадах. Однак, після здобуття незалежності в 1990 році та прийняття Конституції, зазначені суди не можуть більше застосовувати тілесні покарання та виносити вироки на підставі порушення прав, закріплених у Конституції Намібії. Зокрема, Конституція не передбачає окремих положень щодо звичаєвих судів. Однак, стаття 66 визнає існування звичаєвого права за умови, що воно не суперечать Конституції чи іншим законам. Незважаючи на це, в місцевих громадах вони залишаються популярними [691].

З часом, для покращення функціонування цих судів було запропоновано низку реформ, у тому числі прийняття закону Community Courts Act та Регламенту звичаєвих судів. Провадження в таких судах розпочинається через вручення виклику, який оформлюється відповідно до звичаєвих процедур і містить детальну інформацію про суть спору та сторони. У своїй діяльності суди громад дотримуються норм звичаєвого права, які історично сформувалися в громадах, однак їхнє застосування обмежується вимогами справедливості, закріпленими в національному законодавстві. Особливу увагу приділяють документуванню судових засідань. Секретар суду веде детальний протокол, який охоплює свідчення сторін, рішення суду та записи інспекцій на місці. Такі документи мають юридичне значення й передаються магістратським судам та органам Міністерства юстиції. Для забезпечення прозорості та доступу до правосуддя передбачено можливість отримання копій цих матеріалів на запит. Суди громад також мають юрисдикцію викликати свідків, що може здійснюватися як у неформальний спосіб, так і через офіційні повістки. У разі апеляційних скарг рішення судів громад можуть бути переглянуті магістратськими судами [690].

Слід підкреслити, що основні питання, які виникають у дискусіях щодо звичаєвого права, стосуються того, чи можуть ці звичаї мати юридичну силу, якщо вони не затверджені офіційно через законодавство або судовий прецедент. Звичаєве право формується через практику, яка визнається обов'язковою в межах певних спільнот, а звичаєві суди здійснюють правосуддя без офіційної

інтервенції держави, проте їхня ефективність залежить від соціального визнання та узгодження з базовими принципами справедливості, котрі закладені у тих чи інших звичаях та традиціях. Звичаєве право є «правом знизу», котре виникає від народу, а не через офіційні інститути [652].

У багатьох країнах Африки, Азії та тихоокеанського регіону національні закони визнають широкий спектр так званих місцевих судів, судів старійшин чи громадських судів, які застосовують звичаєве право, часто у справах щодо особистих прав і власності, що ґрунтуються на звичаєвих правових нормах [877]. Суди звичаєвого права виникли здебільшого у результаті колоніальних політик непрямого управління, тому їх нерідко називають «статутними судами», що формалізували окремі аспекти традиційних систем, корисних для колоніальної адміністрації. Тим часом, неофіційні звичаєві системи, залишені колоніальними адміністраціями, продовжували використовуватися на добровільній основі [780].

Колоніальні держави прагнули використовувати звичаєві суди та звичаєві правові системи для управління місцевим населенням, однак цей процес супроводжувався суттєвою трансформацією первісних функцій звичаєвого права. Колоніальні адміністрації намагалися зберегти елементи місцевого права, які були корисні для підтримання соціального порядку, але водночас видозмінювали їх відповідно до власних адміністративних потреб.

Основною метою колоніальної влади було забезпечення ефективного управління і контролю, і для цього використовувалося звичаєве право, котре перетворювалося на інструмент політичної стабільності, а не на засіб забезпечення правосуддя згідно з традиційними принципами громади. Колоніальні уряди прагнули знизити витрати на управління та правосуддя, тому делегували значні повноваження звичаєвим лідерам, одночасно надаючи їм певні обмежені функції у вирішенні дрібних конфліктів та спорів [681].

В результаті такої політики звичаєві суди втратили свою первинну функцію – збереження соціальної гармонії та морального порядку на основі місцевих традицій та норм. Натомість, такі суди стали інструментом виконання колоніальних законів, часто відірваних від потреб та цінностей місцевого

населення. Багато аспектів звичаєвого права були кодифіковані, що порушувало їх адаптивність до різних соціальних ситуацій. Така зміна ролі звичаєвого права викликала відчуження між місцевими громадами та їх правовими системами, оскільки місцеві жителі сприймали ці суди як продовження колоніальної влади, а не як органи, що діють в їхніх інтересах. Таким чином, колоніалізм не просто залишив звичаєве право, а й трансформував його у спосіб, що служив інтересам державної адміністрації, часто з викривленням його початкових функцій та цінностей [847]. Так, кодифікація, як правило, може заморожувати звичаєве право у формах, які не відповідають інтересам громади. Водночас справжня справедливість у межах звичаєвого права можлива лише тоді, коли ці норми залишаються живими й еволюціонують у межах громади [723].

У Латинській Америці корінні народи широко визнаються такими, що мають «спеціальну юрисдикцію», що дозволяє їм застосовувати власне звичаєве право для врегулювання внутрішніх справ. Зазначене призводить до того, що вони співіснують із національним правом та створюють у сукупності багатошарову правову карту, в котрій взаємодіють і впливають одна на одну [676].

Відсутність чіткого регламенту для визначення меж автономії корінних народів у багатьох державах призводить до серйозних проблем, пов'язаних з узгодженням звичаєвих правових систем із національним законодавством. Як правило, звичаєві суди корінних народів ґрунтуються на місцевих традиціях, що розвивалися протягом тривалого часу і відображають соціальні, культурні та релігійні аспекти цих спільнот. Однак ці правові системи нерідко не мають детального правового закріплення в національних конституціях чи інших законах.

Однією з ключових проблем є те, що в різних державах межі автономії корінних народів визначаються на підставі загальних принципів міжнародного права, до прикладу, у Конвенції № 169 «Про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб життя» [344], але ці принципи часто не мають прямого застосування без конкретних механізмів імплементації на національному рівні.

Зазначене призводить до ситуацій, коли звичаєве право визнається лише формально, без надання належних правових інструментів для його захисту або реалізації.

Наприклад, в Перу (як це зазначено в статті 149 Конституції), корінні народи мають право на застосування свого звичаєвого права у внутрішніх питаннях, але є відсутність регламенту щодо його меж у взаємовідносинах із державним правом. Так, корінні суди нерідко ухвалюють рішення, які суперечать національним законам або міжнародним стандартам прав людини, що викликає дискусії щодо їх легітимності та взаємодії з офіційними правовими інститутами [694]. Такий правовий вакуум ставить під сумнів стабільність і передбачуваність правовідносин у регіонах із присутністю звичаєвого права, що, у свою чергу, негативно впливає на захист прав корінних народів.

Звернемо увагу на дослідження Саймона Робертса «Order and Dispute: An Introduction to Legal Anthropology», у якому центральним питанням є роль звичаєвого права та механізмів вирішення спорів, особливо в суспільствах, де формальні правові структури не мають значної ролі. Звичаєві суди, як відзначає науковець, є відображенням соціальних відносин і глибоко вкорінені в космологічні та нормативні рамки суспільств, у яких вони діють. У таких системах право часто не кодифікується, а реалізується через часто специфічні рішення, що базуються на прецедентах та місцевих нормах. Однією з важливих особливостей є те, що звичаєві суди опираються на звичаєві цінності та колективну ідентичність та часто виступають як майданчики для переговорів, де учасники можуть досягати певних домовленостей [846]. Підкреслимо, що звичаєві суди не лише можуть ефективно функціонувати в рамках формальної судової системи, але й мають глибокий потенціал для її збагачення, оскільки являють собою структури, що здатні адаптуватися до нових умов, залишаючись вірними культурним традиціям та соціальним цінностям громади [653].

Однак, у той час, як мирові судді часто є частиною «інституційного» правосуддя, суди звичаєвого права функціонують на іншому рівні. У таких судах, які широко використовуються в Африці, Азії та деяких інших регіонах,

вирішення спорів базується здебільшого на звичаях і традиціях громади, а не на писаному законодавстві. Суди звичаєвого права є особливими тим, що не завжди регламентуються національним законодавством, проте часто залишаються єдиним доступним механізмом для вирішення конфліктів у віддалених традиційних громадах.

Традиційні системи правосуддя (суди звичаєвого права) базуються на визнаних (повністю або частково) або не визнаних державою формах правосуддя. Держава може визнавати такі механізми врегулювання спорів як частину своєї судової системи, якщо їх діяльність відповідає основним принципам верховенства права та не суперечить національному законодавству.

За результатами проведеного аналізу особливостей функціонування судів звичаєвого права ми дійшли висновку, що до моделі народного правосуддя доцільно відносити такі суди:

- 1) засади діяльності котрих визначаються Конституцією та/або іншими законами держави;
- 2) які мають за мету не примирення чи медіацію, а прийняття конкретного рішення, котре може передбачати встановлення відповідальності;
- 3) рішення звичаєвих судів визнаються державою та можуть бути оскаржені до державної судової системи.

Таким вимогам з розглянутих нами держав відповідає Замбія та Намібія. Частково до моделі народного правосуддя можна віднести і Індію, у якій панчаяти, окрім реалізації судової влади, покликані здійснювати функції органів місцевого самоврядування. Водночас у Папуа-Новій Гвінеї, Афганістані та Ліберії звичаєві суди покликані врегульовувати конфлікти шляхом досягнення консенсусу та націлені на примирення сторін. Поряд із зазначеним, потребує подальшого наукового аналізу питання відповідності рішень звичаєвих судів міжнародним стандартам прав людини (Йорданія, Афганістан, Перу).

Слід зауважити, що у світовій практиці існують різні способи залучення громадськості, зокрема, і медіація як альтернативний метод вирішення спорів за участю громадськості. Медіація – це спосіб врегулювання конфліктів, у якому

незалежна, нейтральна третя сторона (медіатор) сприяє сторонам у пошуку взаємоприйняттого рішення [409, с.24]. У законодавстві багатьох зарубіжних держав передбачено різні механізми надання виконавчої сили медіаційній угоді в спрощеному порядку. Зокрема, у таких державах як Бельгія, Словенія та Словаччина, для цього передбачено процедуру затвердження медіаційної угоди судом, що дозволяє у разі потреби звертатися до примусового виконання. У свою чергу, у Чехії, Угорщині та Румунії медіаційна угода може бути посвідчена нотаріусом, що також забезпечує її виконавчу силу. Медіація, як один із ефективних способів альтернативного вирішення спорів, сьогодні є складовою правових систем понад 42 європейських держав [545, с.197, 379].

Зазначений інститут став важливою частиною правозастосовної практики, спрямованої на врегулювання конфліктів у цивільних, сімейних, трудових, адміністративних та навіть кримінальних справах. Його впровадження забезпечує суттєве зниження навантаження на судову систему, сприяє економії часу та ресурсів, а також створює умови для досягнення взаємоприйнятних рішень між сторонами.

Європейський Союз надає медіації особливого значення як засобу, що забезпечує доступ до правосуддя і підвищує ефективність судового розгляду. Директива 2008/52/ЄС стала ключовим нормативним актом, який визначив єдині підходи до регулювання медіації у державах-членах ЄС, зокрема в цивільних і комерційних справах. Завдяки цьому медіація отримала новий імпульс для розвитку, зокрема, у таких державах Німеччина, Франція, Італія, Словенія та Нідерланди.

Згідно з пунктом 4 статті 1 Закону України «Про медіацію», медіація визначається як позасудова, добровільна, конфіденційна та структурована процедура. У межах цього процесу сторони за участі одного або кількох медіаторів намагаються запобігти виникненню конфлікту або врегулювати вже існуючий спір шляхом переговорів. Медіатором може бути фізична особа, яка успішно пройшла базовий курс підготовки медіаторів, як в Україні, так і за її межами. Особи, які мають судимість, з обмеженою цивільною дієздатністю або

визнані неієздатними, не можуть виконувати функції медіатора. Сторони медіації, а також органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності та підпорядкування, а також громадські об'єднання мають право визначати додаткові критерії до медіаторів, яких вони залучають. Такі вимоги можуть стосуватися спеціальної підготовки, рівня освіти, вікових обмежень, практичного досвіду та інших характеристик [424].

Базова підготовка медіаторів передбачає навчання за програмою, обсяг якої становить не менше 90 годин, із них щонайменше 45 годин присвячено практичним заняттям. Зазначена програма охоплює як теоретичну підготовку, так і розвиток практичних навичок, необхідних для ефективного проведення медіації. Підготовка медіаторів здійснюється установами та організаціями, які мають право на здійснення освітньої діяльності. Окрім базового курсу, навчання медіаторів може передбачати також спеціалізовану підготовку, яка реалізується відповідно до розроблених програм, що враховують специфіку роботи медіатора у різних сферах. Такі програми створюються суб'єктами освітньої діяльності та спрямовані на поглиблення знань і вдосконалення практичних навичок медіаторів [424]. Як зазначає З. Красіловська, нормативна регламентація медіації відкрила перед суспільством нові можливості, а для органів публічної влади стала шляхом переосмислення сучасної демократичної парадигми управління на більш відкриту, яка відповідає вимогам інформаційного суспільства [303].

Відтак, медіація, за своєю природою, не є елементом судової системи та функціонує як позасудовий механізм альтернативного вирішення спорів (АВС), спрямований на досягнення взаємоприйнятного рішення між сторонами за допомогою нейтрального посередника – медіатора. Медіація може проводитися як до подання справи до суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу, так і в процесі досудового розслідування, судового, третейського або арбітражного провадження, а також на етапі виконання рішень суду, третейського суду чи міжнародного арбітражу [424].

Медіація не передбачає ухвалення судових рішень. Угода за результатами медіації – це документ, який закріплює досягнуту сторонами домовленість у межах процедури медіації. Вона може бути оформлена в усній чи письмовій формі за взаємною згодою сторін, із дотриманням вимог, встановлених законодавством. Така угода відображає спільне рішення сторін щодо врегулювання конфлікту чи спору. Сторони медіації зобов'язані сумлінно виконувати умови угоди, досягнутої за результатами медіації, у строки та порядку, передбачені такою угодою. Виконання медіаційної угоди є підтвердженням ефективності процесу і забезпеченням дотримання досягнутих домовленостей.

Сторони медіаційного процесу мають право у будь-який момент припинити свою участь у ньому, відмовившись від подальшого продовження процедури. Таке право є невід'ємною складовою добровільного характеру медіації, що визначено законодавством. Зазначене рішення може бути ухвалене з будь-яких причин, у тому числі через відсутність прогресу у досягненні домовленостей між сторонами, виникнення сумнівів у можливості знайти компроміс, незадоволення сторони процесом або результатами попередніх переговорів, відчуття тиску чи несприятливої атмосфери для продовження медіації тощо. Право відмовитися від участі у медіації гарантує дотримання принципу свободи вибору сторін та їхньої автономії в процесі врегулювання спорів. Водночас у разі невиконання або неналежного виконання угоди, укладеної за результатами медіації, сторони мають право звернутися до суду, третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу відповідно до вимог законодавства [424].

Слід підкреслити, що у тих державах, де немає інституту мирових судів, існує альтернативна модель розв'язання спорів – третейське судочинство. Винятком є Південно-Африканська Республіка, яка є однією з небагатьох держав, котра застосовує обидва інститути – і мирове, і третейське судочинство [230].

Зазначимо, що в Україні функціонує Закон «Про третейські суди», в котрому регламентується наступне:

1) третейський суд являє собою незалежний орган недержавного характеру, що формується на підставі угоди або відповідного рішення заінтересованих фізичних чи юридичних осіб у порядку, передбаченому цим Законом, для розгляду спорів, пов'язаних із цивільними та господарськими правовідносинами;

2) сторони третейського розгляду включають позивача і відповідача; позивачами є фізичні та юридичні особи, які подали позов для захисту своїх порушених або оспорюваних прав чи законних інтересів; до позивачів також належить адміністратор випуску облігацій, що діє в інтересах власників облігацій; відповідачами виступають фізичні та юридичні особи, до яких пред'явлені позовні вимоги;

3) третейська угода може бути оформлена як третейське застереження у договорі або контракті чи у формі окремої письмової домовленості (угоди);

4) сторони мають право самостійно призначати або обирати третейський суд і суддів; за взаємною згодою вони також можуть доручити призначення чи вибір третейського суду або суддів третій особі (юридичній чи фізичній); у кожній конкретній справі для призначення або обрання третейських суддів потрібна їхня попередня згода;

5) третейським суддею може бути обрана або призначена особа, яка не має прямої чи непрямої зацікавленості у результаті розгляду справи, а також володіє знаннями, досвідом, та діловими і моральними якостями, необхідними для справедливого вирішення спору та визнаними сторонами; займатись третейським судочинством не можуть особи, котрі: не досягли повноліття або перебувають під опікою чи піклуванням; без належної кваліфікації, узгодженої сторонами або передбаченої регламентом третейського суду; з непогашеною судимістю; яких визнано недієздатними у судовому порядку; судді Конституційного Суду України або судів загальної юрисдикції;

б) рішення третейського суду є остаточним і не може бути оскаржене, за винятком таких випадків: справа, яку було розглянуто третейським судом, за законом не є йому підвідомчою; третейський суд виніс рішення у спорі, що не був охоплений третейською угодою, або в межах цього рішення були вирішені питання, які виходять за межі угоди; компетентним судом третейську угоду було визнано недійсною; склад третейського суду, який ухвалив рішення, не відповідав встановленим законом вимогам; третейський суд вирішив питання, що стосуються прав та обов'язків осіб, які не брали участі у справі [456].

Третейське судочинство в Україні не належить до системи судової влади, закріпленої Конституцією України. Відповідно до статті 124 Конституції України, правосуддя здійснюється виключно судами. Третейські суди не є частиною цієї системи, а їхній статус визначається окремим законодавством – Законом України «Про третейські суди». Третейські суди є незалежними органами, створеними на підставі добровільної згоди сторін для вирішення конкретних спорів у межах, визначених законом. Їх діяльність базується на принципах добровільності, незалежності, рівності сторін та дотримання процесуальних прав учасників. Водночас рішення третейського суду, хоч і має юридичну силу та є остаточним, все ж відрізняється за своїм характером від рішень державних судів. Воно може бути скасоване чи визнане таким, що не підлягає виконанню, у разі порушення визначених законодавством процедур.

Таким чином, третейське судочинство в Україні не виконує функцій судової влади в класичному розумінні, але відіграє важливу роль як механізм альтернативного вирішення спорів. Його функціонування сприяє реалізації принципу автономії сторін у виборі способу захисту своїх прав, а також забезпечує додаткову можливість для зменшення навантаження на державну судову систему. У зв'язку з цим, третейське судочинство можна розглядати як паралельний, але незалежний інструмент, що доповнює державну систему правосуддя.

Ще одним методом альтернативного вирішення спорів, котрий широко застосовується в багатьох державах світу є арбітраж. Більшість держав, які

беруть участь у міжнародній торгівлі та інвестиціях, використовують арбітраж для розв'язання комерційних конфліктів. Зокрема, понад 160 держав є учасниками Нью-Йоркської конвенції 1958 року про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень, що свідчить про глобальне визнання та підтримку арбітражу. Україна також є учасником Нью-Йоркської конвенції та активно використовує арбітраж для вирішення міжнародних комерційних спорів. Міжнародний комерційний арбітражний суд та Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті України є провідними арбітражними установами.

З точки зору О.Ткачука, арбітраж (третейський суд) є одним із методів альтернативного вирішення спорів, який передбачає залучення нейтральної третьої сторони, котра наділена повноваженнями вирішувати спір, ухвалює рішення, що має обов'язковий характер і може бути примусово виконане відповідно до встановленого порядку. Розвиток практики використання різноманітних процесів для врегулювання спорів спричинив появу так званих гібридних форм альтернативного вирішення спорів. Зазначена «гібридизація» полягає у поєднанні характеристик різних традиційних способів альтернативного вирішення спорів, що призводить до створення нових комбінованих методів. До таких способів належать, наприклад, медіація-арбітраж (яка починається з медіації і, у разі недосягнення згоди, переходить у стадію арбітражу), або арбітраж-медіація (де арбітражне рішення ухвалюється за потреби після проведення медіаційного процесу). Інші комбіновані форми охоплюють міні-суд, який імітує судове провадження у спрощеній формі, послуги омбудсмена, який виступає нейтральним посередником у вирішенні конфлікту, та незалежну експертизу щодо встановлення фактичних обставин справи (*neutral expert fact-finding*), коли експерт оцінює фактичні аспекти спору для надання сторонам об'єктивного підґрунтя для прийняття рішень [545, с.189].

У багатьох державах суди активно використовують механізми альтернативного врегулювання спорів (далі – АВС) як додатковий інструмент для зменшення навантаження на судову систему. У деяких державах

застосування медіації є обов'язковим для певних категорій справ, як це передбачено, наприклад, у законодавстві Італії. Результати альтернативного врегулювання спорів, зокрема, медіаційні угоди чи арбітражні рішення, можуть отримувати юридичну силу через затвердження судом, що дозволяє звертати їх до примусового виконання у випадку недотримання домовленостей сторонами. Таким чином, АВС не лише доповнює судову систему, але і функціонує у взаємозв'язку з нею, позаяк сприяє швидкому врегулюванню спорів.

Відтак, модель народного правосуддя охоплює інститут мирових суддів та традиційні системи правосуддя (суди звичаєвого права), котрі відповідають вимогам, котрі ми встановили у цьому підрозділі роботи. Водночас, досліджуване поняття не охоплює альтернативні методи врегулювання спорів, зокрема, третейські суди, медіацію, арбітраж тощо.

Висновки до Розділу 3

У рамках здійснення компаративного аналізу сучасних конституційних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади авторка дійшла таких висновків:

1. Репрезентовано авторську класифікацію моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, зокрема, виокремлено класичну, дорадчу, гібридну моделі, а також модель народного правосуддя.

2. Сформульовано ознаки класичної моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, серед яких: 1) формування складу присяжних здійснюється випадковим чином шляхом жеребкування; 2) участь присяжних у судовому процесі є громадянським обов'язком; 3) кожен присяжний складає присягу служити справедливості, що формалізує їхню відповідальність у рамках судового процесу; 4) чітке розмежування функцій між професійними суддями та присяжними; суддя визначає питання права, приймає рішення щодо допустимості доказів, забезпечує дотримання процесуальних норм та призначає покарання; присяжні займаються виключно вирішенням питань факту, тобто

оцінюють представлені докази та визначають винуватість чи невинуватість обвинуваченого; 5) присяжні оцінюють докази, представлені сторонами, та формують своє рішення виключно на основі матеріалів, розглянутих у судовому процесі; до початку судового засідання присяжні не мають доступу до матеріалів справи; 6) присяжні здебільшого не мають права задавати запитання сторонам чи свідкам; 7) у більшості держав класична модель не вимагає мотивування рішень присяжних, незалежно від того, чи є вони обвинувальними або виправдувальними (винятком є, до прикладу, Іспанія); 8) у значній частині держав рішення суду присяжних можна переглянути лише у випадках істотних порушень процесуального законодавства, які вплинули на законність або обґрунтованість вердикту; у разі винесення виправдувального вердикту рішення присяжних не може бути оскаржене прокурором, що є гарантією захисту прав обвинуваченого; 9) для забезпечення об'єктивності присяжні проходять перевірку на відсутність упередженості, а суддя інструктує їх щодо процесуальних питань та принципів оцінки доказів; 10) для ухвалення вердикту зазвичай необхідна однастайність присяжних.

3. Проаналізовано досвід застосування класичної моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у Великій Британії, Шотландії, Ірландії, США, Канаді, Новій Зеландії, Іспанії та Гонконгу.

3.1. Акцентовано, з 1971 року важливу роль у системі кримінального правосуддя Англії та Уельсу відіграє Суд корони, який було створено для розгляду найбільш тяжких кримінальних злочинів. Суд корони охоплює понад 70 судових центрів по всій території Англії та Уельсу, що забезпечує його доступність для громадян. До складу Суду корони входить Центральний кримінальний суд, відомий як Олд-Бейлі, який виконує функції головної інституції з розгляду найрезонансніших кримінальних справ.

Встановлено, система апеляцій в Англії та Уельсі є досить складною. Відповідно до чинного законодавства, подання апеляційної скарги, яка не обмежується суто питаннями права, потребує попередньої дозволу, котрий може надати або суддя, який виніс рішення, або апеляційний суд. Така процедура

значно зменшує кількість справ, які потрапляють на розгляд апеляційної інстанції, оскільки отримання дозволу є доволі складним процесом. На практиці значно легше оскаржувати рішення суду на підставі процесуальних порушень чи помилок у призначенні покарання, які перебувають у компетенції судді, ніж на підставі рішень, ухвалених присяжними. Зазначене пояснюється тим, що рішення присяжних, які формуються на основі їхньої оцінки доказів і переконань, вважаються остаточними, що забезпечує стабільність правосуддя. Поряд із цим, така «автономія» водночас обмежує можливість перегляду рішень присяжних, навіть за наявності сумнівів у їхній обґрунтованості.

3.2. Наголошено, у процесі розгляду справ зовнішньою палатою Сесійного суду Шотландії зазвичай головує одноособовий суддя, якого називають лордом-ординарієм. У певних випадках розгляд здійснюється із залученням журі, яке складається з 12 осіб. До юрисдикції зовнішньої палати входять справи, пов'язані з відшкодуванням шкоди внаслідок тілесних ушкоджень, порушенням умов договорів, а також питаннями сімейного права (розлучення, викрадення дітей, усиновлення тощо). Окрім цього, суд розглядає справи щодо перегляду рішень органів місцевої чи центральної влади, спори, пов'язані зі страхуванням, постачанням товарів, а також питання, що стосуються інтелектуальної власності. Внутрішня палата Сесійного суду виконує функцію апеляційної інстанції. Її головною метою є перегляд рішень зовнішньої палати та нижчих судів для виправлення можливих помилок у застосуванні права або оцінці доказів.

Підкреслено, суд присяжних у Шотландії функціонує відповідно до принципів класичної моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, згідно з якими питання щодо винуватості обвинуваченого вирішується присяжними, тоді як визначення виду та міри покарання залишається у компетенції судді. Особливістю цієї системи є можливість ухвалення одного з трьох можливих вердиктів: «винен», «не винен» або «не доведено». Зазначені рішення приймаються простою більшістю голосів. Вердикт «не доведено» має такий самий правовий ефект, як і вердикт «не винен», тобто призводить до

виправдання обвинуваченого. Для винесення вердикту «винен» необхідно, щоб щонайменше вісім із п'ятнадцяти присяжних підтримали це рішення.

3.3. Визначено, у системі правосуддя Ірландії Високий суд здійснює розгляд кримінальних справ за участю одного судді або у складі колегії з 12 присяжних. У цивільних справах також допускається залучення присяжних, однак їхні рішення приймаються більшістю голосів (мінімум дев'ять із дванадцяти), тоді як у кримінальних справах обов'язковою умовою є одноголосний вердикт. Окружні суди Ірландії, яких налічується вісім, розглядають у першій інстанції справи про серйозні злочини за обвинувальним актом. Однак їхня компетенція не поширюється на справи, що стосуються вбивств, державної зради та піратства, оскільки такі категорії справ розглядаються виключно вищими інстанціями. Щодо складу присяжних у цих судах, то до участі у справах не допускаються особи з низьким соціальним статусом або жінки, за винятком випадків, коли участь жінок є необхідною з огляду на характер справи.

3.4. Наголошено, у межах практики Верховного Суду США встановлено чіткий критерій розмежування між правопорушеннями, які гарантують право на розгляд справи судом присяжних, і тими, що цього права не надають. Вищезгадане рішення спрямоване на те, щоб забезпечити ефективність судової системи, уникнути її перевантаження, а також провести паралель між захистом прав обвинувачених і доцільністю застосування суду присяжних у випадках, які мають значний суспільний резонанс чи потенційно тяжкі наслідки для обвинуваченого. У випадках, коли обвинувачений притягується до відповідальності за декілька дрібних правопорушень (petty offenses), Шоста поправка до Конституції США не надає йому права на розгляд справи судом присяжних. Навіть якщо за сукупністю вироків передбачений строк позбавлення волі перевищує шість місяців, така ситуація не змінює правової кваліфікації цих правопорушень як незначних, що виключає застосування цього конституційного права.

3.5. Зазначено, суд присяжних у Великобританії та Сполучених Штатах Америки має глибокі історичні корені, які сформувалися у Великобританії та пізніше поширилися на США і низку інших держав. Зазначений інститут продовжує залишатися важливим елементом системи правосуддя в обох державах, хоча його нормативно-правове регулювання зазнало суттєвих трансформацій. Зокрема, процедура добору присяжних у Великобританії та США має принципові відмінності, які впливають не лише на перебіг судового процесу, але й на його результати. У Великобританії акцент зроблено на забезпеченні участі в журі представників широкого спектра суспільства, з акцентом на випадковий відбір, тоді як у США процес добору є більш деталізованим, із наданням сторонам більше можливостей для відводу потенційних присяжних. Незважаючи на спільну історичну основу, інститут суду присяжних у Великобританії та США демонструє різноспрямовану еволюцію.

3.6. Встановлено, у Канаді обвинувачений має право відмовитися від розгляду своєї справи судом присяжних, якщо вважає, що такий спосіб не є доцільним для прийняття рішення на його користь. Рішення про розгляд справи судом присяжних залишається прерогативою самого обвинуваченого, і його не можна змусити скористатися цим правом, навіть якщо участь присяжних у розгляді справи є доцільною з точки зору суспільного інтересу. Така норма відображає ключовий принцип канадського правосуддя – забезпечення прав особи на справедливий судовий розгляд у спосіб, який вона вважає найбільш відповідним.

Акцентовано, суддя визначає релевантність та допустимість доказів, а також повинен вирішити, чи достатньо їх, щоб забезпечити належну їх оцінку присяжними. Вимога достатньої доказової бази спрямована насамперед на уникнення неправомірних засуджень та необґрунтованих виправдувальних вироків та одночасно залишає за присяжними виконання обов'язків, які згідно закону належать до сфери їх компетенції. Вважається, що суддя не узурпує функції присяжних, оскільки для його коментарів по справі встановлюється

певний ліміт, кінцевою точкою є можливість загрози пошуку фактів і формуванню остаточного рішення присяжних. У цьому контексті роль захисника (адвоката) є надзвичайно важливою.

3.7. Зауважено, у Новій Зеландії кожна із сторін має право на відвід потенційних присяжних, тобто їх виключення з участі у справі, без необхідності надання причин. Таке право може бути реалізовано до шести разів. Якщо сторона бажає здійснити додаткові відводи, вона повинна надати судді обґрунтовані підстави для такого рішення. Механізм відводу потенційних присяжних є невід'ємною частиною процесу формування об'єктивного та неупередженого складу журі та дозволяє адвокатам виключити осіб, яких вони вважають непридатними для розгляду справи, через можливі упередження чи інші фактори, що можуть вплинути на справедливість судового процесу. Якщо виникає потреба у додаткових відводах після вичерпання ліміту безпідставних виключень, адвокати мають надати судді переконливі докази того, що конкретний потенційний присяжний не може брати участь у розгляді справи. Остаточне рішення щодо таких відводів ухвалює суддя.

Констатовано, у Новій Зеландії передбачено можливість постійного звільнення від виконання обов'язків присяжного. Таке право доступне для осіб, які досягли 65-річного віку, страждають на постійну інвалідність або мають хронічні захворювання, що унеможливають їх участь у судових засіданнях. Запит на таке звільнення може бути поданий після отримання повістки про необхідність явки до суду. До запиту необхідно додати підтверджувальні документи, що засвідчують відповідні обставини, та заповнити відповідну форму.

3.8. Визначено, англосаксонська правова традиція значно вплинула на розвиток права Гонконгу. Враховуючи історичні особливості зазначеного адміністративного району Китайської Народної Республіки, варто зазначити, що правова система цієї особливої територіальної одиниці характеризується концепцією «одна держава – дві системи», поєднанням західної ліберальної

культури із східною філософією, соціалістичною моделлю Китаю, котра повинна бути збережена відповідно до Основного Закону Гонконгу до 2047 року.

Наголошено, у разі недостатньої кількості присяжних суд може на прохання будь-якої сторони в судовому процесі вибрати достатню кількість кандидатів для приєднання до складу журі присяжних серед спостерігачів або інших осіб, які можуть взяти участь у справі. Цікавим є той факт, законодавством Гонконгу передбачено положення, відповідно до якого до складу журі присяжних можуть входити лише жінки, або ж лише чоловіки (якщо цього вимагають обставини справи).

Зауважено, для забезпечення незалежності судового процесу після складення присяги присяжні повинні бути ізольовані ззовні. Однак, якщо в суді оголошено перерву під час слухання справи, суддя може направити присяжних до кімнат відпочинку до повторного судового засідання. При цьому відповідні судові працівники за таких умов мають забезпечити відсутність спілкування присяжних з тими чи іншими особами без дозволу судді.

У процесі судового розгляду суддя виконує функцію визначення допустимості доказів, які можуть бути представлені присяжним для розгляду. Присяжні виносять вердикт на основі фактичних обставин справи та доказів, поданих до суду. У кримінальному процесі вони вирішують питання щодо вини обвинуваченого у справі. Зміст обговорень журі повинен бути суворо конфіденційним, присяжні не мають права обговорювати справу ні з ким, окрім членів журі. За результатами розгляду кримінальної справи один із присяжних публічно інформує головуєчого в суді про вердикт суду присяжних.

3.9. Підкреслено, в Іспанії суд присяжних наділений повноваженнями розглядати справи, пов'язані зі злочинами проти особи; злочинами, скоєними державними службовцями під час виконання своїх обов'язків; а також злочинами проти честі, проти свободи та безпеки. Суд здійснює свою діяльність виключно в межах провінційного суду та, за необхідності, інших судів, які мають відповідну юрисдикцію щодо обвинуваченого. Справи, які розглядаються

Національним судом або перебувають під юрисдикцією Європейської прокуратури, не підпадають під юрисдикцію суду присяжних.

Юрисдикція суду присяжних поширюється на розгляд справ щодо пов'язаних злочинів за умови, що зв'язок виникає в одному з таких випадків: коли двоє або більше осіб одночасно вчиняють різні злочини; коли двоє або більше осіб вчиняють більше одного злочину в різних місцях або в різний час, якщо цьому передувала змова; коли будь-який із злочинів було вчинено з метою здійснення інших, сприяння їх виконанню або забезпечення їхньої безкарності.

Встановлено, головуючий суддя має право розпустити журі у разі, якщо усний розгляд справи буде призупинено на п'ять або більше днів. Крім того, після доповідей сторони обвинувачення, сторона захисту може подати клопотання про достроковий розпуск журі, якщо виявлені докази не є достатніми для підтвердження обвинувачення. У разі, якщо сторона обвинувачення відмовляється від подальшого клопотання про засудження, головуючий суддя має право розпустити журі і винести виправдувальний вирок.

4. Констатовано, класична модель безпосередньої участі народу у реалізації судової влади характеризується рядом спільних та відмінних ознак, залежно від тої чи іншої держави, у котрій вона застосовується. Спільною рисою є те, що суд присяжних є важливим інститутом, закріпленим як основоположне право громадян на участь у здійсненні правосуддя та є громадянським обов'язком для присяжних, реалізація якого забезпечує залучення до судового процесу представників різних соціальних груп. В усіх державах, де застосовується класична модель, використовується процедура жеребкування для формування складу присяжних. Зазначений метод відбору складу присяжних сприяє випадковості та неупередженості у виборі осіб для участі в судовому процесі, що є необхідним для забезпечення принципу рівності сторін. Процедура жеребкування зазвичай передбачає певні вимоги до кандидатів, зокрема, серед яких відсутність конфлікту інтересів, встановлення вимог щодо несумісності та інші критерії, що сприяють формуванню об'єктивного складу журі. Іншою спільною ознакою є функціональне розмежування ролей між присяжними та

професійним суддею. Присяжні займаються вирішенням фактичних питань через оцінку представлених доказів, у той час як суддя забезпечує правильне застосування норм права та інструктує присяжних щодо юридичних аспектів справи. Такий поділ функцій сприяє ефективному поєднанню життєвого досвіду присяжних та професійної правової кваліфікації суддів.

Проте, відмінності між досліджуваними державами також є значними. встановлено, у США та Шотландії для винесення обвинувального вердикту необхідна одностайність присяжних, натомість у Великій Британії та Канаді допускається вердикт за більшістю голосів. Кількість присяжних, необхідна для формування журі, також варіюється. У США та Великій Британії зазвичай присутні 12 присяжних, тоді як в Канаді, Іспанії та Гонконгу допускається їх менша кількість. Важливою відмінністю є і вимоги до кандидатів у присяжні, до прикладу, у Гонконгу існують додаткові обмеження щодо соціального статусу присяжних. В Іспанії присяжні зобов'язані мотивувати свої рішення, що є важливою відмінністю від інших держав, де така вимога відсутня.

5. Встановлено, дорадча модель безпосередньої участі народу у реалізації судової влади передбачає спільне ухвалення рішень щодо вини, правової оцінки суспільно-небезпечних дій та визначення заходів державного примусу. У межах цієї системи народні судді разом із професійними суддями в єдиній колегії вирішують як питання факту, так і права. Така модель має два основних історичних корені: німецький і радянський (пострадянський). Німецький варіант, представлений судом шефенів, отримав поширення у низці європейських країн. Радянський різновид передбачав участь народних засідателів і був характерний для СРСР та соціалістичних держав, а з переходом до постсоціалістичного розвитку зазнав значних змін у деяких державах Центральної та Східної Європи. Також існують інші форми цієї моделі, зокрема, суд асизів у Франції, який має власні специфічні риси.

6. Проаналізовано досвід застосування дорадчої моделі у Німеччині, Франції, Італії, Данії, Швеції та Японії.

6.1. Визначено, у Німеччині однією з основних цілей залучення шефів (почесних суддів) є реалізація принципу винесення вироку від імені народу.

Підкреслено, що обов'язок суду самостійно з'ясувати істину відповідно до положень німецького законодавства передбачає, що професійні судді повинні уважно ознайомитися з матеріалами слідства до початку судового розгляду. Почесні судді, у свою чергу, не мають права переглядати ці матеріали, оскільки це може призвести до утворення «попереднього судження» щодо справи. Однак у деяких судах останнім часом допускається надання шефам доступу до певних документів слідства, що дозволяє їм краще зрозуміти ключові моменти, що підлягають розгляду.

Встановлено, участь у судовому засіданні в ролі почесного судді є добровільною, реалізується на підставі особистого бажання. Для того, щоб стати почесним суддею, особа повинна подати відповідну заявку до органів, які займаються реєстрацією громадян і формуванням відповідних списків. Список кандидатів повинен забезпечувати представництво різних соціальних груп та враховувати гендерну рівність, вікові категорії, професії та соціальний статус. До списку пропозицій для округу має бути включено щонайменше удвічі більше осіб, ніж це необхідно для призначення основних і запасних почесних суддів. Розподіл кандидатів між муніципалітетами в межах округу здійснюється головою окружного суду з урахуванням чисельності населення кожного муніципалітету.

6.2. Наголошено, у Франції на даному етапі розвитку зазначеного правового інституту присяжні наділені повноваженнями і розглядати питання щодо покарання. Поряд з цим, як питання вини, так і покарання, присяжні вирішують не самостійно, а разом із професійними суддями. Присяжний під час судового засідання має право робити нотатки, а також ставити питання для з'ясування істини по справі. Рішення суду присяжних у Франції приймається більше як половиною голосів з загального кількісного складу суду присяжних. Однак, якщо рішення стосується, до прикладу, настання певних негативних правових наслідків щодо підсудного, то рішення приймається не менше як 8-ма

голосами. Зазначено, відповідно до чинного законодавства Франції станом на сьогодні на рішення суду присяжних можна подати апеляцію до суду присяжних іншого округу. У цьому випадку до суду присяжних апеляційної інстанції входить 3 професійні судді та 12 присяжних.

6.3. Акцентовано, в Італії інститут присяжних (*corte d'assise*) функціонує переважно в рамках кримінального судочинства і застосовується виключно у справах, що стосуються особливо тяжких злочинів. Підкреслено, процес формування списків присяжних в Італії передбачає чітко визначену процедуру. У кожному муніципалітеті Республіки спеціальна комісія, до складу якої входять мер або його представник і два радники, формує два окремі списки громадян, які проживають на території цього муніципалітету. Такі списки складаються для виконання функцій народних суддів у судах присяжних і апеляційних судах присяжних та охоплюють осіб, які відповідають законодавчо встановленим вимогам. Якщо муніципальна адміністрація не бере участі у складанні списків, цю функцію перебирає на себе інша комісія, котра формується за участі урядового уповноваженого або його представника та двох громадян, яких призначає голова суду.

Акцентовано, посада народного судді є обов'язковою і прирівнюється до виконання державних функцій, що за своєю природою аналогічно виборним посадам. У процесі виконання своїх обов'язків під час судових засідань народні судді, які беруть участь у роботі судів присяжних та апеляційних судів, набувають статусу, рівноцінного суддям шостого рангу або радникам апеляційного суду.

6.4. Визначено, у Данії після судової реформи суди присяжних були трансплантовані в структуру окружних судів, де вони здійснюють розгляд найсерйозніших кримінальних справ у першій інстанції, в яких обвинувачений не визнав себе винним, а обвинувачення передбачає можливість застосування покарання у вигляді позбавлення волі на строк чотири роки чи більше. Окрім цього, до компетенції суду присяжних віднесені справи щодо осіб, які

перебувають під вартою або в спеціалізованих закладах для осіб із психічними розладами, а також справи, що стосуються політичних злочинів.

Наголошено, у судовій залі народні засідателі та судді займають окремі місця, що забезпечує незалежність у процесі розгляду справи. Народні засідателі розташовуються у відповідності до порядку, в якому вони були відібрані для участі в судовому процесі. Їм надаються всі необхідні матеріали справи, у тому числі обвинувальний акт та інші документи, необхідні для об'єктивного аналізу. Комунікація народних засідателів у межах суду обмежується спілкуванням із суддями, які беруть участь у розгляді справи. Під час голосування першими висловлюються засідателі, яких запрошують висловити свою думку в порядку їхнього відбору до справи, що забезпечує можливість для кожного засідателя поділитися своєю позицією без зовнішнього тиску. Після цього свої думки оголошують судді, причому головуючий суддя голосує останнім, зберігаючи рівність свого голосу з іншими. Після того, як усі народні судді висловили свої думки, своє бачення ситуації озвучують судді. Головуючий суддя голосує останнім, що підкреслює його особливу роль у процесі, але водночас залишає його голос рівним за значенням з іншими членами суду. Така послідовність у голосуванні сприяє структурованому обговоренню, мінімізує вплив авторитету головуючого судді на рішення народних засідателів і забезпечує неупередженість судового процесу.

Підкреслено, рішення окружного суду може бути оскаржено до Landsret (Високого суду). Якщо апеляція охоплює питання щодо вини підсудного, у розгляді справи вищим судом беруть участь також народні засідателі. Їхня роль полягає у спільному з суддями розгляді справи та винесенні рішення щодо вини обвинуваченого. Однак, якщо апеляція стосується виключно тривалості покарання або можливих процесуальних помилок під час самого судового розгляду, тоді розгляд апеляції відбувається лише за участю трьох суддів без залучення народних суддів. Рішення Високого суду підлягають оскарженню виключно у Верховному суді за умови отримання відповідного дозволу. Такий дозвіл надається лише за наявності однієї з двох підстав: якщо справа має

принциповий характер, тобто може вплинути на розвиток або тлумачення права, або якщо існують виняткові обставини, які обґрунтовують необхідність перегляду справи.

6.5. Встановлено, у Швеції рішення у справах ухвалюються на основі того, що було викладено під час самого судового засідання, тому народні засідателі не знайомляться з матеріалами справи до початку процесу. Проте, у випадках апеляційного розгляду в говреті, засідателі іноді повинні ознайомитися з матеріалами, які були розглянуті у тинґсреті. Важливою відмінністю між народними засідателями в загальних судах та адміністративних судах є те, що у адміністративних судах засідателі зазвичай отримують матеріали заздалегідь для ознайомлення. У загальних судах підготовка зазвичай не потрібна, оскільки справи вирішуються на основі інформації, отриманої під час судового розгляду.

Визначено, слухання переважно проходять у залі суду, але справи, пов'язані з примусовим психіатричним лікуванням або соціальним захистом молоді чи наркозалежних, зазвичай проводяться в лікарнях або інших медичних закладах, що означає, що засідателі можуть бути зобов'язані виконувати свої обов'язки там.

Підкреслено, відповідно до рішення Риксдагу, ухваленого у 2014 році, вибори народних засідателів повинні відбуватися наступного року після загальних виборів. Термін повноважень народних засідателів становить чотири роки, проте більшість присяжних мають багаторічний досвід, оскільки часто обираються повторно. Поряд із зазначеним, для того щоб забезпечити ротацію, перевага все ж надається тим кандидатам, які раніше не виконували цю роль. Наступний цикл виборів запланований на 2027 рік для періоду з 1 січня 2028 року до 31 грудня 2031 року. У разі дострокового припинення повноважень засідателя, проводяться додаткові вибори, що забезпечує безперервність функціонування досліджуваного інституту.

Відповідальність за номінацію кандидатів покладається на партії, представлені в муніципальних та регіональних радах, котрі наділені правом висувати кандидатів, які відображають склад населення, та забезпечувати

диференціацію за віком, статтю, етнічним походженням та професією. Партії, що представлені в муніципальних радах, висувають кандидатів до районних судів (тингсретів), тоді як партії регіональних рад номінують кандидатів до апеляційних судів (говретів), адміністративних судів і камерних судів.

Наголошено, практика призначення засідателів за політичними критеріями фактично перетворює їх на носіїв партійної позиції у судових процесах, що значно підриває об'єктивність прийнятих рішень. Європейський суд з прав людини, розглядаючи справу «Холм проти Швеції», наголосив на неприпустимості таких вимог та визнав порушення статті 6.1 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий судовий розгляд. Акцентовано, незалежність та неупередженість суду залишаються основоположними засадами демократичного судочинства, і відсутність належних реформ ставить під сумнів здатність Швеції дотримуватись сучасних стандартів правової держави. У цьому контексті постає нагальна потреба у докорінному перегляді та реформуванні судової системи, щоб забезпечити справедливість судових процесів і гарантувати відповідність шведського правосуддя міжнародним стандартам.

6.6. Зауважено, запровадження системи саїбан'їн у Японії у 2009 році стало визначним кроком на шляху до підвищення демократичності правосуддя. Однак така система викликає певні сумніви щодо її ефективності, позаяк професійні судді фактично володіють правом вето на рішення, ухвалені народними асесорами, що значно знижує їхній реальний вплив на остаточний результат судового процесу. Зазначене ставить під сумнів рівноправність участі громадян у здійсненні правосуддя та викликає дискусії щодо необхідності подальшого вдосконалення цього інституту. З правової точки зору ситуація демонструє необхідність подальшого вдосконалення саїбан'їн, спрямованого не лише на забезпечення широкої участі громадян у правосудді, але й на підвищення ефективності їхньої залученості. Ключовим аспектом реформування має стати належна підготовка потенційних присяжних, яка

передбачатиме інформування про їхні права та обов'язки, а також ознайомлення зі специфікою судового процесу.

7. Констатовано, особливості імплікативного зв'язку процесуальної форми здійснення судового розгляду та властивих характеристик народної участі у здійсненні правосуддя дозволяють виокремлювати і інші моделі, однією з яких є гібридна, котра характеризується функціонуванням єдиної колегії професійних суддів та присяжних (що є ознакою дорадчої моделі), однак, незважаючи на це, питання вини (факту) вирішують «народні судді», а вердикт приймає колегія разом. Вирішення присяжними у «гібридному» суді питання факту є характерним для класичної моделі суду присяжних (у дорадчій це питання вирішується у тандемі із професійними суддями). На відміну від класичної моделі, де питання права вирішують професійні судді, у гібридній моделі, як і у дорадчій, вердикт приймається єдиною колегією у складі професійних суддів та присяжних, що дозволяє досягти справедливості в очах суспільства. За таких умов люди відчують, що їхній голос має значення.

Встановлено, неодмінною перевагою колегіального прийняття рішень щодо вердикту є зменшення ризику упередженості та судових помилок, які можуть виникнути під час вирішення питання права виключно професійними суддями. Окрім зазначеного, у гібридній моделі присяжні не несуть повну відповідальність за остаточний вердикт. При цьому важливо враховувати, що, як правило, у державах, котрі застосовують гібридну модель, професійні судді мають обов'язок консультувати присяжних з питань права, надавати роз'яснення щодо законодавства та особливостей його застосування до конкретного випадку, що допомагає забезпечити обґрунтоване і виважене рішення. Залучення громадськості до вирішення питання щодо вердикту у єдиній колегії із професійними суддями дозволяє поєднувати професійні знання суддів та життєвий досвід громадян, і з цієї точки зору, на наш погляд, судові вироки є потенційно більш оптимальними.

8. Досліджено особливості функціонування гібридної моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у Бельгії, Австрії та Республіці Корея.

8.1. Акцентовано, у Бельгії у ситуаціях, коли рішення присяжних щодо винуватості обвинуваченого прийнято із недостатньою більшістю голосів, до процесу ухвалення такого рішення долучаються професійні судді (магістрати).

Після того, як присяжні повертаються з вердиктом, він оголошується публічно, однак без присутності обвинуваченого. У випадку, коли голоси присяжних розподіляються рівно (6 проти 6), обвинувачений автоматично визнається невинним. Якщо вердикт прийнято мінімальною більшістю (7 проти 5), професійні судді долучаються до обговорення питання про винуватість шляхом окремого голосування задля вирішення питання щодо доцільності приєднання до позиції більшості присяжних. Рішення приймається простою більшістю голосів суддів. Виокремлені розбіжності можуть спричиняти затримки в ухваленні остаточного рішення та ускладнювати процес призначення справедливого вироку. Наголошено, у разі, якщо професійні судді не погоджуються з вердиктом більшості присяжних, остаточне голосування складається з усіх членів суду (присяжних і суддів), і співвідношення голосів повинно становити 8 проти 7 на користь обвинуваченого, який за таких обставин визнається невинним. У разі, якщо вердикт присяжних приймається більшістю 8 проти 4 або більше, професійні судді не беруть участі в рішенні щодо вини. Таким чином, вердикт присяжних залишається остаточним.

Підкреслено, призначення вироку є спільною відповідальністю присяжних та магістратів, незалежно від того, чи було рішення про винуватість ухвалено виключно присяжними, чи за їх участі разом із магістратами. Визначено особливості порядку голосування. Спершу свої голоси подають наймолодші члени журі, тоді як професійні судді голосують останніми. Така послідовність спрямована на уникнення впливу професійного авторитету суддів на думки присяжних, що забезпечує незалежність і неупередженість під час ухвалення спільного рішення. Зауважено, рішення, ухвалені судом присяжних, не можуть

бути оскаржені в апеляційному порядку; їх скасування можливе лише через Касаційний суд. Голова судової колегії зобов'язаний забезпечити реалізацію права засудженого на перегляд судового рішення, зокрема шляхом інформування його про можливість оскарження вироку з питань права, що передбачає роз'яснення порядку подачі апеляції до Касаційного суду, який розглядає лише питання дотримання правових норм під час судового розгляду.

8.2. Встановлено, у Австрії списки присяжних формуються випадковим чином на основі виборчих реєстрів громадян. Посада присяжного в Австрії вважається почесною та символізує реалізацію принципу народовладдя у сфері судочинства. Виконання функцій присяжного є формою прямої участі громадян у здійсненні правосуддя та водночас загальним громадянським обов'язком. Відмова від такої участі може призвести до накладення адміністративних санкцій, хоча деякі особи можуть бути звільнені від цієї служби через ряд причин. Визначено, вироки, винесені судом присяжних, можуть бути оскаржені в апеляційному суді. Апеляція може бути подана як щодо питань факту, так і питань права.

8.3. Констатовано, у Республіці Корея система суду присяжних є формою участі громадян у здійсненні правосуддя, яка активується виключно за бажанням самого обвинуваченого. Підкреслено, відповідно до положень Конституції Республіки Корея, усі громадяни мають гарантоване право на судовий розгляд, який здійснюється суддями. У Південній Кореї питання конституційності функціонування суду присяжних залишається відкритим і є предметом постійних правових дискусій. Основна складність полягає у потенційному конфлікті цієї системи з положенням Конституції, яка закріплює, що судова влада реалізується виключно судами, сформованими із суддів. Таким чином, участь присяжних у судовому процесі, навіть з урахуванням їхньої консультативної ролі, може бути сприйнята як порушення принципу виключної компетенції суддів щодо реалізації правосуддя. Конституційна невизначеність щодо статусу суду присяжних також впливає на правові наслідки їхніх рішень.

У зв'язку з цим законодавець надав обвинуваченим право самостійно визначати, чи буде їх справа розглядатися судом присяжних.

Визначено, обговорення питання вини чи невинуватості підсудного присяжними має відбуватися після надання суддею відповідних роз'яснень. У разі досягнення одностайної позиції журі має право винести вердикт. Якщо ж більшість присяжних вважає за необхідне ознайомитися з позицією суддів щодо питання вини, це може бути зроблено перед ухваленням рішення. У ситуаціях, коли присяжні не можуть дійти одностайності, вони заслуховують думки суддів, які брали участь у розгляді справи, після чого приймають вердикт більшістю голосів. При цьому, незважаючи на можливість висловлення суддями своїх міркувань, останні не беруть участі в ухваленні остаточного вердикту щодо питань факту.

9. Констатовано, модель народного правосуддя передбачає відправлення правосуддя виключно «народними суддями» та є ціннісним прикладом безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. В її основі лежить концепція народовладдя, згідно з якою представники громадськості, без залучення професійних суддів, самостійно виконують суддівські функції. Так, ключовою ознакою цієї моделі є те, що всі рішення, включаючи визначення питання вини та призначення покарання, приймаються виключно народними суддями. Зазначена модель безпосередньої участі народу у реалізації судової влади втілює принцип народного суверенітету, де влада дійсно належить народу, а правосуддя є доступним і зрозумілим.

10. Наголошено, серед науковців побутує думка, що особливо ефективно модель народного правосуддя застосовується в справах, що стосуються моральних або соціально важливих питань, де важливе значення має громадська думка. Така ідея знаходить своє відображення в розвитку окремих інститутів, зокрема мирового судочинства. Його ефективність у вирішенні справ, що торкаються моральних чи соціально значущих питань, базується на тісному зв'язку з громадою.

Підкреслено, сучасний зарубіжний досвід, з одного боку, дозволяє відносити інститут мирових суддів до судової системи. Сюди відносять адміністративних мирових суддів, котрі становлять повноцінний елемент судової влади із усіма притаманними їй особливостями, а також громадських мирових суддів, котрі не є членами суддівського корпусу, обираються органами місцевого самоврядування, однак, є повноцінною ланкою судової системи. Позитивним моментом діяльності адміністративних мирових суддів є якість розгляду судових справ, оскільки до таких осіб пред'являються певні вимоги. Водночас, громадські мирові судді, у свою чергу, є авторитетними у тій чи іншій територіальній громаді, а тому викликають довіру у суспільства. Окрім зазначеного, мирові суди можуть існувати і як альтернативний варіант розгляду спорів та бути незалежними від органів державної влади. Досліджено специфіку функціонування інституту мирових суддів у Великій Британії, Шотландії, США, Італії та Іспанії.

11. Акцентовано, судова влада має більш глибоке коріння, пов'язане з еволюцією ідей, які існували задовго до появи сучасних державних утворень. Реалізація судової влади може відбуватися як через державні органи, так і через інші соціальні інститути, які виконують функції правосуддя. Таким чином, у широкому значенні суб'єктами судової влади можуть бути як державні органи, що діють у межах офіційної судової системи, так і недержавні структури. Відтак, судова влада є має як державний, так і суспільний вимір, незалежно від форми її організації.

12. Здійснено аналіз судів звичаєвого права, котрі функціонують на основі традицій, звичаїв і неписаних правових норм, які мають глибоке історичне коріння в місцевих спільнотах. Визначено ключовими характеристиками судів звичаєвого права такі: 1) вирішення справ базується на місцевих звичаях, котрі хоча і не завжди є формалізованими в законах, часто розглядаються як обов'язкові норми поведінки для членів відповідної громади; 2) суди звичаєвого права, як правило, не мають чітко визначених процедур і правил, характерних для державної судової системи, що дозволяє вирішувати спори швидко та

відповідно до специфіки місцевих умов; 3) окрім розгляду цивільних і кримінальних справ, суди звичаєвого права часто вирішують питання сімейного права, земельних спорів і спадщини, що мають критичне значення для життя місцевих громад; 4) оскільки суди звичаєвого права тісно пов'язані з громадою, то можуть адаптуватися до змін у соціальних та культурних нормах.

Досліджено суди звичаєвого права у Замбії, Йорданії, Папуа-Новій Гвінеї, Ліберії, Індії, Афганістані, Намібії та Перу.

12.1. У Замбії звичаєві суди є закріпленими у Конституції 2016 року, їх рішення визнаються державою. Поряд з цим, окремого нормативно-правового акту, який би детально регламентував особливості їх функціонування немає.

12.2. Встановлено, історично процеси перемир'я, вигнання та примирення були ключовими правовими традиціями кочових бедуїнів, які на час створення Йорданії у 1921 році складали значну частину її населення. Протягом чотирьохсот років османського панування імперська влада мала лише номінальний контроль над племенами бедуїнів, що населяли цей регіон. Племінні об'єднання функціонували як міні-держави зі своїми кордонами, політичним керівництвом, економічними ресурсами та соціальною структурою. Вони також мали власну судову систему, де племінні суди виконували роль аналогічну державним, а бедуїнські правові традиції відігравали функцію законодавства.

Констатовано, у сучасній правовій системі Йорданії не існує законів, які б дозволяли або регулювали племінне правосуддя. Після скасування племінних законів у 1976 році звичаєве судочинство було замінено на звичайну судову систему, яка дозволяє громадянам отримати доступ до правосуддя через офіційні суди. Наголошено на порушеннях двох ключових статей Конституції Йорданії через продовження практики племінного правосуддя. Стаття 101 встановлює презумпцію невинуватості до моменту доведення вини, тоді як стаття 102 вказує, що юрисдикція над усіма цивільними та кримінальними справами належить лише офіційним судам.

Визначено, на практиці нерідко правоохоронні органи також активно залучаються до підтримки цієї неофіційної практики: поліцейські в уніформі беруть участь у церемоніях примирення, а політичні лідери активно співпрацюють із племінними делегаціями, що дозволяє зміцнювати їхній вплив. Королівський двір, у свою чергу, підтримує функціонування Племінного консультативного бюро, яке втручається у конфлікти між племенами з метою їх вирішення до ескалації. Підписаний у 1987 році королем Хусейном документ формалізував використання племінних процедур у випадках вбивств, злочинів честі та інших конфліктів, що надало судам звичаєвого права напівофіційний статус. Таким чином, звичаєве правосуддя залишається важливим інструментом контролю за правопорядком, хоча воно не завжди відповідає сучасним стандартам прав людини.

12.3. Зауважено, у багатьох сільських місцевостях Папуа-Нової Гвінеї діють суди, що базуються на звичаєвому праві. Розгляд справ у цих судах здійснюється місцевими старійшинами або обраними представниками громади. У Конституції Папуа-Нової Гвінеї визнається важливість звичаєвого права і хоча Основний Закон прямо не згадує про існування окремих звичаєвих судів, стаття 20 встановлює, що звичаєве право є джерелом права у цій державі, за умови, що воно не суперечить Конституції чи іншим законам. Стаття 172 Конституції наділяє парламент правом утворювати суди в межах національної судової системи, котрі можуть бути орієнтовані на вирішення спорів із застосуванням звичаєвого права, звичаєвих процедур або обох цих підходів одночасно. Крім того, парламент має можливість регулювати порядок призначення та звільнення суддів таких установ через прийняття відповідних нормативних актів. Як приклад, сільські суди (Village Courts) були створені на підставі положень Закону про сільські суди 1989 року. Рішення судів звичаєвого права може бути оскаржено до державного суду. Акцентовано, хоча сільські суди в Папуа-Новій Гвінеї є офіційно визнаними і частково впровадженими в судову систему, їх діяльність більше нагадує альтернативний метод врегулювання спорів, який доповнює, а не замінює державне правосуддя.

12.4. Наголошено, досвід Ліберії у застосуванні звичаєвого права через палати старійшин відображає важливу роль традиційного правосуддя в житті сільських громад. Зважаючи на обмежений доступ до формальної судової системи та глибоко вкорінені традиційні норми, звичаєве право стало ключовим механізмом підтримання соціальної гармонії та вирішення конфліктів у межах громад. Палати старійшин, що ґрунтуються на довірі та повазі до місцевих звичаїв, виконують функції медіаторів, спрямованих на досягнення примирення між сторонами, що є важливим фактором соціальної стабільності. Стаття 65 Конституції Ліберії 1986 року створює потенційні передумови для гармонізації звичаєвого та статутного права через законодавче регулювання. Поряд із цим, палати старійшин не є офіційно закріпленими ні у Конституції, ні в окремих нормативно-правових актах.

12.5. Підкреслено, у сільських районах Індії поширеною є система панчаятів – народних рад, які розглядають як земельні суперечки, шлюбні питання, спадкування, і навіть незначні кримінальні правопорушення. Ради складаються з обраних або призначених членів громади, які ухвалюють рішення на основі традицій і місцевих звичаїв. Система панчаятів глибоко вкорінена в індійській культурі та функціонує паралельно з офіційною судовою системою. Панчаяти в Індії є одним з найдавніших і водночас дієвих інститутів місцевого самоврядування, що функціонує на основі звичаєвого права. Панчаяти (від санскритського слова «панч» – п'ять, що символізує п'ять членів ради) є органами місцевого правосуддя в селах, які вирішують спори та питання, що стосуються мешканців громад, без участі професійних суддів. Панчаяти базуються на принципах колективного прийняття рішень, участі громади та вирішення конфліктів мирним шляхом.

Визначено, панчаятам відповідно до 73 поправки Конституції надані повноваження вирішувати як адміністративні, так і судові питання на рівні сільських громад. Такі органи складаються з виборних членів громади, і можуть включати від 5 до 15 осіб, залежно від розміру громади. Зазначена система є частиною так званої трирівневої системи управління, що охоплює «грам

панчаяти» (сільські ради) на рівні сіл; «блок панчаяти» (ради на рівні адміністративних районів) та «зіла панчаяти» (окружні ради).

12.6. Зауважено, джирги – традиційна система правосуддя в Афганістані, глибоко вкорінена у звичаєвому праві, що надає громадам автономію у вирішенні конфліктів без залучення державних судових інституцій, але, однак, не регламентована в Конституції 2004 року. Зазначена система функціонує як форма колективного правосуддя, де старійшини або інші впливові члени громади збираються для вирішення спорів, зокрема, земельних конфліктів, сімейних справ і кримінальних правопорушень. Джирги використовуються як у сільських регіонах, так і в міських зонах, де вони часто виступають альтернативою офіційним судовим установам. В умовах обмеженого доступу до формальної судової системи, джирги часто стають єдиним реальним інструментом для врегулювання конфліктів та користуються попитом через їхню довіру з боку населення, яке вважає державні суди корумпованими або надто складними для розуміння. Встановлено, основний принцип функціонування джирги – досягнення консенсусу. Конфлікти вирішуються шляхом обговорень і перемовин, де сторони прагнуть досягти взаємної згоди. Такий процес передбачає неформальну, але добре структуровану систему, засновану на культурних і релігійних звичаях.

12.7. Підкреслено, звичаєві суди в Намібії функціонують на основі історичних традицій та звичаєвого права та відіграють важливу роль у забезпеченні доступу до правосуддя для місцевих громад. Їх діяльність спрямована на вирішення спорів, що стосуються земельних питань, сімейних конфліктів і дрібних кримінальних правопорушень, із застосуванням процедур, які відповідають культурним та соціальним особливостям населення.

Наголошено, визнання звичаєвого права статтею 66 Конституції Намібії створює правові передумови для функціонування цих судів, за умови, що їхні рішення не суперечать національному законодавству та основним правам, закріпленим у Конституції. Прийняття Community Courts Act та Регламенту звичаєвих судів детально регламентують процедуру провадження та визначають

її особливості. Акцентовано, обмеження застосування тілесних покарань та запровадження стандартів прозорості, серед яких ведення протоколів і можливість перегляду рішень у магістратських судах, сприяють підвищенню відповідності цих судів сучасним правовим стандартам. Подальша підтримка з боку держави, вдосконалення нормативно-правової бази та підвищення прозорості їхньої діяльності сприятимуть зміцненню їхньої ролі у забезпеченні правосуддя для широких верств населення.

12.8. Констатовано, досвід Перу у забезпеченні права корінних народів на застосування звичаєвого права, закріплений у статті 149 Конституції, є важливим кроком у визнанні їхніх традицій та культури. Зазначене право сприяє збереженню ідентичності корінних громад і забезпечує доступність правосуддя в питаннях, що мають глибокі культурні корені. Водночас відсутність чіткої регламентації меж звичаєвого права у взаємовідносинах із державним правом є суттєвим недоліком зазначеного інституту, позаяк неврегульованість меж компетенції корінних судів нерідко призводить до конфліктів юрисдикцій. Для розв'язання цих проблем необхідно створити нормативно-правову базу, яка визначатиме межі застосування звичаєвого права та забезпечуватиме його гармонізацію з національним і міжнародним правом, що сприятиме узгодженню діяльності корінних судів із принципами справедливості та захисту прав людини, а також збереженням при цьому культурної автономії корінних народів.

13. За результатами проведеного аналізу особливостей функціонування судів звичаєвого права було зроблено висновок, що до моделі народного правосуддя доцільно відносити такі суди: 1) засади діяльності котрих визначаються Конституцією та/або іншими законами держави; 2) які мають за мету не примирення чи медіацію, а прийняття конкретного рішення, котре може передбачати встановлення відповідальності; 3) рішення звичаєвих судів визнаються державою та можуть бути оскаржені до державної судової системи.

Таким вимогам з розглянутих нами держав відповідає Замбія та Намібія. Частково до моделі народного правосуддя можна віднести і Індію, у якій панчаяти, окрім реалізації судової влади, покликані здійснювати функції органів

місцевого самоврядування. Водночас у Папуа-Новій Гвінеї, Афганістані та Ліберії звичаєві суди покликані врегульовувати конфлікти шляхом досягнення консенсусу та націлені на примирення сторін. Поряд із зазначеним, потребує подальшого наукового аналізу питання відповідності рішень звичаєвих судів міжнародним стандартам прав людини (Йорданія, Афганістан, Перу).

14. Встановлено за результатами проведеного аналізу, що модель народного правосуддя охоплює інститут мирових суддів та традиційні системи правосуддя (суди звичаєвого права), котрі відповідають вимогам, встановленим у ході дослідження. Водночас, досліджуване поняття не включає альтернативні методи врегулювання спорів, зокрема, третейські суди, медіацію, арбітраж тощо.

РОЗДІЛ 4

ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ УЧАСТІ НАРОДУ У РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

В Указі Президента України «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки» (втратив чинність на підставі Указу Президента № 231/2021 від 11 червня 2021 року) було вказано серед іншого такі завдання: «поступове впровадження та розширення застосування суду присяжних», а також «підвищення ефективності правосуддя та оптимізація повноважень судів різних юрисдикцій» шляхом «вивчення доцільності введення мирових суддів» [432].

В свою чергу, Указ Президента України «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки» містить положення про необхідність «запровадження інституту суду присяжних, який вирішуватиме питання винуватості (вини) особи у вчиненні злочинів, за які законом передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі (як перший етап запровадження), віднесення в подальшому до повноважень суду присяжних вирішення питання винуватості (вини) особи у вчиненні злочинів, за які законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад 10 років; встановлення процесуальних запобіжників безсторонності присяжних та запровадження перехідного періоду для впровадження цього інституту безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя». Поряд з цим, зазначений Указ визначив «опрацювання питання щодо запровадження інституту мирового судді» як одну із цілей у контексті «розвитку альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів» [433].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» № 179 в аспекті залучення громадськості до участі у здійсненні судочинства завданнями було визначено підготовку відповідно до встановлених процедур законопроектів, спрямованих на внесення змін до законодавства з метою забезпечення

ефективної роботи суду присяжних, а також щодо впровадження інституту мирових суддів [422].

Відповідно до Проекту Плану відновлення України 2022 року була встановлена «потреба запровадження безпосередньої участі громадян у процесі судочинства (суд присяжних, мирові судді)», «вдосконалення та розширення застосування інституту присяжних, ухвалення та імплементація Закону України "Про суд присяжних"». Ключовим завданням у цьому аспекті було також визначено «встановлення процесуальних запобіжників безсторонності присяжних та запровадження перехідного періоду для впровадження цього інституту». Щодо мирових суддів, то завданням було визначено «формування моделі інституту мирових суддів та її апробація. Розробка та прийняття законодавчої бази у разі доцільності запровадження даного інституту». «Вдосконалення та розширення застосування інституту присяжних» заплановано до грудня 2025 року, а ціль «формування моделі інституту мирових суддів та її апробація (у разі доцільності)» – до грудня 2030 року [469, с.15-16, 30, 51].

У «Концепції реформування системи судів із метою покращення доступу до правосуддя» знову ж таки визначено, що для покращення доступу до правосуддя фахівці наразі виділяють низку актуальних проблемних питань, серед яких недостатнє використання передбачених законодавством механізмів альтернативного та досудового вирішення спорів, а також потребу залучення громадян до судового процесу через інститути суду присяжних і мирових суддів [291, с.3].

На основі аналізу вищезгаданих документів, спрямованих на реформування судової системи в Україні, можна зробити висновок, що питання впровадження інституту мирових суддів та вдосконалення інституту суду присяжних є невід'ємною частиною сучасного етапу правової реформи. Прогресивні ініціативи, відображені в указах Президента України та постановах Кабінету Міністрів, свідчать про прагнення держави до оптимізації правосуддя та розширення можливостей безпосередньої участі народу у реалізації судової

влади. Запровадження мирових суддів та розвиток інституту суду присяжних покликані не лише підвищити ефективність судової системи, але і забезпечити доступність правосуддя та посилення демократичних засад у здійсненні судочинства.

4.1. Юридичні механізми модернізації суду присяжних як елементу народовладдя у сфері здійснення правосуддя

Конституція України має виняткову інструментальну цінність [113] у забезпеченні основоположних засад судочинства (стаття 129), зокрема права на справедливий і публічний судовий розгляд. Суд присяжних як форма реалізації цього права, забезпечує участь народу у здійсненні правосуддя. Конституційні положення встановлюють загальні межі, в яких суд присяжних має функціонувати, а також закріплюють його як один з важливих механізмів забезпечення законності та справедливості в судовій системі України [662].

Підкреслимо, що конституційно-правові традиції – це не просто відтворення попередніх норм, а динамічна система, яка адаптується до сучасних викликів суспільства [101]. Конституція не лише закріплює наявні традиції у сфері нормативно-правового регулювання, але і слугує засобом для їхньої модернізації та розвитку. Зміцнення правових традицій через конституційне право відбувається завдяки впровадженню стабільних інститутів, які забезпечують неперервність правової еволюції. Завдяки Конституції, держава не тільки зберігає основні правові цінності, але й розширює їхнє застосування. Таким чином, конституційне право виконує подвійну функцію, позаяк забезпечує тяглість правових традицій і створює правові механізми для їхнього вдосконалення відповідно до потреб сучасного громадянського суспільства.

Сьогодні особливо важливим є питання забезпечення фактичної участі громадян у процесі здійснення правосуддя та розробки відповідного механізму, що дозволить ефективно реалізувати це право. Хоча можливість залучення громадськості до судових процесів частково регламентована в законодавстві, проте на практиці виникають складнощі з її повною імплементацією. Для

досягнення цього завдання необхідно забезпечити комплексну систему юридичних механізмів, які б не тільки декларували таке право, але й забезпечували його реальне втілення [263].

Варто зазначити, що судову реформу зазвичай розглядають як частину загальної правової реформи, що спрямована на трансформацію роботи державного апарату [609, с. 396-397; 374] . Як зазначає дослідниця О.Хотинська-Нор, успішне впровадження судової реформи та досягнення її ефективності можливі лише за умови, що всі заходи з удосконалення судової системи будуть здійснюватися відповідно до визначених принципів. До таких принципів учена відносить цільову спрямованість, вибір оптимальних засобів, врахування вартості реформ, аналіз альтернативних рішень, забезпечення відповідальності, підтримання стабільності та дотримання правових гарантій [573, с. 186]. Ми цілком підтримуємо зазначену позицію та вважаємо, що дотримання цих засад є невід'ємною умовою для досягнення якісного та ефективного результату, що відповідатиме інтересам суспільства та держави.

На думку В. Теремецького, впровадження інституту присяжних є неможливим без реального утвердження та забезпечення змагальності у кримінальному процесі. Ефективне функціонування суду присяжних можливе лише за дотримання таких умов: 1) сторони обвинувачення та захисту мають самостійно збирати, досліджувати й представляти докази, на яких будується їхня правова позиція; 2) судовий розгляд повинен бути спрямований на порівняння протилежних доказів; 3) особа, яка ухвалює рішення у справі, повинна залишатися нейтральною, неупередженою та незалежною [541].

Акцентуємо, суд присяжних є не лише давньою, а й сучасною правовою інституцією, яка виконує важливу роль у забезпеченні правової захищеності завдяки дотриманню принципу безпосередності. Зазначений інститут має постійний характер і може, а також повинен, слугувати поштовхом для впровадження інших процедур залучення громадськості до процесу правосуддя. Він також є відкритим до реформування та вдосконалення, що дозволяє адаптувати його до сучасних вимог правової системи та забезпечувати

ефективну участь суспільства у реалізації правосуддя [708]. Ефективне функціонування суду присяжних можливе лише за умови впровадження системних реформ, спрямованих на посилення демократичних засад і забезпечення верховенства права як основоположного принципу. Такі зміни повинні створити необхідне підґрунтя для прозорості, незалежності та підвищення довіри до правосуддя, що є ключовими елементами для успішної діяльності суду присяжних, який відіграє важливу роль у розвитку демократії.

Багато видатних юристів підкреслюють ключове значення суду присяжних у системі правосуддя. Блекстоун характеризував суд присяжних як основний стовп англійських свобод, та підкреслював, що ці свободи будуть збережені, доки цей захисний бастион залишатиметься недоторканим і шанованим. Принцип, згідно з яким розгляд певних категорій справ передається групі неупереджених осіб, має глибоке історичне коріння і базується на ідеї, що передача частини судових повноважень «до рук» народу відіграє ключову роль у протидії можливому свавільному використанню державної влади та забезпечує створення умов, відповідно до яких правосуддя продовжує залишатися інструментом захисту прав і свобод кожного індивіда. Незважаючи на критику та певні недоліки у функціонуванні, суд присяжних у сучасних умовах продовжує вважатися важливою інституцією правосуддя [689].

Крім того, серед переваг суду присяжних є і те, що зазначений інститут чинить вплив на якість законодавства [76]. Якщо судді зобов'язані керуватися нормами закону, навіть якщо він є недосконалим, присяжні нерідко не обґрунтовують своє рішення детально. Така ситуація створює умови, за яких судові рішення, прийняті за участі присяжних, виявляють прогалини та суперечності в законодавстві [874]. Варто наголосити, що присяжні не отримують зворотного зв'язку від суду або сторін після оголошення свого вердикту. На відміну від них, держава має унікальну можливість контролювати та оцінювати наслідки прийнятих ними рішень, щоб визначити, чи досягнуто бажаного результату в контексті впровадження законодавчих реформ. Такий моніторинг не тільки дозволяє оцінити ефективність судових рішень, але й

служує важливим запобіжником від прийняття помилкових рішень у майбутньому [750].

Здійснення правосуддя судом присяжних як форми безпосередньої участі народу у реалізації судової влади завжди викликало жваві дискусії. Актуальність аналізу цього інституту обумовлена недостатньою науковою розробкою та потребою вдосконалення відповідних положень чинного українського законодавства у цій сфері.

Суд присяжних беззаперечно виступає однією з фундаментальних інституцій правосуддя у демократичних державах. Однак у контексті України виникає цілком слушне питання: чи забезпечує функціонування суду присяжних виконання його основного призначення – слугувати ефективним механізмом для гарантування справедливого судового процесу, чи є лише формальним механізмом, що не може повною мірою реалізувати покладені на нього завдання? Наразі ведуться активні дискусії щодо ефективності суду присяжних в Україні, зокрема стосовно його здатності забезпечувати ефективність правосуддя, його впливу на незалежність суддів чи навпаки [3; 300].

З іншого боку, розвиток системи суду присяжних у сучасних умовах можна трактувати як символічний акт або декларацію намірів влади адаптувати судову систему України до європейських стандартів правосуддя та забезпечення прав людини. Така ініціатива має потенціал бути сприйнятою як на національному рівні, так і серед міжнародної спільноти, як крок до формування прозорої, демократичної та справедливої судової системи, здатної відповідати запитам суспільства, та такої, що має на меті утверджувати довіру до правосуддя [494, с.189].

Слід наголосити, що Україна використовує дорадчу модель безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, ключовою характеристикою якої є спільний розгляд присяжними та професійними суддями питань факту та права, а термін «присяжні», як і в низці провідних держав, застосовується переважно з огляду на історичні традиції інституту суду присяжних. Однак така назва представників народу, що беруть участь у

здійсненні правосуддя, не повною мірою відповідає сутності їхньої ролі в межах сучасної моделі.

У той час як суд присяжних успішно діє у провідних зарубіжних державах, в Україні, яка задекларувала проєвропейський курс, конституційна норма щодо участі народу в правосудді фактично не реалізована [403; 542]. С.Юрко підкреслює, що, попри наявність відповідних положень у Конституції та процесуальних актах, суд присяжних в Україні не виконує свою повноцінну функцію в системі правосуддя. Водночас в Україні діє система, подібна до шефенів, яка нагадує народних засідателів, що існували в колишніх пострадянських країнах [608].

На думку багатьох сучасних дослідників, суд шефенів є видозміненим варіантом суду за участю громадськості, що може створювати ілюзію участі присяжних, коли фактично основне рішення ухвалюється професійним суддею, а громадяни лише підтверджують його висновки. Зазначене призводить до викривлення самої суті суду присяжних. Віктор Шишкін, колишній суддя Конституційного суду України, акцентує на тому, що при сумісному ухваленні рішення з суддею, присяжні втрачають свою самостійність і перетворюються на народних засідателів, та наводить приклад американської системи правосуддя, де присяжні обговорюють вердикт окремо, без втручання судді. За словами Шишкіна, якщо народні представники вирішують справу разом із професійними суддями, то це не є справжнім судом присяжних [530].

Спільний розгляд питань щодо встановлення вини та прийняття судового рішення має певний вплив на об'єктивність і незалежність позиції присяжних. Як правило, присяжні, не будучи професійними юристами, перебувають у ситуації, коли їхнє сприйняття доказів і обставин справи значною мірою формується під впливом професійних суддів, які мають вищий рівень правової компетенції. Така залежність часто зумовлює схильність присяжних орієнтуватися на «експертну» думку суддів, що може послаблювати їхню здатність до самостійного аналізу та оцінки матеріалів справи. У результаті, присяжні рідко беруть на себе повну відповідальність за формування

незалежного вердикту, що обмежує реалізацію основної ідеї їхньої участі у здійсненні правосуддя.

Власне, тому в Україні присяжні фактично розглядаються як «декоративний елемент», що знаходиться поруч із професійними суддями і виконує їхні вказівки. За таких умов, присяжні стають схожими на народних засідателів радянської епохи, яких часто називали «кивалами» за їх пасивну роль. Присяжні не приймають самостійного рішення, не несуть відповідальності за результат справи і свої висновки. Колективне прийняття рішень разом із професійними суддями може призвести до спільної безвідповідальності як присяжних, так і суддів, що дасть змогу останнім уникати відповідальності за свої помилки, перекладаючи провину на недосвідчених присяжних. Така система здатна стати прикриттям для судових помилок і порушень. Власне, тому, зазначена ситуація вказує на необхідність обрання індивідуального шляху розвитку судової системи України з урахуванням її історичного, культурного та соціального аспектів. Це, однак, не означає відмову від застосування зарубіжного досвіду держав із більш розвиненими судовими інститутами. Навпаки, такий досвід варто використовувати, але з обережністю, адаптуючи його до національних умов, аби уникнути «сліпого» копіювання моделей, що не завжди підходять для українських реалій [572, с. 62-64].

Науковець С. В. Гладій цілком обґрунтовано зазначає, що інститут суду присяжних в Україні не займає належної ролі в системі правосуддя. За його думкою, основна проблема полягає не стільки в недосконалому нормативному регулюванні, скільки у рівні правової свідомості населення [162, с.113]. Альтернативна точка зору акцентує увагу на необхідності професійної підготовки та досвіду у сфері правосуддя під час ухвалення важливих судових рішень. Експерти підкреслюють, що судова система повинна бути укомплектована висококваліфікованими суддями, які мають спеціалізовану підготовку та відповідний досвід, що дозволяє їм компетентно вирішувати складні правові питання і забезпечувати справедливість судочинства [27].

До прикладу, за даними Адміністративного офісу судів США за 2021 рік, тільки 1,57% обвинувачених у федеральних судах були виправдані або засуджені на основі рішення присяжних, тоді як більшість обвинувачених визнають свою провину. Протягом історії присяжні часто піддавалися критиці як ненадійні шукачі фактів, які, зазвичай через власні упередження, необізнаність або низький рівень відповідальності, виносять невірні вердикти. Натомість досвідчені та добре освічені судді повинні замінити присяжних у винесенні вироків, оскільки судді набагато професійніші та компетентніші в тлумаченні закону, оцінці достовірності доказів і розгляді складних справ [632].

Одним із ключових аспектів, що впливає на ефективність функціонування суду присяжних, є тривалість судового процесу. Аналіз досліджень та статистичних даних свідчить, що судовий розгляд із залученням присяжних зазвичай потребує значно більше часу, ніж аналогічні справи, розглянуті без їхньої участі. Зокрема, процеси з присяжними часто тривають у два рази довше, що зумовлено необхідністю детального пояснення юридичних тонкощів, проведення інструктажу присяжних, а також більш тривалим обговоренням та винесенням рішень, що може створювати додаткове навантаження на судову систему та впливати на її загальну ефективність [633].

Процес відбору присяжних є першорядним етапом їхньої участі, який передбачає не лише визначення персонального складу присяжних, але і перевірку відповідності кандидатів встановленим критеріям, а за необхідності – їхню заміну. Завершення цього етапу полягає у наданні присяжним детальних інструкцій, спрямованих на ознайомлення з їхніми обов'язками, основними принципами оцінки доказів та процедурними аспектами розгляду справи. Особливістю судового процесу із залученням присяжних є наявність додаткових процедурних етапів, які спрямовані на забезпечення всебічного розгляду справи, але водночас значно подовжують тривалість розгляду. На відміну від судового процесу, де функції оцінки доказів і прийняття рішень зосереджені в компетенції судді (суддів), провадження з участю присяжних вимагає ретельного пояснення юридичних аспектів, інструктажу та тривалих обговорень. Такі етапи суттєво

збільшують часові витрати на розгляд справи. Збільшення тривалості судового процесу із залученням присяжних має системний вплив, оскільки створює додаткове навантаження на судову систему, знижує її оперативність і затримує розгляд інших справ [79].

Як уже зазначалося, інститут присяжних має глибокі історичні корені та еволюціонує як дієвий механізм громадського контролю над судовою гілкою влади, що сприяє підвищенню довіри до правосуддя. У контексті розбудови правової держави в Україні присяжні беруть участь у розгляді як кримінальних, так і цивільних справ. Особливістю суду присяжних в Україні є його склад у кримінальному провадженні суду першої інстанції: двоє професійних суддів і троє присяжних. Такий склад передбачений для розгляду справ за клопотанням обвинуваченого щодо злочинів, за які законодавство передбачає покарання у вигляді довічного позбавлення волі [306].

Окрім зазначеного, у межах кримінального провадження спостерігається тенденція до переважання обвинувальних вироків над виправдувальними. Зазначене призводить до того, що значна частина науковців вважає сучасну модель суду присяжних у державі недостатньо ефективною для захисту прав і свобод людини та громадянина. Вчені обґрунтовують таку позицію, зокрема, посиляючись на порівняння з іншими державами, де частка виправдувальних вироків суттєво вища. Дослідник Є. Каташинський у своїх роботах зазначає, що така ситуація в Україні зумовлена двома ключовими факторами. По-перше, законодавством чітко визначено обмежений перелік справ, які розглядаються за участю суду присяжних. По-друге, судові рішення, ухвалені судом присяжних, можуть бути переглянуті в апеляційному порядку, що впливає на остаточність їхніх вердиктів та послаблює автономність інституту присяжних [245]. Таким чином, для досягнення реальної ефективності суду присяжних в Україні необхідне не лише розширення юрисдикції цього інституту, але й удосконалення механізмів його функціонування, щоб забезпечити його відповідність сучасним стандартам захисту прав і свобод [299].

Згідно з даними Міжнародної асоціації юристів, статистичні показники щодо України свідчать про те, що більшість кримінальних справ, які за правом обвинуваченого могли б розглядатися судом присяжних, фактично вирішуються колегією суддів, без залучення присяжних. Лише кожен сьомий обвинувачений обирає розгляд справи судом присяжних, що вказує на обмежене використання підсудними свого права на судовий розгляд у такий спосіб [883].

Здійснення судочинства судом присяжних в Україні передбачене також цивільно-процесуальним законодавством. У таких випадках суд першої інстанції діє у складі одного професійного судді та двох присяжних. Зазначена форма судового розгляду застосовується для окремих категорій справ, що мають особливе значення. Згідно зі статтею 293 Цивільного процесуального кодексу України, суд із залученням присяжних розглядає справи в порядку окремого провадження, зокрема, щодо: обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання її недієздатною або поновлення дієздатності; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; надання психіатричної допомоги в примусовому порядку; примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу [576].

Як ми зазначили вище, за цивільним законодавством суд присяжних функціонує в межах окремого провадження. У таких справах оцінка доказів фактично не здійснюється, а основним завданням судді є застосування відповідних правових норм до конкретних обставин справи, що вимагає вирішення переважно «питань права». Власне, тому участь присяжних у таких провадженнях викликає обґрунтовані сумніви щодо її доцільності. Пересічний громадянин не має спеціальної юридичної підготовки та нерідко не здатний належним чином оцінити коректність застосування правових норм. Зазначене не лише знижує ефективність функціонування інституту присяжних у цивільному судочинстві, але й ставить під сумнів гарантії їхньої незалежності. У таких умовах присяжний неминує буде орієнтуватися на позицію професійного судді або на його тлумачення правової норми, що суттєво обмежує роль присяжних як суб'єктів здійснення правосуддя. Відтак, зазначена форма участі присяжних у

цивільному процесі потребує переосмислення з метою забезпечення її відповідності принципам справедливого судочинства та належного розподілу повноважень між суддею і присяжними [108, с. 40].

Також у рамках нашого дослідження вбачаємо за доцільне звернути увагу на проблемні аспекти визначення статусу присяжного. Поняття «статус» походить від латинського слова, що вказує на правове становище або позицію, та передбачає «сукупність прав і обов'язків, що визначають положення індивіда або юридичної особи». Зазначене поняття охоплює усі аспекти, які впливають на взаємодію з іншими особами та організаціями в суспільстві [607, с. 625].

З точки зору В. Копейчикова, місце і роль особи визначаються через її правовий статус, котрий дозволяє з'ясувати, як фактично і юридично позиціонована людина в громадянському суспільстві. Іншими словами, правовий статус допомагає зрозуміти, які права та обов'язки має індивід, як він взаємодіє з іншими членами суспільства і які можливості перед ним відкриваються [292].

С. Катаєв описує досліджуване поняття як сукупність прав і обов'язків, які визначають юридичне становище суб'єкта, зокрема, таких як фізична особа, державний орган чи міжнародна організація. Зазначене поняття охоплює усі аспекти правового становища, які формують функціональні можливості суб'єкта. Статус формує правову позицію і роль суб'єкта та впливає на його можливості і обов'язки в межах суспільства, держави або на міжнародній арені [244].

Правовий статус являє собою багатогранну і складну категорію, яка відображає систему взаємозв'язків між особистістю та суспільством, громадянином і державою, а також індивідом і колективом, а також передбачає інші різновиди соціальні взаємодії [596].

О. Зайчук та Н. Оніщенко підкреслюють, що найбільш загальноприйнятим є трактування правового статусу як сукупності прав, свобод, законних інтересів та обов'язків, що закріплені у законодавстві та передбачають наявність державних гарантій. Відтак, правовий статус не лише визначається законами, але й забезпечується державою, яка виступає гарантом реалізації цих прав, свобод та

законних інтересів. Крім того, правовий статус передбачає і обов'язки, які особа повинна виконувати [539]. Схожої позиції дотримується М. Кравчук та вважає, що правовий статус особи – це система всіх суб'єктивних юридичних прав, свобод і обов'язків, які надаються громадянину. Правовий статус закріплюється у правових актах, які формують і регулюють права та обов'язки особи, та визначає способи їх реалізації [302].

Ю. Битяк зауважує, що правовий статус особи не обмежується лише правами, обов'язками та свободами, але і також передбачає гарантії реалізації цих прав та відповідальність за невиконання обов'язків. Гарантії виступають важливим елементом правового статусу, оскільки забезпечують фактичне виконання й захист прав і свобод особи, встановлених законом. Держава зобов'язана створювати умови та механізми для їх реалізації. Водночас відповідальність за невиконання обов'язків є невід'ємною складовою правового статусу, яка передбачає наслідки для особи у випадку порушення нею своїх зобов'язань відповідно до чинного законодавства [1].

На думку Л. Москвич, статус суб'єкта слід розглядати як сукупність соціальних можливостей, які йому доступні. Власне, визначається такий статус обсягом і характером цих можливостей, які, в свою чергу, залежать від ролі та соціальної функції, що виконується суб'єктом у суспільстві [358]. Сукупність соціальних можливостей об'єднує усі ті ресурси, права та привілеї, які особа або організація має в суспільстві. Обсяг цих можливостей може варіюватися в залежності від того, яку роль чи функцію виконує суб'єкт. Відтак, статус суб'єкта не є сталим, незмінним, а динамічно розвивається залежно від соціальної функції та ролі, яку суб'єкт займає у суспільстві.

Д. Карпенко під правовим статусом розуміє правове становище суб'єкта права, яке визначається нормами чинного законодавства. З його точки зору, кожна особа або суб'єкт має певне місце, встановлене законами, що регулюють його права, обов'язки та повноваження. Правове становище визначає, як суб'єкт може діяти в межах правових норм, які права та свободи йому надані, а також які обов'язки на нього покладаються. Таким чином, правовий статус суб'єкта права

визначається його взаємовідносинами з іншими суб'єктами та державою на основі закріплених законодавчих норм [243].

З точки зору П. Пилипенка, правовий статус є явищем об'єктивної дійсності, яке відображає правову ситуацію незалежно від індивідуальних характеристик окремої особи, не служить прямою характеристикою суб'єкта права як учасника правовідносин, а є правовим середовищем, в котрому суб'єкти набувають необхідних ознак для участі в цих правовідносинах. Правовий статус існує окремо від конкретної особи, адже норми щодо нього стосуються загальних принципів і вимог, які діють незалежно від того, хто саме є їх носієм [556, с. 69].

Правовий статус як юридична категорія встановлює стандарти можливої та необхідної поведінки, які необхідні для забезпечення нормальної життєдіяльності у соціальному середовищі. Правовий статус характеризує реальну взаємодію між державою та особою, що передбачає не лише законодавчу регламентацію, але й фактичний рівень і спосіб взаємодії суб'єкта з державними органами, а також реалізацію його прав і обов'язків у реальному житті [222, с. 78]. Так, на переконання Н. Крестовської та Л. Матвєєвої, правовий статус суб'єкта ґрунтується на його фактичному соціальному статусі, а тому є відображенням реального становища людини у певній системі суспільних відносин. Відтак, правовий статус не є чимось відокремленим від фактичного соціального статусу, однак є його правовим вираженням і формалізацією [304].

На думку М. Мельника, правовий статус особи має складну структуру, котра охоплює кілька взаємопов'язаних компонентів, кожен із яких відіграє важливу роль у формуванні правового положення індивіда. Ключовим елементом цього статусу є правосуб'єктність, яка визначає здатність особи бути учасником правовідносин та охоплює два основні аспекти: правоздатність, тобто можливість мати права та обов'язки, і дієздатність, тобто здатність реалізовувати ці права та обов'язки. Принципи, на яких ґрунтується конституційно-правовий статус людини, становлять основу правового регулювання та відображені в Конституції та інших фундаментальних правових актах. Вони визначають підходи до розуміння й реалізації правового статусу особи. Основними

складовими правового статусу є права і свободи людини, її обов'язки та гарантії, що забезпечують їхню реалізацію [336].

Більш обширно елементи правового статусу визначає А. Колодій. На його переконання, до них належать статусні правові норми та правовідносини, які регулюють правовий статус особи та визначають її місце в системі правовідносин і встановлюють основні рамки поведінки. Суб'єктивні права, свободи та юридичні обов'язки є центральними складовими правового статусу, де права і свободи визначають можливості особи діяти певним чином, а обов'язки зобов'язують її виконувати певні дії або утримуватися від них відповідно до закону. Важливим елементом правового статусу є громадянство, яке визначає правовий зв'язок між особою і державою та надає їй права й обов'язки, закріплені державою, разом із державними гарантіями захисту. Правові принципи визначають основоположні засади, відповідно до яких реалізуються права та обов'язки, а юридичні гарантії сприяють захисту прав особи. Законні інтереси як елемент правового статусу є визнаними і захищеними законом та відображають особисті, соціальні або економічні потреби, що гарантуються державою. Правосуб'єктність визначає можливість особи брати участь у правовідносинах, мати права та обов'язки, а також здатність їх реалізовувати. Юридична відповідальність є невід'ємною частиною правового статусу, оскільки накладає на особу обов'язок відповідати перед законом за порушення правових норм та забезпечує дотримання правопорядку. Усі ці елементи у сукупності утворюють комплексний правовий статус особи, який забезпечує її правову взаємодію з державою, суспільством та іншими суб'єктами, а також гарантує захист прав і свобод [260].

Статус присяжного об'єднує декілька статусів – загальний, спеціальний, галузевий та індивідуальний. Загальний статус – це правове становище особи як громадянина, що закріплюється Конституцією і є однаковим для всіх громадян. Спеціальний (родовий) статус стосується окремих суб'єктів та категорій осіб, регулюється окремими законодавчими актами, що стосуються певних груп. Наявність такого статусу передбачає, що обсяг прав, свобод та обов'язків однієї

особи може відрізнятися від іншої через її специфічне соціальне, службове, майнове чи сімейне становище [279].

Спеціальний (родовий) статус присяжного визначає особливе правове становище громадянина, який бере участь у здійсненні правосуддя в суді присяжних. У зарубіжній практиці такий статус, як правило, регулюється спеціальним законодавством, яке встановлює права, обов'язки та гарантії для осіб, котрі виконують функції присяжних. Наявність такого статусу в Україні передбачає, що присяжні мають особливі повноваження у судовому процесі та беруть участь у прийнятті рішень у кримінальних та цивільних справах у єдиній колегії із професійними суддями, що вимагає не лише об'єктивності, але й незалежності від впливу суддів чи інших учасників процесу. Статус присяжного також передбачає зобов'язання діяти відповідно до конституційних засад судочинства (стаття 129 Основного Закону). Водночас для присяжних передбачені юридичні гарантії, серед яких захист від тиску та забезпечення безпеки під час виконання обов'язків, право на компенсацію витрат та захист від звільнення з роботи на період виконання обов'язків у суді [49].

Галузевий статус характеризує правове становище учасників правовідносин в окремих сферах діяльності, формується на основі норм тієї чи іншої галузі права та визначає особливі права, обов'язки та відповідальність, які стосуються конкретної сфери суспільних відносин. В Україні присяжні мають галузевий статус, який визначається їхньою участю в кримінальних і цивільних справах. Вони не лише беруть участь у встановленні фактичних обставин справи, але й разом із професійними суддями приймають рішення щодо питань права.

Індивідуальний статус – це сукупність конкретних прав і обов'язків, які належать певній особі і відображають її персональні особливості. Він змінюється разом із розвитком або змінами в житті людини та стосується таких характеристик, як вік, стать, сімейний стан, професійна діяльність тощо. Індивідуальний правовий статус охоплює загальні конституційні права та обов'язки, а також спеціальні статуси, котрі можуть застосовуватися до окремих груп осіб. Поряд із зазначеним, цей статус не є простою сукупністю загальних і

спеціальних статусів, а відображає унікальні характеристики кожної конкретної особи. Наприклад, одна й та сама людина може одночасно бути «студентом» і «підприємцем», тоді як закон обмежує, щоб «державний службовець» поєднував свою діяльність із підприємництвом. Кількість індивідуальних правових статусів дорівнює кількості людей, оскільки кожна людина має власний набір прав і обов'язків, закріплених у контрактах чи інших правових угодах, які є унікальними для неї. Наприклад, людина може володіти унікальним об'єктом, як картина Пікассо чи скульптура Мікеланджело, що надає їй особливі права, яких немає в інших осіб [279].

Індивідуальний статус присяжного відображає його особисті характеристики, може змінюватися з плином часу та є визначальним аспектом участі громадян у складі суду присяжних, оскільки суттєво впливає на їхню роль у судовому процесі. Зазначене зумовлено тим, що індивідуальний статус охоплює особисті ознаки, зокрема, життєвий досвід, професійну діяльність, соціально-економічне становище та особисті переконання. Крім того, індивідуальний статус впливає на здатність присяжного підтримувати неупередженість та об'єктивність, що є критично важливим для забезпечення справедливого розгляду справ [49].

Конституційно-правовий статус присяжного – це його правове становище, яке визначається у контексті реалізації судової влади шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур [435] та охоплює комплекс закріплених прав, обов'язків, відповідальності та гарантій. Присяжні у рамках судового провадження виконують роль колективного суб'єкта безпосередньої реалізації судової влади, забезпечують соціальну легітимність судових рішень, адже їхня участь у процесі дає змогу суспільству прямо впливати на здійснення правосуддя [35; 49].

Згідно ч.1. статті 63 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» «присяжним є особа, яка у випадках, визначених процесуальним законом, та за її згодою вирішує справи у складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя» [435]. Відповідно до чинного законодавства України,

зокрема частини сьомої статті 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», присяжні, як і професійні судді, зобов'язані дотримуватися низки обов'язків як під час судового засідання, так і поза його межами. До основних обов'язків віднесено: справедливий, безсторонній та своєчасний розгляд справ; дотримання суддівської етики, під якою ми розуміємо демонстрацію високих стандартів поведінки в усіх сферах діяльності; прояв поваги до всіх учасників судового процесу; збереження конфіденційності щодо відомостей, що становлять таємницю, зокрема таємницю нарадчої кімнати чи закритого судового засідання; дотримання вимог антикорупційного законодавства [435].

До присяжних в Україні висувається низка вимог, які покликані забезпечити належний рівень їхньої компетентності та доброчесності. Основні критерії передбачають:

- 1) віковий ценз, зокрема, присяжним може стати особа, яка досягла віку 30 років, але не старша 65 років на момент залучення до здійснення правосуддя;
- 2) ценз осілості, котрий передбачає, що присяжний повинен постійно проживати не лише на території України, а й безпосередньо в межах юрисдикції того суду, до якого його залучають;
- 3) відсутність судимості – особа не може бути присяжним, якщо має непогашену чи не зняту судимість;
- 4) стан здоров'я у контексті відсутності психічних захворювань, що можуть перешкоджати належному виконанню їхніх функцій.

Відповідно до положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», присяжні під час виконання обов'язків у суді користуються гарантіями незалежності та недоторканності, аналогічними тим, що надаються професійним суддям, що забезпечує їм необхідний рівень захисту та автономності при здійсненні правосуддя. Більше того, за наявності обґрунтованих клопотань, законодавством передбачено можливість застосування заходів безпеки щодо присяжних навіть після завершення виконання їхніх обов'язків у суді.

Незалежність присяжних є фундаментальною умовою для забезпечення об'єктивного та неупередженого розгляду справ. Однак у сучасних умовах, коли

медіа та соціальні мережі забезпечують практично необмежений доступ до інформації, дотримання цієї конфіденційності стає дедалі складнішим завданням. Особливу увагу слід приділяти захисту особистої інформації присяжних, не лише під час розгляду справи, але й після її завершення. Розкриття таких даних може створювати перешкоди для безпеки присяжних і впливати на їхню готовність брати участь у майбутніх судових процесах у цій ролі. У зв'язку з цим необхідно впроваджувати додаткові механізми захисту конфіденційності присяжних, що сприятиме збереженню їхньої незалежності та довіри суспільства до інституту суду присяжних. Зокрема, для забезпечення конфіденційності присяжних та підтримання їхньої незалежності, можна запропонувати такі механізми: анонімність присяжних у судових процесах через використання номерів чи кодів замість імен присяжних у судових документах і під час публічних слухань; запровадження суворих правил щодо доступу до даних про особу присяжного; розробка чітких процедур щодо зберігання, обробки та захисту персональних даних присяжних із дотриманням законодавства про захист інформації; заборона розголошення інформації після завершення справи; встановлення посиленої відповідальності за втручання в роботу присяжних, спроби їх залякування або розголошення конфіденційної інформації про них; заборона медіа на публікацію інформації, яка може прямо чи опосередковано вказати на особу присяжного, навіть після завершення судового процесу тощо.

Обов'язок бути незалежним для присяжних полягає у тому, щоб при прийнятті рішень вони орієнтувалися лише на представлені докази та факти справи, без будь-яких упереджень чи неправомірного впливу. Натомість *право на об'єктивність і незалежність* надає присяжним можливість приймати рішення, які ґрунтуються виключно на справедливому оцінюванні доказів і відповідно до закону. Присяжні мають право приймати рішення без жодних побоювань, що є гарантією їхньої неупередженості [35].

Щодо відсутності упереджень, то до прикладу Ухвалі Бориспільського міськрайонного суду Київської області у складі суду присяжних вказується, що для забезпечення об'єктивного розгляду справи важливо, щоб суддя, судді або

присяжні не мали особистої зацікавленості у вирішенні питання, незалежно від того, чи ця зацікавленість є прямою або опосередкованою. Окрім того, жодні інші фактори не повинні викликати сумніви щодо їхньої неупередженості та здатності ухвалювати рішення без впливу сторонніх обставин. Відповідно до п.4 ч. 1 ст. 75 КПК України, у випадку наявності обставин, що можуть викликати обґрунтовані сумніви в неупередженості присяжного, закон передбачає обов'язкове задоволення заяви про відвід чи самовідвід. Однак законодавець не конкретизує, що саме входить у поняття «інші обставини». Така ситуація робить дане поняття оціночним, тобто його зміст залежить від правосвідомості та внутрішніх переконань особи, яка його застосовує, оцінюючи ситуацію в кожному конкретному випадку [564].

Відповідно до чинного законодавства України, присяжним гарантуються всі права та пільги, передбачені законодавством, протягом усього періоду виконання ними обов'язків у суді. При цьому час, проведений у виконанні цих обов'язків, включається до загального трудового стажу. Крім того, законодавство забезпечує захист трудових прав присяжних, забороняє їх звільнення з роботи або переведення на іншу посаду без їхньої попередньої згоди під час участі у здійсненні правосуддя.

У цьому контексті варто підкреслити, що для роботодавців важливим завданням є забезпечення безперебійного робочого процесу в умовах тимчасової відсутності працівника, який виконує обов'язки присяжного. Враховуючи законодавчу заборону на звільнення або переведення присяжного без його згоди, роботодавці змушені шукати способи компенсувати його відсутність. Зазначене може впливати як на продуктивність праці, так і на організацію робочого процесу. Поряд із цим, роботодавцям доводиться вирішувати низку адміністративних питань, пов'язаних із перерозподілом обов'язків між іншими працівниками, пошуком тимчасової заміни тощо. У деяких випадках така ситуація може призводити до зниження продуктивності, особливо якщо відсутній працівник виконував критично важливі функції. Такі обставини вимагають від роботодавців додаткових зусиль у плануванні й управлінні [28].

На нашу думку, доцільною є розробка рекомендацій для роботодавців, які сприятимуть спрощенню процесу звільнення присяжних від роботи та забезпеченню їхньої участі в судових засіданнях, що не лише полегшить адміністративне навантаження на роботодавців, але й сприятиме підвищенню ефективності виконання присяжними своїх обов'язків у суді. У цьому контексті важливою також є організація навчальних сесій або інформаційно-роз'яснювальних кампаній для роботодавців щодо функціонування суду присяжних. Зазначене дозволить забезпечити їхню обізнаність щодо нормативних вимог, прав і обов'язків як працівників, залучених до виконання функцій присяжних, так і самих роботодавців.

Варто зазначити, що присяжні, особливо в резонансних судових процесах, нерідко стають об'єктами погроз чи переслідування. Власне, тому треба звернути увагу на необхідність ефективних заходів безпеки як під час виконання ними своїх обов'язків, так і, за потреби, після завершення судового процесу. Забезпечення безпеки присяжних потребує залучення додаткових ресурсів і тісної координації з правоохоронними органами, що вимагає чітко визначених процедур та взаємного співвідношення між захистом та збереженням приватності.

Безперечно, процедура залучення присяжних до судового розгляду є витратною, що викликає обґрунтовані дискусії щодо її економічної доцільності. Судові процеси за участю присяжних дійсно можуть сприйматися як менш ефективні, якщо критерієм оцінки ефективності є співвідношення витрат і результатів. Така точка зору акцентує увагу на економічному аспекті правосуддя, зокрема на тому, наскільки виправданими є витрати на організацію процесів із залученням присяжних у порівнянні з результатами, які вони забезпечують. Однак, інститут присяжних виконує не лише юридичну, але й соціальну функцію, позаяк сприяє громадському контролю за судовою владою, тому економічні витрати мають оцінюватися не ізольовано, а з урахуванням їхнього впливу на суспільну легітимність і прозорість судової системи [746].

Однак, коли мова йде про правосуддя, ефективність, вимірювана лише з точки зору витрат, може бути не найкращим критерієм. Судові процеси за участю присяжних часто мають інші важливі аспекти – забезпечення демократичності, участь громадськості у здійсненні правосуддя, а також підвищення довіри до судової системи – котрі дозволяють суспільству безпосередньо брати участь у вирішенні правових питань, що є важливішим за економічні показники. Питання, чи є ефективність, вимірювана через співвідношення витрат і результатів, належним критерієм оцінки судових процесів за участю присяжних, залишається відкритим [661].

Слід підкреслити, що присяжні, залучені до участі у судових засіданнях, отримують встановлену винагороду, яка визначається на основі посадового окладу судді місцевого суду та розраховується відповідно до фактичного часу, проведеного у суді. Такий порядок врегульовано Державною судовою адміністрацією України. Додатково, присяжним компенсуються витрати на проїзд, проживання та добові. Усі зазначені виплати здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, що спрямовуються на забезпечення правосуддя через територіальні управління Державної судової адміністрації України [60].

До гарантій діяльності присяжних належить їхній «іммунітет» від виклику як свідків, окрім передбачених законодавством виняткових випадків. Зокрема, згідно зі статтею 65 Кримінального процесуального кодексу України, присяжні не можуть бути допитані щодо обговорень, які відбувалися в нарадчій кімнаті під час ухвалення судового рішення. Єдиним винятком є кримінальне провадження, пов'язане з ухваленням свідомо неправомірного вироку чи ухвали суддею (або суддями). Крім того, відповідно до статті 216 Кримінального процесуального кодексу України, досудове розслідування щодо кримінальних правопорушень, скоєних присяжними, здійснюється детективами Національного антикорупційного бюро України [306]. Таким чином, фактично єдиним винятком, за якого присяжні можуть бути допитані, є ситуації, пов'язані з ухваленням неправосудного рішення у кримінальному провадженні. У таких

випадках допит сприяє встановленню фактів, чи був на присяжних здійснений тиск з боку суддів або інших осіб, а також чи мали місце порушення під час обговорення у нарадчій кімнаті [30]. Стаття 70 ЦПК містить схоже положення та регламентує, що не можуть бути допитані як свідки «судді та присяжні - про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, або про інформацію, що стала відома судді під час врегулювання спору за його участю» [576].

Ще одним питанням, на котрому пропонуємо зосередити увагу є відбір присяжних. Відповідно до чинного законодавства України, процедура добору присяжних здійснюється за участі територіальних управлінь Державної судової адміністрації України. Територіальне управління звертається до відповідних місцевих рад із поданням про формування та затвердження списків присяжних. Такі списки складаються з громадян, які постійно проживають у межах юрисдикції відповідного окружного суду, відповідають законодавчим вимогам та надали згоду виконувати обов'язки присяжних. Якщо місцева рада протягом двох місяців із дня отримання подання не затвердить відповідний список, територіальне управління Державної судової адміністрації України має право звернутися до обласної ради для вирішення цього питання. Список присяжних затверджується на строк три роки, протягом якого він може бути переглянутий у разі необхідності заміни осіб, які вибули, за поданням територіального управління. Після затвердження списки присяжних передаються до відповідного окружного суду, у тому числі в електронній формі. Використання цих списків дозволяється виключно для добору присяжних, що забезпечує захист персональних даних і цільове використання інформації [25].

Однак, слід підкреслити, що у процесі правового регулювання складання списків присяжних, виклику до суду осіб, що включені до цих списків, та їхнього відбору більш точним було б використання терміну «кандидат у присяжні». Зазначене обумовлено тим, що особа не набуває статусу присяжного негайно після включення до списків. Статус присяжного набувається лише після проходження відповідних етапів відбору, які передбачають низку вимог,

встановлених законом. Зокрема, спочатку особа потрапляє до списку кандидатів, а потім проходить процес відбору, під час якого перевіряється її відповідність встановленим критеріям, у тому числі щодо відсутності конфлікту інтересів, спроможності виконувати обов'язки присяжного чесно та неупереджено, та інших вимог. Лише після успішного завершення всіх етапів відбору, включно з можливістю заявлення відводів, особа офіційно набуває статусу присяжного і отримує право брати участь у розгляді судових справ. Власне, тому використання терміну «кандидат у присяжні» доцільне на всіх попередніх етапах, оскільки відображає поточний статус особи, яка ще не пройшла всіх процедур для набуття повноважень присяжного [229; 519].

Що ж до порядку обрання присяжних, то він регламентується серед іншого «Положенням про автоматизовану систему документообігу суду» (далі – АСДС), відповідно до якого АСДС серед іншого здійснює «об'єктивне та неупереджене визначення присяжних за допомогою модуля автоматизованого розподілу в судах загальної юрисдикції у порядку черговості, з урахуванням граничних меж їх зайнятості та в хронологічному порядку надходження судових справ» [603].

Відповідно до «Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи», визначення присяжних для розгляду справ здійснюється в межах кримінального судочинства у судах першої інстанції та цивільного судочинства у порядку окремого провадження. Процедура відбору присяжних проводиться випадковим чином із затвердженого списку, з дотриманням принципу рівної ймовірності участі для кожного кандидата. Для кримінальних справ система спочатку автоматично обирає сім присяжних. Якщо після перевірки відповідності вимогам кількість присяжних перевищує необхідну, визначаються три основних і два запасних присяжних. У разі недостатньої кількості осіб система добирає їх із сформованого списку. Для цивільних справ система автоматично обирає двох присяжних із затвердженого списку, виключаючи тих, хто вже виконував обов'язки присяжного більше одного місяця протягом поточного року або був

виключений за ухвалою суду. Усі результати автоматичного відбору фіксуються у протоколі, який створюється системою автоматично [392].

Залучення присяжних до виконання обов'язків у суді здійснюється у суворій відповідності до вимог процесуального законодавства. Суд надсилає присяжному письмове запрошення для участі у здійсненні правосуддя не пізніше ніж за сім днів до початку судового засідання, чим забезпечує завчасне інформування та підготовку до виконання обов'язків. Присяжні залучаються до здійснення правосуддя у порядку черговості, при цьому строк виконання обов'язків не перевищує одного місяця на рік. Виняток становлять ситуації, коли завершення розгляду справи, розпочатої за участі присяжних, вимагає продовження цього строку. Добір осіб для участі у здійсненні правосуддя як присяжних проводиться через Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему.

На наше переконання впровадження електронної системи для автоматизованого створення, надсилання та відстеження викликів присяжним було б доцільним рішенням, зокрема, щодо автоматичної перевірки коректності введених даних та функції нагадувань для присяжних і можливості відстеження статусу викликів у реальному часі. Застосування електронних повідомлень і сучасних систем управління документообігом дозволить суттєво зменшити адміністративне навантаження на суди та підвищити ефективність процедур виклику присяжних. Однак, для забезпечення ефективності цього механізму необхідно розробити і впровадити чіткі протоколи обробки викликів, які передбачатимуть детальну процедуру створення та вручення викликів; перевірку та підтвердження доставки викликів, зокрема електронними засобами; зберігання документів із підтвердженнями отримання викликів [82].

Запровадження системи автоматичних нагадувань для присяжних повинно бути спрямоване на підвищення організованості та ефективності їх участі у судовому засіданні, зокрема, щодо інформування присяжних про дату та час засідання, а також нагадування про необхідність своєчасного повідомлення суду у разі неможливості з'явитися. Окрім автоматичних

електронних повідомлень, доцільно передбачити додаткові способи нагадування (телефонні дзвінки або текстові повідомлення), що дозволить забезпечити інформування навіть у тих випадках, коли присяжні не мають доступу до електронної пошти або онлайн-систем. Використання таких технологій допоможе забезпечити відповідальне ставлення до своїх обов'язків та дисциплінованість присяжних.

Підкреслимо, що в Україні поки що не існує спеціального електронного кабінету для присяжних як окремої категорії користувачів. Наразі використовується загальна система «Електронний суд», яка надає електронні кабінети для суддів, адвокатів, державних органів, юридичних осіб, інших учасників судових процесів, та дозволяє подання і обмін процесуальними документами в електронній формі через Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему (ЄСІТС) із використанням електронного підпису, що прирівнюється до власноручного підпису. Що цілком закономірно, присяжні як учасники судового процесу, могли б отримувати доступ до свого електронного кабінету через систему «Електронний суд», однак, спеціалізованого інтерфейсу або кабінету саме для присяжних поки не впроваджено.

У цьому аспекті функціонування електронного кабінету присяжного буде корисним для вдосконалення системи правосуддя, оскільки присяжні зможуть миттєво отримувати важливі повідомлення, виклики та інструкції. Зазначене, у свою чергу, забезпечить можливість відстеження статусу кожного присяжного, включно з інформацією про отримані виклики, явку, причини відсутності та інші важливі дані. Підкреслимо, що електронний кабінет присяжного має бути доступним для перегляду тільки для суду та з метою збереження конфіденційності повинен використовувати сучасні системи шифрування та захисту даних для забезпечення безпеки інформації.

Крім того, у електронному кабінеті вбачаємо за доцільне передбачити можливість доступу до простих для розуміння пересічного громадянина

навчальних матеріалів та інструкцій, що сприятиме підготовці присяжних до участі у судовому провадженні.

В рамках запропонованого нами шляху модернізації основ функціонування суду присяжних в Україні варто зауважити, що присяжним потрібно буде пройти навчання для ефективного користування електронним кабінетом, аби вони мали доступ до необхідних технологій і знали, як користуватися ними. Як рекомендацію для опанування таких технологій запропонуємо насамперед розробити простий і зручний інтерфейс електронного кабінету присяжного та впровадити технічну підтримку, що дозволить швидко вирішувати можливі проблеми та забезпечувати безперебійне функціонування системи.

Аналізуючи моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у Розділі 3 дисертаційного дослідження, ми серед іншого розглядали підстави для відводів присяжних у зарубіжних державах. До прикладу, у Новій Зеландії адвокати з обох сторін мають право усувати потенційних присяжних без пояснення причин до шести разів, а у Кореї прокурори та адвокати мають право відвести кількох потенційних присяжних, також без надання обґрунтування. На наш погляд, варто удосконалити процедуру перевірки неупередженості присяжних, запровадивши механізми у вигляді анкетування чи опитування присяжних перед початком судового процесу, що дозволить виявляти потенційні конфлікти інтересів на ранніх етапах. Особливу увагу слід приділяти особистим обставинам присяжних, які можуть негативно впливати на їхню здатність належно виконувати обов'язки. Наприклад, в Іспанії секретар суду викликає обраних кандидатів у присяжні на день розгляду справи та надає їм анкету для заповнення, де вказуються можливі підстави для відводу.

Що ж до України, то відповідно до статті 66 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», голова суду має право звільнити особу від виконання обов'язків присяжного за певних обставин. Зокрема, це стосується осіб, які: перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю, пологами чи доглядом за дитиною, мають дітей дошкільного або молодшого шкільного віку, утримують

дітей з інвалідністю або членів сім'ї похилого віку; обіймають посади керівників чи заступників керівників органів місцевого самоврядування; через релігійні переконання не можуть брати участь у здійсненні правосуддя; мають інші поважні причини, зазначені у відповідному зверненні. Звільнення від виконання обов'язків присяжного може бути ініційовано за власною заявою особи, поданою до початку виконання цих обов'язків. У випадках відводу у конкретній справі звільнення здійснюється відповідно до положень процесуального законодавства або на підставі подання головуєчого судді [435].

Окрім зазначеного, до прикладу у статті 75 КПК України визначено обставини, що виключають участь присяжного в кримінальному провадженні, якщо він: є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, або має родинні зв'язки чи є членом сім'ї слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача; брав участь у даному провадженні в іншій ролі, наприклад, як свідок, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, перекладач, слідчий, прокурор, захисник або представник; його близькі родичі чи члени сім'ї мають особистий інтерес у результатах провадження; за наявності інших обставин, що можуть викликати сумнів у неупередженості. У складі суду, який здійснює судовий розгляд, не можуть бути особи, які є родичами [306].

Аналіз підстав для відводу присяжних в Україні та за кордоном свідчить про наявність загальних принципів, серед яких забезпечення неупередженості та об'єктивності судового процесу, а також урахування індивідуальних обставин, що можуть впливати на здатність присяжного виконувати свої функції належним чином. В українському законодавстві, зокрема у статті 66 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та статті 75 КПК України, передбачено ряд підстав для відводу присяжних.

Сукупний ефект розглянутих нами проблем, відсутність чіткого правового стандарту функціонування суду присяжних в Україні дозволяють говорити про відсутність досконалої (чи найбільш оптимальної) моделі суду

присяжних для Української держави. Модель суду присяжних, яка функціонує в Україні на сьогоднішній день, демонструє значну кількість недоліків і потребує ґрунтовного вирішення низки правових та організаційних питань. Як складний і багатогранний правовий інститут, суд присяжних перебуває на етапі становлення в сучасній судовій системі України.

Разом із цим, на сьогодні в Україні відсутній окремий спеціальний нормативно-правовий акт, присвячений статусу присяжних. Питання правового регулювання їхньої діяльності, окрім визначення на конституційному рівні, встановлюється в рамках Закону України «Про судоустрій і статус суддів», де регламентація присяжних є частиною положень, що охоплюють судову систему та статус суддів, а також через відповідні положення кодифікованого процесуального законодавства [32]. Поряд із зазначеним, судова реформа в Україні безпосередньо впливає на розширення форм участі громадян у реалізації судової влади. До українського парламенту було подано декілька законопроектів, які передбачали внесення змін до чинного законодавства у сфері функціонування суду присяжних [128], а також Проект Закону «Про суд присяжних» № 3843 від 14 липня 2020 року. Проаналізуємо основні положення цих законодавчих ініціатив.

Відповідно до *Проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення функціонування суду присяжних в Україні» № 2062 від 04.09.2019 року* розгляд справ у суді першої інстанції стосовно злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді штрафу, що перевищує 25000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад 10 років або довічного позбавлення волі, проводиться колегіально судом у складі трьох професійних суддів. У разі подання клопотання обвинуваченим (або одним із обвинувачених) судовий розгляд може здійснюватися судом присяжних у складі одного професійного судді та дванадцяти присяжних. Законопроектом планувалось розмежування компетенції судді та присяжних на зразок класичної моделі безпосередньої

участі народу у реалізації судової влади. Серед іншого також було передбачено положення, відповідно до якого повторне пред'явлення обвинувачення з ідентичними звинуваченнями на основі нововиявлених обставин не допускається, якщо в судовому засіданні сторона обвинувачення відмовилася від висунутого обвинувачення. Перегляд судового рішення, ухваленого на основі вердикту суду присяжних, за нововиявленими обставинами за ініціативою учасників судового провадження не дозволяється [467].

У *«Проекті Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку формування списку присяжних» №2709 від 02.01.2020 року* було запропоновано, щоб список присяжних в Україні формувався і затверджувався територіальними управліннями Державної судової адміністрації України, а формування цього списку здійснювалося на основі даних із Державного реєстру виборців, що дозволило би забезпечити точність і повноту відомостей про громадян, які відповідають критеріям для виконання функцій присяжних. Положеннями Проекту визначено встановлення порядку формування списку присяжних Державною судовою адміністрацією, а також запропоновано передбачити, що до списку вносяться громадяни, які: постійно проживають на території юрисдикції відповідного окружного суду; відповідають вимогам статті 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»; погоджуються стати присяжними [465]. У Пояснювальній записці щодо Проекту Закону №2709 зауважено, що застосування цього порядку створення та затвердження списків присяжних характеризується проблемою тривалого процесу їх формування та затвердження. З урахуванням вищесказаного, необхідність ухвалення законопроекту обумовлена потребою у швидкому формуванні та затвердженні списку присяжних для ефективного вирішення судових справ у випадках, передбачених процесуальним законом, з дотриманням розумних термінів їх розгляду [404].

Головне науково-експертне управління у Висновку на Проект Закону №2709 зауважило, що метою цього законопроекту, як вказано в його пояснювальній записці, є забезпечення швидкого затвердження списку

присяжних. Для досягнення цієї мети пропозиція внести зміни до статті 64 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» спростила б порядок формування списків присяжних, виключивши місцеві ради з цього процесу та покладаючи цей обов'язок на територіальні управління Державної судової адміністрації України (з використанням інформації, що міститься в Державному реєстрі виборців). Щодо пункту 2 частини 2 статті 65 Закону, який містить вичерпний перелік громадян, які не можуть бути включені до списку присяжних, законопроект пропонує розширити цей перелік, додавши до нього членів органу, що здійснює дисциплінарне провадження відповідно до Закону України «Про прокуратуру». Однак слід враховувати, що до цього переліку вже входять судді, прокурори і адвокати, тому виникає питання про узгодження окремих положень чинного законодавства у цьому аспекті між собою [138].

Відповідно до *Проекту Закону 2709-1 від 16.01.2020 р.* було визначено, що присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку, проживає постійно на території, що підпадає під юрисдикцію відповідного окружного суду, і внесений до списку виборців, якщо інше не визначено законом. Перелік осіб, призначених на роль присяжних, повинен відповідати переліку осіб у реєстрі виборців, за винятком тих, що не відповідають встановленим вимогам для присяжних. Зазначений законопроект містить положення, відповідно до якого територіальні органи Державної судової адміністрації виключають осіб, що не відповідають вимогам для присяжних, зі списків виборців за допомогою спеціальної електронної програми та випадкової вибірки, а також формують перелік потенційних присяжних для кожного відповідного суду. Такий список затверджується щорічно на основі реєстру виборців і вважається актуальним з моменту отримання судом відповідного списку, але не пізніше першого січня наступного року. Після затвердження списків, їх передають відповідному суду. Інформація з цих списків не може використовуватися для інших цілей, крім відбору присяжних. Письмове запрошення для участі у здійсненні правосуддя направляється присяжному не пізніше ніж за п'ять днів до дати початку судового засідання. У цьому документі

міститься інформація про основні права та обов'язки присяжного, вимоги, які до нього висуваються, а також зазначаються підстави, що можуть слугувати причиною для відмови від виконання обов'язків. Одночасно із запрошенням присяжного, роботодавець цієї особи отримує повідомлення про її залучення до виконання функцій присяжного [466].

Згідно з положеннями Проекту Закону № 2709-1, за період виконання обов'язків основні присяжні отримують винагороду, розмір якої розраховується на основі окладу судді місцевого суду та фактично відпрацьованого часу. Для запасних присяжних передбачено виплату, що дорівнює посадовому окладу на їхньому основному місці роботи. Присяжним також компенсуються витрати, пов'язані з проїздом, наймом житла, а також виплачуються добові. Фінансування всіх зазначених виплат здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, які спрямовуються на забезпечення правосуддя територіальними управліннями Державної судової адміністрації України. У випадках резонансних справ з метою забезпечення безпеки та запобігання незаконному впливу на присяжних суддя (за власною ініціативою чи за клопотанням присяжного) може вирішити, що присяжний повинен залишатися без засобів зв'язку і проживати в спеціально відведеному місці [466].

У «Пояснювальній записці до проекту Закону України № 2709-1» зауважено, що Кримінальний процесуальний кодекс України встановлює загальні норми для суду присяжних, але з недостатньою конкретизацією процедури судового засідання з участю присяжних. Саме тому необхідно узгодити положення процесуального законодавства з метою забезпечення ефективного судочинства за участю присяжних в Україні, а також впровадити нові підходи до відбору присяжних [402]. Водночас у «Висновку Головного науково-експертного управління на проект закону № 2709-1» зазначається, що при розгляді справи з участю присяжних їх склад визначається за допомогою Єдиної судової інформаційної (автоматизованої) системи, якщо інше не визначено законом (згідно з частиною 6 статті 15 Закону). Однак у запропонованому законопроекті вказується, що склад присяжних повинен

визначатися згідно з правилами, встановленими Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та Кримінальним процесуальним кодексом України. Важливо зазначити, що жоден закон або Кримінальний процесуальний кодекс України не може визначати особливості персонального складу присяжних у кожному випадку. Такі нормативно-правові акти встановлюють лише вимоги щодо громадян, які можуть бути включені до списку присяжних, а також описують процедури суду при призначенні судового розгляду з участю присяжних. Окрім зазначеного, склад присяжних цілком виправдано визначається автоматизовано відповідно до «Положення про автоматизовану систему документообігу суду». Щодо запропонованої нової частини 4 статті 68, яка зазначає, що суддя може вирішити, що присяжний повинен залишатися без засобів зв'язку та проживати в спеціально відведеному місці у резонансних справах, ці заходи було визначено зайвими та такими, що значно обмежують права присяжних на спілкування з іншими людьми [134].

Проектом Закону № 2710 від 28.12.2019 року [461] було запропоновано серед іншого внести зміни до низки нормативно-правових актів. Зокрема, щодо Закону України «Про державний реєстр виборців» визначити, що під час виконання обов'язків щодо формування і затвердження списку присяжних відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Державна судова адміністрація України та її територіальні підрозділи мають право отримувати інформацію про виборців із Реєстру, у тому числі персональні дані щодо них. Щодо Кримінального процесуального кодексу України, у свою чергу, серед іншого було запропоновано встановити, що кримінальне провадження у суді першої інстанції стосовно злочинів, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на термін понад десять років або довічного позбавлення волі, розглядається судом присяжних, що складається з одного судді та семи присяжних. Водночас, на підставі клопотання обвинуваченого, провадження може здійснюватися колегіально судом у складі трьох суддів, за винятком випадків, визначених законом. Проектом було передбачено внесення змін до статті 383 КПК шляхом включення таких положень: якщо суд визнає докази,

подані сторонами, неналежними або недопустимими, він зобов'язаний повідомити присяжних, що ці докази не можна враховувати під час прийняття рішення; усі питання, пов'язані з судовим розглядом, вирішуються головуючим суддею [399].

У наступних законопроектах в контексті захисту персональних даних передбачалося надання Державній судовій адміністрації права отримувати з Державного реєстру виборців необхідні дані для випадкового відбору присяжних, а також персональну інформацію відібраних осіб у кількості, достатній для належного функціонування окружних судів у здійсненні правосуддя [532].

Доцільним вбачаємо пропозицію *Проекту № 2710* щодо збільшення кількості присяжних для виклику після призначення судового розгляду судом присяжних з 7 до 15 осіб, яких автоматизована система документообігу суду обирає з осіб, включених до списку присяжних. Безперечним позитивом є і можливість сторін відводити присяжних, а також запровадження інституту немотивованих відводів.

Звернемо увагу і на деякі запропоновані позитивні процедурні зміни у рамках судового провадження, зокрема на такі положення:

- Після складання присяги присяжні виходять до нарадчої кімнати, де більшістю голосів обирають голову зі свого складу. Голова присяжних має рівні права з іншими присяжними у вирішенні всіх питань, що виникають під час судового розгляду та ухвалення вердикту; керує нарадами присяжних, звертається до головуючого з питаннями за дорученням присяжних і оголошує вердикт із врахуванням результатів голосування. Голова також ставить питання на обговорення, проводить відкрите голосування та підраховує голоси.

- Усі питання вирішуються простою більшістю голосів, причому голова голосує останнім. Присяжні повинні вирішити питання про винуватість чи невинуватість обвинуваченого у кожному злочині. За вимогою присяжних до нарадчої кімнати можуть бути надані будь-які речові докази, досліджені під час

судового розгляду. Вердикт присяжних є обов'язковим для головуючого судді та призводить до ухвалення відповідного вироку.

- Після проголошення вердикту присяжних головуючий суддя виносить виправдувальний вирок, якщо присяжні визнали обвинуваченого невинуватим, або обвинувальний вирок із визначенням виду та міри покарання, якщо обвинуваченого визнано винним хоча б у одному злочині [399].

Відповідно до Висновку Головного науково-експертного управління Законопроект № 2710 було констатовано доцільність повернення суб'єкту права законодавчої ініціативи для подальшого доопрацювання. Однією із підстав такого рішення було вказано, що прийняття законопроекту, котрий передбачає настільки значні зміни в діяльності судів, має відбуватися лише після ретельного аналізу готовності судової системи до роботи в новому режимі. Такий аналіз повинен передбачати оцінку очікуваної кількості справ, що розглядатимуться за участю нових складів присяжних, перевірку судів на наявність достатньої кількості приміщень для таких розгляду справ, а також розрахунок додаткових бюджетних витрат, необхідних для виплат присяжним із врахуванням збільшення їх кількості та тривалості судових засідань [132].

Звернемо увагу, що у *Проекті № 2710-1* було запропоновано наступне визначення суду присяжних – « ... форма колегіальної реалізації судової влади безпосередньо громадянами України з винесенням вердикту підсудному за результатами розгляду кримінального провадження в порядку, визначеному цим Кодексом». Поняття «вердикт» було визначено як «рішення суду присяжних за наслідками судового розгляду у суді першої інстанції щодо винуватості чи невинуватості підсудного у вчинення кримінального правопорушення» [462; 139].

Підкреслимо, що у *Проекті 2710-1* було запропоновано положення, відмінне від того, котре містилось у *Проекті 2710*, та передбачено, що кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на понад десять років або довічне ув'язнення, розглядається колегією з трьох професійних суддів.

Водночас, за клопотанням обвинуваченого (або одного з обвинувачених), провадження може здійснюватися за участі дванадцяти присяжних і головуючого судді відповідно до вимог КПК України. Проектом 2710-1, серед іншого, було встановлено наступні положення. У разі, якщо суд присяжних визнає підсудного винним у скоєнні злочину на основі вердикту присяжних, суддя ухвалює вирок із визначенням міри покарання. Якщо ж присяжні визнають підсудного невинним, суддя виносить виправдувальний вирок. Процедура судового розгляду за участю присяжних охоплює такі етапи: відбір присяжних, вступні промови сторін, пред'явлення обвинувачення, захист, останнє слово обвинуваченого, заключні промови сторін, напутнє слово судді присяжним, вердикт присяжних і винесення вироку суддею з визначенням покарання у разі обвинувального вердикту [462].

Звернемо увагу і на положення Проекту 2710-1, відповідно до якого суддя також має право ухвалити мотивований одноосібний вирок на будь-якому етапі процесу, якщо очевидно, що вина підсудного не доведена. Такий вирок повинен бути обґрунтований та містити чіткі мотиви, що підтверджують недоведеність вини. Така норма має певну правову доцільність, але викликає ряд важливих питань щодо практичного застосування. З точки зору верховенства права та принципу презумпції невинуватості, таке положення може бути виправданим. Якщо в процесі розгляду стає очевидним, що вина обвинуваченого не доведена, зазначене дозволяє уникнути марнування судового часу і ресурсів, зменшує ймовірність незаконного засудження та захищає права підсудного. Суддя в цьому випадку виступає гарантом справедливості і може запобігти несправедливому судовому рішення. Однак, з іншого боку, надання судді такого права порушує принципи змагальності процесу та рівності сторін. Встановлене положення може поставити під загрозу незалежність і неупередженість присяжних, адже їхній вердикт може бути «обійдений» суддею на будь-якій стадії процесу, навіть до моменту винесення присяжними остаточного рішення. Зазначене, на наш погляд, підриває роль інституту присяжних, який покликаний бути безпосереднім виразником волі народу у питаннях правосуддя.

Проектом серед іншого було визначено положення, відповідно до якого, якщо особа не може взяти участь у судовому розгляді кримінальної справи, вона повинна вказати причину і подати письмову заяву про самовідвід. На підставі такої заяви можуть бути звільнені особи: 1) які не володіють мовою судочинства; 2) не здатні виконувати обов'язки присяжного через стан здоров'я, підтверджений медичними документами; 3) вагітні жінки та жінки з дитиною до трьох років; 4) особи, чиє відлучення від службових обов'язків може завдати значної шкоди державним або суспільним інтересам; 5) інші особи, які документально підтверджують неможливість участі в судовому розгляді; 6) особи з конфліктом інтересів [462].

Зауважимо, що у Висновку Головного науково-експертного управління щодо Проекту Закону № 2710-1 зазначено, що пропонована редакція щодо підстав для самовідводу присяжних вимагає додаткових уточнень. Зокрема, варто більш чітко визначити, які саме медичні показники роблять неможливим виконання обов'язків присяжного, а також встановити конкретні критерії щодо того, коли виконання службових обов'язків може завдати суттєвої шкоди державним або суспільним інтересам. Необхідно також детально визначити, у яких випадках неможливість прибуття на судовий розгляд є підставою для звільнення особи від обов'язків присяжного, а також, які причини вважати поважними. Важливо уточнити, що саме слід розуміти під конфліктом інтересів у контексті цієї статті КПК України, оскільки відсутність чіткого нормативного визначення може призвести до неоднозначних трактувань і проблем у правозастосуванні [135].

Не є новиною той факт, що для забезпечення ефективності суду присяжних в Україні необхідний окремий законодавчий акт, який би врегулював порядок формування, правовий статус, критерії відбору присяжних, процедуру розгляду справ та інші ключові аспекти. На сьогодні в Україні, як ми зазначали вище, відсутнє відповідне законодавство, хоча ведеться активна робота над його створенням.

У цьому контексті підкреслимо, що запровадження чітко регламентованих процедур підвищить прозорість судочинства та довіру громадськості до судової системи, а також дозволить забезпечити однозначність у застосуванні норм та уникнути правових колізій [168, с. 353]. У зазначеному контексті не можемо не погодитись із позицією Л.Р. Шувальської «Присяжні є «чесною й совістю громади» і судові рішення, ухвалені з їхньою участю будуть вважатися суспільством найбільш правомірними та справедливими. До такої системи правосуддя буде непохитна довіра від громадськості» [595, с. 171].

Як ми вказували вище, Проект № 3843 Закону України «Про суд присяжних» був зареєстрований у Верховній Раді України 14 липня 2020 року та визначив поняття «суду присяжних» таким чином: «... це форма безпосередньої реалізації природнього, закріпленого в Конституції України права народу на здійснення правосуддя» [458].

Розглянемо основні положення вищезгаданого законопроекту:

1) Суд присяжних передбачений у складі одного професійного судді та Лави присяжних; професійний суддя головує в судовому засіданні, виконує процесуальні функції, але не бере участі в ухваленні колегією присяжних рішення по суті обвинувачення, прийняття котрого, у свою чергу відноситься до компетенції Лави присяжних.

Власне, безперечним позитивом проекту є чітке розмежування повноважень присяжних і суддів [528].

2) Лава присяжних складається з 8 присяжних, які обираються за допомогою автоматизованої системи випадкового відбору з-поміж громадян України, що постійно проживають у межах відповідної судової юрисдикції. Виконання обов'язків присяжного є для громадянина України не тільки правом, але і його громадянським, конституційним обов'язком.

3) Регламентовано права та обов'язки присяжного, кандидата у присяжні.

4) Визначено кваліфікаційні вимоги до присяжних, перелік осіб, котрі не можуть бути присяжними, а також підстави, за яких суддя може не залучати особу до виконання обов'язків присяжного.

5) Охарактеризовано особливості виклику присяжних, їх добору для участі у судовому процесі, підготовки опитувального листа, процедури наради і голосування присяжних, проголошення вердикту присяжних та визначення видів рішень головуєчого; регламентовано особливості оскарження рішень суду присяжних тощо [458].

Підкреслимо, що сучасне уявлення про роль присяжних дедалі частіше враховує вплив вікових особливостей на здатність сприймати інформацію. Зокрема, здатність присяжних ефективно засвоювати довгі усні виклади доказів і аргументів може істотно відрізнятися залежно від покоління, до якого вони належать [773]. У зазначеному аспекті звернемо увагу на проведене нами для цілей цієї роботи соціологічне опитування, результати якого були отримані шляхом анонімного заповнення анкети громадянами України (див. Додаток Б.1). Серед 482 респондентів 193 особи (40%) вважають оптимальним встановлення мінімального віку вікові межі для присяжних 21-65 років, 145 осіб (30%) підтримують варіант 30-65 років, 97 респондентів (20%) обрали вікові межі 30-60 років, 47 опитаних осіб (10%) віддають перевагу віковому діапазону 21-60 років. Підкреслено, 217 осіб (45%) вважають, що встановлення верхньої граничної межі вікового діапазону у 65 років позитивно вплине на якість роботи присяжних, 121 особа (25%) вважає, що це не матиме значного впливу, а 144 респонденти (30%) – не впевнені.

Натомість результати проведеного нами соціологічного опитування серед 48 суддів місцевих та апеляційних судів Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської та Київської областей за допомогою письмового анонімного анкетування (див. Додаток Б.2) показали наступні погляди на вікові межі для кандидатів у присяжні. Значна частина суддів (45%) вважає, що найбільш оптимальним віковим діапазоном є 30-60 років, 30% суддів підтримують віковий діапазон від 30 до 65 років. Вікові межі 21-65 років підтримали 15% суддів, лише 10% суддів підтримують діапазон від 21 до 60 років, що вказує на деякі побоювання щодо включення молодших осіб до складу присяжних. Зауважено, 40% опитаних суддів вважає, що встановлення верхньої

межі вікового діапазону у 65 років позитивно вплине на якість роботи присяжних, 25% суддів вважають, що це не матиме значного впливу, 35% суддів не впевнені, чи зниження верхньої межі вікового діапазону присяжних матиме вплив на правосудність судового рішення.

На наш погляд, мінімальний віковий ценз для присяжного повинен становити 21 рік, як це передбачено Проектом Закону № 3843 «Про суд присяжних». У цьому віці особа, зазвичай, досягає необхідного рівня здатності усвідомлювати значення своїх дій, а також розуміти наслідки прийнятих рішень у рамках судового процесу. На цьому етапі соціальної зрілості особа здатна забезпечити дотримання принципів справедливості, неупередженості та об'єктивності під час оцінювання доказів та участі в ухваленні рішень, що є фундаментальними вимогами до присяжного як носія особливого конституційно-правового статусу. Встановлення вікового цензу на рівні 21 року є обґрунтованим з точки зору соціально-правових, психологічних та порівняльно-правових критеріїв.

Водночас у статті 7 Законопроекту № 3843 не міститься вимог щодо максимального віку присяжних, як це визначено у статті 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Варто наголосити на доцільності залишення верхньої вікової межі для присяжних на рівні 65 років, що є обґрунтованим, оскільки враховує сучасні соціально-демографічні тенденції, підвищення тривалості активного періоду життя та збереження когнітивних здібностей у цьому віковому діапазоні. У віці до 65 років більшість осіб зберігає здатність до концентрації, аналітичного мислення та прийняття виважених рішень, що є необхідним для виконання функцій присяжного у судовому процесі. Врахування цього вікового порогу також відповідає сучасним стандартам, які використовуються в багатьох державах, де граничний вік для участі в судочинстві встановлений на рівні 65–70 років. Крім того, встановлення межі у 65 років узгоджується з конституційно-правовими вимогами до суддів (п.3. статті 127 Конституції України), які можуть здійснювати свої повноваження до цього віку.

Враховуючи все вищенаведене ми дійшли висновку про: 1) доцільність закріплення на законодавчому рівні не лише нижньої, але і верхньої межі віку для присяжних; 2) встановлення вікового діапазону для присяжних у 21-65 років.

Проектом Закону також запропоновано врегулювання питання відводу присяжних, яке, однак, містить кілька недоліків, котрі можуть вплинути на ефективність, послідовність порядку відводів та їх відповідність принципам справедливого судочинства. Зокрема, формулювання «суддя, який головує в судовому засіданні, вирішує всі питання, пов'язані з увільненням кандидатів у присяжні або із самовідводом» передбачає індивідуальне суддівське бачення при ухваленні таких рішень, оскільки не зазначені чіткі принципи, якими суддя має керуватися. Серед іншого, пункт 10 статті 12 Проекту передбачає, що остаточне рішення щодо відводів приймає головуючий суддя, якщо сторони мають різні позиції. Однак, оскільки законопроект не визначає критеріїв для оцінки обґрунтованості відводів, це може призвести до суб'єктивного трактування на користь однієї із сторін. Зазначене свідчить про надмірну дискрецію головуючого судді при розгляді питання щодо відводів присяжних [458].

Поряд із зазначеним, пропозиція щодо застосування невмотивованого відводу щодо двох кандидатів у присяжні для кожної із сторін, на наш погляд, є корисним інструментом під час процедури відбору присяжних, який успішно застосовується і в зарубіжній практиці, оскільки він, на відміну від вмотивованого, не потребує письмового обґрунтування, запитань до кандидатів чи дозволу судді, що робить судовий процес швидшим.

Безперечним позитивом Проекту Закону «Про суд присяжних» є те, що якщо особу обрано до складу присяжних, вона зобов'язана виконати свій громадянський обов'язок, оскільки реалізація права на участь у здійсненні правосуддя трансформується у юридично зобов'язуючу дію. Так, функціонування інституту суду присяжних як елемента здійснення народовладдя надає особі право на участь у правосудді, але з моменту включення до складу присяжних це право стає конкретизованим обов'язком. Водночас такий обов'язок передбачає не лише присутність на судових засіданнях, але й

неупереджене ставлення, об'єктивність та сумлінне виконання функцій присяжного, що є важливим для забезпечення справедливого судочинства.

Проект також містить норму, відповідно до якої протягом двох років з моменту набрання чинності закону розгляд справ у суді першої інстанції за участю присяжних здійснюється виключно у справах про особливо тяжкі злочини, визначені частиною третьою статті 31 КПК України, якщо за їх вчинення передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі [458].

На наше переконання, доцільним вбачається розширення компетенції суду присяжних у кримінальних справах в Україні, та встановлення, що кримінальне провадження у суді першої інстанції охоплює розгляд справ про злочини, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад десять років, поряд із покаранням у вигляді довічного позбавлення волі. Тому пропонуємо внести зміни до п.3. статті 31 КПК України та викласти її у такій редакції:

«Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 10 років або довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі одного професійного судді та Лави присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд.»

Підкреслимо, що Кабінету Міністрів України Прикінцевими та перехідними положеннями Проекту №3843 доручено протягом шести місяців з дня опублікування цього Закону розробити та подати на розгляд Верховної Ради проект Закону щодо здійснення правосуддя із участю присяжних у цивільному судочинстві. На наш погляд, коли буде прийнято Закон України під назвою «Про суд присяжних», який регулює питання участі присяжних у кримінальному провадженні, але виникає потреба врегулювати їхню участь у цивільних справах, існує кілька можливих варіантів до вирішення цього питання:

1. шляхом внесення змін до прийнятого Закону «Про суд присяжних», у цьому випадку можна розширити сферу дії чинного закону, та передбачити додатково положення, які регулюватимуть участь присяжних не тільки в кримінальному, але й у цивільному провадженні. Зазначене дозволить уникнути дублювання правових норм та створить єдину законодавчу базу для регулювання суду присяжних в обох формах судочинства;

2. за необхідності – шляхом розробки комплексного законопроекту щодо внесення змін до деяких законодавчих актів, котрий передбачатиме внесення змін як до на той час чинного Закону «Про суд присяжних», так і до відповідних норм ЦПК України, що забезпечить гармонізацію правового регулювання без необхідності приймати окремий закон про суд присяжних у цивільному судочинстві;

3. шляхом закріплення особливостей участі присяжних у цивільному процесі безпосередньо у ЦПК України, з відсилкою до Закону «Про суд присяжних», що дозволить уникнути дублювання норм, а також забезпечить при цьому єдину концептуальну основу для участі присяжних у різних формах судочинства;

4. через прийняття окремого Закону «Про суд присяжних у цивільних справах». Якщо плануватиметься, що участь присяжних у цивільному провадженні суттєво відрізнятиметься за своїми процедурами та вимогами, доцільно розробити окремий закон, що дозволить чітко розмежувати нормативно-правове регулювання участі присяжних у різних формах судочинства. Поряд із зазначеним, за таких умов чинний на той час Закон України «Про суд присяжних» доцільно буде перейменувати, доповнивши вказівкою на кримінальну форму судочинства.

З запропонованих нами варіантів доцільність залежатиме від складності процедур, врахування особливостей участі присяжних у кримінальній та цивільній формах судочинства та готовності законодавця до швидкого впровадження змін. Прийняття окремого закону, або ж внесення змін до на той час чинного, повинно бути спрямоване на забезпечення єдності та узгодженості

правового регулювання, що, у свою чергу, сприятиме ефективному функціонуванню суду присяжних як у кримінальному, так і в цивільному судочинстві.

Підкреслимо, що 30 вересня 2024 року Комітет Верховної Ради України з питань правової політики рекомендував прийняти за основу законопроект №3843 «Про суд присяжних» [537]. Інші проекти, зокрема №3844, 3845 та 3924 були спрямовані на внесення змін до законодавства України, у тому числі до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а також врегулювання трудових відносин присяжних [463; 460; 464].

Звернемо увагу на ще одну законодавчу пропозицію – Проект «Закону №4191 «про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку залучення громадян України до участі у здійсненні правосуддя та формування списку присяжних» від 5 жовтня 2020 року [459]. Законопроект пропонував скасувати вікове обмеження для присяжних, встановлене на рівні 65 років. Проте законодавець, встановлюючи цей віковий поріг, враховував об'єктивні обмеження працездатності більшості людей після досягнення цього віку. У той час як судді втрачають свої повноваження після досягнення 65 років відповідно до Конституції України, збереження такого обмеження для присяжних є логічним і обґрунтованим з точки зору єдності правового регулювання. Крім того, включення до списків присяжних осіб, які постійно проживають або перебувають на території юрисдикції певного суду, може призвести до правових колізій. Протягом трьох років місце проживання або перебування людини може змінюватися, що створює ризик включення однієї особи до декількох списків присяжних одночасно. Таке питання потребує додаткового регулювання для уникнення потенційних проблем на практиці. Також пропозиція звільняти присяжних через стан здоров'я, підтверджений медичними документами, вимагає уточнення. Необхідно чітко визначити, які захворювання є підставою для звільнення, і передбачити, що отримання листка непрацездатності автоматично звільняє особу від виконання обов'язків присяжного на період його дії [133].

Вище розглянуті нами законопроекти передбачають адаптацію законодавства України до вимог Конституції щодо впровадження класичної системи суду присяжних замість існуючого в Україні суду шефенів. Важливо відзначити, що суд шефенів не є застарілим правовим інститутом, оскільки він є широко застосовуваним в більшості континентальних європейських держав. У той же час суд присяжних, який існує в інших країнах, також не є ідеальним. Однак проблема полягає в тому, що ефективність моделі суду шефенів проявляється тільки у державах з високим рівнем правової культури та незалежною судовою владою. В інших випадках суд шефенів стає лише імітацією участі громадян у правосудді.

Суд присяжних в Україні потребує суттєвого реформування, спрямованого на підвищення його ефективності. Одним із ключових напрямів удосконалення зазначеного інституту є впровадження системи попередньої підготовки присяжних, що дозволить забезпечити їхню обізнаність із основами правосуддя та специфікою виконання обов'язків. Водночас потрібно працювати над підвищенням правової освіти та правової культури серед населення, щоб громадяни були краще підготовлені до виконання функцій присяжних (див. підрозділ 4.2) [55].

У цьому підрозділі було здійснено аналіз юридичних механізмів модернізації суду присяжних в Україні з акцентом на сучасні проблеми функціонування та перспективи реформування зазначеного інституту. Аналіз положень Конституції України та іншого законодавства дозволяє визначити суд присяжних як один із ключових механізмів народовладдя, проте практика показує, що нинішня модель суду присяжних потребує суттєвого вдосконалення, що дозволить йому стати не лише формальним елементом судової системи, але і справжнім інструментом народної участі у здійсненні правосуддя та гарантом справедливості.

4.2. Культурно-ідеологічні аспекти системної оптимізації функціонування суду присяжних

У Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2016 р. № 119-р «Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ» одним із напрямів, котрі потребують вдосконалення, було виокремлено встановлення ключової ролі культури у загальнонаціональному розвитку, утвердження національної ідентичності, а також посилення значущості культури шляхом активної співпраці між державними органами та громадянським суспільством, що сприятиме спільній відповідальності за її розвиток. Водночас першорядним принципом, що складає основу Стратегії, було визначено демократичність – залучення громадськості до прийняття політичних рішень, реалізації програм та оцінки результатів [455].

Функціонування інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади слугує своєрідним «індикатором» демократичних процесів, оскільки його наявність та ефективність демонструють застосування принципу народного суверенітету у відправленні правосуддя, а також забезпечують високий рівень прозорості та справедливості судових процедур, що є вирішальними чинниками для підвищення довіри до правової системи та її легітимності у демократичній державі [521, с. 64].

Інститут суду присяжних передбачає серед іншого право народу брати участь у здійсненні судочинства на рівних засадах, що є ключовим елементом формування суспільного уявлення про справедливий суд. Зазначений інститут виконує важливу роль у розвитку громадської свідомості, оскільки громадяни, залучені до процесу правосуддя у ролі присяжних, вносять свій внесок у закріплення принципів справедливості та верховенства права. Суд присяжних також слугує важливим комунікативним механізмом між судовою системою та суспільством, позаяк сприяє зміцненню авторитету правосуддя та формуванню поваги до закону. Таким чином, функціонування суду присяжних у демократичній правовій державі є реалізацією конституційного принципу безпосереднього народовладдя у правосудді.

Окрім зазначеного, постійна професійна діяльність судді, яка часто характеризується рутинними процесами, може призвести до певної «автоматизації» винесення рішень, що становить потенційну загрозу для об'єктивного та ретельного аналізу доказів і обставин кожної справи. Саме тому важливою є наявність запобіжних механізмів, які могли б забезпечити свіжий, неупереджений погляд на судовий процес. Суд присяжних у цьому контексті виступає гарантією того, що рішення будуть прийматися на основі уважного та неупередженого розгляду, а не за шаблоном, або внаслідок професійної втоми судді.

До прикладу, дослідники Eberhard Knittel та Dietmar Seiler вказують на те, що через постійний контакт судді кримінального суду зі злочинцями, багато судових процесів можуть перетворитися для нього на «шаблонну буденність». У зв'язку з цим існує ризик того, що суддя може винести рішення без належного аналізу фактів і доказів, представлених у конкретній справі. Зазначене може бути обумовлено тим, що для судді дана справа не виглядає винятковою або значущою на фоні багатьох інших, які він розглядає щоденно [774].

Запровадження інституту суду присяжних є необхідним кроком для забезпечення соціальної стабільності, оскільки він виступає як представницький орган, що відображає волю суспільства в системі правосуддя. Як зазначає В.Городовенко, суд присяжних зміцнює принципи справедливості та незалежності судової системи, а також допомагає подолати «обвинувальний» ухил у судочинстві [170].

З іншого боку, у документі, опублікованому Міжнародною асоціацією юристів, було зроблено аналітику щодо суду присяжних, зокрема в контексті України, а також наведено статистику щодо виправдувальних рішень у справах, розглянутих судом присяжних, та встановлено, що вони є менш поширеними, ніж могли б сподіватися обвинувачені та їхні захисники. Відсоток таких рішень за участю присяжних трохи нижчий, ніж у судових процесах без їхньої участі – 5% проти 6,6%. У той же час, у державах із усталеною системою суду присяжних частка виправдувальних вироків, ухвалених присяжними, значно вища [883].

Прихильники судочинства за участю присяжних стверджують, що такий формат дозволяє приймати найбільш оптимальні судові рішення. Зазначене аргументується тим, що оцінка доказів присяжними базується переважно на «людському» сприйнятті ситуації, а не лише на формальних правових нормах. Суд присяжних є інститутом, у якому гармонійно поєднуються професійні знання суддів та загальнолюдське розуміння справедливості [612, с.94]. Слід констатувати, що інститут суду присяжних пройшов суттєву еволюцію і на сьогодні є важливою складовою правових систем багатьох держав світу, продовжує активно розвиватися та адаптуватися до новітніх умов функціонування судової влади [301].

Алексіс де Токвіль, французький політичний мислитель, описує інститут суду присяжних як своєрідну безкоштовну школу, де громадяни отримують знання про чинне законодавство, беруть безпосередню участь у судовому процесі та взаємодіють з правовими інституціями своєї держави. Така участь не лише підвищує їхню правову обізнаність, але й стимулює інтерес до функціонування державних інститутів [720]. Окрім зазначеного, участь громадян у судових процесах через інститут присяжних є важливим механізмом контролю за судовою владою, що допомагає запобігти узурпації влади та зловживанням з боку державних органів, а також гарантує, що судова система відображає інтереси суспільства.

Варто зазначити, що низка науковців сьогодення висловлює думку, що інститут суду присяжних має і певні недоліки, зокрема залучення до процесу осіб, які не мають спеціальної правової освіти та відповідної підготовки. Така ситуація, на їхню думку, є доволі проблематичною, якщо враховувати високу суспільну важливість судової діяльності. Однак, навіть у Сполучених Штатах, де інститут суду присяжних має довгу та стійку традицію, регулярно порушується питання щодо доцільності та ефективності їхньої участі в складних і тривалих судових процесах, які стосуються, наприклад, антимонопольного або страхового права. Такі справи потребують глибоких знань, і тому існує ризик, що особи, які

не володіють необхідною кваліфікацією, можуть допустити помилку, що негативно позначиться на якості судового рішення [345].

У цьому контексті слід зазначити, що присяжні, незважаючи на відсутність юридичної освіти, відіграють надзвичайно важливу роль у судовому процесі. Їхня функція полягає в оцінці фактичних обставин справи та аналізі наданих доказів для прийняття обґрунтованого рішення [641]. Дійсно, відсутність спеціальних правових знань створює певні труднощі для присяжних, оскільки їм необхідно діяти у межах правових норм, не завжди з глибоким розумінням юридичних принципів. Однак, саме це і є однією з особливостей суду присяжних – участю звичайних громадян, які вносять свій життєвий досвід до процесу здійснення правосуддя. Безперечно, їх участь у судовому процесі є складною і відповідальною місією, оскільки вони зобов'язані неупереджено оцінювати докази та приймати часто непрості рішення, які максимально відповідають принципам справедливості та правової істини.

Звернемо увагу, що у світовій судовій практиці, особливо у резонансних справах, які привертають значну увагу громадськості через свою суспільну важливість, державі часто доводиться вирішувати питання щодо відбору присяжних, які не мають попередньої обізнаності про справу або не зазнали впливу засобів масової інформації. Зазначене обумовлює необхідність залучення до складу присяжних осіб, які не слідкують активно за новинами, не читають періодичних видань та, ймовірно, не мають сформованих поглядів стосовно ключових суспільних подій. Також необхідно підкреслити, що широке медійне висвітлення злочинів створило складну напругу між кількома основоположними принципами правової системи: правом на справедливий судовий розгляд, презумпцією невинуватості та принципом відкритості правосуддя. Зазначені принципи, кожен з яких є невід'ємним елементом правової держави, іноді можуть конфліктувати на практиці [682]. Презумпція невинуватості є фундаментальним принципом правосуддя, який гарантує, що кожна особа вважається невинною, доки її вина не буде доведена належним чином у судовому порядку. Відкритість судових процесів забезпечує прозорість судочинства та

суспільний контроль за діяльністю судових органів. Однак у сучасних умовах медіа висвітлення справ може вступати в конфлікт із правом обвинуваченого на справедливий судовий розгляд. Коли інформація про справу широко розповсюджується та стає загальнодоступною, це може сприяти формуванню упереджених суджень у суспільстві та серед присяжних, що ставить під загрозу неупередженість судового процесу [64].

Хоча присяжні цілком можуть прийняти справедливе рішення, постає інше питання: чи можна вважати їх справжніми представниками своєї громади? Відбираючи присяжних, які менш обізнані у суспільних питаннях, суди ризикують отримати колегію, яка не відображає реальні суспільні настрої, оскільки менш залучені в суспільне життя присяжні можуть не повністю зрозуміти й адекватно оцінити усі важливі аспекти справи, що стосуються громади. Як результат, досягнення справедливого та обґрунтованого вердикту може стати проблематичним через те, що такі присяжні не є «типовими» представниками населення, від якого вони покликані походити. Важливим чинником є і групова динаміка у процесі прийняття рішень. Присяжні, що представляють різні соціальні групи з різним життєвим досвідом, схильні до впливу певних чинників, серед яких соціальний тиск, поляризація думок та конформізм. У деяких випадках домінуючі члени журі формують загальний напрям дискусій, тоді як інші підлаштовують свою позицію під більшість, що, зрештою, впливає на кінцевий вердикт [878].

У державах, де до розгляду судової справи залучається значно більша кількість присяжних, ніж це передбачено законодавством України, існує переконання, що така різноманітність складу журі відображає мініатюрну модель усього суспільства. Зазначене робить інститут суду присяжних надзвичайно важливим елементом громадянського життя, котрий прирівнюється за значимістю до виборчого права. Колегія присяжних, що складається з осіб різного походження, соціальних класів та життєвого досвіду, забезпечує різнопланове бачення щодо оцінки доказів та вирішення правових питань. Алексіс де Токвіль підкреслював таку ідею та зазначав, що особа, яка бере участь

у винесенні рішення в суді, фактично є «господарем суспільства». Цей вислів вказує на те, що через участь у судових процесах народ отримує можливість безпосередньо впливати на функціонування державно-владних органів, а також на справедливість і порядок у суспільстві.

Коли група громадян отримує можливість здійснювати правосуддя, це не лише покладає на них відповідальність, але й надає відчуття приналежності до нації як повноправних громадян спільної ідентичності та сприяє зміцненню національної єдності. Якщо ж певні соціальні чи демографічні групи виключаються з цього процесу, це може свідчити про їхню маргіналізацію та обмеження їхніх громадянських прав, що негативно впливає на суспільну рівноправність. Незважаючи на існуючі в зарубіжній літературі погляди, що різноманітний склад журі може призводити до нестабільних або неконсистентних рішень, дослідження Калвена і Зайзеля демонструють, що у 78% випадків судді та журі досягають спільної згоди в своїх вердиктах. Відтак, різноманітність складу суду присяжних не лише не заважає ухваленню рішень, але й сприяє формуванню справедливих висновків, які враховують різноманітні погляди та досвід різних верств суспільства. Така різноманітність дозволяє більш комплексно та об'єктивно оцінювати обставини справи, що підвищує якість судових рішень і сприяє зміцненню громадянського суспільства [677].

Звернемо увагу на той факт, що у судовому процесі за участю присяжних існує важлива вимога, щоб судді чітко і зрозуміло пояснювали присяжним законодавчі норми, які є релевантними для справи. Таке пояснення є ключовим, оскільки саме на основі отриманих від судді знань про закон, присяжні мають можливість правильно застосувати ці норми до конкретних обставин справи [717]. Завдання судді полягає в тому, щоб подати складну юридичну інформацію в доступній і зрозумілій формі, використовуючи приклади, порівняння або інші методи, які допоможуть присяжним краще зрозуміти юридичні поняття [146]. Правильне розуміння закону присяжними є критичним, оскільки саме від цього залежить справедливість і об'єктивність їхнього рішення. Таким чином,

роз'яснення закону суддею та належне розуміння його присяжними є невід'ємною частиною ефективного та справедливого судового процесу [735].

Складність мови суддівських інструкцій ускладнює присяжним процес їхнього розуміння та правильного тлумачення правових норм [706, р.8]. Дослідження, що стосуються здатності присяжних правильно інтерпретувати судові інструкції, свідчать про значні труднощі в аспекті коректного застосування цих інструкцій у процесі прийняття рішень. Одне з таких досліджень, у якому брали участь студенти бакалаврату під час симуляції суду присяжних, показало, що в кращому випадку рівень розуміння інструкцій становив 80%. Незважаючи на те, що цей показник може здатися відносно високим, треба звернути увагу, що результати студентів перевищують очікуваний рівень розуміння тих, хто реально виконує функції присяжних у суді. Зазначене дозволяє припустити, що фактичні присяжні можуть демонструвати ще нижчий рівень розуміння інструкцій, що підвищує ймовірність їхнього неправильного тлумачення, недооцінки важливих аспектів справи або винесення необґрунтованих рішень [642].

Практика зарубіжних держав свідчить, що складні доказові питання часто є основною причиною, через яку присяжні не можуть дійти одностайного вердикту. Крім того, коли матеріали справи містять суперечливі докази, присяжним стає важче інтерпретувати їх однозначно, що призводить до розбіжностей у думках щодо вини [844]. Найбільші труднощі виникають у справах, де одночасно розглядаються декілька або альтернативні обвинувачення, а також у тих, де фігурують кілька обвинувачених. У таких випадках присяжні зіштовхуються із додатковими бар'єрами при оцінці наданих доказів і правильному застосуванні правових норм, що істотно ускладнює процес прийняття правомірного рішення [641].

Проблема також полягає в тому, що рішення присяжних можуть мати значний вплив на долю підсудних. Тому важливо, щоб ці інструкції були чіткими, зрозумілими та максимально спрощеними для їх правильного

застосування. Також необхідно забезпечити можливість присяжним отримувати додаткову підтримку та роз'яснення у процесі судового розгляду [78].

Суддя має значний авторитет, а тому формулюючи питання для присяжних, може спрямовувати їхнє мислення, акцентуючи увагу на певних аспектах справи або тлумаченнях закону. Так, суддя потенційно може спрямувати присяжних до певної правової кваліфікації діяння – наприклад, ставити питання щодо того, чи вбачають вони в діях обвинуваченого ознаки вбивства з необережності або навмисного вбивства. Це важливий і водночас складний аспект, оскільки кваліфікація діяння прямо впливає на характер та тяжкість вироку. Таким чином, суддя, навмисно або ненавмисно, може впливати на кінцеве рішення присяжних, що ставить перед ним етичні та правові вимоги. З одного боку, обов'язок судді полягає в тому, щоб забезпечити справедливість судового процесу і допомогти присяжним розібратися у складних питаннях права. З іншого боку, якщо суддя формулює питання так, щоб підштовхнути присяжних до певного рішення, це може розглядатися як порушення їхньої неупередженості, що суперечить принципам справедливого судового розгляду.

Згідно з дослідженням Міжнародної комісії юристів, судові засідання не може бути визнане справедливим, якщо підсудний у кримінальній справі зіштовхується з упередженням чи ворожим ставленням з боку суспільства, а суд, зі свого боку, дозволяє такі прояви або навіть підтримує одну зі сторін. Подібна поведінка суду є прямим порушенням права на захист і ставить під сумнів об'єктивність судового розгляду. Особливо серйозною проблемою є прояви расових упереджень у діяльності присяжних. Наприклад, якщо трибунал толерує расистські висловлювання з боку присяжних або допускає відбір присяжних на основі расової дискримінації, це безпосередньо порушує принципи справедливого судочинства. Такі дії не лише підривають довіру до судової системи, але й є порушенням міжнародних стандартів правосуддя, які гарантують кожному право на неупереджений і незалежний суд. Таким чином, забезпечення об'єктивності та виключення будь-яких форм дискримінації або

упередженості є фундаментальними умовами для гарантування справедливого судового процесу [880, р. 82].

Присяжні відповідно до свого конституційно-правового статусу діють незалежно та ухвалюють рішення, спираючись виключно на факти та докази, подані під час судового процесу. Якщо суддя впливає на їхнє сприйняття справи через формулювання спрямованих питань, це може підривати їхню незалежність і викликати сумніви щодо легітимності винесеного вироку. Рішення, прийняте під впливом судді, може не відображати справжніх переконань присяжних. Таким чином, постановка суддею питань є надзвичайно важливим і відповідальним етапом судового процесу, який має здійснюватися з особливою обережністю, щоб гарантувати справедливість та неупередженість судового розгляду [37].

Окрім цього зазначимо, що питання незалежності суддів в Україні, яке є відомою проблемою, неминуче ставить питання щодо незалежності присяжних. Якщо судді, які приймають рішення, можуть перебувати під впливом зовнішніх чинників або зацікавлених сторін, це може негативно вплинути на загальне сприйняття правосудності рішення. У такому контексті, незалежність присяжних стає предметом додаткових сумнівів, оскільки існуючі проблеми з незалежністю суддів можуть переноситися і на систему присяжних. Поряд із цим, присяжні не тільки зіштовхуються з необхідністю прийняття складних рішень, які впливають на долю людини, але і підлягають емоційному та психологічному навантаженню, яке може бути нестерпним навіть для професійних юристів, які звикли до стресових ситуацій, а для пересічних громадян, які не мають відповідної підготовки або досвіду, ще складнішим [493]. Такий високий рівень стресу і психологічного тиску потребує відповідних механізмів підтримки для присяжних, щоб забезпечити їх ефективну роботу через попередню підготовку, психологічну підтримку та забезпечення гарантій незалежності присяжних.

Саме тому в рамках нашого дослідження доцільно звернути увагу на не менш важливий аспект – проблемні когнітивні чинники, що впливають на прийняття рішень присяжними під час судового процесу. Як ми зазначали вище,

персональний склад суду присяжних безпосередньо впливає на характер винесеного рішення. Дійсно, вердикт значною мірою залежить від індивідуальних особливостей кожного члена колегії присяжних, що підкреслює важливість когнітивних та психологічних факторів у прийнятті остаточного рішення.

Роль присяжних у судовому процесі є надзвичайно відповідальною та складною. Звичайні громадяни опиняються в судовій системі, середовищі, яке для багатьох є незнайомим і, можливо, лякаючим. Судові процеси, в яких беруть участь присяжні, часто мають емоційно складний характер. Їм доводиться аналізувати докази, що можуть бути неоднозначними, складними чи навіть суперечливими. Водночас вони повинні засвоювати юридичні принципи та дотримуватися судових інструкцій, які далеко не завжди є простими для розуміння. Особливим викликом є необхідність ігнорувати певні заяви або докази, якщо їх визнають неприйнятними, що інколи видається практично неможливим. Кульмінацією їхньої роботи стає нарада в закритій кімнаті, де незнайомі між собою люди повинні колективно обговорити спірні обставини справи та прийти до одностайного або більшістю голосів рішення. Таке рішення, як вже зазначалося, визначатиме долю іншої людини, що додає процесу морального та психологічного навантаження. Беручи до уваги, наскільки складно більшості людей ухвалювати важливі рішення у повсякденному житті, стає зрозуміло, наскільки важким є завдання, яке стоїть перед присяжними. Їхня участь вимагає не лише логічного мислення, але й емоційної стійкості та здатності працювати у колективі за умов високого тиску [706, p.5].

Психологія прийняття рішень присяжними є складним процесом, у якому взаємодіють численні фактори. Сприйняття доказів, обробка інформації та ухвалення вердикту залежить не лише від представлених фактів, але й від особистих переконань, попереднього досвіду та емоційного впливу судового процесу [815]. Крім того, групова динаміка в нарадчій кімнаті також суттєво впливає на кінцеве рішення, адже присяжні повинні узгодити свої позиції з іншими членами колегії. Зазначені обставини підкреслюють важливість

забезпечення присяжних належною підготовкою, а також необхідність мінімізації впливу суб'єктивних чинників на їхні рішення [737].

Прийняття рішень присяжними виходить за межі виключно раціонального аналізу доказів і фактів. Співчуття до жертв, обурення щодо обвинуваченого або страх перед можливими наслідками ухваленого рішення є лише деякими з емоцій, які можуть проявлятися у процесі розгляду справи [773]. Окрім зазначеного, процес формування суджень присяжними передбачає не лише логічний аналіз і вплив емоцій, але і інтуїтивні реакції, що формуються під впливом їхнього особистого життєвого досвіду. Інтуїція, як підсвідомий механізм оцінки інформації, часто відіграє важливу роль у сприйнятті доказів, аргументів сторін та загальної картини справи. У результаті рішення, ухвалене присяжними, стає продуктом унікального поєднання логіки, емоцій і інтуїції. Таке поєднання є як джерелом сили цього інституту, що забезпечує людяність і моральний вимір правосуддя, так і потенційною причиною вразливості до помилок. Адже інтуїтивні реакції можуть бути обумовлені суб'єктивними переконаннями або несвідомими упередженнями, які не завжди відповідають принципу об'єктивності [81].

Процес обговорення присяжними справи в нарадчій кімнаті значною мірою залежить від моделей комунікації, рівня конфліктності та здатності окремих учасників переконувати інших. Взаємодія між присяжними, зокрема, їхнє вміння слухати, аргументувати свої позиції та реагувати на зауваження інших, визначає динаміку дискусії та впливає на ухвалення кінцевого рішення. Моделі комунікації можуть варіюватися від конструктивних, заснованих на взаємній повазі та обміні аргументами, до деструктивних, коли дискусія перетворюється на суперечку або зводиться до домінування окремих осіб. Успішність обговорення залежить від того, наскільки присяжні готові до відкритого діалогу та здатні працювати в команді. Конфлікти, які виникають під час обговорення, можуть як сприяти глибшому аналізу доказів і позицій, так і заважати досягненню згоди. Конструктивні конфлікти, що зосереджуються на ідеях і аргументах, стимулюють критичне мислення. Натомість особисті

конфлікти можуть розділяти групу, заважаючи об'єктивному обговоренню фактів. Поряд із цим, переконливість окремих присяжних часто відіграє вирішальну роль у формуванні колективної думки. Здатність переконувати залежить від їхньої харизми, логічності аргументів, уміння посилатися на факти та апелювати до спільних цінностей групи. Водночас надмірний вплив одного або кількох присяжних може призводити до необ'єктивності рішення, якщо інші учасники відчують тиск або недостатньо впевнені у власних позиціях. Урахування усіх вищезгаданих факторів є важливим для організації роботи присяжних [649].

Таким чином, ухвалення рішень у судовому процесі за участю присяжних є складним колективним процесом, що виходить за межі суто індивідуальних міркувань кожного члена колегії. Вердикт формується через взаємодію думок усіх присяжних, що охоплює обмін аргументами, аналіз доказів і досягнення згоди або компромісу. Розуміння когнітивних процесів, які впливають на присяжних під час виконання ними своїх обов'язків, має ключове значення для оцінки їхньої ролі в системі правосуддя.

Наративна модель прийняття рішень присяжними ґрунтується на тому, що присяжні є активними учасниками процесу, які не просто сприймають представлені факти й докази, але й формують власну версію подій, організовуючи її у зрозумілу структуру або «історію». Такий механізм допомагає систематизувати матеріали справи, що полегшує аналіз і прийняття рішень. Однак, вступаючи у процес із власними життєвими знаннями, досвідом і переконаннями, присяжні можуть неусвідомлено адаптувати отримані докази до своїх очікувань або вже сформованого уявлення про події. Зазначена тенденція часто проявляється у вибірковій увазі до доказів, які підтверджують їхню «історію», та ігноруванні тих, які суперечать їй. Відтак, кінцевий вердикт присяжних є результатом не лише об'єктивного аналізу представлених фактів, але й їхньої суб'єктивної інтерпретації, зумовленої когнітивними процесами кожного з членів журі [706, р.5].

Інтерпретація доказів, яка є значною мірою суб'єктивною, може значно варіюватися серед присяжних. Одні і ті самі докази можуть бути оцінені ними по-різному, що призводить до різних тлумачень та висновків [730]. У зазначеному контексті важливим є врахування способу представлення інформації у суді, який суттєво впливає на сприйняття присяжними доказів та аргументів сторін. Не менш значущим фактором є вірогідність показів свідків. Присяжні схильні оцінювати не лише зміст свідчень, але і невербальні ознаки, серед яких міміка, жести та манера поведінки свідків. Також має значення і уявлення про авторитетність і компетентність осіб, задіяних у справі, зокрема, адвокатів, прокурорів, експертів та самого судді [686].

Тому, поряд із наративною моделлю, котру ми дослідили вище, пропонуємо також звернути увагу на модель підтверджувального упередження. Згідно з цією моделлю, замість об'єктивного аналізу доказів, присяжні можуть схилитися до підтвердження своїх початкових припущень, сформованих під час першого ознайомлення зі справою. Таке упередження призводить до викривлення сприйняття інформації, позаяк докази, які відповідають початковій позиції, отримують більшу увагу, тоді як ті, що суперечать цій позиції, можуть ігноруватися або неправильно інтерпретуватися. За таких умов рішення формується не лише на основі представлених фактів, а і крізь призму вже існуючих уявлень або припущень. Підвищена впевненість у правильності цих початкових висновків нерідко здатна посилюватися у процесі обговорення з іншими присяжними, що ускладнює досягнення об'єктивного рішення [706, р.6].

У цьому контексті варто звернути увагу на дослідження, проведені Тедом Айзенбергом та Майклом Сларемонтом (юридична школа Корнелла). Науковці дійшли висновку, що присяжні часто не формують самостійного підходу до визначення форми відповідальності, а переважно орієнтуються на позицію професійного судді. Зазначена поведінка, як правило, є результатом підсвідомого сприйняття авторитету судді, який розглядається як компетентний фахівець із значним досвідом у сфері права та судочинства. Така залежність пояснюється тим, що присяжні усвідомлюють складність правових питань і своє

обмежене розуміння юридичних нюансів. У результаті вони схильні підтримувати висновки судді, якого вважають найбільш обізнаним у правових аспектах справи [813].

Коли рішення суду присяжних сприймаються як справедливі, це не лише підтверджує ефективність правосуддя, але й значно зміцнює довіру громадян до судової системи, та утворює віру в те, що правосуддя функціонує на благо суспільства. Однак, якщо вердикти присяжних викликають сумніви щодо їхньої справедливості, це стає каталізатором для критичного аналізу чинної системи правосуддя. Подібні ситуації стимулюють громадське обговорення, активізують участь громадян у правових дискусіях та спонукають до змін. Несправедливі рішення присяжних, які стають очевидними для суспільства, часто служать поштовхом для реформ, спрямованих на усунення недоліків та вдосконалення системи судочинства.

Власне, тому варто наголосити на важливості досліджень у галузі психології присяжних, які дозволяють глибше зрозуміти механізми прийняття ними рішень. Аналіз когнітивних процесів, емоційних реакцій, впливу групової динаміки та способів сприйняття доказів, допомагає розробляти рекомендації для покращення якості судового процесу. Результати таких досліджень можуть стати основою для вдосконалення судових інструкцій, підвищення якості комунікації у суді, розробки програм підготовки присяжних, а також створення умов, що мінімізують упередженість та сприяють об'єктивності [802].

Попри наявні занепокоєння щодо ефективності судового процесу, необхідно також працювати над покращенням взаємодії між суддями та присяжними. Лише при гармонійному поєднанні професійного досвіду суддів та громадянської відповідальності присяжних можливе справедливе й неупереджене правосуддя в Україні [37].

Дослідження особливостей взаємодії професійних суддів та присяжних цілком закономірно спонукає нас звернути увагу і на різноманітність у поглядах суддів на інститут суду присяжних. Безперечно, як ми зазначали вище, інститут присяжних є важливим елементом демократичного правосуддя, який забезпечує

участь звичайних громадян у процесі здійснення судочинства. Однак, не всі судді підтримують цю ідею. Деякі з них вважають, що залучення громадян до судового процесу може призвести до ускладнення роботи судової системи та зниження якості судових рішень.

За результатами проведеного нами соціологічного опитування серед 48 суддів місцевих та апеляційних судів Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської та Київської областей за допомогою письмового анонімного анкетування 27 з 48 суддів відзначають позитивне ставлення до судочинства за участі присяжних (див. Додаток Б.2).

За результатами опитування було визначено основні недоліки функціонування інституту суду присяжних (можна було обрати кілька варіантів), які, на думку респондентів, потребують уваги: відсутність у присяжних спеціальних правових знань і досвіду – зазначена проблема була відзначена 27 респондентами, що становить 56% від загальної кількості опитаних; ризик ухвалення необ'єктивних або неправомірних рішень – цю проблему вказали 19 респондентів (40%); труднощі у взаємодії між професійними суддями та присяжними – проблема була виділена 22 респондентами, що складає 46%; вплив громадської думки та емоційних факторів на рішення присяжних — таку загрозу вбачають 12 респондентів (25%); затягування судового процесу через участь присяжних – ця проблема отримала найбільшу кількість згадок, її зазначили 37 респондентів, що становить 77%; загроза професійному авторитету суддів – як недолік цю проблему відзначили лише 3 респонденти (6%); відмінності в підходах до оцінки доказів – на цю проблему звернули увагу 14 респондентів (29%); складність пояснення юридичних тонкощів – на цей аспект вказали 9 респондентів, що складає 19%.

Більшість суддів (32 респонденти, 67%) вважає, що для присяжних необхідна обов'язкова попередня підготовка, щоб забезпечити ефективність та справедливість судового процесу. Окрім зазначеного, судді у рамках відкритого питання запропонували проведення навчальних семінарів для присяжних задля покращення комунікації між професійними суддями та присяжними, а також

спрощення пояснень юридичних аспектів, що допоможе покращити співпрацю. Значна частина суддів (37 респондентів, 77%) виявили готовність брати участь у додаткових дослідженнях щодо інституту присяжних, що свідчить про зацікавленість у вдосконаленні системи правосуддя.

Залучення присяжних підвищить довіру громадян до судової системи, як вважають 35 суддів (73%), що свідчить про визнання важливості участі громадян у судовому процесі. Підкреслимо, що більшість респондентів мають значний досвід роботи (понад 5 років), що потенційно свідчить про глибоке розуміння питань правосуддя і досвід у питаннях функціонування судової системи.

Підкреслимо, що на сьогодні в Україні процес надання згоди на виконання обов'язків присяжного передбачає, що громадяни, які бажають брати участь у судовому процесі у цій ролі, повинні самостійно подавати свої кандидатури [242, с.265]. Однією з практичних проблем у цьому аспекті є нестача потрібної кількості присяжних під час складання списку. Зазначене пов'язано з тим, що процедура добору, яка базується на добровільному зверненні громадян, вимагає значного рівня особистої ініціативи від потенційних кандидатів [366]. Зазначене, у свою чергу, створює значні труднощі для формування повноцінних та представницьких списків присяжних, що негативно впливає на ефективність функціонування досліджуваного інституту.

Щодо пропозицій з удосконалення інституту суду присяжних, деякі дослідники пропонують розглянути можливість закріплення обов'язку виконувати функції присяжного на законодавчому рівні. Наприклад, у США це обов'язкове громадянське зобов'язання, що регулюється на федеральному та штатному рівнях, причому відмова від виконання функцій присяжного без поважної причини може призвести до штрафів. У Новій Зеландії та Великобританії, також існує законодавче регулювання обов'язкової участі громадян у здійсненні судочинства в ролі присяжних. Основна мета – залучити широкий спектр громадян до реалізації правосуддя, щоб забезпечити репрезентативність рішень [646].

Водночас закріплення на законодавчому рівні обов'язку бути присяжним піднімає важливі питання щодо того, наскільки об'єктивними і справедливими можуть бути рішення, ухвалені присяжними, які не бажають брати участь у здійсненні правосуддя. Коли людина фактично змушена виконувати роль присяжного, це може призвести до негативного ставлення до виконання своїх обов'язків, що, своєю чергою, суттєво впливає на справедливість судового розгляду [840]. Не менш важливим є і фінансовий аспект, оскільки компенсація, яка виплачується присяжним, часто не покриває втрату доходу під час виконання ними своїх обов'язків, що створює матеріальні труднощі, особливо для тих осіб, котрі працюють на щоденній основі або мають нестабільний дохід [895]. Законодавство деяких держав передбачає можливість відстрочки або звільнення від служби на основі фінансових чи особистих обставин, однак, такі випадки розглядаються індивідуально, а клопотання не завжди задовільняються [821].

Крім того, багато людей сумніваються в тому, що їхня участь у судовому процесі здатна реально вплинути на кінцевий результат, і через це вони неохоче беруть на себе таку відповідальність. Зазначене серед іншого відображається і в недостатньому розумінні громадянами важливості їх участі в судовому процесі та їхнього внеску в реалізацію конституційного принципу-права розгляду справи справедливим судом. Водночас підвищення правової культури через активне залучення громадян до процесу відправлення правосуддя може змінити таку ситуацію.

Вище представлене нами твердження підтверджується серед іншого дослідженням, проведеним науковцями Метьюзом, Генкоком і Брігтсом, котре було спрямоване на оцінювання впливу участі громадян у правосудді на їхнє ставлення до судової системи. Зокрема, серед тих респондентів, які вперше виконували обов'язки присяжних, 43% відзначили зростання рівня впевненості у ефективності роботи судової гілки влади після участі у судовому процесі. Крім того, 58% учасників, які брали участь у складі присяжних, повідомили про значно краще розуміння особливостей законодавства [812].

Звернемо увагу, що суд присяжних є об'єктом значної уваги у бельгійській юридичній науці. Особливо цікавим є дослідження, яке аналізує досвід колишніх присяжних на основі напіввідкритих інтерв'ю. Дослідники вивчили, як процес відбору присяжних впливає на їхню відвідуваність і довіру до суду присяжних. Важливим є висновок про те, що позитивний досвід участі в роботі присяжним може значно підвищити залученість громадян до правосуддя та сприяти зміцненню довіри до цього інституту [822].

Питання безпосередньої участі народу у реалізації судової влади тісно пов'язане з принципом прозорості правосуддя. Проте, сьогодні держава і суспільство ще не досягли повного партнерства в цьому напрямку. Попередні концепції не можуть бути повністю ліквідовані виключно за участі держави. Для цього потрібен потужніший стимул, ніж лише виконання посадових обов'язків та формальний інтерес. Тому ми повністю підтримуємо думку вітчизняного науковця С. Прилуцького про необхідність активізації інтересу народу у досягненні справедливості та істини у судовому процесі [411, с.238-239].

З плином часу вислів «правосуддя має бути видимим, щоб воно відбулося» набув значно ширшого значення, ніж просто процесуальна помилка, судова упередженість або вплив, що може створити враження неупередженості. Сьогодні ця фраза символізує відкритість і прозорість у належному здійсненні правосуддя та найбільше асоціюється з правом громадянина на «справедливий і публічний розгляд», закріпленим у статті 6 Європейської конвенції про права людини.

Одним із ключових принципів конституційного права є забезпечення відкритого правосуддя. В умовах демократії, де реалізація державної влади базується на підтримці й довірі народу, судові засідання повинні бути максимально прозорими та доступними для громадського контролю. Громадська думка щодо судової системи може варіюватися залежно від рівня поінформованості громадян про її роботу. Нерідко ставлення громадськості до судів формується на основі недостатнього розуміння функцій судової влади. Таке незнання може призводити до недовіри або викривленого сприйняття

правосуддя. Для покращення обізнаності громадян надзвичайно важливо створити прозорі умови, за яких кожен зможе зрозуміти, у чому полягає суть судового процесу, які докази були представлені та як було прийнято рішення. Краще інформування громадськості щодо судових процедур сприятиме формуванню довіри до судової системи, адже громадяни знатимуть, що в разі потреби їхні права будуть захищені, а правосуддя ефективно вирішуватиме конфлікти між сторонами.

На наш погляд, для подолання низької зацікавленості громадян у виконанні функцій присяжних необхідно активізувати інформування населення про цей інститут через масштабні інформаційні кампанії, спрямовані на пояснення прав та обов'язків присяжних. Важливим є також впровадження правової освіти у шкільні та університетські програми, що сприятиме підвищенню рівня правової обізнаності серед населення [77].

Крім того, варто відзначити, що виконання функцій присяжного вимагає значних часових витрат, що може бути економічно недоцільним, особливо коли компенсація за втрачений дохід є недостатньою для покриття реальних витрат. У значній частині держав світу розмір компенсації за виконання обов'язків присяжного залишається відносно низьким. Така проблема є особливо гострою для осіб із високим рівнем доходу, чий потенційний заробіток значно перевищує встановлену компенсацію за виконання функцій присяжного. Низький рівень оплати праці присяжних створює суттєві перешкоди для залучення до судових процесів осіб із вищим рівнем доходу та, як наслідок, із вищим рівнем освіти. Практика багатьох країн демонструє, що особи з високими доходами часто намагаються уникнути виконання обов'язків присяжного, посиляючись на професійні або особисті обставини, і використовують для цього законні механізми, зокрема, подання клопотань про відстрочку чи звільнення від служби. Зазначене призводить до формування складі журі, у котрому переважають люди з нижчим рівнем доходів, які, ймовірно, мають і нижчий рівень освіти. Така ситуація нерідко впливає на якість ухвалення рішень, оскільки різноманітність у складі журі, яка є важливою для забезпечення неупередженості та об'єктивності,

суттєво знижується [739]. Для вирішення цієї проблеми доцільно переглянути розмір компенсації для присяжних та зробити її конкурентоспроможною порівняно з середнім рівнем доходів. Такий метод не лише знизить фінансовий тягар для присяжних, але й сприятиме підвищенню їхньої мотивації щодо участі у здійсненні правосуддя, а також зробить таке залучення більш «доступним» для широких верств населення.

Рівень освіти має безпосередній вплив на здатність присяжних ефективно здійснювати свої обов'язки. Освічені присяжні краще розуміють складні юридичні питання, більш точно інтерпретують судові інструкції та здатні критично оцінювати докази й аргументи сторін, що дозволяє їм приймати більш обґрунтовані рішення. З іншого боку, забезпечення адекватної компенсації за службу присяжних могло б сприяти залученню більш різноманітного складу журі та підвищенню загальної якості судового процесу.

Слід зауважити, що визначення недоцільності встановлення на законодавчому рівні вимоги щодо освітнього рівня у дослідженнях зарубіжних науковців Р. Фрагера та Дж. Мерфі обґрунтовується тим, що така модель є елітарною за своєю природою і суперечить ключовій ідеї присяжних як представників суспільства. Концепція присяжних полягає в тому, що вони є зрізом громадянського суспільства, які є пересічними громадянами та беруть участь у процесі ухвалення судових рішень на основі життєвого досвіду, суспільних цінностей і здорового глузду. Водночас освітній ценз нівелює демократичний характер інституту присяжних, оскільки може сприйматися як такий, що обмежує доступність суду присяжних для широких верств населення і концентрує прийняття рішень в руках вузького кола осіб з привілейованим статусом або спеціальними знаннями. Зазначене, у свою чергу, підриває основні засади участі громадян у судочинстві, адже присяжні мають представляти усі соціальні та економічні прошарки, що забезпечує справедливе відображення інтересів і поглядів усього суспільства. Тому впровадження освітніх вимог загрожує тим, що правосуддя може стати менш доступним і більш

привілейованим, а рішення присяжних – менш репрезентативними та неупередженими [728; 817].

З іншого боку, навіть вищий рівень освіти присяжних не гарантує, що процес прийняття рішень буде легшим або більш ефективним. Окрім того, освіта не завжди допомагає у вирішенні питань, які вимагають швидкого реагування на ситуації або врахування особистісних факторів, серед яких емпатія, інтуїція та здоровий глузд. Також наявність освіти може створювати схильність до аналізу справ з надмірною деталізацією, що іноді ускладнює прийняття рішень або призводить до заплутаності. Більше того, у процесі роботи в складі журі важливими є комунікативні навички та здатність колегіально досягти спільного рішення, що не завжди напряму залежить від рівня освіти.

На думку С. Чайкена та А. Леджервуда, залучення освічених присяжних не має на меті створення елітарної системи, а натомість спрямоване на підвищення ефективності та справедливості процесу судочинства. Коли мова йде про вирішення питань, що можуть призвести до втрати свободи особи, важливо забезпечити, щоб присяжні не лише слухали докази та інструкції, але й правильно їх розуміли і могли об'єктивно оцінити. Залучення освічених присяжних сприяє тому, що вони краще здатні сприймати юридичні терміни, розуміти складні докази та застосовувати юридичні принципи, що мінімізує ризик помилкових рішень. Можливість ухвалювати обґрунтовані рішення, що ґрунтуються на глибокому розумінні ситуації, має пріоритет над суто репрезентативною складовою складу журі. Освічені присяжні можуть забезпечити точнішу оцінку доказів і кращу фільтрацію нерелевантних даних, що важливо для прийняття правомірних вердиктів. Таким чином, підвищення рівня освіченості присяжних варто розглядати не як елітаризм, а як механізм, що збільшує шанси на справедливий результат [680].

На наш погляд, встановлення певного рівня освіти (наприклад, базової середньої освіти), поряд із попередньою підготовкою кандидатів у присяжні, могло б гарантувати, що кандидати мають навички читання та розуміння документів, що є важливим для виконання обов'язків присяжного. Модель

складу присяжних, де кожен учасник відповідає встановленим освітнім критеріям та пройшов навчання для роботи у суді присяжних, була б особливо ефективною для вирішення складних судових справ. Такі справи зазвичай пов'язані з великою кількістю доказів або застосуванням спеціальних правових норм, тому залучення присяжних з відповідним рівнем знань сприятиме більш якісному та об'єктивному розгляду справи, оскільки такі присяжні матимуть змогу більш компетентно оцінювати представлені докази та ефективніше взаємодіяти з професійними суддями у процесі прийняття рішення.

До прикладу, колишній суддя Білокуракинського районного суду Луганської області В. Полєно висловлював думку щодо функціонування суду присяжних на основі свого досвіду розгляду двох справ. Він проводив порівняння присяжних із народними засідателями, які діяли раніше в українській судовій системі та зауважував, що народні засідателі були краще підготовленими до виконання своїх обов'язків, позаяк мали можливість проходити стажування в суді, де отримували необхідні знання та навички для прийняття рішень у судових справах, що надавало їм певний досвід і навички розуміння судового процесу та дозволяло їм бути більш обізнаними в юридичних тонкощах справи. Натомість присяжні не мають подібної підготовки, а їхня участь у суді базується більше на особистих моральних переконаннях, ніж на спеціальних юридичних знаннях [597, с.198].

За результатами аналізу досвіду зарубіжних держав у досліджуваній сфері ми дійшли висновку, що освітні програми для присяжних відіграють критичну роль у забезпеченні їхньої підготовки до виконання обов'язків. Коли такі програми не є достатньо розвиненими або взагалі відсутні, це створює труднощі у формуванні належних знань про правові норми та процесуальні правила. Низький рівень правосвідомості і правової культури серед громадян, у свою чергу, є ще однією проблемою, що ускладнює функціонування суду присяжних. Правосвідомість передбачає знання правових норм і розуміння своїх прав і обов'язків, тоді як правова культура серед іншого охоплює ставлення до права і правосуддя. Якщо громадяни мають обмежене розуміння правових

процесів і норм, вони апріорі є недостатньо підготовленими для ролі присяжного.

Одним із важливих факторів, які необхідно враховувати при залученні громадян до виконання функцій присяжних, є і наявність психологічних бар'єрів, що заважають їхній активній участі в судових процесах. Часто громадяни відчують страх перед великою відповідальністю за рішення, яке може суттєво вплинути на життя іншої людини. Крім того, багато хто має сумніви щодо власних знань або об'єктивності, що також є суттєвою перешкодою для виконання такого призначення. Для того, щоб подолати ці психологічні бар'єри та реалізувати конституційне право бути присяжним, необхідно організовувати спеціальні освітні заходи, котрі мають не лише забезпечити присяжних необхідними знаннями, але й надати їм відповідну психологічну підтримку.

Таким чином, належна підготовка є ключем до ефективної реалізації функції присяжних та сприятиме підвищенню якості правосуддя. Тільки за умови комплексної підготовки присяжних можна досягти ефективного і справедливого функціонування зазначеного інституту, що є важливим для довіри до правосуддя і його якості.

У досліджуваному контексті зазначимо, що ми провели соціологічне опитування серед 18 студентів 2 курсу денної форми навчання ДВНЗ «Ужгородський національний університет» щодо суду присяжних в Україні (див. Додаток Б.3) до проходження курсу вибіркової навчальної дисципліни «Конституційно-правові засади участі народу у реалізації судової влади» та після його завершення для виявлення значення проведення правового просвітництва у досліджуваній сфері. Важливим результатом є зростання переконання студентів у тому, що участь громадян у судочинстві як присяжних може підвищити рівень їхньої правової свідомості. Якщо до проходження курсу понад 60% студентів підтримували цю думку, то після курсу таких студентів понад 80%. Зазначене свідчить про те, що студенти побачили у суді присяжних не лише інструмент правосуддя, але і засіб правової освіти. Одним із питань, котрі підіймалися на

лекційних та практичних заняттях навчальної дисципліни, була доцільність правової підготовки присяжних перед початком судових процесів. Після навчання більшість студентів (понад 70%) визнали, що така підготовка має бути обов'язковою для всіх справ.

Курс вибіркової навчальної дисципліни «Конституційно-правові засади участі народу у реалізації судової влади» значно вплинув на знання, переконання та мотивацію студентів юридичного факультету щодо участі в судочинстві через інститут суду присяжних. Студенти стали більш обізнаними, впевненими у ефективності цього інституту, готовими підтримувати його розвиток в Україні.

У контексті нашого дослідження щодо участі присяжних у правосудді варто підкреслити важливість їх правової підготовки перед початком судового процесу. Проведене соціологічне опитування серед студентів Ужгородського національного університету показало значний вплив правового навчання на їхнє розуміння суду присяжних. Попередня підготовка присяжних значно підвищить ефективність їх участі у судовому процесі та сприятиме кращому розумінню правових аспектів, необхідних для ухвалення обґрунтованих рішень. Зазначене, на наш погляд, додатковий аргумент на користь запровадження системи обов'язкової підготовки присяжних як невід'ємної частини їхнього функціонування в Україні.

Варто зауважити, що проведення емпіричних досліджень участі громадян у здійсненні судової влади через суд присяжних є важливим для вдосконалення системи правосуддя. Наразі відсутні серйозні політичні стимули для держави інвестувати значні кошти у вивчення судової системи. Проте важливість таких досліджень для розуміння реальних механізмів її функціонування є очевидною. Підтримка досліджень науковцями спільно з судами не лише сприятиме впровадженню відповідних процедур, але й допоможе уникнути запровадження необґрунтованих, проте популярних законодавчих реформ у майбутньому [750].

Емпіричні дослідження дозволяють науковцям та практикам вивчати реальні переваги та недоліки судової системи, та потенційно можуть запобігти запровадженню нововведень, заснованих на політичних чи суспільних

уподобаннях, що не відповідають реальним потребам системи правосуддя. Крім того, такі дослідження сприяють підвищенню прозорості судової системи, адже висновки, зроблені на основі фактичних даних, підвищують рівень довіри до судових процесів з боку суспільства. Тому інвестування в наукові дослідження в сфері функціонування суду присяжних є обґрунтованим і перспективним вектором для забезпечення стабільного розвитку судової влади.

Вкотре підкреслимо, що розробка та впровадження програми попереднього навчання є необхідною для забезпечення того, щоб присяжні могли повноцінно виконувати свої обов'язки, діяти неупереджено та відповідально, розуміти правові аспекти справи та приймати рішення на основі доказів, а не емоцій або упереджень. Така програма допоможе присяжним краще орієнтуватися в тонкощах здійснення правосуддя, забезпечить дотримання у ході провадження їхніх прав та підвищить рівень справедливості судочинства в цілому.

Нижче пропонуємо основні положення такої програми, формулювання мети, пропозицію щодо тривалості підготовки та орієнтовні модулі програми навчання присяжних.

Метою цієї програми доцільно визначити надання присяжним необхідних знань та навичок для ефективної участі у судовому процесі, зокрема щодо оцінки доказів, розуміння правових інструкцій та ухвалення зважених рішень, а також психологічної підготовки до участі у судовому засіданні. Програма попереднього навчання для присяжних повинна бути спрямована на підготовку громадян до виконання їхніх функцій у рамках судового процесу.

Вважаємо за доцільне визначити тривалість підготовки – 3 дні (з можливістю коригування залежно від характеру справи). Така тривалість програми попереднього навчання для присяжних обґрунтована практикою підготовки присяжних у багатьох державах, а також необхідністю забезпечити належну кореляцію між повнотою охоплення тем та збереженням ефективності навчання. Протягом цього часу можливо комплексно ознайомити присяжних з основними аспектами їхньої ролі, починаючи від загальних правових принципів,

серед яких презумпція невинуватості та принцип справедливого судового розгляду, до більш спеціалізованих тем, зокрема, щодо оцінки доказів, інтерпретації суддівських інструкцій та кваліфікації правопорушень.

Підкреслимо, що тривалість підготовки у три дні дозволить уникнути надмірного інформаційного перевантаження присяжних та водночас надасть їм достатньо часу для осмислення отриманих знань і підготовки до виконання своїх обов'язків. Також слід врахувати, що в міжнародній практиці тривалість навчальних програм для присяжних варіюється, однак у більшості випадків вона становить кілька днів, що дає змогу ефективно використовувати час присяжних, не відриваючи їх від повсякденної діяльності на тривалий період. Тому триденна програма забезпечить оптимальне поєднання теоретичної та практичної підготовки та надасть присяжним усі необхідні інструменти для ухвалення справедливих та обґрунтованих рішень.

Наведемо орієнтовний перелік модулів навчання:

Модуль I. Основи функціонування судової системи та роль присяжних.

1. Конституційні засади судочинства.
2. Роль професійного судді, прокурора, адвоката та присяжних у судовому процесі.
3. Конституційно-правовий статус присяжних, їх права та обов'язки.
4. Етичні вимоги до присяжних.

Модуль II. Оцінка доказів та інші юридичні питання.

1. Типологія доказів.
2. Особливості розуміння основних юридичних категорій у рамках судового провадження.
3. Судові інструкції та їхня інтерпретація.
4. Психологічні та когнітивні аспекти прийняття рішень.

Модуль III. Практичні навички та симуляція судового процесу.

1. Моделювання судового процесу.
2. Відповіді на питання та роз'яснення можливих складнощів, з якими можуть зіштовхнутися присяжні.

Очікувані результати навчання, на наш погляд, передбачають, що учасники програми: 1) будуть обізнані про свої права та обов'язки, а також про основні принципи правосуддя; 2) зможуть належним чином оцінювати докази та розуміти судові інструкції; 3) будуть підготовлені до емоційної та когнітивної відповідальності за прийняття рішень у судовому процесі; 4) зміцниться їхня здатність працювати у групі для ухвалення обґрунтованого та справедливого рішення. У ході попередньої підготовки доцільно використовувати такі форми роботи як лекційні заняття, практичні семінари, моделювання судових процесів, дискусії, групові обговорення.

Слід підкреслити, що у зарубіжних державах зазвичай не передбачено перевірку отриманих знань у вигляді тестування присяжних чи шляхом застосування інших методик за результатами їх попередньої підготовки.

Надання присяжним додаткової освіти має на меті підвищити ефективність судового процесу і забезпечити, щоб рішення, які вони приймають, були справедливими та обґрунтованими. Таким чином, удосконалення процесу підготовки присяжних є важливим кроком до підвищення якості правосуддя і зменшення ризику судових помилок [746]. З іншого боку, навчання присяжних додатково сприятиме частковій затримці у судових провадженнях, однак це не суттєвий недолік порівняно із значними перевагами щодо забезпечення якості судового процесу, котрі можна отримати.

У результаті аналізу культурно-ідеологічних аспектів системної оптимізації безпосередньої участі народу в реалізації судової влади можна дійти висновку, що функціонування інституту присяжних виступає важливим елементом демократичного правосуддя. Як показують результати соціологічного опитування, в Україні існує потенціал для розвитку інституту присяжних, проте для його ефективного функціонування необхідно запровадити заходи щодо покращення підготовки присяжних, підвищення їхньої правової обізнаності та забезпечення належних умов для виконання ними своїх обов'язків.

Інститут присяжних слугує не тільки інструментом реалізації принципу народного суверенітету, але і стимулює формування правової свідомості

громадян та підвищує рівень взаємодії між суспільством і судовою владою. Забезпечення належної підготовки присяжних, створення інституційних умов для їх участі у судових процесах, а також удосконалення правової культури в Україні сприятимуть укріпленню демократичних засад судочинства та формуванню правової держави, де кожен громадянин має можливість впливати на процес здійснення правосуддя.

4.3. Перспективи впровадження інституту мирових суддів

На території України інститут мирових судів був запроваджений у результаті судової реформи 1864 року, яка проводилася в межах Російської імперії. Мирові судді в сільській місцевості обиралися повітовими земськими зборами, а в містах – міськими думами. Строк їхніх повноважень становив три роки. Кандидати на посаду мирового судді повинні були відповідати низці вимог, котрі передбачали досягнення 25-річного віку, наявність завершеної вищої або середньої освіти, щонайменше шестирічний досвід практичної діяльності, а також відповідний майновий ценз [385].

Процес формування судової системи України на етапі підготовки проекту Конституції 1992 року охопив розгляд різних моделей організації судової влади, зокрема, можливість запровадження інституту мирових суддів. У межах Постанови Верховної Ради України «Про проект нової Конституції України» 1992 року [428] було закладено основу для багаторівневої судової структури, що передбачала мирових суддів як частину загальної системи правосуддя. У проекті, згідно зі статтею 205, мирові судді поряд з іншими судами різного рівня повинні були забезпечувати правосуддя у цивільних, адміністративних та кримінальних справах. Проте, в остаточній редакції чинної Конституції України зазначена концепція не була реалізована, що залишило питання інституту мирових суддів поза рамками правового поля.

Проектом № 3291 Закону України «Про мирових суддів територіальних громад» від 10 жовтня 2008 року було передбачено процедури добору,

повноваження, гарантії, відповідальність мирових суддів, а також порядок вирішення ними справ. Серед іншого, було визначено, що:

- мирові судді мають право розглядати нескладні цивільні, адміністративні та певні кримінальні справи в межах компетенції, визначеної законом, з можливістю прийняття рішень, що не підлягають оскарженню;
- мирових суддів обирають депутати місцевих рад на засіданнях сільських, селищних, міських, або районних рад (якщо такі утворені) шляхом таємного голосування, вибори проводяться з-поміж кандидатів на посади, що висунуті для кожної мирової ділянки відповідної територіальної громади;
- фінансування за рахунок місцевих бюджетів із запровадженням мирового збору, що сплачується заявниками [468].

Основними недоліками законопроекту про мирових суддів, які визначило Головне науково-експертне управління було виокремлено такі: проект не пропонує чіткої організаційної структури для мирових судів, що створює невизначеність щодо їхньої діяльності, управління та юридичних наслідків ухвалених ними рішень; незалежність мирових суддів є формальною, оскільки їх добір, фінансування та відповідальність залежать від місцевих рад, що створює ризик упередженості в розгляді справ; критерії передачі справи іншому мировому судді нечіткі та суперечливі; фінансування мирових суддів з місцевих бюджетів та самоокупність за рахунок мирового збору є сумнівними та можуть спричинити фінансове навантаження на громади. Також було підкреслено, що впровадження інституту мирових суддів фактично означає делегування частини функцій судів, закріплених у Конституції України, іншим посадовим особам, що суперечить нормам ч. 1 ст. 124 та ч. 1 ст. 127 Конституції. Згідно з ч. 3 ст. 143 Конституції, можливість надання органам місцевого самоврядування окремих державних повноважень передбачена лише щодо виконавчої, а не судової влади. Тому, хоча сама концепція має певну теоретичну цінність, її практична реалізація можлива лише після внесення відповідних змін до Конституції України [127].

Зважаючи на критичні зауваження до законопроекту, які підкреслюють його потенційні недопрацювання, виникає необхідність переосмислення шляхів впровадження інституту мирових суддів в Україні. У цьому контексті важливо врахувати, що правові нововведення, включно з інститутом мирових суддів, повинні пройти етап трансплантації та тестування, щоб підтвердити їхню відповідність українським суспільним і правовим реаліям.

Акцентуємо, інновація і відбір – є основними рушійними силами у правових реформах. Нові правові норми чи інститути спочатку формуються, випробовуються на практиці та, в разі успішної трансплантації, стають невід'ємною частиною правової дійсності. Ефективність реформ залежить від здатності системи пристосувати корисні інновації, одночасно фільтруючи ті елементи, які не відповідають інтересам суспільства або суперечать фундаментальним принципам правової держави [408].

Впровадження інституту мирових суддів для України може бути здійснене кількома шляхами. Спираючись на підходи до реформування судової системи, диференційовані Л. Москвич [356], можна виділити три можливі способи імплементації цього інституту.

Перший шлях передбачає запозичення відповідного інституту на засадах аналогії з успішними моделями функціонування мирових суддів у державах, котрі перебувають в подібних соціально-правових умовах. Наприклад, досвід країн Центральної та Східної Європи, які успішно реформували свою судову систему після переходу до демократії, може стати корисним і для України. Зазначена модель передбачає запозичення основних принципів та алгоритмів діяльності мирових суддів, які вже довели свою ефективність.

Другий спосіб – це типовий варіант, що базується на використанні узагальнених принципів функціонування мирових суддів, характерних для певної групи зарубіжних держав. У цьому контексті можна розглянути два основні зразки – англійський та французький. Впровадження інституту мирових суддів в Україні може бути здійснене шляхом впровадження елементів цих систем відповідно до українських умов.

Третій шлях передбачає «індивідуальне» впровадження інституту мирових суддів з урахуванням національних особливостей специфіки та реального стану судової системи України. У цьому випадку необхідно здійснити глибокий аналіз проблем, з якими зіштовхується українське правосуддя на місцевому рівні, та розробити модель функціонування мирових суддів, що оптимально відповідатиме національним реаліям. Відтак, впровадження інституту мирових суддів в Україні може бути здійснено через запозичення успішних зарубіжних моделей, використання типового підходу на основі порівняльно-правового аналізу, або шляхом розробки індивідуальної моделі.

Вивчаючи досвід інших держав, Україна зможе отримати корисні інструменти для вдосконалення власних механізмів захисту конституційних прав та свобод, якщо зробить це виважено та адаптує відповідні моделі до національних умов. Важливо враховувати, що вивчення і застосування зарубіжного досвіду не означає сліпого копіювання. Досвід інших держав, навіть тих, котрі відрізняються за територіальним устроєм чи іншими сутнісними характеристиками, пропонує можливість проаналізувати ефективність різних варіантів до вирішення подібних проблем.

Поряд із зазначеним, встановлення чіткої кореляції між способом формування мирових судів, їх професійним рівнем та обсягом їхніх повноважень у зарубіжних державах є вкрай складним завданням. Таке різноманіття підходів обумовлене тим, що кожна держава обирає модель з огляду на історичні передумови, та таку, яка найповніше відповідає її правовим традиціям, соціально-економічним умовам і специфічним запитам громадянського суспільства [575].

Безперечним позитивом впровадження інституту мирових суддів буде «розвантаження» судової системи. Йдеться насамперед про суди першої інстанції, у котрих часто розглядається надто багато судових справ, що спричинює довге «затягування» судового розгляду, або ж ситуацію, коли засідання не проводяться, оскільки для одного судді передбачено велику кількість справ і він працює в інших провадженнях. Судді насправді фізично не

встигають здійснювати судовий розгляд у розумні строки. Таким чином, мирові судді могли взяти на себе частину роботи судів першої інстанції, зокрема щодо розгляду адміністративних, цивільних та кримінальних справ. Поряд із зазначеним, спроби подолати кадровий дефіцит у судовій системі лише шляхом механічного збільшення кількості суддів та без врахування при цьому фінансових витрат, не відповідають сучасним підходам до врегулювання конфліктів. Слід також зважати на демографічну ситуацію, яка значно ускладнилася через війну, а також на існування окупованих територій, де українські суди не можуть здійснювати правосуддя [230].

У контексті недоцільності впровадження інституту мирових суддів сучасні дослідники звертають увагу на сучасний рівень розвитку цифрових технологій, які також можуть значно полегшити роботу суддівського корпусу. Використання програм, що базуються на штучному інтелекті, здатне автоматизувати підготовчі етапи судового процесу, наприклад, формування фабули справи та проекту рішення. Такі технології можуть не лише оптимізувати робочий час судді, але і забезпечити більш швидкий доступ до правосуддя для громадян, зокрема, через можливості дистанційного судового розгляду. Водночас діджиталізація процесу розгляду нескладних справ, у свою чергу, може стати ефективним інструментом для зниження навантаження на місцеві суди, подібно до основної цілі функціонування інституту мирових суддів [177].

Цифровізація судової системи та відповідне нормативно-правове регулювання є ключовим завданням для підвищення ефективності роботи судів та прокуратури та спрямована на вдосконалення системи електронного обігу справ та спрощення доступу учасників судових процесів до інформації, яка має суспільний інтерес, судової практики та документів, до яких сторони повинні мати доступ [96].

Зважаючи на різноманітність підходів до трактування е-демократії, загальновизнано, що вона репрезентує новий етап у розвитку демократичного суспільства. У сучасну цифрову епоху громадяни отримують можливість реалізовувати свої права та свободи за допомогою дистанційних засобів, що

значно підвищує доступність участі у політичному та громадському житті. Водночас держави активно впроваджують цифрові інструменти, спрямовані на оптимізацію процесу надання державних послуг та розширення можливостей громадянської участі. Поряд із цим, процеси цифровізації можуть або сприяти демократії, або створити умови для цифрового диктату, якщо їх використовують для контролю замість демократичного розвитку. Підкреслимо, що історично термін «е-демократія» вперше з'явився у Сполучених Штатах і поступово поширився по всьому світу, проте єдиного визначення досі не існує. Українські науковці виділяють такі етапи інформатизації суспільства: електронізація, комп'ютеризація, медіатизація та інтелектуалізація. Сьогодні поняття «е-демократія» вже стало невід'ємною частиною науково-правової термінології [839].

Безперечно, цифрові технології здатні підвищити рівень взаємодії між державою і громадянами, а також забезпечити ефективні механізми громадського контролю за діяльністю державних органів. Водночас, важливою є необхідність належного юридичного забезпечення для повноцінного використання цифрових інструментів у демократичному правовому полі. Крім того, ефективність таких технологій залежить не тільки від їхньої наявності, але й від того, наскільки громадяни обізнані з їхнім використанням та зацікавлені в участі [654].

У зазначеному контексті дослідники Д. Белов та М. Белова слушно наголошують на необхідності вдосконалення алгоритмів машинного навчання для точнішого аналізу судових рішень. Важливою вбачається ідея розробити системи, які враховуватимуть контекстуальні та соціальні аспекти під час ухвалення рішень, а також механізми для забезпечення кібербезпеки, захисту персональних даних та конфіденційності. Доречним буде впровадження аудитів і контролю за роботою цифрових систем, а також створення механізмів відповідальності та відшкодування у разі помилкових або несправедливих рішень, прийнятих із застосуванням штучного інтелекту [106, с.319].

На нашу думку, впровадження штучного інтелекту в судову систему України потребує відповідних механізмів, зокрема, аналізу поточних процесів і проблем у правосудді, розробки поетапної стратегії із чіткими цілями, створення нормативно-правового підґрунтя для використання цифрових технологій, забезпечення технічної підтримки, підготовки учасників судового процесу, визначення етичних принципів використання технологій, запуску пілотних проектів для оцінки ефективності, а також регулярного моніторингу та оцінювання результатів роботи інструментів цифрових технологій [96].

Акцентуємо, що «мировий розгляд» часто передбачає вирішення конфлікту та примирення сторін ще на етапі досудового розгляду. У цьому контексті важливо звернути увагу на Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням ТОВ «Торговий Дім «Кампус Коттон Клуб». У цьому рішенні Суд зазначив, що право на судовий захист не виключає можливості досудового врегулювання спорів. Досудове врегулювання також можливе за ініціативою кожного учасника правовідносин, навіть якщо в договорі відсутнє відповідне застереження про таку можливість [485]. Окрім зазначеного, доступ до правосуддя не позбавляє особу можливості вирішити спір у позасудовому порядку [290].

Окрім цього, мирові суди можуть функціонувати на рівні територіальних громад, що особливо важливо для мешканців, які живуть далеко від районних чи обласних центрів. Спрощена процедура розгляду справ у мирових судах та менші судові збори зроблять правосуддя доступнішим для населення. Крім того, діяльність мирових судів сприятиме якісній підготовці майбутніх суддів місцевих судів. Завдяки досвіду розгляду нескладних спорів, мирові судді набудуть необхідних навичок, які зможуть стати їм у нагоді під час роботи у першій інстанції над складнішими справами [177].

На сучасному етапі розвитку судової системи України необхідно перейти від обговорення доцільності впровадження інституту мирових суддів до конкретизації засад його нормативно-правового регулювання та практичної реалізації [590]. Сформовані правові реалії вимагають вже не дискусії щодо

потреби в цьому інституті, а зосередження уваги на розробці ефективного механізму його впровадження, адаптованого до українських умов.

Запровадження інституту мирових суддів може на перший погляд здаватися складним завданням. В. Кампо пропонує розпочати впровадження цього інституту з громадських мирових суддів на рівні територіальних громад. Науковець рекомендує їх обирати з числа членів громади авторитетних осіб, здатних вирішувати конфлікти з урахуванням «загальних правових принципів та народної моралі». Однак, перед тим як впроваджувати інститут мирових суддів на національному рівні, слід протестувати його на місцевому рівні. Згодом цей інститут вимагатиме законодавчого закріплення, наприклад, у вигляді окремої статті в законодавстві про місцеве самоврядування. Поки ж місцеві ради – сільські, селищні, міські, районні в містах – можуть закріплювати цей інститут у своїх положеннях, тим самим легалізуючи його. Окрім громадівської моделі, В. Кампо пропонує виокремлювати і державницьку модель, в якій мирові судді є повноправними елементами судової структури, що забезпечує їм чітко визначений статус та покладає на них конкретні обов'язки для здійснення правосуддя на місцевому рівні [239, с.5,6]. Характерними рисами мирового суду як державного інституту є його функціонування як місцевого органу державної влади; виконання ролі нижчої (первинної) судової чи адміністративно-судової інстанції; обмежена компетенція, що охоплює малозначні справи; а також застосування певних спрощених процедур при виконанні своїх державних функцій [230].

Звернемо увагу і на позицію академіка М. Ясинока, який акцентує на необхідності врегулювання статусу мирових суддів, порядку їх обрання, визначення компетенції та механізмів оскарження їхніх рішень. Зазначені ключові аспекти, на думку ученого, повинні бути детально відображені в окремому законі про мирові суди. Водночас порядок розгляду цивільних, кримінальних та адміністративних справ, що належать до юрисдикції мирових суддів, доцільно закріпити у спеціальному Процесуальному кодексі мирового судочинства. Такий кодекс має бути комплексним, а не обмежуватися окремими

главами в існуючих процесуальних кодексах. Успішне функціонування мирової юстиції потребує запровадження ефективної медіаційної практики, що сприятиме зменшенню навантаження на судову систему та розширенню доступу до правосуддя. Ключовим залишається питання формування мирових судів. Зокрема, слід чітко визначити вікові, освітні та критерії осілості для кандидатів. Відсутність цензу осілості може призводити до ситуацій, коли мировими судьями стають особи, які не є членами відповідної територіальної громади. Зазначене, у свою чергу, може ускладнювати їхню діяльність через відсутність довіри з боку місцевих жителів та недостатнє розуміння локальних особливостей [615].

На думку О. Гетманцева, основні характеристики мирових судів повинні передбачати декілька ключових аспектів. Мирові суди, з його точки зору мають належати до системи судів загальної юрисдикції, а посада мирового судді має бути виборною. Водночас законодавство повинно визначати їх особливий статус та регламентувати такі питання, як підсудність справ, процесуальний порядок розгляду та ухвалення рішень, механізм оскарження рішень (який має здійснюватися не через апеляційний, а через місцевий суд), а також питання фінансування, котре може здійснюватися з державного або місцевого бюджету. Мирові суди повинні діяти від імені держави, виконувати свої обов'язки на професійній основі з наданням правових гарантій незалежності, самостійності та недоторканності суддів, здійснювати правосуддя у цивільних, адміністративних і кримінальних справах. Учений стверджує, що вимоги до кандидатів на посаду мирового судді повинні передбачати наявність громадянства України, вищої юридичної освіти та відповідного досвіду роботи в юридичній сфері [160].

Заслуговує на увагу і концепція, запропонована М. Оніщуком, котрий в одному із своїх виступів зазначив, що мирових суддів слід обирати жителями громади на п'ятирічний термін одночасно з виборами до органів місцевого самоврядування. Претендувати на ці посади можуть громадяни віком від 30 до 60 років, причому наявність вищої юридичної освіти не є обов'язковою вимогою. Рішення мирового судді можна оскаржити до місцевого загального суду. До

юрисдикції мирових суддів входитимуть малозначущі спори та дрібні адміністративні правопорушення. За дисциплінарну відповідальність мирових суддів відповідатиме регламентний комітет органу місцевого самоврядування. Процедура розгляду повинна передбачати спрощений порядок, який має бути визначений законом, а фінансування здійснюватиметься з місцевого бюджету [230].

Таким чином, впровадження інституту мирових судів потребує ґрунтовного попереднього аналізу та передбачає два основні шляхи. Один з них полягає у включенні мирових суддів до системи судоустрою, що потребує внесення змін до Конституції України для закріплення їхнього статусу як елемента судової влади. Інший шлях передбачає розгляд мирових судів як самоврядного інституту, що діятиме на рівні місцевих громад і розглядатиме спори між їхніми членами. У такому разі не буде потреби в конституційних змінах, адже мирові суди стануть інструментом позасудового врегулювання, де питання їх функціонування вирішуватимуться на рівні місцевого самоврядування [230].

Ще одним із важливих аспектів, який залишається предметом дискусій, є питання виборності чи призначення мирових суддів. Виборність може підвищити рівень довіри громадян до цього інституту, оскільки громада безпосередньо впливатиме на формування суддівського корпусу і матиме можливість обирати кандидатів, які володіють необхідними моральними якостями та суспільним авторитетом. Водночас призначення забезпечить більш централізований і контрольований процес та дозволить відбирати кандидатів на основі єдиних стандартів. Обидва підходи мають свої переваги та недоліки, і вибір між ними залежить від того, які пріоритети, локальна підзвітність чи централізоване встановлення вимог, є більш актуальними для системи правосуддя на конкретному етапі розвитку.

Слід підкреслити, що у період радянської окупації України виборність суддів зберігалася до початку 80-х років XX століття, однак, це були лише формальні вибори, оскільки кандидати затверджувалися партійними органами

заздалегідь. Судді вважалися підзвітними виборцям, але насправді вони відповідали за свою діяльність перед партійними комітетами. З часом вибори перейшли до місцевих органів влади, що посилювало залежність суддів від цих структур [131].

Зауважимо, що методи обрання та призначення суддів у зарубіжних державах вимагають кореляції між цінностями незалежності та неупередженості, з одного боку, і демократичною підзвітністю – з іншого. Вибір конкретного методу впливає на таке співвідношення та визначає міру незалежності судової гілки влади. Крім того, у вивченні поведінки суддів із використанням методу випадкового розподілу справ та варіації у способах обрання суддів для встановлення впливу виборчого тиску на судову діяльність, результати кількох досліджень вказують на те, що виборчі стимули можуть стимулювати суддів до жорсткіших рішень, і таке підвищення суворості може непропорційно впливати на судові рішення, зокрема, ті, котрі стосуються представників етнічних меншин [722].

Відтак, наукові напрацювання у зазначеній сфері демонструють, що ефекти стимулів, які виникають під тиском виборчого процесу, можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки для суддівських виборів. Аргументи на користь виборів ґрунтуються на демократичній підзвітності, яка передбачає, що мирові судді, які обираються, змушені враховувати громадську думку і, відповідно, краще розуміють інтереси суспільства, котре представляють. Однак, недоліком є те, що виборчий тиск може призвести до небажаних наслідків. Наприклад, судді, які беруть участь у виборах, потенційно можуть стати більш суворими у рамках кримінального провадження, намагаючись здобути підтримку виборців, які вимагають жорсткого підходу до злочинності. Деякі дослідження свідчать про те, що зазначена підвищена суворість зумовлена тим, щоб уникнути критики чи здобути «політичні бали». Таким чином, виборчий тиск може порушити неупередженість мирових суддів, що підриватиме ідею незалежного правосуддя [872]. На думку В. Кушніренка та К. Пенькової, попри різні підходи до відбору суддів, виборці не завжди можуть коректно оцінити

кандидатів, а у державі з високим рівнем корупції в судовій системі виборність суддів може лише посилити залежність правосуддя від зовнішніх впливів [131].

Вибори мирових суддів є затратними. На відміну від призначень, виборчий процес вимагає фінансування організації виборів, залучення персоналу, проведення інформаційних кампаній та обробки бюлетенів. Для кандидатів участь у виборах пов'язана із значними витратами на рекламу, зустрічі з виборцями та інші засоби, спрямовані на здобуття підтримки громадськості. Зокрема, згідно з дослідженнями, вибори суддів у США демонструють високі фінансові витрати, які охоплюють залучення зовнішніх суб'єктів, що фінансують виборчі кампанії, і це може впливати на незалежність судових рішень [634].

Незважаючи на вищевикладені недоліки виборності, ми все ж підтримуємо значною мірою певні пропозиції О. Гетманцева та М. Оніщука та вважаємо, що для України, може бути доцільним саме запровадження системи обрання мирових суддів, оскільки вона дозволить досягти рівноваги між демократичною підзвітністю та ефективністю судової діяльності, як ми зазначали вище. Обрання мирових суддів забезпечить їх прямий зв'язок з іншими громадянами, гарантуватиме відповідальність перед виборцями та знизить ризик того, що суддя діятиме ізольовано від інтересів громади. Демократична підзвітність, у свою чергу, сприятиме підвищенню рівня довіри до судових рішень і правосуддя в цілому, оскільки виборні судді сприйматимуться як представники інтересів громади.

Підкреслимо, виборність мирових суддів, до прикладу, якщо обрати модель, за якої вони входитимуть до системи судоустрою в Україні (тобто не будуть механізмом альтернативного врегулювання спорів), створює можливість найбільш «повної», з точки зору імплементації у правову дійсність її структурних елементів, участі народу у реалізації судової влади (див. Розділ 1), шляхом поєднання безпосередньої (простежується у здійсненні правосуддя мировими суддями) та опосередкованої (участь народу у формуванні

суддівського корпусу) складових. Поряд із зазначеним, впровадження такої моделі потребуватиме внесення змін до Конституції України, що є неможливим в умовах російсько-української війни.

У поточних умовах воєнного стану в Україні, коли проведення виборів тимчасово заборонено, можна розглянути декілька варіантів вирішення питання щодо проведення виборів мирових суддів, зокрема:

1. тимчасове призначення з наступним переобранням – встановити тимчасовий порядок, за яким мирові судді призначаються на певний період (наприклад, до завершення воєнного стану). Після відновлення можливості проведення виборів такі судді могли б пройти процедуру обрання та підтвердити свій мандат у громаді;

2. призначення на місцевому рівні з громадським обговоренням – «умовно виборний» механізм, котрий передбачатиме призначення мирових суддів відповідними місцевими радами, але з попереднім громадським обговоренням на загальних зборах громадян, або шляхом внесення ініціативи на розгляд ради. Звичайно, таке рішення теж буде тимчасовим, однак, дозволить врахувати позицію громади, хоча й без офіційного голосування на виборах;

3. післявоєнний план і підготовка до виборів – шляхом розробки та законодавчого закріплення чітких критеріїв для проведення перших виборів мирових суддів одразу після скасування воєнного стану. Зазначене також дозволить провести попередню підготовку, забезпечити інформування громадян та кандидатів, що сприятиме швидкому проведенню виборів, щойно це стане можливим.

Підкреслимо, що на наш погляд, локальне представництво є важливим елементом функціонування мирових суддів, котрий продемонстрував позитивні результати у світовій практиці, особливо у державах, де судова влада має тісний зв'язок із місцевою громадою, як це практикується у Великій Британії. За цим принципом, українські мирові судді повинні бути постійними мешканцями тих територіальних громад, у яких вони здійснюють правосуддя. У Великій Британії, наприклад, мирові судді обираються з числа місцевих мешканців, які не мають

юридичної освіти, проте добре знають свою громаду, що дозволяє їм краще розуміти мотивацію й поведінку підсудних та враховувати соціальні аспекти конкретної справи. Зазначене не лише посилює зв'язок правосуддя з громадою, але й сприяє підвищенню довіри громадян до судової системи. Коли суддя походить із громади, це часто викликає більшу повагу і відповідальність як з боку суддів, так і з боку громадян, оскільки останні бачать у судді представника власних інтересів.

На основі зарубіжного досвіду щодо цензу осілості для мирових суддів можна запропонувати для України встановити п'ятирічний ценз проживання в межах громади, де мировий суддя виконує свої функції. У Великій Британії мирові судді повинні проживати або працювати в межах територіальної юрисдикції суду, що забезпечує зв'язок з місцевою громадою. У деяких штатах США також існує вимога проживання в межах округу або муніципалітету. Зазвичай такий ценз встановлюється на рівні від одного до п'яти років, що допомагає суддям краще зрозуміти локальні проблеми та особливості. Для України п'ятирічний ценз осілості зможе забезпечити достатній час для адаптації до соціальних, економічних та культурних особливостей конкретної громади, що дозволить мировим суддям ефективніше здійснювати правосуддя на місцевому рівні.

Також звернемо увагу і на дискусії довкола освітнього цензу мирових суддів. Досвід зарубіжних держав демонструє, що відсутність спеціалізованих знань у сфері права може бути компенсована системою підтримки з боку кваліфікованих юридичних радників у питаннях, пов'язаних із застосуванням законодавства, процедурними нормами та складними правовими аспектами, які можуть виникнути під час розгляду справ. Поряд із цим, мирові судді, які не проходять юридичної підготовки, можуть виявляти певну упередженість на користь обвинувачення. Зазначене підтверджує справа «*R v Bingham ex parte Jowitt*», де мирові судді стали на бік поліції у конфлікті показань між поліцейським та обвинуваченим. Іншою проблемою у деяких зарубіжних державах є непослідовність у вироках, що частково пов'язано з обмеженим

робочим графіком мирових суддів – вони працюють обмежену кількість днів на рік. Окрім зазначеного, через відсутність юридичної освіти мирові судді можуть значно залежати від юридичних радників, що впливає на об'єктивність їхніх рішень. Така залежність була продемонстрована у справі «*R v Birmingham Magistrates ex parte Ahmed*» [634]. За таких умов, щоб забезпечити ефективність у виконанні обов'язків та усунути можливі недоліки, важливо запроваджувати конкретні механізми для мирових суддів, серед яких короткострокове навчання, менторство з боку досвідчених юристів і курси підвищення кваліфікації для поліпшення обізнаності мирових суддів у правових та етичних аспектах їхньої діяльності.

Виходячи з наведеного, ми пропонуємо визначити на законодавчому рівні вимогу щодо обов'язкової вищої юридичної освіти для кандидатів на посаду мирових суддів. Окрім цього, безперервне навчання для мирових суддів є критично важливим для забезпечення високої якості правосуддя та зміцнення суспільної довіри до судової системи [852]. Таке навчання дозволить мировим суддям не лише підтримувати рівень обізнаності у юридичних питаннях, але і підвищить їхню здатність розглядати складні та різноманітні справи у повсякденній практиці. В умовах постійного розвитку правової сфери безперервне навчання стане не лише корисним, а й необхідним елементом успішного виконання функцій мирових суддів.

Мировий суд в Україні має бути націлений на розгляд нескладних і менш конфліктних справ, що дозволить знизити навантаження на загальні суди, забезпечити швидкий та доступний розгляд спорів, а також наблизити правосуддя до громадян. Умовно компетенцію мирових судів, на наш погляд, можна поділити на кілька категорій: 1) кримінальні проступки; 2) малозначні цивільні та сімейні справи; 3) незначні адміністративні правопорушення.

Слід підкреслити, що місцеві бюджети в Україні мають різну наповнюваність залежно від рівня економічного розвитку територіальних громад. У громадах з низьким рівнем податкових надходжень кошти можуть

бути недостатніми для забезпечення заробітної плати мирових суддів; утримання приміщень судів та їхнього матеріально-технічного забезпечення; організації виборів мирових суддів тощо.

Основним джерелом фінансування мирових суддів мають бути місцеві бюджети відповідних територіальних громад. Витрати на функціонування мирових судів необхідно передбачити в щорічних бюджетах громад, включаючи видатки на утримання приміщень, канцелярське забезпечення тощо. Поряд із цим, державна підтримка має стати механізмом компенсації для громад із низькою фінансовою спроможністю. Субвенції з державного бюджету можуть бути надані: у разі нестачі коштів для забезпечення мінімальних стандартів утримання мирових суддів; для одноразових витрат, зокрема, впровадження нових мирових судів, закупівлі обладнання або організації виборів. Для надання субвенцій слід розробити чіткі критерії оцінки фінансової спроможності громад. За необхідності можна впровадити механізм співфінансування, за якого витрати розподіляються між місцевими та державним бюджетами пропорційно, залежно від специфіки та масштабів громади. До прикладу, держава бере на себе оплату праці мирових суддів, а громада – утримання приміщень і забезпечення матеріально-технічної бази. Окрім зазначеного, слід передбачити законодавчі вимоги щодо звітності громад за використання коштів, спрямованих на фінансування мирових судів та запровадити систему моніторингу з боку незалежних інституцій.

Виходячи із вищевикладеного ми пропонуємо визначити такі *основні положення щодо особливостей функціонування мирових суддів для України*:

I. Прийняти Закон України «Про мирове судочинство та статус мирових суддів», в котрому слід визначити порядок із врегулюванням засад мирowego судочинства, порядок створення мирових судів, кваліфікаційні вимоги до кандидата на посаду мирowego судді, його повноваження та гарантії діяльності, особливості матеріально-технічного забезпечення, а також процедуру розгляду спорів, що належать до їхньої юрисдикції. Зокрема, серед іншого закріпити такі положення:

1. «Кандидат на посаду мирового судді повинен відповідати наступним вимогам:

- 1) бути громадянином України віком від 30 до 65 років;
- 2) мати вищу юридичну освіту;
- 3) проживати на території своєї мирової дільниці не менше п'яти років;
- 4) мати щонайменше трирічний досвід роботи у сфері розгляду скарг, заяв, звернень громадян чи іншій юрисдикційній діяльності;
- 5) володіти державною мовою;
- 6) мати повагу та авторитет серед жителів відповідної територіальної громади;
- 7) бути компетентною, справедливою, порядною, чесною особою, відданою своїй справі».

«Не може бути мировим суддею особа, яка: 1) має непогашену чи незняту в установленому законом порядку судимість; 2) визнана судом недієздатною чи обмежено дієздатною».

2. «Мировий суддя обирається відповідною територіальною громадою на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Після завершення цього строку особа, яка обіймала посаду мирового судді, може повторно висувати свою кандидатуру для обрання на цю ж посаду. Одна й та сама особа не може обрана бути мировим суддею більше ніж два строки підряд».

Встановити, що вибори мирових суддів проводяться одночасно із виборами органів місцевого самоврядування.

3. «Повноваження мирового судді припиняються рішенням відповідної ради як представницького органу місцевого самоврядування у таких випадках: завершення строку, на який його було обрано; неможливість виконання обов'язків за станом здоров'я; порушення присяги; набрання законної сили обвинувального вироку щодо нього; подання заяви про відставку; припинення громадянства; у разі смерті; у разі визнання безвісно відсутнім або оголошення померлим».

4. Регламентувати можливість оскарження рішень мирових суддів до місцевого загального суду.

5. Встановити основне фінансування із коштів місцевого бюджету.

6. Визначити, що мировий розгляд є альтернативним способом врегулювання спорів (така регламентація не потребуватиме внесення змін до Конституції України, що є неможливим в умовах воєнного стану).

II. Прийняти «Положення про вибори мирових суддів».

III. Привести у зв'язку із впровадженням інституту мирових суддів у відповідність до Закону України «Про мирове судочинство та статус мирових суддів» норми Виборчого Кодексу України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших нормативно-правових актів. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади України зобов'язані провести перегляд і скасування усіх нормативних положень, котрі не будуть відповідати положенням вищезгаданого закону, а також прийняти нові акти, спрямовані на реалізацію його норм.

Підкреслимо, впровадження інституту мирових суддів повинно здійснюватись із врахуванням таких принципів:

1) *етапності* – передбачає поступове запровадження зазначеного правового інституту, початкові етапи котрого повинні передбачати запуск пілотних проектів у різних частинах України, що дозволить оцінити ефективність нововведень та зібрати статистичні дані для вдосконалення попередньо визначеної моделі;

2) *адаптивності* – спрямований на те, щоб інститут мирових суддів відповідав сучасним умовам та тенденціям, котрі є постійно змінними (до прикладу, застосування цифровізації у діяльності мирових суддів сприятиме підвищенню ефективності їх роботи);

3) *нормативної визначеності* – шляхом створення належної законодавчої бази у досліджуваній сфері, зокрема, шляхом прийняття Закону України «Про мирове судочинство та статус мирових суддів» та узгодження національного законодавства з його положеннями;

4) *результативності* – впровадження мирових суддів повинно базуватися на постійному моніторингу їхньої діяльності, котрий може бути реалізований шляхом розробки критеріїв оцінки ефективності функціонування зазначеного правового інституту, які дозволять відстежувати якість правосуддя, швидкість розгляду справ і рівень довіри громадськості.

На наш погляд, потребують подальшого наукового аналізу: визначення основних етапів виборчого процесу, способів висування кандидатів (до прикладу, шляхом самовисування; за підтримки громадських організацій чи об'єднань тощо); фінансування виборчого процесу (з місцевого бюджету, або за потреби передбачити можливість субвенцій з державного бюджету); питання передвиборної кампанії (щодо можливості публічних дебатів, презентації програм кандидатів тощо); розгляд механізмів прозорості виборчого процесу (до прикладу, шляхом створення спеціальної комісії, котра буде розглядати скарги, пов'язані з виборами мирових суддів); встановлення спеціального порядку притягнення мирових суддів до відповідальності (наприклад, шляхом створення спеціальної дисциплінарної комісії, що складається з представників юридичної спільноти (суддів, адвокатів, науковців) на загальнонаціональному рівні) тощо.

Усвідомлення значення громадського контролю через участь народу у здійсненні судочинства дозволяє дійти висновку, що правосуддя є не лише справою професійних суддів, але і спільною відповідальністю усіх громадян за забезпечення справедливості. У зазначеному контексті інститути суду присяжних та мирових суддів стануть не лише практичними інструментами вирішення справ, але і важливими символами відновленої довіри до судової влади, яка функціонує в інтересах усього суспільства [46].

Насамкінець зазначимо, запровадження інституту мирових суддів сприятиме зменшенню навантаження на місцеві суди та покращить доступ до правосуддя на рівні громад, проте успішне впровадження мирового судочинства не вирішує всіх структурних проблем, що існують у судовій системі України.

Висновки до Розділу 4

У ході дослідження праксеологічних засад удосконалення безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в Україні дисертантка дійшла таких висновків:

1. На основі Указу Президента України «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки» (втратив чинність на підставі Указу Президента № 231/2021 від 11 червня 2021 року), Указу Президента України «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки», Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» № 179, Проекту Плану відновлення України 2022 року та «Концепції реформування системи судів із метою покращення доступу до правосуддя», спрямованих на реформування судової системи в Україні, зроблено висновок, що питання впровадження інституту мирових суддів та вдосконалення інституту суду присяжних є невід'ємною частиною сучасного етапу правової реформи. Прогресивні ініціативи, відображені в указах Президента України та постановах Кабінету Міністрів, свідчать про прагнення держави до оптимізації правосуддя та розширення можливостей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. Запровадження мирових суддів та розвиток інституту суду присяжних покликані не лише підвищити ефективність судової системи, але й забезпечити доступність правосуддя та посилення демократичних засад у здійсненні судочинства.

2. Встановлено, Конституція України має виняткову інструментальну цінність у забезпеченні основоположних засад судочинства (стаття 129), зокрема, права на справедливий і публічний судовий розгляд. Суд присяжних як форма реалізації цього права, забезпечує участь народу у здійсненні правосуддя. Конституційні положення встановлюють загальні межі, в яких суд присяжних має функціонувати, а також закріплюють його як один з важливих механізмів забезпечення законності та справедливості в судовій системі України.

Підкреслено, конституційно-правові традиції – це не просто відтворення попередніх норм, а динамічна система, яка адаптується до сучасних викликів суспільства. Конституція не лише закріплює наявні традиції у сфері нормативно-правового регулювання, але і слугує засобом для їхньої модернізації та розвитку. Зміцнення правових традицій через конституційне право відбувається завдяки впровадженню стабільних інститутів, які забезпечують неперервність правової еволюції. Завдяки Конституції, держава не тільки зберігає основні правові цінності, але й розширює їхнє застосування. У цьому контексті конституційне право виконує подвійну функцію, позаяк забезпечує тяглість правових традицій і створює правові механізми для їхнього вдосконалення відповідно до потреб сучасного громадянського суспільства.

3. У ході дослідження юридичних та культурно-ідеологічних аспектів модернізації суду присяжних було розглянуто такі дискусійні проблеми: 1) питання доцільності застосування термінів «присяжний» та «суд присяжних» у контексті безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в Україні; 2) проблемні аспекти визначення ролі та місця суду присяжних у сучасній судовій системі України; 3) питання ефективності суду присяжних в Україні; 4) проблемні аспекти визначення розмежування правового статусу присяжного та кандидата у присяжні; 5) проблемні аспекти конституційно-правових вимог щодо відсутності юридичної освіти, виду діяльності, знання норм права чи наявності спеціальних знань; 6) особливості впливу вікового фактору, етнічного походження, релігійних переконань присяжних на перебіг судового провадження; 7) проблемні аспекти розуміння присяжними судових інструкцій та інших юридичних питань; 8) питання залежності присяжних від думки професійного судді у нарадчій кімнаті, а також питання зовнішнього впливу на роботу суду присяжних; 9) когнітивні чинники прийняття рішень присяжними у рамках судового провадження; 10) проблема низької зацікавленості громадськості та психологічних бар'єрів в участі у судовому засіданні в ролі присяжних в Україні, недостатності освітніх програм та інформаційних ресурсів,

низький рівень правосвідомості і правової культури; 11) особливості гарантій діяльності присяжних.

Наголошено, сукупний ефект розглянутих проблем, відсутність чіткого правового стандарту функціонування суду присяжних в Україні дозволяють говорити про відсутність досконалої (чи найбільш оптимальної) моделі суду присяжних для Української держави. Модель суду присяжних, яка функціонує в Україні на сьогоднішній день, демонструє значну кількість недоліків і потребує ґрунтовного вирішення низки правових та організаційних питань. Як складний і багатогранний правовий інститут, суд присяжних перебуває на етапі становлення в сучасній судовій системі України.

4. Визначено, суд присяжних беззаперечно виступає однією з фундаментальних інституцій правосуддя у демократичних державах. Однак у контексті України виникає цілком слушне питання: чи забезпечує функціонування суду присяжних виконання його основного призначення – слугувати ефективним механізмом для гарантування справедливого судового процесу, чи є лише формальним механізмом, що не може повною мірою реалізувати покладені на нього завдання? Наразі ведуться активні дискусії щодо ефективності суду присяжних в Україні, зокрема стосовно його здатності забезпечувати ефективність правосуддя, його впливу на незалежність суддів чи навпаки.

5. Аргументовано, Україна використовує дорадчу модель безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, ключовою характеристикою якої є спільний розгляд присяжними та професійними суддями питань факту та права, а термін «присяжні», як і в низці провідних держав, застосовується переважно з огляду на історичні традиції інституту суду присяжних. Однак така назва представників народу, що беруть участь у здійсненні правосуддя, не повною мірою відповідає сутності їхньої ролі в межах сучасної моделі.

6. Встановлено, особливістю судового процесу із залученням присяжних є наявність додаткових процедурних етапів, які спрямовані на забезпечення всебічного розгляду справи, але водночас значно подовжують тривалість

розгляду. На відміну від судового процесу, де функції оцінки доказів і прийняття рішень зосереджені в компетенції судді (суддів), провадження з участю присяжних вимагає ретельного пояснення юридичних аспектів, інструктажу та тривалих обговорень. Такі етапи суттєво збільшують часові витрати на розгляд справи. Збільшення тривалості судового процесу із залученням присяжних має системний вплив, оскільки створює додаткове навантаження на судову систему, знижує її оперативність і затримує розгляд інших справ.

7. Констатовано, конституційно-правовий статус присяжного – це його правове становище, яке визначається у контексті реалізації судової влади шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур та охоплює комплекс закріплених прав, обов'язків, відповідальності та гарантій. Присяжні у рамках судового провадження виконують роль колективного суб'єкта безпосередньої реалізації судової влади, забезпечують соціальну легітимність судових рішень, адже їхня участь у процесі дає змогу суспільству прямо впливати на здійснення правосуддя.

8. Визначено, конституційно-правовий статус присяжного охоплює такі структурно-рівневі компоненти: 1) загальний статус (регламентований у Конституції та є ідентичним для усіх громадян), 2) спеціальний статус (визначає особливе правове становище громадянина, який бере участь у здійсненні правосуддя в суді присяжних), 3) галузевий статус (характеризує правове становище учасників правовідносин в окремих сферах діяльності, формується на основі норм тієї чи іншої галузі права та визначає особливі права, обов'язки та відповідальність, які стосуються конкретної сфери суспільних відносин; в Україні присяжні мають галузевий статус, який визначається їхньою участю в кримінальних і цивільних справах, вони не лише беруть участь у встановленні фактичних обставин справи, але й разом із професійними суддями приймають рішення щодо питань права); 4) індивідуальний статус (відображає його особисті характеристики, зокрема, життєвий досвід, професійну діяльність, соціально-економічне становище та особисті переконання, може змінюватися з плином

часу та є визначальним аспектом участі громадян у складі суду присяжних, оскільки суттєво впливає на їхню роль у судовому процесі).

9. Наголошено, обов'язок бути незалежним для присяжних полягає у тому, щоб при прийнятті рішень вони орієнтувалися лише на представлені докази та факти справи, без будь-яких упереджень чи неправомірного впливу. Натомість *право на об'єктивність і незалежність* надає присяжним можливість приймати рішення, які ґрунтуються виключно на справедливому оцінюванні доказів і відповідно до закону. Присяжні мають право приймати рішення без жодних побоювань, що є гарантією їхньої неупередженості.

10. Констатовано, необхідно впроваджувати додаткові механізми захисту конфіденційності присяжних, що сприятиме збереженню їхньої незалежності та довіри суспільства до інституту суду присяжних. У цьому контексті запропоновано такі механізми: 1) анонімність присяжних у судових процесах через використання номерів чи кодів замість імен присяжних у судових документах і під час публічних слухань; 2) запровадження суворих правил щодо доступу до даних про особу присяжного; 3) розробка чітких процедур щодо зберігання, обробки та захисту персональних даних присяжних із дотриманням законодавства про захист інформації; 4) заборона розголошення інформації про присяжних після завершення справи; 5) встановлення посиленої відповідальності за втручання в роботу присяжних, спроби їх залякування або розголошення конфіденційної інформації про них; 6) заборона медіа на публікацію інформації, яка може прямо чи опосередковано вказати на особу присяжного, навіть після завершення судового процесу тощо.

11. Встановлено доцільність розробки рекомендацій для роботодавців, які сприятимуть спрощенню процесу звільнення присяжних від роботи та забезпеченню їхньої участі в судових засіданнях, що не лише полегшить адміністративне навантаження на роботодавців, але і сприятиме підвищенню ефективності виконання присяжними своїх обов'язків у суді. Наголошено, у цьому контексті важливою також є організація навчальних сесій або інформаційно-роз'яснювальних кампаній для роботодавців щодо особливостей

функціонування суду присяжних. Зазначене дозволить забезпечити їхню обізнаність щодо нормативних вимог, прав і обов'язків як працівників, залучених до виконання функцій присяжних, так і самих роботодавців.

12. Запропоновано впровадження електронної системи для автоматизованого створення, надсилання та відстеження викликів присяжним зокрема, щодо автоматичної перевірки коректності введених даних та функції нагадувань для присяжних і можливості відстеження статусу викликів у реальному часі. Застосування електронних повідомлень і сучасних систем управління документообігом дозволить суттєво зменшити адміністративне навантаження на суди та підвищити ефективність процедур виклику присяжних. Встановлено, для забезпечення ефективності цього механізму необхідно розробити і впровадити чіткі протоколи обробки викликів, які передбачатимуть: 1) детальну процедуру створення та вручення викликів; 2) перевірку та підтвердження доставки викликів, зокрема електронними засобами; 3) зберігання документів із підтвердженнями отримання викликів.

Визначено, запровадження системи автоматичних нагадувань для присяжних повинно бути спрямоване на підвищення організованості та ефективності їх участі у судовому засіданні, зокрема, щодо інформування присяжних про дату та час засідання, а також нагадування про необхідність своєчасного повідомлення суду у разі неможливості з'явитися. Окрім автоматичних електронних повідомлень, доцільно передбачити додаткові способи нагадування (телефонні дзвінки або текстові повідомлення), що дозволить забезпечити інформування навіть у тих випадках, коли присяжні не мають доступу до електронної пошти або онлайн-систем. Використання таких технологій допоможе забезпечити відповідальне ставлення до своїх обов'язків та дисциплінованість присяжних.

13. Підкреслено, в Україні поки що не існує спеціального електронного кабінету для присяжних як окремої категорії користувачів. Наразі використовується загальна система «Електронний суд», яка надає електронні

кабінети для суддів, адвокатів, державних органів, юридичних осіб, інших учасників судових процесів, та дозволяє подання і обмін процесуальними документами в електронній формі через Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему (ЄСІТС) із використанням електронного підпису, що прирівнюється до власноручного підпису. Що цілком закономірно, присяжні могли б отримувати доступ до свого електронного кабінету через систему «Електронний суд», однак, спеціалізованого інтерфейсу або кабінету саме для присяжних поки не впроваджено.

Акцентовано, функціонування електронного кабінету присяжного буде корисним для вдосконалення системи правосуддя, оскільки присяжні зможуть миттєво отримувати важливі повідомлення, виклики та інструкції. Зазначене, у свою чергу, забезпечить можливість відстеження статусу кожного присяжного, включно з інформацією про отримані виклики, явку, причини відсутності та інші важливі дані. Підкреслено, що електронний кабінет присяжного має бути доступним для перегляду тільки для суду та з метою збереження конфіденційності повинен використовувати сучасні системи шифрування та захисту даних для забезпечення безпеки інформації.

Встановлено за доцільне передбачити у електронному кабінеті присяжного можливість доступу до простих для розуміння пересічного громадянина навчальних матеріалів та інструкцій, що сприятиме підготовці присяжних до участі у судовому провадженні. Зауважено, що присяжним потрібно буде пройти навчання для ефективного користування електронним кабінетом, аби вони мали доступ до необхідних технологій і знали, як користуватися ними. Як рекомендацію для опанування таких технологій запропоновано розробити простий і зручний інтерфейс електронного кабінету присяжного та впровадити технічну підтримку, що дозволить швидко вирішувати можливі проблеми та забезпечувати безперебійне функціонування системи.

14. Наголошено, на сьогодні в Україні відсутній окремий спеціальний нормативно-правовий акт, присвячений статусу присяжних. Питання правового регулювання їхньої діяльності, окрім визначення на конституційному рівні,

встановлюється в рамках Закону України «Про судоустрій і статус суддів», де регламентація присяжних є частиною положень, що охоплюють судову систему та статус суддів, а також через відповідні положення кодифікованого процесуального законодавства. Проаналізовано положення законопроектів № 2062 від 04.09.2019 року, № 2709 від 02.01.2020 року, № 2709-1 від 16.01.2020 року, № 2710 від 28.12.2019 року, № 2710-1 від 16.01.2020 року, № 3843 від 14.07.2020 року та №4191 від 5.10.2020 року, пояснювальні записки, порівняльні таблиці та висновки Головного науково-експертного управління щодо них.

Встановлено безперечним позитивом проекту Закону № 3843 «Про суд присяжних» чітке розмежування повноважень присяжних і суддів. Визначено, пропозиція щодо застосування невмотивованого відводу щодо двох кандидатів у присяжні для кожної із сторін, є корисним інструментом під час процедури відбору присяжних, який успішно застосовується і в зарубіжній практиці, оскільки він, на відміну від вмотивованого, не потребує письмового обґрунтування, запитань до кандидатів чи дозволу судді, що робить судовий процес швидшим.

15. Визначено, мінімальний віковий ценз для присяжного повинен становити 21 рік, як це передбачено Проектом Закону № 3843 «Про суд присяжних». У цьому віці особа, зазвичай, досягає необхідного рівня здатності усвідомлювати значення своїх дій, а також розуміти наслідки прийнятих рішень у рамках судового процесу. На цьому етапі соціальної зрілості особа здатна забезпечити дотримання принципів справедливості, неупередженості та об'єктивності під час оцінювання доказів та участі в ухваленні рішень, що є фундаментальними вимогами до присяжного як носія особливого конституційно-правового статусу. Встановлення вікового цензу на рівні 21 року є обґрунтованим з точки зору соціально-правових, психологічних та порівняльно-правових критеріїв. У статті 7 Законопроекту № 3843 не міститься вимог щодо максимального віку присяжних, як це визначено у статті 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Наголошено на доцільності залишення верхньої вікової межі для присяжних на рівні 65 років, що є обґрунтованим,

оскільки враховує сучасні соціально-демографічні тенденції, підвищення тривалості активного періоду життя та збереження когнітивних здібностей у цьому віковому діапазоні. У віці до 65 років більшість осіб зберігає здатність до концентрації, аналітичного мислення та прийняття виважених рішень, що є необхідним для виконання функцій присяжного у судовому процесі. Врахування цього вікового порогу також відповідає сучасним стандартам, які використовуються в багатьох державах, де граничний вік для участі в судочинстві встановлений на рівні 65–70 років. Крім того, встановлення межі у 65 років узгоджується з конституційно-правовими вимогами до суддів (п.3. статті 127 Конституції України), які можуть здійснювати свої повноваження до цього віку. За результатами цих опитувань зроблено висновок про: 1) доцільність закріплення на законодавчому рівні не лише нижньої, але і верхньої межі віку для присяжних; 2) встановлення вікового діапазону у 21-65 років.

16. Підкреслено, Кабінету Міністрів України Прикінцевими та перехідними положеннями Проекту №3843 доручено протягом шести місяців з дня опублікування цього Закону розробити та подати на розгляд Верховної Ради проект Закону щодо здійснення правосуддя із участю присяжних у цивільному судочинстві. Встановлено, коли буде прийнято Закон України під назвою «Про суд присяжних», який регулює питання участі присяжних у кримінальному провадженні, але виникає потреба врегулювати їхню участь у цивільних справах, існує кілька можливих варіантів до вирішення цього питання: 1) шляхом внесення змін до прийнятого Закону «Про суд присяжних», у цьому випадку можна розширити сферу дії чинного закону, та передбачити додатково положення, які регулюватимуть участь присяжних не тільки в кримінальному, але й у цивільному провадженні; зазначене дозволить уникнути дублювання правових норм та створить єдину законодавчу базу для регулювання суду присяжних в обох формах судочинства; 2) за необхідності – шляхом розробки комплексного законопроекту щодо внесення змін до деяких законодавчих актів, котрий передбачатиме внесення змін як до на той час чинного Закону «Про суд присяжних», так і до відповідних норм ЦПК України, що забезпечить

гармонізацію правового регулювання без необхідності приймати окремий закон про суд присяжних у цивільному судочинстві; 3) шляхом закріплення особливостей участі присяжних у цивільному процесі безпосередньо у ЦПК України, з відсилкою до Закону «Про суд присяжних», що дозволить уникнути дублювання норм, а також забезпечить при цьому єдину концептуальну основу для участі присяжних у різних формах судочинства; 4) через прийняття окремого Закону «Про суд присяжних у цивільних справах» – якщо плануватиметься, що участь присяжних у цивільному провадженні суттєво відрізнятиметься за своїми процедурами та вимогами, доцільно розробити окремий закон, що дозволить чітко розмежувати нормативно-правове регулювання участі присяжних у різних формах судочинства; за таких умов чинний на той час Закон України «Про суд присяжних» доцільно буде перейменувати, доповнивши вказівкою на кримінальну форму судочинства.

17. Акцентовано, персональний склад суду присяжних безпосередньо впливає на характер винесеного рішення. Наголошено, ухвалення рішень у судовому процесі за участю присяжних є складним колективним процесом, що виходить за межі суто індивідуальних міркувань кожного члена колегії. Вердикт формується через взаємодію думок усіх присяжних, що охоплює обмін аргументами, аналіз доказів і досягнення згоди або компромісу. Розуміння когнітивних процесів, які впливають на присяжних під час виконання ними своїх обов'язків, має ключове значення для оцінки їхньої ролі в системі правосуддя.

18. Встановлено, для подолання низької зацікавленості громадян у виконанні функцій присяжних необхідно активізувати інформування населення про цей інститут через масштабні інформаційні кампанії, спрямовані на пояснення прав та обов'язків присяжних. Важливим є також впровадження правової освіти у шкільні та університетські програми, що сприятиме підвищенню рівня правової обізнаності серед населення.

Одним із важливих факторів, які необхідно враховувати при залученні громадян до виконання функцій присяжних, є і наявність психологічних бар'єрів, що заважають їхній активній участі в судових процесах. Часто

громадяни відчують страх перед великою відповідальністю за рішення, яке може суттєво вплинути на життя іншої людини. Крім того, багато хто має сумніви щодо власних знань або об'єктивності, що також є суттєвою перешкодою для виконання такого призначення. Для того, щоб подолати ці психологічні бар'єри та реалізувати конституційне право бути присяжним, необхідно організовувати спеціальні освітні заходи, котрі мають не лише забезпечити присяжних необхідними знаннями, але й надати їм відповідну психологічну підтримку.

19. Репрезентовано наукову дискусію щодо рівня освіти присяжних. Акцентовано, рівень освіти має безпосередній вплив на здатність присяжних ефективно здійснювати свої обов'язки. Освічені присяжні краще розуміють складні юридичні питання, більш точно інтерпретують судові інструкції та здатні критично оцінювати докази й аргументи сторін, що дозволяє їм приймати більш обґрунтовані рішення. З іншого боку, навіть вищий рівень освіти присяжних не гарантує, що процес прийняття рішень буде легшим або більш ефективним. Окрім того, освіта не завжди допомагає у вирішенні питань, які вимагають швидкого реагування на ситуації або врахування особистісних факторів, серед яких емпатія, інтуїція та здоровий глузд. Також наявність освіти може створювати схильність до аналізу справ з надмірною деталізацією, що іноді ускладнює прийняття рішень або призводить до заплутаності. Більше того, у процесі роботи в складі журі важливими є комунікативні навички та здатність колегіально досягти спільного рішення, що не завжди напряду залежить від рівня освіти.

Наголошено, встановлення певного рівня освіти (наприклад, базової середньої освіти), поряд із попередньою підготовкою кандидатів у присяжні, могло б гарантувати, що кандидати мають навички читання та розуміння документів, що є важливим для виконання обов'язків присяжного. Модель складу присяжних, де кожен учасник відповідає встановленим освітнім критеріям та пройшов навчання для роботи у суді присяжних, була б особливо ефективною для вирішення складних судових справ. Такі справи зазвичай

пов'язані з великою кількістю доказів або застосуванням спеціальних правових норм, тому залучення присяжних з відповідним рівнем знань сприятиме більш якісному та об'єктивному розгляду справи, оскільки такі присяжні матимуть змогу більш компетентно оцінювати представлені докази та ефективніше взаємодіяти з професійними суддями у процесі прийняття рішення.

20. За результатами аналізу досвіду зарубіжних держав у досліджуваній сфері зроблено висновок, що освітні програми для присяжних відіграють критичну роль у забезпеченні їхньої підготовки до виконання обов'язків. Коли такі програми не є достатньо розвиненими або взагалі відсутні, це створює труднощі у формуванні належних знань про правові норми та процесуальні правила. Підкреслено, належна підготовка є ключем до ефективної реалізації функції присяжних та сприятиме підвищенню якості правосуддя. Тільки за умови комплексної підготовки присяжних можна досягти ефективного і справедливого функціонування зазначеного інституту, що є важливим для довіри до правосуддя і його якості.

Запропоновано основні положення програми попередньої підготовки, формулювання мети, пропозицію щодо тривалості підготовки та орієнтовні модулі програми навчання присяжних. Зазначено, метою цієї програми доцільно визначити надання присяжним необхідних знань та навичок для ефективної участі у судовому процесі, зокрема щодо оцінки доказів, розуміння правових інструкцій та ухвалення зважених рішень, а також психологічної підготовки до участі у судовому засіданні. Програма попереднього навчання для присяжних повинна бути спрямована на підготовку громадян до виконання їхніх функцій у рамках судового процесу. Визначено за доцільне передбачити тривалість підготовки – 3 дні (з можливістю коригування залежно від характеру справи). Така тривалість програми попереднього навчання для присяжних обґрунтована практикою підготовки присяжних у багатьох державах, а також необхідністю забезпечити належну кореляцію між повнотою охоплення тем та збереженням ефективності навчання.

Наведено орієнтовний перелік модулів навчання: *Модуль I. «Основи функціонування судової системи та роль присяжних»* з темами: 1) конституційні засади судочинства; 2) роль професійного судді, прокурора, адвоката та присяжних у судовому процесі; 3) конституційно-правовий статус присяжних, їх права та обов'язки; 4) етичні вимоги до присяжних. *Модуль II. «Оцінка доказів та інші юридичні питання»* з темами: 1) типологія доказів; 2) особливості розуміння основних юридичних категорій у рамках судового провадження; 3) судові інструкції та їхня інтерпретація; 4) психологічні та когнітивні аспекти прийняття рішень. *Модуль III. «Практичні навички та симуляція судового процесу»* з темами: 1) моделювання судового процесу; 2) відповіді на питання та роз'яснення можливих складнощів, з якими можуть зіштовхнутися присяжні.

Очікувані результати навчання повинні передбачати, що учасники програми: 1) будуть обізнані про свої права та обов'язки, а також про основні принципи правосуддя; 2) зможуть належним чином оцінювати докази та розуміти судові інструкції; 3) будуть підготовлені до емоційної та когнітивної відповідальності за прийняття рішень у судовому процесі; 4) зміцниться їхня здатність працювати у групі для ухвалення обґрунтованого та справедливого рішення. У ході попередньої підготовки доцільно використовувати такі форми роботи як лекційні заняття, практичні семінари, моделювання судових процесів, дискусії, групові обговорення.

Акцентовано, навчання присяжних додатково сприятиме частковій затримці у судових провадженнях, однак це не суттєвий недолік порівняно із значними перевагами щодо забезпечення якості судового процесу, котрі можна отримати.

21. Встановлено, впровадження інституту мирових суддів для України передбачає три можливі способи імплементації цього інституту: 1) запозичення відповідного інституту на засадах аналогії з успішними моделями функціонування мирових суддів у державах, котрі перебувають в подібних соціально-правових умовах; зазначена модель передбачає запозичення основних принципів та алгоритмів діяльності мирових суддів, які вже довели свою

ефективність; 2) використання узагальнених принципів функціонування мирових суддів, характерних для певної групи зарубіжних держав; у цьому контексті можна розглянути два основні зразки – англійський та французький; 3) «індивідуальне» впровадження інституту мирових суддів з урахуванням національних особливостей та реального стану судової системи України через здійснення глибокого аналізу проблем, з якими зіштовхується українське правосуддя на місцевому рівні.

22. Наголошено, цифрові технології здатні підвищити рівень взаємодії між державою і громадянами, а також забезпечити ефективні механізми громадського контролю за діяльністю державних органів. Водночас, важливою є необхідність належного юридичного забезпечення для повноцінного використання цифрових інструментів у демократичному правовому полі. Крім того, ефективність таких технологій залежить не тільки від їхньої наявності, але й від того, наскільки громадяни обізнані з їхнім використанням та зацікавлені в участі.

23. Констатовано доцільність запровадження системи обрання мирових суддів, оскільки вона дозволить досягти рівноваги між демократичною підзвітністю та ефективністю судової діяльності. Обрання мирових суддів забезпечить їх прямий зв'язок з іншими громадянами, гарантуватиме відповідальність перед виборцями та знизить ризик того, що суддя діятиме ізольовано від інтересів громади. Демократична підзвітність, у свою чергу, сприятиме підвищенню рівня довіри до судових рішень і правосуддя в цілому, оскільки виборні судді сприйматимуться як представники інтересів громади.

Запропоновано варіанти вирішення питання щодо проведення виборів мирових суддів у поточних умовах воєнного стану в Україні, коли проведення виборів тимчасово заборонено, зокрема: 1) тимчасове призначення з наступним переобранням – встановити тимчасовий порядок, за яким мирові судді призначаються на певний період (наприклад, до завершення воєнного стану); після відновлення можливості проведення виборів такі судді могли б пройти процедуру обрання та підтвердити свій мандат у громаді; 2) призначення на

місцевому рівні з громадським обговоренням – «умовно виборний» механізм, котрий передбачатиме призначення мирових суддів відповідними місцевими радами, але з попереднім громадським обговоренням на загальних зборах громадян, або шляхом внесення ініціативи на розгляд ради; звичайно, таке рішення теж буде тимчасовим, однак, дозволить врахувати позицію громади, хоча й без офіційного голосування на виборах; 3) післявоєнний план і підготовка до виборів – шляхом розробки та законодавчого закріплення чітких критеріїв для проведення перших виборів мирових суддів одразу після скасування воєнного стану, що дозволить провести попередню підготовку, забезпечити інформування громадян та кандидатів та сприятиме швидкому проведенню виборів, щойно це стане можливим.

24. Встановлено, мировий суд в Україні має бути націлений на розгляд нескладних і менш конфліктних справ, що дозволить знизити навантаження на загальні суди, забезпечити швидкий та доступний розгляд спорів, а також наблизити правосуддя до громадян. Умовно компетенцію мирових судів, на наш погляд, можна поділити на кілька категорій: 1) кримінальні проступки; 2) малозначні цивільні та сімейні справи; 3) незначні адміністративні правопорушення.

25. Підкреслено, місцеві бюджети в Україні мають різну наповнюваність залежно від рівня економічного розвитку територіальних громад. У громадах з низьким рівнем податкових надходжень кошти можуть бути недостатніми для забезпечення заробітної плати мирових суддів; утримання приміщень судів та їхнього матеріально-технічного забезпечення; організації виборів мирових суддів тощо.

Наголошено, основним джерелом фінансування мирових суддів мають бути місцеві бюджети відповідних територіальних громад. Витрати на функціонування мирових судів необхідно передбачити в щорічних бюджетах громад, включаючи видатки на утримання приміщень, канцелярське забезпечення тощо. Поряд із цим, державна підтримка має стати механізмом компенсації для громад із низькою фінансовою спроможністю. Субвенції з

державного бюджету можуть бути надані: у разі нестачі коштів для забезпечення мінімальних стандартів утримання мирових суддів; для одноразових витрат, зокрема, впровадження нових мирових судів, закупівлі обладнання або організації виборів.

Для надання субвенцій слід розробити чіткі критерії оцінки фінансової спроможності громад. За необхідності можна впровадити механізм співфінансування, за якого витрати розподіляються між місцевими та державним бюджетами пропорційно, залежно від специфіки та масштабів громади. До прикладу, держава бере на себе оплату праці мирових суддів, а громада – утримання приміщень і забезпечення матеріально-технічної бази. Окрім зазначеного, слід передбачити законодавчі вимоги щодо звітності громад за використання коштів, спрямованих на фінансування мирових судів та запровадити систему моніторингу з боку незалежних інституцій.

26. Акцентовано, потребують подальшого наукового аналізу: визначення основних етапів виборчого процесу, способів висування кандидатів (до прикладу, шляхом самовисування; за підтримки громадських організацій чи об'єднань тощо); фінансування виборчого процесу (з місцевого бюджету, або за потреби передбачити можливість субвенцій з державного бюджету); питання передвиборної кампанії (щодо можливості публічних дебатів, презентації програм кандидатів тощо); розгляд механізмів прозорості виборчого процесу (до прикладу, шляхом створення спеціальної комісії, котра буде розглядати скарги, пов'язані з виборами мирових суддів); встановлення спеціального порядку притягнення мирових суддів до відповідальності (наприклад, шляхом створення спеціальної дисциплінарної комісії, що складається з представників юридичної спільноти (суддів, адвокатів, науковців) на загальнонаціональному рівні) тощо.

27. Надано пропозиції щодо впровадження інституту мирових суддів для України:

I. Прийняти Закон України «Про мирове судочинство та статус мирових суддів», в котрому слід визначити поряд із врегулюванням засад мирового судочинства, порядок створення мирових судів, кваліфікаційні вимоги до

кандидата на посаду мирового судді, його повноваження та гарантії діяльності, особливості матеріально-технічного забезпечення, а також процедуру розгляду спорів, що належать до їхньої юрисдикції. Зокрема, серед іншого закріпити такі положення:

1. «Кандидат на посаду мирового судді повинен відповідати наступним вимогам: 1) бути громадянином України віком від 30 до 65 років; 2) мати вищу юридичну освіту; 3) проживати на території своєї мирової діляниці не менше п'яти років; 4) мати щонайменше трирічний досвід роботи у сфері розгляду скарг, заяв, звернень громадян чи іншій юрисдикційній діяльності; 5) володіти державною мовою; 6) мати повагу та авторитет серед жителів відповідної територіальної громади; 7) бути компетентною, справедливою, порядною, чесною особою, відданою своїй справі». «Не може бути мировим суддею особа, яка: 1) має непогашену чи незняту в установленому законом порядку судимість; 2) визнана судом недієздатною чи обмежено дієздатною».

2. «Мировий суддя обирається відповідною територіальною громадою на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Після завершення цього строку особа, яка обіймала посаду мирового судді, може повторно висувати свою кандидатуру для обрання на цю ж посаду. Одна й та сама особа не може обрана бути мировим суддею більше ніж два строки підряд». Встановити, що вибори мирових суддів проводяться одночасно із виборами органів місцевого самоврядування.

3. «Повноваження мирового судді припиняються рішенням відповідної ради як представницького органу місцевого самоврядування у таких випадках: завершення строку, на який його було обрано; неможливість виконання обов'язків за станом здоров'я; порушення присяги; набрання законної сили обвинувального вироку щодо нього; подання заяви про відставку; припинення громадянства; у разі смерті; у разі визнання безвісно відсутнім або оголошення померлим».

4. Регламентувати можливість оскарження рішень мирових суддів до місцевого загального суду.

5. Встановити основне фінансування із коштів місцевого бюджету.

6. Визначити, що мировий розгляд є альтернативним способом врегулювання спорів (така регламентація не потребуватиме внесення змін до Конституції України, що є неможливим в умовах воєнного стану).

II. Прийняти «Положення про вибори мирових суддів».

III. Привести у зв'язку із впровадженням інституту мирових суддів у відповідність до Закону України «Про мирове судочинство та статус мирових суддів» норми Виборчого Кодексу України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших нормативно-правових актів. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади України зобов'язані провести перегляд і скасування усіх нормативних положень, котрі не будуть відповідати положенням вищезгаданого закону, а також прийняти нові акти, спрямовані на реалізацію його норм.

Підкреслено, впровадження інституту мирових суддів повинно здійснюватись із врахуванням таких принципів: 1) *етапності* – передбачає поступове запровадження зазначеного правового інституту, початкові етапи котрого повинні передбачати запуск пілотних проектів у різних частинах України, що дозволить оцінити ефективність нововведень та зібрати статистичні дані для вдосконалення попередньо визначеної моделі; 2) *адаптивності* – спрямований на те, щоб інститут мирових суддів відповідав сучасним умовам та тенденціям, котрі є постійно змінними (до прикладу, застосування цифровізації у діяльності мирових суддів сприятиме підвищенню ефективності їх роботи); 3) *нормативної визначеності* – шляхом створення належної законодавчої бази у досліджуваний сфері, зокрема, шляхом прийняття Закону України «Про мирове судочинство та статус мирових суддів» та узгодження національного законодавства з його положеннями; 4) *результативності* – впровадження мирових суддів повинно базуватися на постійному моніторингу їхньої діяльності, котрий може бути реалізований шляхом розробки критеріїв оцінки ефективності функціонування зазначеного правового інституту, які дозволять

відстежувати якість правосуддя, швидкість розгляду справ і рівень довіри громадськості.

28. Наголошено, усвідомлення значення громадського контролю через участь народу у здійсненні судочинства дозволяє дійти висновку, що правосуддя є не лише справою професійних суддів, але і спільною відповідальністю усіх громадян за забезпечення справедливості. У зазначеному контексті інститути суду присяжних та мирових суддів стануть не лише практичними інструментами вирішення справ, але і важливими символами відновленої довіри до судової влади, яка функціонує в інтересах усього суспільства.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та розв'язання важливого наукового завдання, яке полягає у визначенні конституційно-правових аспектів інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, обґрунтуванні висновків, положень, пропозицій та рекомендацій для модернізації такої участі в Україні, поряд із тими, які представлені у науковій новизні отриманих результатів та описі змістовного наповнення структурних елементів дослідження, а саме:

1. Встановлено, конституційно-правове дослідження інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади є складним, багатовимірним та міждисциплінарним за своєю суттю, що вимагає його розгляду крізь призму цілісної методологічної системи. Методологічний інструментарій предмету дослідження охоплює такі компоненти: наукові підходи (дескриптивний, атрибутивний, есенціальний, інтеракційний, людиноцентристський, міжкомплементарний); принципи наукового пізнання (детермінізму, об'єктивності та універсальності); методи наукового пізнання у вигляді трьохвимірної структури, котру складають філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи.

2. Підкреслено, безпосередню участь народу у реалізації судової влади, котра є предметом наукового аналізу, доцільно розглядати як інститут, який охоплює сукупність правових норм і принципів, що забезпечують участь народу у здійсненні правосуддя, має власне функціональне призначення та відповідні моделі реалізації. Зазначено, інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, хоча і є частиною системи конституційного права, характеризується тісним зв'язком із іншими галузями права, зокрема, кримінальним та цивільним, а тому має міжгалузевий характер. Досліджуваний інститут створений на виконання конкретної цілі – забезпечення реалізації принципу народовладдя у сфері правосуддя. Зазначене підтверджується і тим, що інститут не може існувати ізольовано від своєї функціональної місії. Його ефективність та доцільність визначаються здатністю виконувати покладені на

нього завдання. Успішне виконання цієї місії є ключовим критерієм його життєздатності та досконалості. Репрезентовано функції досліджуваного інституту, серед яких виокремлено установчу, регулятивну, охоронну, правозахисну, аксіологічну, політичну, репрезентативну, культурно-ідеологічну, інформативно-комунікативну та контрольню-наглядову; розкрито їх сутність та зміст.

3. Акцентовано, концепція демократичної легітимності пов'язана із визнанням народу єдиним джерелом влади та повноцінним суб'єктом конституційно-правових відносин, котрий є первинним щодо наділення державною владою. Інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у цьому ключі розвивається синхронно з правовою соціальною державою та формуванням громадянського суспільства, відображає верховенство народної влади, закріплює її пріоритет у системі державно-правових відносин та втілює теорію народного суверенітету у реальному житті.

4. Зауважено, конституційно-правові традиції – це не просто відтворення попередніх норм, а динамічна система, яка адаптується до сучасних викликів суспільства. Конституція не лише закріплює наявні традиції у сфері нормативно-правового регулювання, але і слугує засобом для їхньої модернізації та розвитку. Зміцнення правових традицій відбувається завдяки впровадженню стабільних інститутів, які забезпечують неперервність правової еволюції. Завдяки Конституції держава не тільки зберігає основні правові цінності, але і здатна розширити їхнє застосування. У цьому контексті конституційне право виконує подвійну функцію, позаяк забезпечує тяглість правових традицій та створює правові механізми для їхнього вдосконалення відповідно до потреб сучасного громадянського суспільства.

5. Встановлено, історіографічна матриця як інструмент визначення конституційних тенденцій безпосередньої участі народу у реалізації судової влади використовується для аналізу історичних джерел, особливостей нормативно-правового регулювання та наукових напрацювань вітчизняних і зарубіжних учених, з метою структуризації та систематизації інформації, що

дозволяє більш глибоко зрозуміти розвиток досліджуваного феномену в історичній ретроспективі. Використання історіографічної матриці як методологічного інструменту дозволило здійснити дослідження інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади за такими критеріями (компонентами): 1) хронологією, котра передбачає аналіз еволюції безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, вивчення ключових історичних періодів, які вплинули на формування її сучасних моделей; 2) географією – шляхом аналізу історико-правового досвіду в окремих зарубіжних державах та Україні. Визначено та проаналізовано ключові етапи розвитку безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у зарубіжних державах та Україні.

6. Наголошено, правосуддя повинно ефективно відправлятися навіть у період війни. Попри те, що повномасштабна російська агресія безперечно акцентує увагу на пріоритеті забезпечення національної безпеки України, правосуддя залишається ключовим чинником підтримання стабільності та забезпечення справедливості в суспільстві. Незалежність судової системи та її здатність ефективно діяти навіть за надзвичайних умов є гарантією того, що конституційні права та свободи залишаються захищеними, а суспільство зберігає довіру до державних інститутів. Рішення про припинення роботи суду присяжних в умовах воєнного стану було зумовлене надзвичайними обставинами, однак, його наслідки можуть мати тривалий вплив на рівень довіри до судової системи. Після завершення воєнного стану зазначене питання вимагатиме глибокого аналізу, щоб оцінити обґрунтованість такого заходу та його відповідність принципам верховенства права і захисту прав людини.

7. Запропоновано міжнародні стандарти у сфері безпосередньої участі народу у реалізації судової влади згрупувати таким чином: 1) універсальні та регіональні стандарти у сфері прав людини (Загальна Декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966), Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950),

Американська конвенція прав людини (1969), Африканська хартія прав людини і народів (1981) та ін.); 2) міжнародні стандарти щодо встановлення засад функціонування судової влади, зокрема, забезпечення права на справедливий суд (Монреальська універсальна декларація щодо незалежності правосуддя (1983), Основні принципи незалежності судових органів (1985), Висновок №6 Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів (2004), Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки (2010) та ін.); 3) міжнародні документи щодо участі громадськості в управлінні державними справами (Кодекс кращих практик громадської участі у процесі прийняття рішень (2009), Рекомендація Комітету міністрів державам-членам про участь громадян у місцевому публічному житті (2001), Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам щодо збалансованої участі жінок та чоловіків у прийнятті політичних і громадських рішень (2003); Додатковий протокол № 207 до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади (2009) та ін.); 4) за умови функціонування виборних мирових суддів – міжнародні виборчі стандарти (Кодекс належної практики у виборчих справах (2002), Висновок Венеційської комісії щодо запропонованих змін до Рекомендації «Про висвітлення засобами масової інформації виборчих кампаній» (2007) тощо).

8. Репрезентовано авторську класифікацію сучасних конституційних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, зокрема, виокремлено: 1) *класичну* модель, за якої народ бере участь у здійсненні правосуддя через суд присяжних за англо-американською системою; присяжні приймають рішення щодо питання факту (вини), а судді виносять вердикт (вирішують питання права); 2) *дорадчу* модель, за якої «народні судді» беруть участь у здійсненні правосуддя разом із професійними суддями та єдиною колегією приймають рішення щодо питань факту та права; 3) *гібридну* модель – поєднує елементи класичного суду присяжних і дорадчої

моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади та передбачає розгляд справи єдиною колегією, у якій питання вини вирішують «народні судді», а вердикт приймається разом з професійними суддями; 4) *модель народного правосуддя* – це форма народної участі, за якої правосуддя здійснюється виключно «народними суддями», тобто представниками громадськості.

9. Сформульовано ознаки класичної моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, серед яких: 1) формування складу присяжних здійснюється випадковим чином шляхом жеребкування; 2) участь присяжних у судовому процесі є громадянським обов'язком; 3) кожен присяжний складає присягу служити справедливості, що формалізує їхню відповідальність у рамках судового процесу; 4) чітке розмежування функцій між професійними суддями та присяжними; суддя визначає питання права, приймає рішення щодо допустимості доказів, забезпечує дотримання процесуальних норм та призначає покарання; присяжні займаються виключно вирішенням питань факту, тобто оцінюють представлені докази та визначають винуватість чи невинуватість обвинуваченого; 5) присяжні оцінюють докази, представлені сторонами, та формують своє рішення виключно на основі матеріалів, розглянутих у судовому процесі; до початку судового засідання присяжні не мають доступу до матеріалів справи; 6) присяжні здебільшого не мають права задавати запитання сторонам чи свідкам; 7) у більшості держав класична модель не вимагає мотивування рішень присяжних, незалежно від того, чи є вони обвинувальними або виправдувальними (винятком є, до прикладу, Іспанія); 8) у значній частині держав рішення суду присяжних можна переглянути лише у випадках істотних порушень процесуального законодавства, які вплинули на законність або обґрунтованість вердикту; у разі винесення виправдувального вердикту рішення присяжних не може бути оскаржене прокурором, що є гарантією захисту прав обвинуваченого; 9) для забезпечення об'єктивності присяжні проходять перевірку на відсутність упередженості, а суддя інструктує їх щодо

процесуальних питань та принципів оцінки доказів; 10) для ухвалення вердикту зазвичай необхідна однастайність присяжних.

Проаналізовано досвід застосування класичної моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у Великій Британії, Шотландії, Ірландії, США, Канаді, Новій Зеландії, Іспанії та Гонконгу.

10. Встановлено, дорадча модель безпосередньої участі народу у реалізації судової влади передбачає спільне ухвалення рішень щодо вини, правової оцінки суспільно-небезпечних дій та визначення заходів державного примусу. У межах цієї моделі «народні судді» разом із професійними суддями у єдиній колегії вирішують як питання факту, так і права. Така модель має два основних історичних корені: німецький і радянський (пострадянський). Німецький варіант, котрий представлений судом шефенів, отримав поширення у низці європейських держав. Радянський різновид передбачав участь народних засідателів, котра фактично була імітацією участі громадськості у здійсненні правосуддя, і був характерний для СРСР та соціалістичних держав.

Проаналізовано досвід застосування дорадчої моделі у Німеччині, Франції, Італії, Данії, Швеції та Японії.

11. Констатовано, особливості імплікативного зв'язку процесуальної форми здійснення судового розгляду та властивих характеристик народної участі у здійсненні правосуддя дозволяють виокремлювати і інші моделі, однією з яких є гібридна, котра характеризується функціонуванням єдиної колегії професійних суддів та присяжних (що є ознакою дорадчої моделі), однак, незважаючи на це, питання вини (факту) вирішують «народні судді», а вердикт приймає колегія разом. Вирішення присяжними у «гібридному» суді питання факту є характерним для класичної моделі (у дорадчій це питання вирішується у тандемі із професійними суддями). На відміну від класичної моделі, де питання права вирішують професійні судді, у гібридній моделі, як і у дорадчій, вердикт приймається єдиною колегією у складі професійних суддів та присяжних, що дозволяє досягти справедливості в очах суспільства.

Досліджено особливості функціонування гібридної моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у Бельгії, Австрії та Республіці Корея.

12. Визначено, модель народного правосуддя передбачає відправлення правосуддя виключно «народними суддями» та є ціннісним прикладом безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. В її основі лежить концепція народовладдя, згідно з якою представники громадськості, без залучення професійних суддів, самостійно виконують суддівські функції, включаючи визначення питання вини та призначення покарання. Встановлено за результатами проведеного аналізу, що модель народного правосуддя охоплює інститут мирових суддів та традиційні системи правосуддя (суди звичаєвого права), котрі відповідають вимогам, встановленим у ході дослідження. Водночас, досліджуване поняття не передбачає альтернативні методи врегулювання спорів, зокрема, третейські суди, медіацію, арбітраж тощо. Досліджено специфіку функціонування інституту мирових суддів у Великій Британії, Шотландії, США, Італії та Іспанії.

Здійснено аналіз судів звичаєвого права, котрі функціонують на основі традицій, звичаїв і неписаних правових норм, які мають глибоке історичне коріння в місцевих спільнотах. Визначено ключовими характеристиками судів звичаєвого права такі: 1) вирішення справ базується на місцевих звичаях, котрі хоча і не завжди є формалізованими в законах, часто розглядаються як обов'язкові норми поведінки для членів відповідної громади; 2) суди звичаєвого права, як правило, не мають чітко визначених процедур і правил, характерних для державної судової системи, що дозволяє вирішувати спори швидко та відповідно до специфіки місцевих умов; 3) окрім розгляду цивільних і кримінальних справ, суди звичаєвого права часто вирішують питання сімейного права, земельних спорів і спадщини, що мають критичне значення для життя місцевих громад; 4) оскільки суди звичаєвого права тісно пов'язані з громадою, то можуть адаптуватися до змін у соціальних та культурних нормах. Досліджено

суди звичаєвого права у Замбії, Йорданії, Папуа-Новій Гвінеї, Ліберії, Індії, Афганістані, Намібії та Перу.

За результатами проведеного аналізу особливостей функціонування судів звичаєвого права було зроблено висновок, що до моделі народного правосуддя доцільно відносити такі суди: 1) засади діяльності котрих визначаються Конституцією та/або іншими законами держави; 2) які мають за мету не примирення чи медіацію, а прийняття конкретного рішення, котре може передбачати встановлення відповідальності; 3) рішення звичаєвих судів визнаються державою та можуть бути оскаржені до державної судової системи. Наголошено, таким вимогам з розглянутих держав відповідає Замбія та Намібія. Частково до моделі народного правосуддя можна віднести і Індію, у якій панчаяти, окрім реалізації судової влади, покликані здійснювати функції органів місцевого самоврядування. Водночас у Папуа-Новій Гвінеї, Афганістані та Ліберії звичаєві суди покликані врегульовувати конфлікти шляхом досягнення консенсусу та націлені на примирення сторін. Поряд із зазначеним, потребує подальшого наукового аналізу питання відповідності рішень звичаєвих судів міжнародним стандартам прав людини (Йорданія, Афганістан, Перу тощо).

13. У ході дослідження юридичних та культурно-ідеологічних аспектів модернізації суду присяжних серед іншого було розглянуто такі дискусійні проблеми: 1) питання доцільності застосування термінів «присяжний» та «суд присяжних» у контексті безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в Україні; 2) проблемні аспекти визначення ролі та місця суду присяжних у сучасній судовій системі України; 3) питання ефективності нормативно-правового регулювання суду присяжних в Україні; 4) проблемні аспекти визначення розмежування правового статусу присяжного та кандидата у присяжні; 5) проблемні аспекти конституційно-правових вимог щодо відсутності юридичної освіти, виду діяльності, знання норм права чи наявності спеціальних знань; 6) особливості впливу вікового фактору, етнічного походження, релігійних переконань присяжних на перебіг судового провадження; 7) проблемні аспекти розуміння присяжними судових інструкцій та інших

юридичних питань; 8) питання залежності присяжних від думки професійного судді у нарадчій кімнаті, а також проблему зовнішнього впливу на роботу суду присяжних; 9) когнітивні чинники прийняття рішень присяжними у рамках судового провадження; 10) проблему низької зацікавленості громадськості та психологічних бар'єрів в участі у судовому засіданні в ролі присяжних в Україні, недостатності освітніх програм та інформаційних ресурсів, низького рівня правосвідомості і правової культури; 11) особливості гарантій діяльності присяжних.

Наголошено, сукупний ефект розглянутих проблем, відсутність чіткого правового стандарту функціонування суду присяжних в Україні дозволяють говорити про відсутність досконалої (чи найбільш оптимальної) моделі суду присяжних для Української держави. Модель суду присяжних, яка функціонує в Україні на сьогоднішній день, демонструє значну кількість недоліків і потребує ґрунтовного вирішення низки правових та організаційних питань, що дозволить йому стати не лише формальним елементом судової системи, але і справжнім інструментом народної участі у здійсненні правосуддя та гарантом справедливості. Як складний і багатогранний правовий інститут, суд присяжних перебуває на етапі становлення в сучасній судовій системі України.

14. Визначено, конституційно-правовий статус присяжного охоплює такі структурно-рівневі компоненти: 1) загальний статус (регламентований у Конституції та є ідентичним для усіх громадян), 2) спеціальний статус (визначає особливе правове становище громадянина, який бере участь у здійсненні правосуддя в суді присяжних); 3) галузевий статус (характеризує правове становище учасників правовідносин в окремих сферах діяльності, формується на основі норм тієї чи іншої галузі права та визначає особливі права, обов'язки та відповідальність, які стосуються конкретної сфери суспільних відносин; в Україні присяжні мають галузевий статус, який визначається їхньою участю в кримінальних і цивільних справах, вони не лише беруть участь у встановленні фактичних обставин справи, але й разом із професійними суддями приймають рішення щодо питань права); 4) індивідуальний статус (відображає особисті

характеристики присяжного, зокрема, життєвий досвід, професійну діяльність, соціально-економічне становище та особисті переконання, може змінюватися з плином часу та є визначальним аспектом участі громадян у складі суду присяжних, оскільки суттєво впливає на їхню роль у судовому процесі).

15. Констатовано, необхідно впроваджувати на нормативному та організаційному рівнях додаткові механізми захисту конфіденційності присяжних, що сприятиме збереженню їхньої незалежності та довіри суспільства до інституту суду присяжних. У цьому контексті запропоновано такі механізми: 1) анонімність присяжних у судових процесах через використання номерів чи кодів замість імен присяжних у судових документах і під час публічних слухань; 2) запровадження суворих правил щодо доступу до даних про особу присяжного; 3) розробка чітких процедур щодо зберігання, обробки та захисту персональних даних присяжних із дотриманням законодавства про захист інформації; 4) заборона розголошення інформації про присяжних після завершення справи; 5) встановлення посиленої відповідальності за втручання в роботу присяжних, спроби їх залякування або розголошення конфіденційної інформації про них; 6) заборона медіа на публікацію інформації, яка може прямо чи опосередковано вказати на особу присяжного, навіть після завершення судового процесу тощо.

16. Підкреслено, в Україні поки що не існує спеціального електронного кабінету для присяжних як окремої категорії користувачів. Наразі використовується загальна система «Електронний суд», яка надає електронні кабінети для суддів, адвокатів, державних органів, юридичних осіб, інших учасників судових процесів, та дозволяє подання і обмін процесуальними документами в електронній формі через Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему (ЄСІТС). Що цілком закономірно, присяжні могли б отримувати доступ до свого електронного кабінету через систему «Електронний суд», однак, спеціалізованого інтерфейсу або кабінету саме для присяжних поки не впроваджено. Акцентовано, функціонування електронного кабінету присяжного буде корисним для вдосконалення системи правосуддя, оскільки присяжні зможуть миттєво отримувати важливі повідомлення, виклики та

інструкції. Зазначене, у свою чергу, забезпечить можливість відстеження статусу кожного присяжного, включно з інформацією про отримані виклики, явку, причини відсутності та інші важливі дані. Підкреслено, що електронний кабінет присяжного має бути доступним для перегляду тільки для суду та з метою збереження конфіденційності повинен використовувати сучасні системи шифрування та захисту даних для забезпечення безпеки інформації.

Встановлено за доцільне передбачити у електронному кабінеті присяжного можливість доступу до простих для розуміння пересічного громадянина навчальних матеріалів та інструкцій, що сприятиме додатковій підготовці присяжних до участі у судовому провадженні. Зауважено, що присяжним потрібно буде пройти навчання для ефективного користування електронним кабінетом, аби вони мали доступ до необхідних технологій і знали, як користуватися ними. Як рекомендацію для опанування таких технологій запропоновано розробити простий і зручний інтерфейс електронного кабінету присяжного та впровадити технічну підтримку, що дозволить швидко вирішувати можливі проблеми та забезпечувати безперебійне функціонування системи.

17. Акцентовано, персональний склад суду присяжних безпосередньо впливає на характер винесеного рішення. Наголошено, ухвалення рішень у судовому процесі за участю присяжних є складним колективним процесом, що виходить за межі суто індивідуальних міркувань кожного члена колегії. Вердикт формується через взаємодію думок усіх присяжних, що охоплює обмін аргументами, аналіз доказів і досягнення згоди або компромісу. Розуміння когнітивних процесів, які впливають на присяжних під час виконання ними своїх обов'язків, має ключове значення для оцінки їхньої ролі у системі правосуддя. Визначено, у державах, де до розгляду судової справи залучається значно більша кількість присяжних, ніж це передбачено чинним законодавством України, існує переконання, що така різноманітність складу журі відображає мініатюрну модель усього суспільства. Зазначене робить інститут суду присяжних

надзвичайно важливим елементом громадянського життя, котрий прирівнюється за значимістю до виборчого права.

18. Встановлено, для подолання низької зацікавленості громадян у виконанні функцій присяжних необхідно активізувати інформування населення про цей інститут через масштабні інформаційні кампанії, спрямовані на роз'яснення прав та обов'язків присяжних. Важливим є також впровадження правової освіти у шкільні та університетські програми, що сприятиме підвищенню рівня правової обізнаності серед населення. Наголошено на доцільності розробки рекомендацій для роботодавців, які сприятимуть спрощенню процесу звільнення присяжних від роботи та забезпеченню їхньої участі в судових засіданнях, що не лише полегшить адміністративне навантаження на роботодавців, але і сприятиме підвищенню ефективності виконання присяжними своїх обов'язків у суді.

19. За результатами аналізу досвіду зарубіжних держав у досліджуваній сфері зроблено висновок, що освітні програми для присяжних відіграють критичну роль у забезпеченні їхньої підготовки до виконання обов'язків. Коли такі програми не є достатньо розвиненими або взагалі відсутні, це створює труднощі у формуванні належних знань про правові норми та процесуальні правила. Запропоновано основні положення програми попередньої підготовки, формулювання мети, пропозицію щодо тривалості підготовки та орієнтовні модулі програми навчання присяжних. Зазначено, метою цієї програми доцільно визначити надання присяжним необхідних знань та навичок для ефективної участі у судовому процесі, зокрема щодо оцінки доказів, розуміння правових інструкцій та ухвалення зважених рішень, а також психологічної підготовки до участі у судовому засіданні. Визначено за доцільне передбачити тривалість підготовки – 3 дні (з можливістю коригування залежно від характеру справи). Така тривалість програми попереднього навчання для присяжних обґрунтована практикою підготовки присяжних у багатьох державах, а також необхідністю забезпечити належну кореляцію між повнотою охоплення тем та збереженням

ефективності навчання. Наведено орієнтовний перелік модулів навчання: *Модуль I. «Основи функціонування судової системи та роль присяжних»* з темами: 1) конституційні засади судочинства; 2) роль професійного судді, прокурора, адвоката та присяжних у судовому процесі; 3) конституційно-правовий статус присяжних, їх права та обов'язки; 4) етичні вимоги до присяжних. *Модуль II. «Оцінка доказів та інші юридичні питання»* з темами: 1) типологія доказів; 2) особливості розуміння основних юридичних категорій у рамках судового провадження; 3) судові інструкції та їхня інтерпретація; 4) психологічні та когнітивні аспекти прийняття рішень. *Модуль III. «Практичні навички та симуляція судового процесу»* з темами: 1) моделювання судового процесу; 2) відповіді на питання та роз'яснення можливих складнощів, з якими можуть зіштовхнутися присяжні. Визначено, у ході попередньої підготовки доцільно використовувати такі форми роботи як лекційні заняття, практичні семінари, моделювання судових процесів, дискусії, групові обговорення. Акцентовано, навчання присяжних додатково сприятиме частковій затримці у судових провадженнях, однак це не суттєвий недолік порівняно із значними перевагами щодо забезпечення якості судового процесу, котрі можна отримати.

20. Встановлено, впровадження інституту мирових суддів для України передбачає три можливі способи імплементації цього інституту: 1) запозичення відповідного інституту на засадах аналогії з успішними моделями функціонування мирових суддів у державах, котрі перебувають в подібних соціально-правових умовах; зазначена модель передбачає запозичення основних принципів та алгоритмів діяльності мирових суддів, які вже довели свою ефективність; 2) використання узагальнених принципів функціонування мирових суддів, характерних для певної групи зарубіжних держав; у цьому контексті можна розглянути два основні зразки – англійський та французький; 3) «індивідуальне» впровадження інституту мирових суддів з урахуванням національних особливостей та реального стану судової системи України через здійснення глибокого аналізу проблем, з якими зіштовхується українське правосуддя на місцевому рівні. Підкреслено, вивчення і застосування

зарубіжного досвіду не означає сліпого копіювання. Досвід інших держав, навіть тих, котрі відрізняються за територіальним устроєм чи іншими сутнісними характеристиками, пропонує можливість проаналізувати ефективність різних варіантів до вирішення подібних проблем. Наголошено, запровадження інституту мирових суддів сприятиме зменшенню навантаження на місцеві суди та покращить доступ до правосуддя на рівні громад, проте успішне впровадження мирового судочинства не вирішує всіх структурних проблем, що існують у судовій системі України.

Надано пропозиції щодо впровадження інституту мирових суддів для України:

I. Прийняти Закон України «Про мирове судочинство та статус мирових суддів», в котрому слід визначити порядок із врегулюванням засад мирового судочинства, порядок створення мирових судів, кваліфікаційні вимоги до кандидата на посаду мирового судді, його повноваження та гарантії діяльності, особливості матеріально-технічного забезпечення, а також процедуру розгляду спорів, що належать до їхньої юрисдикції. Зокрема, серед іншого закріпити такі положення:

1. «Кандидат на посаду мирового судді повинен відповідати наступним вимогам: 1) бути громадянином України віком від 30 до 65 років; 2) мати вищу юридичну освіту; 3) проживати на території своєї мирової діляниці не менше п'яти років; 4) мати щонайменше трирічний досвід роботи у сфері розгляду скарг, заяв, звернень громадян чи іншій юрисдикційній діяльності; 5) володіти державною мовою; 6) мати повагу та авторитет серед жителів відповідної територіальної громади; 7) бути компетентною, справедливою, порядною, чесною особою, відданою своїй справі». «Не може бути мировим суддею особа, яка: 1) має непогашену чи незняту в установленому законом порядку судимість; 2) визнана судом недієздатною чи обмежено дієздатною».

2. «Мировий суддя обирається відповідною територіальною громадою на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Після завершення цього строку особа, яка

обіймала посаду мирового судді, може повторно висувати свою кандидатуру для обрання на цю ж посаду. Одна й та сама особа не може обрана бути мировим суддею більше ніж два строки підряд». Встановити, що вибори мирових суддів проводяться одночасно із виборами органів місцевого самоврядування.

3. «Повноваження мирового судді припиняються рішенням відповідної ради як представницького органу місцевого самоврядування у таких випадках: завершення строку, на який його було обрано; неможливість виконання обов'язків за станом здоров'я; порушення присяги; набрання законної сили обвинувального вироку щодо нього; подання заяви про відставку; припинення громадянства; у разі смерті; у разі визнання безвісно відсутнім або оголошення померлим».

4. Регламентувати можливість оскарження рішень мирових суддів до місцевого загального суду.

5. Встановити основне фінансування із коштів місцевого бюджету.

6. Визначити, що мировий розгляд є альтернативним способом врегулювання спорів (така регламентація не потребуватиме внесення змін до Конституції України, що є неможливим в умовах воєнного стану).

II. Прийняти «Положення про вибори мирових суддів».

III. Привести у зв'язку із впровадженням інституту мирових суддів у відповідність до Закону України «Про мирове судочинство та статус мирових суддів» норми Виборчого Кодексу України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших нормативно-правових актів. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади України зобов'язані провести перегляд і скасування усіх нормативних положень, котрі не будуть відповідати положенням вищезгаданого закону, а також прийняти нові акти, спрямовані на реалізацію його норм.

21. Запропоновано варіанти вирішення питання щодо проведення виборів мирових суддів у поточних умовах воєнного стану в Україні, коли проведення виборів відповідно до положень Конституції України заборонено, зокрема: 1) тимчасове призначення з наступним переобранням – встановити тимчасовий

порядок, за яким мирові судді призначаються на певний період (наприклад, до завершення воєнного стану); після відновлення можливості проведення виборів такі судді могли б пройти процедуру обрання та підтвердити свій мандат у громаді; 2) призначення на місцевому рівні з громадським обговоренням – «умовно виборний» механізм, котрий передбачатиме призначення мирових суддів відповідними місцевими радами, але з попереднім громадським обговоренням на загальних зборах громадян, або шляхом внесення ініціативи на розгляд ради; звичайно, таке рішення теж буде тимчасовим, однак, дозволить врахувати позицію громади, хоча й без офіційного голосування на виборах; 3) післявоєнний план і підготовка до виборів – шляхом розробки та законодавчого закріплення чітких критеріїв для проведення перших виборів мирових суддів одразу після скасування воєнного стану, що дозволить провести попередню підготовку, забезпечити інформування громадян та кандидатів та сприятиме швидкому проведенню виборів, щойно це стане можливим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України: підручник для юридичних вищих навчальних закладів і факультетів / за ред. Ю. П. Битяка. Харків: Право, 2000. 520 с.
2. Асадчев Ю. Суд присяжних: загальна характеристика та особливості імплементації в Україні. URL: <http://lexliga.com/ua/novosti/sud-prisyazhnyix-obshhaya-xarakteristika-i-osobennosti-implementaczii-v-ukraine> (дата звернення: 10.12.2020).
3. Ахтирська Н. М. Становлення суду присяжних в Україні: від конституційного принципу до процесуальної регламентації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 5. С. 83-89. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/bmj_u_2012_5_12.pdf (дата звернення: 26.09.2023).
4. Бабіч К.Р., Картух О.Я. Правовий статус Громадської ради доброчесності: завдання, основні засади діяльності. *Право*. 2017. №32. С. 79-84.
5. Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені резолюцією Економічної і Соціальної Ради ООН №2006/23 від 27.07.2006 р.
6. Барабаш Ю.Г. Установча влада Українського народу – конституційний феномен. *Влада в Україні: шляхи до ефективності* / Ред. рада: О.Д. Святоцький (голова) та ін. Київ: Журн. «Право України», Ін Юре, 2010. С. 312-322.
7. Бачинська О. Історія Українського козацтва XV–XX ст.: навчально-методичний посібник. Ч. 2, кінець XVIII – XX ст. Одеса: АстроПринт, 2007. 104 с.
8. Баштанник А.Г. Реалізація влади в системах публічного адміністрування: постановка проблеми. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2018. №1 (19). С. 1-14.
9. Бедрій М. Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-правове дослідження. Львів: Галицький друкар, 2014. 264 с.

10. Бедрій М. Судові механізми в історичних типах українського звичаєвого права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 855. С. 301-310.
11. Берч В. Парадигма імплікативного взаємозв'язку демократії та конституціоналізму: ключові цінності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. №74. Т. 1. С. 55-58.
12. Берч В.В. Участь народу у реалізації судової влади в епоху Козаччини. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. №7 (35). С. 351-358.
13. Берч В.В. Ukraine – a candidate for joining the EU: current challenges of the court system. *Конституційно-правові академічні студії*. 2022. №1. С. 54-58.
14. Берч В.В. Безпосереднє народовладдя та судове право: специфіка поєднання та взаємодії. *Modern problems of science, education and society: the 12th International scientific and practical conference (Kyiv, February 5-7, 2024)*. Kyiv, Ukraine, 2024. P. 1228-1230.
15. Берч В.В. Безпосередня судова демократія як конституційно-правовий феномен. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №1. С. 100-104.
16. Берч В.В. Безпосередня участь народу у здійсненні судочинства як невід'ємний елемент транспарентності судової влади. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 23 серпня 2021 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021. С. 30-33.
17. Берч В.В. Безпосередня участь народу у реалізації судової влади у Південній Кореї: конституційна невизначеність чи невідповідність Основному Закону? *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. №10 (28). С. 284-292.
18. Берч В.В. Виклики судової системи та громадянського суспільства у зв'язку із набуттям Україною статусу кандидата на вступ до ЄС. *Освіта та наука в умовах війни: конституційно-правові стандарти та сучасні українські реалії: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 22 вересня 2022 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 34-36.

19. Берч В.В. Вирішення справ судом присяжних у Німеччині. *Scientific progress: innovations, achievements and prospects: the 12th International scientific and practical conference (Munich, Germany, August 21-23, 2023)*. MDPC Publishing, Munich, Germany, 2023. Р. 234-237.
20. Берч В.В. Вплив судового народовладдя на розвиток демократичних процесів: виклики та перспективи. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. №5 (33). С. 54-61.
21. Берч В.В. Гібридна модель суду присяжних: досвід Австрії та Данії. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. №5 (23). С. 428-434.
22. Берч В.В. Демократія як динамічний політико-правовий феномен: основоположні засади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Вип. 79. Ч. 1. 2023. С. 119-123.
23. Берч В.В. Деякі аспекти безпосередньої участі народу у здійсненні державної влади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №5. С. 87-91.
24. Берч В.В. Деякі аспекти визначення керівних начал концепції судового народовладдя. *Modern problems of science, education and society: the 6th International scientific and practical conference (Kyiv, August 14-16, 2023)*. Kyiv, Ukraine, 2023. Р. 569-571.
25. Берч В.В. Деякі проблемні питання відбору присяжних. *The 9th International scientific and practical conference «European congress of scientific achievements» (September 9-11, 2024)*. Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain, 2024. С. 239-241.
26. Берч В.В. Джирги – традиційна система правосуддя в Афганістані. *The 2nd International scientific and practical conference «Science in the modern world: innovations and challenges» (October 24-26, 2024)*. Perfect Publishing, Toronto, Canada, 2024. С. 656-657.
27. Берч В.В. Дискусійні питання щодо ролі та значення суду присяжних в українській правовій системі. *Наукові перспективи*. 2024. №8(50). С. 582-588.
28. Берч В.В. До питання про гарантії прав присяжних. *Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical*

Conference «Global Directions in Scientific Research and Technological Development» (September 16-18, 2024. Valencia, Spain). European Open Science Space, 2024. P. 79-80.

29. Берч В.В. До питання про гарантування участі народу у вирішенні державно-владних питань та участі у реалізації судової влади: міжнародні стандарти. *International scientific-practical conference «Current issues of science, education and society in modern conditions»: conference proceedings (Tampere, Finland, September 12, 2024). Tampere, Finland: Scholarly Publisher ICSSH, 2024. С. 29-31.*

30. Берч В.В. До питання про допит присяжних як свідків при розслідуванні неправосудних судових рішень у кримінальному провадженні. *International scientific-practical conference «Economics, finance, accounting and law in the context of globalization»: conference proceedings (Aarhus, Denmark, September 10, 2024). Aarhus, Denmark: Scholarly Publisher ICSSH, 2024. С. 45-46.*

31. Берч В.В. До питання про еволюційні чинники зародження інституту безпосередньої участі народу у здійсненні державної влади. *Право в умовах війни: пріоритети, завдання, функції: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 14 жовтня 2022 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 10-12.*

32. Берч В.В. До питання про ефективність моделі суду присяжних в Україні. *XL International scientific and practical conference «Mechanisms of Development of the Scientific and Technical Potential of Modern Society» (September 25-27, 2024). Salzburg, Austria: International Scientific Unity, 2024. С. 89-90.*

33. Берч В.В. До питання про здійснення судочинства за участю присяжних у Канаді. *Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: тези доповідей за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Луцьк, 23-24 квітня 2021 року) / відп. ред. Я.І. Ленгер, А.М. Земко. Луцьк: ІВВ Луцький НТУ, 2021. С. 15-17.*

34. Берч В.В. До питання про конституційні засади народного суверенітету та безпосередньої демократії у контексті досягнення Цілей сталого

розвитку. *Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя-Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 року)*. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2023. С. 54-58.

35. Берч В.В. До питання про конституційно-правовий статус присяжного: доктринальні засади. *Наукові перспективи*. 2024. №9 (51). С. 873-880.

36. Берч В.В. До питання про особливості функціонування суду присяжних у Бельгії. *The 1st International scientific and practical conference «Science in the modern world: innovations and challenges» (September 27-29, 2024)*. Perfect Publishing, Toronto, Canada, 2024. С. 533-535.

37. Берч В.В. До питання про специфіку взаємодії суддів та присяжних у рамках судового провадження. *The 2nd International scientific and practical conference «Current trends in scientific research development» (September 19-21, 2024)*. BoScience Publisher, Boston, USA, 2024. С. 390-392.

38. Берч В.В. До питання про судовий механізм саїбан'їн у Японії. *Виконання конституційних обов'язків в умовах війни: сучасна українська практика та міжнародний досвід: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 14 березня 2023 р.)*. Ужгород, 2023. С. 26-28.

39. Берч В.В. Еволюція суду присяжних в Англії у період середньовіччя: витоки, розвиток та правове значення. *The 11th International scientific and practical conference «Science and society: modern trends in a changing world» (October 1-3, 2024)*. MDPC Publishing, Vienna, Austria, 2024. С. 355-358.

40. Берч В.В. Етимологія поняття «судова демократія»: ключові засади. *Особливості здобуття освітнього ступеня магістра в умовах війни: досвід України: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 27 вересня 2024 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С. 12-15.

41. Берч В.В. Загальна характеристика вимог до присяжного в Іспанії. *XXXVIII International scientific and practical conference «Development of Modern*

Science: State, Problems and Prospects» (September 11-13, 2024). Brno, Czech Republic: International Scientific Unity, 2024. P. 85-87.

42. Берч В.В. Загальна характеристика сучасних конституційних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. №8(36). С. 477-484.

43. Берч В.В. Застосування принципу легітимних очікувань у використанні форм безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. *Сучасні виклики та актуальні проблеми науки, освіти і технологій: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Полтава, 29 серпня 2024 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2024. С. 22-23.

44. Берч В.В. Інститут безпосередньої демократії як політико-правовий інструмент коригування державно-владних рішень. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 30 червня 2023 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. С. 46-51.

45. Берч В.В. Інститут мирової юстиції: загальнотеоретичні засади. *Матеріали 75-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»* (м. Ужгород, 24-28 лютого 2021 р.). Ужгород, 2021. С. 133-138.

46. Берч В.В. Інститут суду присяжних як символ народного контролю за судовою владою після перемоги України. *Світ наукових досліджень. Випуск 33: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції* (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 19-20 вересня 2024 р.) / за ред.: О. Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б., 2024. С. 113. URL: <https://www.economy-confer.com.ua/full-article/5693> (дата звернення: 22.09.2024).

47. Берч В.В. Інститут суду шефенів у Німеччині як першооснова формування континентальної моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. *Наукові перспективи*. 2024. №7 (49). С. 955-961.

48. Берч В.В. Історико-правові передумови виникнення суду присяжних у Франції. *Муніципальне право, муніципальні права України в умовах війни: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 29 грудня 2023 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. С. 31-35.

49. Берч В.В. Ключові підходи до розуміння конституційно-правового статусу присяжного в Україні. *Електронний науковий періодичний журнал «Успіхи і досягнення у науці»*. 2024. №7 (7). С. 14-20.

50. Берч В.В. Ключові фактори впливу технократії на тенденційні аспекти розвитку демократії: глобальний вимір. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №4. С. 110-114.

51. Берч В.В. Ключові чинники формування громадської думки щодо розвитку демократичних процесів у сучасних зарубіжних державах. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку науки, освіти, технологій та суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 23 серпня 2023 р.)*. Кременчук: ЦФЕНД, 2023. С. 50-53.

52. Берч В.В. Конституційне право на розгляд справи судом присяжних та швидкий суд: досвід США. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. №2. С. 11-13.

53. Берч В.В. Конституційно-правове регулювання безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у Швеції. *Реалізація конституційного права на свободу пересування в умовах війни: правові стандарти та практичні можливості: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 24 лютого 2023 р.)*. Ужгород, 2023. С. 12-21.

54. Берч В.В. Конституційно-правові вимоги до народних суддів за законодавством Італії. *XLI International scientific and practical conference «Progressive Opportunities and Solutions of Modern Scientific Potential» (October 2-4, 2024)*. Toronto, Canada: International Scientific Unity, 2024. С. 41-43.

55. Берч В.В. Конституційно-правові засади безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в Україні. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. №9 (37). С. 268-276.

56. Берч В.В. Конституційно-правові засади здійснення судочинства судом присяжних у Франції. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 22 червня 2021 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021. С. 143-147.

57. Берч В.В. Конституційно-правові засади участі народу у реалізації судової влади. Навчально-методична розробка 2024-2025 н.р. Ужгород, 2024. 72 с.

58. Берч В.В. Модель народного правосуддя в Індії: суд панчаяти. *The 10th International scientific and practical conference «European congress of scientific achievements» (October 7-9, 2024)*. Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain, 2024. С. 288-290.

59. Берч В.В. Модель народного правосуддя: загальні засади. *Діяльність органів публічної влади України в умовах війни: пошуки оптимальних моделей: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 11 травня 2023 р.)*. Ужгород. 2023. С. 12-14.

60. Берч В.В. Окремі аспекти оплати праці присяжних. *The 2nd International scientific and practical conference “Scientific achievements of contemporary society” (September 12-14, 2024)*. Cognum Publishing House, London, United Kingdom, 2024. С. 405-406.

61. Берч В.В. Основні підходи до методології дослідження безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. *Електронний науковий періодичний журнал «Успіхи і досягнення у науці»*. 2024. №6 (6). С. 16-25.

62. Берч В.В. Основні підходи до розуміння поняття «народ». *Право на достовірну інформацію, інформаційна безпека в умовах війни: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 31 березня 2023 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. С. 22-27.

63. Берч В.В. Особливості виконання громадянського обов'язку бути присяжним у Новій Зеландії. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. №7(35). С. 22-28.

64. Берч В.В. Особливості впливу засобів масової інформації на роботу суду присяжних. *The 8th International scientific and practical conference «Perspectives of contemporary science: theory and practice»* (September 16-18, 2024). SPC «Sci-conf.com.ua», Lviv, Ukraine, 2024. С. 776-777.

65. Берч В.В. Особливості з'ясування сутності та змісту правової категорії «реалізація судової влади». *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. №8 (26). С. 530-537.

66. Берч В.В. Особливості залучення громадськості до процесів формування органів судової влади. *Дотримання Україною конституційних цінностей: святкові роздуми під час війни: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 28 червня 2024 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С. 12-17.

67. Берч В.В. Особливості зародження інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у додержавний період. *Правові механізми притягнення Україною, світовою спільнотою до відповідальності воєнних злочинців та колаборантів за наслідками російсько-української війни: історія, теорія, практика: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 27 жовтня 2023 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. С. 12-14.

68. Берч В.В. Особливості застосування моделі народного правосуддя в Папуа-Новій Гвінеї та Ліберії. *The 2nd International scientific and practical conference «Science and technology: challenges, prospects and innovations»* (October 4-6, 2024). CPN Publishing Group, Osaka, Japan, 2024. С. 300-302.

69. Берч В.В. Особливості здійснення громадського контролю за діяльністю органів судової влади. *Правове регулювання земельних відносин в умовах війни: світовий досвід, Українські реалії: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 23 лютого 2024 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С. 18-20.

70. Берч В.В. Особливості здійснення судочинства судом присяжних за законодавством Іспанії. *XXXVIII International scientific and practical conference*

«*Modern Problems of Science and Technology: Prospects for Further Development*» (September 4-6, 2024). Bergen, Norway: International Scientific Unity, 2024. С. 84-87.

71. Берч В.В. Особливості нормативно-правового регулювання інституту суду присяжних: досвід США та Великобританії. *Електронний науковий періодичний журнал «Успіхи і досягнення у науці»*. 2024. №3 (3). Т. 2. С.42-49.

72. Берч В.В. Особливості участі народу у реалізації судової влади у період перебування українських земель у складі Російської та Австрійської імперій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №4. С. 664-668.

73. Берч В.В. Особливості формування списку присяжних у Німеччині. *Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Evolving Science: Theories, Discoveries and Practical Outcomes»* (September 23-25, 2024. Zurich, Switzerland). European Open Science Space, 2024. С. 39-41.

74. Берч В.В. Особливості функціонування дорадчої моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у Італії. *XLII International scientific and practical conference «Modern Trends in the Movement of Scientific Research»* (October 9-11, 2024). Athens, Greece: International Scientific Unity, 2024. С. 71-73.

75. Берч В.В. Особливості функціонування суду присяжних у Шотландії у цивільному провадженні. *Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Scientific Research: Modern Innovations and Future Perspectives»* (September 30 - October 2, 2024. Montreal, Canada). European Open Science Space, 2024. С. 61.

76. Берч В.В. Переваги реалізації судового народовладдя через здійснення судочинства судом присяжних. *Modern problems of science, education and society: the 8th International scientific and practical conference* (Kyiv, October 9-11, 2023). Kyiv, Ukraine, 2023. Р. 1111-1112.

77. Берч В.В. Проблема низької зацікавленості громадськості в участі у судовому засіданні в ролі присяжних в Україні. *Вісімдесят дев'яті економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (м. Львів, Україна, м. Ополе, Польща, 24-25 вересня 2024 р.)* / редкол.: О. Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Львів: ФО-П Шпак В.Б. С. 14-15.

78. Берч В.В. Проблемні аспекти розуміння присяжними судових інструкцій. *The 10th International scientific and practical conference «Science and society: modern trends in a changing world» (September 2-4, 2024)*. MDPC Publishing, Vienna, Austria, 2024. С. 246-248.

79. Берч В.В. Проблемні аспекти тривалості судового розгляду за участю присяжних. *The 1st International scientific and practical conference «Science and technology: challenges, prospects and innovations» (September 5-7, 2024)*. CPN Publishing Group, Osaka, Japan, 2024. С. 247-248.

80. Берч В.В. Проблемні аспекти участі народу у реалізації судової влади у Швеції. *XLIII International scientific and practical conference «Modern Challenges and Achievements of the Scientific Community of the 21st century» (October 16-18, 2024)*. Narva, Estonia: International Scientific Unity, 2024. С. 81-82.

81. Берч В.В. Проблемні когнітивні аспекти прийняття рішень присяжними у рамках судового провадження. *The 2nd International scientific and practical conference «Scientific research: modern challenges and future prospects» (September 23-25, 2024)*. MDPC Publishing, Munich, Germany, 2024. С. 390-393.

82. Берч В.В. Проблемні питання щодо виклику осіб до складу суду присяжних у кримінальному провадженні. *The 1st International Scientific and Practical Conference «Modern Science: Exploring Theories, Innovations and Practical Solution» (September 9-11, 2024. Odesa, Ukraine)*. European Open Science Space, 2024. С. 56-58.

83. Берч В.В. Реалізація принципу народного суверенітету як ключова ідея демократії. *Функціонування Конституції України в умовах війни: теоретичні засади та практичні реалії: матеріали міжнародної правової школи*

(м. Ужгород, 27 червня 2022 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 29-36.

84. Берч В.В. Роль громадянського суспільства у здійсненні судової влади в умовах війни. *Національний та міжнародно-правовий механізми забезпечення права людини на життя в умовах війни: матеріали міжнародної правової школи* (м. Ужгород, 23 серпня 2022 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 18-20.

85. Берч В.В. Роль прямого народовладдя у вирішенні суспільно-значущих державно-владних рішень. *Правові засади капітуляції московії перед Україною: можливості, умови та наслідки: матеріали міжнародної правової школи* (м. Ужгород, 7 липня 2023 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. С. 27-33.

86. Берч В.В. Специфіка трансплантації міжнародних стандартів до національного механізму безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. №9 (27). С. 621-627.

87. Берч В.В. Стан судової системи України в умовах повномасштабного російського вторгнення. *Функціонування судових і правоохоронних органів в умовах війни: конституційні та міжнародно-правові маркери: матеріали міжнародної правової школи* (м. Ужгород, 27 жовтня 2022 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 12-14.

88. Берч В.В. Суд присяжних в Україні: деякі питання нормативно-правового регулювання в умовах війни. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали міжнародної наукової інтернет-конференції* (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 12–13 вересня 2024 р.) / редкол.: О.Яремко та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б., 2024. Вип. 64. С. 42-43.

89. Берч В.В. Суди звичаєвого права у Йорданії. *Міжнародний фактор перемоги України над московією: правові, інституційні, матеріально-технічні складові матеріали міжнародної правової школи* (м. Ужгород, 2 червня 2023 р.). Ужгород. 2023. С. 12-16.

90. Берч В.В. Участь народу у реалізації судової влади у давні часи. *Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Modern Perspectives on Global Scientific Solutions» (October 7-9, 2024. Bergen, Norway)*. European Open Science Space, 2024. С. 72-74.

91. Берч В.В. Участь народу у реалізації судової влади у період польсько-литовської доби (XIV – I пол. XVII ст.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Вип. 84. Ч.1. С. 128-132.

92. Берч В.В. Участь народу у реалізації судової влади через суд присяжних у Бельгії. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. №5 (33). С. 487-494.

93. Берч В.В. Участь народу у реалізації судової влади: роль та значення у забезпеченні розвитку громадянського суспільства. *Наукові перспективи*. 2024. №4 (46). С. 840-846.

94. Берч В.В. Феномен демократії за Юргеном Габермасом. *Роль військових адвокатів у захисті прав громадян в умовах воєнного стану: досвід України: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 28 березня 2024 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С. 12-14.

95. Берч В.В. Характерні ознаки принципу народовладдя. *Роль вищої школи, викладачів-правників у формуванні патріотизму, професіоналізму, порядності у студентському середовищі в умовах війни: досвід України: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 30 травня 2024 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С. 12-15.

96. Берч В.В. Цифровізація судової системи: деякі аспекти застосування інструментів штучного інтелекту у роботі суду присяжних. *Прикордонне співробітництво в умовах війни: досвід України: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 26 січня 2024 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С. 29-33.

97. Берч В.В. Ярмаркові суди середньовіччя: роль присяжних у вирішенні торгівельних конфліктів. *Collection of Scientific Papers with the*

Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Scientific Exploration: Bridging Theory and Practice» (October 14-16, 2024. Berlin, Germany). European Open Science Space, 2024. С. 73-75.

98. Берч В.В., Берч С.С. Концептуальні основи перехідного правосуддя в Україні в умовах воєнного вторгнення рф. *Конституційно-правові механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина в умовах війни: світовий досвід та Україна: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 26 травня 2022 р.).* Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 279-281.

99. Берч В.В., Берч С.С. Окремі аспекти формування списку присяжних у Канаді. *Роль періодичних юридичних видань у формуванні правової держави: зарубіжний досвід та Україна: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 21 жовтня 2021 р.).* Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021. С. 17-21.

100. Берч В.В., Бисага Ю.М. Дискреція суду присяжних: досвід Гонконгу. *Питання дискреційних повноважень у функціонуванні органів публічної влади: матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 20 травня 2021 р.).* Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ВГО «Асоціація українських правників». Київ: «Видавництво Людмила», 2021. С. 32-36.

101. Берч В.В., Джуган В.В. Роль конституційного права у формуванні та зміцненні правових традицій. *Відновлення та розвиток України: ідеї, правові засади, інструментарій: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 26 грудня 2022 р.).* Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 115-118.

102. Берч В.В., Пирога І.С. Реалізація принципу народного суверенітету – фундамент належного функціонування демократичної правової держави в Україні. *Закарпатські правові читання. Трансформація національних правових систем країн Центральної та Східної Європи в умовах сучасних викликів: матеріали XIV міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 28–29 квітня 2022 р.).* Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 73-75.

103. Берч В.В., Продан В.І. Безпосереднє народовладдя та народний суверенітет: тенденційна кореляція терміно-понять. *Відновлення та системний післявоєнний розвиток України - переможниці в умовах нового світового правопорядку: погляди, передбачення: міжнародна колективна монографія* / за заг. ред. Бисаги Ю.М., Белова Д.М., Берч В.В., Дешко Л.М., Заборовського В.В. та Продан В.І. Ужгород: Видавничий дім «РІК-У», 2023. С. 37-42.

104. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму: дис. на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук. Ужгород, 2012. 496 с.

105. Белов Д.М. Парадигма конституціоналізму: теоретичні питання. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право*. Вип. 18. 2012. С.31-33.

106. Белов Д.М., Белова М.В. Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях, потенціал та ризики. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. Вип. 78. Ч. 2. 2023. С. 315-320.

107. Белов Д.М., Рогач О.Я. Категорія «парадигма» в сучасних умовах функціонування української держави: теоретичні засади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. №1. С. 37-41.

108. Белова О.І., Бумага К.Ю. Суд присяжних: досвід іноземних держав та перспективи розвитку в Україні. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. Vol. 2. № 3. 2023. Р. 30-44.

109. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Натуркач Р.П. Правотворчість судової влади при здійсненні правосуддя як джерело виборчого права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №2. С. 11-16.

110. Бисага Ю., Придачук О. Народовладдя в Україні як принцип формування органів державної влади. *Український часопис конституційного права*. 2023. №1. С. 3-9.

111. Бисага Ю.М., Берч В.В. Моделі концепції перехідного правосуддя у постконфліктних ситуаціях: стратегія імплементації для України. *Актуальні проблеми судового права: матеріали міжнародної науково-практичної*

конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 р.) / Відпов. ред.: Л.М. Москвич. Харків: Юрайт, 2023. С. 57-59.

112. Бисага Ю.М., Берч В.В. Парадигма конституційних цінностей в умовах війни. *Матеріали 78-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2024. С. 52-57.

113. Бисага Ю.М., Берч В.В., Продан В.І. Інструментальна цінність Конституції України. *Збірник матеріалів тез доповідей круглого столу «Вектори вдосконалення національного механізму захисту прав людини» (Київ, 7 липня 2021 року)*. Зб. наук. пр. Київ–Тернопіль: КНУБА, ВГО «Асоціація українських правників», «Бескиди», 2021. С. 47-49.

114. Бисага Ю.М., Берч В.В., Продан В.І. Обмеження конституційних прав і свобод в умовах пандемії: національний та міжнародний вимір. *Закарпатські правові читання. Розвиток правової системи та європейська інтеграція України: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (27-28 травня 2021 року, м. Ужгород)*. Том 2. С. 73-78.

115. Бисага Ю.М., Коцкулич В.В. Безпосередня участь народу у здійсненні судової влади в контексті ідеї народного суверенітету. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 3 – 4 травня 2019 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. С. 157-160.

116. Бисага Ю.М., Палінчак М.М. Конституційне право: юридичний словник. Ужгород, 2001. 75 с.

117. Бігун В.С. Людина в праві та науках про право: три загальнонаукові підходи до дефініції. *Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Матеріали Першого всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 16-17 вересня 2005 р.)*. Львів: Край, 2006. С. 37-42.

118. Біленчук П.Д. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: Навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ: МАУП, 2007. 510 с.

119. Білль про права. Поправки. Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посібник / За заг. ред. В.О. Ріяки. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 258-260.
120. Білозьоров Є.В. Дослідницький підхід як елемент методологічного правничого дискурсу: поняття та класифікація. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2022. Вип. 55. С. 8-11.
121. Боден Ж. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України, Абрис, 2002. 742 с.
122. Бойко І.Й. Держава та право Гетьманщини. Львів, 2000. 465 с.
123. Бондаренко Г. Проблеми періодизації історичного процесу в історичному пізнанні. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. СНУ ім. Лесі Українки; редкол.: Гаврилюк С.В. [та ін.]. Луцьк, 2017. № 5 (354). С. 142-148.
124. Борбунюк О.О. Форми громадського контролю як засобу забезпечення законності нормативно-правових актів у державному управлінні. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 127-132.
125. Бориславська О. Сутність конституціоналізму: конституціоналізм як ідеологія, доктрина і практика обмеженого правління. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 247-256.
126. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Харків: Право, 2010. 464 с.
127. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про мирових суддів територіальних громад». 24.02.2009. 5 с.
128. В Україні працюють над запровадженням класичного суду присяжних. 2020. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/198658_v-ukran-pratsyuyut-nad-zaprovadzhennyam-klasichnogo-sudu-prisyazhnikh (дата звернення: 08.04.2021).
129. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.

130. Величко О.І. Позитивний імідж судової влади України та його структурні елементи. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 210-218.

131. Виборність суддів та участь народних засідателів у судовому процесі: міжнародна практика та висновки для України. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28801.pdf> (дата звернення: 05.09.2024).

132. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення участі присяжних у здійсненні правосуддя» № 2710. 4 с.

133. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до Закону України 4191 «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку залучення громадян України до участі у здійсненні правосуддя та формування списку присяжних». 2021. 3 с.

134. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України № 2709-1 «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку формування списку присяжних». 4 с.

135. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення участі присяжних у здійсненні правосуддя» № 2710-1. 2020. 6 с.

136. Висновок Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 93 Конституції України (щодо законодавчої ініціативи народу) (реєстр. № 1015) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 13 листопада 2019 року № 5-в/2019.

137. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11.07.2001 № 3-в/2001.

138. Висновок на проект Закону України № 2709 «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку формування списку присяжних». 2 с.

139. Висновок щодо відповідності проекту 2710-1 вимогам антикорупційного законодавства. 07.04.2020. 2 с.

140. Віденська декларація та Програма дій Всесвітньої конференції з прав людини від 25.06.1993 р. Організація Об'єднаних Націй. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/viendec93.shtml (дата звернення: 13.06.2022).

141. Вінокурова Л.В. Судова влада у взаємодії громадянського суспільства та держави: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Одеса: Одес. нац. юрид. акад., 2009. 20 с.

142. ВКЗ. Електронний суд. URL: <https://vkz.court.gov.ua/site/login> (дата звернення: 24.08.2024).

143. Воднік В.Д. Роль референдумів у здійсненні влади. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2020. № 2 (45). С. 154-166.

144. Войнарович А.Б. Участь народу в здійсненні правосуддя у кримінальних справах за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2011. 203 с.

145. Волкова І. Доцільність запровадження в Україні системи виборності суддів. Досвід США. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. № 104 (1). С. 142-144.

146. Волоско І.Р. Суд присяжних в Україні: особливості формування та діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2017. 257 с.

147. Ворончук І.О. Підкоморський суд. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pidkomorskyj_sud (дата звернення: 17.05.2023).

148. Вступ до проекту Конституції У.Н.Р. (текст подано за: Ейхельман Отто. Проект Конституції основ державних законів УНР. Київ–Таранів, 1920–1921). *Історія української Конституції*. Київ: Право, 1997. С. 161–166.
149. Габермас Юрген. Громадянство і національна ідентичність. *Умови громадянства: збірник статей*. Київ: Український Центр духовної культури, 2005. С. 49-70.
150. Габермас Юрген. Структурні перетворення у сфері відкритості. Львів: Літопис, 2000. 320 с.
151. Гавриленко О. А. Історія міжнародного права: хрестоматія-практикум [для студ/ напряму підготовки 6.030202 – Міжнародне право]. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 674 с. URL: <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/handle/123456789/11842> (дата звернення: 07.08.2020).
152. Гаврилов М. І. Філософія демократичної державності: автореф. дис. ... д-ра філософ. наук: 09.00.03. Дніпропетровськ, 2007. 43 с.
153. Гаджезе Т. С. Третейський суд у добу Середньовіччя. *Від громадянського суспільства – до правової держави: XIII міжнародна наукова конференція молодих вчених та студентів, 27 квітня 2017 р., м. Харків: збірник тез доповідей*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 50-53.
154. Гай-Нижник П.П. Формування органів державної влади та управління ЗУНР (1918 – 1920 рр.). *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства*. 2009. Вип. XXIII. С. 326-348.
155. Галус О.О. Поняття та види форм безпосереднього народовладдя в Україні. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4 (16). С. 51-56.
156. Гапотій В.Д. Вплив глобалізаційних процесів на теорію та практику державного суверенітету. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 27. С. 243-250.
157. Гарасимів Т.З. Феномен транспарентності судової влади в Україні. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: збірник тез IX Всеукраїнської науково-практичної конференції*.

Видавництво Львівської політехніки, 2020. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/53900/2/2020_Harasymiv_T_Z-Fenomen_transparentnosti_3-5.pdf (дата звернення: 18.07.2022).

158. Гелієя. Портал української мови та культури. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B3%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B5%D1%8F> (дата звернення: 25.05.2024).

159. Георгіца А.З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії та практики. Чернівці: Рута, 1998. 483 с.

160. Гетманцев О.В. Історичні та процесуальні аспекти створення і діяльності мирових судів в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2004. Вип. 236. С. 58-62.

161. Гладій С.В. Суспільство як суб'єкт легітимації судової влади. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 303-309.

162. Гладій С.В. Легітимність судової влади: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 207 с.

163. Глущенко С.В. Вищі спеціалізовані суди в системі судової влади України: автореф. дис. ... д-ра юр. наук: 12.00.10. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 490 с.

164. Глущенко С.В. Вищі спеціалізовані суди в системі судової влади України: дис. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Харків, 2015. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Glushenko/d_Glushenko.pdf (дата звернення: 03.11.2023).

165. Гоббс Т. Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковного і цивільного. Думка, 1991. Т. 2. 736 с.

166. Гобс Т. Левіафан. Київ: Дух і літера; Міжнародний фонд «Відродження», 2000. 606 с.

167. Голобуцький П.В. Земські суди. Енциклопедія історії України. Т. 3 / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2005. 672 с.

168. Городовенко В.В. Перспективи впровадження суду присяжних в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 349-360.
169. Городовенко В.В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні: монографія. Київ, 2007. 224 с.
170. Городовенко В.В. Принципи судової влади : моногр. Харків : Право, 2012. 447 с.
171. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1799-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 6. Ст. 56.
172. Гошко Т.Д. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XVI – початок XVII століття). Львів, 2002. 255 с.
173. Грабовський С., Ставряні С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. Київ, 1995. 608 с.
174. Гринишин А.Б. Вітчизняний досвід участі присяжних засідателів у здійсненні правосуддя в кримінальних справах. *Держава і право (Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України): Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. 2010. Вип. 48. С. 512-518.
175. Громадська рада доброчесності (ГРД). URL: <https://grd.gov.ua/pro-hromads-ku-radu-dobrochesnosti/> (дата звернення: 26.02.2023).
176. Громадська рада при Раді суддів України утворюється для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/gromadska-rada-pri-radi-suddiv-ukraini-utvoruetsa-dla-zabezpecenna-ucasti-gromadan-v-upravlinni-derzavnimi-spravami> (дата звернення: 26.02.2023).
177. Громадська спілка «Реанімаційний Пакет Реформ». Мирові суди: що, як, для чого? URL: <https://rpr.org.ua/news/myrovi-sudy-shcho-iak-dlia-choho/> (дата звернення: 13.12.2023).
178. Грошевий Ю.М. Професійна правосвідомість судді та правоздатність рішень суду: кримінально-процесуальний аспект. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4. С. 248-255.

179. Грубінко А.В., Ярчук Н.М. Проблеми і перспективи запровадження суду присяжних у системі судочинства України: зарубіжний досвід та вітчизняна практика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. №1. С. 11-15.

180. Грубінко А., Рудов Я. Правова система Японії як продукт трансцивілізаційної рецепції: історико-правові аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. №4 (36). С. 12-18.

181. Гуменний О.І. Судова влада як арбітр між державою та суспільством. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2016. № 2(14). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16hoidts.pdf> (дата звернення: 13.06.2020).

182. Гурбик А.О. Копний суд. Енциклопедія історії України. Т. 5: Кон - Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2008. 568 с.

183. Гуржій О.І. Козацьке звичаєве право в Україні 16-18 ст. Енциклопедія історії України. Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2007. 528 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kozacke_zvychaeve_pravo (дата звернення: 22.06.2020).

184. Дегтярьов С. Українське судочинство наприкінці XVII – у XVIII ст. *Гілея: Збірник наукових праць*. 2016. Вип. 104. С. 11-18.

185. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р. *Організація Об'єднаних Націй*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/mu59001d> (дата звернення: 27.05.2021).

186. Декларація прав інвалідів від 9.12.1975 р. *Організація Об'єднаних Націй*. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/disabled.shtml (дата звернення: 27.05.2021).

187. Декларація прав людини і громадянина 1789 року. URL: <https://constituante.livejournal.com/10253.html> (дата звернення: 27.05.2021).

188. Декларація прав розумово відсталих осіб від 20.12.1971 р. *Організація Об'єднаних Націй*. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/169900_169900 (дата звернення: 27.05.2021).

189. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1990. № 31. Ст. 429.

190. Декларація про захист усіх осіб від катування та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання від 09.12.1975 р. *Організація Об'єднаних Націй*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU75010R> (дата звернення: 27.05.2021).

191. Декларація про ліквідацію дискримінації щодо жінок від 7 листопада 1967 р. *Організація Об'єднаних Націй*. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/women_discrimination.shtml (дата звернення: 27.05.2021).

192. Декларація про надання незалежності колоніальним державам та народам. URL: https://docs.dtkt.ua/doc/995_280 (дата звернення: 27.05.2021).

193. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин від 18.12.1992 р. *Організація Об'єднаних Націй*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318#Text (дата звернення: 27.05.2021).

194. Декларація про принципи міжнародного права. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_569 (дата звернення: 27.05.2021).

195. Декларація Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище та розвиток від 3-4 червня 1992 р. *Організація Об'єднаних Націй*. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml (дата звернення: 27.05.2021).

196. Декларація соціального прогресу і розвитку від 11.12.1969 р. *Організація Об'єднаних Націй*. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/socdev.shtml (дата звернення: 27.05.2021).

197. Декларація та Програма дій щодо культури миру від 13.09.1999 р. *Організація Об'єднаних Націй*. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/culture_of_peace.shtml (дата звернення: 27.05.2021).
198. Декларація тисячоліття від 08.09.2000 р. *Організація Об'єднаних Націй*. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml (дата звернення: 27.05.2021).
199. Декрет про суд № 1 від 22 листопада (5 грудня) 1917 року. URL: http://www.hist.msu.ru/ER/Text/DEKRET/o_sude1.htm (дата звернення: 12.08.2023).
200. Декрет про суд № 2 від 15 лютого (7 березня) 1918 року. URL: http://www.hist.msu.ru/ER/Text/DEKRET/o_sude2.htm (дата звернення: 12.08.2023).
201. Декрет про суд № 3 від 20 липня 1918 року. URL: <http://rusarchives.ru/projects/statehood/08-20-dekret-o-sude-1919.shtml> (дата звернення: 12.08.2023).
202. Декрети про суди. Юридична енциклопедія: у 6 т. / ред. кол.: Ю.С.Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1998. Т. 2: 744 с.
203. Денисенко В., Климончук В. Й., Привалов Ю. О. Дискурс свободи: утопія чи реальність вибору. Львів: Астролябія, 2007. 212 с.
204. Державно-правовий розвиток Російської імперії в XIX – на поч. XX ст. URL: <https://studies.in.ua/istorija-derzhavy-ta-prava-zarubizhnyh-krain/3999-derzhavno-pravoviy-rozvitok-rosyskoyi-mperyi-v-hh-na-poch-hh-st.html> (дата звернення: 12.08.2024).
205. Долежан В. За чисті мантії. Виборність суддів: панацея від зла чи елемент передвиборних технологій. Закон і Бізнес. 2009. № 37.

206. Доній Н.Є. Герменевтика як методологія соціогуманітарних наук. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2020. №2. С. 80-93.
207. Етична рада. URL: https://ec.court.gov.ua/ec/about_ec/about/ (дата звернення: 16.02.2023).
208. Європейська ландшафтна конвенція від 20.10.2000. *Офіційний вісник України*. 2006. №37. С. 133.
209. Європейська хартія місцевого самоврядування. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 27.05.2021).
210. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / за ред. Ю.Ключковського. Вид. 2-е, випр. і доповн. К., 2009. С. 268-276.
211. Єрмолаєв В.М. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження): монографія. Х.: Право, 2005. 272 с.
212. Єрмолаєв В.М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні: навч. посібник. Х.: Право, 2007. 280 с.
213. Єрмолаєв В. Суд присяжних в Україні: історико-правові аспекти (до 150-річчя судової реформи 1864 р.). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. №2 (77). С. 21-47.
214. Єрмоленко М., та ін. Реалізація судової влади в Україні: теоретико-методологічні засади. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2016. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/derzh_uprav_7_2016.pdf#page=26 (дата звернення: 05.11.2022).
215. Жаровська І.М. Громадський контроль як інтегральна складова у концепті владних відносин сучасної держави і громадянського суспільства. *Часопис Київського університету права. Серія: Теорія та історія держави і права. Філософія права*. 2012. №3. С. 14-17.

216. Завидняк В.І. Формування правових позицій-форма реалізації судової влади в кримінальному судочинстві України. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. №1. С. 93-97.

217. Загальна декларація прав людини 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. №93. Ст. 3103.

218. Загальна Декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/995_015 (дата звернення: 27.05.2021).

219. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл./ М.В.Цвік, О.В.Петришин, Л.В.Авраменко та ін.; за ред. М.В.Цвіка, О.В.Петришина. Х.: Право, 2009. 584 с.

220. Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. М.В.Цвік, В.Д.Ткаченко, О.В.Петришин. Харків: Право, 2002. 432 с.

221. Заєць А.П. Конституційно-правові засоби обмеження держави і контролю над владою. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. №3 (14). С. 15-28.

222. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. Київ, 2006. 729 с.

223. Закірова С. Перехідне правосуддя: сутність концепції, світова практика та уроки для України. *Громадська думка про правотворення*. 2019. №19-20. С. 2-16.

224. Закон про вибори до Установчих зборів Української народної республіки. Головна комісія по справах виборів до Українських Установчих зборів. Київ: Друк. Київ. губ. нар. управи, 1917. 48 с.

225. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР» від 24 лютого 1994 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 26. Ст. 204.

226. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів №2, 4, 7

та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року №475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. №40. Ст. 263.

227. Заморська Л.І. Позитивістська правова теорія та принцип верховенства права в Україні. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=848 (дата звернення: 03.11.2020).

228. Запара С. Безпосередня участь народу у здійсненні правосуддя: імітація чи реальність? *Право України*. 2015. № 9. С. 114-120.

229. Іваницький С.О. Формування складу народних засідателів у судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10: судоустрій, прокуратура та адвокатура. Луганський державний університет внутрішніх справ. Луганськ, 2006. 244 с.

230. Інститут мирових суддів як інструмент залучення громад до судочинства. URL: <https://nsj.gov.ua/ua/news/institut-mirovih-suddiv-yak-instrument-zaluchennya-gromad-do-sudochinstva/> (дата звернення: 29.08.2024).

231. І. Жаровська. Демократія та верховенство права: сучасна методологія управлінсько-владної діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2021. №3 (31). С. 56-60.

232. Історична довідка. URL: https://ln.hr.court.gov.ua/sud2024/pro_sud/historical_note/ (дата звернення: 23.08.2024).

233. Історія Апеляційного суду Київської області. URL: https://koa.court.gov.ua/sud1090/pro_sud/history/ (дата звернення: 23.08.2024).

234. Історія вчень про право і державу: хрестоматія / авт.-уклад. Г.Г.Демиденко; за заг. ред. О.В.Петришина. 6-те вид., доп. і змін. Х.: Право, 2014. 928 с.

235. Історія держави і права України: підручник. У 2-х т. / за ред. В.Я.Тация, А.Й.Рогожина. Том 1. Київ, 2000. 648 с.

236. Історія українського парламентаризму: від допарламентських форм організації політичного життя до сьогодення. Том 1. К., 2010.

237. Історія української Конституції / упоряд. А.Г.Слюсаренко, М.В.Томенко. Київ, 1997. 464 с.
238. Каблак П.І. Дифамація як спосіб незаконного впливу на суддів та права людини: пошук рівноваги. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. С. 326-332.
239. Кампо В.М. Мирові судді та громадські мирові судді в Україні: проблеми та перспективи впровадження. К.: Ін-т громадян. сусп-ва: ТОВ «ІКЦ Леста», 2007. 40 с.
240. Кампо В.М. Чи потрібні нам мирові судді? *Український юрист*. 2004. №11. С. 88-91.
241. Кампо В. Методологія досліджень конституційної юстиції в Україні: науковий огляд. *Право України*. 2014. №6. С. 158-170.
242. Канцір В.С. Проблеми запровадження суду присяжних у національну систему правосуддя. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 3-4. С. 263-266.
243. Карпенко Д.О. Основи трудового права: навч. посіб. К.: А.С.К., 2003. 656 с.
244. Катаєв С.Л. Статус. *Політологічний енциклопедичний словник* / за ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ, 2004.
245. Каташинський Є.О. Участь народу у здійсненні кримінального правосуддя: теоретичний та практичний аспект. 2018. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/16170/153-156.pdf?sequence=1> (дата звернення: 18.08.2021).
246. Керівні принципи для конституційних референдумів на національному рівні, ухвалені Венеціанською комісією на її 47 пленарній сесії (Венеція, 6–7 липня 2001 року) (CDL-INF (2001) 10). *Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської комісії, ОБСЄ, БДПЛ, ПАРЄ* / за ред. Ю.Ключковського. К.: ФАДА, ЛТД, 2008. 340 с.

247. Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-on-civil-participation-in-political-decision-making/168076e135> (дата звернення: 02.03.2023).

248. Київська Русь. енциклопедія: у 6 т. / ред. кол.: Ю.С.Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К.: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 2001. Т. 3: К. 792 с.

249. Ківалов С. Суддів має обирати народ. URL: <http://www.golos.com.ua/Article.aspx?id=260064> (дата звернення: 18.09.2023).

250. Кіріченко Л.Д. Поняття та основні ознаки державної форми народовладдя в Україні. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. Вип. 10. С. 206-212.

251. Кобилецький М.М. Магдебурзьке право в Україні: (XVI – перша половина XIX ст.): історико-правове дослідження. Львів, 2008. 405 с.

252. Ковалевська О.О. Іконографія козацьких старшин XVII–XVIII ст.: джерела та історіографія: автореф. дис. ... д-ра іст. наук №07.00.06 / О.О.Ковалевська. К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. 36 с.

253. Ковальова С.Г. Еволюція судової системи і судочинства на українських землях великого князівства Литовського: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2004. 20 с.

254. Ковальова С.Г. Судоустрій і судочинство на Українських землях Великого князівства Литовського: монографія. Миколаїв, 2008. 200 с.

255. Ковальчук В.Б. Правові засади взаємодії громадянського суспільства та державної влади в процесі демократичної легітимації: [монографія] / В.Б. Ковальчук, С.І. Іщук. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. 268 с.

256. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. №2747-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35-36, №37. Ст. 446.

257. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. №8073-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 1984. Додаток до №51. Ст. 1122.

258. Козакевич А.С. Синергетична парадигма управління людським капіталом. *Modern economics*. 2019. №14. С. 92-96.

259. Колодій А. Громадянське суспільство: доктрина та вітчизняна практика. *Право України*. 2013. №9. С. 270-288.

260. Колодій А.М. Права, свободи і обов'язки громадянина в Україні: [підруч.] / А.М.Колодій, А.Ю.Олійник. К.: Правова єдність, 2008. 350 с.

261. Колодій О. Функції конституційно-правового статусу Українського народу: поняття, ознаки та класифікація. *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 32 (71). №1. 2021. С. 17-22.

262. Колюх В.В. Інститут суду присяжних в Україні в контексті зарубіжного досвіду. *Actual problems of international relations*. 2017. С. 68-78.

263. Коментар до онлайн прес-конференції на тему «Чи можна в Україні провести референдум і що з цим робити?» URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3118610-ci-mozna-v-ukraini-provesti-referendum-i-so-z-cim-robiti.html> (дата звернення: 13.08.2022).

264. Комунікаційна платформа EASYCON. URL: <https://easycon.com.ua/> (дата звернення: 05.08.2024).

265. Конвенція «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля», відкрита для підписання в Орхусі (Данія) 25 червня 1998 року. *Офіційний вісник України*. 2010. № 33. С. 12.

266. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948 р. *Організація Об'єднаних Націй*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU48K03U> (дата звернення: 27.05.2021).

267. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Офіційний вісник України*. 1998. №13; 2006. №32. С. 270.

268. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. *Організація Об'єднаних Націй. Бібліотечка голови профспілкового комітету*. 2005. №5.

269. Конвенція про незастосування строку давності до військових злочинів та злочинів проти людства від 26.11.1968 р. *Організація Об'єднаних Націй*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU68002K> (дата звернення: 27.05.2021).

270. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. №1. Ст. 205.

271. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 р. *Організація Об'єднаних Націй. Офіційний вісник України*. 2010. №17.

272. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р. *Організація Об'єднаних Націй*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 27.05.2021).

273. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001.

274. Конституційне право країн Європи: навчальний посібник. 2005. 510 с.

275. Конституційне право України / за ред. В.Ф.Погорілка. К.: Наукова думка, 1999. 676 с.

276. Конституційне право України / за ред. В.Ф.Погорілка. К.: Наукова думка, 2002. 734 с.

277. Конституційне право України / за ред. В.Я.Тація, В.Ф.Погорілка, Ю.М.Тодики. К.: Український центр правничих студій, 1999. 376 с.

278. Конституційне право України: підруч. / за ред. Ю.М.Тодики, В.С.Журавського. К.: Ін Юре, 2002. 544 с.

279. Конституційне право України: підручник. 11-е видання: (присвячене 30-ій річниці заснування юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський

національний університет»), перероблене та доповнене. Ужгород: РІК-У, 2023. 536 с.

280. Конституційне право України: посіб. для підготовки до іспитів / за заг. ред. Ю.Г.Барабаша. 2-е вид., переробл. та доповн. Х.: Право, 2014. 302 с.

281. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. Минуле, яке від нас приховали. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. 272 с.

282. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / за ред. Ю.С.Шемшученка. Київ, 2008. 252 с.

283. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики / за ред. В.Ф.Погорілка / до 10-ї річниці незалежності України. К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. 356 с.

284. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки 1919 року (не застосовується на території України згідно із Законом №2215-IX від 21.04.2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text (дата звернення: 12.08.2024).

285. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки 1937 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text (дата звернення: 12.08.2024).

286. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. №30. Ст. 141.

287. Конституція України: Науково-практичний коментар/ В.Б.Авер'янов, О.В.Батанов, Ю.В.Баулін та ін.; ред. кол. В.Я.Тацій, Ю.П.Битяк, Ю.М.Грошевой та ін. Харків: Видавництво «Право»; К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 808 с.

288. Конституція Української народної Республіки: Статут про державний устрій, права і вольності УНР від 29 квітня 1918 р. Історія української

Конституції / упоряд. А.Г.Слюсаренко, М.В.Томенко. К.: Право, 1997. С. 105-113.

289. Конституція УРСР 1978 року. Прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420#Text> (дата звернення: 12.08.2024).

290. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text> (дата звернення: 03.11.2020).

291. Концепція реформування системи судів із метою покращення доступу до правосуддя. 118 с.

292. Копейчиков В. В. Правознавство: підруч. Київ. Юрінком Інтер, 2006. URL: <http://ebk.net.ua/Book/BookPravothnavstvo/Glava15/Terminu.htm> (дата звернення: 15.07.2021).

293. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України. 1917-1920: підручник. К.: Либідь, 1997. 208 с.

294. Костицький М.В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. №1. С. 3-17.

295. Костомаров М.І. Галерея портретів: Біографічні нариси. Київ, 1993. 326 с.

296. Коцкулич В.В. Суд (журі) присяжних: загальна характеристика. *Конференція професорсько-викладацького складу: матеріали 73-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету (28 лютого 2019 року, м. Ужгород)*. Ужгородський національний університет; за заг. ред. С.Б.Булеци, Я.В.Лазура. Ужгород, 2019. С. 46-47.

297. Коцкулич В.В. Формування професійної правосвідомості судді та суддівського розсуду: організаційний та праксеологічний аспекти: дис. канд. юрид. наук: 12.00.10 «судоустрій; прокуратура та адвокатура». Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2018. 230 с.

298. Коцкулич В.В., Берч С.С. Суд присяжних за англо-американською (класичною) моделлю: сутнісні ознаки. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. №1. С. 621-623.

299. Коцкулич В.В., Бисага Ю.М. Організаційно-правові аспекти функціонування суду присяжних в Україні. *Закарпатські правові читання: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (29-30 квітня 2020 року, м. Ужгород)*. 2020. С. 163-167.

300. Коцкулич В.В., Васильчук Л.Б. До питання про ефективність суду присяжних на сучасному етапі розвитку правової держави та громадянського суспільства в Україні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки (випуск 19): матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Тернопіль, 6 лютого 2020 р.)*. Тернопіль, 2020. С. 53-55.

301. Кошинець В., Швиденко Я. Деякі аспекти кваліфікаційної підготовки суддів (з досвіду зарубіжних країн). *Вісник Державної судової адміністрації України*. 2012. №4 (25). С. 59-67.

302. Кравчук М.В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: [навч. посіб.]. 3-тє вид., змін. й доп. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 247 с.

303. Красіловська З.В. Становлення інституту медіації в системі публічного управління: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.01. Одеса, 2017. 221 с.

304. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести: підручник. Київ, 2015. 584 с.

305. Криміналістика: навч. посіб. / Мін. освіти і науки, молоді та спорту України, рекомендов. Мін. освіти і науки, молоді та спорту України. Київ: Атіка, 2012. 495 с.

306. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. №9-10, №11-12, №13. Ст. 88.

307. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2010. 560 с.

308. Крусян А.Р. Методологія сучасного українського конституціоналізму. *Юридический вестник*. 2012. №2. С. 4-13.
309. Кудлай О.Б. Третій Універсал ЦР. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2013. Т. 10. С. 147.*
310. Кулачинський М.М. До питання про особливості політичного вчення Томаса Гоббса. *Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова*. Одеса, 2001. Вип. 11. С. 313-318.
311. Кулачинський М.М. Суспільна роль релігії за оцінкою Т. Гоббса та Ж. Боссюе. *Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова*. Одеса, 2002. Вип. 12. С. 423-430.
312. Кулиняк Д. Виникнення козацтва: [історія укр. козацтва]. *Наука і суспільство*. 2009. №1/2. С. 36-39.
313. Кулі-Іванченко К.К. Міжнародні соціальні стандарти прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №1. С. 55-58.
314. Кульчицький В. Фундатор судової реформи у царській Росії. *Право України*. 2004. №8. С. 114-115.
315. Купчинський О. Акти та документи Галицько-волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів: Видавництво НТШ, 2004. 1283 с.
316. Кучинська О.П. Здійснення правосуддя судом присяжних: за та проти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2010. №14. Ч. 2. С. 351-353.
317. Кушніренко В., Пенькова К. Виборність суддів та участь народних засідателів у судовому процесі: міжнародна практика та висновки для України. *Policy Study*. 12 с.
318. Кушніренко О.Г. Права і свободи людини та громадянина: [навч. посіб.]. Х.: Факт, 2001. 440 с.
319. ЛеДюк Л. Учасницька демократія: референдуми у теорії та на практиці. Харків: Центр Освітніх Ініціатив, 2002. 160 с.

320. Леонтович Ф.І. Руська Правда і Литовський Статут. Антологія української юридичної думки: в 6 т. Т. 2: Історія держави і права України: Руська Правда. Київ, 2002. 463 с.

321. Лоза Т.В. Проблеми організації судово-експертної діяльності в Україні та шляхи їх вирішення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №6. С. 633-641.

322. Лозовицький А.В. Lex mercatoria як феномен правової дійсності. *Молодіжний науковий вісник Української академії банківської справи Національного банку України*. 2011. №1 (1). С. 74-78.

323. Лок Дж. Два трактати про правління / пер. Павло Содомора. Київ: Наш Формат, 2020. 312 с.

324. Лок Дж. *Філософський енциклопедичний словник* / В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України; Абрис, 2002. 742 с.

325. Лотюк О.С. Конституція Пилипа Орлика 1710 року як першооснова конституційно-правових засад громадянського суспільства в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О.Дідоренка*. 2014. №3-4 (68). С. 30-36.

326. Лотюк О.С. Формування конституційно-правових засад громадянського суспільства в Україні в XVIII – на початку ХХ ст. *Право і громадянське суспільство*. 2014. №3 (8). С. 63-67.

327. Лотюк О.С. Конституційно-правові основи розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні: дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2015. 446 с.

328. Людвік В.Д. Принцип народного суверенітету в історії політико-правової думки, теорії права та політичній практиці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2009. 18 с.

329. Магновський І. Демократична, правова, соціальна, правова держава і громадянське суспільство: єдність та обумовленість. *Право України*. 2005. №7. С. 25-29.

330. Максименцева Н.О., Максименцев М.Г. Політичні маніпуляції під час виборчого процесу як загроза політичної безпеки та реалізації влади народу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2023. №3. С. 11-19.

331. Малик І.В. Технократизм як фактор ризику формування освітніх концепцій ХХІ століття. *Нова парадигма: Журнал наукових праць*. Вип. 63. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. С. 52-61.

332. Малярєнко В.Т. Правосуддя. *Юридична енциклопедія*. Т. 5. К.: Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2003.

333. Мартянова С.М. Правовий статус суддів у системі влади Запорозької Січі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2008. Вип. 3. С. 35-43.

334. Мартиненко А.П. Права народів в современном международном праве. К., 1993. С. 142-144.

335. Марцеляк О.В. Вибори народних депутатів України: навч. посібник. Харків: ТОВ «ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС», 2007. 620 с.

336. Мельник М.І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність: [навч. посіб.]. К.: Атіка, 2002. 576 с.

337. Мере Ж. Принцип суверенітету. Історія та основи новітньої влади / пер. з французької Л.Коконовича. Львів: Кальварія, 2003. 216 с.

338. Мировий. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/myrovyj#:~:text=%D0%9C%D0%98%D0%A0%D0%9E%D0%92%D0%98%CC%81%D0%99%2C%20%D0%B0,%2F%2F%20%D1%83%20%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87> (дата звернення: 12.08.2024).

339. Мироненко О.М. Третій Універсал Української Центральної Ради
Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та
ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. ISBN 966-7492-00-1.

340. Мироненко О. Руссо Жан-Жак. Політична енциклопедія. Редкол.:
Ю.Левенець, Ю.Шаповал та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 646.

341. Мироненко О.М. Світоч української державності. Політико-
правовий аналіз діяльності Центральної Ради. К., 1995. 328 с.

342. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. №4495-VI. *Відомості
Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 44-45, № 46-47, № 48. Ст. 552.

343. Михайленко П.П. Нариси з історії кримінального законодавства
Української РСР. К., 1959. 144 с.

344. Міжнародна організація праці (МОП). Конвенція про корінні народи
та народи, які ведуть племінний спосіб життя, 1989 р. №169. URL:
<https://www.refworld.org/docid/3ddb6d514.html> (дата звернення: 05.06.2024).

345. Міжнародний досвід діяльності інститутів мирового судді, суду
присяжних, народних засідателів та пропозиції щодо можливостей його
застосування в Україні. URL: [http://www.fond.lviv.ua/wp-
content/biblioteka/Doslidzh.myrovsud_prusiaznuh.pdf](http://www.fond.lviv.ua/wp-content/biblioteka/Doslidzh.myrovsud_prusiaznuh.pdf) (дата звернення: 24.06.2024).

346. Міжнародний досвід діяльності інститутів мирового судді, суду
присяжних, народних засідателів та пропозиції щодо можливостей його
застосування в Україні: посібник. Регіональний громадський фонд «Право і
Демократія». Львів. 2009. 131 с.

347. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий 16
грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН (Док. ООН A/RES/2200 A
(XXI)). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/995_043 (дата звернення:
27.05.2021).

348. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 27.05.2021).

349. Міллер Д.П. Суди земські, гродські і підкоморські в XVIII ст.
Антологія української юридичної думки: в 6 т. / редкол.: Ю.С.Шемшученко

(голова) та ін. Т. 3: Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба/ упоряд.: І.Б.Ксенко, Т.І.Бондарук, О.О.Самійленко; відп. ред. І.Б.Ксенко. К.: Вид. Дім «Юридична книга», 2003. 553 с.

350. Мірошніченко М.І., Мірошніченко В.І. Історія вчень про державу і право: навч. посібник. К.: Атіка, 2010. 460 с.

351. Мірошніченко Ю.Р. Проблеми конституційно-правового регулювання реалізації принципу народного суверенітету як фундамент народовладдя в Україні. *Право України*. 2011. №8. С. 262-274.

352. Мозоль Н.І. Влада та її легітимізація народом. *Наукові перспективи. Серія "Право"*. 2024. №2 (44). С. 1177-1185.

353. Морфологія культури: тези, тезаурус / ред. проф. В.О.Лозового. Х.: Право, 2007. 384 с.

354. Москвич Л.М. Ефективність та справедливість судової системи. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. №8 (108).

355. Москвич Л.М. Критерії оцінювання ефективності судової системи. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. №10. С. 30-35.

356. Москвич Л.М. Методологічні засади судової реформи в Україні. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 117. С. 140-147.

357. Москвич Л.М., Іваницький С.О., Русанова І.О. Правовий статус носіїв судової влади в Україні (професійні судді, народні засідателі, суд присяжних) / за заг. ред. І.Є.Марочкіна: монографія. Харків: «Фінн», 2009. 488 с.

358. Москвич Л.М., Подкопаєв С.В., Прилуцький С.В. Статус судді: питання теорії та практики. Харків, 2004. 360 с.

359. Музика І.В. Сутнісні характеристики судової влади як предмет історико-правового дослідження. *Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку: матеріали XXV Міжнародної історико-правової конференції (16-18 вересня 2011 р., м. Саки)*. К.; Сімферополь: СМД, 2011. Ч. 1. С. 165-172.

360. Мутусханов А.А., Костенко-Костейчук Г.А. Становлення європейських стандартів прав людини. *Трипільська цивілізація*. 2012. №8 (11). С. 68-72.
361. Нагара М.Б. Специфіка та інструментарій екосистемного підходу. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2023. №2(82). С. 59-64.
362. Назаров І.В. Історичні особливості формування судової системи України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2010. Вип. 19. С. 12-22.
363. Наливайко Л.Р., Степаненко К.В. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. посібник. Дніпро: ДДУВС, 2019. 184 с.
364. Наливайко О.І., Братішко Н.А. Поняття та особливості міжнародно-правових стандартів прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №2. С. 411-416.
365. Наливайко О.Ю. Специфіка суб'єктів, об'єктів і напрямів громадського контролю за діяльністю органів судової влади України. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. №14. С. 147-152.
366. Нешик Т.С. Актуальні питання забезпечення присяжних гарантіями прав під час виконання обов'язку зі здійснення судочинства. *Право і суспільство*. 2014. №6 (3). С. 235-240.
367. Новиков О.В., Коротун Т.В. Англо-американська модель суду присяжних для України. Досвід США для України. *Молодий вчений*. 2018. Т. 56. №4. С. 726-729.
368. Норман Д. Європа: Історія / пер. з англ.: П.Тарашук, О.Коваленко. К.: «Основи», 2014. 1464 с.
369. Овсяннікова О.О. Транспарентність судової влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура». Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого, 2009. 20 с.
370. Овсяннікова О. Транспарентність судової влади: поняття та зміст. *Вісник Академії правових наук України*. Х.: Право, 2008. №4 (55). С. 228-237.

371. Огляд ЗМІ. Сучасний суд має бути зручним і безпечним для тих, хто звертається за судовими послугами. *Судова влада України*. URL: <https://court.gov.ua/press/publications/1321751/> (дата звернення: 05.10.2022).

372. Одеський апеляційний суд. URL: https://oda.court.gov.ua/sud4813/info_sud/history/ (дата звернення: 12.07.2024).

373. Оніщук М.В. Законодавчі референдуми і законодавча референдна демократія: теоретико-методологічні та нормопроєктні аспекти. *Економіка та право*. 2009. №3 (25). С. 5-10.

374. Онопенко В. Суть судової реформи у зміні ставлення політичного керівництва до суду (із виступу на XII позачерговому з'їзді суддів України). *Вісник Державної судової адміністрації України*. 2014. №2. С. 11-17.

375. Організація судових та правоохоронних органів: підручник / І.Є.Марочкін, Л.М.Москвич, М.П.Каркач та ін.; за ред. І.Є.Марочкіна. Харків: Право, 2014. С. 76.

376. Орзіх М.П. Конституціоналістика у складі юридичних терміно-понять. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Одеса, 2009. Т. VIII. С. 118-124.

377. Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами правоохоронних органів від 7.09.1990 р. URL: <http://surl.li/lrsoc> (дата звернення: 27.05.2021).

378. Падох Я. Ґрунтове судочинство на Лівобережній Україні у другій половині XVII–XVIII століття. Антологія української юридичної думки: в 6 т. / редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова) та ін. Т. 3: Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба / упоряд.: І.Б.Ксенко, Т.І.Бондарук, О.О.Самійленко; відп. ред. І.Б.Ксенко. К.: Вид. Дім «Юридична книга», 2003. 553 с.

379. Панов М.І. Методологічні проблеми формування понятійного апарату правової науки. *Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України* / за заг. ред. М.В.Цвіка, О.В.Петришина. Харків, 2008. 728 с.

380. Панченко В.С. Умови служби мирових суддів як гарантія професійного виконання обов'язків: на прикладі Волинської губернії (1871–1919 рр.). *Український історичний журнал*. 2014. №2. С. 118-130.

381. Патяка О.В. ГРОДСЬКИЙ СУД. Енциклопедія історії України. Т. 2: Г-Д / редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. НАН України, Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2004. 688 с.

382. Пахомова А.О. До питання кваліфікації мирових суддів: світовий досвід. 2023. URL: https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/9022/1/Do_pytannia_kval.pdf (дата звернення: 21.02.2024).

383. Пекінська декларація від 15.09.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text (дата звернення: 27.05.2021).

384. Пенцов М.В. Функції судової влади в Україні та країнах СНД. *Форум права*. 2014. №2. С. 358-363.

385. Песцов Д.С., Мікулін І.В. Суд присяжних: історико-правові аспекти, зарубіжний досвід та українські реалії. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/38256/Piestsov_Mikulin.pdf?sequence=1 (дата звернення: 26.05.2023).

386. Погляди на історію України XVIII—XIX століть у працях французьких вчених, дипломатів та політиків. Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII—XIX століттях / П.П. Брицький, П.О. Бочан; Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці: Технодрук, 2011. С. 202–213.

387. Погорілко В., Федоренко В. Суб'єкти конституційно-правових відносин: поняття, ознаки, види. *Право України*. 2002. №10. С. 3-11.

388. Погорілко В.Ф. Теоретичні проблеми сучасного українського конституціоналізму. *Вісник прокуратури*. 2000. №2. С. 61-70.

389. Погорілко В.Ф. Конституційні основи українського державотворення і розвиток безпосереднього народовладдя в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. №3 (42). С. 54-65.

390. Погорілко В.Ф. Основні засади теорії безпосередньої демократії. *Право України*. 2001. №8. С. 26-32.

391. Положення про народний суд РНК УРСР від 26 жовтня 1919 року. СУ УССР. 1920. №25. Ст. 536.

392. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Зміни відповідно до рішення Вищої ради правосуддя від 12 жовтня 2023 року №977/0/15-23.

393. Положення про судоустрій УСРР від 23 жовтня 1925 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP250018.html (дата звернення: 12.08.2024).

394. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України: у 2-х т. Т. 1: До середини XVII століття. Київ, 1995. 672 с.

395. Попатенко Ю.Ю. Особливості створення інституту інквізиції в Іспанії. *Перспективи розвитку сучасної науки*. Київ, 2017. С. 119-122.

396. Попелюшко В.О. Мирові суди: міжнародний та вітчизняний досвід. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. №1. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/12241744.pdf> (дата звернення: 28.12.2022).

397. Попович Т.П. Правові засоби здійснення демократії у державах Центральної Європи: теоретичні та практичні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2015. 215 с.

398. Поправки 1791 року (Білль про права). URL: https://constituanta.blogspot.com/2011/02/1791_21.html (дата звернення: 11.06.2023).

399. Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення участі присяжних у здійсненні правосуддя» № 2710. 18 с.

400. Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз: постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 р.

№595. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.07.2023).

401. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2002 р. №1506 «Про затвердження Порядку виплати винагороди та відшкодування витрат на проїзд і наймання житла, виплати добових народним засідателям і присяжним». *Офіційний вісник України*. 2002. № 42. Ст. 1930.

402. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку формування списку присяжних». 2020. 3 с.

403. Пояснювальна записка до проєкту Закону України №2710-1 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів». 2020. 3 с.

404. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку формування списку присяжних» № 2709. 3 с.

405. Правда Руська. Переклад зроблено за виданням: Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склали та підготували до друку проф. С. Юшков. К.: ВУАН, 1935. Редакція IV. С. 137-144. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm> (дата звернення: 16.05.2023).

406. Правда Ярославовичів, Ізборник. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm> (дата звернення: 17.05.2023).

407. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред.: М.В.Цвіка, О.В.Петришина. Харків: Право, 2008. 728 с.

408. Прес-реліз «Політичні підсумки півріччя – опитування експертів», підготований за результатами експертного опитування Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва 14-21 лип. 2016 р. URL: <http://dif.org.ua/article/politichni-pidsumki-pivrichchya-opituvannya-ekspertiv> (дата звернення: 12.03.2020).

409. Приймаченко Д.В., Маслова А.Б., Новицька Н.Б. Інститут присяжних як форма опосередкованого громадського контролю за діяльністю суддів. *Право і суспільство*. 2023. №2. Т. 2. С. 22-28.

410. Прилуцький С.В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2012. 317 с.

411. Прилуцький С.В. Громадянське суспільство в механізмі судової влади та правосуддя: теоретико-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2010. №1. С. 236-243.

412. Прилуцький С.В. Громадянське суспільство в механізмі судової влади та правосуддя: теоретико-правовий аспект. *Кримінальне право та кримінологія*. 2010. №1. С. 236-243.

413. Прилуцький С.В. Судова влада і громадянське суспільство: взаємозв'язок, місце та роль у правовій державі. *Правова держава: щорічник наукових праць*. 2010. Вип. 21. С. 342-351.

414. Принципи міжнародного співробітництва у виявленні, арешті, екстрадиції та покаранні осіб, винних у військових злочинах і злочинах проти людяності від 03.12.1974 р. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-international-co-operation-detection-arrest> (дата звернення: 27.05.2021).

415. Прієшкіна О.В. Конституційний лад України: актуальні питання становлення, інституціоналізації та розвитку: монографія. Одеса: Фенікс, 2008. 280 с.

416. Про суспільні медіа України: Закон України від 17.04.2014 №1227-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1227-18#Text> (дата звернення: 14.08.2022).

417. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. №1404-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 30. Ст. 542.

418. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07.06.2018 р. №2447-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text> (дата звернення: 05.09.2022).

419. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013. № 21. Ст. 208.

420. Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР "Про вибори районних (міських) народних судів Української РСР": Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 12 березня 1987 року. Втратив чинність на підставі Постанови ВР №4020-XII від 24.02.94. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1994. № 26. Ст. 205.

421. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 591. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> (дата звернення: 12.06.2023).

422. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. №179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (дата звернення: 16.05.2022).

423. Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) СРСР: Закон СРСР №9853-XI від 1 грудня 1988 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v9853400-88> (дата звернення: 12.08.2024).

424. Про медіацію: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2022. №7. Ст. 51.

425. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. №848-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. №3. Ст. 25.

426. Про порядок введення в дію Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР»»:

Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. №26. Ст. 205.

427. Про присягу суддів і народних засідателів судів Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 15 грудня 1989 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1989. №52. Ст. 692.

428. Про проект нової Конституції України: Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. №37. Ст. 550.

429. Про стан звітності народних суддів Української РСР та виконання наказів і пропозицій виборців: Постанова Президії Верховної Ради УРСР від 26 серпня 1957 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1957. №7-8. Ст. 113.

430. Про статус суддів в СРСР: Закон СРСР від 4 серпня 1989 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0328400-89> (дата звернення: 12.08.2024).

431. Про статус суддів: Закон України від 15 грудня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. №8. Ст. 56.

432. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України. Втратив чинність на підставі Указу Президента №231/2021 від 11.06.2021.

433. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: Указ Президента України. 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021?find=1&text=%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2#w1_1 (дата звернення: 01.04.2022).

434. Про судову експертизу: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. №28. Ст. 232.

435. Про судоустрій і статус суддів. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016. № 31. Ст.545.

436. Про судоустрій і статус суддів: Закон України 2010 року у редакції від 01.01.2011. Із змінами, Законами №2756-VI від 02.12.2010, *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2011, №23, ст.160, №2856-VI від 23.12.2010, *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2011, №29, ст.272.

437. Про судоустрій і статус суддів: Закон України 2010 року у редакції від 01.01.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20150101#Text> (дата звернення: 04.10.2023).

438. Про судоустрій і статус суддів: Закон України 2010 року у редакції від 01.10.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20111001#Text> (дата звернення: 04.10.2023).

439. Про судоустрій і статус суддів: Закон України 2010 року у редакції від 13.06.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20120613#Text> (дата звернення: 04.10.2023).

440. Про судоустрій і статус суддів: Закон України 2010 року у редакції від 13.11.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20111113#Text> (дата звернення: 04.10.2023).

441. Про судоустрій і статус суддів: Закон України 2010 року у редакції від 15.08.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20120815#Text> (дата звернення: 04.10.2023).

442. Про судоустрій і статус суддів: Закон України 2010 року у редакції від 17.06.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20120617#Text> (дата звернення: 04.10.2023).

443. Про судоустрій і статус суддів: Закон України 2010 року у редакції від 20.05.2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20120520#Text> (дата звернення: 04.10.2023).

444. Про судоустрій і статус суддів: Закон України 2010 року у редакції від 24.02.2011. Із змінами, №2982-VI від 03.02.2011, *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2011. №33. Ст.333.

445. Про судоустрій і статус суддів: Закон України 2010 року у редакції від 24.10.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20121024#o441> (дата звернення: 04.10.2023).

446. Про судоустрій і статус суддів: Закон України 2010 року у редакції від 28.03.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed201503286#n4186> (дата звернення: 04.10.2023).

447. Про судоустрій і статус суддів: Закон України 2010 року у редакції від 28.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20120428#Text> (дата звернення: 04.10.2023).

448. Про судоустрій і статус суддів: Закон України 2010 року у редакції від 30.11.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20111230#Text> (дата звернення: 04.10.2023).

449. Про судоустрій і статус суддів: Закон України 2010 року у редакції від 30.12.2010. Із змінами, №2748-VI від 02.12.2010. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2011. №18. Ст.124.

450. Про судоустрій і статус суддів: Закон України 2010 року у редакції від 5.07.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20120705#Text> (дата звернення: 04.10.2023).

451. Про судоустрій і статус суддів: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010, №41-42, №43, №44-45. Ст.529.

452. Про судоустрій України: Закон України від 7 лютого 2002 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2002, №27-28, ст.180. (втратив чинність на підставі Закону №2453-VI від 07.07.2010, *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010, №41-42, №43, №44-45, ст.529).

453. Про судоустрій Української РСР: Закон Української РСР від 30 червня 1960 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*, 1960, №23, ст.176.

454. Про судоустрій УРСР: Закон УРСР від 5 червня 1981 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 1981, №24, ст.357.

455. Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ: Розпорядження КМУ від 1 лютого 2016 р. №119-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248862610> (дата звернення: 13.07.2024).

456. Про третейські суди: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004. №35. Ст. 412.

457. Про умови оплати праці працівників державних спеціалізованих установ судових експертиз: постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.2011

р. №314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.06.2023).

458. Проект № 3843 Закону України «Про суд присяжних». URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69465 (дата звернення: 10.07.2024).

459. Проект Закону №4191 про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку залучення громадян України до участі у здійсненні правосуддя та формування списку присяжних». 05.10.2020. 3 с.

460. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із прийняттям Закону України «Про суд присяжних» №3845. 2020. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=69467 (дата звернення: 10.07.2024).

461. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення участі присяжних у здійсненні правосуддя №2710 від 02.01.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67835 (дата звернення: 10.07.2024).

462. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення участі присяжних у здійсненні правосуддя №2710-1 від 16.01.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67906 (дата звернення: 10.07.2024).

463. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у зв'язку із прийняттям Закону України «Про суд присяжних» №3844. 2020.

464. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо законодавчого врегулювання трудових відносин присяжних суду. № 3924. 2020.

465. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку формування списку присяжних №2709 від 02.01.2020. URL:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67834 (дата звернення: 10.07.2024).

466. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку формування списку присяжних №2709-1 від 16.01.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67905 (дата звернення: 10.07.2024).

467. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення функціонування суду присяжних в Україні» №2062 від 04.09.2019 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66684 (дата звернення: 10.07.2024).

468. Проект Закону України «Про мирових суддів територіальних громад» №3291 від 10 жовтня 2008 року. 29 с.

469. Проект Плану відновлення України. *Матеріали робочої групи «Юстиція»*. 2022. 161 с.

470. Прокопенко А. Референдум як інститут прямої демократії. 2018. URL: http://93.183.203.244/bitstream/handle/123456789/2680/Zbirnik_statei_2018-289-292.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 13.08.2022).

471. Путро О.І. Сотенний устрій. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Sotennyj_ustrij (дата звернення: 02.06.2023).

472. Р. Моргенталер CanLII 90 (SCC), 1988. <https://www.canlii.org/fr/ca/csc/doc/1988/1988canlii90/1988canlii90.html?autocompleteStr=Morgental&autocompletePos=1> (дата звернення: 13.08.2021).

473. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. №1 (84). С. 19-29.

474. Радянський період розвитку апеляційного судочинства. URL: http://kia.court.gov.ua/sud2690/sud_1/istoria/ (дата звернення: 14.05.2024).

475. Регламент Громадської ради доброчесності. Схвалено рішенням Громадської ради доброчесності №1/2016 від 23.11.2016. 18 с.

476. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року на 1098 засіданні заступників міністрів. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a38 (дата звернення: 29.05.2021).

477. Рекомендація Rec (2001) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_739#Text (дата звернення: 29.05.2021).

478. Референдуми в Європейському Союзі/ О.Д.Чабаненко, О.Ю.Гришук, Н.В.Колодяжна, А.М.Євгенєва; за ред. Д.С.Ковриженка. Київ: ФАДА, ЛТД, 2007. 186 с.

479. Реформування суду присяжних в Україні як важливий елемент підвищення довіри громадян до судової гілки влади. 2020. URL: <https://markivska-gromada.gov.ua/news/1608550504/> (дата звернення: 27.04.2023).

480. Рисін О.О. Судовий контроль як особлива конституційна форма реалізації судової влади України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. №22. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKhnuvs_2003_22_50.pdf (дата звернення: 08.10.2022).

481. Різник С.В. Конституційна реформа в частині здійснення правосуддя судами загальної юрисдикції та її вплив на правову охорону Конституції України. *Держава і право. Серія: Юридичні науки*. 2015. № 69. С. 112-123.

482. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини дев'ятої статті 61, частини третьої статті 105 Закону України «Про вибори народних депутатів України», пункту 3 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» щодо виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку

партії у багатомандатному окрузі» (справа про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії) від 21 грудня 2017 року № 3-р/2017.

483. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 26 квітня 2018 року № 4-р/2018.

484. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 20 червня 2019 року № 6-р/2019.

485. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб»» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів). 2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02#Text> (дата звернення: 12.11.2021).

486. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 22 Закону України «Про вибори народних депутатів України» стосовно рівномірного віднесення закордонних виборчих діляниць до всіх одномандатних виборчих округів, які утворюються на території столиці України – міста Києва від 4 квітня 2012 року № 7-рп/2012.

487. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне

тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005.

488. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя» від 20 березня 2014 року № 3-рп/2014.

489. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Київської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 141 Конституції України від 4 червня 2009 року № 13-рп/2009.

490. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року «Про тлумачення статті 98 Конституції України» (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України) від 11 липня 1997 року № 3-зп/1997.

491. Робота судів в умовах війни - спецпроект "Право-Justice" та ДСА України. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1281410/> (дата звернення: 25.08.2022).

492. Розвідка про людське розуміння. У 4-х книгах. 2007. 152 с.

493. Романюк Т. Не зовсім присяжні. *Віче*. 2013. №15. URL: <http://www.viche.info/journal/3795/> (дата звернення: 03.04.2023).

494. Рощина І.О., Циганій С.О. Суд присяжних в Україні: актуальні питання реформування. *Юридичний вісник*. Київ, 2016. №2 (39). С. 188-193.

495. Руднева О.М. Поняття та ознаки міжнародних стандартів прав і свобод людини. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2010. Вип. 49. С. 17-22.

496. Русанова І. О. Суд присяжних в Україні: проблеми становлення та розвитку : монографія. ВД «ІНЖЕК», 2005. 184 с.

497. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду або Принципи політичного права / Ж. Руссо; склад., пер. з фр., заключ. ст., комент., дов. матеріали О. Хома; Ін-т філос. НАН України, Вінниц. держ. техн. ун-т. Київ : Port-Royal, 2001. С. 290.

498. Руссо Жан-Жак. *Філософський енциклопедичний словник* / В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с.

499. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції: монографія. Ужгород: Ліра, 2009. 372 с.

500. Саїд Б.А. Абуфара. Право народів на самовизначення і практика його здійснення в сучасний період: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Міжнародне право». НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2004. 20 с.

501. Саміло Г.О. Особливості правової системи сучасного Гонконгу. *Colloquium-journal*. 2020. №32 (84). С.45-46.

502. Самсонов В.В., Сільвестров А.М., Тачиніна О.М. Методологія наукових досліджень та приклади її використання: Навч. посібник. Київ: НУХТ, 2022. 385 с.

503. Сердинський В.С. Особливості здійснення правосуддя судом присяжних у Французькій Республіці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2016. №20. С. 165-168.

504. Сердюк Н.А. Виборність суддів як основа демократичного принципу народовладдя в Україні (історико-правове дослідження). *Публічне право*. 2015. №2. С. 81-89.

505. Середньовіччя. Літературознавча енциклопедія : у 2 т./ авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. С. 383.

506. Сірий М.І., Тертишник В.М. Судочинство. *Юридична енциклопедія*. Київ, 2003. Т. 5. С. 718.

507. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
508. Скакун О.Ф., Бондаренко Д.А. Юридический научно-практический словарь-справочник (основные термины и понятия). Харків: Эспада, 2007. 488 с.
509. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. 2-ге видання. Київ, 2010. 520 с.
510. Скрипнюк О.В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика). Київ : Логос, 2006. С. 126.
511. Скрипнюк О.В. Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2010. 672 с.
512. Скрипнюк О. Проблеми забезпечення державного суверенітету України на сучасному етапі (конституційно-правовий аспект). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. №2 (77). С. 18-26.
513. Скрипнюк О.О. Реалізація принципу народного суверенітету в Україні: теоретико-правовий аспект: дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук. Спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2015. 212 с.
514. Слинько Д. Розвиток процесуального права на українських землях в епоху середньовіччя. *Jurnalul Juridic Național: Teorie și Practică*. Aprilie 2018. С. 23-27.
515. Слінько Т.М. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України. *Права людини і демократія: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 15 трав. 2018 р.* Харків, 2018. С. 30-34.
516. Словник української мови / за ред. В.О. Винник, Л.А. Юрчук. Київ: Наукова думка, 1974. Т. 5. 840 с.
517. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української конституції. Київ: Т-во «Знання України», 1993. 192 с.
518. Смирний М.Ф. Основи наукових досліджень: конспект лекцій для студентів усіх форм навчання за спеціальністю 141 – Електроенергетика,

електротехніка та електромеханіка. Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 111 с.

519. Солодков А.А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 22 с.

520. Солодков А.А. Сучасні світові моделі суду присяжних. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. №10-2. Том 2. С. 133-135.

521. Солодков А.А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в Україні. Дис. канд. юрид. наук. 12.00.09. Харків, 2015. 219 с.

522. Ставнійчук М. Форми безпосередньої демократії. Конституційне право України. Київ, 2000. 732 с.

523. Статут ООН. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/U%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 27.05.2021).

524. Статут про державний устрій, права і вольності Української Народної Республіки (Конституція УНР). Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. 2-е вид., змінене і доп.; упоряд. І.О. Кресіна; відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. С. 42-43.

525. Сташевська І., Ковтун В. Щодо необхідності реформування національного законодавства у сфері судово-експертної діяльності. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності: збірник матеріалів засідання № 5 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 березня 2023 р.)*. Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2023. С. 340-342.

526. Стецюк П. Про дефініцію категорії «конституціоналізм». *Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична*. 2004. Вип. 39. С. 171-180.

527. Стецюк П.Б. Конституційний Суд України як суб'єкт формування сучасного українського конституціоналізму (до постановки проблеми). *Право України*. 2010. № 6. С. 70-74.

528. Стрілецька О.В., Габрелян А.Ю. Реалізація принципу змагальності в кримінальному процесі країн романо-германської правової сім'ї. *Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (8 березня 2024 року, м. Вінниця)*. Том 1. С. 64-69.

529. Субтельний О. Україна: історія. пер. з англ. Ю.І. Шевчука; вступ. ст. С.В. Кульчицького. К.: Либідь, 1991. С. 300-305.

530. Суд присяжних vs народні засідателі. 2018. URL: https://humanrights.org.ua/material/jiakim_v_ukrajini_maje_buti_sud_prisjiazhnih (дата звернення: 23.02.2024).

531. Суд присяжних в Україні: історія, основні засади функціонування та свіжа статистика розгляду. *Українське право*. 2023. URL: https://www.ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/sud-prysyazhnykh-v-ukrayini-istoriya-osnovni-zasady-funktsionuvannya-ta-svizha-statystyka-rozglyadu-/?print=Y (дата звернення: 19.02.2024).

532. Суд присяжних в Україні: як планують забезпечувати участь громадян у здійсненні правосуддя. 2020. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/198810_sud-prisyazhnikh-v-ukran-yak-planuyut-zabezpechuvati-uchast-gromadyan-u-zdysnenn-pravosuddya (дата звернення: 19.02.2024).

533. Суд присяжних: від імітації до справедливого народного правосуддя. 2018. URL: <https://uifuture.org/publications/sud-prisaznih-vid-imitacii-do-spravedlivogo-narodnogo-pravosudda/> (дата звернення: 18.02.2024).

534. Судова влада в Україні: історичні витoki, закономірності, особливості розвитку / за ред. І.Б. Усенка. *Проект «Наукова книга»*. Київ: Наукова думка, 2014. 506 с.

535. Судова система за судовою реформою 1864 року.
<https://studies.in.ua/idpzk-shporu/3816-sudova-sistema-za-sudovoyu-reformoyu-1864-roku.html> (дата звернення: 13.05.2024).

536. Судова система України. URL:
<https://www.dw.com/uk/%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8/t-40051215>
 (дата звернення: 18.07.2023).

537. Судово-юридична газета. В Україні з'явиться повноцінний суд присяжних – Верховній Раді рекомендують схвалити законопроект. 2024. URL:
<https://sud.ua/uk/news/publication/312096-v-ukraine-poyavitsya-polnotsennyi-sud-prisyazhnykh-verkhovnoy-rade-rekomenduyut-odobrit-zakonoproekt> (дата звернення: 06.10.2024).

538. Тацій В.Я. Методологічні проблеми правової науки на сучасному етапі державотворення. *Правова держава*. 2005. Вип. 16. С. 10-18.

539. *Теорія держави і права*: Академічний курс / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 686 с.

540. *Теорія держави і права*: підручник / авт. кол.: М.В. Цвік та ін.; Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого ; за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.

541. Теремецький В.І. Особливості впровадження суду присяжних за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Форум права: електрон. наук. фах. вид.* 2012. № 3. С. 728-735.

542. Тернавська В.М. Деякі питання історії становлення і розвитку інституту суду присяжних в Україні. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки*. К., 2004. Вип. 61. С. 79-82.

543. Тертишник В.М., Солнишкіна Н.С. Суд присяжних: суть ідеї та її мімікрія при реформуванні кримінального судочинства України. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 221-224.

544. Тищик Б.Й. Історія держави і права Сполучених Штатів Америки (XVIII ст. – 1918 р.): тексти лекцій. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 157 с.

545. Ткачук О.С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 547 с.

546. Тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В.С. Калачника. Харків: Белкар-книга Еспада, 2006. 372 с.

547. Тодика О.Ю. Категорія народовладдя в системі інших категорій конституційного права: співвідношення і взаємозв'язок. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 2 (37). С. 35-46.

548. Тодика О.Ю. Конституційна реформа в Україні в аспекті народовладдя і розвитку правової системи. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 2 (41). С. 74-82.

549. Тодика О.Ю. Народовладдя на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства: монографія / за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2007. 480 с.

550. Тодика О.Ю. Співвідношення конституційного ладу і народовладдя: теорія і практика. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 1 (36). С. 27-37.

551. Тодика О.Ю. Народовластие в условиях глобализации: монограф. Х.: Право, 2005. 336 с.

552. Токвіль А. Архівовано 18 листопада 2016. Юридична енциклопедія: у 6 т. / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. Т. 6. С. 92.

553. Токвіль А. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с.

554. Толочко П.П. Київська Русь. К.: Абрис, 1996. 360 с.

555. Толочко П.П. Київська Русь, становлення та розвиток ядра держави. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2007. Т. 4. С. 528.

556. Трудове право України. Академічний курс: підручник / за ред. П.Д. Пилипенка. 3-тє видання, перероб. і доп. Київ, 2007. 536 с.

557. Туркіна І.Є. Конституційні засади судової влади в Україні: теоретичний аналіз. *Вісник Академії митної служби України. Сер.: Державне управління*. 2011. № 2. С. 41-46.

558. Україна — ЄС: що ми маємо зробити у статусі кандидата і коли можливий вступ в Євросоюз. 2022. URL: <https://suspilne.media/253476-ukraina-es-so-mi-maemo-zrobiti-u-statusi-kandidata-i-koli-mozlivij-vstup-v-evrosouz/> (дата звернення: 05.11.2023).

559. Українець О. Легітимація судової влади: підходи до дефініцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 296-301.

560. Українська радянська енциклопедія / голов. ред. М.П. Бажан. Київ: Т. 11: стодола – фітогеографія. 1984. 653 с.

561. Українське державотворення. Словник-довідник / за ред. О.М. Мироненко. Київ, 1997. 537 с.

562. Уривалкін О.М. Виникнення та еволюція козацтва на території України. *Історія України (середина XIII-середина XVII ст.): навч. посіб. для вузів*. К.: Кондор, 2005. С. 209–244.

563. Усенко І.Б., Чехович В.А. Положення про судоустрій УСРР. *Юридична енциклопедія: у 6 т. / гол. редкол.: Ю.С. Шемшученко*. Київ, 2002. Т. 4. С. 645–646.

564. Ухвала Бориспільського міськрайонного суду Київської області. Справа № 359/6626/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. 2019. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82228636> (дата звернення: 17.06.2020).

565. Федоренко В.Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні: наукова доповідь. Київ, 2015. 64 с.

566. Філософія права: навч. посіб. / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Заінчковський та ін.; ред. М.В. Костицький, Б.Ф. Чміль; Національна академія внутрішніх справ України. К.: Юрінком Інтер, 2000. 336 с.

567. Фоміцька Н.В. Реалізація державної влади на територіальному рівні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління. Спеціальність 25.00.01 – теорія та історія державного управління. Харків, 2007. 17 с.

568. Фоміцька Н.В. Концептуальні засади поділу та реалізації влади. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 2. С. 98-107.

569. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс. *Першоджерела комунікативної філософії*. К.: Либідь, 1996. С. 84-91.

570. Харахаш Б. Національне самовизначення: принцип і практика: (питання теорії і не-теорії). К.: Українські проблеми, 1999. 52 с.

571. Хотинська-Нор О. Форми та способи громадського контролю в судовій системі України. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 2/1. С. 135-140.

572. Хотинська-Нор О.З. Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні: дис. на здоб. наук. ступ. докт. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2016. 474 с.

573. Хотинська-Нор О.З. Теоретичні засади судової реформи: окремі аспекти. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. № 2. С. 184-193.

574. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / упоряд. А.С. Чайковський. Київ, 2003. 656 с.

575. Цибуляк-Кустевич А.С. Мирова юстиція: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура. Харків, 2016. 23 с.

576. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.

577. Черепій П.М. Кримінальне судочинство Німеччини: загальна характеристика. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2017. № 29. С. 182-187.

578. Черкаський І.Ю. Судові реформи Гетьмана гр. К.Г. Розумовського. *Антологія української юридичної думки: у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Т. 3: Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба / упоряд.: І.Б. Ксенко, Т.І. Бондарук, О.О. Самійленко; відп. ред. І.Б. Ксенко. К.: Вид. Дім «Юридична книга», 2003. 553 с.*

579. Чернишова Н.В. Судова влада в Україні: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 104 с.

580. Чехович В.А. Судова реформа 1864 року. *Юридична енциклопедія: у 6 т. / гол. редкол. Ю.С. Шемшученко. Київ, 2003. Т. 5. С. 702.*

581. Чи потрібні Україні мирові суди? *Верховний Суд України*. URL: <https://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/605949BF98DAD31FC22575C8004FD3FE> (дата звернення: 29.09.2024).

582. Шаповал В.М. Народ. *Юридична енциклопедія: у 6 т. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 4. 2002. 720 с.*

583. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм: монографія. К.: Салком; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.

584. Шевченко А.Є., Кудін С.В., Настюк А.А. Становлення та розвиток князівської влади в Київській Русі в IX – на початку XII ст. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 468 с.

585. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. Х.: Консум, 2002. 296 с.

586. Шемшученко Ю.С., Бабкін В.Д. *Юридична наука України на сучасному етапі. Правова держава*. 2005. Вип. 16. С. 5-9.

587. Шемшученко Ю.С., Скрипнюк О.В. *Наука конституційного права: сучасний стан та тенденції розвитку. Право України*. 2010. № 1. С. 15-25.

588. Шепітько В.Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11-18.

589. Шестаковський О.П. Індекс підтримки національної гомогенності: досвід адаптації шкали інтолерантності. 2010. URL: <https://ukr-socium.org.ua/uk/archive/no-1-32-2010/index-pidtrimki-nacionalnoi-gomogennosti-dosvid-adaptacii-shkali-intolerantnosti/> (дата звернення: 07.03.2021).

590. Шигаль Д.А. Мировий суд і реформування сучасної судової системи України. *Сучасні проблеми юридичної науки: стан і перспективи розвитку: тези доповідей та наукових повідомлень учасників наукової конференції молодих учених та здобувачів*. Х., 2005. С. 37-39.

591. Шинкарчук А. Середньовічні німецькі торгівельні гільдії. *Наука. Освіта. Молодь*. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2020/1/100.pdf (дата звернення: 10.12.2021).

592. Шипілов Л.М. Принцип народовладдя і його здійснення в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2004. 206 с.

593. Шляхтун П., Малкіна Г. Інституціональні виміри демократії. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*. 2021. № 1(4). С. 105-112.

594. Шувальська Л.Р. Генеза інституту суду присяжних в Україні. *Європейські перспективи*. 2016. Вип. 1. С. 173-178.

595. Шувальська Л.Р. Суд присяжних як форма народовладдя у демократичній державі. *Право.ua*. 2015. № 3. С. 167-172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2015_3_31 (дата звернення: 13.04.2021).

596. Щерба В.М., Карпов Н.С. Правовий статус присяжного. *Митна справа. Науково-аналітичний журнал*. Національний університет «Одеська юридична академія». 2013. Спец. вип. С. 64-69.

597. Щербак В.М. Щодо прав та гарантій присяжного в кримінальному судочинстві України. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юрид. науки*. 2013. № 4. С. 195-201.

598. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV - середина XVII: монографія. Вид. 2. К.: Києво-Могилянська академія, 2006. 300 с.

599. Щербак О.В. Козацтво українське. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2007. Т. 4. С. 408.

600. Щербанюк О.В. Визначальна роль народного суверенітету для конституційного принципу народовладдя. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 462-466.

601. Щербанюк О.В. Народна правотворча ініціатива як перспективний інститут прямої демократії в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3 (2). С. 97-100.

602. Щербанюк О.В. Принцип демократії та народовладдя в судовому праві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Вип. 75. Ч. 1. С. 138-141.

603. Щодо Положення про автоматизовану систему документообігу суду. Рішення Ради суддів України від 26.11.2010. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10/ed20190922> (дата звернення: 24.03.2021).

604. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Укр. енцикл., 2003. Т. 5. 724 с.

605. Юридична енциклопедія для юнацтва / за ред. С.В. Ківалова, Ю.М. Оборотова. Одеса: Юридична література, 2006. 404 с.

606. Юридична енциклопедія: у 6 т. / гол. редкол.: Ю.С. Шемшученко. К.: Українська енциклопедія, 1998. Т. 4. 720 с.

607. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ, 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.

608. Юрко С.С. Законодавчі пропозиції реформування участі народу у здійсненні правосуддя. *Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)* / відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 1. С. 367-371.

609. Ющик О.І. Теоретичні основи законодавчого процесу: монографія. К.: Парламентське вид-во, 2004. 519 с.

610. Ющик О. Конституційно-правові проблеми установчої влади в Україні. 2009. URL: <http://www.viche.info/journal/1778/> (дата звернення: 03.10.2021).

611. Як працює судова система в умовах війни? 2022. URL: <https://www.dw.com/uk/yak-pratsiuiie-sudova-systema-ukrainy-v-umovakh-viiny/a-61294651> (дата звернення: 18.05.2022).

612. Яновська О.Г. Суд присяжних в системі гарантій захисту прав людини. *Вісник Академії адвокатури України*. 2005. Вип. 2. С. 93-98.

613. Янчук А.О. Теоретико-нормативні підходи до визначення поняття «безпосереднє здійснення влади народом» (конституційно-правовий аспект). *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 1. С. 49-54.

614. Янчук А.О. Конституційно-правові засади безпосереднього здійснення влади народом України: проблеми теорії і практики: дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2015. 477 с.

615. Ясинок М.М., Ясинок Д.М. Мiroва юстиція в Україні: можливості чи лише теорія. *Правові новели*. 2023. Вип. 19. С. 243-246.

616. Ясинок М.М. Мiroва юстиція в Україні: становлення, розвиток і перспективи. *Публічне право*. 2013. № 3 (11). С. 271-276.

617. Яценко Н.Г. Народні засідателі та суд присяжних у цивільному процесі: історія і сучасність. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 230.

618. § 26 GVG – Jugendgerichte, Zuständigkeiten. URL: <https://www.juraforum.de/gesetze/gvg/26> (date of application: 09.08.2024).

619. § 28 GVG – Schöffengerichte. URL: <https://www.juraforum.de/gesetze/gvg/28> (date of application: 09.08.2024).

620. § 40 JGG Jugendgerichtsgesetz (JGG). Bundesrecht. URL: https://www.lexsoft.de/cgi-bin/lexsoft/justizportal_nrw.cgi?xid=137475,44 (date of application: 09.08.2024).

621. Ablauf eines Gerichtsverfahrens. URL: <https://www.hk24.de/produktmarken/beratung-service/recht-und-steuern/gerichtsverfahren/ablauf-gerichtsverfahren-1158422> (date of application: 28.08.2024).

622. About Connecticut Courts. URL: <https://jud.ct.gov/ystday/history.html> (date of application: 21.08.2024).

623. About magistrates. Magistrates' Association. URL: <https://www.magistrates-association.org.uk/About-magistrates> (date of application: 21.08.2024).

624. About the Court of Session. URL: <https://www.scotcourts.gov.uk/the-courts/supreme-courts/about-the-court-of-session> (date of application: 21.08.2024).

625. About the High Court. URL: <https://www.scotcourts.gov.uk/the-courts/supreme-courts/about-the-court-of-session/high-court/about-the-high-court> (date of application: 21.08.2024).

626. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J. Reversal of fortune: Geography and institutions in the making of the modern world income distribution. *Quarterly Journal of Economics*. 2002. № 117 (4). P. 1231-1294.

627. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J. The colonial origins of comparative development: An empirical investigation. *American Economic Review*. 2001. № 91 (5). P. 1369-1401.

628. Acemoglu D., Naidu S., Restrepo P., Robinson J. Democracy does cause growth. *Journal of Political Economy*. 2019. № 127 (1). P. 47-100.

629. Acemoglu D., Robinson J. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. Crown Books, 2012. 544 p.

630. Acemoglu D., Zilibotti F. Productivity differences. *Quarterly Journal of Economics*. 2001. № 116 (2). P. 563-606.

631. Act of Compensation for Judicial Lay Participation. Bundesgesetzblatt. 1969. URL: <https://dejure.org/BGBI/1969/BGBI. I S. 1753> (date of application: 27.08.2024).

632. Administrative Office of the U.S. Courts. Criminal defendants terminated, by type of disposition and offense. 2021. URL: <https://www.uscourts.gov/statistics/table/d-4/statistical-tablesfederal-judiciary/2021/12/31> (date of application: 27.08.2024).

633. Administrative Office of the United States Courts. Judicial Business of the United States Courts: Annual Report of the Director. 1993. URL: <https://www.uscourts.gov/statistics-reports/analysis-reports/judicial-business-united-states-courts> (date of application: 27.08.2024).

634. Advantages and disadvantages of Magistrates. Get Revising. URL: https://getrevising.co.uk/grids/advantages_and_disadvantages_of_magistrates_3 (date of application: 21.08.2024).

635. Amaren E.M., et al. An Introduction to the Legal Research Method: To Clear the Blurred Image on How Students Understand the Method of the Legal Science Research. *International Journal of Multidisciplinary Sciences and Advanced Technology*. 2020. Vol. 1. № 9. P. 50-55.

636. Amdt 6.3.1.1 Right to Trial by Jury: Historical Background. URL: https://constitution.congress.gov/browse/essay/amdt6-3-1-1/ALDE_00000937/ (date of application: 13.09.2024).

637. Amdt 6.3.2.1.1 Right to an Impartial Jury: Current Doctrine. URL: https://constitution.congress.gov/browse/essay/amdt6-3-2-1-1/ALDE_00000940/ (date of application: 13.09.2024).

638. An Act to repeal Section Twenty-two of The Juries Act, 1870.

639. Anderson K., Saint E. Japan's Quasi-jury (Saiban'in) Law: An Annotated Translation of the Act Concerning Participation of Lay Assessors in Criminal Trials. *Asian-Pacific Law & Policy Journal*. Vol. 6, Issue 1. 2005. URL:

http://blog.hawaii.edu/aplpj/files/2011/11/APLPJ_06.1_anderson.pdf (date of application: 08.03.2021).

640. Archives judiciaires. URL: https://archives-etat-ge.ch/page_de_base/archives-judiciaires/ (date of application: 19.08.2024).

641. Atkinson R. Juries in the 21st Century: Making the bulwark better. Public Lecture, Faculty of Law, QUT, 27 March 2009. URL: <https://classic.austlii.edu.au/au/journals/QldJSchol/2009/18.html> (date of application: 16.05.2021).

642. Austin A. The jury system at risk from complexity, the new media and deviancy. *Denver University Law Review*. 1995. № 73. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/denlr73&div=12&id=&page=> (date of application: 08.03.2021).

643. Bachrach B.S. The Idea of the Angevin Empire. *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*. 1978. №10 (4). P. 293-299.

644. Bahners P. Demokratie kommt ohne Völker aus. Jürgen Habermas hat in Princeton einen Plan zur Reform der Europäischen Union vorgelegt. Wenn es nach ihm geht, soll die EU sich die amerikanische Verfassung zum Vorbild nehmen. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 2014. № 3. P. 341-358.

645. Bajgent M., Leigh R. The Inquisition. 2019. URL: <https://archive.org/details/baigentmichaelleighrichardtheinquisition/page/n33/mode/2up> (date of application: 04.02.2022).

646. Baldwin S., McKay B. Jury Duty and Civic Responsibility in the 21st Century. *Oxford University Press*. 2024. URL: <https://academic.oup.com/book/57511/chapter/467306359> (date of application: 16.08.2024).

647. Baltz S., Vasselai F., Hicken A. Dichotomizing democracy: Surprisingly similar cutpoints in historical measures of democracy. 2020. URL: <https://samuelbaltz.net/papers/cutpoints.pdf> (date of application: 02.07.2021).

648. Banaszak B. Prawo konstytucyjne. Warszawa. 2001. 234 p.

649. Barkai J. The Pocket Guide to Common Trial Objections & Evidentiary Foundations. Independently published. 2020. 89 p.

650. Barker v. Wingo. 1972. URL: <https://www.oyez.org/cases/1971/71-5255> (date of application: 06.07.2021).

651. Barlow F. The English, Norman and French Councils Called to Deal with the Papal Schism of 1159. *The English Historical Review*. 1936. №51. P. 264-268.

652. Bederman D.J. Custom as a Source of Law. Cambridge University Press, 2010. 320 p.

653. Bennett T.W. Human Rights and African Customary Law Under the South African Constitution. Cape Town: Juta & Co, 1995. 372 p.

654. Berch V., Lankevych A., Naturkach R., Bysaha Y., Prodan V. The role of digital technologies in building an inclusive and transparent society: an analysis of the legal mechanisms of democratic governance. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (79). P.177-188.

655. Berch V., Lankevych A., Naturkach R., Bysaha Y.M., Bysaha Y.Y. Educational aspects in the constitutional and legal provision of democratic governance under martial law: A comparative study. *Revista Eduweb*. 2024. №18(3) . P. 276-293.

656. Berch V.V. People's sovereignty – the fundamental principle of constitutionalism. *Конституційно-правові академічні студії*. 2023. № 1. С. 20-24.

657. Berch V.V. The concept of electing judges for Ukraine. *XXXV International scientific and practical conference «Modern Scientific Research is the Engine of Technical Progress» (August 21-23, 2024)*. Karlovy Vary, Czech Republic. International Scientific Unity, 2024. P. 73-74.

658. Berch V.V. Transparency of judicial authority and judicial public authority: features of interoperation. *Парадигма конституційного, конституційно-процесуального права в умовах війни: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 24 листопада 2023 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. С. 12-15.

659. Berch V.V. Безпосередня участь народу у реалізації судової влади у ранньо-модерний період. *XXXVI International scientific and practical conference*

«*The Latest Trends and Transformation of Modern Scientific Research*» (August 28-30, 2024). Porto, Portugal. International Scientific Unity, 2024. C. 53-54.

660. Berch V.V. Historical foundations of the formation and development of judicial people's power in the world. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2023. № 4. P. 17-22.

661. Berch V.V. Проблемні питання фінансово-матеріального забезпечення функціонування суду присяжних в Україні. *XXXIX International scientific and practical conference «Problems of Science and Technology: Innovation and Competitiveness»* (September 18-20, 2024). Aalborg, Denmark. International Scientific Unity, 2024. P. 51-52.

662. Berch V.V., Lankevych A.Z., Bysaha Yu.Yu. Trial by jury as a guarantee of legitimate decisions: constitutional, legal and economic principles. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2024. Vol. 10. № 2. P. 33-41.

663. Biancalana J. For Want of Justice: Legal Reforms of Henry II. *Columbia Law Review*. 1988. Vol. 88. № 3. P. 433-536.

664. Bitton A. Le choix des jurés devant la cour d'assises. 2020. URL: <https://www.village-justice.com/articles/choix-des-jures-devant-cour-assises,34232.html> (date of application: 13.08.2022).

665. Blakely v. Washington. 2004. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/542/296/> (date of application: 14.06.2022).

666. Blanton et al. v. City of North Las Vegas, Nevada. 1989. URL: <https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep489/usrep489538/usrep489538.pdf> (date of application: 13.08.2022).

667. Bli nämndeman. 2019. URL: <https://www.domstol.se/boras-tingsratt/om-tingsratten/ovrigt/bli-namndeman/> (date of application: 11.04.2021).

668. Boese V. How (not) to measure democracy. *International Area Studies Review*. 2019. Vol. 22. № 2. P. 95-127.

669. Boese V., Eberhardt M. Democracy Doesn't Always Happen Overnight: Regime Change in Stages and Economic Growth. V-Dem Working Paper. University

of Gothenburg. 2021. URL: https://v-dem.net/media/publications/wp_114_final.pdf (date of application: 10.12.2023).

670. Boese-Schlosser V., Eberhardt M. How Does Democracy Cause Growth? Discussion Paper. Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. 2023. 70 p.

671. Bolt J., Zanden J. Maddison style estimates of the evolution of the world economy: A New 2020 Update. Maddison Project Working Paper. University of Groningen. 2020. URL: <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/publications/wp15.pdf> (date of application: 16.09.2022).

672. Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Geschworenen- und Schöffengesetz 1990. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002954> (date of application: 17.08.2020).

673. Canada's System of Justice: The Role of the Public: Department of Justice. 2022. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cp-pm/just/12.html> (date of application: 18.04.2023).

674. Carothers T. The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*. 2002. Vol. 13. P. 5-21. URL: <https://www.journalofdemocracy.org/wp-content/uploads/2012/02/Carothers-13-1.pdf> (date of application: 12.08.2021).

675. Cass D. Optimum Growth in an Aggregate Model of Capital Accumulation. *Review of Economic Studies*. 1965. Vol. 32. P. 233-240. URL: <http://piketty.pse.ens.fr/fichiers/enseig/econeg/articl/Cass1965.pdf> (date of application: 25.03.2023).

676. Castillo G. Indigenous Customary Law and Legal Pluralism in Latin America. *Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*. 2010. Vol. 42. № 60. P. 29-58.

677. Cecil J.S., Hans V.P., Wiggins E.C. Citizen comprehension of difficult issues: Lessons from civil jury trials. Cornell Law Faculty Publications. 1991. URL: <https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1461&context=facpub> (date of application: 06.03.2022).

678. Cervellati M., Sunde U. Civil conflict, democratization, and growth: Violent democratization as critical juncture. *Scandinavian Journal of Economics*. 2014. № 116 (2). P. 482-505.

679. Cf inter alia Barkhuysen T., Van Emmerik M.L. Constitutionalisation of Private Law: The European Convention on Human Rights Perspective. *Constitutionalisation of Private Law*. 2006. P. 43-58.

680. Chaiken S., Ledgerwood A. Legal and Extralegal Factors that Affect Jurors' Decisions. *The Cambridge Handbook of Psychology and Legal Decision-Making*. Cambridge University Press, 2023. P. 365-378. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/cambridge-handbook-of-psychology-and-legal-decisionmaking/legal-and-extralegal-factors-that-affect-jurors-decisions/374EA89981AD9E6183B36C1A5D272402> (date of application: 08.03.2024).

681. Chanock M. Law, Custom, and Social Order: The Colonial Experience in Malawi and Zambia. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. 286 p.

682. Chesterman M. Criminal trial juries and media reporting. 2004. URL: <https://www.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdoc/au/journals/ALRCRefJl/2004/23.html> (date of application: 11.07.2021).

683. Chesterman M. Criminal Trial Juries in Australia: From Penal Colonies to a Federal Democracy. *Law and Contemporary Problems*. 1999. Vol. 62. №. 2. P. 69-102. URL: <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1126&context=lcp> (date of application: 06.03.2022).

684. Citizen Participatory Trials in South Korea. In *Custodia Legis*. 2022. URL: <https://blogs.loc.gov/law/2022/12/citizen-participatory-trials-in-south-korea/> (date of application: 26.08.2023).

685. Claassen C. In the mood for democracy? democratic support as thermostatic opinion. *American Political Science Review*. 2020. Vol. 114. №. 1. P. 36-53. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/in-the-mood-for-democracy-democratic-support-as-thermostatic->

[opinion/D92BFDDDD1565D610C38A0AA88DDBA102](#) (date of application: 11.09.2022).

686. Clark R. Addressing the Jury: Opening Statement and Closing Argument. Independently published, 2023. 67 p.

687. Cohen S.G. Locke J. (1632-1704) British physician and philosopher. *Allergy Proceedings: The Official Journal of Regional and State Allergy Societies*. 1995. Vol. 16. Iss. P. 322-325.

688. Colombi C., Brüggemeier G., Commandé G. Fundamental Rights and Private Law in the European Union. 1st ed. Cambridge University Press. 2010. URL: https://www.academia.edu/117074758/Fundamental_Rights_and_Private_Law_in_the_European_Union_Volume_1_A_comparative_overview?auto=download (date of application: 04.03.2021).

689. Commentaries on the Laws of England. 2009. URL: <https://www.gutenberg.org/files/30802/30802-h/30802-h.htm> (date of application: 17.05.2020).

690. Community Courts Act. 2003. URL: <https://www.fao.org/faolex/results/details/fr/c/LEX-FAOC175082/> (date of application: 17.05.2020).

691. Community Courts In Namibia: A Policy Challenge. 2002. URL: <https://repository.unam.edu.na/server/api/core/bitstreams/f5e4806a-5199-4ac3-90c6-94a2efb66d52/content> (date of application: 14.03.2024).

692. Composizione delle corti di assise di appello. 1951. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:legge:1951-04-10;287> (date of application: 16.03.2023).

693. Constitución Española. 1978. URL: <https://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/detalleconstitucioncompleta/index.html#t1> (date of application: 12.03.2023).

694. Constitution of Peru. 1993. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Peru_2021.pdf?lang=en (date of application: 14.03.2024).

695. Constitution of the Republic of Korea. 1948. URL: <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/67127/98324/F2042155478/KOR67127%20English.pdf> (date of application: 09.05.2022).

696. Constitution of the United States. 1787. URL: https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm#:~:text=Written%20in%201787%2C%20ratified%20in,exists%20to%20serve%20its%20citizens (date of application: 29.11.2020).

697. Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (Espoo, 1991) – the «Espoo (EIA) Convention». URL: http://www.unece.org/env/eia/about/eia_text.html (date of application: 16.08.2022).

698. Cooper mot Storbritannien. Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna. 2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61549> (date of application: 04.03.2021).

699. Copenhagen Declaration on Social Development and Programme of Action of the World Summit for Social Development on 6 to 12 March 1995. United Nations. URL: <http://surl.li/lrtfb> (date of application: 23.05.2021).

700. Coppedge M., Gerring J., Knutsen C.H. V-Dem Working Paper. Varieties of Democracy Institute. 2019. URL: <https://www.v-dem.net/en/data/data-version-9> (date of application: 13.08.2022).

701. Coppedge M., Gerring J., Knutsen C.H., et al. V-Dem Dataset v11. Varieties of Democracy Institute. 2021. URL: <https://v-dem.net/data/dataset-archive/country-year-v-dem-fullothers-v111/> (date of application: 02.04.2022).

702. Coppedge M., Gerring J., Knutsen C.H., et al. VDem Methodology v7. V-Dem Working Paper. Varieties of Democracy Institute. 2017. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2968284 (date of application: 03.04.2022).

703. Courts, tribunals and appeals. Gov UK. URL: <https://www.gov.uk/courts/crown-court> (date of application: 21.09.2022).

704. Crown Court. URL: <https://www.judiciary.uk/courts-and-tribunals/crown->

[court/#:~:text=What%20is%20the%20Crown%20Court,known%20as%20the%20Old%20Bailey](#) (date of application: 21.09.2022).

705. Cullinane K.A. Trial by Jury-A Comparative Glance. *Pan Europe Pacific Legal Conference (Italy, March 24-31, 2008)*. 2008. 10 p. URL: <https://archive.sclqld.org.au/judgepub/2008/cullinane0308.pdf> (date of application: 08.11.2023).

706. D'Aniello C. The jury on trial Guilty or not guilty? Investigating jury trial issues through a comparative approach. 2022. URL: <https://www.researchgate.net/publication/361340405> (date of application: 27.10.2023).

707. De Chaisemartin C., d'Haultfœuille X. Two-way fixed effects estimators with heterogeneous treatment effects. *American Economic Review*. 2020. Vol. 110. №9. P. 2964-2996.

708. De Hert P. De discussie over de jury in België. Tubex P.D.H.H. (ed.) *Beschuldigde, sta op. Actueel debat over de juryrechtspraak*. Kluwer Rechtswetenschappen, 2004. Vol. 25. P. 9-20. URL: <https://researchportal.vub.be/en/publications/de-discussie-over-de-jury-in-belgi%C3%AB> (date of application: 16.05.2020).

709. De Ruyscher D., ed. *Rechtspreken en lekenparticipatie: noodzaak of traditie?* Maklu. 2013. 238 p.

710. Democracy Index 2020: In sickness and in health? 2020. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/> (date of application: 11.07.2022).

711. Den svenska rättegångsordningen i yttrandefrihetsmål är förenlig med Europakonventionen. Diariernr: 2024/5278. Beslutsdatum: 30 aug 2024. URL: <https://www.jk.se/beslut-och-yttrandan/2024/08/20245278/> (date of application: 30.08.2024).

712. Denisov v. Ukraine. № 76639/11, 25 september 2018. P. 61-65.

713. Deshko L., Bysaga Y., Vasylenko O., Nechyporuk A., Pifko O., Berch V. Medicines: technology transfer to production, cession of ownership rights for

registration certificates and transfer of production in conditions of modern challenges to national and international security. *Georgian Medical News*. 2020. №10 (307). P.180-185.

714. Devolution a «necessary step» towards a better Welsh criminal justice system, academics argue. Cardiff University. 2022. URL: <https://www.cardiff.ac.uk/news/view/2678710-devolution-a-necessary-step-towards-a-better-welsh-criminal-justice-system,-academics-argue> (date of application: 23.11.2022).

715. Diamond L. Facing Up to the Democratic Recession. *Journal of Democracy*. 2015. Vol. 26. № 1. P. 141-155. URL: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/facing-up-to-the-democratic-recession/> (date of application: 18.07.2020).

716. Dictionary of Sociology and Related Sciences. Totowa (New Jersey): Littlefield, Adams. 1988. 403 p.

717. Dobbin S. How Well do Judges Understand Science and Scientific Method? *Judicature*. 2002. Vol. 85. P. 244.

718. Donald WK Andrews. Cross-section regression with common shocks. *Econometrica*. 2005. № 73 (5). P. 1551-1585.

719. Duncan v Louisiana. U.S. Supreme Court. 1968. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/391/145/> (date of application: 10.12.2021).

720. Dzur A. W. Democracy's «Free School»: Tocqueville and Lieber on the Value of the Jury. *Political Theory*. 2010. № 38 (5). P. 603-630.

721. Dzwigol H. Research Methodology in Management Science: Triangulation. *Virtual Economics*. 2022. Vol. 5 (1). P. 78-93.

722. Elected vs. Appointed Judges. Center for Effective Government at The University of Chicago. 2024. URL: <https://effectivegov.uchicago.edu/primers/elected-vs-appointed-judges> (date of application: 17.03.2024).

723. Elias T.O. The Nature of African Customary Law. London: Manchester University Press, 1956. 282 p. URL: <https://archive.org/details/t-olawale-elias-the->

[nature-of-african-customary-law-1956/page/n11/mode/2up](#) (date of application: 11.06.2023).

724. Ersättningar och rättigheter. 2024. URL: <https://www.domstol.se/om-sveriges-domstolar/namndeman---ett-fortroendeuppdrag/Ersattningar-och-rattigheter/> (date of application: 12.05.2024).

725. Eum Y. Citizen Participatory Trials in South Korea. In Custodia Legis. 2022. URL: <https://blogs.loc.gov/law/2022/12/citizen-participatory-trials-in-south-korea> (date of application: 11.06.2023).

726. För dig som nominerar och väljer. 2024. URL: <https://www.domstol.se/om-sveriges-domstolar/namndeman---ett-fortroendeuppdrag/for-dig-som-nominerar-och-valjer/> (date of application: 11.06.2024).

727. För dig som vill bli nämndeman. 2024. URL: <https://www.domstol.se/om-sveriges-domstolar/namndeman---ett-fortroendeuppdrag/for-dig-som-vill-bli-namndeman/> (date of application: 13.06.2024).

728. Fraher R. Adjudicative Facts: Non-Evidence Facts and Permissible Juror Background Information. *Indiana Law Journal*. 1987. Vol. 62 (2). P. 333-353. URL: <https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2040&context=ilj> (date of application: 10.12.2021).

729. Fukurai H., Hans V. Special Feature: The Future of Lay Adjudication in Korea and Japan. Cornell Law Faculty Publications. 2012. URL: <http://scholarship.law.cornell.edu/facpub/1092> (date of application: 25.03.2020).

730. Garner B., Scalia A. Making Your Case: The Art of Persuading Judges. West Group; First Edition, 2008. 245 p.

731. Gerichtsverfassungsgesetz (GVG) § 29. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gvg/_29.html (date of application: 11.08.2024).

732. Gerichtsverfassungsgesetz (GVG) § 35. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gvg/_35.html (date of application: 11.08.2024).

733. German Courts Constitution Act § 29. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gvg/englisch_gvg.html (date of application: 11.08.2024).

734. Giudice di Pace in Enciclopedia. URL: <https://www.unitademocraticagiudicidipace.it/il-giudice-di-pace-in-enciclopedia/#:~:text=Nell'Italia%20unita%20il%20giudice,insieme%20al%20vice%20pretore%20onorario> (date of application: 12.05.2024).
735. Gleeson M. Juries and Public Confidence in the Courts. *Reform*. 2007. № 90. P. 12-13. URL: <https://www4.austlii.edu.au/au/journals/ALRCRefJl/2007/28.pdf> (date of application: 03.09.2021).
736. Globally, Broad Support for Representative and Direct Democracy. 2017. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2017/10/16/globally-broad-support-for-representative-and-direct-democracy/> (date of application: 16.10.2022).
737. Gomez M. Jury Trials Outside In: Leveraging Psychology from Discovery to Decision. NITA, 2016. 154 p.
738. Goodman-Bacon A. Difference-in-differences with variation in treatment timing. *Journal of Econometrics*. 2021. № 225 (2). P. 254-277. URL: <http://www.nber.org/papers/w25018> (date of application: 27.04.2022).
739. Graham L. The Decline of the American Jury. *University of Colorado Law Review*. 2001. № 53. P. 63-64. URL: <https://scholar.law.colorado.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1730&context=lawreview> (date of application: 03.09.2021).
740. Gratzinger and Gratzingerova v. the Czech Republic. European Court of Human Rights. Decision of 10 July 2002 (Application № 39794/98). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-22710> (date of application: 17.03.2020).
741. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights (criminal limb). 2022. 110 p. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_criminal_eng (date of application: 11.12.2023).
742. Guide to the Canadian Charter of Rights and Freedoms. URL: <https://www.canada.ca/en/canadian-heritage/services/how-rights-protected/guide-canadian-charter-rights-freedoms.html> (date of application: 19.08.2024).
743. Gullioui J. I ett rättssystem med jury hade inga SD:are släppts in i domstolen. 2017. URL: <https://www.aftonbladet.se/nyheter/kolumnister/a/yo07r/i-ett->

[rattssystem-med-jury-hade-inga-sdare-slappts-in-i-domstolen](#) (date of application: 10.03.2021).

744. Hans P. Judges against Justice: On judges when the rule of law is under attack. Springer. 2015. 301 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/264784027_Judges_Against_Justice_On_Judges_When_the_Rule_of_Law_is_Under_Attack (date of application: 05.07.2020).

745. Hans P., Fukurai H., Kutnjak Ivković S., Park J. Juries, Lay Judges, and Mixed Courts: A Global Perspective. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. 350 p.

746. Hill M., Winkler D. Juries: How Do They Work? Do We Want Them? *Criminal Law Forum*. 2000. Vol. 11. P. 397-443.

747. Hobbes's Leviathan: reprinted from the edition of 1651. Oxford: Clarendon Press. 1909. URL: <https://archive.org/details/hobbessleviathan00hobbuoft/page/n25/mode/2up> (date of application: 04.09.2020).

748. Hoffmann J. Sustainable Economic Development: A Criminal Justice Challenge for the 21st Century. *Crime, Law and Social Change*. 2000. Vol. 34. №3. P.275-299. URL: <https://link.springer.com/article/10.1023/A:1008360426802> (date of application: 13.11.2020).

749. Holm v. Sweden. European Court of Human Rights. 1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57860> (date of application: 16.04.2023).

750. Horan J. The Law and Lore of the Australian Civil Jury and Civil Justice System. *Flinders Journal on Law Reform*. 2006. №9. P. 29-49. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2440976 (date of application: 02.05.2023).

751. Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Sustainable Development Goal 4: Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all. 2016. 86 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656> (date of application: 11.07.2020).

752. Indictable Offences – Trial Without Jury (continued). 1985. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/page-97.html#h-127674> (date of application: 11.03.2023).

753. Jackson J.D., Kovalev N.P. Lay Adjudication in Europe: The Rise and Fall of the Traditional Jury. *Oñati Socio-legal Series*. 2016. № 6 (2). P. 368-395. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/185244669.pdf> (date of application: 17.04.2023).

754. Jalwa in Jordan: Customary Law and Legal Reform. Legal Agenda. 2013. URL: <https://english.legal-agenda.com/jalwa-in-jordan-customary-law-and-legal-reform> (date of application: 08.07.2023).

755. Japan's Lay Judge System Marks 15 Years. 2024. URL: <https://www.nippon.com/en/japan-data/h01999/#:~:text=In%20the%2015%20years%20since,as%20lay%20judges%20or%20alternates> (date of application: 12.06.2024).

756. Jirga – a traditional mechanism of conflict resolution in Afghanistan. 2015. URL: <https://restorativejustice.org/rj-archive/jirga-a-traditional-mechanism-of-conflict-resolution-in-afghanistan/> (date of application: 11.03.2023).

757. Jordan: Hundreds Displaced Based on Family Ties. Human Rights Watch. 2019. URL: <https://www.hrw.org/news/2019/09/17/jordan-hundreds-displaced-based-family-ties> (date of application: 08.03.2023).

758. Judgment in the case of «Campbell and Fell v. the United Kingdom» of 28 June 1984 (Applications Nos. 7819/77 and 7878/77). ECtHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57456> (date of application: 13.07.2020).

759. Jurés: informations pratiques. 2020. URL: <https://www.cours-appel.justice.fr/dijon/jures-informations-pratiques> (date of application: 11.02.2021).

760. Juries, lay judges, and mixed courts. A worldwide perspective on lay participation. Cambridge University Press. 2021. P. 323-345.

761. Juror Selection Process. URL: <https://www.uscourts.gov/services-forms/jury-service/juror-selection-process> (date of application: 28.10.2023).

762. Jury duty. URL: https://www.consumer.org.nz/articles/jury-duty?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwkdO0BhDxARIsANkNcrfl5xtV82kK7CECV

[nj-W2x136qJPjD8AzQsjLhd8JKHpSPtTFjKiMaArndEALw_wcB](#) (date of application: 22.10.2023).

763. Jury service. Frequently asked questions. URL: <https://www.justice.govt.nz/courts/jury-service/faq/#q1> (date of application: 19.10.2023).

764. Jury Service. URL: <https://www.uscourts.gov/services-forms/jury-service#:~:text=Most%20U.S.%20citizens%20who%20are,serving%20on%20a%20federal%20jury> (date of application: 19.10.2023).

765. Jury trial. Cambridge dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/jury-trial> (date of application: 11.07.2023).

766. Jury trial. Legal Information Institute. Cornell Law School. URL: <https://www.law.cornell.edu/constitution-conan/amendment-6/jury-trial> (date of application: 11.07.2023).

767. Justice of the Peace. URL: https://ballotpedia.org/Justice_of_the_peace (date of application: 12.07.2024).

768. Justice of the Peace. Legal Information Institute. URL: https://www.law.cornell.edu/wex/justice_of_the_peace_%28jp%29 (date of application: 12.07.2024).

769. Kan u weigeren? URL: https://justitie.belgium.be/nl/themas_en_dossiers/wat_moet_u_doen_als/jurylid/kan_u_weigeren (date of application: 21.06.2024).

770. Kenton W. What Is Technocracy? Definition, How It Works, and Critiques. 2021. URL: <https://www.investopedia.com/terms/t/technocracy.asp> (date of application: 03.02.2022).

771. Kim R. A Benchmark in Asian Judicial Reform: The New Korean Jury System. Suffolk Transnational Law Review. Suffolk University Law School Research Paper № 15-19. 2015. URL: <https://ssrn.com/abstract=2595289> (date of application: 24.11.2023).

772. Kim S., Park J., Park K., Eom J.-S. Judge–jury agreement in criminal cases: The first three years of the Korean jury system. *Journal of Empirical Legal Studies*. 2013. Vol. 10. № 1. P. 35-53.

773. Kirby M. Judging: Reflections on the moment of decision. Speech delivered at the Fifth National Conference on Reasoning and Decision-Making, Wagga Wagga, 4 December 1998. URL: http://www.highcourt.gov.au/speeches/kirbyj/kirbyj_charles.htm (date of application: 08.04.2021).

774. Knittel E., Seiler D. The Merits of Trial by Jury. *The Cambridge Law Journal*. 1972. Vol. 30. № 2. P. 316-325.

775. Knutsen C. H. Why democracies outgrow autocracies in the long run: civil liberties, information flows and technological change. *Kyklos*. 2015. Vol. 68. № 3. P.357-384.

776. Koch A. C.J.A. Mittermaier and the 19th century debate about juries and mixed courts. *Revue Internationale de Droit Pénal*. 2001. Vol. 72. № 1-2. P. 347-353. URL: <https://www.cairn.info/revue-internationale-de-droit-penal-2001-1-page-347.htm> (date of application: 28.02.2020).

777. Koopmans Tjalling C. On the Concept of Optimal Economic Growth. The Econometric Approach to Development Planning. Amsterdam: North-Holland Publishing Co., 1965. URL: <https://elischolar.library.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1391&context=cowles-discussion-paper-series> (date of application: 04.08.2021).

778. Korean Institute of Criminology. Perceptions of the Korean Jury System: Current Status and Challenges. Seoul: Korean Institute of Criminology, 2013. 235 p.

779. Kresak P. Porovnavacie statne pravo. Bratislava: Univerzita Komenského, 1992. 454 s.

780. Kuruk P. African Customary Law and the Protection of Folklore. *Indiana International & Comparative Law Review*. 2002. Vol. 12. № 1. P. 43-98.

781. Kwaku O. G. Do fairer elections increase the responsiveness of politicians? *American Political Science Review*. 2019. Vol. 113. № 4.

P. 963-979. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/abs/do-fairer-elections-increase-the-responsiveness-of-politicians/26AA077459ACA822C4E20A9903E64691> (date of application: 11.06.2022).

782. La comparazione tra l'ordinamento Giuridico Italiano e Americano. 2017. URL: <https://www.iusinitinere.it/ruolo-della-giuria-nellaccertamento-della-responsabilita-penale-dellimputato-6148> (date of application: 11.08.2023).

783. La Constitution Belge. URL: https://www.senate.be/doc/const_fr.html (date of application: 18.05.2024).

784. La Costituzione. Parte II Ordinamento della Repubblica. Titolo IV. La Magistratura. URL: <https://www.senato.it/istituzione/la-costituzione/parte-ii/titolo-iv/sezione-i/articolo-102> (date of application: 11.08.2023).

785. La cour d'assises. URL: <https://legadroit.com/la-cour-dassises/> (date of application: 21.12.2023).

786. La France expérimente les cours criminelles sans jury populaire. 2019. URL: <https://www.france24.com/fr/20190905-france-justice-cour-criminelle-caen-crimes-jury-experimentation> (date of application: 06.09.2023).

787. La participation des citoyens aux decisions des tribunaux criminels. 2023. URL: https://www.senat.fr/lc/lc13/lc13_mono.html#toc1 (date of application: 09.05.2024).

788. Landman T. Developing Democracy: Concepts, Measures, and Empirical Relationships. Centre for Democratic Governance, Department of Government, University of Essex. 2007. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/speeches/Developing-Democracy-Concepts-Measures-and-Empirical-Relationships-PDF.pdf> (date of application: 02.11.2020).

789. Landmark Legislation: Federal Magistrates Act. URL: <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-federal-magistrates-act> (date of application: 23.07.2024).

790. Law and the Courts. Vol. III: Juries. Chicago: American Bar Association. 2010. 32 p.

791. Le procès criminel, comment ça marche? URL: <https://educaloi.qc.ca/capsules/le-proces-criminel-comment-ca-marche/> (date of application: 12.05.2024).

792. Le procès devant jury: l'importance des directives. 2021. URL: <https://ymavocatsmtl.com/publications/les-proces-devant-jury-limportance-des-directives/> (date of application: 12.05.2024).

793. Learn about the Charter. Department of Justice. 2022. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/csj-sjc/rfc-dlc/ccrf-ccdl/learn-apprend.html> (date of application: 11.08.2023).

794. LEGGE 10 aprile 1951, № 287. Riordinamento dei giudizi di Assise. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:legge:1951-04-10;287> (date of application: 05.09.2024).

795. LEGGE 9 agosto 2024, № 114. Modifiche al codice penale, al codice di procedura penale, all'ordinamento giudiziario e al codice dell'ordinamento militare. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:2024-08-09;114> (date of application: 05.09.2024).

796. Les procès avec jury n'exigent pas la même approche que les procès devant un juge. 2022. URL: <https://barbacki.com/fr/competences/proces-devant-jury-montreal/> (date of application: 06.09.2023).

797. Lewis v. United States, 518 U.S. 322 (1996). URL: <https://www.loc.gov/item/usrep518322/> (date of application: 28.03.2020).

798. Ley Orgánica 5/1995, de 22 de mayo, del Tribunal del Jurado. Boletín Oficial del Estado. 1995. №122. P. 15001-15021. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-12095> (date of application: 10.12.2022).

799. Liberia Rules and Regulations Governing the Hinterland. LandWise Legal and Research Library. 2000. URL: <https://resourceequity.org/record/409-liberia-rules-and-regulations-governing-the-hinterland/> (date of application: 08.03.2023).

800. Liberian Legal System and Legal Research. Globalex, 2023. URL: <https://www.nyulawglobal.org/globalex/Liberia.html> (date of application: 04.01.2024).

801. Loi sur les jurés. Publications Quebec. URL: <http://legisquebec.gouv.qc.ca/fr/showdoc/cs/j-2> (date of application: 16.12.2023).

802. Lubet S., Koster J. Mock Trials: Preparing, Presenting, and Winning Your Case. 2nd ed. Boulder: National Institute for Trial Advocacy, 2014. 328 p.

803. Lührmann A., Tannenberg M., Lindberg S. Regimes of the World (RoW): Opening New Avenues for the Comparative Study of Political Regimes. *Politics and Governance*. 2018. Vol. 6, № 1. P. 60-77. URL: <https://www.cogitatiopress.com/politicsandgovernance/article/view/1214> (date of application: 05.11.2020).

804. Machura S., Rennig C. «In the Name of the People»: Lay Assessors in Germany. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. C. 152-173.

805. Magistrates: how they work and what they do. Judiciary UK. URL: <https://www.judiciary.uk/about-the-judiciary/who-are-the-judiciary/judicial-roles/magistrates/> (date of application: 07.09.2024).

806. Mak C. First or Second Best? Judicial Law-Making in European Private Law. SSRN Electronic Journal. 2016. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2847586 (date of application: 26.11.2020).

807. Mak C. Fundamental Rights in European Contract Law: A Comparison of the Impact of Fundamental Rights on Contractual Relationships in Germany, the Netherlands, Italy and England. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2008. 364 p.

808. Many unhappy with current political system. 2017. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2017/10/16/many-unhappy-with-current-political-system/> (date of application: 12.06.2020).

809. Mark Ormerod to be Supreme Court's Chief Executive. URL: <https://www.supremecourt.uk> (date of application: 02.04.2023).

810. Marshall M.G., Gurr T.R., Jagers K. Polity IV Project: Political regime characteristics and transitions, 1800-2016. Systemic Peace. 2022. URL: <http://www.systemicpeace.org/inscrdata.html> (date of application: 24.03.2023).

811. Martin A. Henry II and the English Coinage. New Interpretations. Woodbridge, UK: Boydell Press, 2007. 403 p.

812. Matthews R., Hancock L., Briggs D. Jurors' Perceptions, Understanding, Confidence and Satisfaction in the Jury System: A Study in Six Courts. London: Home Office. 2004. URL: https://www.researchgate.net/publication/265046610_Jurors%27_Perceptions_Understanding_Confidence_and_Satisfaction_in_the_Jury_System_A_Study_in_Six_Courts (date of application: 13.07.2021).

813. Mauet T. A., Easton S. D. Trial Techniques and Trials. 11th ed. New York: Wolters Kluwer, 2021. 672 p.

814. Micallef v. Malta. № 17056/06, Judgment of the European Court of Human Rights, 15 October 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?TID=aaauturhlg&filename=001-95031.pdf&id=001-95031&library=ECHR> (date of application: 19.12.2020).

815. Moyer D. Creating A Trial Notebook. 2015. 15 p.

816. Mukand S., Rodrik D. The Political Economy of Liberal Democracy. *The Economic Journal*. 2020. Vol. 130. № 627. P. 765-792. URL: <https://academic.oup.com/ej/article-abstract/130/627/765/5706839?redirectedFrom=fulltext> (date of application: 23.09.2021).

817. Murphy J. dissenting in *Fay v New York*. 1947. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/332/261/> (date of application: 18.08.2021).

818. Nævningesag. URL: <https://denstoredanske.lex.dk/n%C3%A6vningesag> (date of application: 05.04.2023).

819. Nævningesager er sager, hvor anklageren kræver fængselsstraf på seks år eller mere, eller hvor den tiltalte kan blive dømt til forvaring eller anden anbringelse.

URL: <https://www.domstol.dk/alle-emner/straffesag/naevningsager/> (date of application: 05.04.2023).

820. National Institute of Rural Development and Panchayati Raj. URL: <https://nirdpr.org.in/> (date of application: 12.05.2024).

821. New CA Bill Pilots Higher Compensation for Low-Income Jurors in San Francisco. 2021. URL: <https://sfpublicdefender.org/news/2021/06/new-ca-bill-pilots-higher-compensation-for-low-income-jurors-in-san-francisco/> (date of application: 09.11.2022).

822. Noelmans W., Beyens K. «Ge moet daar in gezeten hebben om dat te begrijpen»: Onderzoek naar de ervaringen van leden van de assisenjury in België. *Tijdschrift voor Criminologie*. 2010. Vol. 52. № 3. P. 290-309. URL: <https://researchportal.vub.be/en/publications/ge-moet-daar-in-gezetten-hebben-om-dat-te-begrijpen-onderzoek-naar> (date of application: 07.04.2023).

823. Norrman J. Inför juryrättegång för fler yttrandefrihetsbrott. 2022. URL: <https://www.oikos.se/17/30/infor-juryrattegang-for-fler-yttrandefrihetsbrott/> (date of application: 01.04.2023).

824. Oleksandr Volkov v. Ukraine. № 21722/11. Judgment of the European Court of Human Rights, 9 January 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115871> (date of application: 16.12.2020).

825. Ordentliche Gerichtsbarkeit – Einführung. Zivilgerichtsbarkeit. URL: https://e-justice.europa.eu/18/DE/national_ordinary_courts?GERMANY&member=1 (date of application: 05.11.2023).

826. Payment and support to help you attend jury service. URL: <https://www.justice.govt.nz/courts/jury-service/payment-and-support/> (date of application: 23.05.2024).

827. Pemstein D., Marquardt K., Tzelgov E., Wang Y., Medzihorsky J., Krusell J., Miri F., Römer J. The V-Dem Measurement Model: Latent Variable Analysis for Cross-National and Cross-Temporal Expert-Coded Data. V-Dem Working Paper № 21. 7th ed. Gothenburg: Varieties of Democracy Institute, 2022.

URL: https://v-dem.net/media/publications/Working_Paper_21.pdf (date of application: 12.07.2023).

828. Perron W. Lay Participation in Germany. *Revue Internationale de Droit Pénal*. 2001. Vol. 72. № 1-2. P. 181-195.

829. Capital: The Nexus of Political and Economic Change. *American Economic Journal: Macroeconomics*. 2009. Vol. 1. № 2. P. 88-126.

830. Peters M. Market Size and Spatial Growth: Evidence from Germany's Post-War Population Expulsions. NBER Working Paper № 29329. National Bureau of Economic Research, 2021. URL: <https://www.nber.org/papers/w29329> (date of application: 11.12.2023).

831. Phases et étapes d'un procès criminel devant jury. URL: <https://www.cchst.ca/covid19/courts/criminal-jury-process/> (date of application: 06.03.2024).

832. Poteete A. Democracy Derailed? Botswana's Fading Halo. *AfricaPlus*. 2014. URL: <http://africaplus.wordpress.com/2014/10/20/democracy-derailed-botswanas-fading-halo/> (date of application: 05.06.2024).

833. Pradel J. Le jury en France. *Revue internationale de droit penal*. 2001. №1-2. Vol. 72. P. 175-179.

834. Primary Source by James Madison. Federalist Papers № 10 (1787). URL: <https://billofrightsinstitute.org/primary-sources/federalist-no-10> (date of application: 13.12.2021).

835. Procedure in Jury Trials and General Provisions (continued). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/page-102.html#h-128409> (date of application: 19.03.2024).

836. Procédure lors d'un procès devant jury et dispositions générales (suite). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/fra/lois/C-46/page-159.html#h-125040> (date of application: 19.03.2024).

837. Procès devant la cour d'assises ou la cour criminelle. URL: [https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F1487#:~:text=Caract%C3%A8re%20public%20des%](https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F1487#:~:text=Caract%C3%A8re%20public%20des%20proc%C3%A8s%20devant%20la%20cour%20d%27assises%20ou%20la%20cour%20criminelle%20de%20premi%C3%A8re%20instance)

[20d%C3%A9bats,assister%20qu'apr%C3%A8s%20leur%20d%C3%A9position.&text=Par%20ailleurs%2C%20le%20proc%C3%A8s%20peut%20se%20d%C3%A9rouler%20%C3%A0%20huis%2Dclos%20.,-La%20cour%20d](#) (date of application: 22.06.2024).

838. Proclamation of Tehran on 22 April to 13 May 1968. United Nations. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/701853> (date of application: 28.01.2022).

839. Pyroha, I., Tokarchuk, L., Perezhniak, B., Nikitenko, L., Berch, V. E-democracy: an urgent need or a tribute to fashion? Legal analysis. *Amazonia Investiga*. № 11(51). P. 240-249.

840. Regoli №14 Important Pros and Cons of the Jury System. ConnectUS. 2019. URL: <https://connectusfund.org/14-important-pros-and-cons-of-the-jury-system> (date of application: 17.03.2021).

841. Regulating the Legal Professions. URL: <https://judiciary.scot/home/judiciary/regulating-legal-professions> (date of application: 09.11.2023).

842. Rekryteringsmodellen för nämndemän bör utredas. 2024. URL: <https://mrinstitutet.se/skrivelser/rekryteringsmodellen-for-namndeman-bor-utredas/> (date of application: 12.05.2024).

843. Requisiti dei giudici popolari delle Corti di assise. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:legge:1951-04-10;287> (date of application: 25.07.2023).

844. Research Brief № 2006/04. Queensland Parliamentary Library. The Role of Juries in Criminal Trials. 2006. URL: <https://documents.parliament.qld.gov.au/explore/researchpublications/researchbriefs/2006/rbr200604.pdf> (date of application: 13.06.2022).

845. Respond to a jury summons. URL: <https://www.justice.govt.nz/courts/jury-service/respond-to-a-jury-summons/> (date of application: 19.10.2023).

846. Revive American democracy with this one move that would settle divisive issues for good. 2020. URL: <https://www.marketwatch.com/story/revive-american->

[democracy-with-this-one-move-that-would-settle-divisive-issues-for-good-2020-02-25](#) (date of application: 24.01.2021).

847. Roberts S. Order and Dispute: An Introduction to Legal Anthropology. Harmondsworth: Penguin Books, 1979. 304 p.

848. Roll, uppgift och skyldigheter. 2023. URL: <https://www.domstol.se/om-sveriges-domstolar/namndeman----ett-fortroendeuppdrag/roll-uppgift-och-skyldigheter/> (date of application: 01.07.2023).

849. Sack P. Customary Law and the Rule of Law in Namibia. Windhoek: Gamsberg Macmillan Publishers, 1980. 250 p.

850. Schöffengericht - Definition, Strafmaß und Jugendstrafsachen einfach erklärt. 2024. URL: <https://www.juraforum.de/lexikon/schoeffengericht#:~:text=In%20Deutschland%20gibt%20es%20%C3%BCber,auch%20mit%20bei%20der%20Urteilsfindung> (date of application: 10.06.2024).

851. Schumann H. The Role of Lay Participation in Austrian Criminal Justice. *European Journal of Law Reform*. 2018. Vol. 19. №. 3. P. 45-58.

852. Selection and training of lay magistrates. AS Law Revision. URL: <https://passaslaw.blogspot.com/2008/02/selection-and-training-of-lay.html> (date of application: 11.11.2023).

853. Senators of the College of Justice. URL: <https://judiciary.scot/home/judiciary/judicial-office-holders/senators-of-the-college-of-justice> (date of application: 02.04.2023).

854. Seton-Watson H. Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism. London: Methuen, 1977. 563 p.

855. State and Customary Laws in Papua New Guinea: A Family Law Conundrum. Cambridge University Press, 2019. URL: <https://doi.org/10.1017/9781780689319.017> (date of application: 24.07.2023).

856. Statute Law Revision (No. 2) Act 1893 (56 & 57 Vict. c. 54). URL: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/1893/act/54/enacted/en/print.html> (date of application: 19.08.2024).

857. Strafprozeßordnung (StPO). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/BJNR006290950.html> (date of application: 11.08.2024).

858. Strafprozessrecht und das Strafverfahren. URL: [https://www.oesterreich.gv.at/themen/gesetze_und_recht/strafrecht/1/Seite.2460103.html#:~:text=Im%20Strafprozessrecht%20\(Strafprozessordnung%2C%20kurz%20StPO,welche%20Strafe%20daf%C3%BCr%20verh%C3%A4ngt%20wird](https://www.oesterreich.gv.at/themen/gesetze_und_recht/strafrecht/1/Seite.2460103.html#:~:text=Im%20Strafprozessrecht%20(Strafprozessordnung%2C%20kurz%20StPO,welche%20Strafe%20daf%C3%BCr%20verh%C3%A4ngt%20wird) (date of application: 07.08.2024).

859. Strafprozessrecht. URL: https://www.die-anwaltskanzlei.de/rechtstipps/strafprozessrecht/page/2/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwkdO0BhDxARIsANkNcrfl5xtdV82kK7CECVnj-W2x136qJPjD8AzQsjLhd8JKHpSPtTFjKiMaArndEALw_wcB (date of application: 07.08.2024).

860. Strunk v. United States. 412 U.S. 434 (1973). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/412/434/#tab-opinion-1950327> (date of application: 06.07.2021).

861. Summoned for Federal Jury Service? URL: <https://www.uscourts.gov/services-forms/jury-service/summoned-federal-jury-service> (date of application: 01.07.2021).

862. Supreme Court of Korea. Act on Citizen Participation in Criminal Trials. Seoul: Supreme Court of Korea, 2020. 65 p.

863. Taak van jury. URL: https://justitie.belgium.be/nl/themas_en_dossiers/wat_moet_u_doen_als/jurylid/taak_van_jury (date of application: 21.06.2024).

864. Taking part in jury trials. Scottish Courts and Tribunals. URL: <https://www.scotcourts.gov.uk/> (date of application: 09.11.2023).

865. Technocracy for the common good. 2023. URL: <https://www.eea.europa.eu/publications/scenarios-for-a-sustainable-europe-2050/imaginary-1-technocracy-for-the> (date of application: 13.02.2024).

866. Teorell J., Coppedge M., Lindberg S., Skaaning S.-E. Measuring polyarchy across the globe, 1900–2017. *Studies in Comparative International Development*. 2019. №54 (1). P. 71-95.

867. The Basic Concept for the Democracy Ranking of the Quality of Democracy. 2008. URL: http://www.democracyranking.org/downloads/basic_concept_democracy_ranking_2008_A4.pdf (date of application: 11.04.2020).

868. The Canadian Charter of Rights and Freedoms. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/csj-sjc/rfc-dlc/ccrf-ccdl/> (date of application: 11.08.2023).

869. The Constitution of India – 73rd Amendment Act, 1992. URL: <https://indiacode.nic.in> (date of application: 12.05.2024).

870. The courts in Scotland. URL: <https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/z83wsg8/revision/6> (date of application: 09.11.2023).

871. The effectiveness of the traditional justice system in resolving disputes in three chiefdoms of Monze district. URL: <https://dspace.unza.zm/handle/123456789/7577> (date of application: 15.11.2023).

872. The Electoral Connection in Court: How Sentencing Responds to Voter Preferences. 2023. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-law-and-courts/article/electoral-connection-in-court-how-sentencing-responds-to-voter-preferences/0A13EF649391A3EA8579E24904F5C067> (date of application: 09.01.2024).

873. The European Convention on Human Rights, 4 November 1950, and its Five Protocols. Hellenic Resources Network, 2010. 50 p.

874. The Jury and Democracy: How Jury Deliberation Promotes Civic Engagement and Political Participation. Oxford University Press. 2010. 288 p.

875. The Laws Of The United States Of America. URL: https://koios.kclibrary.org/catalog/kcmo/the_laws_of_the_united_states (date of application: 01.07.2021).

876. The Supreme Court in NSW. Celebrating 200 years of the NSW Supreme Court. URL: <https://www.ruleoflaw.org.au/anniversary-of-nsw-supreme-court/> (date of application: 21.03.2024).

877. Tobin B. Indigenous Peoples, Customary Law and Human Rights – Why Living Law Matters. Routledge, 2014. 326 p.

878. Trachtman J. The Tools of Argument: How the Best Lawyers Think, Argue, and Win. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2013. 200 p.

879. Treisman D. Democracy by Mistake: How the Errors of Autocrats Trigger Transitions to Freer Government. *American Political Science Review*. 2020. Vol. 114. № 3. P. 792-810.

880. Trial Observation Manual for Criminal Proceedings. Practitioners Guide № 5. Geneva: International Commission of Jurists, 2009. 200 p.

881. Trial Procedure. URL: <https://armouredsuits.ca/trial-procedure/#:~:text=There%20are%20jury%20trials%20in,provincial%20court%20or%20superior%20court> (date of application: 27.04.2023).

882. Tribal Justice Persists Alongside Jordan's Law Courts. New Lines Magazine. 2023. URL: <https://newlinesmag.com/reportage/tribal-justice-persists-alongside-jordans-law-courts> (date of application: 08.07.2023).

883. Ukrainian jury trials in criminal cases: challenges and perspectives. International Bar Association. 2021. URL: <https://www.ibanet.org/oct-21-ukranian-jury-trials-criminal-cases> (date of application: 13.05.2022).

884. Un cortocircuito giuridico sta cancellando sentenze di condanna già emesse per reati gravi. 2023. URL: <https://www.editorialedomani.it/giustizia/sentenze-annullate-messina-giudici-popolari-corte-assise-euco0qj1> (date of application: 21.01.2024).

885. United Nations Office of Drugs and Crime. Justice for Children in Conflict with the Law. URL: www.unodc.org (date of application: 11.03.2023).

886. Vanoverbeke D., Fukurai H. Lay Participation in the Criminal Trial in Japan: A Decade of Activity and Its Sociopolitical Consequences. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. P. 69-87.

887. Vermeesch G. Reflections on the Relative Accessibility of Law Courts in Early Modern Europe. *Crime, History & Societies*. 2015. Vol. 19. № 2. P. 53-76.

888. Vous êtes juré d'assises. URL: <https://www.cours-appel.justice.fr/dijon/vous-etes-jure-dassises> (date of application: 27.08.2024).

889. Wahlberg S. Sovande nämndemän? Problemet är att politiska domare är ett brott mot Europakonventionen. 2019. URL: <https://www.dagensjuridik.se/nyheter/sovande-namndeman-problemet-ar-att-politiska-domare-ar-ett-brott-mot-europakonventionen/> (date of application: 12.05.2024).

890. Wallace R. Administering Justice in Ancient Athens: Framework and Core Principles. *Ancient Greek Law in the 21st Century* / ed. by P. Perlman. Austin: University of Texas Press, 2018. P. 10-29.

891. Wallace R. Dikastes. *Encyclopedia of Ancient History*. 2012. URL: <https://www.scholars.northwestern.edu/en/publications/dikastes> (date of application: 11.09.2020).

892. Wat na de oproeping? URL: https://justitie.belgium.be/nl/themas_en_dossiers/wat_moet_u_doen_als_jurylid/wat_na_de_oproeping (date of application: 21.06.2024).

893. What Is The Crown Court And What Type Of Cases Go There? URL: <https://brittontime.com/2021/10/05/what-is-the-crown-court-and-what-type-of-cases-go-there/> (date of application: 11.02.2024).

894. What is the difference between a bench trial and a jury trial? URL: <https://www.peoriacounty.gov/FAQ.aspx?QID=128> (date of application: 13.08.2022).

895. Why is jury duty pay so low? Jury Duty Compensation Problems and Solutions. URL: <https://healinglaw.com/blog/why-is-jury-duty-pay-so-low-jury-duty-compensation-problems-and-solutions/> (date of application: 26.07.2022).

896. Wie wordt opgeroepen? URL: https://www.justitie.belgium.be/nl/themas_en_dossiers/wat_moet_u_doen_als_jurylid/wie_wordt_opgeroepen (date of application: 18.05.2024).

897. Wilson M., Boese V. A short history of contestation and participation. V-Dem Working Paper № 130. Varieties of Democracy Institute. 2021. URL: https://v-dem.net/media/publications/Working_Paper_130.pdf (date of application: 18.04.2022).

898. Yang H. Law and Society in Korea. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2013. 236 p.

899. Yiqing Xu. Generalized Synthetic Control Method: Causal Inference with Interactive Fixed Effects Models. *Political Analysis*. 2017. Vol. 25. № 1. P. 57-76.

900. 개정 형사소송법과 국민참여재판제도의 시행에 따른 경찰수사의 변화방향. 2008. 28 p.

901. 국민참여재판안내. URL: https://help.scourt.go.kr/nm/min_9/min_9_8/index.html (date of application: 26.08.2023).

902. 本條例旨在修訂及綜合與陪審員有關的法例. URL: <https://www.elegislation.gov.hk/hk/cap3!zh-Hant-HK> (date of application: 22.10.2023).

903. 陪審. URL: <https://www.judiciary.hk/zh/jury/jury.html> (date of application: 22.10.2023).

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій В.В. Берч за темою дисертації

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації:

Статті в періодичних фахових наукових виданнях України:

1. Коцкулич В.В., Берч С.С. Суд присяжних за англо-американською (класичною) моделлю: сутнісні ознаки. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. №1. С.621-623. URL: <http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/1-1.pdf>
2. Берч В.В. Конституційне право на розгляд справи судом присяжних та швидкий суд: досвід США. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. №2. С.11-13. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.02.2>
3. Берч В.В. Ukraine – a candidate for joining the EU: current challenges of the court system. *Конституційно-правові академічні студії*. №1. 2022. С.54-58. DOI: <https://doi.org/10.24144/2663-5399.2022.1.06>
4. Берч В. Парадигма імплікативного взаємозв'язку демократії та конституціоналізму: ключові цінності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія. Право*. № 74. Том №1. 2022. С.55-58. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.8>
5. Берч В.В. Ключові фактори впливу технократії на тенденційні аспекти розвитку демократії: глобальний вимір. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №4. С. 110-114. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.16>
6. Berch V.V. People's sovereignty – the fundamental principle of constitutionalism. *Конституційно-правові академічні студії*. 2023. №1. С. 20-24. DOI: <https://doi.org/10.24144/2663-5399.2023.1.03>
7. Берч В.В. Демократія як динамічний політико-правовий феномен: основоположні засади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія. Право*. Випуск 79. Ч.1. 2023. С.119-123. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.19>

8. Берч В.В. Деякі аспекти безпосередньої участі народу у здійсненні державної влади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №5. С. 87-91. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.12>
9. Берч В.В. Участь народу у реалізації судової влади: роль та значення у забезпеченні розвитку громадянського суспільства. *Наукові перспективи*. 2024. № 4(46). С. 840-846. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-4\(46\)-840-846](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-4(46)-840-846)
10. Берч В.В. Безпосередня судова демократія як конституційно-правовий феномен. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №1. С. 100-104. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.16>
11. Берч В.В. Гібридна модель суду присяжних: досвід Австрії та Данії. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. №5(23). С. 428-434. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-428-434](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-428-434)
12. Берч В.В. Участь народу у реалізації судової влади через суд присяжних у Бельгії. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. №5 (33). С.487-494. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5\(33\)-487-494](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5(33)-487-494)
13. Берч В.В. Особливості нормативно-правового регулювання інституту суду присяжних: досвід США та Великобританії. *Електронний науковий періодичний журнал «Успіхи і досягнення у науці»*. 2024. №3(3). Том 2. С. 42-49. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-3\(3\)-42-49](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-3(3)-42-49)
14. Берч В.В. Вплив судового народовладдя на розвиток демократичних процесів: виклики та перспективи. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. №5 (33). С.54-61. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5\(33\)-54-61](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)-54-61)
15. Берч В.В. Участь народу у реалізації судової влади в епоху Козаччини. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. №7 (35). С. 351-358. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-351-358](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-351-358)
16. Берч В.В. Особливості виконання громадянського обов'язку бути присяжним у Новій Зеландії. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. №7 (35). С. 22-28. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-7\(35\)-22-28](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-7(35)-22-28)
17. Берч В.В. Інститут суду шефенів у Німеччині як першооснова формування континентальної моделі безпосередньої участі народу у реалізації

судової влади. *Наукові перспективи*. 2024. № 7 (49). С. 955-961. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-7\(49\)-955-961](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-7(49)-955-961)

18. Берч В.В. Особливості участі народу у реалізації судової влади у період перебування українських земель у складі Російської та Австрійської імперій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №4. С. 664-668. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.110>

19. Берч В.В. Участь народу у реалізації судової влади у період польсько-литовської доби (XIV - I пол. XVII ст.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія. Право*. Випуск 84. Ч.1. С. 128-132. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.18>

20. Берч В.В. Загальна характеристика сучасних конституційних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. №8 (36). С. 477-484. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8\(36\)-477-484](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8(36)-477-484)

21. Берч В.В. Особливості з'ясування сутності та змісту правової категорії «реалізація судової влади». *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. №8 (26). С. 530-537. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-8\(26\)-530-537](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-8(26)-530-537)

22. Берч В.В. Основні підходи до методології дослідження безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. *Електронний науковий періодичний журнал «Успіхи і досягнення у науці»*. 2024. №6 (6). С.16-25. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-6\(6\)-16-25](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-6(6)-16-25)

23. Берч В.В. Дискусійні питання щодо ролі та значення суду присяжних в українській правовій системі. *Наукові перспективи*. 2024. №8 (50). С. 582-588. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-8\(50\)-582-588](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-8(50)-582-588)

24. Берч В.В. Конституційно-правові засади безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в Україні. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 9 (37). С. 268-276. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9\(37\)-268-276](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9(37)-268-276)

25. Берч В.В. Специфіка трансплантації міжнародних стандартів до національного механізму безпосередньої участі народу у реалізації судової

влади. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. №9 (27). С. 621-627. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-9\(27\)-621-627](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-9(27)-621-627)

26. Берч В.В. Ключові підходи до розуміння конституційно-правового статусу присяжного в Україні. *Електронний науковий періодичний журнал «Успіхи і досягнення у науці»*. 2024. № 7(7). С. 14-20. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-7\(7\)-14-20](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-7(7)-14-20)

27. Берч В.В. До питання про конституційно-правовий статус присяжного: доктринальні засади. *Наукові перспективи*. 2024. № 9 (51). С.873-880. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-9\(51\)-873-880](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-9(51)-873-880)

28. Берч В.В. Безпосередня участь народу у реалізації судової влади у Південній Кореї: конституційна невизначеність чи невідповідність Основному Закону? *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 10 (28). С.284-292. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-10\(28\)-284-292](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-10(28)-284-292)

Статті в зарубіжних наукових виданнях:

29. Berch V.V. Historical foundations of the formation and development of judicial people's power in the world. *Visegrad journal on human rights*. 2023. №4. P.17-22. DOI: <https://doi.org/10.61345/1339-7915.2023.4.3>

Статті в періодичних наукових виданнях, які індексуються в наукометричних базах Web of Sciences та Scopus:

30. Deshko L., Bysaga Y., Vasylichenko O., Nechyporuk A., Pifko O., Berch V. Medicines: technology transfer to production, cession of ownership rights for registration certificates and transfer of production in conditions of modern challenges to national and international security. *Georgian Medical News*. 2020. № 10 (307). P.180-185 (Scopus).

31. Pyroha, I., Tokarchuk, L., Perezhniak, B., Nikitenko, L., Berch, V. E-democracy: an urgent need or a tribute to fashion? *Legal analysis. Amazonia Investiga*. 2022. № 11(51). P. 240-249. URL: amazoniainvestiga.info/check/51/24-240-249.pdf DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.51.03.24> (Web of science).

32. Berch V.V., Lankevych A.Z., Bysaha Yu.Yu. Trial by jury as a guarantee of legitimate decisions: constitutional, legal and economic principles. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2024. Vol. 10. № 2. P. 33-41. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2024-10-2-33-41> (*Web of science*).
33. Berch, V., Lankevych, A., Naturkach, R., Bysaha, Y.M., & Bysaha, Y.Y. Educational aspects in the constitutional and legal provision of democratic governance under martial law: A comparative study. *Revista Eduweb*. 2024. №18(3). P. 276-293. DOI: <https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2024.18.03.21> (*Web of science*).
34. Berch, V., Lankevych, A., Naturkach, R., Bysaha, Y., & Prodan, V. The role of digital technologies in building an inclusive and transparent society: an analysis of the legal mechanisms of democratic governance. *Amazonia Investiga*. 2024. №13(79). P.177-188. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.79.07.14> (*Web of science*).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

35. Коцкулич В.В. Суд (журі) присяжних: загальна характеристика. Конференція професорсько-викладацького складу. *Матеріали 73-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету. (28 лютого 2019 року, м. Ужгород)*. Ужгородський національний університет; За заг. ред. С.Б. Булеци, Я.В. Лазура. Ужгород, 2019. С. 46-47.
36. Бисага Ю.М., Коцкулич В.В. Безпосередня участь народу у здійсненні судової влади в контексті ідеї народного суверенітету. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 3 – 4 травня 2019р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. С.157-160.
37. Коцкулич В.В., Васильчук Л.Б. До питання про ефективність суду присяжних на сучасному етапі розвитку правової держави та громадянського суспільства в Україні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки (випуск 19): матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*

/ *Збірник тез доповідей: випуск 19 (м. Тернопіль, 6 лютого 2020 р.)*. Тернопіль, 2020. С. 53-55.

38. Коцкулич В.В., Бисага Ю.М. Організаційно-правові аспекти функціонування суду присяжних в Україні. *Закарпатські правові читання: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (29-30 квітня 2020 року, м. Ужгород)*. 2020. С. 163-167.

39. Берч В.В. Інститут мирової юстиції: загальнотеоретичні засади. *Матеріали 75-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (24-28 лютого 2021 р.)*. Ужгород, 2021. С.133-138.

40. Берч В.В. До питання про здійснення судочинства за участю присяжних у Канаді. *Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: тези доповідей за матеріал. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 23-24 квітня 2021 року)* / відп. ред. Я. І. Ленгер, А. М. Земко. Луцьк: ІВВ Луцький НТУ, 2021. С. 15-17.

41. Берч В.В., Бисага Ю.М. Дискреція суду присяжних: досвід Гонконгу. *Питання дискреційних повноважень у функціонуванні органів публічної влади: матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 20 травня 2021 р.)*/ Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ВГО «Асоціація українських правників». Київ: «Видавництво Людмила», 2021. С.32-36.

42. Берч В.В. Конституційно-правові засади здійснення судочинства судом присяжних у Франції. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 22 червня 2021 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021. С.143-147.

43. Берч В.В. Безпосередня участь народу у здійсненні судочинства як невід'ємний елемент транспарентності судової влади. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 23 серпня 2021 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021. С.30-33.

44. Берч В.В., Берч С.С. Окремі аспекти формування списку присяжних у Канаді. *Роль періодичних юридичних видань у формуванні правової держави: зарубіжний досвід та Україна: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 21 жовтня 2021 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021. С.17-21.

45. Бисага Ю.М., Берч В.В., Продан В.І. Інструментальна цінність Конституції України. *Збірник матеріалів тез доповідей круглого столу «Вектори вдосконалення національного механізму захисту прав людини» (Київ, 7 липня 2021 року)*. Зб. наук. пр. Київ–Тернопіль : КНУБА, ВГО «Асоціація українських правників», «Бескиди», 2021. С. 47-49

46. Берч В.В., Пирога І.С. Реалізація принципу народного суверенітету – фундамент належного функціонування демократичної правової держави в Україні. *Закарпатські правові читання. Трансформація національних правових систем країн Центральної та Східної Європи в умовах сучасних викликів: матеріали XIV міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 28–29 квітня 2022 р., Ужгород)*. Видавничий дім «Гельветика», 2022. С.73-75.

47. Берч В.В., Берч С.С. Концептуальні основи перехідного правосуддя в Україні в умовах воєнного вторгнення рф. *Конституційно-правові механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина в умовах війни: світовий досвід та Україна: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м.Ужгород, 26 травня 2022 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С.279-281.

48. Берч В.В. Реалізація принципу народного суверенітету як ключова ідея демократії. *Функціонування Конституції України в умовах війни: теоретичні засади та практичні реалії: матеріали міжнародної правової школи (м.Ужгород, 27 червня 2022 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С.29-36.

49. Берч В.В. Роль громадянського суспільства у здійсненні судової влади в умовах війни. *Національний та міжнародно-правовий механізми забезпечення права людини на життя в умовах війни: матеріали міжнародної*

правової школи (м. Ужгород, 23 серпня 2022 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 18-20.

50. Берч В.В. Виклики судової системи та громадянського суспільства у зв'язку із набуттям Україною статусу кандидата на вступ до ЄС. *Освіта та наука в умовах війни: конституційно-правові стандарти та сучасні українські реалії: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 22 вересня 2022 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 34-36.

51. Берч В.В. До питання про еволюційні чинники зародження інституту безпосередньої участі народу у здійсненні державної влади. *Право в умовах війни: пріоритети, завдання, функції: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 14 жовтня 2022 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 10-12.

52. Берч В.В. Стан судової системи України в умовах повномасштабного російського вторгнення. *Функціонування судових і правоохоронних органів в умовах війни: конституційні та міжнародно-правові маркери: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 27 жовтня 2022 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 12-14.

53. Берч В.В., Джуган В.В. Роль конституційного права у формуванні та зміцненні правових традицій. *Відновлення та розвиток України: ідеї, правові засади, інструментарій: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 26 грудня 2022 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С.115-118.

54. Берч В.В. Конституційно-правове регулювання безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у Швеції. *Реалізація конституційного права на свободу пересування в умовах війни: правові стандарти та практичні можливості: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 24 лютого 2023 р.)*. Ужгород, 2023. С. 12-21.

55. Берч В.В. До питання про судовий механізм саїбан'їн у Японії. *Виконання конституційних обов'язків в умовах війни: сучасна українська*

практика та міжнародний досвід: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 14 березня 2023 р.). Ужгород, 2023. С. 26-28.

56. Бисага Ю.М., Берч В.В. Моделі концепції перехідного правосуддя у постконфліктних ситуаціях: стратегія імплементації для України. *Актуальні проблеми судового права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 р.)* / Відпов. ред.: Л. М. Москвич. Харків : Юрайт, 2023. С. 57-59.

57. Берч В.В. Модель народного правосуддя: загальні засади. *Діяльність органів публічної влади України в умовах війни: пошуки оптимальних моделей: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 11 травня 2023 р.).* Ужгород. 2023. С. 12-14.

58. Берч В.В. Суди звичаєвого права у Йорданії. *Міжнародний фактор перемоги України над московією: правові, інституційні, матеріально-технічні складові матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 2 червня 2023 р.).* Ужгород. 2023. С. 12-16.

59. Берч В.В. Інститут безпосередньої демократії як політико-правовий інструмент коригування державно-владних рішень. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 30 червня 2023 р.).* Ужгород: Ужгородський національний університет. 2023. С. 46-51.

60. Берч В.В. Роль прямого народовладдя у вирішенні суспільно-значущих державно-владних рішень. *Правові засади капітуляції московії перед Україною: можливості, умови та наслідки: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 7 липня 2023 р.).* Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. С. 27-33.

61. Берч В.В. Деякі аспекти визначення керівних начал концепції судового народовладдя. *Modern problems of science, education and society: the 6th International scientific and practical conference (Kyiv, August 14-16, 2023).* Kyiv, Ukraine. 2023. P. 569-571.

62. Берч В.В. Вирішення справ судом присяжних у Німеччині. *Scientific progress: innovations, achievements and prospects: the 12th International scientific and practical conference (Munich, Germany, August 21-23, 2023)*. MDPC Publishing, Munich, Germany. 2023. P. 234-237.

63. Берч В.В. Ключові чинники формування громадської думки щодо розвитку демократичних процесів у сучасних зарубіжних державах. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку науки, освіти, технологій та суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 23 серпня 2023 р.)*. Кременчук: ЦФЕНД. 2023. С.50-53.

64. Берч В.В. Основні підходи до розуміння поняття «народ». *Право на достовірну інформацію, інформаційна безпека в умовах війни: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 31 березня 2023 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. С. 22-27.

65. Берч В.В. Переваги реалізації судового народовладдя через здійснення судочинства судом присяжних. *Modern problems of science, education and society: the 8th International scientific and practical conference (Kyiv, October 9-11, 2023)*. Kyiv, Ukraine. 2023. P. 1111-1112.

66. Берч В.В. Особливості зародження інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у додержавний період. *Правові механізми притягнення Україною, світовою спільнотою до відповідальності воєнних злочинців та колаборантів за наслідками російсько-української війни: історія, теорія, практика: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 27 жовтня 2023 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. С. 12-14.

67. Берч В.В. До питання про конституційні засади народного суверенітету та безпосередньої демократії у контексті досягнення Цілей сталого розвитку. *Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя-Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 року)*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 54-58.

68. Berch V.V. Transparency of judicial authority and judicial public authority: features of interoperation. *Парадигма конституційного, конституційно-процесуального права в умовах війни: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 24 листопада 2023 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. С. 12-15.

69. Берч В.В. Історико-правові передумови виникнення суду присяжних у Франції. *Муніципальне право, муніципальні права України в умовах війни: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 29 грудня 2023 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. С. 31-35.

70. Берч В.В. Цифровізація судової системи: деякі аспекти застосування інструментів штучного інтелекту у роботі суду присяжних. *Прикордонне співробітництво в умовах війни: досвід України: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 26 січня 2024 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С. 29-33.

71. Берч В.В. Безпосереднє народовладдя та судове право: специфіка поєднання та взаємодії. *Modern problems of science, education and society: the 12th International scientific and practical conference (Kyiv, February 5-7, 2024)*. Kyiv, Ukraine. 2024. P.1228-1230.

72. Бисага Ю.М., Берч В.В. Парадигма конституційних цінностей в умовах війни. *Матеріали 78-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету (26-29 лютого 2024 року)*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла». 2024. С. 52-57.

73. Берч В.В. Особливості здійснення громадського контролю за діяльністю органів судової влади. *Правове регулювання земельних відносин в умовах війни: світовий досвід, українські реалії: матеріали міжнародної правової школи (м.Ужгород, 23 лютого 2024 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С.18-20.

74. Берч В.В. Феномен демократії за Юргеном Габермасом. *Роль військових адвокатів у захисті прав громадян в умовах воєнного стану: досвід*

України: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 28 березня 2024 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С.12-14.

75. Берч В.В. Характерні ознаки принципу народовладдя. Роль вищої школи, викладачів-правників у формуванні патріотизму, професіоналізму, порядності у студентському середовищі в умовах війни: досвід України: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 30 травня 2024 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С. 12-15.

76. Берч В.В. Особливості залучення громадськості до процесів формування органів судової влади. Дотримання Україною конституційних цінностей: святкові роздуми під час війни: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 28 червня 2024 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С.12-17.

77. Berch V.V. The concept of electing judges for Ukraine. XXXV International scientific and practical conference «Modern Scientific Research is the Engine of Technical Progress» (August 21-23, 2024) Karlovy Vary, Czech Republic. International Scientific Unity, 2024. P. 73-74.

78. Berch V.V. Безпосередня участь народу у реалізації судової влади у ранньо-модерний період. XXXVI International scientific and practical conference «The Latest Trends and Transformation of Modern Scientific Research» (August 28-30, 2024) Porto, Portugal. International Scientific Unity, 2024. С. 53-54.

79. Берч В.В. Застосування принципу легітимних очікувань у використанні форм безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. Сучасні виклики та актуальні проблеми науки, освіти і технологій: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 29 серпня 2024 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2024. С. 22-23.

80. Берч В.В. Проблемні аспекти розуміння присяжними судових інструкцій. The 10th International scientific and practical conference «Science and society: modern trends in a changing world» (September 2-4, 2024.) MDPC Publishing, Vienna, Austria. 2024. С.246-248.

81. Берч В.В. Особливості здійснення судочинства судом присяжних за законодавством Іспанії. *XXXVII International scientific and practical conference «Modern Problems of Science and Technology: Prospects for Further Development» (September 4-6, 2024)*. Bergen, Norway. International Scientific Unity, 2024. С. 84-87.

82. Берч В.В. Проблемні аспекти тривалості судового розгляду за участю присяжних. *The 1st International scientific and practical conference «Science and technology: challenges, prospects and innovations» (September 5-7, 2024)*. CPN Publishing Group, Osaka, Japan. 2024. С. 247-248.

83. Берч В.В. Деякі проблемні питання відбору присяжних. *The 9th International scientific and practical conference «European congress of scientific achievements» (September 9-11, 2024)*. Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain. 2024. С. 239-241.

84. Берч В.В. Проблемні питання щодо виклику осіб до складу суду присяжних у кримінальному провадженні. *The 1st International Scientific and Practical Conference «Modern Science: Exploring Theories, Innovations and Practical Solution» (September 9-11, 2024)*. Odesa, Ukraine). European Open Science Space, 2024. С.56-58.

85. Берч В.В. До питання про допит присяжних як свідків при розслідуванні неправосудних судових рішень у кримінальному провадженні. *International scientific-practical conference «Economics, finance, accounting and law in the context of globalization»: conference proceedings (Aarhus, Denmark, September 10, 2024)*. Aarhus, Denmark: Scholarly Publisher ICSSH, 2024. С. 45-46.

86. Берч В.В. Загальна характеристика вимог до присяжного в Іспанії. *XXXVIII International scientific and practical conference «Development of Modern Science: State, Problems and Prospects» (September 11-13, 2024)*. Brno, Czech Republic. International Scientific Unity, 2024. Р. 85-87.

87. Берч В.В. До питання про гарантування участі народу у вирішенні державно-владних питань та участі у реалізації судової влади: міжнародні стандарти. *International scientific-practical conference «Current issues of science,*

education and society in modern conditions»: conference proceedings (Tampere, Finland, September 12, 2024). Tampere, Finland: Scholarly Publisher ICSSH, 2024. С. 29-31.

88. Берч В.В. Суд присяжних в Україні: деякі питання нормативно-правового регулювання в умовах війни: *матеріали міжнародної наукової інтернет-конференції «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м.Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 12 – 13 вересня 2024 р.)* / редкол.: О.Яремко та ін. ГО «Наукова спільнота». WSZIA w Opolu. Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б. 2024. Випуск 64. С. 42-43.

89. Берч В.В. Окремі аспекти оплати праці присяжних. *The 2nd International scientific and practical conference «Scientific achievements of contemporary society» (September 12-14, 2024). Cognum Publishing House, London, United Kingdom. 2024. С. 405-406.*

90. Берч В.В. До питання про гарантії прав присяжних. *Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Global Directions in Scientific Research and Technological Development» (September 16-18, 2024. Valencia, Spain). European Open Science Space, 2024. P.79-80.*

91. Берч В.В. Особливості впливу засобів масової інформації на роботу суду присяжних. *The 8th International scientific and practical conference «Perspectives of contemporary science: theory and practice» (September 16-18, 2024). SPC «Sci-conf.com.ua», Lviv, Ukraine. 2024. С. 776-777.*

92. Berch V. Проблемні питання фінансово-матеріального забезпечення функціонування суду присяжних в Україні. *XXXIX International scientific and practical conference «Problems of Science and Technology: Innovation and Competitiveness» (September 18-20, 2024). Aalborg, Denmark. International Scientific Unity, 2024. P. 51-52.*

93. Берч В.В. Інститут суду присяжних як символ народного контролю за судовою владою після перемоги України. *Світ наукових досліджень. Випуск 33: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-*

конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 19-20 вересня 2024 р.) / за ред.: О.Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б. 2024. С. 113.

94. Берч В.В. До питання про специфіку взаємодії суддів та присяжних у рамках судового провадження. *The 2nd International scientific and practical conference «Current trends in scientific research development» (September 19-21, 2024)*. BoScience Publisher, Boston, USA. 2024. С. 390-392.

95. Берч В.В. Проблемні когнітивні аспекти прийняття рішень присяжними у рамках судового провадження. *The 2nd International scientific and practical conference «Scientific research: modern challenges and future prospects» (September 23-25, 2024)*. MDPC Publishing, Munich, Germany. 2024. С. 390-393.

96. Берч В.В. Особливості формування списку присяжних у Німеччині. *Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Evolving Science: Theories, Discoveries and Practical Outcomes» (September 23-25, 2024. Zurich, Switzerland)*. European Open Science Space, 2024. С. 39-41.

97. Берч В.В. Проблема низької зацікавленості громадськості в участі у судовому засіданні в ролі присяжних в Україні. *Вісімдесят дев'яти економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (м. Львів, Україна, м. Ополе, Польща, 24-25 вересня 2024 р.)* / редкол. : О. Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Львів: ФО-П Шпак В.Б. С. 14-15.

98. Берч В.В. До питання про ефективність моделі суду присяжних в Україні. *XL International scientific and practical conference «Mechanisms of Development of the Scientific and Technical Potential of Modern Society» (September 25-27, 2024)*. Salzburg, Austria. International Scientific Unity, 2024. С. 89-90.

99. Берч В.В. До питання про особливості функціонування суду присяжних у Бельгії. *The 1st International scientific and practical conference «Science in the modern world: innovations and challenges» (September 27-29, 2024)*. Perfect Publishing, Toronto, Canada. 2024. С.533-535.

100. Берч В.В. Етимологія поняття «судова демократія»: ключові засади. *Особливості здобуття освітнього ступеня магістра в умовах війни: досвід України: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 27 вересня 2024 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. С. 12-15.

101. Берч В.В. Особливості функціонування суду присяжних у Шотландії у цивільному провадженні. *Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Scientific Research: Modern Innovations and Future Perspectives» (September 30 - October 2, 2024, Montreal, Canada)*. European Open Science Space, 2024. С. 61.

102. Берч В.В. Конституційно-правові вимоги до народних суддів за законодавством Італії. *XLI International scientific and practical conference «Progressive Opportunities and Solutions of Modern Scientific Potential» (October 2-4, 2024)*. Toronto, Canada. International Scientific Unity, 2024. С. 41-43.

103. Берч В.В. Еволюція суду присяжних в Англії у період середньовіччя: витоки, розвиток та правове значення. *The 11th International scientific and practical conference «Science and society: modern trends in a changing world» (October 1-3, 2024)*. MDPC Publishing, Vienna, Austria. 2024. С. 355-358.

104. Берч В.В. Особливості застосування моделі народного правосуддя в Папуа-Новій Гвінеї та Ліберії. *The 2nd International scientific and practical conference «Science and technology: challenges, prospects and innovations» (October 4-6, 2024)*. CPN Publishing Group, Osaka, Japan. 2024. С. 300-302.

105. Берч В.В. Участь народу у реалізації судової влади у давні часи. *Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Modern Perspectives on Global Scientific Solutions» (October 7-9, 2024. Bergen, Norway)*. European Open Science Space, 2024. С. 72-74.

106. Берч В.В. Модель народного правосуддя в Індії: суд панчаяти. *The 10th International scientific and practical conference «European congress of scientific achievements» (October 7-9, 2024)*. Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain. 2024. С. 288-290.

107. Берч В.В. Особливості функціонування дорадчої моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у Італії. *XLII International scientific and practical conference «Modern Trends in the Movement of Scientific Research» (October 9-11, 2024). Athens, Greece. International Scientific Unity, 2024. С. 71-73.*

108. Берч В.В. Ярмаркові суди середньовіччя: роль присяжних у вирішенні торгівельних конфліктів. *Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Scientific Exploration: Bridging Theory and Practice» (October 14-16, 2024. Berlin, Germany). European Open Science Space, 2024. С. 73-75.*

109. Берч В.В. Проблемні аспекти участі народу у реалізації судової влади у Швеції. *XLIII International scientific and practical conference «Modern Challenges and Achievements of the Scientific Community of the 21st century» (October 16-18, 2024). Narva, Estonia. International Scientific Unity, 2024. С. 81-82.*

110. Берч В.В. Джирги – традиційна система правосуддя в Афганістані. *The 2nd International scientific and practical conference «Science in the modern world: innovations and challenges» (October 24-26, 2024). Perfect Publishing, Toronto, Canada. 2024. С. 656-657.*

ДОДАТОК Б.1

РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ ГРОМАДЯН ²

1. Який Ваш рівень освіти?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
1) базова середня освіта	11	2%
2) профільна середня освіта	18	4%
3) перший (початковий) рівень професійної освіти	27	6%
4) другий (базовий) рівень професійної освіти	29	6%
5) третій (вищий) рівень професійної освіти	39	8%
6) фахова передвища освіта	48	10%
7) початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти	59	12%
8) перший (бакалаврський) рівень вищої освіти	97	20%
9) другий (магістерський) рівень вищої освіти	122	25%
10) третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень	32	7%
11) інше (вкажіть, будь ласка)	0	0.00%

2. Який Ваш вік?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
до 25 років	48	10%
26-35 років	120	25%
36-45 років	145	30%
46-55 років	96	20%
56-65 років	48	10%

² У ході анонімного соціологічного опитування протягом 2021-2023 р.р. було вивчено думку громадян України (482 осіб), що дозволило отримати загальне уявлення про ставлення громадськості до інституту суду присяжних в Україні.

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
понад 65 років	25	5%

3. Чи є у Вас досвід роботи у юридичній сфері?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
1) так, маю досвід	114	24%
2) ні, не маю досвіду	368	76%

4. Як Ви оцінюєте свою здатність до неупередженого оцінювання фактів і доказів?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
1) дуже висока	145	30%
2) висока	193	40%
3) середня	97	20%
4) низька	34	7%
5) дуже низька	13	3%

5. Чи вважаєте Ви, що функціонування суду присяжних сприяє підвищенню довіри до судової системи України?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
1) так	289	60%
2) ні	122	25%
3) важко відповісти	71	15%

6. Якими, на Вашу думку, є оптимальні вікові межі для присяжних?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
21-65 років	193	40%
30-65 років	145	30%
30-60 років	97	20%
21-60 років	47	10%

7. Як Ви оцінюєте вплив встановлення верхньої вікової межі для присяжних у 65 років на якість їх роботи?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
Позитивний вплив	217	45%
Не має значного впливу	121	25%
Важко відповісти	144	30%

8. Які можливі проблеми Ви вбачаєте у системі суду присяжних в Україні?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
1) недостатня правова підготовка присяжних	193	40%
2) вплив емоцій або особистих упереджень	144	30%
3) довгий процес розгляду справ	97	20%
4) витрати на організацію	48	10%

9. Чи готові Ви взяти участь у роботі суду присяжних?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
1) Так, готовий/а:	343	72%
1.1. Вірю в справедливість і хочу внести свій внесок у правосуддя	119	25%
1.2. Маю інтерес до юридичної сфери і хочу дізнатися більше про процес здійснення правосуддя	83	17%
1.3. Вірю, що участь громадян у судових процесах підвищує довіру до судової системи	61	13%
1.4. Вважаю, що участь у суді присяжних може бути корисним досвідом і можливістю для особистісного розвитку	51	11%
1.5. Маю досвід або знання, які можуть бути корисними для судового процесу	29	6%
2) Ні, не готовий/а:	107	22%
2.1. Не маю достатнього юридичного знання або підготовки для ефективної участі	36	7%

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
2.2. Боюсь бути під тиском громадської думки або особистих упереджень	24	5%
2.3. Побоююсь, що моя участь може затримати процес або ускладнити його	16	3%
2.4. Не впевнений/а в справедливості або ефективності інституту присяжних	18	4%
2.5. Мені здається, що участь у суді присяжних вимагатиме багато часу і зусиль, які я не можу виділити	13	3%
3) Важко відповісти:	32	6%
3.1. Не впевнений/а, чи є у мене достатні навички для прийняття рішення	14	3%
3.2. Не знаю, чи зможу впоратися з вимогами та обов'язками присяжного	11	2%
3.3. Інше	7	1%

10. Чи готові Ви пройти триденне навчання для виконання обов'язків присяжного?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
1) так	337	70%
2) ні	97	20%
3) важко відповісти	48	10%

ДОДАТОК Б.2

РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ СУДДІВ³

1. Чи підтримуєте Ви функціонування інституту суду присяжних в Україні?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
А) Так	27	56%
Б) Ні	6	13%
В) Важко відповісти	15	31%

2. Які з наведених нижче аргументів, на Вашу думку, є найбільш суттєвими недоліками інституту суду присяжних? (можна обрати декілька варіантів)

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
Відсутність у присяжних спеціальних правових знань і досвіду	27	56%
Ризик ухвалення необ'єктивних або неправомірних рішень	19	40%
Труднощі у взаємодії між професійними суддями та присяжними	22	46%
Вплив громадської думки та емоційних факторів на рішення присяжних	12	25%
Затягування судового процесу через участь присяжних	37	77%
Загроза професійному авторитету суддів	3	6%
Відмінності в підходах до оцінки доказів	14	29%
Складність пояснення юридичних тонкощів	9	19%

³ У ході соціологічного дослідження, котре здійснювалось протягом 2021-2023 р.р. було вивчено думку 48 суддів місцевих та апеляційних судів Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської та Київської областей. Позицію суддів було з'ясовано за допомогою письмового анонімного анкетування шляхом як персонального заповнення спеціально розробленої анкети, так і поштової розсилки відповідних матеріалів.

3. Як Ви оцінюєте рівень взаємодії між судьями та присяжними під час судових процесів?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
Дуже високий	5	10%
Високий	9	19%
Середній	23	48%
Низький	9	19%
Дуже низький	2	4%

4. Чи вважаєте Ви, що залучення присяжних може підвищити довіру громадян до судової системи?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
Так	35	73%
Ні	5	10%
Важко відповісти	8	17%

5. Як Ви вважаєте, чи є необхідним впровадження обов'язкової попередньої підготовки присяжних?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
А) Так	32	67%
Б) Ні	5	10%
В) Важко відповісти	11	23%

6. Яким, на Вашу думку, є оптимальний віковий діапазон для присяжних?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
30-60 років	22	45%
30-65 років	14	30%
21-65 років	7	15%
21-60 років	5	10%

7. Як Ви оцінюєте вплив встановлення верхньої вікової межі для присяжних у 65 років на якість їх роботи?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
Позитивний вплив	19	40%
Не має значного впливу	12	25%
Важко відповісти	17	35%

8. Які шляхи покращення комунікації між професійними суддями та присяжними Ви б запропонували? (відкрите питання).

9. Чи готові Ви брати участь у додаткових дослідженнях щодо інституту присяжних?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
Так	37	77%
Ні	11	23%

10. Будь ласка, зазначте свій суддівський стаж:

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
Менше 5 років	4	8%
5-10 років	32	67%
10-20 років	11	23%
Більше 20 років	1	2%

ДОДАТОК Б.3.

**РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ СТУДЕНТІВ ДО/ ПІСЛЯ ВИВЧЕННЯ
КУРСУ ВИБІРКОВОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УЧАСТІ НАРОДУ У
РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ»⁴**

1. Як Ви оцінюєте рівень своєї обізнаності про інститут суду присяжних в Україні?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
1) Дуже високий	1 / 4	6% / 22%
2) Високий	2 / 9	11% / 50%
3) Середній	6 / 5	33% / 28%
4) Низький	6 / 0	33% / 0%
5) Дуже низький	3 / 0	17% / 0%

2. На Вашу думку, чи є суд присяжних ефективним механізмом забезпечення справедливості у судовому процесі?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
1) Так	5 / 11	28% / 61%
2) Частково	8 / 5	44% / 28 %
3) Ні	5 / 2	28% / 11%

⁴ Соціологічне дослідження проводилось серед 18-ти студентів юридичного факультету другого курсу денної форми навчання ДВНЗ «Ужгородський національний університет». У межах даного анкетування з допомогою експериментального методу було здійснено емпіричний аналіз впливу правової освіти на сприйняття студентами інституту суду присяжних в Україні. Опитування здійснювалося в контрольованих умовах до та після вивчення студентами вибіркової навчальної дисципліни «Конституційно-правові засади участі народу у реалізації судової влади». Експеримент дозволив виділити специфічні зміни в ставленні студентів до інституту суду присяжних, а також оцінити значення правового просвітництва у сфері участі народу у реалізації судової влади у такий спосіб. Отримані дані були узагальнені та систематизовані, що забезпечило надійність і достовірність результатів для подальшого наукового аналізу та формулювання висновків.

3. Які можливі проблеми Ви вбачаєте у системі суду присяжних в Україні?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
1) Відсутність у присяжних спеціальних правових знань	11 / 9	61% / 50%
2) Можливість впливу емоцій та особистих упереджень на рішення	6 / 5	33% / 28%
3) Затягування судових процесів	1 / 4	6% / 22%
4) Інше	0 / 0	0% / 0%

4. Як Ви вважаєте, чи варто збільшити кількість справ, які можуть розглядатися судом присяжних в Україні?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
1) Так, необхідно збільшити	7 / 12	39% / 67%
2) Ні, залишити як є	9 / 6	50% / 33%
3) Зменшити кількість справ	0 / 0	0% / 0%
4) Важко відповісти	2 / 0	11% / 0%

5. Чи підтримуєте Ви ідею залучення більшої кількості громадян до здійснення правосуддя у складі суду присяжних?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
1) Так	11 / 17	61% / 94%
2) Ні	2 / 0	11% / 0%
3) Важко відповісти	5 / 1	28% / 6%

6. На Вашу думку, чи потрібно запровадити обов'язкову правову підготовку для присяжних перед початком судового процесу?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
1) Так, обов'язково	11 / 13	61% / 72%
2) Так, але лише для складних справ	1 / 5	6% / 28%
3) Ні, це не потрібно	2 / 0	11% / 0%

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
4) Важко відповісти	4 / 0	22% / 0%

7. Чи вважаєте Ви, що участь громадян у здійсненні правосуддя у ролі присяжних може підвищити рівень їхньої правової свідомості?

Варіант відповіді	Кількість респондентів	Відсоток (%)
1) Так	11 / 15	61 % / 83 %
2) Ні	2 / 1	11% / 6%
3) Важко відповісти	5 / 2	28%/ 11%

ДОДАТОК В

ПРОГРАМА НАВЧАННЯ ДЛЯ ПРИСЯЖНИХ⁵

Метою програми є надання присяжним необхідних знань та навичок для ефективної участі у судовому процесі, зокрема, щодо оцінки доказів, розуміння правових інструкцій та ухвалення зважених рішень, а також психологічної підготовки до участі у судовому засіданні.

Тривалість підготовки – 3 дні (з можливістю коригування залежно від характеру справи).⁶

Орієнтовний перелік модулів навчання:

Модуль I. Основи функціонування судової системи та роль присяжних.

1. Конституційні засади судочинства.
2. Роль професійного судді, прокурора, адвоката та присяжних у судовому процесі.

3. Конституційно-правовий статус присяжних, їх права та обов'язки.

4. Етичні вимоги до присяжних.

Модуль II. Оцінка доказів та інші юридичні питання.

1. Типологія доказів.
2. Особливості розуміння основних юридичних категорій у рамках судового провадження.
3. Судові інструкції та їхня інтерпретація.
4. Психологічні та когнітивні аспекти прийняття рішень.

⁵ Запропоновано основні положення такої програми, формулювання мети, пропозицію щодо тривалості підготовки та орієнтовні модулі програми навчання присяжних.

⁶ Така тривалість програми попереднього навчання для присяжних обґрунтована практикою підготовки присяжних у багатьох державах, а також необхідністю забезпечити належну кореляцію між повнотою охоплення тем та збереженням ефективності навчання. Підкреслимо, що тривалість підготовки у три дні дозволить уникнути надмірного інформаційного перевантаження присяжних та водночас надасть їм достатньо часу для осмислення отриманих знань і підготовки до виконання своїх обов'язків. Також слід врахувати, що в міжнародній практиці тривалість навчальних програм для присяжних варіюється, однак у більшості випадків вона становить кілька днів, що дає змогу ефективно використовувати час присяжних, не відриваючи їх від повсякденної діяльності на тривалий період. Тому триденна програма забезпечить оптимальне поєднання теоретичної та практичної підготовки та надасть присяжним усі необхідні інструменти для ухвалення справедливих та обґрунтованих рішень.

Модуль III. Практичні навички та симуляція судового процесу.

1. Моделювання судового процесу.

2. Відповіді на питання та роз'яснення можливих складнощів, з якими можуть зіштовхнутися присяжні.

Очікувані результати навчання передбачають, що учасники програми:

1) будуть обізнані про свої права та обов'язки, а також про основні принципи правосуддя;

2) зможуть належним чином оцінювати докази та розуміти судові інструкції;

3) будуть підготовлені до емоційної та когнітивної відповідальності за прийняття рішень у судовому процесі;

4) зміцниться їхня здатність працювати у групі для ухвалення обґрунтованого та справедливого рішення.

Форми роботи: лекційні заняття, практичні семінари, моделювання судових процесів, дискусії, групові обговорення.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Ректор ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
д.м.н., проф. Володимир СМОЛАНКА
« 02 » жовтня 2024 року

АКТ

**впровадження основних положень та результатів
дисертаційного дослідження**

Берч Вероніки Вікторівни на тему:

**«Інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади:
конституційно-правове дослідження»,**

**поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право
у навчальний процес ДВНЗ «Ужгородський національний університет»**

Комісія у складі: *голови* – декана юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет, доктора юридичних наук, професора Лазура Ярослава Володимировича, *членів комісії*: завідувача кафедри конституційного права та порівняльного правознавства, доктора юридичних наук, професора Бисаги Юрія Михайловича; професора кафедри конституційного права та порівняльного правознавства, доктора юридичних наук, професора Пирого Ігора Степановича

склала цей акт про те, що нею розглянуто основні положення дисертаційного дослідження кандидата юридичних наук, доцента, доцента кафедри конституційного права та порівняльного правознавства Берч Вероніки Вікторівни на тему: «Інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади: конституційно-правове дослідження», поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Результати дисертаційного дослідження Берч Вероніки Вікторівни були успішно впроваджені у діяльність ДВНЗ «Ужгородський національний університет», зокрема в рамках викладання дисципліни «Конституційно-правові засади участі народу у реалізації судової влади». Дослідження стало основою для розробки навчальних програм, що сприяють поглибленню фахової обізнаності студентів і формуванню їхніх знань про принципи демократичного правосуддя та роль народу у здійсненні судової влади.

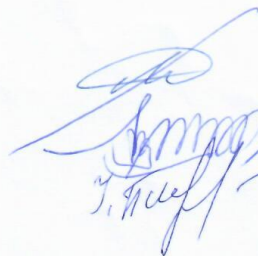
У рамках курсу були інтегровані новітні підходи та концепції, що виникли в результаті дисертаційного дослідження. Студенти отримують можливість ознайомитися з: основними підходами до розуміння феномену демократії як першооснови формування керівних начал участі народу у реалізації судової влади; особливостями тлумачення поняття «народ» у конституційно-правовій доктрині; специфікою здійснення громадського контролю за діяльністю судової влади; характеристикою транспарентності судової влади; ключовими формами реалізації судової влади; еволюцією становлення та розвитку участі народу у реалізації судової влади в Україні та зарубіжних державах; запропонованою авторською класифікацією конституційних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади; теоретичними питаннями та юридичними аспектами функціонування суду присяжних в Україні, перевагами та недоліками зазначеного правового інституту; особливостями опосередкованого судового народовладдя в Україні; характеристикою та сучасними викликами судової системи України в умовах російсько-української війни; вимогами до судової влади для набуття повноправного членства у ЄС; специфікою застосування концепції перехідного правосуддя у зарубіжних державах та можливими шляхами трансплантації кращого досвіду для України.

Дослідження також сприяло підвищенню якості навчального процесу через використання інтерактивних методів викладання, що дозволило студентам не лише отримувати теоретичні знання, але й розвивати практичні навички, необхідні для реалізації принципів демократичного правосуддя у майбутній професійній діяльності.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес ДВНЗ «Ужгородський національний університет» стало важливим кроком до підвищення рівня юридичної освіти в Україні, зміцнення правової культури серед студентів та підвищення їхньої готовності до активної участі у правозахисній діяльності.

Голова комісії:

Члени комісії:

д.ю.н., проф. Ярослав ЛАЗУР

д.ю.н., проф. Юрій БИСАГА

д.ю.н., проф. Ігор ПИРОГА

**ВИЩА КВАЛІФІКАЦІЙНА КОМІСІЯ СУДДІВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ**

Адреса: вул. Жилянська, 120 А, м. Київ, 01032
Тел/факс: +38 044 597 09 30; e-mail: info@nsj.gov.ua
Код ЄДРПОУ 37451388

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор Національної школи
суддів України
М.В. Оніщук
"16" вересня 2024 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження

Берч Вероніки Вікторівни на тему:

«Інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади:

конституційно-правове дослідження», поданої

на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук,

спеціальність: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Результати дисертаційного дослідження Берч Вероніки Вікторівни на тему: «Інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади: конституційно-правове дослідження» були успішно впроваджені у діяльність Національної школи суддів України, зокрема у напрямку підвищення якості суддівської освіти та внесло суттєвий вклад у формування освітніх програм та методичних рекомендацій, спрямованих на забезпечення демократичних принципів правосуддя та підвищення прозорості судочинства.

Основна мета впровадження результатів дисертації полягає в інтеграції наукових напрацювань у підготовку професійних суддів, що сприяє їх кращому

розумінню ролі та значення безпосередньої участі громадян у судових процесах. На основі дослідження було розроблено навчальні модулі, які охоплюють питання народовладдя, транспарентності судової влади, громадського контролю за діяльністю судової влади, режимів судової влади та сучасних конституційних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у зарубіжних державах.

Результати дисертаційного дослідження Берч Вероніки Вікторівни «Інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади: конституційно-правове дослідження» стали основою для подальшого розвитку суддівської освіти в Україні, зміцнення демократичних інститутів та забезпечення прав і свобод громадян через ефективну участь народу у реалізації судової влади.

**Начальник відділу підготовки суддів,
заслужений юрист України**

 І. І. Балаклицький

**В.о. начальника відділу міжнародного
співробітництва
кандидат юридичних наук,
доцент**

 Н.М. Ахтирська

**Викладач відділу підготовки
викладачів (тренерів),
суддя Жовтневого районного суду
міста Дніпропетровська**

 М.П. Ходаківський

ВЕРХОВНИЙ СУД

КАСАЦІЙНИЙ ЦИВІЛЬНИЙ СУД

проспект Повітряних Сил, 28, місто Київ, 03063, тел. (044) 591 10 00, тел./факс (044) 253 86 20

e-mail: kcs@supreme.court.gov.ua

Код ЄДРПОУ 41721784

АКТ**впровадження результатів дисертаційного дослідження****Берч Вероніки Вікторівни на тему:****«Інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади:
конституційно-правове дослідження»,****поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право**

Результати дисертаційного дослідження Берч Вероніки Вікторівни «Інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади: конституційно-правове дослідження» відзначаються високим теоретичним рівнем та знайшли своє практичне застосування у діяльності Верховного Суду, зокрема у зміцненні конституційних засад правосуддя. Дослідження стало вагомим внеском у розвиток конституціоналізму в Україні, оскільки питання участі народу у здійсненні судової влади є ключовим елементом демократичної держави, заснованої на принципах верховенства права та народовладдя.

Дисертаційне дослідження ґрунтується на ґрунтовному аналізі теоретичних концепцій конституціоналізму та демократії як конституційно-правового феномену, що дозволило створити науково-обґрунтовану базу для впровадження положень роботи. Завдяки високому теоретичному рівню дослідження були сформовані нові підходи до забезпечення прозорості судової влади, підвищення ефективності правозастосування, що сприяє розвитку демократичних інститутів в

українській судовій системі та посиленню її легітимності в очах суспільства.

Робота відзначається не лише глибоким опрацюванням наукових поглядів, але й всебічним дослідженням міжнародного досвіду функціонування судової влади в демократичних державах, що дозволило забезпечити рекомендації, що мають як практичну, так і концептуальну цінність для реформування судової системи України.

Впровадження результатів дослідження Берч Вероніки Вікторівни сприяло укріпленню демократичних основ судової влади в Україні та утвердженню принципів конституціоналізму, забезпечуючи сталість і розвиток судової системи, орієнтованої на захист прав людини, справедливість і підзвітність влади перед народом.

Суддя Верховного Суду,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

І. М. Фаловська

23.09.2024р.